

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

นายชฎานันท์ ตีมา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชารัฐศาสตร์

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2554

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository(CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

PARTICIPATORY DEMOCRACY AND THE STRUGGLES FOR COMMUNITY RIGHTS

Mr. Chayatad Deema

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Political Science

Faculty of Political Science

Chulalongkorn University

Academic Year 2011

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน
โดย	นายชญานันท์ ดีมา
สาขาวิชา	รัฐศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ดร. นฤมล ทับจุมพล

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

..... คณบดีคณะรัฐศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. ศุภชัย ยาวะประภาส)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. จรัส สุวรรณมาลา)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ดร. นฤมล ทับจุมพล)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ตระกูล มีชัย)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประภาส ปิ่นตบแต่ง)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นลินี ต้นธูวณิช)

ชญาณ์ทัต ดีมา : ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.

(PARTICIPATORY DEMOCRACY AND THE STRUGGLES FOR COMMUNITY

RIGHTS) อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ดร. นฤมล ทับจุมพล, 320 หน้า.

งานวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม งานวิจัยเลือกกรณีศึกษาแบบเจาะจงโดยอาศัยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเก็บข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและการวิจัยภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านนาอิน เป็นตัวอย่างรูปธรรมของการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน โดยการสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมือง การมีส่วนร่วมในกลไกราชการ การร้องเรียนต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญ ขณะที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดไฉ เป็นตัวอย่างรูปธรรมของชุมชนที่อาศัยการมีส่วนร่วมทางตรง โดยการกำหนดตัวตนผ่านกรณียามความหมายสิทธิชุมชน การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนด้วยภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเอง การสร้างองค์กรชุมชนและชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ โดยมุ่งรักษาความเป็นชุมชนที่สามารถดูแลจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน

ทั้งสองกรณีเป็นการใช้กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรแสดงถึงสิทธิในการปรับเปลี่ยนทิศทางการหรือสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเอง โดยการแสวงหากฎเกณฑ์ตรงข้ามมาปรับใช้เพื่อสนองตอบต่อเป้าหมายตามพลวัตทางสังคม สะท้อนภาพความพยายามของชุมชนที่ต้องอาศัยทั้งกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและการมีส่วนร่วมทางตรงในการตอบสนองเป้าหมายการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน มีความสำคัญในแง่การเชื่อมโยงแนวคิดประชาธิปไตยกระแสหลักแบบตัวแทนเข้ากับประชาธิปไตยทางเลือกที่มีการเปิดโอกาสและพื้นที่ทางการเมืองให้ชุมชนปกครองตนเองบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม บทบาทของชุมชนท้องถิ่นที่มากขึ้นมีผลทำให้รัฐมีบทบาทการจัดการท้องถิ่นน้อยลงแสดงถึงการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนให้เสมอภาคกันซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย

สาขาวิชา : รัฐศาสตร์.....

ลายมือชื่อนิติ.....

ปีการศึกษา : 2554.....

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

5081503024 : MAJOR POLITICAL SCIENCE

KEYWORDS : PARTICIPATORY DEMOCRACY / COMMUNITY RIGHTS /
SOCIAL MOVEMENTS

CHAYATAD DEEMA : PARTICIPATORY DEMOCRACY AND
THE STRUGGLES FOR COMMUNITY RIGHTS. ADVISOR :
NARUEMON THABCHUMPON, Ph.D., 320 pp.

This research comparatively examines how local communities in Thailand are struggling for community rights based on democratic concepts and participatory mechanisms. The research applies qualitative methods with in-depth interviews, documentary, participatory and non-participatory observations. The results show that Na-In community engages in self-determination by connecting with institutional mechanisms, such as, representative politics, governmental and constitutional mechanisms. On the other hand, Hauy-Hin-Lad-Nai community is struggling directly through self-reliance by building its unique identity, creating civil society and community networks, and living sustainably with the natural environment.

This research also shows that participatory democracy is a significant mechanism which can affect how the government or community itself gains access to resources. The combination of institutional and direct participatory mechanisms used in the struggles for community rights can also be connected to the basic contested political concepts of mainstream liberal democracy and alternative participatory democracy. This would expand political arena, enable communities to manage themselves efficiently and might lead to new balance of power relations between the government and local communities.

Field of Study : Political Science..... Student's Signature

Academic Year : 2011..... Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สามารถบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ในการเพิ่มพูนคุณค่าให้กับแนวคิดประชาธิปไตยและเป็นโอกาสที่ช่วยขยายองค์ความรู้ทางด้านรัฐศาสตร์ให้กว้างไกลออกไปได้ด้วยเพราะได้รับความอนุเคราะห์และการสนับสนุนอย่างดียิ่งจากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ดร.นฤมล ทับจุมพล ในฐานะอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ซึ่งได้ให้ทั้งแนวคิดและข้อเสนอแนะในทางวิชาการและให้ความช่วยเหลือในทุกแนวทาง คณาจารย์ทุกท่านที่ได้ถ่ายทอดความรู้ที่หลากหลายซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการทำให้วิทยานิพนธ์สำเร็จลงได้

คุณระเมียน จันทร์ดำ คุณบุญเลิศ มากมี และคุณชูชีพ อินลา ที่คอยให้ข้อมูลสำคัญและช่วยประสานงานกับหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้อย่างราบรื่นจนทำให้ได้ข้อมูลที่เพียงพอกับการเขียนผลงาน รวมทั้งชาวชุมชนบ้านนาอินทุกท่านที่ได้ให้ความร่วมมือในทุกเรื่องเป็นอย่างดี

คุณปรีชา ศิริ คุณชัยประเสริฐ โปะคะ และคุณอดิศักดิ์ วัฒนากนกวงส์ ที่ช่วยนำพาผู้วิจัยเข้าสู่ชุมชนการเมืองที่อยู่กลมกลืนกับธรรมชาติเพื่อนำเรื่องราวมาถ่ายทอดเป็นวิทยานิพนธ์นี้ รวมทั้งชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่ได้แสดงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเสมือนคนในครอบครัว

สุดท้ายที่ต้องกล่าวถึงคือครอบครัวของผู้วิจัย ประกอบด้วย คุณพ่อ คุณแม่ พี่สาว และคุณปวันรัตน์ โกเมนเอก ที่คอยผลักดันและให้กำลังใจอย่างไม่เคยเหน็ดเหนื่อย รวมทั้งให้การสนับสนุนในทุกเรื่องด้วยดีเสมอซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งตลอดระยะเวลาการศึกษาที่ผ่านมา

คุณูปการของวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณความดีทั้งหมดให้แก่ครอบครัว ครูอาจารย์ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ได้กลั่นกรองผลงาน ตลอดจนผู้มีพระคุณทุกท่านทั้งที่ได้กล่าวนามและมีได้กล่าวนาม ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงด้วยดีจนมีส่วนช่วยสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ ที่นี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ
บทที่	
1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.1.1 ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	2
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	7
1.3 คำถามของการวิจัย.....	7
1.4 สมมติฐานของการวิจัย.....	7
1.5 กรอบแนวคิดของการวิจัย.....	7
1.6 ขอบเขตของการวิจัย.....	8
1.7 วิธีดำเนินการวิจัย.....	14
1.7.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	14
1.7.2 การตรวจสอบข้อมูล.....	17
1.7.3 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	18
1.8 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	18
1.9 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	20
1.10 ลำดับขั้นตอนในการเสนอผลการศึกษา.....	20
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	
2.1 ทฤษฎีประชาธิปไตย.....	24
2.1.1 ประชาธิปไตยแบบตัวแทน.....	27
2.1.2 ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม.....	30
2.1.3 กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน.....	39

บทที่	หน้า
2.1.4 กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน.....	47
2.1.5 กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง.....	50
2.2 แนวคิดสิทธิชุมชน.....	54
2.2.1 การศึกษาเชิงอรรถประโยชน์.....	58
2.2.2 การศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรม.....	58
2.2.3 การศึกษาเชิงสถาบัน.....	59
2.2.4 การศึกษาเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ.....	60
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับขบวนการทางสังคม.....	70
2.3.1 ทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่.....	71
2.3.2 ทฤษฎีการระดมทรัพยากร.....	73
2.3.3 ทฤษฎีขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่.....	75
2.3.4 ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม.....	78
2.4 การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตย.....	84
2.5 สรุปกรอบแนวคิดของการวิจัย.....	89
3 การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านนาอิน	
3.1 ความเป็นมาและสภาพทั่วไปของชุมชน.....	96
3.1.1 สภาพสังคม.....	99
3.1.2 สภาพเศรษฐกิจ.....	102
3.1.3 สภาพการเมือง.....	104
3.2 กรณีข้อพิพาทแนวเขตปกครองนาอิน-ดงประจำ.....	107
3.3 สิทธิชุมชนของบ้านนาอิน: ชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดชีวิตตนเอง.....	114
3.4 ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	121
3.4.1 การสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในพื้นที่.....	123
3.4.2 การมีส่วนร่วมหาข้อยุติผ่านกลไกราชการ.....	127
3.4.3 การร้องเรียนต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญ.....	132
3.5 บทสรุป.....	135
4 การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน	
4.1 ความเป็นมาและสภาพทั่วไปของชุมชน.....	140

บทที่	หน้า
4.1.1 สภาพสังคม.....	144
4.1.2 สภาพเศรษฐกิจ.....	149
4.1.3 สภาพการเมือง.....	152
4.2 สิทธิชุมชนของบ้านห้วยหินลาดใน: ชุมชนอยู่ร่วมกับป่า.....	155
4.3 ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	161
4.3.1 การสร้างอัตลักษณ์ชุมชนด้วยภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเอง.....	164
4.3.1.1 ไร่หมุนเวียน: วิธีการผลิตดั้งเดิมเพื่อพึ่งพาตนเอง.....	165
4.3.2 การสร้างองค์กรชุมชนและชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ.....	170
4.3.2.1 ป่าชุมชนกับการสร้างเครือข่ายการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	172
4.3.2.2 โฉนดชุมชนเพื่อหลักประกันความมั่นคงของชุมชน.....	177
4.3.3 การสร้างกลุ่มเยาวชนเพื่อสานต่อวิถีชุมชนอย่างยั่งยืน.....	181
4.3.3.1 กลุ่มเยาวชนกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนอย่างยั่งยืน.....	182
4.4 บทสรุป.....	186
5 บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่น	
5.1 บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านนาอิน.....	192
5.1.1 การวิเคราะห์ระดับแนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	192
5.1.2 การวิเคราะห์ระดับโครงสร้างของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	199
5.1.3 การวิเคราะห์ระดับปฏิบัติการในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	203
5.1.4 การวิเคราะห์การบรรลุเป้าหมายการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	212
5.2 บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน.....	216
5.2.1 การวิเคราะห์ระดับแนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	216
5.2.2 การวิเคราะห์ระดับโครงสร้างของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	221
5.2.3 การวิเคราะห์ระดับปฏิบัติการในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	225
5.2.4 การวิเคราะห์การบรรลุเป้าหมายการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	236
5.3 บทสรุป.....	239
6 การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย	
6.1 ปฏิบัติการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	246
6.1.1 ข้อจำกัดของประชาธิปไตยกระแสหลักกับประเด็นสิทธิชุมชน.....	246

บทที่	ญ หน้า
6.1.2 การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน.....	251
6.1.3 การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยกลไกการมีส่วนร่วมทางตรง.....	253
6.1.4 เปรียบเทียบการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกัน.....	255
6.1.5 การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตย.....	262
6.2 แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในบริบทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	268
6.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย.....	274
รายการอ้างอิง.....	276
ภาคผนวก.....	285
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	320

สารบัญญัตินำ

ตารางที่		หน้า
1	สรุปความหมายและลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม.....	37
2	สรุปเปรียบเทียบแนวคิดและแนวทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน.....	259
3	สรุปเปรียบเทียบข้อเด่น-ข้อด้อยของกลไกการมีส่วนร่วมจากกรณีศึกษา.....	261
4	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญชุมชนบ้านนาอินจำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูล.....	289
5	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูล.....	291
6	สรุปเหตุการณ์การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านนาอิน.....	304
7	สรุปเหตุการณ์การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน.....	314

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ความสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วมกับการเกี่ยวโยงทางการเมือง.....	35
2	กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม.....	45
3	กรอบแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน.....	46
4	มิติทางอำนาจของสิทธิชุมชนในประเด็นคุณค่าและความขัดแย้ง.....	64
5	ขั้นตอนการเกิดพฤติกรรมรวมหมู่ตามทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่.....	72
6	กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	90
7	แผนที่ตั้งและสถานที่สำคัญของชุมชนบ้านนาอิน.....	101
8	ลักษณะการใช้ประโยชน์จากที่ดินชุมชน.....	103
9	แนวเขตการปกครองนาอิน-ดงประคำ ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย.....	112
10	รายได้ขององค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน (พ.ศ.2553).....	117
11	สัดส่วนการใช้พื้นที่ในพื้นที่พิพาทเขตการปกครอง.....	118
12	การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนผ่านกลไกสถาบันเป็นหลักของชุมชนบ้านนาอิน.....	136
13	แผนที่ตั้งและสถานที่สำคัญของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน.....	143
14	ลักษณะการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุมชน.....	144
15	การใช้พื้นที่ป่าชุมชนบ้านห้วยหินลาดในประกอบพิธีกรรมชนเผ่า.....	146
16	สัดส่วนแหล่งรายได้ของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน.....	151
17	โครงสร้างการจัดแบ่งหน้าที่การทำงานภายในชุมชน.....	171
18	แนวเขตและพื้นที่ป่าชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน จำนวน 18,242 ไร่.....	173
19	การต่อสู้ผ่านกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงของบ้านห้วยหินลาดใน.....	187
20	สาเหตุการปรับปรุงเขตปกครองในมุมมองของชุมชนบ้านนาอิน.....	194
21	ความสัมพันธ์การมีส่วนร่วมกับการเกี่ยวโยงทางการเมืองของบ้านนาอิน.....	200
22	กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมโดยบ้านนาอิน.....	202
23	ระดับการวิเคราะห์บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านนาอิน.....	215
24	โครงสร้างการต่อสู้บ้านห้วยหินลาดใน-คุณค่าและความขัดแย้ง.....	224
25	ระดับการวิเคราะห์บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน.....	238
26	ภาพพื้นที่และกิจกรรมของชุมชนบ้านนาอิน.....	306
27	ภาพพื้นที่และกิจกรรมของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน.....	318

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วันที่ 11 กันยายน พ.ศ.2550 นายองค์การบริหารส่วนตำบลนาอินและชาวชุมชนบ้านนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ จำนวนหลายร้อยคนนำรถไถนาเปิดถนนสายเอเชีย บริเวณทางหลวงหมายเลข 11 พิษณุโลก-อุตรดิตถ์ หลักกิโลเมตรที่ 54-55 แนวเขตเชื่อมต่อระหว่างอำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์กับอำเภอพรมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เพื่อชุมนุมประท้วงกดดันให้กระทรวงมหาดไทยหาทางออกกรณีที่ได้พิจารณาชี้ขาดยืนยันการกำหนดเขตตำบลท้องที่อำเภอพิชัย ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย พ.ศ.2547 ทำให้พื้นที่ชุมชนจำนวนมากหนึ่งหมื่นเก้าพันไร่ ตกอยู่ในเขตตำบลคงประจำโดยชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมจัดทำแนวเขต จนเป็นปัญหาข้อพิพาทและการต่อสู้ของชุมชนที่ยังคงยึดเหนี่ยวมาเป็นระยะเวลายาวนานนับสิบปี

ขณะที่การเตรียมประกาศครอบทับพื้นที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในให้เป็นพื้นที่ “เขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ” ตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 ทางราชการพยายามผลักดันและบังคับให้ชุมชนแห่งนี้ย้ายออกจากผืนป่าที่คนในชุมชนใช้เป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินมาช้านานนับร้อยปี ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงได้ร่วมกันต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยการปักหลักคงสภาพความเป็นชุมชนอยู่ในพื้นที่ป่าพร้อมกับพยายามพิสูจน์ให้ภาครัฐและสังคมยอมรับว่าชุมชนแห่งนี้ไม่ใช่สาเหตุของปัญหาการทำลายพื้นที่ป่าอย่างที่หลายคนเคยเข้าใจ แต่ชุมชนกลับสามารถที่จะจัดการและดูแลรักษาป่าในแนวทางของตนเองได้ดีกว่าแนวทางที่ภาครัฐกำหนด แม้ชุมชนจะมีสมาชิกเพียงร้อยคนแต่สามารถช่วยกันดูแลรักษาและจัดการผืนป่าได้มากถึงกว่าหนึ่งหมื่นไร่

ปรากฏการณ์ที่ชุมชนท้องถิ่นต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนข้างต้นสะท้อนภาพปัญหาความไม่เพียงพอของแนวคิดประชาธิปไตยกระแสหลักในสังคมไทยอย่าง “ประชาธิปไตยแบบตัวแทน” ที่แสดงออกมาในรูปของความไม่เท่าเทียมกันในความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น โดยรัฐเป็นผู้ผูกขาดการใช้อำนาจจัดการทรัพยากรและเข้าครอบงำชุมชนท้องถิ่นโดยมักกล่าวอ้างถึงความจำเป็นของส่วนรวม แต่สิ่งนี้กลับก่อให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิต อัตลักษณ์ อันเป็นสิทธิในการดำรงอยู่ของชุมชนท้องถิ่นที่นับวันปัญหาในลักษณะดังกล่าวได้ยิ่งทวีความซับซ้อนและความรุนแรงจนขยายครอบคลุมทั่วทั้งสังคมไทย ซึ่งดำเนินมาถึงจุดที่ความอ่อนด้อยในการรับผิดชอบต่อสังคมได้ปรากฏ การถูกบีบบังคับให้สามารถตอบสนองต่อปัญหาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นในประเด็นที่กว้างขวางมากขึ้นทำให้แนวคิดประชาธิปไตยจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง

ตามให้ทัน นำมาสู่การทำทลายแนวคิดที่เคยมีและขยายไปยังแนวคิดที่ชุมชนสามารถสร้างตัวตนในพื้นที่และกิจกรรมใหม่ๆ ที่แตกต่างออกไป เพื่อสามารถบรรลุเป้าหมายสำคัญคือความรับผิดชอบและผลประโยชน์ของประชาชนส่วนรวม (Hirst and Khilnani, 1996:1-6)

แนวคิดประชาธิปไตยที่จะสามารถสนองตอบต่อความเปลี่ยนแปลงในรัฐและสังคมไม่ได้มีเพียงรูปแบบเดียวอีกต่อไป ในบริบทเช่นนี้ชุมชนท้องถิ่นได้พยายามที่จะสร้างและนิยามความหมายประชาธิปไตยที่ไม่มีที่สิ้นสุดบนฐานการมีส่วนร่วมปกครองตนเอง ซึ่งเกิดขึ้นได้จากการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนแปลงและกำหนดความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนใหม่ ในทิศทางที่ชุมชนสามารถกำหนดชะตากรรมความเป็นไปในชีวิตได้เองด้วยการขยายและสถาปนาพื้นที่ทางการเมืองของชุมชนโดยเฉพาะ ซึ่งจะสามารถเกิดขึ้นได้อย่างราบรื่นและรวดเร็วยิ่งขึ้นหากมีการเชื่อมร้อยการปรับเปลี่ยนกระบวนการตัดสินใจโดยการนำการมีส่วนร่วมของชุมชนสังเคราะห์ให้เป็นเนื้อเดียวกับประชาธิปไตยแบบตัวแทนและสร้างแบบแผนความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เสมอภาคกัน (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2552:206-210) การวิจัยครั้งนี้มุ่งสร้างและจรดรอยประชาธิปไตยในสังคมไทยผ่านการศึกษเปรียบเทียบการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมทั้งโดยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและการมีส่วนร่วมทางตรง

1.1.1 ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ความเป็นประชาธิปไตยโดยทั่วไปแล้วมักถูกเชื่อมโยงกับรูปแบบการปกครองที่ผู้ปกครองมาจากการแข่งขันเลือกตั้ง ทำหน้าที่เป็นตัวแทนประชาชนและมีความรับผิดชอบต่อการบริหารราชการแผ่นดินต่อประชาชน องค์ประกอบที่ระบุถึงความเป็นประชาธิปไตยยังหมายรวมถึงการมีรัฐธรรมนูญที่ให้หลักประกันในสิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน มีการแข่งขันและจัดการเลือกตั้งตามระยะเวลา ยึดหลักเสียงข้างมาก หรือแม้แต่การสร้างความร่วมมือร่วมใจในหมู่พลเมืองจนสามารถพึ่งพาตนเองได้ (Karl and Schmitter, 1991:39) ความพยายามที่จะมุ่งไปสู่คุณค่าดังกล่าวในฐานะรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ฐานความชอบธรรมของผู้ปกครองจะมีได้ต่อเมื่อผู้ถูกปกครองให้ความยินยอมนั้น (Held, 2006:9) ยังคงมีความคิดเห็นที่หลากหลายได้นำมาซึ่งความไม่ลงรอยกันในกระแสความคิดประชาธิปไตย โดยในด้านหนึ่งคือประชาธิปไตยแบบตัวแทน (Representative Democracy) กระแสหลักทางความคิดที่ยึดถือแนววิธีการในการทำให้ผลประโยชน์ของคนในสังคมได้รับการตอบสนองโดยการทำหน้าที่ของรัฐ อีกด้านหนึ่งคือประชาธิปไตยแบบเปิดกว้าง (Dialogic Democracy) ซึ่งเน้นการเปิดพื้นที่สาธารณะให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสังคมด้วยตนเอง (Giddens, 1994:15)

อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐส่วนกลางในฐานะผู้ปกครองกับชุมชนท้องถิ่นในฐานะผู้ถูกปกครองภายใต้ประชาธิปไตยกระแสหลักแบบที่เคยเป็นมานั้น ไม่ว่าจะ เป็นไปในรูปแบบใดฝ่ายที่มีอำนาจมากกว่าคือรัฐ ซึ่งมีหน้าที่บริหารจัดการผลประโยชน์สูงสุดให้แก่สมาชิกในสังคมการเมือง แต่เนื่องจากรัฐประกอบด้วยองค์ประกอบทางสังคมที่ต้องรับผิดชอบเป็นจำนวนมาก ขณะที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นเพียงหน่วยหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคมการเมืองจึงย่อม ต้องมีโอกาสทั้งได้รับและเสียประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่ชุมชนมีกับรัฐเสมอ (ธนภณ วัฒนกุล, 2550:32-33) แต่บทบาทของรัฐที่ใช้อำนาจจัดการทรัพยากรเกินขอบเขตที่เหมาะสมโดยการกล่าวอ้างผลประโยชน์ของส่วนรวมได้ก้าวล่วงชุมชนท้องถิ่น ทำให้เกิดการล่มสลายของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ในวงกว้าง (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2552:115-119) โครงสร้างทางสังคมการเมืองกำลังก้าวมาถึงจุดเปลี่ยนผ่าน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบเดิมที่รัฐเรียกร้องหน้าที่จากชุมชนท้องถิ่นโดยอ้างผลประโยชน์ส่วนรวมเกินพอดี จนกลายมาเป็นความสัมพันธ์ที่กดขี่และครอบงำ ได้นำไปสู่การต่อสู้แย่งชิงพื้นที่กันอย่างเข้มข้นระหว่างการผูกขาดอำนาจโดยรัฐกับการก้าวเข้ามาสู่พื้นที่ทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่น (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2550:38-41)

ความซับซ้อนของความขัดแย้งชุดใหม่นี้จึงเป็นผลทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของชุมชนท้องถิ่นที่ต้องการแสดงอัตลักษณ์เฉพาะของกลุ่มตน พร้อมกับมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานะการถูกคุกคามมากกว่าการผสมกลมกลืนเข้ากับระบบที่เป็นอยู่ เป็นการช่วงชิงการกำหนดตำแหน่งของตนเองในสังคมการเมืองในรูปแบบใหม่ นำไปสู่การทบทวนแนวคิดประชาธิปไตยซึ่งเป็นการซับซ้อนเกี่ยวกันระหว่างประชาธิปไตยในแบบตัวแทนที่ประชาชนรอรับผลประโยชน์จากรัฐ กับในแบบที่เปิดกว้างซึ่งเน้นการเปิดพื้นที่สาธารณะให้ประชาชน (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540:9) พลวัตทางการเมืองกำลังเคลื่อนสู่จุดที่สมดุลจากการตื่นตัวของประชาชนและชุมชนท้องถิ่น การยอมรับว่าประชาธิปไตยแบบตัวแทนไม่เพียงพอต่อการดูแลผลประโยชน์ที่หลากหลายของสังคม นำไปสู่ความจำเป็นที่ต้องขยายพื้นที่การเมืองเพื่อให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในกระบวนการใช้อำนาจและการแก้ไขความขัดแย้งทางการเมือง (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2552:128-131)

การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและบทบาททางการเมืองและสิทธิชุมชนในฐานะที่เป็นขบวนการทางสังคมเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมนี้ เป็นการรวมตัวกันของคนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก เป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบทและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เป็นสิทธิในการสร้างทางเลือกเพื่อกำหนดวิถีชีวิตของตนเองโดยมุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่น (ยศ สันตสมบัติ, 2550:92-93) การยอมรับในสิทธิชุมชนจึงเป็นการยอมรับในการดำรงอยู่ของชุมชน ขณะที่ปัญหาอันเป็นที่มาของความขัดแย้ง

ล้วนเกิดจากการมุ่งรวมศูนย์อำนาจในการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์ไว้ที่ส่วนกลางโดยที่ชุมชนไม่มีส่วนร่วม อีกทั้งยังมีการดำเนินการที่ขัดกับวิถีชีวิตและผลประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของชุมชนในแต่ละท้องถิ่นอย่างรุนแรง (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2550:11-12)

สิทธิของชุมชนจึงเกิดขึ้นได้ด้วยการเคลื่อนไหวทางสังคมและด้วยการเรียกร้องต่อสู้กับอำนาจรัฐ สิทธิของชุมชนไม่อาจมีขึ้นได้ถ้าชุมชนไม่ตระหนักถึงคุณค่าของตน เช่นเดียวกับรัฐจะไม่สามารถค้นพบและเข้าใจชาวซึ่งในประเด็นสิทธิชุมชนได้ หากรัฐไม่เข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าและศักยภาพของชุมชน กระบวนการค้นสิทธิชุมชนจึงถือว่ามีประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่ผู้คนและชุมชนสืบสานจากความทรงจำในอดีต เป็นความตั้งใจสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะโดยมีเป้าหมายทางการเมืองขึ้นมา สิ่งนี้ได้สะท้อนออกมาในรูปของการปรับตัวต่อสู้ และการหลีกเลี่ยงจากอำนาจครอบงำทางวัฒนธรรม เพื่อเปิดโอกาสให้เกิดการสังสมคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ที่สามารถปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นอำนาจทางการเมืองในรูปแบบใหม่ โดยเฉพาะในสถานะที่รัฐได้สร้างนโยบายที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งดังเช่นกรณีพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนทับซ้อนกับพื้นที่ทางการเมืองของรัฐ ทำให้คนในชุมชนต้องลุกขึ้นเจรจาต่อรองและต่อสู้เพื่อรักษาพื้นที่ชุมชนในบริบททางการเมืองเอาไว้ (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2550:20-31)

ความน่าสนใจเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นกลุ่มเล็กๆ เหล่านี้คือ พวกเขาสามารถศึกษาค้นคว้าสภาพปัญหาที่ตนเองต้องเผชิญได้อย่างชัดเจนลึกซึ้ง ดำเนินการเคลื่อนไหวอย่างสันติวิธีผ่านส่วนงานของรัฐที่รับผิดชอบและพร้อมที่จะเจรจากับคู่กรณี แต่เมื่อไม่มีทางเลือกจึงใช้วิธีชุมนุมประท้วงเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มย่อยที่ค่อนข้างกระจัดกระจายและเป็นไปเองโดยปราศจากศูนย์กลาง มีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะเรื่องมากกว่าต้องการยึดอำนาจรัฐเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่โครงสร้างใหม่ทั้งหมด แต่โดยนัยแล้วได้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมอย่างลึกซึ้ง (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2552:166-170) บทบาททางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ที่เปิดพื้นที่เพื่อรองรับการเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดชีวิตด้วยของชุมชนเอง ช่วยจัดการความไม่เพียงพอของประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่นอกจากจะไม่สามารถสนองตอบความต้องการของสังคมส่วนรวมได้แล้ว ยังครอบงำและคุกคามวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง เป็นการขยายขอบเขตพื้นที่ทางการเมืองออกไปให้กว้างไกลเท่าทันกับสภาพปัญหาที่ดำรงอยู่ ดังนั้น ยิ่งมีการพูดคุยถกเถียงและสร้างความตกลงร่วมกันมากขึ้นเท่าใด ประชาธิปไตยจะยิ่งขยายขอบข่ายให้กว้างขวางออกไปมากขึ้นเช่นเดียวกัน (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร์, 2540:79-81)

ความไม่เพียงพอของประชาธิปไตยแบบตัวแทนได้นำมาสู่การเสนอแนวคิดที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกำลังมุ่งไปสู่ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม โดยดำเนินการผ่านกลไกการเชื่อมโยงสถาบันกับชีวิตทางการเมืองของสมาชิกในหลากหลายแนวทางที่ต่างกัน (Zittel,2007:22-23) แนวทางดังกล่าวไม่ได้พยายามแทนที่ประชาธิปไตยแบบตัวแทนด้วยแนวคิดอื่น หากแต่ขยายพื้นที่ออกไปโดยการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนให้เป็นส่วนที่ส่งเสริมกันและกันผ่านการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งนับว่าเป็นส่วนที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำให้การทำงานของประชาธิปไตยสามารถดำเนินต่อไปได้ (Naruemon,2006:4) กระบวนการดังกล่าวเป็นการส่งเสริมคุณค่าของการใช้เหตุผลที่มุ่งไปสู่ผลประโยชน์ของส่วนรวม การถกเถียงอภิปรายในประเด็นปัญหาความขัดแย้งบนความต้องการและผลประโยชน์ของประชาชนจนนำไปสู่ความตกลงที่เป็นที่ยอมรับร่วมกัน เป็นบทสรุปที่ทุกคนเห็นว่าตั้งอยู่บนเหตุผลที่เหมาะสมและนำไปสู่ความรับผิดชอบร่วมกันในการตัดสินใจทางการเมือง (Young,2000:23)

การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงสะท้อนคุณค่าของประชาธิปไตยโดยการขยายพื้นที่ทางการเมืองออกไปให้กว้างไกลกว่าการแย่งชิงอำนาจรัฐไปสู่การปรับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชน โดยด้านหนึ่งเป็นการยึดเอาจุดดีของกลไกสถาบันเป็นฐานในการพัฒนาและขยายกรอบข้อจำกัดที่เป็นอยู่ให้สามารถรองรับและสนองตอบพลวัตทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ได้อย่างเหมาะสม การบูรณาการทางการเมืองโดยการขยายพื้นที่การมีส่วนร่วมให้กับพลังที่เคยถูกแยกออกจากกระบวนการตัดสินใจนี้จำเป็นต้องนำทุกองค์ประกอบที่อยู่กระจัดกระจายกันในสังคมการเมืองเข้ามาเกื้อหนุนและแบ่งปันพื้นที่กันเพื่อให้สังคมการเมืองสามารถดำเนินต่อไปได้อย่างราบรื่น (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล,2552:206-210) แต่อีกด้านหนึ่งเป็นการเปิดพื้นที่และเสริมสร้างอำนาจให้กับประชาชนได้ปกครองตนเองผ่านกระบวนการปรึกษาหารือและตัดสินใจร่วมกัน การที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับตนเองโดยตรงถือเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ทางการเมืองและสามารถปกครองตนเองได้ในที่สุด (Catt,1999:2)

ด้วยเหตุนี้ ประเด็นทางทฤษฎีที่จำเป็นต้องพิจารณาภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในวงกว้างของแนวคิดประชาธิปไตย คือ ในด้านหนึ่งบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นที่มีการศึกษากันนั้นมักมุ่งเน้นไปที่การพิจารณาเฉพาะประเด็นการต่อสู้และการได้มาซึ่งสิทธิชุมชนเท่านั้น แต่งานที่ทำการศึกษาโดยเชื่อมโยงการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นเข้ากับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยในแง่ของการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐและชุมชนไปสู่ความเท่าเทียมกันนั้นยังไม่

ปรากฏว่ามีการศึกษาอย่างลึกซึ้งซึ่งมาก่อน ในอีกด้านหนึ่งยังไม่ปรากฏว่ามีการศึกษาประเด็นการเปรียบเทียบการนำกลไกประชาธิปไตยที่แตกต่างกันมาใช้ในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนเพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมการเมือง ทั้งโดยการใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันที่พยายามสื่อสารและเชื่อมโยงกับโครงสร้างและระบบการเมืองแบบตัวแทน ซึ่งย่อมต้องมีนัยของความแตกต่างไปจากแนวทางการมีส่วนร่วมที่มุ่งไปสู่การสามารถดูแลจัดการความเป็นไปทั้งหลายในชุมชนและสังคมได้ด้วยตัวสมาชิกของสังคมการเมืองนั้นๆ เอง

การถกเถียงบนความไม่ลงรอยกันโดยอยู่บนฐานทางทฤษฎีนี้สะท้อนถึงความพยายามที่จะหาจุดสมดุลของการนำแนวทางที่แตกต่างกันมาใช้ ซึ่งแม้ยังคงต้องหาข้อยุติที่แน่ชัด แต่นับว่าคุ่มค่าเพราะกระบวนการเช่นนี้จะนำมาซึ่งนวัตกรรมความคิดทางประชาธิปไตยได้เสมอ (Held, 2006:11) การเชื่อมร้อยสถาบันตัวแทนเข้ากับชุมชนท้องถิ่น สิทธิชุมชน และการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น จึงหมายถึงประชาธิปไตยในรูปแบบที่ชุมชนสามารถเลือกใช้อำนาจทางการเมืองในการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนท้องถิ่นและสำหรับการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น การปรับเปลี่ยนกระบวนการนำการมีส่วนร่วมของชุมชนสังเคราะห์ให้เป็นเนื้อเดียวกับประชาธิปไตยแบบตัวแทน รวมทั้งสร้างแบบแผนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เสมอภาคกันอันมีรากฐานมาจากการตื่นตัวของชุมชนท้องถิ่นในการเรียกร้องสิทธิและการมีส่วนร่วมของชุมชน ถือเป็นการค้นหาความลงตัวในแบบแผนความสัมพันธ์ทางอำนาจที่สามารถสนองตอบความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริงและขยายกรอบแนวคิดประชาธิปไตยออกไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2552:206-210)

ด้วยความสำคัญของสภาพปัญหาของชุมชนท้องถิ่นซึ่งสัมพันธ์กับสภาพปัญหาประชาธิปไตยอย่างแยกไม่ออก ด้วยข้อเสนอทางทฤษฎีที่มีทิศทางสู่การคลาปมปัญหาที่เป็นอยู่โดยการขยายขอบเขตพื้นที่ทางการเมืองออกไปในหลากหลายแนวทางด้วยกัน งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งขยายองค์ความรู้ทางด้านรัฐศาสตร์โดยเลือกศึกษาชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นองค์ประกอบในระบอบประชาธิปไตยที่กำลังเผชิญปัญหาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนด้วยความรู้สึกของการถูกระทำอย่างไม่เป็นธรรมจากรัฐ และได้ทำการเคลื่อนไหวต่อสู้โดยใช้กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมทั้งการมีส่วนร่วมผ่านสถาบันตัวแทนและการมีส่วนร่วมทางตรงจนทำให้เกิดการสร้างความหมายและพื้นที่ทางการเมืองขึ้นมาใหม่ สะท้อนการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยด้วยการขยายขอบเขตพื้นที่ทางการเมืองออกไปและปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนจนสามารถครอบคลุมพื้นที่ปัญหาความขัดแย้งในสังคมที่นับวันยิ่งทวีความซับซ้อนเกินกว่าที่กลไกประชาธิปไตยกระแสหลักจะสามารถจัดการได้

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่มีรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย

1.3 คำถามของการวิจัย

การวิจัยมุ่งขยายองค์ความรู้ทางรัฐศาสตร์โดยการตอบคำถามของการวิจัย ดังนี้

(1) ชุมชนท้องถิ่นมีแนวคิด ยุทธศาสตร์ และวิธีการอันแสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยการใช้กลไกประชาธิปไตยที่แตกต่างกันอย่างไร

(2) การเลือกใช้กลไกประชาธิปไตยที่แตกต่างกันได้นำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนมากน้อยแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

(3) บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยใช้กลไกประชาธิปไตยที่แตกต่างกันนำไปสู่การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยหรือไม่ อย่างไร

1.4 สมมติฐานของการวิจัย

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นนำไปสู่การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย โดยเชื่อมโยงแนวคิดประชาธิปไตยที่ดำเนินการผ่านตัวแทนกับประชาธิปไตยที่เปิดโอกาสให้ประชาชนปกครองตนเองเข้ามาใกล้กันมากขึ้นบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม สะท้อนความพยายามของชุมชนท้องถิ่นที่ต้องอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมทั้งการมีส่วนร่วมทางตรงและการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน แสดงถึงการขยายพื้นที่ทางการเมืองซึ่งทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทมากขึ้นและรัฐมีบทบาทน้อยลง การเชื่อมโยงช่วยปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นไปสู่ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ทัดเทียมกัน

1.5 กรอบแนวคิดของการวิจัย

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยพัฒนากรอบแนวคิดในการวิจัยสำหรับใช้ในการวิเคราะห์และอภิปรายข้อค้นพบจากการวิจัยโดยอาศัย “ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Democracy) เป็นหลักในการศึกษาบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและการมีส่วนร่วมทางตรง ทั้งในแง่ของการขยายพื้นที่ทางการเมืองและการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย (ดูรายละเอียดในหน้า 89)

1.6 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นทั้งในแง่แนวคิด ยุทธศาสตร์และวิธีการที่แตกต่างกัน ซึ่งมีผลต่อการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย แต่เนื่องจากชุมชนท้องถิ่นที่มีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่เกิดขึ้นในสังคมไทยนั้นมีอยู่มากมายหลายชุมชน ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องกำหนดขอบเขตการศึกษาโดยใช้วิธีการเลือกกรณีศึกษาแบบเจาะจงเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยพิจารณาจาก “ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” สำหรับเปรียบเทียบชุมชนท้องถิ่นที่มีรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่แตกต่างกัน กล่าวคือ

(1) ชุมชนท้องถิ่นที่มีรูปธรรมการใช้ “กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน” เป็นกรอบการมีส่วนร่วมที่อาศัยกลไกสถาบันทางการเมืองและระบบตัวแทน อาทิ สมาชิกวุฒิสภา รัฐบาล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรตามรัฐธรรมนูญ อาทิ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ศาลปกครอง เป็นต้น โดยใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

(2) ชุมชนท้องถิ่นที่มีรูปธรรมการใช้ “กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง” เป็นหลัก ซึ่งเป็นการดำเนินการนอกกรอบการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและตัวแทน โดยพยายามกำหนดและจัดการชุมชนด้วยตัวชุมชนเอง รวมทั้งการสร้างเครือข่ายความร่วมมือเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรอง อาทิ การออกข้อบัญญัติการดูแลป่าชุมชน ขบวนการปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน เป็นต้น

ทั้งนี้ ชุมชนท้องถิ่นที่เลือกทำการศึกษาค้นคว้าต้องมีขนาดของชุมชนไม่ใหญ่โตจนเกินไป ผู้วิจัยสามารถพักอาศัยอยู่ในสนามวิจัยเพื่อทำการศึกษามหาภาคการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นที่ถูกเลือกเป็นกรณีศึกษาโดยใช้เวลาได้อย่างเต็มที่และอย่างละเอียดรอบด้าน นอกจากนี้ยังเป็นชุมชนท้องถิ่นที่แสดงออกอย่างชัดเจนถึงการต่อรองกับพลังอำนาจต่างๆ ในสังคมอย่างไม่หยุดนิ่งซึ่งสะท้อนถึงศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการกำหนดตัวตนผ่านกระบวนการในกรรณียาความหมายของสิทธิชุมชน ซึ่งถือเป็นการใช้กลไกการมีส่วนร่วมในการสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรและเป็นการเรียกร้องสิทธิชุมชนในการปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นหรือสิทธิในการควบคุมและจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น จากหลักเกณฑ์ข้างต้นผู้วิจัยจึงเลือกชุมชนท้องถิ่น 2 แห่ง เป็นกรณีศึกษา ได้แก่ (1) ชุมชนบ้านนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ และ (2) ชุมชนบ้านห้วยหินลาดโน อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ซึ่งทั้งสองชุมชนมีข้อพิจารณาพื้นฐานสำคัญที่ควรกล่าวถึงในเบื้องต้น ดังนี้

(1) “ชุมชนบ้านนาอิน” ตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่อาศัย “กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน” เป็นหลักในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในฐานะที่เป็นขบวนการทางสังคมที่มุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่นและเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง ซึ่งเป็นผลมาจากการประกาศแบ่งเขตพื้นที่การปกครองใหม่ของกระทรวงมหาดไทย ทั้งในปี พ.ศ.2521 และพ.ศ.2547 โดยชุมชนไม่มีโอกาสได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการดังกล่าวแต่อย่างใด ทำให้พื้นที่ชุมชนบ้านนาอินทั้งพื้นที่ป่าไม้ ที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัยจำนวนรวมทั้งหมดกว่าหนึ่งหมื่นแก่งพันไร่ถูกเปลี่ยนแปลงสถานะให้ตกอยู่ในเขตตำบลดงประคำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ทำให้ชุมชนไม่มีโอกาสกำหนดทางเลือกและความเป็นไปของชุมชนด้วยตนเอง ได้รับผลกระทบทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม การตอบสนองต่อปัญหาของชุมชนบ้านนาอินจึงถือเป็นบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนให้ได้มาซึ่งสิทธิในการมีส่วนร่วมปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรและความเป็นไปของชุมชนเอง

เนื่องจากชาวชุมชนบ้านนาอินถือว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับชุมชนเป็นสิทธิของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้และดำเนินการ แต่ประกาศกระทรวงมหาดไทยดังกล่าวชาวชุมชนบ้านนาอินไม่ได้มีส่วนร่วมในการจัดทำแนวเขตอย่างแท้จริงตั้งแต่เริ่มแรก อีกทั้งพื้นที่ที่ถูกตัดทอนไปนั้นชุมชนได้ถือความเป็นของตนเองมาโดยตลอด ฝ่ายชุมชนนำโดยนายกองดีการบริหารส่วนตำบลได้ร่วมกับคนในชุมชนร้องคัดค้านประกาศกระทรวงมหาดไทยทั้งสองฉบับว่าไม่ถูกต้อง โดยเสนอและยืนยันแนวเขตที่สามารถพิสูจน์ได้ว่ามีมาแต่เดิมนั้นเป็นไปตามแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ “นาอิน-นายาง” และแนวที่ดิน ส.ค.1 โดยการยื่นหนังสือร้องเรียนและเคลื่อนไหวกดดันต่อส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง แม้ว่าจะมีการตั้งคณะทำงานของกระทรวงมหาดไทยร่วมกับคณะกรรมการของจังหวัดอุตรดิตถ์และจังหวัดพิษณุโลกหลายครั้งแต่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ เนื่องจากชาวชุมชนบ้านนาอินปฏิเสธไม่เข้าร่วมสำรวจแนวเขตตามที่ที่ประชุมได้มีการเสนอมา

ประเด็นการต่อสู้ที่แสดงถึงเหตุผลความจำเป็นที่ชุมชนต้องการมีส่วนร่วมกำหนดแนวเขตได้มีการหยิบยกขึ้นมาหลายประเด็น ประการแรก ชุมชนบ้านนาอินถือเป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ซึ่งมีประวัติความเป็นมายาวนานหลายชั่วอายุคน เป็นพื้นดินที่ให้กำเนิดและหล่อเลี้ยงชีวิตคนในชุมชนมาทุกยุคทุกสมัย การสูญเสียพื้นที่ในสมัยของคนรุ่นปัจจุบันจึงเปรียบได้กับการสูญเสียสมบัติอันมีค่าของชุมชนที่บรรพบุรุษช่วยกันดูแลรักษามายาวนาน นอกจากนี้ แม้ว่าพื้นที่ที่ถูกตัดทอนไปส่วนใหญ่จะเป็นที่ดินทำกิน แต่หากเรื่องประกาศเปลี่ยนแปลงเขตพื้นที่การปกครองเป็นที่ยุติจะมีผลทำให้คนชุมชนบ้านนาอินบางส่วนถูกบังคับให้ต้องรับสภาพการเปลี่ยนแปลงจากการเป็นชาวเมืองพิชัยที่มีประวัติศาสตร์อันน่าภาคภูมิใจที่ถือตนเป็นลูกหลาน *พระยาพิชัยดาบหัก* และ

บรรพบุรุษชาวเมืองพิชัยที่ได้แสดงวีรกรรมให้เป็นที่ประจักษ์ว่าเป็นผู้ที่เคยมีบทบาทในการรักษาเอกราชและสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับแผ่นดินไทยมาจนถึงทุกวันนี้

การสูญเสียพื้นดินอันเป็นสมบัติมีค่าของชุมชนและการอยู่รวมกันเป็นเครือญาติมีบรรพบุรุษสืบต่อเชื้อสายในพื้นที่ดินแดนเดียวกันมายาวนานหลายชั่วอายุคนให้กับพื้นที่ข้างเคียงซึ่งเพิ่งถูกจัดตั้งมาเพียงไม่กี่สิบปีนี้ได้สร้างผลกระทบกระเทือนต่อสภาพจิตใจของพี่น้องสมาชิกในชุมชนบ้านนาอินที่มีความผูกพันทางสายเลือดโยงใยกันเป็นเครือญาติใกล้ชิด ความสูญเสียสภาพจิตใจเช่นนี้ไม่สามารถประเมินออกมาเป็นมูลค่าได้ คนในชุมชนบ้านนาอินรุ่นปัจจุบันทั้งผู้นำชุมชนผู้สูงอายุ และคนรุ่นใหม่ ถือเป็นความบกพร่องของตน ทุกคนในชุมชนบ้านนาอินจึงต้องพยายามแสวงหากลไกและวิธีการในการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิความเป็นชุมชนกลับคืนมา เกิดเป็นรูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีความเกี่ยวโยงโดยตรงกับการยึดถือเอาประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนสืบสานจากความทรงจำในอดีตมาใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะ โดยมีเป้าหมายทางการเมืองชั้นนำ (ชลธิรา สัตยารัตนา, 2550:32)

ประการต่อมา เมื่อพิจารณาปัจจัยด้านเศรษฐกิจชาวชุมชนบ้านนาอินส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรซึ่งมีรายได้ไม่มาก โดยมีรายได้เฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 50,000 บาท/ครัวเรือน/ปี ทั้งนี้ รายได้ที่จำกัดของคนในชุมชนย่อมมีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ชุมชนตามมา สามารถพิจารณาได้จากรายได้ประจำปีงบประมาณขององค์การบริหารส่วนตำบลที่จัดเก็บได้เองในพื้นที่นั้นมีเพียงประมาณ 1.5 แสนบาท จากยอดรวมทั้งสิ้น 17 ล้านบาท ที่มาจากเงินอุดหนุนของรัฐบาลและรายได้โดยการจัดเก็บจากส่วนราชการ (องค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน, 2553) การสูญเสียจำนวนครัวเรือนและพื้นที่ทำกินจำนวนมากจึงย่อมส่งผลกระทบต่อฐานะทางการเงินขององค์กรปกครองท้องถิ่นที่มีหน้าที่ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนโดยตรง

ประการสุดท้าย ปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชนได้เป็นปัจจัยผลักดันที่ทำให้คนในชุมชนได้ขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปยังพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมจำนวนมาก ทางราชการจึงดำเนินการออกหนังสือรับรองสิทธิทำกิน (ส.ท.ก.1) รวมทั้งมีการประกาศพื้นที่ดำเนินการปฏิรูปที่ดินของรัฐ โดยสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมได้การจัดที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) ตั้งแต่ พ.ศ.2526-พ.ศ.2552 ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่านาอิน-นายาง โดยออกพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในท้องที่ตำบลนาอิน ตำบลนายาง จังหวัดอุตรดิตถ์ และตำบลดงประจำ จังหวัดพิษณุโลก ให้เป็นเขตปฏิรูปที่ดินจำนวนกว่าสองหมื่นไร่ โดยมุ่งช่วยเหลือประชาชนในท้องถิ่นซึ่งเป็นเกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินสำหรับประกอบการเกษตรกรรม

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะมีความพยายามพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน โดยหน่วยงานของรัฐ อาทิ การช่วยเหลือผู้ประสบภัยแล้ง การออกเอกสารสิทธิในที่ดินทำกินและในเขตการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม แต่การดำเนินการต่างๆ กลับยิ่งสร้างแรงกดดัน ตลอดจนทำให้คนในชุมชนสูญเสียสิทธิประโยชน์อันพึงจะได้รับมากมาย เนื่องจากการค้างคาของสภาพปัญหา ทำให้การดำเนินการของส่วนราชการต้องยึดถือประกาศแนวเขตการปกครองกระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ.2547 เป็นสำคัญ ดังนั้น ชาวชุมชนบ้านนาอินส่วนหนึ่งหากต้องการได้รับสิทธิประโยชน์จากราชการ เจ้าหน้าที่รัฐในอำเภอพิชัยไม่สามารถดำเนินการให้ได้เนื่องจากอยู่นอกเขตความรับผิดชอบ เช่นเดียวกับการแจ้งขอออกเอกสารสิทธิทั้งในที่ดินทำกินและในเขตการปฏิรูปที่ดินในพื้นที่ปัญหา ชาวชุมชนบ้านนาอินต้องไปดำเนินการที่จังหวัดพิษณุโลกเท่านั้น

ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกกับชุมชนบ้านนาอินอย่างยิ่ง เนื่องจากคนในชุมชนถือว่าหากใช้สิทธิในเขตพื้นที่อื่นนอกชุมชนของตนแล้วจะเท่ากับเป็นการยอมรับความพ่ายแพ้ของชุมชนต่อภาครัฐที่ดำเนินการอย่างไม่เป็นธรรมกับชุมชนมาตั้งแต่ต้น เป็นการยอมรับการเสียสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมกำหนดชะตากรรมของตนเองในการคงความเป็นชุมชนในพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์และสายสัมพันธ์อันยาวนาน นอกจากนี้จะเป็นการซ้ำเติมปัญหาที่เป็นอยู่ของคนในชุมชนแล้ว ยังเป็นการสร้างปัญหาใหม่เพิ่มขึ้นมาเป็นตัวจุดรั้งการพัฒนาชุมชนมากยิ่งขึ้นไปอีก สะท้อนภาพปัญหาประชาธิปไตยที่อำนาจถูกยึดโยงเข้ากับเฉพาะเพียงตัวแทนนำมาซึ่งการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่นเพื่อเปิดพื้นที่ประชาธิปไตยใหม่ให้กับตนเอง

ด้วยเหตุที่คณะทำงานของทางราชการไม่สามารถหาข้อยุติได้ลำดับต่อมาชุมชนจึงเสนอให้กระทรวงมหาดไทยทำการตัดสินใจชี้ขาด ซึ่งได้แจ้งผลการพิจารณาชี้ขาดและสั่งยุติเรื่องโดยให้ยึดถือแนวเขตระหว่างท้องที่ดังกล่าวตามประกาศกระทรวงมหาดไทย พ.ศ.2547 แต่ชุมชนบ้านนาอินได้คัดค้านประกาศในเรื่องดังกล่าว และร้องเรียนไปยังคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ รวมทั้งใช้สิทธิในการฟ้องคดีต่อศาลปกครองเพื่อขอให้เพิกถอนประกาศกระทรวงมหาดไทยทั้งสองฉบับ เนื่องจากทำให้ชุมชนไม่ได้รับความเป็นธรรมและถูกละเมิดสิทธิชุมชนโดยรัฐ สะท้อนความพยายามในการใช้วิธีการภายใต้กรอบกฎหมายและกลไกเชิงสถาบันอย่างเป็นทางการตามวิถีทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนมาอย่างยาวนาน

(2) “ชุมชนบ้านห้วยหินลาดโนน” ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่อาศัย “กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง” เป็นหลักในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับรากฐานคุณค่าในวิถีชีวิต จารีตประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนที่

มีอยู่เดิมเข้ากับการสร้างสำนักหรืออัตลักษณ์ร่วมกันขึ้นมาใหม่เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการดำรงอยู่ของชุมชนดังที่เคยเป็นมา สามารถสะท้อนภาพบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่เป็นการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางนโยบายที่อยู่บนฐานทางวัฒนธรรม โดยมีเป้าหมายเพื่อการอยู่รอดของชุมชนและการอยู่ร่วมกับสังคมอย่างมีศักดิ์ศรีและเป็นธรรม อีกทั้งได้ส่งผลต่อการผลิตสร้างองค์ความรู้ใหม่ อาทิ ป่าชุมชน หรือเกษตรอินทรีย์ ขึ้นมาเป็นเครื่องมือรองรับ ซึ่งรูปแบบขบวนการทางสังคมเช่นนี้ชุมชนได้ผสมผสานวัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมของชุมชนท้องถิ่นในการเพิ่มพลังการต่อสู้ได้อย่างน่าสนใจ (สนั่น ชูสกุล, 2549:26-35)

ชุมชนบ้านห้วยหินลาดที่ตั้งอยู่บนพื้นที่แอ่งกระทะในหุบเขาสลักชัยซ้อน บริเวณนี้เป็นต้นกำเนิดลำห้วยที่สำคัญ 14 สาย ซึ่งไหลผ่านลานแผ่นหินรวมกันเป็นห้วยหินลาด จึงเรียกบริเวณนี้ว่าแม่หินลาดโก๊ะ หรือห้วยหินลาดใน โดยบริเวณดังกล่าวอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแม่ปุนน้อย แม่ปุนหลวง และห้วยโป่งหมื่นในเขตพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ และพื้นที่เตรียมประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ ชุมชนบ้านห้วยหินลาดนี้มีสมาชิกชาวปกากะญอ 101 คน 21 ครัวเรือน ซึ่งเชื่อว่ามีบรรพบุรุษมาตั้งรกรากในบริเวณนี้มายาวนานกว่าร้อยปี เนื่องจากเป็นชุมชนที่แวดล้อมด้วยป่าไม้และแหล่งต้นน้ำอันอุดมสมบูรณ์ ชุมชนแห่งนี้จึงสร้างสรรค์ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องและกลมกลืนกับธรรมชาติ โดยคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมซึ่งมีการสืบทอดมายาวนานได้อย่างเข้มแข็ง สามารถนำความเชื่อ พิธีกรรมและวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้เพื่อการดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งน้ำ มีแบบแผนการดำรงชีวิตด้วยวิถีการเกษตรแบบผสมผสานในรูปแบบไร่หมุนเวียนที่ผสมกลมกลืนกับนาและสวนอย่างสมดุล การใช้ชีวิตอย่างพอเพียงและการอยู่อย่างเคารพธรรมชาติซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติมาช้านาน

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในต้องร่วมมือร่วมใจกันต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนหรือความชอบธรรมในการรักษาพื้นที่และวิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่ร่วมกับป่ามานานนับร้อยปีอย่างจริงจังนั้นเป็นผลมาจากการที่ทางราชการเตรียมประกาศให้พื้นที่ที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินของชุมชนถูกผนวกรวมเข้าไปอยู่ในเขต “อุทยานแห่งชาติขุนแจ” ในปี พ.ศ. 2538 ทั้งนี้ เนื่องจากนโยบายการให้สัมปทานป่าไม้ของรัฐก่อนหน้านั้นเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาภัยพิบัติทางธรรมชาติที่รุนแรงบ่อยครั้ง แต่ภาครัฐกลับกล่าวหาการทำไร่หมุนเวียนและการอาศัยในพื้นที่ป่าของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมว่าเป็นสาเหตุสำคัญในการทำลายป่า จึงมีนโยบายที่จะพยายามผลักดันและบังคับให้ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในหลายพื้นที่ รวมถึงชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ต้องอพยพย้ายออกจากพื้นที่การประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ

ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงได้ร่วมกันต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยยังคงปักหลักคงสภาพความเป็นชุมชนอยู่ในพื้นที่พร้อมกับพยายามพิสูจน์ให้ภาครัฐเห็นว่าชุมชนไม่ใช่สาเหตุของปัญหาการทำลายป่า ในทางตรงกันข้ามชุมชนสามารถที่จะจัดการและดูแลรักษาป่าไม่ด้วยตัวเอง ได้ดีกว่าแนวทางที่กำหนดโดยภาครัฐ ซึ่งแม้ว่าชุมชนจะมีสมาชิกเพียงร้อยคน แต่สามารถช่วยกันดูแลรักษาผืนป่าของชุมชนได้มากถึงกว่าหนึ่งหมื่นไร่ โดยอาศัยฐานคิดว่าชุมชนอยู่กับป่ามาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษหลายชั่วอายุคน บอกเล่าต่อกันมาว่า “ชุมชนกับป่าต้องอยู่พึ่งพาอาศัยกัน” ตั้งแต่เกิดจนตายไม่สามารถแยกกันได้ ทั้งอากาศที่หายใจ น้ำที่ใช้ดื่มกิน ทำไร่ ทำนา อาหาร สมุนไพร ที่อยู่อาศัยและเครื่องมือทำกินล้วนมาจากป่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนอยู่กับป่า ไม่มีป่าชุมชนอยู่ไม่ได้ จึงต้องบอกกันเสมอว่า “ได้กินกับป่าต้องรักษาป่า ได้กินกับน้ำต้องรักษาน้ำ”

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในการอยู่ร่วมกับป่าของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในนี้จึงเป็นตัวอย่างสำคัญของชุมชนท้องถิ่นที่ใช้กลไกการมีส่วนร่วมทางตรงหรือการกำหนดและดูแลจัดการชีวิตของชุมชนเอง แนวทางที่น่าสนใจคือ ชุมชนได้มีการประชุมตกลงกันภายในเพื่อแบ่งเขตพื้นที่ป่าชุมชนให้สอดคล้องกับจารีตที่ยึดถือสืบต่อกันมา โดยแบ่งเป็น เขตป่าอนุรักษ์ ซึ่งเป็นป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้งที่อยู่สูงจากสันเขาลงมา เขตป่าต้นน้ำลำธาร ป่าความเชื่อ ป่าผูกสายสะเดือ ป่าต้องห้าม ซึ่งพื้นที่ป่าในเขตนี้จะไม่สามารถตัดไม้ ล่าสัตว์ หรือจุดไฟเผาโดยเด็ดขาด แต่สามารถเก็บของป่า หรือพืชสมุนไพรได้ เขตป่าใช้สอย คนในชุมชนสามารถนำไม้มาใช้ได้ในกรณีที่ทำมาค้าใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน หรือที่จำเป็นต้องใช้ไม้สร้างบ้านเรือนนั้นต้องขออนุญาตคณะกรรมการชุมชนก่อน เขตที่ทำกิน สามารถใช้ทำไร่หมุนเวียน ทำนา หรือทำสวนได้ และเขตที่อยู่อาศัย ใช้เป็นที่ตั้งบ้านเรือน โดยทั้งหมดนั้นสมาชิกจะร่วมกันดูแลป่าในเขตต่างๆ ตามได้ตกลงร่วมกัน

ด้วยเหตุนี้ ป่าชุมชน ในความหมายของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงหมายถึงความพยายามในการจัดการพื้นที่และวิถีการดำเนินชีวิตในชุมชนผสมผสานกับความเชื่อ และวัฒนธรรม รวมทั้งวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเพื่อการดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งต้นน้ำลำธารอย่างยั่งยืน โดยยังคงรักษาพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตไว้ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ย่า ผีเรือน ผีไร่ผืนนา พิธีผูกขวัญมัดมือขึ้นปีใหม่ พิธีกรรมหลีกก่อ พิธีกรรมกินข้าวใหม่ รวมทั้งพิธีเรียกขวัญข้าว โดยมีผู้เฒ่าผู้แก่คอยดูแลทุกคนในหมู่บ้าน ช่วยให้คำแนะนำเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต อีกทั้งยังมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้ท้องถิ่นไปยังลูกหลานให้ได้ร่วมกันสืบสานแนวคิดในการใช้ชีวิตที่ดีพอเพียง เป็นตัวแทนของชุมชนที่จะต้องสืบสานและรักษาสิ่งดีงามเอาไว้ พร้อมทั้งร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรของชุมชน ทั้งดิน น้ำและป่าไม้ให้คงคุณค่ายั่งยืนสืบไป สะท้อนรูปธรรมของการนำกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงมาใช้กำหนดและจัดการชีวิตด้วยตัวชุมชนเอง

1.7 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในหัวข้อ “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน” ครั้งนี้ ดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อทำให้เกิดมิติมุมมองที่เห็นความเป็นทั้งหมด (Holistic View) และสามารถทำความเข้าใจรายละเอียดเชิงลึกที่ซับซ้อนในประเด็นที่ทำการศึกษเกี่ยวกับแนวคิด ยุทธศาสตร์ และวิธีการอันแสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนตลอดจนการบรรลุเป้าหมายของการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่ถูกต้องซึ่งสังเกตว่ามีความแตกต่างกันคือ การมีส่วนร่วมเชิงสถาบันกับการมีส่วนร่วมทางตรง เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์ว่าบทบาทดังกล่าวนำไปสู่การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยอย่างไร

1.7.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพ ตัวผู้วิจัยถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูล แบ่งการเก็บข้อมูลออกเป็นสองระดับ คือ ข้อมูลระดับปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากแหล่งข้อมูลด้วยตัวผู้วิจัยเองโดยตรง ได้แก่ การวิจัยภาคสนาม ทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึก การศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม และข้อมูลระดับทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสารหรือข้อความที่มีผู้รวบรวมเอาไว้แล้ว ได้แก่ การศึกษาเอกสารทั้งหนังสือ บทความ วารสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ หนังสือพิมพ์ ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ บันทึกการประชุมของชุมชน และเอกสารของทางราชการ รวมถึงรายงานและบันทึกการประชุมต่างๆ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลทั้งการวิจัยภาคสนามและการศึกษาเอกสาร กล่าวคือ

(1) การวิจัยภาคสนาม (Empirical Field Research) โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา สภาพทั่วไปและสภาพปัญหาสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่น แนวคิด ยุทธศาสตร์ และวิธีการอันแสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน รวมทั้งการบรรลุเป้าหมายของการต่อสู้ ในชุมชนท้องถิ่นที่เป็นกรณีศึกษาซึ่งมีรูปแบบการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกัน โดยเก็บข้อมูลเชิงลึกด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง การศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การเข้าสู่สนามวิจัยเพื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แสดงตนกับผู้นำชุมชน แกนนำกลุ่ม และบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการต่อสู้ ในบทบาทของ นักวิจัย โดยเริ่มต้นจากการแนะนำตัวต่อผู้นำชุมชน แกนนำกลุ่ม และบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการต่อสู้ พร้อมทั้งชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิจัย ตลอดจนประโยชน์ที่จะได้รับจากการทำวิจัย

(1.1) การเก็บข้อมูลเชิงลึกด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-structure In-depth Interviews) ทำการเก็บข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) คือ ผู้ที่มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งในประเด็นปัญหาสิทธิชุมชนที่ชุมชนท้องถิ่นต้องเผชิญ บทบาทการต่อสู้ทั้งในแง่แนวคิด ยุทธศาสตร์ และวิธีการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งการบรรลุเป้าหมายในการต่อสู้ การใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้างเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ 2 ประการ คือ

(1.1.1) เพื่อศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพโดยทั่วไปของชุมชนทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ วิถีชีวิต รวมทั้งประเด็นปัญหาสิทธิชุมชน ขณะที่ประวัติความเป็นมาของชุมชนท้องถิ่นผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History) เป็นแนวทางสำคัญในการเก็บข้อมูล

(1.1.2) เพื่อศึกษาข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับแนวคิด ยุทธศาสตร์ และวิธีการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน รวมทั้งการบรรลุเป้าหมายการต่อสู้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความเชื่อมโยงกันและเป็นเหตุเป็นผลกันมากที่สุด

การวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้พิจารณาเลือกบุคคลที่มีความเข้าใจลึกซึ้งในปัญหาการศึกษา (Information-rich Cases) และกำหนดให้เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) โดยใช้วิธีการเลือกอย่างเจาะจงซึ่งคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นหลัก จำนวนของผู้ให้ข้อมูลจึงขึ้นอยู่กับความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล โดยมีหลักที่สำคัญในการเลือก ดังนี้ (ก) เลือกผู้รู้เรื่องประเด็นการศึกษาเป็นอย่างดี (ข) เลือกผู้ที่ถูกเลือกจากการแนะนำต่อกันมา (ค) เลือกผู้ที่ให้ข้อมูลสนับสนุนและผู้ให้ข้อมูลที่ขัดแย้งกับข้อค้นพบ (ง) เลือกตัวอย่างตามเหตุการณ์เฉพาะหน้า

ด้วยเหตุนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจึงประกอบด้วยบุคคล 3 กลุ่ม คือ ผู้นำชุมชน แกนนำกลุ่ม และบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการต่อสู้ ข้อมูลที่รวบรวมได้คือ สภาพทั่วไปของชุมชนและประเด็นปัญหาสิทธิชุมชน แนวคิด ยุทธศาสตร์ วิธีการ และการบรรลุเป้าหมายการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน โดยใช้ทั้งการสัมภาษณ์ตัวบุคคล การสัมภาษณ์แบบกลุ่ม (Group Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเลือกทำการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History) โดยเป็นการสอบถามเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่ทำการศึกษาจากผู้เฒ่าผู้แก่และผู้ที่ได้รับถ่ายทอดเรื่องราวในชุมชน ทำ

ให้เข้าใจประวัติความเป็นมาและอัตลักษณ์ชุมชน ทั้งในแง่ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิตของชุมชนที่ทำการศึกษได้อย่างถ่องแท้มากที่สุด

เมื่อผู้วิจัยทำการกำหนดวัตถุประสงค์ในการสัมภาษณ์และกำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพื่อทำการสัมภาษณ์แล้ว จึงเริ่มดำเนินการสัมภาษณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการเข้าถึงแหล่งข้อมูล มีการแนะนำตัว พร้อมทั้งชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย ขั้นตอน วิธีการดำเนินการ และระยะเวลาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ ตลอดจนข้อตกลงร่วมกันในการดำเนินการเก็บข้อมูลในครั้งนี้อาจมีการเข้าถึงแหล่งข้อมูลและการทำความเข้าใจร่วมกันถึงการดำเนินการเก็บข้อมูลแต่ละครั้งอาจมีรายละเอียดทั้งเวลา สถานที่ และเงื่อนไขที่แตกต่างกันไป อาทิ มีความจำเป็นต้องมีการนัดหมายล่วงหน้า การไม่ยินยอมให้ใช้อุปกรณ์บันทึกเสียง ภาษาที่ใช้เพื่อความสะดวกในการสื่อสาร ซึ่งประเด็นเหล่านี้ผู้วิจัยจำเป็นต้องเตรียมตัวแก้ปัญหาหาก่อนเป็นอย่างดี

(1.2) การเก็บข้อมูลด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Participatory and Non-participatory Observation) โดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมนั้นเป็นการสังเกตโดยผู้วิจัยเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์หรือกิจกรรมการมีส่วนร่วมในลักษณะต่างๆ เสมือนเป็นสมาชิกอีกคนหนึ่งของชุมชน ซึ่งจะเป็ประโยชน์สำหรับการเก็บข้อมูลที่ต้องการให้เกิดมุมมอง ความรู้สึกและความเข้าใจเช่นเดียวกับคนในชุมชน โดยผู้วิจัยจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการประชุมประชาคมหมู่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน การจัดเวทีสาธารณะ การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ฯลฯ เป็นกิจกรรมที่แสดงถึงการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ข้อมูลที่ได้เป็นข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิด ยุทธศาสตร์ และวิธีการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่นที่หมายถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนเช่นเดียวกับข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกตโดยไม่ให้ผู้ที่ถูกสังเกตรู้ตัวซึ่งเป็นประโยชน์สำหรับการเก็บข้อมูลที่ต้องการให้มีการดำเนินกิจกรรมไปตามปกติและเป็นธรรมชาติมากที่สุด โดยผู้วิจัยจะเข้าไปสังเกตในกิจกรรมการมีส่วนร่วมกันต่อสู้ของชุมชนในลักษณะต่างๆ ทั้งการประชุมประชาคมหมู่บ้านหรือคณะกรรมการหมู่บ้าน การจัดเวทีสาธารณะ การชุมนุมประท้วงเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชน การร้องเรียนไปยังตัวแทนในภาคส่วนต่างๆ รวมทั้งการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่แสดงออกถึงการดูแลจัดการชีวิตของตนเอง ฯลฯ

(2) การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Study) เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยหาได้จากเอกสารหรือข้อความที่มีผู้รวบรวมเอาไว้แล้ว ทั้งที่เป็นเอกสารชั้นต้น อาทิ มติที่ประชุม บันทึกการประชุม และแถลงการณ์ของชุมชน รวมทั้งเอกสารของทางราชการ อาทิ รายงานการประชุม บันทึกการประชุมจากหน่วยงานหรือคณะกรรมการที่เกี่ยวข้อง และที่เป็นเอกสารชั้นรอง อาทิ

หนังสือ บทความและวารสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ หนังสือพิมพ์ และฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ สามารถใช้เป็นประโยชน์ในการอธิบาย ทำความเข้าใจประเด็นการศึกษาและตอบคำถามของการวิจัยได้ โดยในส่วนของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติและความเป็นมาของชุมชน สภาพทั่วไปทั้งด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สภาพแวดล้อมของพื้นที่การศึกษา ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับเครือข่ายของชุมชน สามารถศึกษาได้จากเอกสารในส่วนที่เป็นหนังสือ บทความ วารสารทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ หนังสือพิมพ์ และฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

ขณะที่ข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ยุทธศาสตร์ และวิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่แสดงการนำกลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมทั้งการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและแบบทางตรงมาใช้ ซึ่งนอกจากจะศึกษาได้จากหนังสือ บทความและวารสารทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ หนังสือพิมพ์ ฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์แล้ว ยังสามารถศึกษาได้จากบันทึกการประชุมภายในชุมชน บันทึกการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของชุมชน เอกสารของทางราชการ รวมถึงรายงานและบันทึกการประชุมต่างๆ ของคณะกรรมการและหน่วยงานที่มีการดำเนินการเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาสิทธิชุมชนในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา ทั้งที่มีสถานะเป็นคู่กรณีและเป็นผู้ไกล่เกลี่ยแก้ไขปัญหา ทั้งในส่วนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในท้องที่ตั้งของชุมชน กรมป่าไม้ หรือกรมการปกครอง ฯลฯ และในส่วนขององค์กรตามรัฐธรรมนูญ เช่น ศาลปกครอง หรือคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน ฯลฯ

1.7.2 การตรวจสอบข้อมูล

สำหรับการตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการการนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นด้วยวิธีการพรรณนา (Ethnographic Description) เพื่อแสดงถึงประวัติความเป็นมาของชุมชน องค์กรปกครองและโครงสร้างทางสังคม สภาพเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ วิถีชีวิต และแผนที่ทางกายภาพของชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) โดยหาข้อมูลชุดที่สอง (Antithesis) ที่เป็นข้อมูลตรงกันข้ามหรือแตกต่างไปจากข้อมูลชุดแรก (Thesis) และข้อมูลชุดที่สาม (Synthesis) ซึ่งเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลชุดแรกและชุดที่สองให้ได้ข้อมูลชุดใหม่ที่มีความแตกต่างออกไป โดยการตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งข้อมูล (Triangulation of sources) ทั้งวิธีการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน ได้แก่ การสัมภาษณ์เจาะลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ตลอดจนใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่แตกต่างกันเป็นสำคัญ เพื่อให้ได้ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่มีความหลากหลายและมีความน่าเชื่อถือมากที่สุด

1.7.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

ในส่วนของ การวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยครั้งนี้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบกับกรอบแนวคิดของการวิจัย โดยทำการปรับกรอบแนวคิดของการวิจัยให้มีความถูกต้องเหมาะสมมากยิ่งขึ้นเมื่อมีข้อมูลใหม่ที่น่าเชื่อถือมากกว่าและทำการเก็บรวบรวมข้อมูลต่อไปจนกว่าจะแน่ใจว่าได้ข้อมูลที่ถูกต้องสมบูรณ์และละเอียดรอบด้านเพียงพอ ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลใน 2 รูปแบบ คือ แบบแรกเป็นการวิเคราะห์เนื้อหา (Analytic Context) ในส่วนของข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร และแบบที่สองเป็นการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) ในส่วนของข้อมูลที่ได้จากการวิจัยภาคสนาม ทั้งการสัมภาษณ์เจาะลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง การศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยนำข้อสรุปต่างๆ มาเชื่อมโยงกันจนเกิดเป็นโครงสร้างของข้อสรุปที่สามารถนำมาใช้ตอบปัญหาของการวิจัยได้และนำไปสู่ข้อค้นพบอันเป็นสาระสำคัญ โครงสร้าง แบบแผนความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากข้อมูลและผลการศึกษาที่ได้จากการวิจัยในครั้งนี้

1.8 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ประชาธิปไตยกระแสหลัก หมายถึง แนวคิดประชาธิปไตยแบบตัวแทนซึ่งมีกลไกทางการเมืองและการจัดการอำนาจที่มุ่งสู่เป้าหมายในการสร้างหลักประกันในสิทธิและเสรีภาพให้แก่ประชาชนอย่างเท่าเทียมกันผ่านทางรัฐบาลที่มาจากการแข่งขันเลือกตั้งตามระยะเวลาและโดยยึดหลักเสียงข้างมาก ในฐานะตัวแทนที่มีบทบาทนำในการจัดการทุกเรื่องแต่เพียงผู้เดียว

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม หมายถึง แนวคิดประชาธิปไตยที่มุ่งเน้นการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในทุกระดับอย่างกว้างขวาง โดยการมีส่วนร่วมนี้ไม่จำกัดเพียงการใช้สิทธิเลือกตั้งเท่านั้น แต่รวมถึงการมีส่วนร่วมในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็น การกำหนดนโยบาย และการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของชุมชนร่วมกับตัวแทนหรือสถาบันทางการเมืองต่างๆ ตลอดจนการรณรงค์เรียกร้องและต่อสู้เพื่อผลประโยชน์หรือสิทธิของชุมชน

กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน หมายถึง การมีส่วนร่วมผ่านการให้ข้อมูลหรือการเรียกร้องที่อาศัยกลไกที่เป็นสถาบันการเมืองในระบบตัวแทน อาทิ สมาชิกวุฒิสภา รัฐบาล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรตามรัฐธรรมนูญ อาทิ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ศาลปกครอง เป็นต้น โดยมุ่งหมายให้สถาบันที่เป็นตัวแทนประชาชนมีการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อตอบสนองข้อเรียกร้องของประชาชน

กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง หมายถึง กลไกการมีส่วนร่วมที่มุ่งเน้นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้สิทธิ เสรีภาพมากที่สุดในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและสามารถปกครองตนเองได้โดยประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการพิจารณาศึกษาและทำการตัดสินใจในประเด็นทางการเมืองหรือประเด็นสาธารณะด้วยตนเอง อันเป็นการแสดงถึงแนวทางที่ประชาชนสามารถใช้อำนาจอธิปไตยได้โดยตรงแทนการใช้วิธีการลงคะแนนเสียงเลือกตัวแทนในการใช้อำนาจ

สิทธิชุมชน หมายถึง สิทธิที่ชุมชนสามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนหรือสังคมให้การยอมรับอย่างชอบธรรม สร้างความชอบธรรมให้แก่ภาคชุมชนท้องถิ่นในการต่อสู้ปกป้องทรัพยากรอันเป็นฐานการดำรงชีวิต โดยให้ความสนใจเรื่องระบบสิทธิภายในของชุมชน ทั้งด้านความขัดแย้งและความกลมกลืน การต่อสู้เพื่อปรับลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อภายนอก การแสวงหาทางเลือกในการอยู่รอดของชุมชนในสถานการณ์ใหม่

ชุมชนท้องถิ่น หมายถึง องค์กรทางสังคม ที่ประกอบด้วยหลายครอบครัวอยู่รวมกันในอาณาบริเวณเดียวกันมายาวนาน มีสิ่งที่ยึดโยงและยึดถือร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีความรู้สึกร่วมกัน โดยมีลักษณะความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพากันในด้านต่างๆ จนมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ขึ้นเป็นระเบียบบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งมีอิทธิพลต่อความเชื่อและพฤติกรรมของสมาชิก มีการถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งอันเป็นหลักประกันในการตอบสนองของความต้องการในชีวิตประจำวันของสมาชิก

บทบาทการต่อสู้ หมายถึง การแสดงบทบาทการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ลักษณะหนึ่งชุมชนท้องถิ่นมีรูปธรรมการใช้กลไกเชิงสถาบัน ในอีกลักษณะหนึ่งมีรูปธรรมการใช้กลไกทางตรง ซึ่งการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่หลากหลายถือเป็นสิ่งสะท้อนความพยายามในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นที่จะช่วยสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย

การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตย หมายถึง การหล่อหลอมและรักษาความเป็นประชาธิปไตยให้ยั่งยืน ซึ่งเป็นผลมาจากการแสดงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนทั้งรูปธรรมการใช้กลไกเชิงสถาบันและกลไกทางตรง การเปรียบเทียบการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันช่วยสะท้อนความพยายามในการคลี่คลายปัญหาสิทธิชุมชน ทำให้เกิดการขยายพื้นที่การใช้อำนาจทางการเมืองที่มากขึ้นของชุมชนจนนำไปสู่การเชื่อมร้อยแนวคิดประชาธิปไตยกระแสหลักเข้ากับแนวคิดประชาธิปไตยแบบเปิดกว้างบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม เป็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นไปสู่ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ทัดเทียมกัน

1.9 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การวิจัยครั้งนี้มุ่งเพื่อศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย ซึ่งช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงแนวคิดยุทธศาสตร์ และวิธีการอันแสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยการมีส่วนร่วมภายใต้กลไกประชาธิปไตยอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในสองลักษณะคือ กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและกลไกการมีส่วนร่วมทางตรง โดยการเชื่อมโยงแนวคิดสิทธิชุมชนและขบวนการทางสังคมเข้ากับแนวคิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านกลไกที่เป็นประชาธิปไตยซึ่งสะท้อนถึงการขยายพื้นที่ทางการเมืองและการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นให้ทัดเทียมกัน นับเป็นส่วนสำคัญที่มีผลต่อความสามารถในการรองรับพลวัตทางสังคมการเมืองที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นซึ่งช่วยเติมเต็มช่องว่างของแนวคิดประชาธิปไตยที่ต้องรองรับต่อการปรับเปลี่ยนตามบริบททางสังคมการเมืองตลอดเวลา อันเป็นการเพิ่มคุณค่าให้กับแนวคิดประชาธิปไตยและนำไปสู่การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยที่มั่นคงให้กับสังคมไทยต่อไป และเป็นโอกาสให้การวิจัยครั้งนี้ช่วยขยายองค์ความรู้ทางด้านรัฐศาสตร์ให้กว้างไกลออกไปอีกทางหนึ่ง

1.10 ลำดับขั้นตอนในการเสนอผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้มีการนำเสนอผลการวิจัยโดยแบ่งออกเป็น 6 บท ดังนี้

บทที่ 1 นำเสนอความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการวิจัยครั้งนี้ที่พิจารณาปรากฏการณ์ที่ชุมชนท้องถิ่นต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนว่าเป็นภาพสะท้อนปัญหาความไม่เพียงพอของแนวคิดประชาธิปไตยกระแสหลักที่แสดงออกมาในรูปของความไม่เท่าเทียมกันในความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น การเชื่อมร้อยสถาบันตัวแทนและการเคลื่อนไหวทางสังคมเข้ากับชุมชนท้องถิ่น จึงหมายถึงประชาธิปไตยในรูปแบบที่ชุมชนสามารถเลือกใช้อำนาจทางการเมืองจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนใหม่โดยใช้กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมทั้งผ่านสถาบันตัวแทนและการมีส่วนร่วมทางตรง ซึ่งเป็นที่มาของวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาเปรียบเทียบการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่มีรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย ในบทนี้ยังนำเสนอคำถามและสมมติฐานในการวิจัยเพื่อคาดหมายถึงคำตอบจากการวิจัยครั้งนี้ มีการสรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย ขอบเขตการวิจัยและความสำคัญของการวิจัย รวมทั้งวิธีดำเนินการวิจัยที่อาศัยการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการเก็บข้อมูลจากการวิจัยภาคสนามและการศึกษาเอกสารในส่วนท้ายมีการนำเสนอนิยามศัพท์และลำดับขั้นตอนในการเสนอผลการวิจัยครั้งนี้

บทที่ 2 นำเสนอการสำรวจแนวคิดและทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยการสังเคราะห์ “ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Democracy) ทั้งในส่วนที่เป็นแนวคิดพื้นฐาน สาระสำคัญของการแบ่งกลไกการทำงานของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ออกเป็น 2 ลักษณะที่สำคัญ คือ กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและกลไกการมีส่วนร่วมทางตรง การนำเสนอ แนวคิดสิทธิชุมชน (Social Rights) เพื่อทำความเข้าใจในสิ่งที่เรียกว่าชุมชนและสิทธิชุมชนในฐานะที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดการแสดงบทบาททางการเมืองของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีแนวทางที่ช่วยในการอธิบายแตกต่างกันถึง 4 แนวทาง คือ การศึกษาเชิงอรรถประโยชน์ การศึกษานิเวศน์วัฒนธรรม การศึกษาเชิงสถาบัน และการศึกษาเชิงความสัมพันธ์ทางอำนาจ นอกจากนี้ ยังนำเสนอแนวคิดขบวนการทางสังคม (Social Movement) โดยกล่าวถึงทฤษฎีขบวนการทางสังคม 3 ทฤษฎีหลัก ได้แก่ ทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร และทฤษฎีขบวนการทางสังคมใหม่ มาพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยและใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาและอธิบายบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันเพื่อปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนในการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย

บทที่ 3 นำเสนอประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านนาอิน ตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ข้อมูลพื้นฐานทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวิถีชีวิตของชุมชนบ้านนาอิน ซึ่งเป็นกรณีศึกษาของชุมชนที่มีรูปธรรมการใช้กลไกประชาธิปไตยในเชิงสถาบันสำหรับการวิจัยครั้งนี้ เพื่อนำไปสู่ข้อมูลการศึกษาเกี่ยวกับสภาพปัญหาสิทธิชุมชน แนวคิดสิทธิชุมชน แนวคิดทางการเมืองและประชาธิปไตยของชุมชนบ้านนาอิน ซึ่งขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมกำหนดแนวเขตการปกครองด้วยตนเอง จนทำให้เกิดข้อพิพาทแนวเขตการปกครองระหว่างรัฐกับชุมชนซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนตามมา รวมทั้งนำเสนอข้อค้นพบและการวิเคราะห์เพื่อช่วยตอบคำถามการวิจัยว่าชุมชนบ้านนาอินมีแนวคิด ยุทธศาสตร์และวิธีการอันเป็นบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันเป็นหลักอย่างไร

บทที่ 4 นำเสนอประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านห้วยหินลาดโน ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ข้อมูลพื้นฐานด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวิถีชีวิตของชุมชนบ้านห้วยหินลาดโน ซึ่งเป็นกรณีศึกษาของชุมชนที่มีรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมแบบทางตรงในการวิจัยครั้งนี้ เพื่อปูพื้นฐานและนำไปสู่การนำเสนอข้อมูลการศึกษาสภาพปัญหาสิทธิชุมชน แนวคิดสิทธิชุมชน แนวคิดทางการเมืองและประชาธิปไตยของชุมชนบ้านห้วยหินลาดโน ซึ่งต้องประสบกับปัญหาการถูกกล่าวหาจากภาครัฐว่าชุมชนเป็นผู้ทำลายป่าและพยายามผลักดันให้อพยพออกจากพื้นที่ป่าที่ชุมชนอาศัยพึ่งพิงมานานนับร้อยปี ทำให้เกิดผลกระทบต่อวิถีการดำเนิน

ชีวิตแบบชนเผ่าของชุมชนตามมา รวมทั้งนำเสนอข้อค้นพบเพื่อช่วยตอบคำถามการวิจัยว่าชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมีแนวคิด ยุทธศาสตร์และวิธีการอันแสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน โดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงเป็นหลักอย่างไร

บทที่ 5 นำเสนอการวิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อความรู้ที่ได้จากการศึกษาบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของทั้งชุมชนบ้านนาอินซึ่งเป็นกรณีศึกษาชุมชนท้องถิ่นที่มีรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและชุมชนบ้านห้วยหินลาดในซึ่งเป็นกรณีศึกษาของชุมชนท้องถิ่นที่มีรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง โดยมุ่งวิเคราะห์บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมใน 3 ระดับ คือ ระดับแนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ระดับโครงสร้างของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ระดับปฏิบัติการต่อสู้ โดยเป็นการเชื่อมโยงแนวคิดเข้ากับการปฏิบัติ สะท้อนออกมาจากยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ของทั้งสองกรณีศึกษา ซึ่งทั้งหมดเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยในการอธิบายถึงการเลือกใช้กลไกประชาธิปไตยที่แตกต่างกันได้นำชุมชนไปสู่การบรรลุเป้าหมายการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

บทที่ 6 นำเสนอบทสรุปผลการวิจัยโดยเป็นการตอบคำถามการวิจัยส่วนสุดท้ายเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้นี่ที่มุ่งศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตย โดยการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อค้นพบเพื่ออภิปรายแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมและกรอบแนวคิดที่แสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของกรณีศึกษาที่อาศัยกลไกประชาธิปไตยที่แตกต่างกันในสองลักษณะคือ กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและกลไกการมีส่วนร่วมทางตรง เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่าบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยใช้กลไกประชาธิปไตยที่แตกต่างกันนำไปสู่การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยอันแสดงถึงการขยายพื้นที่ทางการเมืองและปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นอย่างไร ส่วนสุดท้ายเป็นข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์การวิจัยที่ต้องการศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในหัวข้อ “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน” ในบทนี้เป็นการนำเสนอการสำรวจแนวคิดและทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ผู้วิจัยสามารถทำการสังเคราะห์แนวคิดและทฤษฎีเพื่อนำมาพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) สำหรับใช้ในการวิเคราะห์และการอภิปรายข้อค้นพบจากการวิจัย ผู้วิจัยนำ “ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Democracy) มาเป็นหลักในการศึกษาบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นในแง่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น โดยชุมชนกรณีศึกษามีรูปธรรมการนำกลไกประชาธิปไตยมาใช้ในแนวทางที่แตกต่างกัน ในด้านหนึ่งเลือกใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันเป็นหลัก อีกด้านหนึ่งเลือกใช้กลไกการมีส่วนร่วมทางตรงเป็นหลัก ทั้งนี้ ความแตกต่างดังกล่าวถือเป็นส่วนสำคัญในการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษา “แนวคิดสิทธิชุมชน” (Community Rights) เพื่อให้ทราบถึงความหมาย ความสำคัญ ตำแหน่งที่ยืนของชุมชนท้องถิ่นภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐส่วนกลางกับชุมชน การเชื่อมโยงสิทธิเข้ากับฐานคิดวัฒนธรรมชุมชน เพื่อแสดงถึงความพยายามในการปกป้องและรักษาอัตลักษณ์ ผลประโยชน์ และการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นท่ามกลางการดำเนินนโยบายการพัฒนาของรัฐ ในส่วนสุดท้ายเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนบนฐานคิดในกลุ่ม “ขบวนการทางสังคม” (Social Movement) ซึ่งเป็นความพยายามในการแก้ปัญหาเฉพาะด้านและมีความหลากหลายของชุมชนโดยการเปิดพื้นที่และขยายขอบเขตการมีส่วนร่วมทางการเมืองให้กว้างขวางออกไป ซึ่งแนวคิดที่นำเสนอในบทนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการพัฒนากรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework) ที่ใช้ในการอธิบายและเปรียบเทียบบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นโดยการนำกลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในครั้งนี้

2.1 ทฤษฎีประชาธิปไตย (Democratic Theories)

การพิจารณามุมมองเกี่ยวกับการปกครองมักพิจารณาถึงรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ประชาธิปไตยถูกกล่าวถึงในฐานะที่เป็นรูปแบบการปกครองที่มีความเป็นสากลและได้รับการกล่าวอ้างถึงอย่างกว้างขวาง มีการเติบโตอย่างเข้มแข็งและได้รับการพัฒนาให้มีความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่อง จนกล่าวได้ว่ามีลักษณะและคุณค่าที่เป็นสากล (A Universal Value) อย่างแท้จริง (Sen, 2006:117-180) โดยพิจารณาจากมองว่าหมายถึงการเป็นแนวคิดตลอดจนเป็นแนวทางในการปกครองที่คนส่วนใหญ่ให้การยอมรับว่าดีที่สุด แต่การกล่าวเช่นนี้ก็ดูจะเกินเลยไปมากเพราะโดยแท้ที่จริงแล้วคุณค่าที่เป็นสากลของประชาธิปไตยแม้ว่าจะไม่ใช่แนวทางที่ทุกคนให้การยอมรับ แต่เป็นแนวทางที่คนส่วนมากมีเหตุผลเพียงพอในการมองเห็นคุณค่าของการมีอยู่ และหากเป็นจริงดังที่กล่าวมานี้เหตุผลก็น่าจะมาจากการที่แนวคิดประชาธิปไตยมีคุณลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ กล่าวคือ (Sen, 2006:102-111)

ประการแรก แนวคิดประชาธิปไตยมีความสอดคล้องและช่วยส่งเสริมคุณค่าพื้นฐานของคนในสังคม โดยการยอมรับในสิทธิ เสรีภาพ และการมีส่วนร่วมทางการเมืองซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญต่อการมีสิทธิเสรีภาพความเป็นมนุษย์ที่ช่วยนำไปสู่การมีชีวิตที่ดี

ประการที่สอง การยึดถือแนวคิดประชาธิปไตยเป็นแนวทางในการปฏิบัตินั้นเป็นเครื่องมือที่สำคัญของผู้ถูกปกครองในการสร้างแรงกดดันทางการเมืองและการเรียกร้องเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการต่อผู้ปกครอง ผู้ปกครองจำเป็นต้องรับฟังและสนองตอบความต้องการของผู้ถูกปกครองเพื่อให้ได้รับการยอมรับและมีความชอบธรรมในการปกครอง

ประการสุดท้าย การเปิดโอกาสให้คนในสังคมได้พูดคุยแลกเปลี่ยนและแสดงความคิดเห็น ทำให้สามารถระบุปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของสังคมส่วนรวมได้ และทำให้ผู้ปกครองรับรู้และสามารถสนองตอบความต้องการของผู้ถูกปกครองได้อย่างแท้จริง

การกล่าวถึงความเป็นประชาธิปไตยมักถูกเชื่อมโยงกับรูปแบบการปกครองที่มีผู้ปกครองซึ่งมาจากการแข่งขันเลือกตั้ง ทำหน้าที่เป็นตัวแทนและมีความรับผิดชอบในการบริหารราชการแผ่นดินต่อประชาชน องค์ประกอบทั่วไปที่ระบุถึงความเป็นประชาธิปไตยจะหมายรวมถึงการมีรัฐธรรมนูญที่แสดงออกและเอื้อต่อการสร้างบรรยากาศของความเป็นประชาธิปไตย โดยมีการแข่งขันและจัดการเลือกตั้งตามระยะเวลาอย่างสม่ำเสมอ ยึดหลักเสียงข้างมาก ตลอดจนการร่วมมือร่วมใจในหมู่พลเมืองที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ (Karl and Schmitter, 2006:160-170) แต่

การกล่าวอ้างถึงความเป็นประชาธิปไตยในแต่ละประเทศอาจมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับระดับและวิธีการในการนำแนวคิดและหลักการประชาธิปไตยมาใช้ปฏิบัติเป็นสำคัญ ในการสะท้อนคุณค่าและความต้องการผ่านแนวทางประชาธิปไตยนั้น ประชาชนต้องมีหลักประกันในสิทธิและเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกันในการแสดงออกซึ่งความต้องการของตน (Dahl, 1971:3) โดยสามารถวิพากษ์วิจารณ์ตามความเห็นที่แตกต่างบนฐานของการไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น จึงจะถือว่าเป็นหลักนิติธรรมที่เป็นทั้งเครื่องมือในการตรวจสอบผู้ปกครองของประชาชนและเป็นกลไกในการแก้ปัญหาแบบองค์รวมอย่างชอบธรรม (Sorensen, 1993:10)

นอกจากนี้ แนวคิดที่ว่าวิถีทางประชาธิปไตยจะดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องจนเป็นประชาธิปไตยที่มั่นคง (Democratic Consolidation) ต่อเมื่อสังคมการเมืองสามารถที่จะรวบรวมองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ กล่าวคือ (Linz and Stepan, 2006:181-189)

ประการแรกเป็นองค์ประกอบในเชิงทัศนคติ (Attitudinal Dimension) คนส่วนมากมีความเชื่อมั่นในสถาบันและกระบวนการประชาธิปไตยว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีความเหมาะสมมากที่สุดในการจัดการการมีชีวิตทางสังคมและการเมืองร่วมกัน

ประการที่สองเป็นองค์ประกอบในเชิงพฤติกรรม (Behavioral Dimension) ซึ่งคนส่วนมากและตัวแสดงทางการเมืองได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักการและวิธีการที่เป็นประชาธิปไตยในการดำเนินการทางสังคมและการเมืองร่วมกันเพื่อบรรลุเป้าหมายของส่วนรวม

ประการสุดท้ายเป็นองค์ประกอบทางกฎหมาย (Constitutional Dimension) โดยตัวแสดงทั้งที่เป็นผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองต่างดำเนินชีวิตทางการเมืองโดยอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ร่วมกันและยึดถือในกระบวนการประชาธิปไตยอย่างเคร่งครัด

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่ามีความไม่ลงรอยกันในการพิจารณาเกี่ยวกับแนวคิดประชาธิปไตย โดยในด้านหนึ่งมีจุดยืนที่ต้องการจำกัดบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารงานของรัฐบาล โดยมีมุมมองว่าเป็นเรื่องที่ยอมรับได้ยากหากยินยอมให้ประชาชนซึ่งโดยมากเป็นคนยากจนและไร้การศึกษาที่มักเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน และเมินเฉยต่อประเด็นสาธารณะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการของรัฐบาลได้โดยตรง (Hindess, 2000:34-40) สะท้อนภาพประชาธิปไตยกระแสหลักหรือประชาธิปไตยแบบตัวแทน (Representative Democracy) ที่ต้องการให้รัฐบาลมีบทบาทนำจัดการทุกเรื่องของประชาชนเพียงลำพัง ขณะที่ประชาธิปไตยแบบยอมรับและเปิดกว้างให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองมากขึ้น ถือเป็นทางเลือก

ที่พยายามกำจัดข้อบกพร่องของประชาธิปไตยกระแสหลักที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนส่วนรวมได้อย่างแท้จริง โดยมีมุมมองต่อประชาธิปไตยว่าเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างอำนาจให้กับประชาชนได้เข้ามามีบทบาทในการดูแลและพึ่งพาตนเองผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมปรึกษาหารือและร่วมกันตัดสินใจในทุกประเด็นที่มีผลต่อความเป็นไปของส่วนรวม (Catt, 1999:2) มีความเชื่อว่าประชาชนจะมีอำนาจปกครองตนเองได้ก็ต่อเมื่อได้ปฏิบัติตามแนวคิดประชาธิปไตยด้วยตัวเองโดยตรง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องของตนเองถือเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยยกระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนมากยิ่งขึ้น

ในทางตรงกันข้ามกับการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลโดยยึดถือประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง ประชาธิปไตยอยู่บนฐานของการตัดสินใจร่วมกันและมีผลต่อสังคมโดยรวมของคนในสังคมการเมืองซึ่งทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน แนวคิดที่ว่าทุกคนควรมีสิทธิแสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของตนนั้นได้รับอิทธิพลจากรูปแบบทางการเมืองของนครรัฐเอเธนส์ที่ซึ่งพลเมืองมีสิทธิเท่าเทียมกันในการเป็นส่วนหนึ่งของการอภิปราย ถกเถียงและออกเสียงเกี่ยวกับกฎเกณฑ์และความเป็นไปของชุมชนทางการเมือง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจเกี่ยวกับความเป็นไปของชุมชนทางการเมืองสะท้อนลักษณะของประชาธิปไตยทางตรง (Direct Democracy) ซึ่งแตกต่างจากการที่ประชาชนอยู่นอกกระบวนการตัดสินใจของรัฐซึ่งแสดงถึงลักษณะของประชาธิปไตยทางอ้อม (Indirect Democracy) หรือประชาธิปไตยแบบตัวแทน (Representative Democracy) (Beetham and Boyle, 1996:1-13)

ขณะที่ Young (2000:18-26) ได้แบ่งประชาธิปไตยออกเป็น 2 รูปแบบที่สำคัญ คือ ประชาธิปไตยแบบรวบยอด (Aggregative Democracy) ซึ่งพยายามตีความประชาธิปไตยว่าเป็นกระบวนการรวบรวมความต้องการของประชาชน โดยเป้าหมายของการตัดสินใจทางการเมืองคือการเลือกตัวแทนและนโยบายที่จะสามารถสนองตอบต่อความต้องการของประชาชนได้มากที่สุด เป็นกระบวนการที่พรรคการเมืองและผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นตัวแทนเข้ามาแข่งขันกันนำเสนอ นโยบายที่ตรงกับความต้องการของประชาชนส่วนมากซึ่งมักรวมตัวกันเป็นกลุ่มผลประโยชน์ (Interest Groups) เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง ผลการเลือกตั้งและการตัดสินใจของผู้กำหนดนโยบายจึงสะท้อนถึงความต้องการของคนส่วนใหญ่และกลุ่มที่มีอำนาจต่อรองมากที่สุด ในทางตรงกันข้าม ประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือ (Deliberative Democracy) เน้นกระบวนการตัดสินใจผ่านการถกเถียงและปรึกษาหารือของประชาชน โดยผู้เข้ามามีส่วนร่วมจะพยายามใช้เหตุผลเพื่อโน้มน้าวให้ทุกคนคล้อยตามถึงแนวทางการแก้ปัญหาหรือการได้มาซึ่งความต้องการร่วมกันอย่างเหมาะสม การตัดสินใจทางการเมืองจึงเป็นไปเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่มีเหตุผลเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย

ตามข้อเสนอของ Anthony Giddens (1994:15-17) ประชาธิปไตยจึงมี 2 รูปแบบใหญ่ๆ คือ ประชาธิปไตยแบบตัวแทน (Representative Democracy) ซึ่งถือเป็นแนววิธีการในการทำให้ผลประโยชน์ของคนในสังคมได้รับการตอบสนองโดยการทำหน้าที่ของรัฐ กับประชาธิปไตยแบบเปิดกว้าง (Dialogic Democracy) ซึ่งเน้นการเปิดพื้นที่สาธารณะในสังคมให้เกิดการถกเถียงอย่างกว้างขวางที่สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของคนในสังคมร่วมกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง นอกเหนือจากประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่เป็นกระแสหลักของสังคมแล้ว สามารถแบ่งแนวคิดประชาธิปไตยที่มีลักษณะสำคัญคือการยอมรับและเปิดกว้างให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองมากขึ้น ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดประชาธิปไตยที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทยที่ชุมชนท้องถิ่นพยายามใช้กลไกการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในบริบทกระแสหลักหรือประชาธิปไตยแบบตัวแทนคือ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) โดยได้อาศัยกลไกการมีส่วนร่วมที่สำคัญในสองลักษณะคือ กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและกลไกการมีส่วนร่วมทางตรง ซึ่งจะได้นำเสนอสาระสำคัญโดยลำดับดังต่อไปนี้

2.1.1 ประชาธิปไตยแบบตัวแทน (Representative Democracy)

ประชาธิปไตยแบบตัวแทน เป็นระบบการปกครองที่การกำหนดนโยบายเป็นเรื่องที่กระทำโดยเสรีและโดยผ่านกระบวนการแข่งขันกันของกลุ่มการเมืองต่างๆ ทั้งในการเลือกตั้งและในรัฐสภา การเลือกตั้งจะต้องมีอย่างสม่ำเสมอและเป็นไปอย่างเสรี กลุ่มหรือพรรคการเมืองที่ได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งต้องรักษาไว้ซึ่งการแข่งขันทางการเมือง โดยเปิดโอกาสให้มีกลุ่มต่างๆ ที่สามารถแสดงออกทางความเห็นที่แตกต่างได้อย่างเต็มที่ (สุจิต บุญบงการ, 2551:3) บนฐานคิดดังกล่าว ประชาชนในฐานะเจ้าของอำนาจอธิปไตยจะเป็นผู้มีสิทธิในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งตัวแทนที่คิดว่าจะสามารถบริหารจัดการดูแลประเทศทั้งในฐานะฝ่ายนิติบัญญัติที่มีหน้าที่ในการพิจารณาร่างกฎหมายเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการทำงานในรูปของรัฐสภา และฝ่ายบริหารที่มีหน้าที่ในการกำหนดนโยบายและดูแลการนำนโยบายมาปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อสังคมส่วนรวม

ประชาธิปไตยแบบตัวแทนถือเป็นแนวคิดกระแสหลักที่ได้รับการยอมรับและนำมาใช้กำหนดเป็นรูปแบบการปกครองประเทศอย่างกว้างขวาง มีลักษณะสำคัญคือเป็นรูปแบบการปกครองที่รัฐบาลในฐานะตัวแทนประชาชนในฝ่ายบริหารใช้หลักกฎหมายในการปกครองประเทศและเคารพอำนาจอธิปไตยของปวงชน มุ่งคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนโดยคำนึงถึงเสียงข้างมากเพื่อให้เป็นไปตามหลักการที่ว่าด้วยอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน แต่ยังคงคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพของคนกลุ่มต่างๆ ที่เป็นเสียงข้างน้อย เป็นรูปแบบการปกครองที่สามารถตรวจสอบได้สนองตอบความต้องการของประชาชนได้ และให้โอกาสบุคคลที่จะเลือกมีชีวิตรอยู่ภายใต้กฎหมาย

ที่ตนเองเป็นผู้กำหนดขึ้นอันเป็นแนวทางสำหรับการปกครองตนเอง ถือเป็นรูปแบบการปกครองที่คำนึงถึงสิทธิมนุษยชนและไม่นิยมความรุนแรง เนื่องจากการปกครองโดยยึดหลักกฎหมายและโดยยึดถือสิทธิและเสรีภาพของประชาชนเป็นสำคัญ รวมทั้งมีวัฒนธรรมนิยมสันติซึ่งคำนึงถึงการแก้ปัญหาโดยใช้กฎหมายและการตกลงกันผ่านกระบวนการเจรจาต่อรอง ประนีประนอม และสร้างความเห็นพ้องต้องกันมากกว่าการใช้กำลัง (สุจิต บุญบงการ,2551:1)

นอกจากนี้ รูปแบบการปกครองดังกล่าวยอมรับในสิทธิและเสรีภาพของประชาชน โดยให้มีการแสดงออกผ่านการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการแข่งขันทางการเมืองที่ประชาชนเลือกผู้ปกครองด้วยวิธีการเลือกตั้ง ซึ่งทำให้ต้องมีการแข่งขันระหว่างกลุ่มการเมืองต่างๆ อย่างกว้างขวาง โดยมีลักษณะสำคัญคือ การตัดสินใจและการบริหารราชการกระทำโดยผู้ปกครองที่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชน โดยการใช้อำนาจของผู้ปกครองต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายและมีกลไกในการตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจรองรับ อาทิ การแบ่งแยกอำนาจระหว่างฝ่ายบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ ยอมรับในเสรีภาพในการรวมกลุ่มทางการเมืองได้อย่างกว้างขวาง ขณะที่คนกลุ่มน้อยในสังคมทั้งทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรมต่างมีเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งความต้องการของตน ประชาชนมีสิทธิ เสรีภาพ และช่องทางในการแสดงออกซึ่งและความคิดเห็นที่หลากหลาย ขณะที่สื่อมวลชนมีเสรีภาพที่จะนำเสนอข้อมูลข่าวสาร ใช้หลักกฎหมายในการปกครองโดยประชาชนทุกคนอยู่ภายใต้กฎหมายและได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน (สุจิต บุญบงการ,2551:1)

ด้วยเหตุที่ประชาธิปไตยแบบตัวแทน เป็นรูปแบบการปกครองที่ยึดถือแนวทางการปกครองโดยการแสวงหาผู้ที่สามารถทำงานแทนประชาชนเจ้าของอำนาจอธิปไตยในเรื่องหลักๆ อาทิ การบริหารจัดการประเทศตามกรอบข้อบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ และการกำหนดข้อกฎหมายต่างๆ ทำให้เกิดประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณาถึงการทำหน้าที่ของผู้ได้รับการเลือกตั้งใน 2 ประเด็นที่สำคัญ กล่าวคือ (ลัดดาวัลย์ ตันติวิทยาพิทักษ์,2551:37-39)

(1) ประเด็นการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ พรรคการเมืองที่มีสมาชิกได้รับการเลือกตั้งให้เข้าไปทำงานในรัฐสภาหรือรัฐบาลสามารถใช้อำนาจได้ในทุกเรื่องที่เป็นไปตามกรอบที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ เพราะการใช้อำนาจแทนประชาชนย่อมต้องเป็นไปตามกรอบข้อตกลงที่เห็นพ้องต้องกันในสังคม โดยตัวแทนไม่สามารถกระทำการนอกกรอบได้นอกจากได้รับความเห็นชอบจากประชาชนก่อนด้วยวิธีการลงประชามติ หรือจัดเวทีรับฟังความคิดเห็น ตรงกันข้าม หากตัวแทนไม่ทำงานให้เป็นไปตามกรอบข้อกำหนดย่อมถือได้ว่าขาดความชอบธรรมในการใช้อำนาจ

(2) ในประเด็นการใช้อำนาจบนฐานของเสียงข้างมาก ตัวแทนเมื่อได้รับการเลือกตั้งด้วยเสียงข้างมากจำเป็นจะต้องปฏิบัติหน้าที่เพื่อบรรลุเป้าหมายอันเป็นเจตนารมณ์ของประชาชนส่วนใหญ่จึงจะสามารถเป็นตัวแทนที่ใช้อำนาจอย่างชอบธรรมได้ เพราะการเลือกตั้งคือการเลือกตัวแทนที่ได้รับการไว้วางใจจากเสียงส่วนใหญ่เข้ามาทำงานตามอำนาจหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายซึ่งจำเป็นต้องรับฟังความคิดเห็นและความต้องการของประชาชนอยู่เสมอโดยไม่ละเลยเสียงส่วนน้อยด้วยเช่นกัน เพื่อให้การดำเนินนโยบายและแนวทางในรัฐธรรมนูญมาเป็นกรอบในการทำงานตามบริบทของเวลาและพื้นที่นั้นเป็นไปตามเจตนารมณ์ที่แท้จริงของประชาชนโดยรวม

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาจากข้อเขียนของ Paul Hirst (1990:22-33) ซึ่งกล่าวว่าที่ผ่านมาประชาธิปไตยแบบตัวแทนถือเป้าหมายทางการเมืองที่คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยตั้งคำถาม เป็นมุมมองที่ว่าหากที่ใดเป็นประชาธิปไตยแบบตัวแทนแล้วย่อมหมายถึงการมีประชาธิปไตย ในแง่นี้ประชาธิปไตยจึงเป็นเป้าหมายในตัวเองมากกว่าที่จะมีฐานะเป็นกลไกการเมืองและการจัดการอำนาจอันเป็นหนทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่ดี โดยอาจหมายถึงการที่ประชาชนมีสิทธิเลือกตั้งอย่างเท่าเทียมและเสมอภาคกัน มีรัฐบาลที่เป็นตัวแทนและรับผิดชอบต่อคนส่วนมาก ซึ่งเป็นวิธีการสำคัญในการสร้างอำนาจที่ชอบธรรมให้กับรัฐบาล แต่ในระยะต่อมาสิ่งที่เคยคิดว่าดีแล้วได้ถูกโจมตีอย่างหนักถึงความไม่เพียงพอที่จะสามารถตอบสนองต่อความต้องการของคนในสังคมได้อย่างครบถ้วน ทั้งนี้เพราะรัฐบาลจากการเลือกตั้งมักนำมาซึ่งการจำกัดการแข่งขันทางการเมืองและการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของประชาชน ซึ่งปิดกั้นการทำทนายอำนาจรัฐอันเป็นวิธีการที่จะควบคุมให้รัฐบาลทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ หากพิจารณาในอีกด้านหนึ่งปัญหาประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่ขัดแย้งกับการทำงานของรัฐบาลในกระบวนการตัดสินใจทางการเมืองมักมีลักษณะที่ผู้ลงคะแนนเลือกตัวแทนเข้าไปตัดสินใจแต่ไม่ได้ทำการตัดสินใจด้วยตนเองโดยตรงหมายความว่าไม่มีหลักประกันแน่นอนที่ตัวแทนจะทำการตัดสินใจขั้นสุดท้ายในทิศทางเดียวกันกับความประสงค์ของประชาชน โดยอาจยกเหตุผลมากมายเป็นข้อแก้ตัวที่ไม่สามารถทำเช่นนั้น ขณะที่ตัวแทนมาจากพรรคการเมืองซึ่งมักได้รับการสนับสนุนทางการเงินและอื่นๆ จากกลุ่มทุนและกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ทำให้การตัดสินใจมีแนวโน้มที่จะเป็นไปตามความต้องการของกลุ่มผู้สนับสนุนมากกว่าประชาชนส่วนรวม การร่วมมือกับกลุ่มผลประโยชน์พุ่งเป้าไปที่การครอบงำสังคมมากกว่าการสร้าง ความรับผิดชอบต่อสังคมและการเปิดรับการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจของประชาชน ด้วยข้อจำกัดของกระแสหลักนี้จึงจำเป็นต้องมีการเสนอรูปแบบและวิธีการที่เป็นกลไกการเมืองและการจัดการอำนาจที่ดีและหลากหลายกว่า ดังนั้น ประชาธิปไตยที่มีอยู่จึงไม่ได้มีรูปแบบเดียวอีกต่อไป

ขณะที่ Gianor และคณะ (1992:34-36) เพิ่มเติมโดยให้ทัศนะว่า ประชาธิปไตยทางการ (Formal Democracies) เช่น ประชาธิปไตยเสรี (Liberal Democracy) หรือแบบตัวแทนล้วนอยู่ภายใต้การควบคุมของกลุ่มชนชั้นนำทางการเมืองซึ่งคอยควบคุมและจำกัดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน การเลือกตั้งจะหมดความหมายหากประชาชนไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลและทางเลือกที่แท้จริง เช่นเดียวกับ Carter (2005:25) ที่เสนอมุมมองว่าความไม่เพียงพอของประชาธิปไตยสามารถสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนจากการที่คนยากจนและคนชายขอบของสังคมการเมืองต้องทนทุกข์กับการถูกกดขี่ทางการเมืองโดยผู้ถือครองอำนาจรัฐ จนกระทั่งกลุ่มคนเหล่านี้ต้องลุกขึ้นมาต่อสู้กับสภาวะดังกล่าวด้วยตนเอง โดยการแสดงออกถึงความจำเป็นที่ต้องเรียกคืนความหมายที่แท้จริงของประชาธิปไตย ที่มุ่งเน้นการเปิดพื้นที่และขยายโอกาสในการมีส่วนร่วมจัดการชีวิตทางการเมืองให้กลุ่มต่างๆ ในสังคมมากกว่าที่เป็นอยู่

ภายใต้บริบทปัญหาประชาธิปไตยแบบตัวแทนอันเกิดจากนักการเมืองซึ่งเป็นตัวแทนมักทำการตัดสินใจไปในทางที่เบี่ยงเบนไปจากความต้องการของผู้ออกเสียงเลือกตั้ง อีกทั้งยังมักอยู่ภายใต้กรอบผลประโยชน์และการกำกับของพรรคการเมือง ชนชั้นนำทางการเมือง และเครือข่ายความสัมพันธ์เฉพาะกลุ่ม จนทำให้ประชาชนสูญเสียความเชื่อมั่นที่มีต่อโครงสร้างสถาบันทางการเมืองในระบบตัวแทนอย่างกว้างขวาง พัฒนาการของประชาธิปไตยแบบตัวแทนจึงออกมาในรูปแบบของการสร้างกลไกการตรวจสอบและถ่วงดุลเพื่อควบคุมตัวแทนมิให้ใช้อำนาจเบี่ยงเบนไปจากเจตนารมณ์ของประชาชนผู้ลงคะแนนเสียง อย่างไรก็ตาม การคงสภาพการครอบงำโดยการใช้อำนาจที่เป็นสถาบันหรือองค์กรการเมืองในการแก้ไขข้อขัดแย้งในสังคมการเมืองหมายถึงการคงสภาพการปิดทางเลือกอื่นๆ ของการแก้ปัญหาด้วยเช่นกัน ความขัดแย้งทางการเมืองจึงยังถูกจำกัดอยู่เพียงการต่อรองผลประโยชน์ของกลุ่มการเมืองผ่านสถาบันหรือองค์กรการเมืองเท่านั้น ปัญหาประชาธิปไตยแบบตัวแทนได้นำมาซึ่งการปฏิรูปโดยมุ่งขยายกรอบประชาธิปไตยมาสู่การมีส่วนร่วมในการปกครองตนเองโดยตรงมากขึ้น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2551:12)

2.1.2 ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy)

หากการเมืองคือความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจแล้ว ไม่ใช่เรื่องแปลกที่มุมมองทางการเมืองระหว่างผู้ที่มีกับผู้ที่ไม่มีอำนาจจะแตกต่างกัน ความไม่เพียงพอที่สำคัญอย่างหนึ่งของประชาธิปไตยแบบตัวแทนคือ การที่ประชาชนผู้ไร้อำนาจไม่สามารถสัมผัสได้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของผู้แทนกับวิถีการดำเนินชีวิตของตนเอง ประชาธิปไตยแบบตัวแทนจะมีคุณภาพมากขึ้นได้หากมีการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตัวแทนกับประชาชนด้วยการรองรับกระบวนการปรึกษาหารือและการมีส่วนร่วมจากประชาชนอย่างกว้างขวาง โดยทำให้

ประชาชนส่วนมากมั่นใจได้ว่าผลประโยชน์ของตนจะได้รับความสะดวกอย่างแท้จริง การถกเถียงกัน จึงเกี่ยวข้องกับที่มาของความชอบธรรมของระบอบเสมอ และความชอบธรรมของประชาธิปไตยได้ ถูกผูกติดอยู่กับประชาชนเสมอเช่นกัน ความไม่เพียงพอของประชาธิปไตยแบบตัวแทนได้นำมาสู่ การแสวงหาคคุณค่าที่มาจาก การเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองของประชาชน ประชาธิปไตยแบบ มีส่วนร่วมจึงถูกหยิบยกขึ้นมาในฐานะรูปแบบประชาธิปไตยทางเลือกที่นำเสนอวิธีการใหม่ในการ ทำความเข้าใจถึงการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนผ่านกระบวนการปรึกษาหารือและการ ยกย่องระดับความเสมอภาคทางการเมือง (นฤมล ทับจุมพล, 2551:72-83)

นักทฤษฎีการเมืองอย่าง Rousseau และกลุ่มวิพากษ์แบบสุดโต่งในช่วงศตวรรษที่ 18 ต่างลงความเห็นอย่างหนักแน่นว่าระบบตัวแทน (Representative System) ไม่ควรถูกนับรวม เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง เนื่องจากภายใต้ระบบดังกล่าวประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพที่จะแสดง เจตจำนงทางการเมืองผ่านการออกเสียงเลือกตั้งเพียงช่วงเวลาสั้นๆ เท่านั้น จากนั้นจึงกลับไป สู่อณานิคมการเป็นผู้ที่ถูกปกครองดั้งเดิม (Beetham and Boyle, 1996:1-13) Allan Cochrane (Held and Polite, 1986:50-53) ยืนยันว่า กระบวนการประชาธิปไตยจำเป็นต้องเปิดโอกาสให้กลุ่ม ต่างๆ ในชุมชนทางการเมืองได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจโดยตรงอย่างกว้างขวาง เป็นการเมือง ของชุมชน (Community Politics) ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการกำหนดความต้องการและตัดสินใจ ร่วมกัน หรือการกดดันตัวแทนของรัฐเพื่อให้ได้มาซึ่งความต้องการของสังคมโดยรวม ซึ่งสะท้อน ลักษณะของประชาธิปไตยรูปแบบใหม่ 2 ประการ คือ เป็นการกระทำที่อยู่นบนฐานของท้องถิ่น ที่แสดงถึงความกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วมโดยตรงสำหรับการตัดสินใจร่วมกันของคนในชุมชน และแสดงถึงการเติบโตของกลุ่มการเมืองใหม่ที่อยู่นอกโครงสร้างทางการ

ประชาธิปไตยจึงสามารถหมายรวมถึงรูปแบบในการปกครอง แนวคิดทางการเมือง และแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งผู้ปกครองโดยประชาชนที่ ยึดหลักเสียงข้างมากและเคารพเสียงส่วนน้อย การเปิดพื้นที่ในการแสดงออกซึ่งสิทธิและเสรีภาพ ของประชาชน โดยทุกคนได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งในทางปฏิบัติอาจมี ลักษณะและรายละเอียดมากน้อยแตกต่างกันไป แบบแผนแนวคิดของประชาธิปไตยที่ถูกสะท้อน ออกมาจากบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสำคัญนั้น ย่อมต้องมีคุณลักษณะเฉพาะตาม แบบแผนของตนเอง โดยถ้อยคำที่สามารถนำเสนอแก่นความคิดของประชาธิปไตยได้อย่างแจ่มชัด พิจารณาได้จากคำกล่าวตอนหนึ่งของ M.K. Gandhi;

“เป้าหมายที่แท้จริงของการสร้างความเป็นประชาธิปไตยคือ ผู้อ่อนแอที่สุดในสังคมมีโอกาสทัดเทียมกับผู้แข็งแรงที่สุด ซึ่งจะสามารถเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการกระทำอย่างสงบ โดยสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดประชาธิปไตยอย่างแท้จริงคือ การกระจายอำนาจการปกครองเพื่อให้คนในหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคมได้มีอิสระในการดูแลจัดการตนเอง สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างแท้จริง ดังนั้น ชีวิตทางการเมืองที่พึงปรารถนาคือ ทุกคนเป็นผู้ปกครองตนเอง ซึ่งจะสามารถเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อทุกคนมีอำนาจเท่าเทียมกัน” (Palshikar and Vora,2004:12)

การให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองตนเองถือว่าเป็นแก่นความคิดของ *ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม* (Participatory Democracy) ซึ่งเป็นความตื่นตัวทางการเมืองในภาคประชาชนที่มีความสนใจความเป็นไปของบ้านเมืองโดยเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดำเนินการ และให้ข้อเสนอแนะต่อรัฐในระดับสาธารณะ ภาครัฐหรือวันที่จะเข้าไปตรวจสอบและคัดค้านหากเห็นว่านโยบายหรือการดำเนินงานของรัฐมีผลกระทบเสียหายต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของส่วนรวม ขณะเดียวกันแนวคิดนี้ยังเป็นการท้าทายประชาธิปไตยแบบเสรีในสองแง่มุม คือ ในเชิงบรรทัดฐานประชาธิปไตยเสรีไม่สามารถตอบสนองหลักการพื้นฐานของความเป็นประชาธิปไตยได้อีกต่อไป ในเชิงปฏิบัติมองว่าประชาธิปไตยเสรีในปัจจุบันต้องเผชิญกับปัญหาทางสังคมและการเมืองมากมายซึ่งไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยการปรับปรุงกรอบการทำงานของกระบวนการและสถาบันทางการเมืองเพียงลำพัง เนื่องจากจะยิ่งทำให้ปัญหาเหล่านี้กัดกร่อนรากฐานของความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นไปอีก (Fuchs and Zittel,2007:39)

แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่เป็นทางเลือกนี้เน้นย้ำถึงการปกครองโดยประชาชนที่มีอำนาจตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อความเป็นไปของตนเองและเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม (Catt,1999:1) กระทำการผ่านกระบวนการอภิปรายและถกเถียงในประเด็นสาธารณะอย่างเปิดเผย สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้โดยตรงในกระบวนการตัดสินใจของรัฐบาล (Hindess,2000: 34) โดยเงื่อนไขที่สำคัญของปฏิบัติตามแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมคือการที่ทุกคนสามารถพูดคุย อภิปราย นำเสนอประเด็นปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาที่เหมาะสมสามารถตัดสินใจร่วมกันผ่านกระบวนการปรึกษาหารือโดยตรงอย่างเปิดเผยและเท่าเทียมกัน (Face-to-face Meeting) มีการแบ่งปันค่านิยมร่วมกันและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งทำให้เกิดความตกลงร่วมกันได้ในที่สุด (Catt,1999:39-45) การแสดงออกในลักษณะดังกล่าวถือเป็นส่วนสำคัญที่สะท้อนความเข้าใจและการตอบสนองที่สมาชิกในสังคมการเมืองมีต่อแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ดังนั้น การผลักดันให้มีการปฏิบัติในแนวทางประชาธิปไตยแบบมี

ส่วนร่วมจึงนับเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยหักล้างข้อกล่าวหาและเสริมสร้างอำนาจให้ประชาชนจนเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้นในการมีส่วนร่วม (Cunningham,2002:123)

การนำเสนอแนวทางที่เป็นทางเลือกนี้ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มของนักวิชาการจำนวนมาก โดยหนึ่งในนั้นคือ Carole Pateman (1970:111;Fuchs and Zittel,2007:17) ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวางในกระบวนการตัดสินใจของรัฐที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองนับเป็นสิ่งอันพึงปรารถนาของสังคมการเมืองปัจจุบัน เพราะการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมอภิปรายและปรึกษาหารือในประเด็นสาธารณะอย่างเปิดเผยจะยังทำให้การตัดสินใจทางการเมืองเป็นที่ยอมรับร่วมกันมากขึ้น ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจึงมิได้มีเพียงเฉพาะสถาบันทางการเมืองซึ่งกระทำการผ่านทางตัวแทนเท่านั้น หากแต่เป็นสถาบันที่อยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินการ สถาบันทางการเมืองจำเป็นต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งมีความแตกต่างไปจากการมีส่วนร่วมเพียงการลงคะแนนเสียงเพื่อเลือกผู้แทนทางการเมือง หัวใจของการมีส่วนร่วมตามแนวทางนี้คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอย่างเท่าเทียม ความเสมอภาคทางการเมืองจึงหมายถึงการที่ประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจทางการเมืองได้อย่างเท่าเทียม (Pateman,1970:43)

ขณะที่ Barber (1984:272-286) เห็นว่าจากข้อกล่าวหาที่ทำให้ประชาชนดูเหมือนเป็นผู้เมินเฉยนั้นแท้จริงแล้วเป็นเพราะพวกเขา รู้สึกว่าตนเองไม่มีอำนาจเพียงพอมากกว่าที่จะเป็น เพราะพวกเขาไม่สนใจจึงทำให้ต้องไร้อำนาจ ที่สำคัญคือเราไม่สามารถกล่าวอ้างได้ว่าประชาชนจะไม่มีส่วนร่วมหากได้รับโอกาสอย่างเหมาะสม ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นรูปแบบการปกครองที่ประชาชนได้ปกครองตนเองในทุกด้านที่มีผลต่อความเป็นไปในชีวิตของตนอย่างแท้จริง โดยถือว่าประชาชนเป็นผู้ที่กระตือรือร้นในการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางในกระบวนการปกครองตนเอง อันเป็นรัฐบาลที่ไม่ใช่แค่สำหรับประชาชน แต่ถือเป็นรัฐบาลโดยประชาชนและของประชาชน จนสามารถพัฒนาเป็นสังคมประชาธิปไตยที่เข้มแข็งโดยพลเมืองที่รอบรู้และรับผิดชอบได้ปกครองตนเอง (Barber,1984:146-151)

ด้วยเหตุนี้ ฐานคิดในการสร้างประชาธิปไตยที่มั่นคงภายใต้แนวทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจึงอยู่ที่การมีพลเมืองที่มีศักยภาพและมีความรับผิดชอบในการกำหนดชีวิตของตนเองได้อย่างมีเหตุผล โดยให้ความสำคัญกับการเปิดพื้นที่สาธารณะสำหรับดำเนินกระบวนการปรึกษาหารือทางการเมืองในเชิงคุณภาพ (Habermas,1996:21-31) เป็นการถกเถียงอภิปรายในประเด็นปัญหาและความขัดแย้งบนความต้องการและผลประโยชน์ของประชาชนจนนำไปสู่ความ

ตกลงที่เป็นที่ยอมรับร่วมกันที่มีได้แสดงถึงสิ่งที่ได้รับการสนับสนุนในเชิงปริมาณที่มากกว่า แต่เป็น บทสรุปที่ทุกคนเห็นว่าตั้งอยู่บนเหตุผลที่เหมาะสมที่สุด (Young,2000:23) กระบวนการดังกล่าว จึงเป็นการส่งเสริมคุณค่าของการใช้เหตุผลที่มุ่งไปสู่ผลประโยชน์ของส่วนรวม และนำไปสู่การ รับผิดชอบร่วมกันในการตัดสินใจทางการเมือง

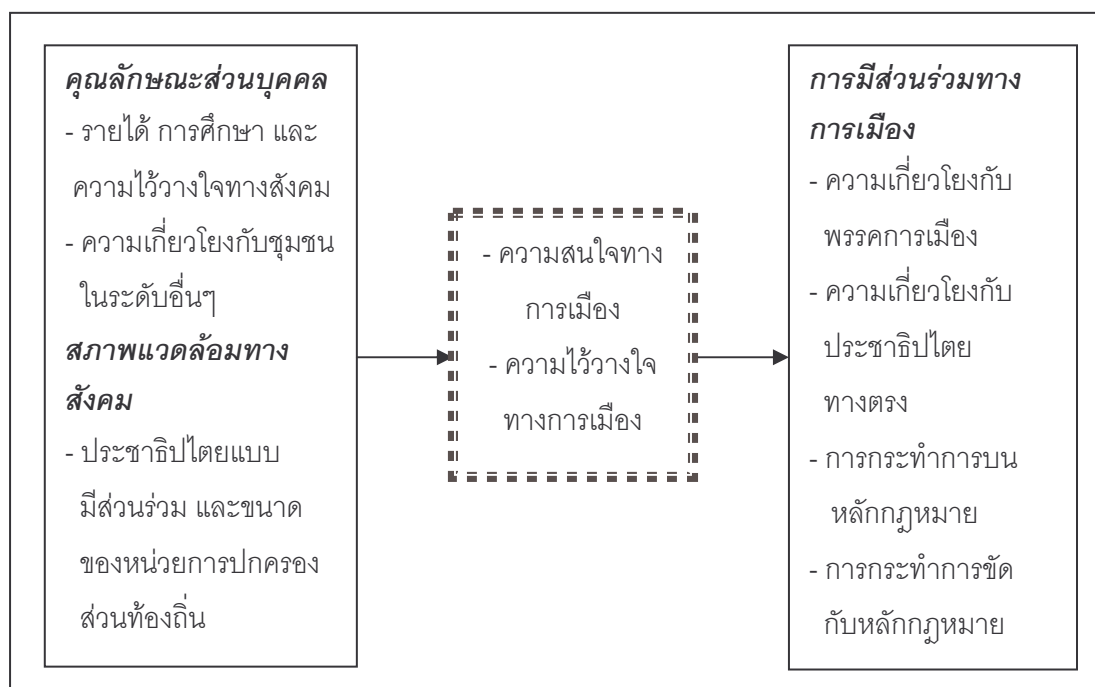
เช่นเดียวกับ Hindess (2000:39-40) ที่มองว่าข้อกล่าวหาถึงความบกพร่องในส่วน ของประชาชนนั้นสามารถเยียวยาได้ด้วยการสนับสนุนให้พวกเขาได้เข้ามาเรียนรู้และสังสม ประสบการณ์การมีส่วนร่วมให้มากขึ้น ในกระบวนการนี้วาระนโยบายจะถูกตรวจสอบด้วยการ ถกเถียงอภิปรายร่วมกันอย่างเปิดเผย เพื่อหาข้อตกลงร่วมกันอันเป็นข้อสรุปจากเหตุผลที่ดีที่สุด (Young,2000:22) ซึ่งช่วยฝึกฝนให้ประชาชนเป็นผู้ที่คำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่า ประโยชน์ส่วนตัวโดยอยู่บนหลักเหตุผลและความรับผิดชอบต่อ (Hindess,2000:17) ข้อเสนอเกี่ยวกับการ ปรับเปลี่ยนความคิดจากประชาธิปไตยแบบตัวแทนว่าเป็นหลักของความเป็นประชาธิปไตยที่ แท้จริงกลับไปสู่แนวคิดประชาธิปไตยแบบเอเธนส์ซึ่งคนส่วนใหญ่ที่ได้รับผลจากการดำเนิน นโยบายสามารถควบคุมดูแลการดำเนินการดังกล่าวได้ด้วยตนเองนับเป็นพื้นฐานสำคัญในทัศนะ ของ Burnheim (Fuchs and Zittel,2007:74) แนวคิดเช่นนี้เป็นการสนับสนุนให้มีการกระจาย อำนาจการปกครองไปสู่ชุมชนท้องถิ่น เพื่อสร้างประชาธิปไตยที่มุ่งเน้นหน้าที่ของสมาชิกในสังคม ซึ่งยอมรับว่าแม้จะเป็นไปไม่ได้ที่ทุกคนจะมีความรู้หรือความสนใจและเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกเรื่อง แต่ให้มีการรวมกลุ่มหน้าที่ตามความสามารถหรือความสนใจซึ่งไม่ถือเป็นการบังคับให้เข้ามามี ส่วนร่วมในกลุ่มหรือเรื่องนั้นๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ต้องเป็นการสนับสนุนให้สมาชิกในสังคมได้เข้า มามีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจอย่างแท้จริง

สอดคล้องกับ Baglioni (Fuchs and Zittel,2007:93-105) ซึ่งได้แสดงทัศนะว่า ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเป็นการสนับสนุนให้พลเมืองมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางการเมือง มากขึ้น ช่วยกระตุ้นให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในประเด็นสาธารณะ มีความสนใจเข้าสู่พื้นที่ทาง การเมือง และพัฒนาตนเองไปสู่สถานะของความเป็นพลเมืองที่มีความรู้คิดทางการเมืองอันเป็น ปัจจัยที่สำคัญในการเข้าถึงช่องทางในการมีส่วนร่วม สะท้อนถึงความสามารถในการแสดงออกใน พื้นที่สาธารณะเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองที่หนักแน่นกว่า ทำให้ผู้คนในสังคมได้ตระหนักถึง บทบาทของตนที่ต้องกระทำเพื่อให้ประชาธิปไตยสามารถทำงานต่อไปได้ โดยสมมติฐานของการ เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองคือ การมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นผลรวมของผลประโยชน์และ พฤติกรรมทางการเมืองในหน่วยการมีส่วนร่วมมากกว่าหน่วยตัวแทน โดยระดับของการเข้าร่วมจะ มีความสัมพันธ์กับขนาดของชุมชน ขณะที่คุณลักษณะของบุคคลมีความสำคัญเช่นกัน โดยยังมี

ระดับการศึกษาและรายได้สูงมากเท่าไรยิ่งทำให้มีทัศนคติทางการเมืองที่เข้มแข็งมากขึ้นตามไปด้วย ทั้งนี้ ทัศนคติทางการเมืองยังมีความสัมพันธ์กับสภาพทางสังคมด้วย ยิ่งมีความสนใจในกิจกรรมของชุมชนและมีความไว้วางใจทางการเมืองมากเท่าไรก็จะมีระดับการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองมากยิ่งขึ้น (แสดงในแผนภาพที่ 1)

ด้านนักวิชาการไทยได้มีการนำเสนอทัศนะเกี่ยวกับประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเช่นกัน โดยสุจิต บุญบงการ (2551:5) ให้เสนอว่าประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมถือเป็นรูปแบบของประชาธิปไตยที่เน้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนอย่างกว้างขวางและในทุกระดับ การมีส่วนร่วมไม่ได้จำกัดแต่การเลือกตั้งในระดับชาติและในระดับท้องถิ่นเท่านั้น แต่รวมถึงการออกเสียงประชามติ ประชาพิจารณ์ และการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดูแลชุมชนของตน ดังนั้น การมีส่วนร่วมในที่นี้จึงมีความหมายกว้างขวางตั้งแต่การแสดงออกซึ่งความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ และเกี่ยวเนื่องไปจนถึงการที่ประชาชนรณรงค์เรียกร้องต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนหรือของกลุ่มของตน

แผนภาพที่ 1: ความสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วมกับการเกี่ยวโยงทางการเมือง

ที่มา: Baglioni, Simone. "The effect of direct democracy and city size on political participation" in Fuchs and Zittel, eds. *Participatory Democracy and Political Participation: Can participatory engineering bring citizens back in?* Oxon: Routledge, 2007, p.105.

ทางด้าน นฤมล ทับจุมพล (2549:8-12) พิจารณาประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นช่องทางสำคัญที่ช่วยเพิ่มการมีส่วนร่วมและเพิ่มอำนาจให้ประชาชน เนื่องจากระบบตัวแทนมีข้อจำกัดอันเป็นผลทำให้เกิดความเฉื่อยชาทางการเมืองอย่างมีเหตุผลของประชาชน ความเฉื่อยชาทางการเมืองดังกล่าวเกิดจากการที่ประชาชนพิจารณาว่าเพียงหนึ่งเสียงของตนนั้นไม่มีพลังพอที่จะสร้างความเปลี่ยนแปลง แต่เป็นความสูญเปล่าทั้งเวลา ทรัพยากร และความพยายามที่จะได้รับผลตอบแทนที่คุ้มค่า อีกทั้งพื้นฐานประชาชนส่วนใหญ่ขาดความรู้และความกระตือรือร้นจึงเลือกที่จะเพิกเฉยต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมตรวจสอบการทำงานของตัวแทน เช่นเดียวกับตัวแทนที่มาจากการเลือกตั้งโดยมากมักเลือกรับฟังและดำเนินการเฉพาะในส่วนที่พวกตนมีความพอใจมากกว่าการรับฟังความต้องการของประชาชนโดยตรง

ประชาธิปไตยที่เป็นอยู่จึงดำเนินไปโดยไม่ได้อาศัยความรู้และกระตือรือร้นของประชาชน หากแต่อาศัยเพียงตัวแทนและผู้เชี่ยวชาญเท่านั้นที่จะตัดสินใจว่าอะไรคือปัญหาหรือสิ่งที่ประชาชนต้องการ การแก้ปัญหาการเมืองแบบตัวแทนจึงต้องการมากกว่าแนวคิดที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในช่วงเวลาที่กำหนด หากแต่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมในระดับและรูปแบบที่สูงขึ้นซึ่งหมายถึงระบบการเมืองที่ประชาชนได้ปกครองตนเองอย่างแท้จริง โดยมีการเตรียมความพร้อมให้ประชาชนมีความกระตือรือร้น มีความรู้ที่จะเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะร่วมกับตัวแทนของตน

ขณะที่ วัชรวิทย์ ไชยสาร (2549:5-12) แสดงทัศนะเรื่องประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมว่าแท้จริงแล้วคือระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมืองในระดับต่างๆ มากขึ้น โดยมีเงื่อนไขเพียงสิทธิออกเสียงเลือกตั้งเท่านั้น ลักษณะหรือรูปแบบของการมีส่วนร่วมในทางการเมืองจะเป็นทั้งแบบของการมีส่วนร่วมทางอ้อมและทางตรงควบคู่กัน โดยอำนาจสูงสุดหรืออำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนและประชาชนจะทำหน้าที่ปกครองตนเองโดยตรง การมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political Participation) ซึ่งหมายถึงการที่ประชาชนร่วมดำเนินกิจกรรมทางการเมืองโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อมีอิทธิพลในการตัดสินใจของรัฐบาลเป็นสำคัญ ถือเป็นหัวใจของประชาธิปไตยที่จะสร้างพหุการเมือง (Plural Politics) ซึ่งนำไปสู่การเมืองภาคประชาชนที่อยู่บนพื้นฐานของการเคารพความแตกต่างและความหลากหลายในมิติต่างๆ ของผู้คนในสังคม ถือเป็นส่งเสริมให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของตนจนสามารถเกิดเป็นชุมชนที่เข้มแข็งได้ในที่สุด

ตารางที่ 1: สรุปความหมายและลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

ผู้เสนอ	คุณลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม
M.K. Gandhi	ชีวิตทางการเมืองที่ทุกคนเป็นผู้ปกครองตนเองโดยการกระจายอำนาจให้คนในหน่วยเล็กที่สุดของสังคมมีอิสระในการดูแลจัดการพึ่งพาตนเอง
Fuchs and Zittel	ความตื่นตัวทางการเมืองภาคประชาชนที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจดำเนินการ ตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะต่อรัฐในประเด็นสาธารณะ
Carole Pateman	สถาบันทางการเมืองที่อยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
Benjamin Barber	รูปแบบการปกครองที่ประชาชนได้ปกครองตนเองทุกด้านอย่างแท้จริง ประชาชนเป็นผู้ที่กระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในปกครองตนเอง
John Burnheim	ประชาธิปไตยแบบมุ่งเน้นหน้าที่ที่สนับสนุนการกระจายอำนาจไปสู่ชุมชนท้องถิ่น มีส่วนร่วมในประเด็นสาธารณะตามกลุ่มหน้าที่ด้วยความสมัครใจ
Simone Baglioni	ระบบการมีส่วนร่วมที่กระตุ้นประชาชนเข้าสู่พื้นที่การเมืองและพัฒนาตนไปสู่พลเมืองที่รู้คิดและสามารถแสดงออกทางการเมืองอย่างหนักแน่น
สถาบันพระปกเกล้า	การมุ่งคุ้มครองสิทธิ เสรีภาพ ความต้องการของประชาชน โดยกระจายอำนาจการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งระดับชาติและท้องถิ่น
นฤมล ทับจุมพล	ประชาธิปไตยตัวแทนที่เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนที่รอบรู้กับตัวแทนที่รู้ความต้องการของประชาชนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม
วัชรวิทย์ ไชยสาร	ประชาธิปไตยตัวแทนที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทั้งทางตรง-อ้อม เป็นกลไกประสานประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน

การมีส่วนร่วมในทางการเมืองเป็นกลไกหนึ่งที่จะทำให้ประชาชนกับผู้ปกครองได้มีโอกาสสื่อสารและประสานผลประโยชน์ร่วมกัน การดำเนินนโยบายทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของรัฐจะเป็นไปตามเจตจำนงค์ของประชาชนมากขึ้น อันเป็นการส่งเสริมและพัฒนาระบอบประชาธิปไตยให้เป็นระบอบการเมืองที่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้มากที่สุด แต่มีได้หมายความว่าประชาชนทั้งหมดจะต้องประสงค์ที่จะมีส่วนร่วมในทางการเมืองในทุกเรื่อง เพราะยังมีประชาชนอีกจำนวนหนึ่งที่พอใจเป็นผู้สังเกตการณ์ทางการเมืองมากกว่าจะเข้ามีส่วนร่วมในทางการเมืองโดยตรง อีกทั้งในบางสถานการณ์หากเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากเกินไปหรือเข้าร่วมโดยไม่มีความพร้อมอาจไม่เป็นผลดีได้เช่นกัน เนื่องจากในบริบทของการมีส่วนร่วมในทางการเมือง ประชาชนจะมีสิทธิเข้าร่วมในทางการเมืองด้วยรูปแบบ

หรือวิธีการใดอย่างใดได้ผลดีมาน้อยเพียงใดนั้นยังขึ้นอยู่กับระดับของพัฒนาการทางการเมือง ความตื่นตัวในทางการเมือง วุฒิภาวะหรือภูมิปัญญาทางการเมืองของประชาชนเป็นสำคัญ

โดยทั่วไปแล้วนักทฤษฎีประชาธิปไตยส่วนมากจึงมองประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมว่าสามารถใช้ในความหมายของประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทางการเมืองการปกครองและในการตัดสินใจระดับต่างๆ มากขึ้น นอกจากประชาชนจะมีสิทธิในการเลือกตั้งแล้วยังเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ทั้งการร่วมรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การร่วมแสดงความคิดเห็น หรือการร่วมตรวจสอบการทำงานของตัวแทน ซึ่งถือเป็นกระบวนการสื่อสารสองทางระหว่างผู้ปกครองซึ่งเป็นตัวแทนประชาชนและประชาชนผู้ถูกปกครอง โดยประชาชนมีโอกาสแสดงความคิดเห็นและเข้าร่วมกิจกรรมที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง สามารถช่วยเพิ่มคุณภาพการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะ ลดการสูญเสียทั้งเวลาและทรัพยากร หลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าโดยกระบวนการสร้างฉันทามติซึ่งทำให้ง่ายต่อการแปรนโยบายไปสู่การปฏิบัติทั้งในแง่ของความน่าเชื่อถือและความชอบธรรม ที่สำคัญเป็นการส่งเสริมการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของประชาชนซึ่งสะท้อนถึงการจัดสรรและการกระจายอำนาจให้กับประชาชนได้มีโอกาสทำการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองอย่างเท่าเทียม (สถาบันพระปกเกล้า, 2545:1-5)

ข้อเสนอแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น สามารถกล่าวได้ว่าแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมถือเป็นความพยายามที่จะขยายประชาธิปไตยแบบตัวแทนโดยมุ่งเสริมสร้างการทำงานของกระบวนการประชาธิปไตยให้สมบูรณ์โดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลักสำคัญ การขับเคลื่อนกลไกดังกล่าวจำเป็นต้องมีการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนให้มีความรอบรู้และสมัครใจที่จะเข้าไปทำงานร่วมกับตัวแทนของตนเองในทุกระดับและทุกรูปแบบ และตัวแทนประชาชนที่พร้อมจะเข้าใจถึงความต้องการที่แท้จริงของประชาชนด้วย ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวจะเป็นกุญแจที่ไขข้อขัดข้องและอุปสรรคในการดำเนินงานต่างๆ ของรัฐ ช่วยแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างทั่วถึง ฐานความคิดดังกล่าวจะช่วยตอบคำถามสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ว่าทำไมชุมชนในฐานะกลุ่มของประชาชนที่มีลักษณะบางอย่างร่วมกันจึงจำเป็นต้องเข้าไปมีบทบาทในการมีส่วนร่วมในการทำงานซึ่งเดิมเป็นหน้าที่ของรัฐเพื่อให้สามารถจัดการกับปัญหาของตนได้อย่างดีที่สุด

2.1.3 กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการพบปะสังสรรค์ทางสังคม อาจแบ่งเป็นการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล และการมีส่วนร่วมของกลุ่มคน (Reeder, 1974:39) หรืออาจแบ่งเป็นการมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการโดยให้ประชาชนเข้าร่วมในทุกขั้นตอนของโครงการ และการมีส่วนร่วมที่มีนัยการเมืองซึ่งเน้นการส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมือง โดยมุ่งการพัฒนาความสามารถของประชาชนในการจัดการเพื่อรักษาผลประโยชน์ของชุมชน (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2542:138) นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมของประชาชนยังนับว่าเป็นกระบวนการที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจของรัฐ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวสามารถทำได้ในหลายรูปแบบหลายระดับ คือ (พัชรี สีโรรส, 2546:5)

- (1) การมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับโครงการที่มีผลกระทบต่อประชาชน
- (2) การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นหรือให้ข้อมูล
- (3) การให้ประชาชนมีส่วนร่วมปรึกษาหารือ
- (4) การให้อำนาจแก่ประชาชนในการตัดสินใจ

แต่อาจขยายขอบเขตของการมีส่วนร่วมได้ในลักษณะที่เป็นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของประชาชนในกระบวนการที่สำคัญ 4 ประการ ได้แก่ (Cohen and Uphoff, 1977:6)

- (1) การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่าจะทำอะไร และทำด้วยวิธีการอย่างไร
- (2) มีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการและการตัดสินใจสนับสนุนด้านทรัพยากร
- (3) มีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์อันเกิดจากโครงการ
- (4) มีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ

จากองค์ประกอบข้างต้นอาจแบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 3 มิติที่สำคัญ คือ มิติของการตัดสินใจว่าจะทำอะไรหรือทำอย่างไร มิติของการเสียสละ การลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ มิติของการร่วมแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงาน (Alastair, 1982:18) ขณะที่ Cohen and Uphoff (1977:7-26) กล่าวถึงกรอบแนวคิดในการพิจารณาประเด็นในด้านมิติการมีส่วนร่วมว่ามีโครงสร้างพื้นฐานจำแนกเป็น 3 มิติ ได้แก่

มิติที่ 1 มีส่วนร่วมในเรื่องอะไร (What participation are we concerned with?) หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าลักษณะของการมีส่วนร่วม (Kinds of Participation) 4 ลักษณะ ได้แก่

- (1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Participation in Decision Making)
- (2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ (Participation in Implementation)
- (3) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Participation in Benefits)
- (4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Participation in Evaluation)

มิติที่ 2 ใครที่เข้ามามีส่วนร่วม (Whose participation are we concerned with?)
 ในส่วนนี้มีคำที่ใช้ในความหมายกว้างคือ การมีส่วนร่วมของประชาชน (Popular Participation)
 จำแนกให้เป็นกลุ่มบุคคลที่ชัดเจนยิ่งขึ้นออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

- (1) คนในท้องถิ่น (Local Residents or Local People)
- (2) ผู้นำท้องถิ่น (Local Leaders)
- (3) เจ้าหน้าที่รัฐ (Government Personnel)
- (4) คนต่างถิ่น (Foreign Personnel)

คุณลักษณะของบุคคลที่ควรนำมาพิจารณานั้น ประกอบด้วย อายุ เพศ สถานภาพ
 การศึกษา การแบ่งกลุ่มทางสังคม (เช่น เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา แหล่งกำเนิด) อาชีพ รายได้ การ
 ทำงาน (เช่น ทำงานเต็มเวลาหรือไม่เต็มเวลา) หรือระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน

มิติที่ 3 การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นอย่างไร (How is participation occurring with in the
 project?) มีประเด็นที่ควรพิจารณาอยู่ 4 ประเด็น ได้แก่

- (1) พื้นฐานของการมีส่วนร่วม
 - แรงกระตุ้นมาจากผู้มีอำนาจหรือบุคคลทั่วไป
 - แรงที่ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วม
- (2) รูปแบบของการมีส่วนร่วม
 - รูปแบบขององค์กร
 - มีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม
- (3) ขอบเขตของการมีส่วนร่วม
 - ระยะเวลาในการเข้ามามีส่วนร่วม
 - ช่วงเวลาของกิจกรรม
- (4) ประสิทธิภาพของการมีส่วนร่วม พิจารณาเกี่ยวกับ
 - การให้อำนาจแก่ผู้เข้ามามีส่วนร่วม

- ปฏิสัมพันธ์ของคุณลักษณะต่างๆ ของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

นอกจากนี้ ยังได้มีการรวบรวมแนวคิดของนักวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวกับการจำแนกประเภทของการมีส่วนร่วมแล้วสรุปคุณลักษณะ 9 ประการ มาจำแนกการมีส่วนร่วมออกเป็น 9 กลุ่ม ประกอบด้วย (Dusseldorp, 1981:35-53) การจำแนกตามระดับความสมัครใจ วิธีของการมีส่วนร่วม ความเข้มของการมีส่วนร่วม ความถี่ของการมีส่วนร่วม ระดับของประสิทธิผล พิสัยของกิจกรรม ระดับขององค์การ ผู้ที่เข้าร่วม และลักษณะของการวางแผน แต่ เดชรัตน์ สุขกำเนิด และ ศุภกิจ นันทวรการ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคณะ, 2544:243-248) ได้สรุปให้กระชับขึ้นและแบ่งมิติของการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 4 ส่วน ดังต่อไปนี้

- (1) ระดับของการมีส่วนร่วม
- (2) ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม
- (3) ลักษณะของการมีส่วนร่วม
- (4) องค์ประกอบของผู้มีส่วนร่วม

ขณะที่ Dechler and Wilpert (23:1-35) เสนอว่า นอกจากกรอบความคิดเกี่ยวกับลักษณะของการมีส่วนร่วมที่แสดงถึงเป้าหมาย กระบวนการ รวมทั้งรูปแบบและวิธีการมีส่วนร่วมแล้ว สิ่งที่ไม่สามารถละเลยได้อีกประการหนึ่งคือ บริบทหรือสภาพแวดล้อมของการมีส่วนร่วม ซึ่งหมายถึงลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ รวมถึงระบบค่านิยม ทศนคติ ลักษณะความสามารถเฉพาะตัวของแต่ละคน ตลอดจนกิจกรรมและผลประโยชน์ที่ได้รับจากกิจกรรม โครงสร้างและเครื่องมือในการบริหาร

กล่าวโดยสรุปแล้ว ความหมายของการมีส่วนร่วมคือ การเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องของประชาชนในกระบวนการพัฒนาและกระบวนการทางการเมือง ทั้งในขั้นตอนของการตัดสินใจและขั้นตอนของการดำเนินงาน โดยกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ ขณะที่การจำแนกคุณลักษณะของการมีส่วนร่วมตามที่กล่าวมานี้ ทำให้สามารถมองเห็นภาพรวมของการมีส่วนร่วมของประชาชนอันเป็นส่วนสำคัญซึ่งช่วยให้เห็นพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะต่างๆ ได้อย่างชัดเจนมากขึ้นโดยไม่ต้องไม่ลืมหูลืมตาถึงเงื่อนไขของบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่อาจมีความแตกต่างกันออกไป เมื่อได้ทำการพิจารณาในรายละเอียดของแต่ละลักษณะการมีส่วนร่วม ประกอบกับแนวคิดของนักวิชาการต่างๆ แล้วจะพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนตามลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นนี้มีความซ้ำซ้อนกันและไม่ได้เป็นอิสระจากกันทั้งหมดเสียทีเดียว ดังนั้น เพื่อให้การพิจารณาลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นไปด้วย

ครอบคลุมและกระชับ ผู้วิจัยจึงประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวมากำหนดเป็นลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้โดยแบ่งเป็น 4 ลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

(1) การจำแนกตามประเภทของกิจกรรมที่เข้าร่วม

การจำแนกในลักษณะนี้พิจารณาจากกิจกรรมที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความหลากหลายและแตกต่างกันออกไป โดยสามารถจัดแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการริเริ่มกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการดำเนินการกิจกรรม และการมีส่วนร่วมสนับสนุนกิจกรรม ซึ่งทั้งสามกลุ่มนี้อาจแบ่งย่อยการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 5 ลักษณะที่สำคัญ ประกอบด้วย (นพกาญจน์ เมตตานนท์, 2541:41)

- (1.1) การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สภาพชุมชนและสาเหตุของปัญหา
- (1.2) การมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ และระบุความต้องการ
- (1.3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการและการบริหารกิจกรรม
- (1.4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกัน
- (1.5) การมีส่วนร่วมในประเมินผลการดำเนินงานเพื่อปรับปรุงการทำงาน

(2) การจำแนกตามขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

กิจกรรมมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่แบ่งออกเป็นขั้นตอนต่างๆ ซึ่งมีความสำคัญแตกต่างกันไปตามหลักลักษณะกิจกรรม แนวคิดที่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบมากที่สุดคือแนวคิดของ Cohen and Uphoff ซึ่งได้จำแนกขั้นตอนหรือประเภทของการมีส่วนร่วมออกเป็นเรื่องของการตัดสินใจ (Decision Making) การดำเนินการ (Implementation) ผลประโยชน์ (Benefits) และการประเมินผล (Evaluation) ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (Shadid and Nas, 1982:356)

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเป็นการกำหนดความต้องการและจัดลำดับความสำคัญ จากนั้นจึงเลือกนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้อง แบ่งเป็นการตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจในช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางเอาไว้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานซึ่งได้มาจากคำถามที่ว่า ใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จะต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ภายในกลุ่มทั้งในทางบวกและทางลบ

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล สิ่งสำคัญที่จะต้องพิจารณาคือ ความเห็น ความชอบ และความคาดหวัง ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคล

(3) การจำแนกตามวิธีการของการมีส่วนร่วม

Cohen and Uphoff (1980: 223) ทำการจำแนกการมีส่วนร่วมตามวิธีการออกเป็น 2 ประเภท คือ พิจารณาจากองค์การว่าเป็นองค์การอุปถัมภ์หรือองค์การอุปถัมภ์ และพิจารณาว่าเป็นการมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม ขณะที่ Sarah White (1996:8-9) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมตามวิธีการโดยจำแนกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ การมีส่วนร่วมทางตรงซึ่งเป็นรูปแบบวิธีการที่บุคคลเข้าไปกระทำกิจกรรมโดยตรง และการมีส่วนร่วมทางอ้อมซึ่งเป็นวิธีการที่บุคคลกระทำผ่านตัวแทน ประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ กล่าวคือ

(3.1) การมีส่วนร่วมในนาม (Nominal Participation) เป็นเพียงการแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมเป็นครั้งคราว โดยมีเป้าประสงค์เพื่อได้รับประโยชน์จากความช่วยเหลือโดยบุคคลหรือกลุ่มคนภายนอกซึ่งเปรียบเสมือนกับการจัดหา

(3.2) การมีส่วนร่วมแบบเป็นเครื่องมือ (Instrumental Participation) เป็นการทำงานที่ต้องการความร่วมมือจากประชาชนเพื่อก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงาน โดยความร่วมมือนี้เปรียบเสมือนต้นทุนหรือเครื่องมือในการที่จะได้รับประโยชน์จากการทำงาน

(3.3) การมีส่วนร่วมแบบเป็นตัวแทน (Representative Participation) ถือเป็น การมีส่วนร่วมที่ประชาชนได้เข้าร่วมในการทำงาน ซึ่งทำให้สามารถมีสิทธิออกเสียงได้ในระดับหนึ่ง แต่ยังคงต้องอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลจากกลไกภายนอก

(3.4) การมีส่วนร่วมเพื่อเปลี่ยนแปลง (Transformative Participation) เป็น การสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชน โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและดำเนินงาน โดยมีการประสานความร่วมมือกับองค์ประกอบต่างๆ เป็นหนึ่งเดียว

(4) การจำแนกตามระดับของการมีส่วนร่วม

สำนักงาน กพร. (2551) เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเป็น ประเด็นหลักในการพัฒนาการเมืองไปสู่ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่ภาครัฐจะต้องเปิดโอกาสให้ ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องในทุกภาคส่วนในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ

เพื่อสร้างความโปร่งใสและเพิ่มคุณภาพการตัดสินใจของภาครัฐให้ดีขึ้น และเป็นที่ยอมรับร่วมกันของทุกฝ่าย โดยสามารถแบ่งระดับและบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนได้เป็น 5 ระดับ ดังนี้

(4.1) การให้ข้อมูลข่าวสาร เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่ำสุดแต่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นก้าวแรกของการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วมผ่านทางช่องทางที่เป็นเอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ การตีพิมพ์ประกาศ หรือการจัดนิทรรศการ เป็นต้น

(4.2) การรับฟังความคิดเห็น เป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล ข้อเท็จจริง และข้อคิดเห็นเพื่อให้ภาครัฐใช้ประกอบการตัดสินใจ

(4.3) การเข้ามาเกี่ยวข้อง ถือเป็นกระบวนการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน หรือเสนอแนะแนวทางที่นำไปสู่การตัดสินใจ เพื่อให้ความมั่นใจว่าความต้องการของประชาชนจะถูกนำไปพิจารณาเป็นทางเลือกในการบริหารงาน

(4.4) การเข้ามามีส่วนร่วม เป็นการให้กลุ่มประชาชนเป็นหุ้นส่วนกับภาครัฐในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจ และมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

(4.5) การเสริมอำนาจให้แก่ประชาชน เป็นขั้นที่ให้บทบาทสูงสุดแก่ประชาชน โดยให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจ หรือสามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง

หลักการข้างต้นเป็นผลทำให้เกิดหลักการบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งนับเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อความสำเร็จในการตอบสนองความต้องการของประชาชน โดยประชาชน ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และชุมชนท้องถิ่นจะช่วยทำให้เจ้าหน้าที่รัฐรับทราบปัญหาและความต้องการที่แท้จริง ลดความขัดแย้งและการต่อต้าน เป็นการสร้างความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ มีการปรึกษาหารือและการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน เป็นการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ที่เสริมสร้างให้ประชาชนร่วมคิดร่วมตัดสินใจในประเด็นสาธารณะ ทั้งนี้ วิธีการแบ่งระดับขั้นของการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และความละเอียดของการแบ่งเป็นสำคัญ อาทิ การแบ่งระดับขั้นการมีส่วนร่วมจากระดับต่ำสุดไปหาระดับสูงสุด และจำนวนประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในแต่ละระดับจะเป็นปฏิภาคกับระดับของการมีส่วนร่วม กล่าวคือ ถ้าระดับการมีส่วนร่วมต่ำ จำนวนประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมจะลดลงตามลำดับ แนวทางในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนของสถาบันพระปกเกล้าจึงได้มีการกำหนดระดับขั้นและกระบวนการของการมีส่วนร่วมของประชาชน เรียงตามลำดับจากต่ำสุดไปหาสูงสุด (คณิศร ตรีบัวเอี่ยมและคณะ, 2545:26)

ขณะที่ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และถวิลวดี บุรีกุล (2548,32) ได้ทำการสรุปแบบแผนของกระบวนการมีส่วนร่วมโดยจัดแบ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญ 4 ขั้นตอน ดังนี้ (แสดงในแผนภาพที่ 2)

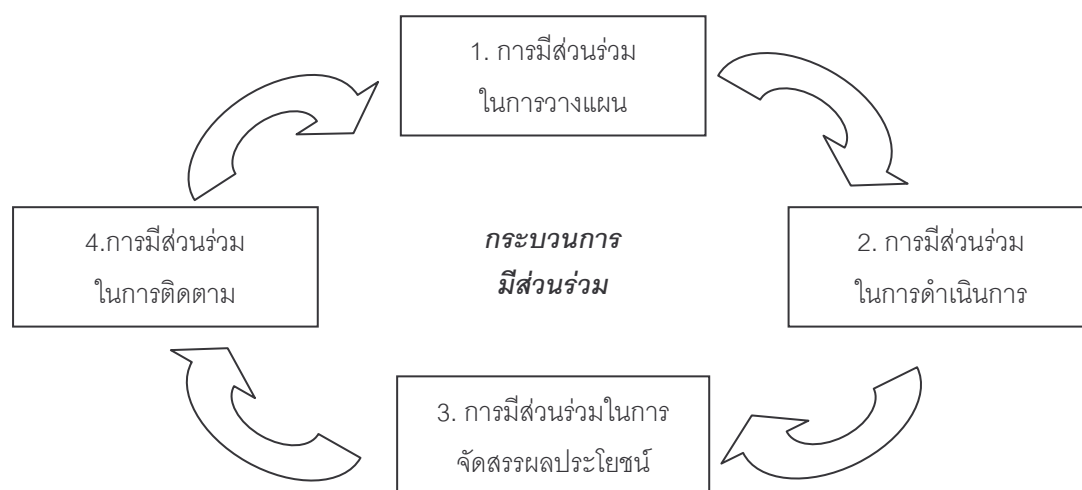
ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการวางแผน ประกอบด้วย การรับรู้ และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการวางแผนและร่วมกันวางแผนกิจกรรม

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติหรือดำเนินการ ประกอบด้วย การเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินการในกิจกรรมต่างๆ และการตัดสินใจ

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการจัดสรรผลประโยชน์ เป็นการมีส่วนร่วมในการจัดสรรผลประโยชน์หรือผลของกิจกรรม หรือผลของการตัดสินใจที่เกิดขึ้น

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เกี่ยวข้องกับความพยายามที่จะประเมินประสิทธิผลของโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ และพิจารณาวิธีการที่จะดำเนินการอย่างต่อเนื่องต่อไป ประชาชนจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับการคิดเกณฑ์ในการประเมินผลหรือกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเอง ซึ่งผลของกระบวนการประเมินนี้จะกลายเป็นปัจจัยนำเข้าไปในกระบวนการมีส่วนร่วมขั้นที่ 1 ซึ่งเป็นขั้นตอนของการเริ่มต้นวางแผนต่อไป

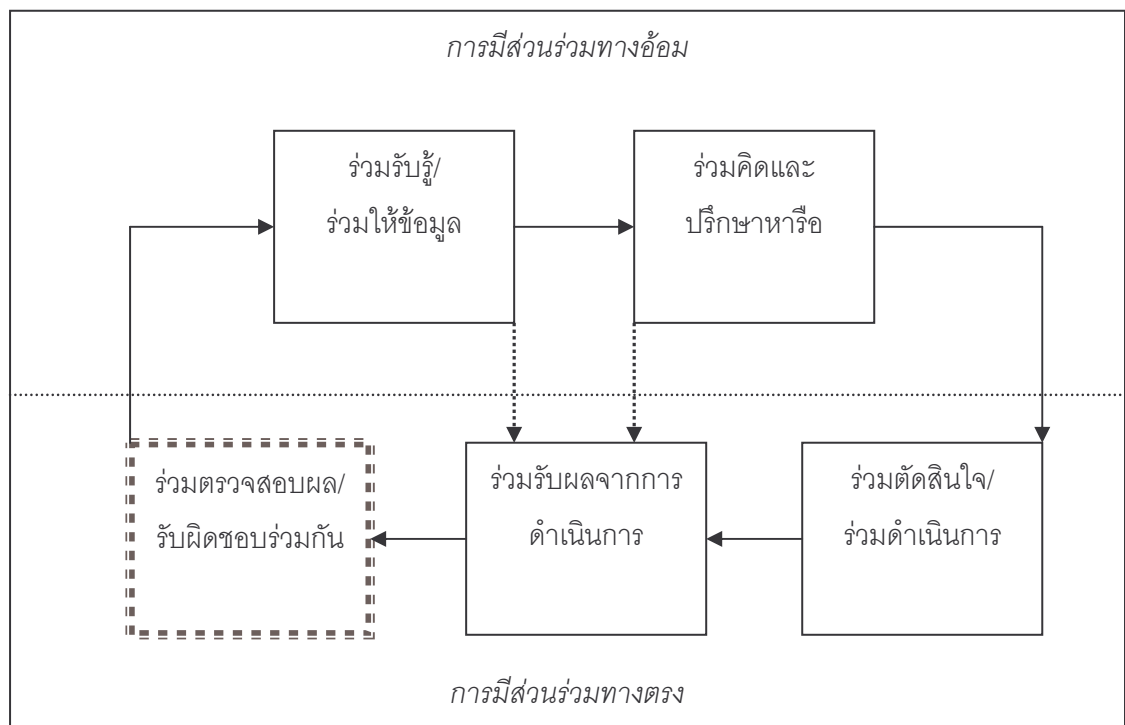
แผนภาพที่ 2: กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

ที่มา: บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และถวิลวดี บุรีกุล. ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548, หน้า 32.

เมื่อพิจารณาแนวคิดและกระบวนการในการมีส่วนร่วมทั้งหมดตามที่ได้กล่าวมาทำให้สามารถกำหนดกรอบการมีส่วนร่วมขึ้นมาใหม่โดยแบ่งเป็น 2 มิติที่มีความเชื่อมโยงเป็นพลวัตและซ้อนกันอยู่ กล่าวคือ มิติของวิธีการในการมีส่วนร่วมโดยแบ่งเป็น การมีส่วนร่วมทางอ้อม ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมในการรับรู้และให้ข้อมูลข่าวสารที่จำเป็น กับการมีส่วนร่วมในการร่วมปรึกษาหารือและแสดงความคิดเห็น ในอีกด้านหนึ่งเป็นการมีส่วนร่วมทางตรง ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการดำเนินการ การมีส่วนร่วมในการรับผลจากการดำเนินการ และการมีส่วนร่วมในการตรวจสอบผลการดำเนินการและร่วมรับผิดชอบต่อผลที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามจะพบได้ว่าในบางครั้งกระบวนการมีส่วนร่วมอาจไม่ได้ขับเคลื่อนไปได้ตลอดทั้ง 5 ส่วนนี้อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ การมีส่วนร่วมอาจจำกัดอยู่เพียงการมีส่วนร่วมทางอ้อม ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมในการรับรู้และให้ข้อมูลที่จำเป็น กับการมีส่วนร่วมในการร่วมปรึกษาหารือและแสดงความคิดเห็นเข้าไปสู่การร่วมรับผลและย้อนกลับไปสู่การรับรู้ของประชาชนโดยไม่ผ่านขั้นตอนของการตัดสินใจ และการตรวจสอบผลการดำเนินงาน เป็นต้น (แสดงในแผนภาพที่ 3)

แผนภาพที่ 3: กรอบแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

เมื่อพิจารณาจากแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมและกระบวนการมีส่วนร่วมตามที่กล่าวมาข้างต้น ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดและกระบวนการที่จำเป็นต่อการแสดงบทบาทมีส่วนร่วมอย่างสมัครใจของประชาชนในการทำงานร่วมกับภาครัฐจัดการกับปัญหาและความ

ต้องการต่างๆ ได้อย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นการเข้ามามีส่วนร่วมในการรับ-ส่งข้อมูล การแสดงความคิดเห็นและความต้องการ การร่วมตัดสินใจและร่วมดำเนินการ หรือแม้แต่การแสดงบทบาทในการตรวจสอบการทำงานของภาครัฐ นอกจากนี้ ประเด็นพิจารณาข้อสำคัญที่ได้จากการนำเสนอแนวคิดและกระบวนการมีส่วนร่วมในการศึกษาข้างต้นได้ช่วยชี้ให้เห็นถึงกลไกการมีส่วนร่วมภายใต้ฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมซึ่งสามารถแบ่งกลไกการมีส่วนร่วมเพื่อใช้เป็นกรอบการวิจัยในครั้งนี้ได้เป็นสองลักษณะ ได้แก่ การมีส่วนร่วมโดยใช้กลไกสถาบันหรือตัวแทน กับกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงของประชาชน ซึ่งมีรายละเอียดและสาระสำคัญ ดังต่อไปนี้;

2.1.4 กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน

จากแนวโน้มการเสื่อมถอยของความเชื่อมั่นในสถาบันทางการเมืองจนนำมาสู่การหันหลังให้กับแนวคิดประชาธิปไตยแบบตัวแทนนับเป็นประเด็นถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน และนำมาสู่การเสนอแนวคิดที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองเพิ่มมากขึ้นเพื่อรับมือกับวิกฤตศรัทธาต่อแนวคิดประชาธิปไตย ข้อเสนอแนวทางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่เพียงแต่ต้องการการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทางการเมืองของสมาชิกสังคมนการเมืองเท่านั้น แต่ยังมีความต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่วนของโครงสร้างพื้นฐานของประชาธิปไตยเพื่อใช้ควบคู่กันไป ด้วยเหตุนี้ นฤมล ทับจุมพล (2549:8-12) จึงได้พิจารณาช่องทางสำคัญที่จะช่วยเพิ่มการมีส่วนร่วมและเพิ่มอำนาจให้กับประชาชนในข้อเขียนที่ชื่อ *Tunnelling in from Both Sides: Democratic Initiatives in Established Democracies* โดยได้เสนอแนวคิดในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับตัวแทนด้วยกลไกการมีส่วนร่วมภายใต้แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่ประชาชนสามารถแสดงออกซึ่งความต้องการของตนได้โดยการร่วมคิดร่วมปรึกษาเพื่อไปสู่การตัดสินใจร่วมกันโดยอำนาจทางการเมืองเป็นของประชาชน

การแก้ปัญหาการเมืองแบบตัวแทนจึงต้องการมากกว่าแนวคิดที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเลือกตั้งในแต่ละช่วงเวลาที่กำหนด หากแต่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมในระดับและรูปแบบที่สูงขึ้นซึ่งหมายถึงระบบการเมืองที่ประชาชนได้ปกครองตนเองอย่างแท้จริง โดยมีการเตรียมความพร้อมให้ประชาชนมีความกระตือรือร้น มีความรอบรู้ที่จะเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะร่วมกับตัวแทนของตน การดำเนินการดังกล่าวสามารถพิจารณารูปแบบในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ต่อกันได้ในสองลักษณะ กล่าวคือ

ลักษณะแรกเป็นความสัมพันธ์ที่ตัวแทนเป็นฝ่ายกระทำโดยการจัดการสนทนากลุ่ม (Focus Group) และการจัดตั้งกลุ่มพลเมือง (Citizen Panels) เป็นเวทีที่เปิดโอกาสให้มีการ

ถกเถียง อภิปรายกันในประเด็นสาธารณะเพื่อนำไปสู่ข้อเสนอแนะร่วมกันและเพื่อรวบรวมข้อมูลที่จำเป็นเกี่ยวกับมุมมองและความคิดเห็นของกลุ่มประชาชนที่จะนำเข้าสู่กระบวนการกำหนดนโยบายต่อไป อาจใช้วิธีการสำรวจความคิดเห็น (Opinion Poll) การวัดความรู้สึกของประชาชน (People Metering) เพื่อให้ทราบถึงความรู้สึกและการตอบรับของประชาชนส่วนใหญ่ที่มีต่อนโยบายและการดำเนินงานของตัวแทนควบคู่กันไป

ในอีกลักษณะหนึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ประชาชนเป็นฝ่ายกระทำบนฐานคิดที่ว่าประชาชนต้องเป็นผู้รอบรู้และมีความกระตือรือร้นทางการเมือง โดยสนับสนุนให้ประชาชนได้เข้ามารวมกลุ่มถกเถียงพูดคุยกันอย่างใคร่ครวญในประเด็นสาธารณะด้วยวิธีการจัดตั้งคณะพลเมือง (Citizens' Juries) การจัดประชุมเฉพาะประเด็น (Issues Forums) และมีการดำเนินการสำรวจความคิดเห็นอย่างรอบคอบ (Deliberative Opinion Polls) หลักเกณฑ์ที่สำคัญคือประชาชนที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมเป็นผู้ที่สามารถทุ่มเทเวลาและรับทราบถึงข้อมูลที่จำเป็นอย่างพอเพียงต่อการอภิปรายเพื่อพิจารณาตัดสินใจร่วมกันจากมุมมองของชุมชนส่วนรวม

ขณะที่ Thomas Zittel (2007:1-23) ได้ทำการพัฒนาฐานทางทฤษฎีที่จะนำไปสู่การปฏิรูปประชาธิปไตยโดยยึดถือแนวทางที่มุ่งไปสู่การใช้กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมซึ่งสามารถดำเนินการโดยผ่านกลไกการเชื่อมโยงสถาบันที่เป็นประชาธิปไตยกับพฤติกรรมทางการเมืองของสมาชิกสังคมการเมืองใน 3 แนวทางที่ต่างกัน กล่าวคือ

แนวทางแรก ประชาธิปไตยแบบบูรณาการ (Integrative Democratization) โดยปฏิเสธแนวคิดที่ว่าประชาชนมีฐานะความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยโดยกำเนิด ตรงกันข้ามกลับยอมรับว่าฐานะความเป็นพลเมืองประชาชนต้องถูกพัฒนาผ่านกระบวนการเรียนรู้ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อเข้าสู่กระบวนการทำงานของสถาบันทางการเมืองที่มีหน้าที่สร้างพลเมืองผ่านทางการศึกษา การส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมที่เพิ่มขึ้นและการขยายสิทธิความเป็นพลเมืองในการตัดสินใจต่อนโยบายจำเป็นต้องทำควบคู่ไปกับกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมเพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนตัวตนไปสู่ความเป็นพลเมืองที่ดีจนเกิดดุลยภาพระหว่างการแสวงประโยชน์ส่วนตนกับสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ความเป็นพลเมืองที่ดีจึงหมายถึงผู้ที่กระตือรือร้น มีสำนึกความรับผิดชอบต่อสังคม ตระหนักรู้และสามารถประสานประโยชน์ของตนให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของผู้อื่น และเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการกระทำร่วมกัน ดังนั้น แทนที่จะแยกประชาชนออกจากโครงสร้างทางการเมืองที่ผู้ปกครองและประชาชนสัมพันธ์กันเพียงการมีสิทธิใน

การเลือกตัวแทน สถาบันทางการเมืองต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจอย่างเต็มที่ กลุ่มทางสังคมจึงถือเป็นตัวแสดงหลักในกระบวนการดังกล่าว

แนวทางที่สอง ประชาธิปไตยขยายสิทธิ (Expansive Democratization) โดยอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่าความเฉื่อยชาทางการเมืองเกิดจากการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล การให้สิทธิมีส่วนร่วมตามแนวคิดประชาธิปไตยเสรีไม่ถือเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าไปมีอิทธิพลและได้รับประโยชน์จากการดำเนินการทางการเมืองอย่างแท้จริง เพราะในความเป็นจริงแล้วประชาชนไม่มีเวลาหรือทรัพยากรมากมายพอที่จะถูกดึงดูดให้เข้ามามีส่วนร่วมได้ตลอดเวลา แต่มุ่งที่จะทำกิจกรรมของตนเองที่สามารถมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับมากกว่า การขยายสิทธิทางการเมืองจึงมุ่งเพิ่มคุณภาพของการมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยเพิ่มพูนประโยชน์ที่ประชาชนจะได้รับจากการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจและดำเนินการกับภาครัฐ ซึ่งไม่ใช่แค่เพียงการเพิ่มโอกาสหรือช่องทางในการมีส่วนร่วมแต่ยังเป็นการเพิ่มรูปแบบในการมีส่วนร่วมอีกด้วย แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจึงมีความใกล้เคียงกับแนวคิดประชาธิปไตยทางตรงเป็นอย่างมาก แต่ในแง่นี้ ประชาธิปไตยทางตรงถูกนับว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งในการขยายสิทธิตามแนวทางประชาธิปไตย และการมีส่วนร่วมตัดสินใจได้โดยตรงในชุมชนทางการเมืองนี้ถือเป็นการผูกกรรมการตัดสินใจของประชาชนเข้าด้วยกันโดยอยู่บนฐานคิดว่าประชาชนมีความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองเมื่อเชื่อว่าการตัดสินใจของพวกเขาจะมีผลโดยตรงต่อตัวเอง

แนวทางสุดท้าย ประชาธิปไตยที่มุ่งเน้นประสิทธิภาพการมีส่วนร่วม (Efficiency-oriented Democratization) โดยยอมรับมุมมองของประชาธิปไตยแบบขยายสิทธิว่า ความเฉื่อยชาทางการเมืองเป็นการกระทำที่มีเหตุผล เนื่องจากเมื่อคิดคำนวณแล้วพบว่าประโยชน์ที่จะได้รับจากการมีส่วนร่วมไม่คุ้มค่าพอ แต่มุมมองที่แตกต่างกันคือแทนที่จะเพิ่มประโยชน์จากการเข้ามามีส่วนร่วมกลับมุ่งเน้นไปที่การลดต้นทุนในการเข้ามามีส่วนร่วม โดยมีสถาบันทางการเมืองในฐานะที่เป็นกลไกในการกระตุ้นแบบแผนและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคลเป็นตัวแสดงที่สำคัญ มุมมองนี้ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ต้นทุนการดำเนินงาน (The Concept of Transaction Costs) ที่เชื่อว่าหน้าที่ของหน่วยธุรกิจคือการลดต้นทุนการดำเนินงาน เทียบได้กับการอำนวยความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูลทางการเมืองและเป็นการเพิ่มเครือข่ายการมีส่วนร่วมโดยการให้ข้อมูลผ่านทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ เช่น การเผยแพร่ข้อมูลทางเว็บไซต์ เป็นต้น

แนวทางข้างต้นเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาธิปไตยแบบตัวแทนโดยเพิ่มการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวางภายใต้บรรยากาศการเชื่อมโยงประชาชนเข้ากับ

ชีวิตทางการเมืองและสร้างความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างตัวแทนที่รู้ความต้องการของประชาชนกับประชาชนที่รอบรู้ การพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยจึงจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะภายใต้การดำเนินการของระบบการเมืองแบบตัวแทน ส่งเสริมให้เกิดการพูดคุยถกเถียงในประเด็นสาธารณะอย่างกว้างขวาง โดยไม่ต้องแทนที่ประชาธิปไตยแบบตัวแทนด้วยแนวคิดอื่น แต่ทำให้ประชาธิปไตยแบบตัวแทนกับการมีส่วนร่วมสามารถส่งเสริมซึ่งกันและกัน ข้อจำกัดของการเมืองแบบตัวแทนจึงไม่สามารถแก้ได้ด้วยโครงสร้างทางการเมืองที่ประชาชนเป็นฝ่ายรอรับ หากต้องเพิ่มบทบาทประชาชนโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะ ตัวแทนจะทำหน้าที่ได้ดีต่อเมื่อสามารถเข้าถึงความต้องการที่แท้จริงของประชาชน ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของทั้งสองส่วนคือ ตัวแทนกับประชาชน สำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้การทำงานของประชาธิปไตยดำเนินต่อไปได้ (นฤมล ทับจุมพล, 2549:11-12)

2.1.5 กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง

โดยหลักประชาธิปไตยแล้ว การปกครองตนเองถือเป็นการปกครองที่ดีที่สุดที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้เสรีภาพมากที่สุดในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและชุมชนสังคม โดยประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการพิจารณาศึกษาและมีข้อตกลงใจในเรื่องนั้น ด้วยเห็นว่าคนหมู่มากถ้าได้รวมใจกันแล้วจะสามารถคิดและปฏิบัติได้ดีกว่าคนหมู่น้อยเพียงไม่กี่คนซึ่งเป็นตัวแทนของคนทั้งหมด การที่ประชาชนได้มีส่วนสำคัญปฏิบัติหรือใช้ความคิดจึงเท่ากับเป็นการส่งเสริมให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมใช้ความสามารถและคุณธรรมร่วมกัน (ลัดดาวัลย์ ตันติวิทยาพิทักษ์, 2551:35) หลักการดังนี้เป็นฐานสำคัญของการนำแนวคิดและกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงมาใช้ให้เกิดผลหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การทำให้ประชาธิปไตยสามารถทำงานได้ดีนั้นประชาชนต้องกระตือรือร้นเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจอย่างมีประสิทธิภาพ มีการจัดสรรเวลาว่างให้มากพอที่จะเข้าร่วมประชุมได้บ่อยครั้ง รวมทั้งเข้าไปเป็นส่วนสำคัญในการอภิปรายถกเถียงและรับผิดชอบในภาระงานบริหารเป็นสำคัญ (Held, 2006:25)

แท้จริงแล้วการมีส่วนร่วมทางตรงไม่ใช่แนวคิดที่ถูกนำเสนอขึ้นมาใหม่แต่อย่างใด หากแต่ถูกอ้างอิงถึงการปกครองของนครรัฐเอเธนส์ ตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ ที่ซึ่งถือเป็นต้นแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่พลเมืองสามารถเข้าร่วมกำหนดวิถีชีวิตได้ด้วยตนเองโดยตรง เงื่อนไขพื้นฐานของประชาธิปไตยแบบเอเธนส์ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของแนวคิดประชาธิปไตยที่ถูกหยิบยกขึ้นมาท้าทายแนวคิดกระแสหลักหรือระบบตัวแทนในปัจจุบันนั้นมักกล่าวถึง การที่เหล่าพลเมืองต้องสามารถประสานผลประโยชน์เพื่อให้สามารถกระทำใดๆ ด้วยเจตจำนงค์ส่วนรวมโดยไม่ขัดแย้งกับจุดมุ่งหมายหรือผลประโยชน์ส่วนตัว พลเมืองจึงจำเป็นต้องมีส่วนร่วมในการ

ประชุมและตัดสินใจร่วมกันในประเด็นที่เกี่ยวกับการกำหนดกฎหมายและเป้าหมายร่วมกัน ดังนั้น การประชุมในสภาจึงไม่เพียงเป็นเงื่อนไขจำเป็นสำหรับการปกครองตนเอง แต่ยังหมายถึงการมีส่วนร่วมของพลเมืองทุกระดับในการจัดการสิ่งต่างๆ ร่วมกัน ซึ่งต้องการพลเมืองที่มีคุณสมบัติเหมือนๆ กัน อาทิ เวลาและฐานะทางเศรษฐกิจ เพราะความแตกต่างกันมากนำมาซึ่งความคลอนแคลนและความขัดแย้งในเรื่องที่เกี่ยวกับส่วนรวม (Dahl, 1989:18-19)

ด้วยเหตุนี้ ข้อเขียนของประภาส ปิ่นตบแต่ง (2550:9) ได้นำเสนอเกี่ยวกับแนวคิดประชาธิปไตยในปัจจุบันว่าสามารถพิจารณาได้ทั้งในฐานะตัวแบบประชาธิปไตยที่อยู่บนหลักการสำคัญคือ อำนาจอธิปไตยที่มีที่มาจากองค์ประชุมของประชาชนซึ่งเป็นพลเมืองที่ต้องการมีส่วนร่วมในการปกครอง และในฐานะแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์ที่หลากหลาย ฝายสร้างค่านิยม ความหมายและปฏิบัติการจากประสบการณ์ของปัญหาและการแสวงหาทางออกของสังคมการเมือง ซึ่งมีบทเรียนจากการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในเส้นทางของตนเอง หัวใจสำคัญจึงอยู่ที่การให้สิทธิขั้นพื้นฐานในการตัดสินใจขั้นสุดท้ายต่อประเด็นสาธารณะโดยตัวของพลเมืองเอง

ภายใต้หลักความเชื่อเรื่องอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน การมีส่วนร่วมทางตรงจึงหมายถึงการที่ประชาชนใช้อำนาจอธิปไตยโดยตรงในการออกกฎหมาย กฎระเบียบ ตลอดจนการใช้อำนาจในการตัดสินใจคดี แทนที่จะใช้วิธีการลงคะแนนเสียงเลือกผู้แทนแล้วมอบอำนาจให้ไปทำหน้าที่ออกกฎหมาย ประชาธิปไตยในรูปแบบนี้จึงแตกต่างจากประชาธิปไตยแบบตัวแทนซึ่งอยู่บนหลักการที่ว่า อำนาจอธิปไตยถูกใช้โดยตัวแทนของประชาชนที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ภายใต้ความรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของผู้เลือกตั้งซึ่งเป็นเสียงส่วนใหญ่ แต่จากปัญหาความไม่เพียงพอของประชาธิปไตยแบบตัวแทนทำให้เกิดการปฏิรูปโดยขยายความเป็นไปได้ในการแสดงออกซึ่งผลประโยชน์ของคนในสังคมการเมือง สะท้อนการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยที่มีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงมาสู่ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีกลไกต่างๆ มารองรับการจัดการชีวิตสาธารณะโดยไม่ผ่านระบบตัวแทน ซึ่งเป็นการปฏิรูปประชาธิปไตยแบบตัวแทนเพื่อให้ประชาชนใช้อำนาจอธิปไตยโดยตรง โดยได้มีการพัฒนากลไกและเครื่องมือสามารถแบ่งออกเป็นสองลักษณะ กล่าวคือ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2550:9-63)

(1) กลไกที่ให้ประชาชนตัดสินใจโดยตรงเพื่อออกกฎหมายและตัดสินใจในนโยบายสาธารณะโดยไม่ผ่านความเป็นตัวแทน ประกอบด้วย การริเริ่มเสนอร่างกฎหมายโดยประชาชน (Initiative) กระบวนการนี้เปิดโอกาสให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งตามจำนวนที่กำหนดสามารถเสนอร่างกฎหมายที่ตนเห็นสมควรเพื่อเข้าสู่กระบวนการพิจารณาสาธารณะ โดยทั่วไปการริเริ่มกฎหมายจะ

ตามมาด้วย การลงประชามติ (Referendum) ซึ่งเป็นการให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งทั่วทั้งประเทศเป็นผู้ที่ทำการตัดสินใจขั้นสุดท้าย โดยสามารถลงมติเห็นด้วยหรือปฏิเสธต่อประเด็นสาธารณะใดๆ ที่มีความสำคัญผ่านการลงคะแนนเสียงโดยตรงของประชาชน

การลงประชามติต้องพิจารณาจากหลักการพื้นฐานคือ สิทธิของพลเมืองที่จะแสดงออกซึ่งเจตจำนงเสรีและยุติธรรม พลเมืองจึงจำเป็นต้องมีสิทธิในการริเริ่มด้วยตนเองโดยตรง มิใช่กำหนดเอาไว้ให้เป็นอำนาจของรัฐบาลหรือรัฐสภา นอกจากนี้ ผลการออกเสียงประชามติต้องมีลักษณะผูกพันให้ต้องมีการนำไปสู่การปฏิบัติตามผลตัดสินใจสุดท้ายโดยตรง มิใช่เป็นเพียงคำปรึกษาให้กับผู้มีอำนาจในการตัดสินใจทางการเมืองทั้งระบบราชการและฝ่ายบริหารที่มาจากการเลือกตั้ง ขณะที่การแก้ไขเปลี่ยนแปลงกฎหมายหรือนโยบายจากการลงประชามติของประชาชนจะต้องดำเนินการโดยวิธีการเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ กลไกและเครื่องมือในลักษณะแรกนี้ถือเป็นการมอบอำนาจให้ประชาชนได้ตัดสินใจในนโยบายสาธารณะและกฎหมาย หรือยกเลิกสิ่งที่มีอยู่ได้โดยตรงโดยไม่ต้องผ่านตัวแทน เป็นการให้ประชาชนกำหนดสาระนโยบายและกฎหมายได้ด้วยตนเอง เป็นกระบวนการที่ยืนยันแนวคิดสำคัญที่ว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน โดยเป็นการย้ายพื้นที่การตัดสินใจทางการเมืองออกมาจากการควบคุมของนักการเมืองมาสู่ประชาชน ซึ่งทำให้ประเด็นสาธารณะที่นักการเมืองไม่สนใจสามารถเกิดขึ้นได้

(2) กลไกการจัดการชีวิตสาธารณะของประชาชนโดยตรง ซึ่งมีหัวใจสำคัญอยู่ที่การนำอำนาจในการบริหารจัดการชีวิตสาธารณะจากรัฐบาลที่ได้รับมอบฉันทมติโดยกระบวนการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งกลับคืนมาให้กับประชาชนได้จัดการปกครองตนเอง กลไกในลักษณะนี้นับว่ามีการพัฒนาเป็นรูปแบบที่หลากหลาย โดยมุ่งการขยายการมีส่วนร่วมโดยตรงของประชาชนเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารจัดการสาธารณะโดยตรง สามารถพิจารณาใน 2 ระดับ กล่าวคือ ลักษณะแรกเป็น รูปแบบประชาธิปไตยทางตรงแบบถอนรากถอนโคน ดังเช่น ขบวนการชาปาติस्ता ในประเทศเม็กซิโก ซึ่งเป็นการถอยออกจากประชาธิปไตยแบบตัวแทนอย่างสิ้นเชิง โดยประชาชนมีบทเรียนร่วมกันว่าไม่ต้องการสร้างอำนาจรัฐขึ้นมาเพื่อหลีกเลี่ยงการสั่งการจากข้างบน แต่ต้องจัดตั้งจากข้างล่างโดยให้ทุกคนมีส่วนร่วมและเรียนรู้ไปด้วยกัน ร่วมกันกำหนดและรับผิดชอบการบริหารจัดการสาธารณะ มีลักษณะผู้นำแบบรวมหมู่ที่ต้องถูกควบคุม ตรวจสอบ และถอดถอนจากประชาชนได้โดยง่ายในวาระที่สั้นและหมุนเวียนกัน

อีกลักษณะหนึ่งเป็น รูปแบบการจัดการชีวิตสาธารณะโดยตรงในระดับท้องถิ่นผ่านกระบวนการจัดทำงบประมาณแบบมีส่วนร่วม ดังเช่นในปอร์โต อัลลิเกร ประเทศบราซิล ซึ่งสร้าง

วัฒนธรรมสาธารณะขึ้นมาใหม่ โดยกำหนดรูปแบบการมีส่วนร่วมพิจารณาและตัดสินใจประเด็นสาธารณะที่สามารถกำจัดอุปสรรคของการเมืองแบบตัวแทนได้ ด้วยการส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามาถกเถียงหาความต้องการในการจัดการชีวิตสาธารณะโดยตรง ซึ่งทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางมีส่วนร่วมโดยกลุ่มคนที่มีรายได้น้อยและขาดการศึกษาที่มีความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่ากลุ่มคนชั้นกลาง

เช่นเดียวกับที่เกอเรลา ในประเทศอินเดีย ที่พยายามคืนอำนาจให้ประชาชนโดยการให้แต่ละชุมชนสามารถดำเนินการวางแผนชุมชนบนฐานความต้องการของตนเอง และเข้าร่วมติดตามประเมินผลตลอดกระบวนการดำเนินงาน โดยเริ่มจากการทำประชาคมที่คนในชุมชนเข้าร่วมประชุมเพื่อสะท้อนปัญหาและเลือกตัวแทนชุมชนเข้าไปร่วมจัดทำแผนยุทธศาสตร์ชุมชน และนำเสนอเข้าสู่สภาท้องถิ่นและในระดับที่สูงกว่าเพื่อประเมินความเป็นไปได้และจำนวนงบประมาณที่เหมาะสม กระบวนการดังกล่าวสร้างความโปร่งใสและตรวจสอบได้ซึ่งช่วยลดปัญหาการทุจริตและปรับปรุงการบริหารงานสาธารณะให้มีประสิทธิภาพได้มากขึ้น

ประเด็นที่ต้องพิจารณาต่อมาก็คือ ในปัจจุบันได้มีการท้าทายแนวคิดประชาธิปไตยแบบตัวแทนในอีกมิติหนึ่งซึ่งมองว่าความขัดแย้งรูปแบบใหม่ๆ ในสังคม ไม่ว่าจะเป็นประเด็นในด้านอัตลักษณ์ หรือสิ่งแวดล้อม ล้วนมีความเชื่อมโยงและสะท้อนให้เห็นถึงความไม่เพียงพอของกระบวนการสร้างและจรรโลงแนวคิดประชาธิปไตย ได้นำมาสู่การต่อสู้เพื่อให้เกิดการรับรองความแตกต่างหลากหลาย การปกป้องรูปแบบและวิถีในการดำเนินชีวิต สิทธิทางการเมือง สิทธิในการดำรงอยู่ของชุมชน โดยใช้วิธีการต่อสู้ผ่านสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง มีลักษณะเป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ทำทลายประชาธิปไตยแบบตัวแทน คือ ไม่ดำเนินการผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ เพราะความขัดแย้งในลักษณะดังกล่าวได้ขยายไปจนมีความสลับซับซ้อนเกินกว่าที่กลไกทางการเมืองตามปกติจะสามารถจัดการได้ แต่แสวงหาช่องทางหรือกลไกที่เปิดช่องทางทางการเมืองใหม่ๆ การสร้างกฎเกณฑ์ชุดใหม่ รวมทั้งช่วงชิงการสร้างนิยามชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ชุมชนต่อสู้เรียกร้อง เป็นการเมืองของการให้ยอมรับตัวตน (Politics of Recognition) การสร้างประชาธิปไตยโดยมีหัวใจสำคัญอยู่ที่การนำเอาอำนาจในการจัดการชีวิตสาธารณะจากรัฐกลับคืนมาเพื่อนำมาจัดการปกครองด้วยตัวของชุมชนท้องถิ่นเอง (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2550:63)

จากข้อเขียนข้างต้น ทำให้กล่าวได้ว่าประชาธิปไตยเป็นแนวคิดที่สนับสนุนการเปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจเรื่องที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง ซึ่งจะช่วยให้สามารถพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยได้อย่างสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ แนวคิดการมี

ส่วนร่วมของประชาชนเกิดจากความมุ่งหวังที่จะทำให้การพัฒนาเกิดผลอย่างยั่งยืน ซึ่งจำเป็นต้องสนับสนุนให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในทุกกระบวนการบริหารงานของรัฐ โดยการ่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมแบ่งปันผลประโยชน์ และร่วมรับผิดชอบด้วยความสมัครใจ (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และถวิลวดี บุรีกุล, 2548:61-64) สะท้อนความจำเป็นที่ประชาชนต้องเข้ามามีบทบาทในการดูแลจัดการชีวิตของตนเองเพื่อสนองตอบความต้องการต่างๆ ได้อย่างแท้จริง แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นทั้งกรอบชี้้นำให้เกิดการนำกลไกที่เป็นประชาธิปไตยมาใช้ในการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐกับชุมชนซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของการละเมิดสิทธิชุมชนโดยรัฐและเป็นประเด็นที่อยู่ในความสนใจของสังคมอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน

2.2 แนวคิดสิทธิชุมชน (Community Rights)

ในการอธิบายบทบาทการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกับสิ่งที่เรียกว่าชุมชนและสิทธิชุมชนในฐานะที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดการแสดงบทบาททางการเมือง สำหรับชุมชนในฐานะตัวแสดงหลักสามารถนิยามเบื้องต้นโดยพิจารณาได้ว่าเป็นองค์กรทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง โดยที่สมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่และสามารถทำการแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้ (ประเสริฐ กิติรัตน์ตระกูล, 2533:23) ในลักษณะเช่นเดียวกันนี้ ชุมชนถือเป็นการรวมกันอยู่ของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีกลุ่มคนดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกัน จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น โดยมีลักษณะโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างอำนาจ องค์กรท้องถิ่น ลักษณะวัฒนธรรม ความคิด และจิตสำนึกของสมาชิกในชุมชนที่เป็นลักษณะเฉพาะ แต่ยังถือว่าชุมชนเป็นส่วนย่อยของสังคมใหญ่ จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจโดยการมองในมิติความสัมพันธ์ของสังคมหมู่บ้านที่เชื่อมโยงกับระบบการเมืองและการปกครองที่ครอบคลุมภายนอก (ชยันต์ วรรณนะภูติ, 2546:61-63)

ชุมชนมีความหมายมากกว่าการที่ปัจเจกบุคคลมาอยู่รวมกัน แต่เป็นปัจเจกบุคคลที่มาอยู่รวมกันโดยสร้างสายสัมพันธ์ด้วยการวางเงื่อนไขและกติกาที่เรียกว่า ระเบียบบรรทัดฐาน (Normative Order) ของการอยู่ร่วมกัน มีการสร้างระบบการจัดสรรอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากร ชุมชนจึงมีลักษณะเป็นองค์กรทางสังคม (Social Organization) มีการจัดระเบียบ (Social Order) ที่มีลักษณะเฉพาะ ซึ่งไม่เพียงแต่ตอบสนองความต้องการในชีวิตประจำวันของสมาชิก แต่สามารถช่วยให้สมาชิกสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่มีร่วมกันได้ โดยทั่วไปชุมชนจะประกอบไปด้วยหลายครอบครัวมาวมกันด้วยความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพากัน โดยที่ชุมชนมีประวัติศาสตร์ของการอยู่ร่วมกันของสมาชิกมาเป็นเวลานาน ปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของชุมชนจึงเกิดและเติบโตมา

ในชุมชน ดังนั้น ชุมชนจึงไม่เพียงแต่มีอิทธิพลต่ออุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ พฤติกรรมของสมาชิก และยังมีผลอย่างสำคัญต่อความสามารถในการตอบสนองของความต้องการในชีวิตประจำวัน และความสามารถในการจัดการกับปัญหาต่างๆ ร่วมกัน และถูกถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง (นภาภรณ์ หะวานนท์, 2550:34-35)

ด้วยเหตุนี้ ชุมชน จึงเป็นกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกันโดยมีสิ่งยึดโยงกันอยู่ และคนในชุมชนนั้นมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในกลุ่มชุมชนของตน ในการศึกษาชุมชนนั้นสามารถพิจารณาได้จากความเป็นมา องค์ประกอบ และโครงสร้างของชุมชน ตลอดจนลักษณะและประเภทของชุมชนเป็นสำคัญ โดยคนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในชุมชนของตน ข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชนเพื่อสามารถทำความเข้าใจกับสภาพความเป็นจริงได้มากที่สุดจึงประกอบด้วย ประวัติศาสตร์หมู่บ้านและรูปแบบการใช้ทรัพยากรที่ผลักดันให้บุคคลเข้ามาตั้งถิ่นฐาน บทบาทของผู้นำ ฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคมของสมาชิก ประเด็นความขัดแย้งทั้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชนและกับหน่วยทางสังคมภายนอก แบบจำลองลักษณะองค์ประกอบและกลไกทางสังคมที่เป็นลักษณะเด่นของชุมชน (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2537:67-80)

นอกจากนี้ อาจพิจารณาชุมชนได้ในอีกสามลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะแรกเป็นความหมายเชิงรูปธรรม อันหมายถึง กลุ่มหรือเครือข่ายของประชาชนที่มีลักษณะบางอย่างร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งอาจมีความซ้ำซ้อนกันโดยทำให้แต่ละคนอาจเลือกที่จะแสดงบทบาทนำในแต่ละเรื่องแตกต่างกันออกไปได้ แต่สิ่งที่พบมากคือปัจจัยผลักดันที่ทำให้บุคคลแสดงตัวตนออกมา มักขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของตัวมากกว่าพื้นที่อยู่อาศัย ลักษณะที่สองเป็นความหมายในเชิงนามธรรม เป็นพื้นที่การประสานเชื่อมโยงรัฐกับปัจเจกเข้าด้วยกัน โดยสะท้อนถึงแนวทางที่บุคคลควรกระทำนอกเหนือจากการกำหนดโดยกลไกของรัฐ โดยมีกลไกอื่นทำหน้าที่ประสานเชื่อมโยง อาทิ สถาบันครอบครัว หรือกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ ลักษณะสุดท้ายเป็นความหมายเชิงกลไกการทำงาน โดยเป็นตัวแสดงที่ทำหน้าที่ในการดูแลรักษาและแปรเปลี่ยนจากกรอบความคิดไปสู่การกระทำ โดยอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่าบริการที่ดีที่สุดคือการที่คนในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด (Taylor, 2003:170-178)

ความหมายของชุมชนในทั้งสามลักษณะสะท้อนถึงความสำคัญของชุมชนในฐานะตัวแสดงที่มีบทบาทก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เป็นประโยชน์ต่อสมาชิก สร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชนเพื่อแสดงบทบาทได้อย่างเหมาะสม สามารถทำได้โดยการสร้างความไว้วางใจ

ทางสังคมหรือทุนทางสังคมให้เกิดขึ้น พร้อมทั้งทำให้สมาชิกตระหนักถึงขีดความสามารถและทรัพยากรอันมีค่าที่ตนมีอยู่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ และการจัดระบบความสัมพันธ์ในเครือข่ายของชุมชนอย่างเหมาะสม การมีความเชื่อมั่นและตระหนักถึงคุณค่าที่ชุมชนของตนมีอยู่นับเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่จะปลดปล่อยพลังของชุมชนให้สามารถขับเคลื่อนชุมชนของตนไปสู่การแสดงบทบาทใหม่ในฐานะที่เป็นได้ทั้งผู้บริโภค ผู้ผลิตร่วมกับรัฐ ความเป็นพลเมืองที่มีขีดความสามารถในการผลิตบริการด้วยตัวเองหรือเป็นหุ้นส่วนร่วมกับภาครัฐเป็นสำคัญ

จากที่กล่าวมานั้น ชุมชน จึงมีลักษณะเป็นองค์กรทางสังคม (Social Organization) ที่ประกอบด้วยครอบครัวหลายครอบครัวมาอยู่รวมกัน ในอาณาบริเวณเดียวกันเป็นเวลานาน และมีความยึดโยงต่อกันโดยการมีสิ่งที่ยึดถือร่วมกัน มีความรู้สึกร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีการติดต่อสื่อสาร มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งมีความเอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งเป็นไปในลักษณะของความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพากันในด้านต่างๆ จนกระทั่งมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้นเป็นระเบียบบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกัน (Normative Order) ดังนั้นชุมชนจึงมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมของสมาชิกซึ่งจะถูกถ่ายทอดโดยผ่านทางกระบวนการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอันเป็นหลักประกันที่ทำให้สามารถตอบสนองความต้องการในชีวิตประจำวันของสมาชิกได้อย่างราบรื่นตลอดไป

ภาพสะท้อนความคิดในการทำให้ชุมชนเข้มแข็งคือ การที่ชุมชนจำนวนมากได้ถูกกระแสของการพัฒนาทำให้ต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ แต่ชุมชนจำนวนหนึ่งสามารถปรับตัวและกำหนดทางเลือกของตนเองแทนการปล่อยให้ไปไปตามแนวที่ถูกกำหนดจากภายนอกชุมชน โดยใช้วิธีการสร้างเงื่อนไขและกระบวนการบางอย่างเพื่อตอบสนองต่อสิ่งที่รุกรานมาจากภายนอกจนกลายเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง สมาชิกสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคงและมีคุณภาพ การพยายามตอบคำถามในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชนจึงมาจากฐานคิดที่ว่า ชุมชนเป็นผู้กำหนดความหมายของความเข้มแข็ง ชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ อาจนิยามความเข้มแข็งแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ที่ชุมชนมีต่อสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ประเพณีวัฒนธรรม ตลอดจนความสัมพันธ์กับรัฐและองค์กรทางสังคมประเภทอื่นๆ ที่อยู่ภายนอกชุมชน (นภาพรณ์ หะวานนท์ และคนอื่นๆ, 2550:11-12)

อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมารัฐได้ใช้คำว่าชุมชนอย่างแพร่หลายหลังจากที่มีการตื่นตัวในเรื่องการพัฒนาหมู่บ้าน ได้ตั้งกรมพัฒนาชุมชนขึ้นมาทำหน้าที่พัฒนาชนบท ซึ่งแน่นอนว่าความพยายามที่จะพัฒนาชนบทในรูปแบบของรัฐมิได้มีในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน หากแต่หมายถึง

การกระตุ้นให้มีการพัฒนาการผลิตภาคเกษตรให้มีส่วนเกินเพื่อส่งขายเป็นสินค้าออกเพื่อนำเงินเข้าประเทศมาเพิ่มทุนในการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม โดยนัยนี้ หมู่บ้านในสายตาของรัฐจึงเป็นเพียงจักรกลตัวเล็กๆ ตัวหนึ่งมากกว่าที่จะเป็นองค์กรทางสังคมที่ดำรงอยู่อย่างอิสระ (Autonomy) กระบวนการทำให้ประเทศเป็นอุตสาหกรรมได้ส่งผลให้มีการตีค่าสังคมทันสมัยเป็นสังคมที่พัฒนาแล้ว ส่วนสังคมแบบประเพณีคือสังคมที่ล้าหลังจำเป็นที่จะต้องได้รับการพัฒนา กระบวนการที่ทำให้หมู่บ้านหลุดพ้นจากความด้อยพัฒนาคือการสร้างกลไกจากภายนอกตามความหมายของรัฐมากกว่าโดยการเริ่มต้นของคนภายในชุมชนเอง ดังนั้น การลดอำนาจของรัฐที่มีต่อชุมชนลงจะทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ เป็นชุมชนที่เข้มแข็งที่มีศักยภาพในการจัดการทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองด้วยตนเอง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2550:31-32)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2548:104-119) ได้แบ่งลักษณะและฐานะของกระแสแนวคิดชุมชนของไทยตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ โดยระหว่างปี พ.ศ.2504-พ.ศ.2540 ถือเป็นช่วงของการก่อรูปแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนขึ้นซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับการเริ่มต้นใช้แผนพัฒนาประเทศฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ.2504 มีผลทำให้ระบบทุนนิยมแผ่ขยายและครอบงำไปทั่วทั้งสังคม แนวคิดชุมชนจึงถูกกลบหายไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง จนมาถึงในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ได้มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดที่มีต่อชุมชนเกิดขึ้นโดยนักพัฒนาเอกชนหลายท่าน โดยเฉพาะบำรุง บุญปัญญา ได้เสนอแนวคิดที่ว่าแท้จริงแล้วสังคมไทยประกอบขึ้นจากชุมชนของชาวบ้านซึ่งมีวัฒนธรรมของตนเองมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนนั้นมักมุ่งเน้นการให้ความสำคัญกับความเป็นคนและการผสมกลมกลืนกันภายในชุมชน สังคมไทยจึงมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมที่เน้นความสำคัญของความเป็นชุมชนซึ่งแตกต่างจากวัฒนธรรมทุนนิยมที่เน้นความเป็นปัจเจกชน

ด้วยเหตุนี้ การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชนซึ่งแนวคิดในกลุ่มนี้ถือเป็นครั้งแรกที่สังคมไทยมีระบบความคิดในการรองรับและให้ความสำคัญกับสถาบันชุมชนและวัฒนธรรมชุมชน การศึกษาโดยนักวิชาการด้านชุมชนทั้งหลายได้มีส่วนสำคัญในการช่วยพัฒนาแนวคิดชุมชนในแง่ของการชี้ให้เห็นฐานะของสถาบันชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนในประวัติศาสตร์อันแสดงถึงบทบาทของชาวบ้านในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองแสดงถึงระบบชุมชนซึ่งเป็นแกนกลางของสังคมไทยและวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมไทยที่สามารถให้ประโยชน์อย่างเต็มที่และเป็นเส้นทางที่สอดคล้องกับผู้คนจำนวนมากในสังคมไทย สภาพพื้นที่ เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของสังคมไทย

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา แนวคิดชุมชนที่อยู่บนฐานทางวัฒนธรรมได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกระแสการพัฒนาในฐานะแนวคิดคู่ขนานกับแนวคิดทุนนิยม เป็นผลมาจากการเริ่มพบว่าสังคมต้องประสบกับปัญหาที่มาจากแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมสุดโต่งซึ่งผลของการพัฒนามักตกอยู่กับคนกลุ่มเล็กๆ เพียงไม่กี่กลุ่ม ขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติได้ถูกใช้และทำลายลงอย่างรวดเร็ว ในภาคชนบทชาวบ้านต้องตามกระแสการพัฒนาด้วยการบุกรุกทำลายป่าเพื่อจับจองขยายที่ทำกิน สถาบันชุมชนในระดับหมู่บ้านได้รับผลกระทบทางด้านวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ในสังคมแทบทุกด้านถูกทำให้เป็นความสัมพันธ์แบบสินค้าที่ผูกโยงกับระบบเงินตรา การยกระดับความสำคัญของแนวคิดเศรษฐกิจและชุมชนบนฐานทางวัฒนธรรมขึ้นมาเป็นแนวคิดกระแสของจึงเป็นความพยายามในการสร้างทางเลือกที่จะสามารถเชื่อมโยงชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นเข้าประกอบและสังเคราะห์ยกระดับขึ้นเป็นชุมชนและวัฒนธรรมแห่งชาติ

ความขัดแย้งของระบบความรู้ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นในกระแสการพัฒนาตามที่กล่าวมานั้น มีผลทำให้มีความต้องการที่จะอธิบายบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรที่หลากหลายแตกต่างกันไป โดยในที่นี้อาจจำแนกแนวทางการอธิบายได้เป็น 4 แนวทางที่สำคัญ กล่าวคือ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2550:2-12)

2.2.1 การศึกษาเชิงอรรถประโยชน์

การศึกษาเชิงอรรถประโยชน์ถือเป็นกระแสหลักของสังคมไทย โดยมีพื้นฐานความเข้าใจระบบนิเวศทางธรรมชาติจากมุมมองด้านวิทยาศาสตร์เป็นสำคัญ ซึ่งจะแยกธรรมชาติออกมาศึกษาเป็นส่วนๆ โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมเชิงกายภาพเท่านั้น แต่ไม่ให้ความสนใจกับความหมายของธรรมชาติในด้านจิตใจ สังคม และวัฒนธรรม มีการสร้างเครื่องมือขึ้นมาเป็นกลไกสากลในการจัดการเพื่อให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุดได้อย่างยั่งยืน ซึ่งมักหมายถึงกลไกตลาดและกลไกรัฐมากกว่ากลไกของสังคมย่อยๆ หรือชุมชนท้องถิ่น แนวทางการศึกษานี้แทบจะมองไม่เห็นความสำคัญของชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรแต่อาจถูกดึงเข้ามามีส่วนร่วมอยู่บ้างแต่ก็อยู่เพียงในระดับของการร่วมแสดงความคิดเห็นมากกว่าจะได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง

2.2.2 การศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรม

การศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรมให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรเชิงจิตสำนึก โดยพยายามทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบชุมชนกับทรัพยากร ซึ่งถือว่าปฏิสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน โดยมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละ

ละชุมชนท้องถิ่น ทำหน้าที่เสมือนหนึ่งกลไกในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเพื่อรักษาสมดุลภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยระบบความรู้ท้องถิ่น (Indigenous Knowledge System) ในการดูแลความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากร เนื่องจากสามารถสร้างสรรค์และผลิตซ้ำสืบทอดกันมาจนเป็นระบบความคิด ระบบศีลธรรม และคุณค่าซึ่งแสดงออกผ่านการจัดการองค์กรและการจัดการเชิงระบบในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับบริบทและเงื่อนไขของธรรมชาติอย่างกลมกลืน

แนวทางเช่นนี้จึงเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นจนสามารถมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรอย่างอิสระ และการเสริมสร้างจิตสำนึกส่วนรวมในรูปของประชาสังคมเพื่อระดมพลังของชุมชนท้องถิ่นให้เข้ามาร่วมมือกันแก้ปัญหาความขัดแย้ง โดยละเลยความสนใจที่จะศึกษาว่าความเป็นชุมชนท้องถิ่นลักษณะใหม่ๆ นั้นจะก่อตัวขึ้นมาได้ด้วยเงื่อนไขอย่างไร อีกทั้งยังละเลยมิติของความสัมพันธ์ด้านความขัดแย้ง ทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชนกับรัฐ ทั้งที่เป็นประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งสะท้อนนัยของความไม่เท่าเทียมกันในสังคมและมีผลต่อการละเมิดสิทธิของชุมชน ด้วยเหตุนี้ ต่อมาจึงได้มีการนำเสนอระบบความรู้ใหม่โดยผสมผสานระหว่างความรู้ที่เกิดจากแนวการศึกษาทั้ง 2 แบบข้างต้น โดยมุ่งให้ความสำคัญกับระบบความรู้เชิงซ้อน (Multiple Systems of Knowledge) แทนที่ระบบความรู้เชิงเดี่ยว

2.2.3 การศึกษาเชิงสถาบัน

การศึกษาเชิงสถาบันมองว่าระบบธรรมชาติและระบบสังคมของมนุษย์สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้แต่ไม่ใช่ด้วยเงื่อนไขเชิงคุณค่าและจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของชุมชนเท่านั้น หากแต่ยังต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขด้านความสัมพันธ์เชิงสถาบันอีกด้วย เนื่องจากชุมชนไม่สามารถแยกตัวออกมาเป็นหน่วยอิสระจากส่วนอื่นๆ ของสังคมได้ ซึ่งแตกต่างจากแนวทางการศึกษาแบบอรรถประโยชน์นิยม ที่ระบบความสัมพันธ์จะเสมือนหนึ่งเป็นทุนทางเศรษฐกิจในแง่ที่มีมูลค่าในเชิงอรรถประโยชน์ และแบบนิเวศวัฒนธรรมที่ระบบความสัมพันธ์หมายถึงทุนของชีวิต ซึ่งถือเป็นการสร้างหลักประกันให้กับความต่อเนื่องของคุณภาพชีวิต แต่แนวทางนี้จะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติว่าหมายถึงทุนทางสังคมเป็นสำคัญ

ทุนทางสังคม ประกอบขึ้นด้วยกฎเกณฑ์เชิงสถาบันและภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับการจัดการในรูปขององค์กรทางสังคมซึ่งเป็นกลไกร่วมกันของสังคม เป็นแรงจูงใจในการจัดสรรทรัพยากรโดยการผสมผสานทุนทั้งสามประเภทเข้าด้วยกันในฐานะที่เป็นแง่มุมที่แตกต่างกันของความสัมพันธ์เดียวกัน เช่น ปากกับชุมชนมีทุนทางเศรษฐกิจ ทุนของชีวิต และทุนทางสังคม ด้วยทุน

ทั้งสามประเภทนี้เองทำให้สามารถอธิบายได้ว่าทุนทั้งสามนั้นเป็นเงื่อนไขของกันและกัน เพราะการดำเนินการของรัฐจะสร้างเงื่อนไขที่มีผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพของการอยู่ร่วมกันของทุนทั้งสามประเภท หากรัฐสร้างความมั่นคงให้กับทุนทางเศรษฐกิจด้วยการรับรองความชอบธรรมในการใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งจะช่วยให้ทุนด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคมมีประสิทธิภาพ ส่วนทุนของชีวิตจะมั่นคงตามไปด้วย แต่ข้อเท็จจริงในสังคมไทยนั้นยังมีปัญหาการจัดการทรัพยากรที่ได้กลายเป็นประเด็นทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน และความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มชนต่างๆ ที่จำเป็นต้องนำมาพิจารณาด้วย

2.2.4 การศึกษาเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ

การศึกษาเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจเกิดจากการวิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนวิธีคิดที่เน้นการมองประเด็นปัญหาทั้งสองด้านพร้อมกันคือ ด้านหนึ่งเห็นด้วยกับมุมมองที่ว่าระบบสังคมมนุษย์และระบบนิเวศทางธรรมชาตินั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้ ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นการตั้งคำถามเพิ่มเติมว่าเหตุใดที่ทำให้สังคมมนุษย์ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ จากความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันในแง่ที่เป็นเงื่อนไขของกันและกันนั้นพบว่า สาเหตุสำคัญเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม โดยมีที่มาจากความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ทำให้ด้านหนึ่งเกิดการกีดกันกลุ่มชนบางกลุ่ม ขณะที่อีกด้านหนึ่งกลับเปิดโอกาสให้กลุ่มชนอีกบางกลุ่มที่มีอำนาจได้แสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรได้มากกว่ากลุ่มอื่นๆ จนนำไปสู่ปัญหาของการแย่งชิงทรัพยากรและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ในส่วนของการกีดกันและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากรนี้เองถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ออกไปจากการเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

การมีส่วนร่วมของชุมชนจะเกิดขึ้นได้จริงนั้นต้องแสดงนัยของความเป็นธรรมในสังคมอย่างชัดเจน ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างต่างๆ เพื่อแสดงการรับผิดชอบร่วมกันของทุกส่วนในสังคมอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม ในอีกด้านหนึ่งจำเป็นต้องศึกษาความสัมพันธ์ด้านความเคลื่อนไหวของอำนาจ ซึ่งเกี่ยวกับกระบวนการของความเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองที่กำหนดโดยรัฐ พร้อมกับการศึกษาพลวัตของการตอบสนองโดยชุมชนท้องถิ่นที่แสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการสร้างกฎเกณฑ์ของตนเองขึ้นมาใช้ในการจัดการทรัพยากร ในฐานะที่เป็นปฏิริยาตอบโต้และต่อรองกับพลังอำนาจต่างๆ ในสังคม ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของกระบวนการของการมีส่วนร่วมของประชาชนที่พยายามสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรให้เป็นหลักการสำคัญในระบบความรู้

ประการหนึ่งในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และเพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมหรือเวทีให้กลุ่มชนต่างๆ ที่อยู่ชายขอบของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการจัดการทรัพยากรของส่วนรวมด้วยกระบวนการแสดงความคิดเห็น ผ่านกระบวนการในการสร้างและนิยามความหมายของ “สิทธิชุมชน” ต่อต้านอำนาจรัฐในการควบคุมและจัดการทรัพยากรที่ได้รวมศูนย์และผูกขาดการควบคุมและการจัดการทรัพยากรตลอดมา

สิทธิชุมชน เป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนโยบายการจัดการทรัพยากรชุมชน เป็นองค์ความรู้สำคัญในการคลี่คลายความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับชุมชนภายใต้สถานการณ์ใหม่ ที่สามารถสร้างความชอบธรรมให้กับชุมชนท้องถิ่นในการต่อสู้เพื่อปกป้องทรัพยากรที่เป็นฐานในการดำรงชีวิต สิทธิชุมชนจึงเน้นให้ความสำคัญกับระบบสิทธิภายในชุมชนดั้งเดิม ต่อสู้และต่อรองเพื่อปรับลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อภายนอกทั้งรัฐและทุน การแสวงหาทางเลือกในการอยู่รอดของชุมชนในสถานการณ์ใหม่ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2550: 25-26) ด้วยเหตุนี้ การใช้กรอบคิดเกี่ยวกับชุมชนในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงโครงสร้างที่หยุดนิ่งนั้นจึงไม่เพียงพออีกต่อไป หากแต่จำเป็นต้องพัฒนากรอบคิดเกี่ยวกับชุมชนที่สอดคล้องกับความซับซ้อนและความเปลี่ยนแปลงของชีวิตทางสังคม คิดค้นรูปแบบของตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ของสิทธิชุมชนซึ่งสะท้อนภาพการปรับตัวต่อสู้และการหลีกเลี่ยงจากอำนาจครอบงำ เพื่อเปิดโอกาสให้การส่งสมคุณค่าเชิงสัญลักษณ์สามารถปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นอำนาจทางการเมืองในรูปแบบใหม่ (ชลธิรา สัตยาศรัย, 2550: 20-32)

สิทธิชุมชนในฐานะที่เป็นขบวนการทางสังคมเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมและเป็นการรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก เป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบทและสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เป็นสิทธิในการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดวิถีชีวิตของตนเองโดยมุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่น แนวคิดดังกล่าวถือเป็นความพยายามสังเคราะห์และทำความเข้าใจวิถีคิดและการปฏิบัติของชุมชน การสร้างความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ของการสร้างความแตกต่าง ซึ่งยังหมายรวมถึงการผนวกรวม การกีดกันและการสร้างความเป็นอื่น อัตลักษณ์และวัฒนธรรมจึงเป็นผลของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความไม่เท่าเทียมระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ขณะที่ความเป็นชุมชนถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ที่มีความเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในระดับที่กว้างกว่า ทั้งโดยผ่านการเจรจาต่อรองและการต่อสู้ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ อัตลักษณ์ของชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่ไม่เคยหยุดนิ่ง

หากแต่มีการปรับเปลี่ยนและสร้างใหม่เสมอจากปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆ ที่มีส่วนในการกำหนดความเป็นไปของสังคม (ยศ สันตสมบัติ, 2550: 92-100)

ความเป็นพลวัตของสิทธิชุมชนทั้งในแง่ของประเด็นปัญหา ความขัดแย้ง การต่อสู้ และกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ เพื่อพิทักษ์สิทธิของชุมชนด้วยรูปแบบของการเคลื่อนไหวทางสังคมมีความเกี่ยวโยงโดยตรงกับการยึดถือเอาประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้คนและชุมชนสืบสานจากความทรงจำในอดีตมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญ เป็นความสนใจในการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะโดยมีเป้าหมายทางการเมืองขึ้นมา (ชลธิรา สัตยาวัดธนา, 2550: 20-32) ดังนั้น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงค่อยๆ พัฒนาขึ้นมาเป็นการเรียกร้องสิทธิชุมชนในสองด้าน คือ ด้านหนึ่งต้องการสิทธิที่จะปรับเปลี่ยนทิศทางในการจัดการทรัพยากร ส่วนอีกด้านหนึ่งต้องการสิทธิในการควบคุมและจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น อันเป็นสิทธิมนุษยชนที่แยกไม่ออกจากหน่วยทางสังคมในระดับชุมชน เพราะมีรากฐานมาจากคุณค่าทางวัฒนธรรมในชุมชนที่มีอยู่เดิมและการสร้างจิตสำนึกร่วมกันของท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ สะท้อนถึงข้อจำกัดบางประการเกี่ยวกับความเข้าใจ ความหมายของสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรที่เป็นอยู่ เพราะต่างเป็นการมองสิทธิเชิงเดี่ยว (Linear Concept of Rights) คือ การเชื่อมโยงสิทธิให้ผูกติดกับหน่วยหนึ่งหน่วยใดในการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ เอกชน หรือชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2550: 34)

ข้อเขียนของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2550: 39) ให้ความเห็นว่าความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิเชิงซ้อน (Complexity of Rights) ซึ่งหมายถึง การอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยทางสังคมหลายหน่วยบนพื้นที่เดียวกัน เช่น สิทธิในการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐและชุมชนในพื้นที่เดียวกัน โดยมีลักษณะเปิดกว้างสำหรับการมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ เป็นอย่างดีนั้นนับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ เพราะการศึกษาเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจยังพบลักษณะพลวัตของสิทธิ (Dynamism of Rights) ที่ไม่ได้มีความหมายหยุดนิ่งตายตัว แต่สามารถปรับเปลี่ยนความหมายอยู่ตลอดผ่านขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ช่วยให้ชุมชนสามารถสร้างความชอบธรรมของสิทธิขึ้นมาใหม่กลายเป็นสิทธิชุมชน ซึ่งมีความหมายเกี่ยวโยงกับสิทธิของกลุ่มต่างๆ ในสังคมที่ แต่ละกลุ่มสามารถแสดงควมมีตัวตนหรืออัตลักษณ์ของตนเองขึ้นมาใหม่ได้

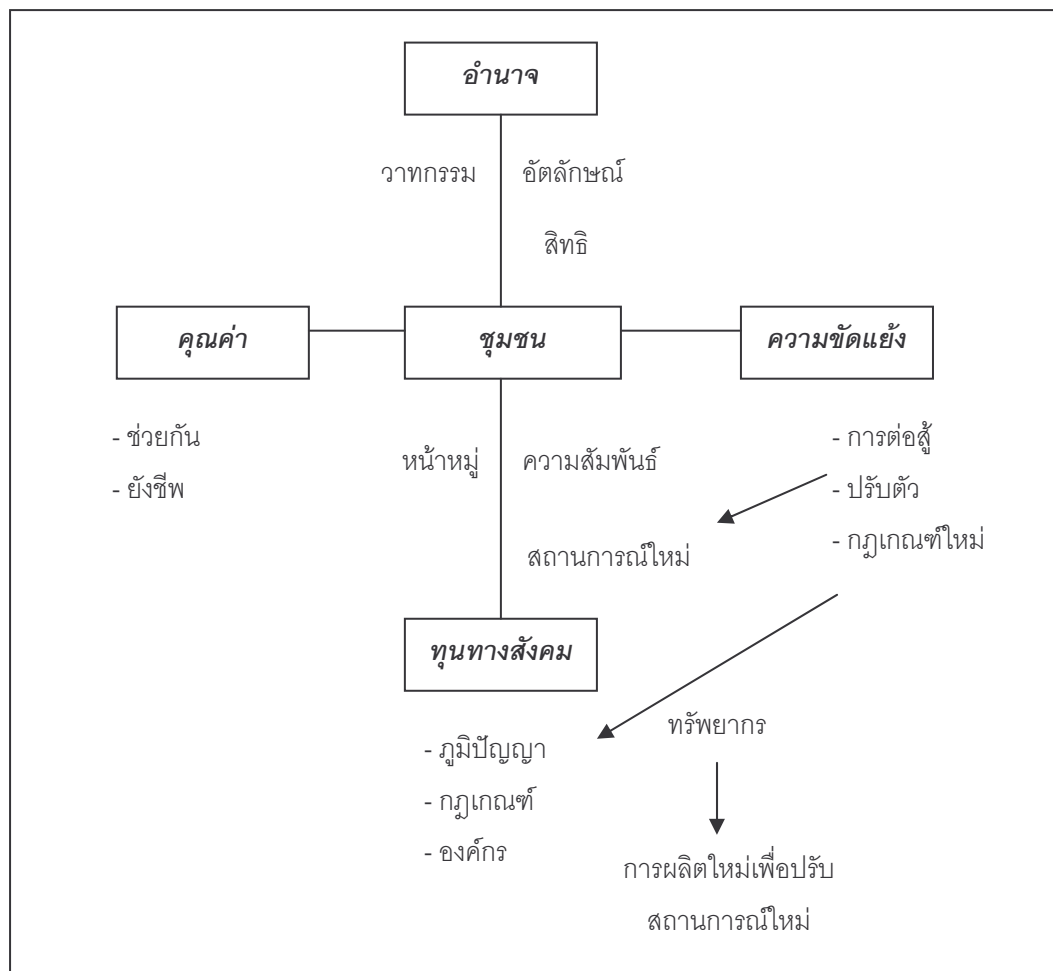
ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิเชิงซ้อนและลักษณะพลวัตของสิทธิดังกล่าวมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและการพัฒนาประชาธิปไตยแบบทางตรง เนื่องจากเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมพร้อมกับลดพื้นที่ของภาครัฐลงโดยการให้สิทธิชุมชนแก่กลุ่มต่างๆ ในสังคมให้สามารถร่วมกันสร้างกลุ่มที่เข้มแข็งที่ประกอบด้วยตัวแทนจากฝ่ายต่างๆ ได้เข้า

มามีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร ซึ่งที่ผ่านมามีทั้งภาวะกลไกรัฐและตลาดทำให้ผลที่ตามมาคือความขัดแย้งกันเองในเชิงนโยบายระหว่างความพยายามที่จะใช้กลไกของรัฐจัดการเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรในด้านหนึ่ง กับการมุ่งพัฒนาทรัพยากรขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจอีกด้านหนึ่ง ความขัดแย้งดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการเปิดช่องทางให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองเกิดการทำลายทรัพยากรอย่างกว้างขวาง เนื่องจากการที่รัฐใช้แนวทางการจัดการทรัพยากรเชิงเดียวโดยขาดความเข้าใจในลักษณะสำคัญของทรัพยากรส่วนรวมประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรกันระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคมอย่างรุนแรงตามมา

นอกจากนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544:205-230) ยังแสดงทัศนะว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมที่รัฐเป็นผู้กำหนดซึ่งได้ก่อความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ด้านหนึ่งเปิดโอกาสให้บางกลุ่มที่มีอำนาจสามารถแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรได้มากกว่า เป็นเงื่อนไขสำคัญที่กีดกันชุมชนท้องถิ่นออกจากการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นจึงต้องเริ่มต้นจากการพิจารณาความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง เพื่อเข้าใจความสัมพันธ์เชื่อมโยงของหน่วยต่างๆ ทางสังคมทั้งระบบ ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างเพื่อให้เกิดการรับผิดชอบร่วมกันของทุกส่วนในสังคมอย่างเท่าเทียมและเพื่อให้ชุมชนมีอำนาจอย่างชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น การเคลื่อนไหวของอำนาจจึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในฐานะที่เป็นปฏิกิริยาตอบโต้และต่อรองกับพลังอำนาจอื่นในสังคม ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการมีส่วนร่วมที่ชุมชนท้องถิ่นพยายามสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร

ในการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ที่อยู่ชายขอบของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการจัดการทรัพยากรของส่วนรวม ด้วยกระบวนการแสดงความคิดเห็นและการสร้างนิยามความหมายของสิทธิ การมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ สิทธิชุมชนจากมุมมองวัฒนธรรมชุมชน คือ ความพยายามที่จะแสดงออกซึ่งความเป็นมนุษย์ เพราะความเป็นมนุษย์แสดงออกได้ทั้งจากคุณค่า ภูมิปัญญา และการแสดงความคิดเห็น สิทธิจึงเป็นการที่ชุมชนท้องถิ่นสามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเองเกิดขึ้นจากการที่ชุมชนหรือสังคมให้การยอมรับอย่างชอบธรรม ในแง่นี้สิทธิชุมชนจึงสะท้อนมิติของอำนาจด้วย ชุมชนจึงต้องรวมตัวกันต่อสู้เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนอำนาจความชอบธรรมใหม่ จนนำไปสู่ความขัดแย้งซึ่งมาจากการที่ภาครัฐยึดถือหลักสิทธิเชิงเดี่ยวทำให้ไม่เข้าใจความหมายของสิทธิชุมชนที่ประกอบด้วยมิติที่หลากหลายและซับซ้อน (แสดงในแผนภาพที่ 4)

แผนภาพที่ 4: มิติทางอำนาจของสิทธิชุมชนในประเด็นคุณค่าและความขัดแย้ง

ที่มา: อานันท์ กาญจนพันธุ์. มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

สิทธิชุมชนจึงมักอิงอยู่กับรากฐานที่มาจากคุณค่าทางวัฒนธรรมในชุมชนที่มีอยู่เดิม ผสมผสานกับการสร้างจิตสำนึกร่วมกันของท้องถิ่นขึ้นมาใหม่และมุ่งไปสู่สิ่งที่เรียกว่าสิทธิเชิงซ้อน ซึ่งหมายถึง การอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยทางสังคมหลายๆ หน่วยบนพื้นที่เดียวกัน เช่น สิทธิในการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐและชุมชนในพื้นที่เดียวกัน สิทธิลักษณะนี้จึงเปิดกว้างสำหรับการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย เป็นหลักในการจัดการสิทธิในลักษณะที่ซ้อนทับกันได้บนหน่วยของพื้นที่เดียวกัน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจมีลักษณะพลวัตของสิทธิที่ไม่ได้มีความหมายหยุดนิ่งตายตัว แต่สามารถปรับเปลี่ยนความหมายได้อยู่ตลอดเวลาผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม การสร้างความชอบธรรมของสิทธิขึ้นใหม่ในสังคมจึงแสดงถึง *สิทธิชุมชน* ที่มีนัยเกี่ยวกับสิทธิของกลุ่มชนต่างๆ ที่สามารถแสดงตัวตนหรืออัตลักษณ์ขึ้นมาใหม่ ความเข้าใจทั้งสิทธิเชิงซ้อนและลักษณะพลวัตของสิทธิ มีนัยสำคัญต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับ

ทางตรง เพราะเป็นการช่วยเปิดพื้นที่ทางสังคมไปพร้อมกับ การลดพื้นที่ของภาครัฐลงผ่านการต่อสู้ เพื่อสิทธิชุมชนด้วยตัวของชุมชนเอง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544:220-225)

ด้วยเหตุนี้ ประเด็นทางทฤษฎีที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ใช้เป็นพลังขับเคลื่อนในการ ต่อสู้เพื่อสิทธิของชุมชน คือ การเสนอให้ใช้วัฒนธรรมของชุมชนมาเป็นประเด็นชี้้นำแล้วจึงนำเอา วัฒนธรรมอื่นเข้ามาอยู่ร่วมกัน โดยเน้นความผูกพันกับพื้นที่และประวัติศาสตร์ของชุมชน รวมทั้ง เน้นการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นสถาบันการเมืองที่ท้องถิ่นมีอยู่เดิมโดย ธรรมชาติ มากกว่าการเสนอวัฒนธรรมแบบปัจเจกชนที่เน้นกฎหมาย หรือมุ่งให้ประชาชนเข้ามา ควบคุมรัฐส่วนกลางและสถาบันการเมืองโดยการพยายามทำให้เป็นประชาธิปไตยมากกว่าการ โยกย้ายอำนาจและหน้าที่จากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่น จึงอาจสรุปหลักการสำคัญของแนวคิดชุมชน ที่อยู่บนฐานทางวัฒนธรรมได้ดังนี้ (สนั่น ชูสกุล, 2549:17-25)

(1) ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอันเป็นระบบคุณค่าที่รวบรวมมาจากประวัติความเป็น มาอันยาวนานของชุมชนที่มีความผสมกลมกลืน เน้นคุณค่าตามธรรมชาติ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการ ดำเนินชีวิตของสมาชิก โดยถือวัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังในการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด ซึ่งจะ สามารถใช้ประโยชน์ได้ต่อเมื่อมีการปลุกให้สมาชิกมีจิตสำนึกกับรู้ในวัฒนธรรมของตน

(2) ชุมชนมีสถานะเป็นสถาบันหนึ่ง เนื่องจากชุมชนมีการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องใน ประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีโครงสร้างและกลไกภายในเป็นระบบของตนเอง ซึ่งแสดงถึงความเป็น สังคมที่มีระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เป็นอิสระ

(3) ชุมชนมีระบบเศรษฐกิจระบบหนึ่งของตนเอง ชุมชนมีครอบครัวเป็นหน่วยการ ผลิต โดยมีเป้าหมายของตนเองคือ มุ่งให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้อย่างพอเพียงเพื่อให้งาน การของชุมชนดำเนินต่อไปได้ ชุมชนจึงมีลักษณะของความมีน้ำใจเอื้ออาทรกัน มีความเป็นญาติ ไกล่ชิดร้อยรัดส่วนต่างๆ ของระบบเข้าด้วยกัน มีการจัดสรรและแบ่งปันผลผลิต ในหลายกรณี ที่ สมาชิกและเครือข่ายชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรและผลผลิต

(4) ทางด้านสังคมการเมือง สมาชิกชุมชนมีความสัมพันธ์กันในระบบเครือญาติ โดยมีการปกครองและการจัดการความสงบเรียบร้อยภายในโดยระบบอาวุโส มีผู้นำที่มีบารมีซึ่ง ได้รับการเคารพยกย่องในชุมชน สมาชิกมีความผูกพันกลมเกลียวเพราะมีความเคารพนับถือ บรรพบุรุษเดียวกัน มีการดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีระเบียบแบบแผน ถูกหล่อหลอมให้สมาชิกรับรู้ ว่าเป็น พวกเดียวกัน อยู่ร่วมกันด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

(5) ชุมชนมิได้ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวหรือแยกตัวออกจากสังคมภายนอก หากแต่มีการเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นในท้องถิ่นเดียวกันเป็นลักษณะเครือข่าย และแม้จะมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐและทุนมาทุกยุคสมัย แต่ถือว่าการเข้ามาของทุนและอำนาจรัฐส่วนกลางในลักษณะของการครอบงำ ถือเป็นกรบั่นทอนการดำรงอยู่ของชุมชนโดยการทำลายระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง และบั่นทอนโครงสร้างการดูแลตนเองของชุมชนให้ขึ้นต่ออำนาจรัฐส่วนกลาง

ในประเด็นทางวัฒนธรรมนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544:256-278) ขยายความว่า สิทธิชุมชนจากมุมมองทางวัฒนธรรมนี้สามารถสะท้อนมิติของอำนาจได้ในอีกทางหนึ่ง เนื่องจากชุมชนต้องต่อสู้เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนอำนาจและสร้างความชอบธรรมให้กับตนเอง จนนำไปสู่ความขัดแย้งกับภาครัฐที่ยึดหลักสิทธิเชิงเดี่ยวที่อยู่ตรงข้ามกับความหมายของสิทธิชุมชนซึ่งประกอบด้วยมิติต่างๆ ที่หลากหลาย ซับซ้อนและไม่หยุดนิ่ง แต่จะปรับเปลี่ยนความหมายไปตามบริบททางสังคม ดังนั้น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับส่วนต่างๆ ของสังคมจึงปรับเปลี่ยนอยู่เสมอ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการต่อสู้ของชุมชน ขณะที่การปรับตัวโดยการสร้างกฎเกณฑ์ใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปหรือการปรับใช้ในความหมายใหม่จึงถือเป็นความพยายามแสดงออกซึ่งความเป็นมนุษย์ซึ่งแสดงออกได้ทั้งจากคุณค่า ภูมิปัญญา และความมีตัวตน การมีสิทธิจึงแสดงถึงการเป็นผู้ที่สามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง ความชอบธรรมดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อชุมชนหรือสังคมอื่นให้การยอมรับ

ด้วยเหตุนี้ สิทธิชุมชนในมิติของระบบคุณค่าไม่ได้มีนัยเฉพาะที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมเท่านั้น แต่ยังหมายถึงคุณค่าที่มีการปรับเปลี่ยนผ่านกระบวนการผลิตความเชื่อที่มีอยู่มาใช้ในสถานการณ์ใหม่ ในการปรับตัวนี้ชุมชนจะให้ความสำคัญกับการมองสิทธิชุมชนในมิติของอำนาจมากขึ้นโดยการสร้างความชอบธรรมให้กับชุมชน ถือเป็นความพยายามที่จะแสดงให้เห็นสังคมรับรู้ว่าชุมชนนั้นเป็นใครและมีตัวตนอยู่อย่างไรในสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการแสดง *อัตลักษณ์* ของชุมชน อัตลักษณ์จึงเป็นพลังในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสังคม เป็นความพยายามที่จะสร้างความชอบธรรมให้สิทธิชุมชนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ ดังนั้น วิธีการปฏิเสธไม่ให้ชุมชนมีสิทธิชุมชน จึงเป็นการบอกพวกเขาว่าไม่ใช่คนหรือเป็นคนอื่นที่ไม่ใช่พวกเขาเดียวกับสังคมโดยและถูกการผลักดันให้ตกไปอยู่ชายขอบ สิทธิชุมชนจึงตั้งอยู่บนพื้นฐานความเข้าใจในอัตลักษณ์จากนั้นจึงขึ้นอยู่กับการจัดการทรัพยากร ซึ่งต้องอาศัยพลังของภูมิปัญญาเพราะหากไม่มีความรู้ในการจัดการทรัพยากรจะเป็นผลทำให้ชุมชนขาดความชอบธรรมไปด้วย

ความเข้าใจสิทธิชุมชนถือเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรม โดยเป็นการแสดงออกถึงความสามารถของชุมชนในการเลือกหยิบเอาแนวคิดเรื่องสิทธิที่เป็นสากลมาใช้ เพื่อการผลิตซ้ำและการแปรเปลี่ยนจารีตท้องถิ่นกลายเป็นสถานภาพเป็นสิทธิตามกฎหมาย โดยให้ความสำคัญกับการเปิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ให้ชาวบ้านสามารถเคลื่อนไหวต่อสู้ร่วมกันในการปลูกชีวิตของความเป็นชุมชนให้ฟื้นขึ้นมา ปราบปรามการฉ้อโกงทางสังคมอย่างหนึ่งที่ยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางในการดิ้นรนต่อสู้ของชุมชนเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนคือ การสร้างความเข้มแข็งให้กับจารีตท้องถิ่นด้วยการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม การต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่นเริ่มเปลี่ยนรูปแบบไปสู่ลักษณะของการต่อต้านมากขึ้น ซึ่งเป็นเสมือนช่องทางให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพูดถึงสิทธิของตนตามความเข้าใจของพวกเขาได้ด้วยตัวเองผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม อันเป็นองค์รวมในวิถีการดำรงอยู่ของชุมชนที่แน่นและส่งเสริมให้เข้าใจและยอมรับในความหลากหลาย แนวคิดสิทธิชุมชนจึงมีนัยสำคัญทางทฤษฎี ดังต่อไปนี้ (กฤษฎา บุญชัย และคณะ, 2549:15-22)

ประการแรก หลักความเป็นสากลที่หลากหลายของสิทธิชุมชน กระแสแนวคิดที่ชุมชนท้องถิ่นได้ต่อสู้บุกเบิกอย่างยาวนานจนกลายเป็นหลักการในทางกฎหมายระดับสากล

ประการที่สอง สิทธิชุมชนเป็นการเชื่อมต่อกับสิทธิตามวัฒนธรรมกับสิทธิในระบบกฎหมายสมัยใหม่ เป็นทั้งกระบวนการรื้อฟื้นสิทธิดั้งเดิมและผลิตสร้างสิทธิทางวัฒนธรรมของชุมชนใหม่ๆ เพื่อสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน นับเป็นความก้าวหน้าในระบบคิดทางกฎหมายหรือกฎกติกาด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมแต่เดิมที่ยึดติดเฉพาะสิทธิปัจเจกชนและสิทธิรัฐ

ประการที่สาม สิทธิชุมชนคือรากฐานของสิทธิสาธารณะ การจัดการเรื่องเกี่ยวกับสาธารณะถูกเข้าใจว่าเป็นหน้าที่ของรัฐ ซึ่งอ้างความเป็นตัวแทน ทำให้รัฐกลายเป็นกลไกการผูกขาดการจัดการสาธารณะถูกประกอบสร้างด้วยความเป็นชุมชนที่หลากหลาย มโนทัศน์ของความ เป็นสาธารณะเป็นการนิยามว่าเราอยู่ในสังคมและชุมชนร่วมกัน

ประการที่สี่ สิทธิชุมชนเป็นกลไกเชิงสถาบันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน กลไกเชิงสถาบันรัฐล้มเหลวในการจัดการทรัพยากรเพราะระบบผูกขาด แต่การจัดการทรัพยากรของชุมชนที่ทั้งอาศัยวัฒนธรรมประเพณีเดิมและการสร้างสรรค์ระบบการจัดการร่วมกันขึ้นมาใหม่ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการที่เข้มแข็ง

ประการสุดท้าย สิทธิชุมชนในฐานะการส่งเสริมความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น หลักการเรื่องสิทธิชุมชนจึงให้คุณค่ากับความหลากหลายทาง

วัฒนธรรม มุ่งเน้นการกระจายหรือคืนอำนาจการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคมให้แก่ละชุมชนที่แตกต่างหลากหลายตามสภาพภูมินิเวศและวัฒนธรรมและสร้างขึ้นมาเป็นระบบการจัดการร่วมกันในระดับท้องถิ่น ประเทศ และภูมิภาค

นอกจากนี้ ในข้อเขียนของ สนั่น ชูสกุล (2549:26-35) ยังมีทัศนะว่า แนวคิดชุมชนบนฐานวัฒนธรรมชุมชนนั้นถือเป็นพลังการเคลื่อนไหวทางสังคม ในฐานะที่เป็นชุดของความรู้และความคิดที่มีบทบาทชี้นำการเคลื่อนไหวเพื่อไปสู่การสร้างการอยู่รอดอย่างพึ่งพาตนเอง มีอำนาจต่อรอง ยกกระตือรือร้นการเคลื่อนไหวจากชุมชนสู่สังคมโดยเข้าไปมีส่วนต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายสาธารณะในหลายระดับ สะท้อนความจำเป็นที่ต้องทบทวนคุณค่าและศักยภาพที่แท้ของชุมชนในการจัดการทรัพยากร และการปกครองตนเอง รื้อฟื้นความทรงจำร่วมของชุมชนด้วยกระบวนการประวัติศาสตร์ ใช้พลังของการรวมกลุ่ม ภูมิปัญญา และทรัพยากรที่มีอยู่กระทำทางเลือก เมื่อลงมือทำให้เกิดการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ใหม่ๆ และภาวะผู้นำของชุมชนจึงเกิดขึ้นท่ามกลางการปฏิบัติ เกิดการจัดตั้งเป็นกลุ่มหรือองค์กรและขยายความร่วมมือถักทอกันเป็นเครือข่าย

การเคลื่อนไหวเหล่านี้เป็นการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางนโยบาย แต่ประเด็นการเคลื่อนไหวนั้นล้วนอยู่บนฐานของวัฒนธรรมทั้งสิ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อการอยู่รอดของชุมชนและการอยู่ร่วมกับสังคมอย่างมีศักดิ์ศรีและเป็นธรรม ด้วยกระบวนการชุมนุม เดินขบวน การกดดัน การต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ การเจรจา และกระบวนการทางสังคมอื่นๆ ที่ชุมชนนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวถือเป็นการเรียนรู้ใหม่สำหรับการการแสดงสิทธิชุมชนท่ามกลางสถานการณ์ที่มีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ในการใช้ยุทธวิธีใหม่ๆ นี้ชุมชนได้ผสมผสานวัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมของชุมชนท้องถิ่นในการเพิ่มพลังการต่อสู้ที่น่าสนใจ การเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นบนฐานคิดวัฒนธรรมส่งผลต่อการสร้างองค์ความรู้ใหม่ อาทิ ป่าชุมชน หรือเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายในหลายระดับ อาทิ การเกิดสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

จุดเด่นของแนวคิดชุมชนบนฐานทางวัฒนธรรมนี้คือการเปิดตัวตนของชีวิตชุมชนท้องถิ่น เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับชุมชนท้องถิ่นที่เป็นสถาบันพื้นฐานที่เคยถูกรองรับโดยอำนาจรัฐส่วนกลาง แปรเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่ของชุมชนท้องถิ่นอย่างมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับภาคส่วนอื่นของสังคม เปลี่ยนฐานองค์ความรู้มาสู่ฐานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นแหล่งที่มาของความรู้ของสังคมไทย เกิดเป็นการเมืองรูปแบบใหม่ที่ท้าทายและต่อสู้กับการเมือง

แบบเก่าที่มีรัฐเป็นศูนย์กลาง ซึ่งพิจารณาชุมชนท้องถิ่นว่าเป็นส่วนที่เหนี่ยวรั้งการพัฒนา แนวคิดดังกล่าวจึงเกิดขึ้นมาพร้อมกับการเคลื่อนไหวของชุมชนท้องถิ่นซึ่งพยายามต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม สลายการครอบงำของรัฐในการเมืองแบบเก่าที่อ้างตัวเป็นผู้ดูแลปกป้องประชาชนแต่เพียงผู้เดียว การเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระจากรัฐ

อย่างไรก็ตาม บำรุง บุญปัญญา (2549:22-39) ได้พิจารณาพลังการเคลื่อนไหวทางสังคมว่าเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาชุดความคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์สังคมมาเป็นแนวคิดชุมชนที่อยู่บนฐานทางวัฒนธรรม แต่ประเด็นที่ชวนขบคิดคือการเคลื่อนไหวที่ผ่านมาแม้จะดำเนินการกันมาอย่างต่อเนื่องและเกิดพัฒนาการใหม่ๆ มากมาย แต่ยังขาดบรรยากาศการถกเถียงทางทฤษฎี ขาดกระบวนการสรุปประสบการณ์ ขาดบทเรียนในการทำงาน ขาดการยกระดับเป็นหลักการ รวมทั้งยังเป็นการทำงานเชิงประเด็นเฉพาะด้าน ตลอดจนขาดการคิดแบบองค์รวม งานวิชาการเท่าที่ปรากฏจะเน้นการอธิบายโครงสร้างภายในชุมชนที่มีความกลมกลืนกันในชุมชน มองชุมชนเป็นหน่วยความสัมพันธ์ที่เป็นเอกภาพเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไร้ความขัดแย้งภายใน จึงถูกมองว่ามีลักษณะที่ล่องลอยเพราะในความเป็นจริงแล้วทุกสังคมมีความขัดแย้ง มีลักษณะชนชั้น และมีการต่อสู้ต่อรอง การปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในเพื่อจัดสรรอำนาจและผลประโยชน์ระหว่างสมาชิกที่อยู่ร่วมกันอยู่ตลอดเวลา

นอกจากนี้ แนวทางการพัฒนาที่เน้นการพึ่งพาตนเองยังให้ความสนใจกับปัจจัยภายนอกน้อยเกินไป ทั้งนี้เพราะชุมชนไม่ได้อยู่โดยลำพังและเป็นเอกเทศ หากแต่ถูกแรงกระทบจากปัจจัยภายนอกอันได้แก่รัฐและตลาดตลอดเวลา การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชุมชนต้องเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์กับภายนอกในทุกระดับ การที่จะส่งเสริมให้ใช้การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหลักการสำคัญ ทั้งสำหรับการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องวิเคราะห์และทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับมิติทางสังคมของเงื่อนไขและปัญหาของการมีส่วนร่วม โดยปรากฏอยู่ในรูปของความขัดแย้งลักษณะต่างๆ ทั้งในระบบความรู้ สิทธิ และอำนาจ รวมทั้งกลไกในการจัดการเชิงสถาบัน ตลอดจนให้ความสำคัญกับแนวคิดต่างๆ ในการศึกษาความขัดแย้ง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจ แนวทาง และกระบวนการในการมีส่วนร่วมของประชาชนตามเงื่อนไขของความเป็นจริงในมิติทางสังคมได้ดียิ่งขึ้น

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับขบวนการทางสังคม (Social Movements)

ขบวนการทางสังคม (Social Movements) เป็นการกระทำร่วมของผู้คนในสังคมรูปแบบหนึ่ง (Collective Actions) ที่เกิดขึ้นเพื่อต่อต้านหรือขัดขืนต่อสภาพปัญหาที่พวกเขาต้องเผชิญทั้งที่เกิดจากรัฐ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (เอกพล เสียงดัง, 2550:1) ทั้งนี้เนื่องจากการแสดงความพอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งต่างๆ ของคนธรรมดาเพียงคนเดียว ย่อมไม่ได้รับความสนใจจากบุคคลอื่นในสังคมมากเท่าไรนักเมื่อเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ที่โดยรวมตัวกันเพื่อแสดงออกถึงความรู้สึกดังกล่าว ดังนั้น เราจึงเห็นปรากฏการณ์ต่างๆ อันเกิดจากการรวมตัวของปัจเจกบุคคลเข้ามาเป็นผู้กระทำกร่วมกันโดยมีจุดประสงค์หรือเป้าหมายร่วมกัน ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันเพื่อแสดงการทำทลาย ต่อต้าน ขัดขืน หรือทำการเรียกร้องต่อเจ้าหน้าที่รัฐผู้ถือครองอำนาจ หรือเพื่อความเชื่อใดๆ ในลักษณะการประท้วงนั้นถือได้ว่าเป็นการแสดงออกในรูปแบบหนึ่งของขบวนการทางสังคมเช่นกัน (Goodwin and James, 2003:3)

อาจกล่าวได้ว่าขบวนการทางสังคมนั้นเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างการเมืองแห่งการต่อสู้ช่วงชิงของปัจเจกชนกับคู่พิพาทซึ่งเกิดขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงข้อจำกัดและโอกาสหลากหลายประการทางการเมือง ทำให้เกิดสิ่งจูงใจต่างๆ สำหรับตัวแสดงทางสังคมที่ไร้ทรัพยากรของตนเอง ผู้คนเหล่านั้นจะทำการต่อสู้ผ่านทางองค์ประกอบต่างๆ และขยายการต่อยุ่ดังกล่าวออกไปโดยการสร้างแนวทางใหม่ๆ จากชายขอบของสังคมที่อาศัยอยู่ (Tarrow, 1998:2) นอกจากนี้ ปรากฏการณ์จากขบวนการทางสังคมอาจเป็นภาพสะท้อนความล้มเหลวของรัฐสมัยใหม่ในการสร้างสังคมที่ให้เสรีภาพและอิสรภาพกับปัจเจกชน อีกทั้งเป็นภาพสะท้อนความล้มเหลวของความพยายามที่จะแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจให้พลเมืองของตนอย่างเต็มที่ ด้วยเหตุนี้ ในกรณีประเทศโลกที่สามจึงเกิดเป็นสภาวะที่ “รัฐทุนนิยมสมัยใหม่ต้องเผชิญหน้ากับวิกฤติการณ์ความชอบธรรม” (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2552:8)

อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552:20) การให้คำจำกัดความของขบวนการทางสังคมไม่สามารถทำได้ง่ายนัก เพราะการนิยามขบวนการทางสังคมว่าคืออะไรนั้นต้องอิงกับการเป็นแนวคิดเชิงยุทธศาสตร์ของสิ่งที่กล่าวถึงนี้ด้วย กล่าวคือ การนิยามมักขึ้นอยู่กับว่าผู้ให้นิยามมีบทเรียนและประสบการณ์การมองปัญหาสังคมการเมืองอย่างไร มีเป้าหมายในสังคมการเมืองในอุดมคติอย่างไร รวมทั้งการกำหนดยุทธศาสตร์และการปฏิบัติซึ่งสามารถทำได้แตกต่างกันออกไปเสมอ การนิยามความหมายและการให้คุณค่าต่อขบวนการทางสังคมจึงผันแปรไปตามบริบทของสังคมการเมือง ขบวนการทางสังคมจึงมักสอดคล้องหรือไปด้วยกันกับบริบทและลักษณะเฉพาะทางสังคมของยุคสมัยนั้นๆ เสมอ

ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้การวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมและการเมืองต่างๆ ที่เกิดขึ้น มีทฤษฎีและแนวคิดจำนวนมากที่เกี่ยวข้อง ซึ่งพัฒนาขึ้นมาเพื่ออธิบายการเกิดขึ้นของขบวนการทางสังคมโดยมีข้อสมมติฐานหลักที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอทฤษฎีขบวนการทางสังคมจำนวน 3 ทฤษฎีหลักที่สำคัญตามข้อเสนอของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552) เรื่อง “กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม” ประกอบด้วย ทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร และทฤษฎีขบวนการทางสังคมใหม่ มีสาระสำคัญ กล่าวคือ

2.3.1 ทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior Theory)

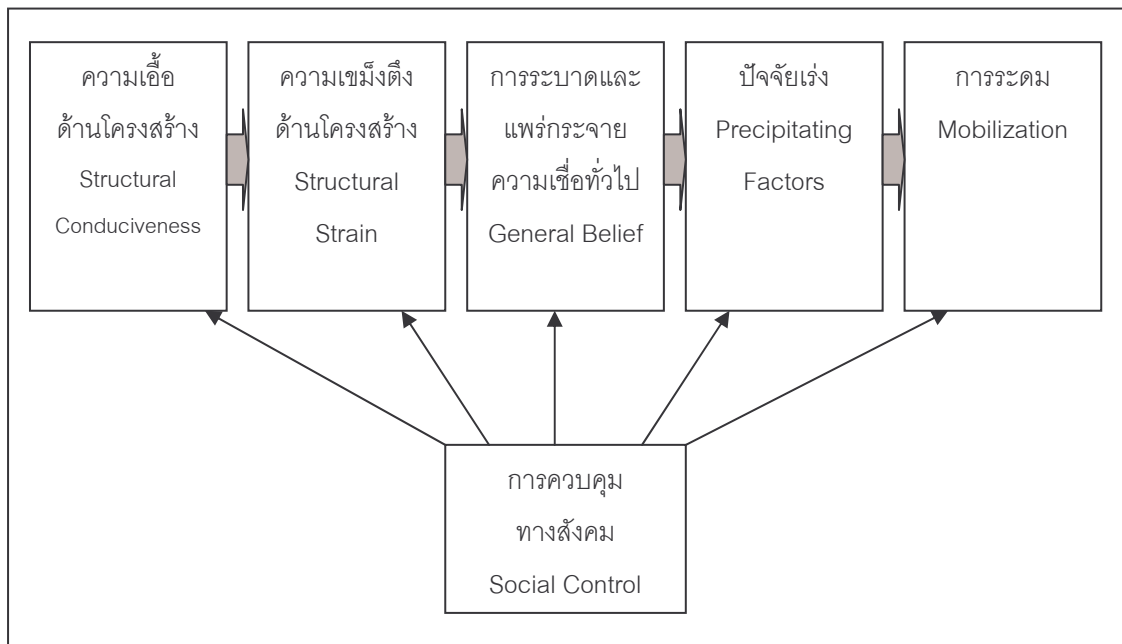
ข้อเสนอทฤษฎีในกลุ่มนี้พิจารณาขบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทของสังคมที่ผู้คนต้องเผชิญกับความขัดแย้ง โดยเฉพาะในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (ค.ศ.1950-60) โดยมองว่าเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ทางสังคมในแง่ลบที่ไม่ปกติ แสดงถึงการกระทำรวมหมู่แบบไร้เหตุผล (Irrational) ซึ่งโดยทั่วไปจะไม่มีลักษณะความเป็นสถาบันที่ลงรากปักฐานปรากฏขึ้นแบบชั่วคราวชั่วคราว ไม่มีแบบแผนหรือรูปร่างและไม่สามารถคาดการณ์ได้ อีกทั้งเป็นพฤติกรรมแบบสุดขั้วที่อันตรายเพราะเบี่ยงเบนไปจากระเบียบหรือโครงสร้างเดิมของสังคม แต่ยังสามารถอธิบายในอีกลักษณะหนึ่งที่ขบวนการทางสังคมมีฐานะเป็นผู้กระทำการซึ่งผลที่เกิดขึ้นได้นำไปสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือองค์กรทางสังคมใหม่ โดยแนวคิดในกลุ่มนี้ประกอบด้วยทฤษฎีที่มีความเกี่ยวข้องกัน ดังต่อไปนี้ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552:28-62)

(1) ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interactionism) เป็นทฤษฎีที่มีการนำเสนอโดย Herbert Blumer ซึ่งได้ให้ความหมายพฤติกรรมรวมหมู่ว่าเป็นปรากฏการณ์ชั่วคราวชั่วคราว เป็นสิ่งสร้างทางสังคม (Social Construction) ถือเป็นจุดเริ่มต้นของความพยายามที่จะก้าวพ้นออกจากสำนักคลาสสิกที่เห็นว่าขบวนการทางสังคมมีต้นตอมาจากสิ่งที่ไร้เหตุผล ระยะเวลาสั้นชั่วคราวชั่วคราว มาเป็นรูปแบบการกระทำร่วมที่มีความมั่นคงและมีลักษณะเป็นองค์กรมากขึ้น โดยอธิบายกระบวนการเกิดพฤติกรรมรวมหมู่ที่พัฒนาขึ้นภายใต้สถานการณ์วุ่นทางสังคม โดยมีกลไกพื้นฐานหลักที่อยู่เบื้องหลังซึ่งเป็นปฏิริยาตอบสนองอย่างต่อเนื่อง (Circular Reaction) แบ่งเป็น 5 ขั้นตอนที่สำคัญ คือ เหตุการณ์ปลุกเร้า พฤติกรรมเกาะกลุ่ม การเกิดจุดสนใจรวม การเสริมแรงกระตุ้น และการเกิดพฤติกรรมรวมหมู่

(2) ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ (Structural-functional Approach) เป็นทฤษฎีจากการนำเสนอของ Smelser โดยมุ่งเน้นไปที่การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างและการอธิบายพฤติกรรมรวมหมู่จากปัจจัยด้านความเข้มแข็งตึงด้านโครงสร้างที่นำมาสู่ความไม่พึงพอใจหรือมิติด้านจิตวิทยา

ของปัจเจกบุคคล จนทำให้เกิดการตอบโต้ด้วยพฤติกรรมที่ไร้ระเบียบซึ่งเบี่ยงเบนไปจากโครงสร้างสังคมเดิม ทั้งนี้ ขั้นตอนการเกิดพฤติกรรมรวมหมู่และพัฒนาการของการกระทำรวมหมู่สามารถจำแนกออกเป็น 6 ขั้นตอนและในแต่ละขั้นตอนมีปัจจัยที่จะกำหนดลักษณะ ตลอดจนพัฒนาการในขั้นตอนต่อไป โดยเริ่มจากความเอื้อด้านโครงสร้าง ความเข้ม็งตึงด้านโครงสร้าง การระบาดและการแพร่กระจายความเชื่อทั่วไป นำไปสู่ปัจจัยเร่งและการระดมกำลังขึ้นได้ในที่สุด โดยทั้งหมดเชื่อมโยงกับการควบคุมทางสังคมโดยตรง แสดงเป็นแผนภาพได้ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ 5: แสดงขั้นตอนการเกิดพฤติกรรมรวมหมู่ตามทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่ของ Smelser

นอกจากนี้ Smelser ยังอธิบายถึงพฤติกรรมรวมหมู่โดยสามารถจำแนกออกเป็น 5 ประเภทที่สำคัญ ประเภทแรก ฝูงชนในลักษณะ “ตระหนกกลัว” (Panic) เป็นการเกิดฝูงชนที่มีเหตุมาจากความตระหนก ตกตื่น สับสนที่เกิดขึ้นในสภาวะหรือปรากฏการณ์ที่หมู่ชนคิดว่าตนเองตกอยู่ในอันตราย ประเภทที่สอง กลุ่มก้อนของผู้คนที่อยู่ในลักษณะ “ความคลั่งนิยมชั่วขณะ” (Craze) การแพร่กระจายของพฤติกรรมซึ่งผิวเผินและเป็นของภายนอก ประเภทที่สาม กลุ่มคนที่ระเบิดความเป็นอริศัตรู (Hostile Outburst) หมู่ชนผู้เข้าร่วมต่างมีความต้องการอย่างแรงกล้าที่จะนำไปสู่ความรุนแรง ประเภทที่สี่ ขบวนการที่มุ่งตรงสู่บรรทัดฐานทางสังคม (Norm-oriented Movement) พยายามจะรื้อฟื้น ปกป้อง ขยาย หรือสร้างบรรทัดฐานในรูปลักษณะของความเชื่อทั่วไป (General Belief) ประเภทสุดท้าย ขบวนการที่มีเข็มมุ่งสู่ค่านิยม (Value-oriented Movement) การรวมหมู่ที่แสดงออกภายใต้ค่านิยมหรือความเชื่อเดียวกัน

(3) ทฤษฎีการลิดรอนเชิงเปรียบเทียบ (The Relative Deprivation Approach) เป็นทฤษฎีที่มาจากคำแนะนำของ Gurr มุ่งเน้นการวิเคราะห์พื้นฐานการลิดรอนของปัจเจกบุคคล เกิดความต้องการที่จะทำลายล้มล้างระเบียบของสังคมและการเกิดความเชื่อมโยงที่ขยายตัวออกไป ในการปรากฏตัวของขบวนการทางสังคมเมื่อช่องว่างระหว่างความคาดหวังหรือสิ่งที่ควรจะเป็น (Expectations) กับสิ่งที่ได้รับจริง (Reality) มีระยะห่างกันมากจนทำให้ปัจเจกบุคคลไม่สามารถยอมรับได้ หรือปัจเจกบุคคลมีความคาดหวังเพิ่มขึ้นในช่วงเวลาที่ยาวนานแต่ความพึงพอใจที่ได้รับจริงเกิดลดลงอย่างทันทีทันใด ช่องว่างที่ถ่างออกไปจะนำมาสู่ความขัดข้องใจหรือเป็นความโกรธของผู้คนที่รู้สึกว่าการลิดรอน (Deprived Groups) ไม่ได้รับในสิ่งที่ควรจะได้เหมือนคนกลุ่มอื่น โดยสาเหตุดังกล่าวอาจเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม หรือการสูญเสียตำแหน่งหรือสถานะทางสังคม (Social Dislocation)

2.3.2 ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization Theory)

ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552:66-88) พิจารณาว่า ทฤษฎีการระดมทรัพยากรเกิดขึ้นในบริบทการขยายตัวของขบวนการทางสังคมที่พยายามท้าทายสภาพสังคมที่เป็นอยู่ในช่วงทศวรรษ 1960 การนิยามความหมายของขบวนการทางสังคมมักอิงอยู่บนมิติทางการเมืองที่มองขบวนการทางสังคมในฐานะการกระทำรวมหมู่ที่มีเหตุผล (Rational) กล่าวอีกนัยหนึ่ง ขบวนการทางสังคม เป็นชุดของความเห็นหรือความเชื่อของกลุ่มผู้คนที่นำเสนอเพื่อเป็นทางเลือกสำหรับการเปลี่ยนแปลงมิติบางอย่างของโครงสร้างทางสังคม หรือเพื่อให้ได้มาซึ่งการกระจายผลประโยชน์ของสังคม ในฐานะตัวกระทำทางสังคมที่มุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบเดิมที่ฝังรากอยู่ในสถาบันทางสังคม ขบวนการทางสังคมจึงมีพื้นที่อยู่ตรงชายขอบหรือนอกพื้นที่ระบบการเมืองปกติและมียุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่สำคัญ คือ การขัดขวางระบบการเมืองปกติ (Disruptive) หรือปฏิบัติการท้าทายซึ่งหน้า (Direct Action) ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มผลประโยชน์ที่มักเคลื่อนไหวอยู่ภายในโครงสร้างการเมืองปกติ

ทฤษฎีการระดมทรัพยากรจึงให้ความสนใจในด้านองค์การ โดยเฉพาะในมิติด้านทรัพยากร ผู้นำ การเลือกใช้ยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่มีประสิทธิภาพ ทฤษฎีชี้ให้เห็นว่าองค์การมีความสำคัญต่อขบวนการทางสังคมเพราะองค์การทำให้เกิดการลดต้นทุนและช่วยเพิ่มโอกาสของความสำเร็จมากกว่าที่ปัจเจกบุคคลจะสามารถทำได้ องค์การของขบวนการทางสังคมสามารถระดมทรัพยากรที่หลากหลายได้ รวมทั้งมีทักษะความสามารถที่ปัจเจกบุคคลไม่มี ในการระดมทรัพยากรเข้ามานั้นทำให้เกิดข้อสังเกตสำคัญที่ว่า ความไม่พอใจของผู้คนต่อระบบที่เป็นอยู่นั้นสามารถเกิดขึ้นได้ทั่วไป แต่เพราะเหตุใดขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านจึงเกิดขึ้นในบางพื้นที่

เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ หัวใจของทฤษฎีการระดมทรัพยากร จึงเป็นการอธิบายการเกิดและการพัฒนา ขบวนการทางสังคมไปสู่ความเข้มแข็ง ตลอดจนความสำเร็จของขบวนการทางสังคมด้วยเงื่อนไขที่ เพียงพอ (Sufficiency Condition) ซึ่งประกอบด้วย เงื่อนไขด้านองค์การการเคลื่อนไหวทางสังคม กระบวนการระดมทรัพยากร และยุทธวิธีการเคลื่อนไหว กล่าวคือ

(1) องค์การการเคลื่อนไหวทางสังคม หมายถึง องค์การที่มีลักษณะที่ซับซ้อนหรือ องค์การที่มีลักษณะเป็นทางการ ทำหน้าที่ในการขับเคลื่อนเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของขบวนการ ทั้งนี้ บทบาทและหน้าที่สำคัญในการระดมคนและทรัพยากร จัดสรรทรัพยากรให้กับกิจกรรมการ เคลื่อนไหวของขบวนการ แข่งขันกับองค์กรอื่นเพื่อแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทใน การปรับเป้าหมายและยุทธวิธีให้เหมาะสมกับสถานการณ์เพื่อการบรรลุเป้าหมายและการดำรงอยู่ ต่อไปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Byrne, 1997:35)

(2) การระดมทรัพยากร เกิดจากการที่องค์การการเคลื่อนไหวทางสังคมจำเป็นต้องมี ทรัพยากรสนับสนุนเพื่อให้สามารถดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายที่กำหนด โดยผู้ที่เป็นเจ้าของและ ครอบครองทรัพยากรที่เป็นสำหรับองค์การการเคลื่อนไหวทางสังคม คือ ปัจเจกบุคคล และกลุ่ม องค์กรต่างๆ ในสังคม ซึ่งสามารถแบ่งออกได้ในหลายมิติ ดังนี้

(2.1) สมาชิกผู้ร่วมจุดหมายเดียวกัน (Adherent) คือ ปัจเจกบุคคลและกลุ่ม องค์กรที่เชื่อในเป้าหมายร่วมกันของขบวนการทางสังคม

(2.2) สมาชิกผู้สนับสนุน (Constituent) คือ ปัจเจกบุคคลที่ให้การสนับสนุน และอุดหนุนทรัพยากรแก่องค์การเคลื่อนไหวทางสังคม

(2.3) สาธารณชนผู้เฝ้ามอง (Bystander Public) คือ ผู้ที่ไม่ได้เข้าเป็นสมาชิก แต่รับรู้ในจุดหมายและกระทำการของขบวนการทางสังคม

(2.4) ผู้ได้รับประโยชน์โดยตรง (Potential Beneficiary) คือ ผู้ที่เป็นส่วนหนึ่ง ของขบวนการและได้รับประโยชน์จากความสำเร็จของการเคลื่อนไหว

(2.5) ผู้ให้การสนับสนุนแต่ไม่ได้รับประโยชน์ (Conscience Adherent) คือ ผู้ ที่เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการ แต่ไม่ได้รับประโยชน์จากการเคลื่อนไหว

(3) ยุทธวิธีการเคลื่อนไหว หมายถึง การกระทำการรวมหมู่ (Collective Action) ซึ่ง ใช้ยุทธวิธีขัดขวางระบบปกติ ได้แก่ การระดมมวลชนและผู้สนับสนุน (Mass Mobilization) และ การสร้างอัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) ของคนในขบวนการ หรือการสร้างเหตุการณ์การ ชุมนุมประท้วง โดยการสร้างอำนาจและอิทธิพลผ่านวิธีการดังกล่าวเกิดขึ้นนอกพื้นที่และช่องทาง

ระบบการเมืองปกติ และมักมีลักษณะการเคลื่อนไหวที่ขัดแย้งกับโครงสร้างสถาบันหลักในสังคม นำไปสู่การต่อต้านขัดขวางและการปราบปรามโดยรัฐหรือฝ่ายที่ต่อต้านขบวนการทางสังคม ดังนั้น การดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหวต่อสู้จึงเรียกร้องความเอาใจจริงเอาใจ ความผูกพัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความเป็นปึกแผ่นของผู้คนที่เดือดร้อนโดยผ่านกระบวนการสร้างจิตสำนึก ร่วมกัน ฐานทรัพยากรสำหรับการเคลื่อนไหวจึงอยู่ที่การระดมผู้คนเพราะขบวนการทางสังคมไม่สามารถเข้าถึง ครอบครอง และใช้ประโยชน์ทรัพยากรในระบบการเมืองปกติได้

อย่างไรก็ตาม การกระทำของขบวนการทางสังคมโดยมากมักต้องอยู่ภายใต้ โครงสร้างโอกาสที่ไม่แน่นอน ซึ่งล้วนเอื้ออำนวยหรือเป็นอุปสรรคต่อการระดมทรัพยากร รูปแบบ ยุทธวิธีการต่อสู้ และความสำเร็จของการกระทำ ปัจจัยดังกล่าวนี้เรียกว่า “โครงสร้างโอกาสทางการเมือง” ข้อจำกัดและโอกาสทางการเมืองดังกล่าวสามารถทำความเข้าใจได้ 3 ประการ คือ (1) การมองโอกาสทางการเมืองที่เกิดขึ้นในรูปแบบเชิงโครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงไปโดยปราศจากการแทรกแซงของขบวนการทางสังคม (2) การมองโอกาสทางการเมืองที่มองไปที่การเปิดพื้นที่ของ สื่อให้กับขบวนการทางสังคม ทำให้ขบวนการทางสังคมมีช่องทางในการเรียกร้องและทำให้เกิด กระบวนการสร้างการรับรู้ให้กับสังคมด้วย และ (3) การมองโอกาสทางการเมืองตามลักษณะที่ สำคัญที่มีความถาวรของโครงสร้างทางการเมือง เช่น โครงสร้างการบริหาร หรือระบบกฎหมาย เป็นต้น ดังนั้น จะเห็นได้ว่าโอกาสทางการเมืองนั้นเปรียบเสมือนทรัพยากรที่อยู่ภายนอกขบวนการ ทางสังคม ซึ่งสามารถทำการควบคุมในการระดมทรัพยากรได้ยาก เพราะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม ทางการเมืองที่ดำรงอยู่ (เอกพล เสียงดัง, 2550:50)

2.3.3 ทฤษฎีขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement)

ทฤษฎีที่ถูกพัฒนาขึ้นภายหลังทศวรรษ 1960 การอธิบายขบวนการทางสังคมจะ มุ่งเน้นไปที่ความมีเหตุผลของผู้เข้าร่วมขบวนการเป็นหลัก รวมทั้งการพัฒนาแนวการวิเคราะห์ที่ สามารถอธิบายการกระทำที่เกิดขึ้นเพื่อตอบโต้ปัญหาหรือความขัดแย้งใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคม หลังอุตสาหกรรม โดยมีมิติเกี่ยวกับค่านิยม วัฒนธรรม และการกำหนดวิถีชีวิตที่หลากหลายขึ้นมา เป็นทางเลือก จนเกิดเป็น ขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movements) อันเป็นการ กระทำรวมหมู่ที่มุ่งปลดปล่อยตัวเองจากการครอบงำทางสังคม เป็นภาพสะท้อนความขัดแย้ง ทางสังคมที่รัฐพยายามที่จะควบคุมรูปแบบการใช้ชีวิต การใช้ทรัพยากร รวมถึงระบบวัฒนธรรม ของคนกลุ่มต่างๆ ที่ถูกมองว่าเป็นกลุ่มชายขอบของสังคม

ในฐานะผู้กระทำการทางการเมืองซึ่งไม่สนใจตัวตนของรัฐบาลในฐานะผู้ปกครอง แต่สนใจการปกครองที่มีพื้นที่ให้กับเสรีภาพของประชาชนและลดช่องว่างระหว่างรัฐกับประชาชน ขบวนการทางสังคมแบบใหม่ เป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้เกิดการสร้างประชาธิปไตยแบบเข้มข้นและมีที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลาย โดยในการตั้งคำถามจะมุ่งตรงไปยังความเป็นตัวแทนเพื่อชี้ให้เห็นความอ่อนด้อยของสิ่งที่เป็นอยู่และเพื่อเปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มคนที่ถูกกีดกันออกจากพื้นที่ทางสังคม หากพิจารณาจากข้อเสนอของ ไชยรัตน์ เจริญสินโฬาร (2545:18-20) การเคลื่อนไหวทางสังคมในลักษณะนี้ถือได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่อยู่บนฐานแนวคิดประชาธิปไตยที่เข้มข้น การเข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญต่อการพัฒนาประชาธิปไตยของขบวนการทางสังคมแบบใหม่มีเหตุผลที่สำคัญ 3 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก การเมืองแบบตัวแทนที่ดำรงอยู่เพียงรูปแบบเดียวในการรักษาอำนาจและสถานภาพเดิมนั้นไม่สามารถนำสังคมไปสู่การเปลี่ยนแปลงรากฐานที่สำคัญได้ หากต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องแสวงหาแนวทางที่แตกต่างออกไปจากเดิม

ประการที่สอง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนับวันยิ่งมีความยุ่งยาก ซับซ้อน และรอบด้าน จนเกินกว่าที่ภาครัฐจะสามารถจะจัดการได้ทั้งหมดโดยลำพัง แต่ต้องอาศัยการร่วมมือร่วมใจในรูปเครือข่ายโยงใยในทุกกระดับในการแก้ไขปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

ประการสุดท้าย เนื่องจากประชาธิปไตยแบบตัวแทนมีแนวโน้มที่จะเอื้ออำนวยเพียงระบบทุนนิยมที่ครอบงำสังคมด้วยลัทธิบริโภคนิยมแบบต่างๆ ขบวนการทางสังคมแบบใหม่จึงเป็นเสมือนทางเลือกที่อยู่นอกเหนือสถาบันทางการเมืองที่ดำรงอยู่

ข้อเสนอดังกล่าวมีความสอดคล้องกับ ฌองค์ บัญสวยขวัญ (2551:25-32) ซึ่งเสนอทัศนะว่าเมื่อพิจารณาขบวนการทางสังคมแบบใหม่ในมิติทางทฤษฎี มักมุ่งเน้นไปที่การพิจารณาลักษณะพฤติกรรมที่เป็นการกระทำร่วมกัน (Collective Action) หรือมีลักษณะเป็นอัตลักษณ์กลุ่ม (Collective Identity) ในฐานะปรากฏการณ์ทางสังคมที่เข้ามาท้าทายพื้นที่การเมืองแบบเดิม โดยสามารถสรุปเป็นลักษณะที่สำคัญ 5 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก ขบวนการทางสังคมแบบใหม่เป็นการกระทำในลักษณะของกลุ่มคน โดยใช้พื้นที่ทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการดำเนินการในกิจการสาธารณะที่มีผลกระทบต่อสาธารณชนในวงกว้าง จึงจำเป็นต้องกระทบกระทั่งกับพื้นที่ทางการเมืองแบบตัวแทนที่เคยผูกขาดการใช้อำนาจอย่างเลียงไม่ได้

ประการที่สอง ยุทธศาสตร์สำคัญของขบวนการทางสังคมแบบใหม่คือ การให้ความสำคัญกับ ขบวนการ (Movement) ที่เป็นตัวของตัวเองและดำเนินกิจกรรมเป็นกระบวนการอย่างอิสระ โดยมีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายมากกว่าดำเนินการเพียงลำพัง

ประการที่สาม ขบวนการทางสังคมแบบใหม่ให้ความสำคัญกับการเป็นคู่ตรงข้ามต่อวัตถุนิยม ถือเป็นการรวมกลุ่มคนที่ถูกกระทำจากค่านิยมที่เน้นวัตถุนิยมสัมผัสถึงการสูญเสียโอกาสหรือถูกเอารัดเอาเปรียบจากกระบวนการทุนนิยม

ประการที่สี่ ขบวนการทางสังคมแบบใหม่มักแสดงออกโดยการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มขึ้นมาใหม่ และเป็นการกระทำที่มุ่งไปสู่การสร้างความเป็นธรรมทั้งทางเศรษฐกิจและทางสังคม หรือมุ่งสนใจความขัดแย้งในผลประโยชน์ทางโครงสร้างระหว่างกลุ่มมากกว่า

ประการสุดท้าย เป้าหมายของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ถือเป็นการร้องเรียนในเชิงสาธารณะเพื่อนำเสนอให้เห็นถึงความทุกข์ยากที่เป็นประเด็นร่วมกันในสังคม หรือเป็นคุณค่าที่คนในสังคมรู้สึกร่วมกัน โดยทั่วไปมักมีประเด็นอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น และมักเป็นประเด็นใหม่ทางสังคมด้วยเช่นกัน อาทิ เพศ ชชาติพันธุ์ หรือ สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

เช่นเดียวกับ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (2545:11-15) ที่นำเสนอว่าลักษณะของขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่มี 3 ประการที่สำคัญ กล่าวคือ

ประการแรก ขบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้แบบใหม่นี้ถือเป็นการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งลักษณะใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมซึ่งอยู่บนฐานความหลากหลายของวิถีชีวิต วัฒนธรรม และค่านิยม เพื่อให้รัฐและสังคมโดยรวมรับรองการมีอยู่ของชุมชน

ประการที่สอง เป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ไม่ผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่เนื่องจากความขัดแย้งลักษณะใหม่นี้สลับซับซ้อนเกินกว่าที่สถาบันทางการเมืองในระบบการเมืองปกติจะจัดการได้ ขบวนการเหล่านี้จึงได้แสวงหากลไกที่จะเปิดช่องทางการเมืองแบบใหม่ที่มากกว่าสถาบันและกลไกทางการเมืองปกติในระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน

ประการที่สาม ขบวนการเหล่านี้มิได้เรียกร้องเกี่ยวกับผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม มิได้ต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ต้องการสร้างกติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต ช่วงชิงการสร้างความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้ มุ่งไปที่ค่านิยมใหม่ๆ หรือประเด็นคุณภาพชีวิตที่มากกว่าปัจจัยการผลิต ประเด็นสิทธิที่เท่าเทียมกันและศักยภาพของบุคคล จึงเป็นการต่อสู้ในอาณา

บริเวณ “อัตลักษณ์และวัฒนธรรม” หรืออยู่ในพื้นที่ทางสังคมมากกว่าเป็นการต่อสู้ในอาณาบริเวณของ “การเมืองและเศรษฐกิจ” ดังเช่นที่เคยเป็นมา

ด้วยสาเหตุของการเพิ่มขึ้นในบทบาทของรัฐที่ทำให้เกิดการใช้อำนาจควบคุมบังคับให้ต้องเสียสละทรัพยากรของชุมชนเพื่อการพัฒนาอย่างเกินขอบเขต จนเป็นการรุกเข้าไปกระทบกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นมากขึ้นแปรเปลี่ยนเป็นการบีบคั้นให้ชุมชนแสวงหาเครื่องมือทางการเมืองใหม่ๆ ที่ไม่ใช่การมีส่วนร่วมในช่องทางการเมืองผ่านสถาบันทางการเมืองปกติ ขบวนการทางสังคมใหม่จึงเกิดขึ้น โดยเป็นความพยายามของชุมชนที่จะเปิดพื้นที่ทางการเมืองเพื่อเข้าไปสู่การต่อสู้ทางการเมืองและเป็นการสร้างค่านิยมทางการเมืองใหม่ด้วยการดึงเอาประเด็นต่างๆ ที่ถูกการเมืองแบบเก่าปิดกั้นและกดทับเอาไว้ด้วยการให้ประชาชนมีส่วนร่วมเพียงวาทกรรม แต่ให้มีช่องทางหรือกลไกที่สามารถเชื่อมต่อระหว่างชีวิตสาธารณะภายในชุมชนกับพื้นที่การเมืองปกติ เป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่มุ่งเน้นให้รัฐและสังคมยอมรับในวิถีและรูปแบบการดำเนินชีวิต อัตลักษณ์ความแตกต่างหลากหลายของวิถีชีวิต วัฒนธรรม และค่านิยม เพื่อให้รัฐและสังคมรับรองสิทธิ ซึ่งเป็นการเมืองที่มุ่งปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน ผ่านกฎหมาย บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญในมิติของสิทธิชุมชนโดยต่อสู้ผ่านการสร้างพื้นที่ทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของ “การเมืองแห่งการยอมรับตัวตน” (Political of Recognition)

2.3.4 ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคม

นอกจากทฤษฎีเกี่ยวกับขบวนการทางสังคมสามทฤษฎีที่สำคัญซึ่งนำเสนอตามที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552:152-173) ยังได้ทำการรวบรวมยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมที่มีความหลากหลายทั้งรูปแบบ ลักษณะ และการจัดประเภท โดยสามารถพิจารณาได้จากทั้งความแตกต่างของระดับการทำทลายและระดับของความไม่แน่นอน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ส่วนที่สำคัญ กล่าวคือ ส่วนแรกเป็นยุทธวิธีตามช่องทางระบบการเมืองปกติ (Convention) ในส่วนที่สองเป็นยุทธวิธีการขัดขวางและทำทลายระบบการเมืองปกติ (Disruption) และส่วนที่สามเป็นยุทธวิธีการใช้ความรุนแรง (Violence) ซึ่งทั้งหมดนั้นถือเป็นการแสวงหาหนทางในการเอาชนะความไร้อำนาจหรือความไร้โอกาสที่เกิดจากการอยู่ภายใต้ตำแหน่งในโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เสียเปรียบ การแก้ปัญหาดังกล่าวนับเป็นเรื่องสำคัญและเกี่ยวข้องกับยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของขบวนการทางสังคมโดยตรง โดยเฉพาะการต้องแสวงหายุทธศาสตร์ที่ไม่ใช่วิถีของการเมืองเชิงสถาบันที่มีอยู่ในสังคมนการเมืองขณะนั้น เพื่อให้ตนเองสามารถเข้าไปต่อรองทางอำนาจ แสดงถึงการขัดขวางและทำทลายระบบปกติของสังคม ทั้งที่เป็นระบบการเมือง

โครงสร้างทางการเมือง สถาบันทางการเมือง และกระบวนการทางการเมือง โดยยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวที่สำคัญของขบวนการทางสังคม ประกอบด้วย

(1) ยุทธวิธีการขัดขวางและทำลายระบบการเมืองปกติ (Disruption) มักเบี่ยงเบนไปในสองทิศทาง คือ ทิศทางแรกเป็นการผันแปรไปสู่ยุทธวิธีการใช้ความรุนแรง ทิศทางที่สองเป็นการผันแปรไปสู่ยุทธวิธีไร้การทำลายหรือตามช่องทางระบบการเมืองปกติ ซึ่งมักเกิดขึ้นเมื่อข้อเรียกร้องของขบวนการเข้าสู่ช่องทางกลไกในระบบการเมืองปกติ

(2) อารยะขัดขืน (Civil Disobedience) เป็นปฏิบัติการทางการเมืองซึ่งมีลักษณะเป็นสาธารณะ สันติวิธี และมีโน้มนำที่ขัดต่อกฎหมายปกติ โดยมุ่งเน้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกฎหมายหรือนโยบายของรัฐที่ไม่เป็นธรรม โดยการไม่กระทำตามกฎหมายเพื่อปลุกจิตสำนึกให้ตระหนักถึงความยุติธรรมของกฎหมาย นโยบาย หรือโครงสร้างของสังคม

(3) การบอยคอต (Boycott) หรือการปฏิเสธไม่ยอมรับ เป็นการกระทำโดยการเข้าไปขัดขวางโดยไม่ละเมิดหรือผิดต่อกฎหมาย แต่จำเป็นต้องแลกเปลี่ยนด้วยความสูญเสียทางด้านเศรษฐกิจและความสะดวกสบายของผู้ร่วมกระทำ

(4) การนั่งประท้วง (Sit-ins) เป็นการบุกเข้าไปนั่งประท้วงในสถานที่เฉพาะซึ่งมักเป็นสถานที่หวงห้ามหรือไม่มีสิทธิ วิธีการนี้มักจะมีการใช้ในเมืองที่ยังไม่มีการจัดตั้งหรือการระดมยังไม่เข้มแข็งพอเพราะสามารถจัดการได้โดยอาศัยคนกลุ่มเล็กๆ เพียงไม่กี่คน รูปแบบอื่นที่ถูกนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวและพบเห็นทั่วไป ได้แก่ การปิดล้อมสถานที่เพื่อขัดขวางไม่ให้คนเข้าไปดำเนินกิจกรรมตามปกติ หรือการชุมนุมโดยสงบเพื่อแสดงการคัดค้าน

อย่างไรก็ตาม เพื่อพิจารณาจากยุทธวิธีทั้งหมดอาจกล่าวได้ว่ายุทธวิธีการใช้ความรุนแรงเป็นวิธีที่ง่ายที่สุด เหมาะสมกับกลุ่มขนาดเล็กที่มีทรัพยากรน้อย แต่นักเคลื่อนไหวของกลุ่มต้องมีความกล้าหาญและทุ่มเทสูงเนื่องจากต้องเสี่ยงกับการถูกปราบปรามจากรัฐ ส่วนยุทธวิธีตามช่องทางทางการเมืองปกติมักจะสร้างขึ้นในช่องทางทางการเมืองปกติ ไม่ต้องการความทุ่มเท ความเอาใจจริง เอาใจ และความเสียสละ ปราศจากความเสี่ยงหรืออันตรายจากผลของการกระทำนั้น ประชาชนคนทั่วไปสามารถเข้าใจและยอมรับได้ อำนาจทางการเมืองให้การรับรองหรืออาจให้การสนับสนุน แต่ขาดพลังในการดึงดูดความสนใจ รวมทั้งมีลักษณะซ้ำซากจำเจ

สำหรับยุทธวิธีขัดขวางทำลายระบบปกติ สามารถแก้ปัญหาความซ้ำซากจำเจ และยังสามารถดึงเอาผู้มีอำนาจทางการเมืองให้ต้องเข้ามาดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใด ยุทธวิธีนี้เป็น

แหล่งทางอำนาจที่สำคัญของขบวนการทางสังคมและนวัตกรรมของการต่อสู้ แต่ขาดความคงทนถาวร ง่ายต่อการนำไปสู่วิธีการใช้ความรุนแรงหรือนำไปสู่ช่องทางระบบการเมืองปกติ ที่สำคัญคือมีต้นทุนทั้งด้านทรัพยากร ความเสี่ยงต่อความไม่แน่นอนสูงรวมทั้งเรียกร้องความสามารถในการคิดค้นรูปแบบและวิธีการใหม่ๆ ดังนั้น ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ความสามารถในการขับเคลื่อนและสร้างสรรค์ การเลือกใช้วิธีการใดก็ตามไปในทิศทางที่จะดึงดูดผู้เข้าร่วม ผู้สนับสนุน สร้างและขยายเครือข่าย และสามารถสร้างกรอบโครงหลัก ซึ่งต้องมีพื้นฐานอัตลักษณ์ร่วมของความเป็นขบวนการเดียวกัน ทั้งนี้ กระบวนการดังกล่าวล้วนอยู่ภายใต้บริบททางการเมืองหรือโครงสร้างโอกาสทางการเมืองซึ่งแปรเปลี่ยนไปในช่วงเวลาต่างๆ กัน ทำให้สิ่งที่ท้าทายขบวนการทางสังคมคือ ความสามารถที่จะสร้าง ขยายและรักษาโอกาสทางการเมืองเอาไว้

นอกจากงานของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง ที่กล่าวถึงแนวคิดและยุทธวิธีวิธีการต่อสู้ของขบวนการทางสังคมแล้ว ยังมีงานของศยามล ไกรยูรวงศ์ และคณะ (2549:15-46) ที่ทำการศึกษายุทธวิธีวิธีการต่อสู้เพื่อแก้ปัญหากรณีพิพาทที่ดิน ซึ่งถือเป็นประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่งที่กระทบต่อสิทธิชุมชน กล่าวคือ กรณีที่กระบวนการแก้ไขปัญหาคืบหน้ามักมาจากชุมชนที่เดือดร้อนรวมกลุ่มติดตามการแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การยื่นหนังสือในระดับพื้นที่จนถึงระดับรัฐบาล รวมกลุ่มชุมนุมเรียกร้องให้หน่วยงานรัฐเร่งรัดดำเนินการตามข้อเรียกร้อง เริ่มตั้งแต่ระดับกลุ่มหมู่บ้านและพัฒนามาเป็นเครือข่ายระดับชาติ โดยรูปแบบของการแก้ไขปัญหาและแนวทางการต่อสู้ของชุมชนสามารถสรุปเป็นสาระสำคัญได้ ดังนี้

(1) การร้องเรียนต่อฝ่ายปกครองโดยผู้เดือดร้อนร้องเรียนผ่านทางกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือองค์การบริหารส่วนตำบล หากไม่ได้ผลผู้เดือดร้อนจึงจะติดต่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองในระดับจังหวัด ต่อจากนั้นเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองจะส่งเรื่องไปยังหน่วยงานที่รับผิดชอบในระดับจังหวัด เรื่องร้องเรียนส่วนใหญ่ไม่ได้รับการแก้ไขเนื่องจากผู้ว่าราชการจังหวัดไม่มีอำนาจตัดสินใจ กรณีพิพาทจึงถูกส่งไปยังหน่วยงานรัฐส่วนกลางและรัฐบาล

(2) การร้องเรียนต่อนักการเมืองท้องถิ่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิกวุฒิสภา รวมถึงการร้องเรียนต่อหน่วยงานรัฐในส่วนกลางและรัฐมนตรีที่รับผิดชอบโดยตรง เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่กลุ่มผู้เดือดร้อนมุ่งหวังให้มีการกดดันติดตามให้หน่วยงานรัฐแก้ไขปัญหา ผลของการดำเนินการคือ การรายงานปัญหาส่งเรื่องให้รัฐบาลเพื่อติดตามตรวจสอบแต่ไม่เป็นผลต่อการกดดันให้รัฐบาลเร่งรัดแก้ไขปัญหามากนัก ยกเว้นเรื่องที่มีการชุมนุมของผู้เดือดร้อนจำนวนมาก แต่ไม่ถึงขั้นยุติปัญหาเพราะมีอุปสรรคด้านทางกลไกของรัฐและกฎหมาย

(3) การรวมกลุ่มชุมชนในทีี่สาธารณะเพื่อกดดันให้รัฐบาลแก้ไขปัญหา เมื่อผู้เดือดร้อนดำเนินการมาตามขั้นตอนแล้วไม่เป็นผล ทำให้ได้รับบทเรียนและประสบการณ์ในการติดตามการแก้ไขปัญหาโดยตรงและตระหนักดีว่ากลไกของรัฐเป็นอุปสรรคสำคัญในการแก้ไข ปัญหา กระบวนการนี้ได้สร้างจิตสำนึกที่ต้องให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาด้วยตนเองโดยตรง การรวมกลุ่มเริ่มจากสมาชิกที่เดือดร้อนภายในชุมชนโดยมีการจัดการชุมนุมในทีี่สาธารณะ เช่น ตามหน่วยงานราชการ ฯลฯ เพื่อดำเนินการเรียกร้องหรือยื่นหนังสือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสร้างสถานการณ์ให้สื่อมวลชนสนใจทำเป็นข่าว กรณีเช่นนี้รัฐบาลมักจะเร่งแก้ไข ปัญหาในระยะเริ่มแรก แต่หากไม่ติดตามการแก้ไขปัญหาก็จะล่าช้าตามเดิม

(4) การนำเรื่องเสนอร้องเรียนต่อองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ อาทิ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น เพื่อรวบรวมข้อมูลเสนอ การแก้ไขปัญหในระดับนโยบายและนำเสนอต่อรัฐบาล แต่ยังไม่มีการณีใดทีี่สามารถยุติปัญหาได้ โดยเป็นเพียงการเจรจาไกล่เกลี่ยประนีประนอมเท่านั้น

(5) การรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายในกรณีปัญหาเดียวกันเพื่อสร้างกระแสสังคมให้มาสนใจปัญหาข้อพิพาทที่ดิน เช่น การรวมกลุ่มเป็นสมัชชาคนจน หรือสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ เป็นต้น การรวมกลุ่มลักษณะนี้เป็นการสร้างพันธมิตรกับผู้เดือดร้อนทีี่เผชิญปัญหาแบบเดียวกัน และกับกรณีอื่น ๆ ทีี่ประสบปัญหาแบบเดียวกัน เพื่อสร้างพลังการต่อรองกับรัฐบาลในการแก้ไข ปัญหาระดับพื้นที่และระดับนโยบายร่วมกันโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม

(6) การใช้มาตรการดื้อแพ่ง เป็นขั้นตอนสุดท้ายทีี่ผู้เดือดร้อนสรุปประสบการณ์จากการร้องเรียนในทุกกลไกแล้วไม่ได้ผล การครอบครองพื้นที่ทีี่เป็นกรณีปัญหาอย่างต่อเนื่องและไม่ใช้วิธีการรุนแรง ตลอดจนการสร้างรูปธรรมการจัดการที่ดินโดยชุมชนเพื่อให้สาธารณชนเห็นว่า ประชาชนนั้นมีศักยภาพ และสามารถจัดการที่ดินได้ด้วยตัวเอง

สำหรับตัวอย่างทีี่เป็นรูปธรรมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในสังคมไทยนั้น อาจพิจารณาเรื่องป่าชุมชน ซึ่งสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP, 2547:25-37) ได้ทำการศึกษากระบวนการจัดการป่าชุมชนทีี่ประสบความสำเร็จหลายแห่ง อาทิ เครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์บนพื้นที่สูงในภาคเหนือ เครือข่ายอินแปงและเครือข่ายป่าชุมชนป่าดงนาทามในภาคอีสาน เพื่อให้เห็นแนวทางและเข้าใจวิธีการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น โดยถือเอาจารีต ประเพณี ความเชื่อ หรือกฎเกณฑ์ทางสังคมทีี่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ให้สามารถดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากทีี่ผ่านมากการรวมศูนย์อำนาจจัดการ

ทรัพยากรโดยหน่วยงานของรัฐได้รับการพิสูจน์แล้วว่าไม่ประสบความสำเร็จ อีกทั้งยังสร้างปัญหา ด้านวิถีชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ ไปพร้อมกันอีกด้วย สำหรับรูปแบบในการจัดการป่าชุมชน นั้นอาจมีลักษณะแตกต่างกันตามเงื่อนไขทางกายภาพและสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสามารถสรุปเป็นรูปแบบหลักๆ ได้เป็น 3 รูปแบบ กล่าวคือ

รูปแบบแรกเป็นการจัดการตามจารีตประเพณีคือ การนำเอาอุดมการณ์ ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณี ใช้เป็นแนวทางกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการ มีการประกอบพิธีกรรม และการผลิตซ้ำอุดมการณ์ที่ผสมผสานไปกับวิถีชีวิต ระบบการผลิตและการใช้ประโยชน์จากป่า อย่างยั่งยืน ซึ่งพบมากในชุมชนดั้งเดิมทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน

รูปแบบที่สองเป็นการจัดการแบบประยุกต์ โดยบางพื้นที่ที่มีการละเมิดสิทธิชุมชน เช่น มีความขัดแย้งและแย่งชิงทรัพยากรโดยเฉพาะในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม หรือมีพลังกดดันต่อพื้นที่ ป่าไม้ เช่น การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ชุมชนอาจมีการนำวิธีการจัดการอื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการแบบจารีตประเพณี เช่น นิมนต์พระสงฆ์มาบวชป่าเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการรักษาป่า ของคนในชุมชน หรืออาจนำระเบียบข้อบังคับของทางราชการมาใช้ร่วมอีกทางหนึ่ง

รูปแบบสุดท้ายเป็นการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมืองในบริบทของการ แย่งชิงทรัพยากรโดยเฉพาะระหว่างชุมชนกับรัฐและทุน โดยอาจมีการปรับเปลี่ยนมาเป็นขบวนการ ต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนและการต่อต้านนโยบายรัฐ เช่น การต่อสู้กับสัมปทานป่าไม้ การประกาศเขต อุทยานแห่งชาติ โดยชุมชนมีการจัดกิจกรรมรวมกลุ่มเพื่อสร้างแผนงานในการจัดการทรัพยากรใน ชุมชนโดยชุมชนเองเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐและทุน เป็นต้น

ขณะที่ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (2545:3-6) กล่าวถึงงานของ นลินี ดันธุวนิตย์ และคณะ ได้ศึกษาประสบการณ์ของชาวลุ่มน้ำมูลในขบวนการต่อต้านการสร้างเขื่อนปากมูลและ เขื่อนราษีไศล ซึ่งส่งผลกระทบต่อการสูญเสียการทำมาหากินและทำลายชุมชนจนเกิดความรู้สึก ที่ว่ารัฐบาลมิได้จัดการแก้ไขปัญหาย่างเป็นธรรมและตรงไปตรงมา การต่อสู้เข้ามาต่อสู้ทำให้ ชาวบ้านเรียนรู้ประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวโดยการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาชุมชน (อพช.) ได้ความรู้เรื่องสิทธิที่แม้จะไม่สำเร็จดังตั้งใจแต่ก็ไม่ท้อถอย ปรึกษา ปิ่นตบแต่ง และอนุสรณ์ อุณ โณ ศึกษาขบวนการของสมัชชาชาวประมงพื้นบ้านอันดามันโดยชูประเด็นสิทธิชุมชนและอัตลักษณ์เพื่อความยั่งยืนของการทำประมงพื้นบ้านขนาดย่อม จนรวมตัวกันเป็นเครือข่ายโดยมี องค์กรพัฒนาชุมชน (อพช.) เป็นพันธมิตรและที่ปรึกษา หรือ มณีรัตน์ มิตรปราสาท ที่ศึกษา ขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่อสิทธิการมีที่อยู่อาศัยและการมีส่วนร่วม

ในกระบวนการกำหนดนโยบายการวางแผนชุมชนเมือง โดยการเคลื่อนไหวได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการและองค์กรพัฒนาชุมชน (อพช.) ด้านชุมชนแออัดมาโดยตลอด

ด้าน ประชาธิปไตย (2548:84-88) นำเสนอขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมจังหวัดยโสธรที่มีจุดเริ่มจากประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับวิถีชุมชน มีพัฒนาการแบบค่อยๆ เติบโตสั่งสมประสบการณ์จากการปฏิบัติร่วมกันเป็นองค์กรแนวราบที่ไม่ใช่แบบจัดตั้งหรือสั่งการ ความหลากหลายของกลุ่มองค์กรพัฒนาที่เข้าร่วมทำให้เกิดความหลากหลายในรูปแบบกิจกรรมและวิธีการเคลื่อนไหว เกิดเป็นแนวทางการแก้ปัญหาที่แตกต่างไปตามองค์ความรู้และประสบการณ์ของแต่ละเครือข่ายที่โยงใยช่วยเหลือกัน ที่น่าสนใจคือ แกนนำส่วนใหญ่ไม่ใช่ชนชั้นกลางในเมือง หากแต่เป็นคนในท้องถิ่นที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมไม่สูงนัก แต่เชื่อในศักยภาพการช่วยเหลือกันเองระหว่างเครือข่ายกลุ่มองค์กรมากกว่าการเรียกร้องผ่านกลไกรัฐที่รวมศูนย์อำนาจ โดยมีเป้าหมายในการเคลื่อนไหวอยู่ที่การเปิดพื้นที่ทางสังคมผ่านการจัดเวทีสาธารณะ การระดมความคิดเห็นจากทุกฝ่ายเพื่อแสวงหาทางออกร่วมกัน ขยายแนวร่วมเพื่อเพิ่มความชอบธรรมและอำนาจการต่อรองผ่านการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ เพื่อยกระดับจิตสำนึกและการสร้างคุณค่าความเชื่อชุดใหม่ ซึ่งแสดงถึงการถอดรหัสชุดความรู้และวาทกรรมการพัฒนาของรัฐเพื่อลดความชอบธรรมของระบบอำนาจรัฐ โดยมีจุดร่วมเดียวกันคือ การพึ่งพาตนเองเพื่อไปสู่ชุมชนที่เข้มแข็ง

อย่างไรก็ตาม ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2551:1-4) ให้ทัศนะที่แตกต่างออกไปว่าการต่อสู้ของคนจน คนไร้อำนาจและโอกาสในสังคมเพื่อให้ตนเองมีที่ทางในพื้นที่การเมืองและสังคมซึ่งเกิดขึ้นและขยายตัวอย่างกว้างขวางในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา สะท้อนว่าประชาธิปไตยแบบตัวแทนมีปัญหา แต่การต่อสู้เช่นนี้กลับยังวนเวียนอยู่ที่เดิม ดังเช่นเรื่องราวของชาวปากมูล ราชินีไสลและสิ่งที่เกิดขึ้นในเครือข่ายสมัชชาคนจน หรือการต่อสู้ให้รัฐบาลทักษิณมีมติคณะรัฐมนตรีเปิดประตูระบายน้ำนาน 4 เดือน กลับมาเริ่มต้นจากจุดเดิมอีกครั้งเมื่อถึงรัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์จะมีมติคณะรัฐมนตรีปิดประตูระบายน้ำ ขณะที่อีกหลายโครงการที่กลุ่มทางสังคมเช่นนี้เคยระงับไว้ได้กำลังจะกลับฟื้นคืนมาอีก เช่นเดียวกับโครงการพัฒนาร่วมข้ามชาติขนาดใหญ่ที่เพิ่มขึ้นทำให้ภาคประชาชนต้องขบคิดปัญหาในมิติที่ข้ามพรมแดนความเป็นรัฐชาติมากขึ้น แต่ ประภาส ปิ่นตบแต่งยืนยันว่า หากเรื่องราวการต่อสู้เช่นนี้เรียกว่า “การเมืองภาคประชาชน” ยังคงเป็นทางเลือกให้ผู้คนในสังคมการเมืองต้องร่วมกันสร้างเพื่อเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้กับตนเองต่อไป ดังคำขวัญของสมัชชาคนจนว่า...สร้างประชาธิปไตยที่กินได้ สร้างการเมืองที่เห็นหัวคนจน

ซึ่งสอดคล้องกับ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (2545:7-27) ที่กล่าวว่าลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนา คือ การต่อสู้เพื่อปากท้อง การทำกินและการเรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐาน เป็นการเรียกร้องการเมืองภาคประชาชน มีนัยถึงการที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรงในกระบวนการตัดสินใจในนโยบาย กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวทางการเมืองและพยายามปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับกลุ่มซึ่งมีฐานอยู่ที่ชุมชน เป็นขบวนการชุมชน มิใช่ขบวนการปัจเจกบุคคล มีการเชื่อมโยงและประสานงานกันเพื่อเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้ตนเองผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน โดยมียุทธศาสตร์สำคัญคือ แนวทางการพร้อมยอมรับระบบการเมืองแบบตัวแทนที่เป็นอยู่และพยายามกดดันผ่านช่องทางต่างๆ ให้มีการแก้ไขกฎหมาย รวมทั้งมุ่งปรับเปลี่ยนทัศนคติเพื่อสร้างการยอมรับผ่านกิจกรรมทางสังคมต่างๆ และแนวทางคู่ตรงข้ามคือการเสนอให้เพิกเฉยต่อบทบาทของรัฐ สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนผ่านเครือข่าย (ยังมีปัญหาเนื่องจากอำนาจรัฐยังเข้มแข็งมาก) ซึ่งปัจจัยดังกล่าวมีผลต่อการสถาปนาระบบและโครงสร้างการเมืองและประชาธิปไตยให้มั่นคงมากยิ่งขึ้น

2.4 การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตย: ขยายการมีส่วนร่วมในความสัมพันธ์ที่ทัดเทียม

นฤมล ทับจุมพล และจรัล ดิษฐาภิรักษ์ นำเสนอถึงพัฒนาการของกระแสความคิด การปฏิรูปการเมืองในสังคมไทยว่า เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เนื่องจากนักการเมืองขณะนั้นมีพฤติการณ์ส่อไปในทางทุจริต ระบบการเมืองมีลักษณะเป็นธุรกิจการเมือง หลังเหตุการณ์พฤษภาคม พ.ศ.2535 เชื่อมโยงกับการจัดตั้งสมัชชาคนจนที่เป็นจุดเริ่มต้นของการรวมพลังที่เป็นจุดเปลี่ยนให้ที่องค์กรต่างๆ ทำงานเฉพาะปัญหาของกลุ่มหันมามองปัญหาอื่นที่มีความเชื่อมโยงกันและต้องอาศัยหลายฝ่ายผลักดันแก้ไขร่วมกัน คำว่า “การเมืองภาคประชาชน” เริ่มชัดเจนมากขึ้นในการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันให้เกิดการปฏิรูปการเมืองและสังคม มีการรวมตัวอย่างหลวมๆ ของเครือข่ายที่ทำงานในประเด็นเฉพาะเพื่อสร้างกติกาใหม่ของสังคม โดยมีเป้าหมายร่วมกันในการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนและลดทอนอำนาจรัฐลง จนเกิดเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ พ.ศ.2540 ซึ่งสามารถดึงคนจำนวนมากจากหลายกลุ่มสถานะมาร่วมมือกัน เครือข่ายเหล่านี้มีบทบาทผลักดันประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิขั้นพื้นฐานในรัฐธรรมนูญ หลายมาตราสะท้อนแนวคิดที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างกว้างขวาง (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, 2545:463-476)

เช่นเดียวกับ ประภาส ปิ่นตบแต่ง ที่กล่าวว่าความไร้ประสิทธิภาพและขาดความชอบธรรมจากการทุจริตคอร์รัปชันของนักการเมืองจากภาคธุรกิจที่เป็นตัวแทน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา สะท้อนภาพความไม่เพียงพอของประชาธิปไตยแบบตัวแทน นำมาสู่การตั้ง

คำถามและการแสวงหาทางออกในกระบวนการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยอย่างกว้างขวาง กลไกประชาธิปไตยทางตรงได้ถูกนำเข้ามาสู่กระบวนการตัดสินใจทางการเมืองโดยมีหัวใจสำคัญอยู่ที่การให้สิทธิขั้นพื้นฐานในการตัดสินใจของพลเมือง เป็นการขยายการมีส่วนร่วมโดยตรงที่ไม่ผ่านตัวแทนและถ่ายโอนเอาอำนาจจากตัวแทนกลับมาเป็นของพลเมือง ดังที่ปรากฏให้เห็นถึงการเกิดขึ้นที่ทางการเมืองใหม่ขึ้นในระดับท้องถิ่น สะท้อนภาพการขยายมิติการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยแบบตัวแทนออกไป ซึ่งเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในบริบทการปฏิรูปการเมืองและบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญปี พ.ศ.2540 (ณรงค์ บุญสวยขวัญ:2552)

ขณะที่ ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2552:3-9;184-191) ยืนยันว่า ข้อจำกัดของระบบการเมืองแบบตัวแทนส่งผลให้ภาคสังคมรวมกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเพิ่มบทบาทการใช้อำนาจทางการเมือง การพิจารณาการเมืองว่าเป็นเรื่องการใช้อำนาจทำให้มีการอธิบายการเมืองในมุมมองใหม่คือ การเปิดพื้นที่การกระทำทางการเมืองจากภาคประชาชนนอกเหนือจากผู้นำในระบบตัวแทน แสดงถึงการเพิ่มตัวละครทางการเมือง ได้แก่ ภาคประชาชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองได้อย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน โดยเน้นการกระทำร่วมกันในรูปของกลุ่ม องค์กร และเครือข่ายทางสังคม เพื่อดึงเอาอำนาจของประชาชนที่กระจัดกระจายออกมาแสดงพลังในพื้นที่ทางการเมืองใหม่ๆ โดยการเมืองภาคประชาชนต้องพัฒนาในบริบทการเมืองแบบตัวแทนในฐานะกลไกที่ดำเนินควบคู่กันไปเพื่อพัฒนาคุณภาพและศักยภาพของระบบการเมือง ซึ่งทำให้เกิดการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมใหม่จากเดิมที่เคยอธิบายผ่านรัฐเท่านั้น

การขยายขอบเขตการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนให้กว้างขวางออกไปนั้นเท่ากับการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับสังคม ซึ่งมีความเกี่ยวพันโดยตรงกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตย พิจารณาได้จากงานของ อนุสรณ์ ลิ้มมณี เรื่องรัฐ สังคม และการเปลี่ยนแปลง: การพิจารณาในเชิงอำนาจนโยบายและเครือข่ายความสัมพันธ์ (2542) ซึ่งนำเสนอถึงที่มาและลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมไว้อย่างชัดเจนว่าโดยทั่วไปแล้วเป็นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจเสมอ ด้านหนึ่งรัฐมักอ้างอำนาจตามกฎหมายผูกขาดการกำหนดและบังคับใช้นโยบายที่มีผลกระทบต่อสังคม ขณะที่อีกด้านหนึ่ง กลุ่มประชาชนในสังคมต่างพยายามที่จะอาศัยสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม เครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่ระหว่างกัน รวมทั้งสิทธิเสรีภาพทางการเมืองของตนเป็นพลังอำนาจในการผลักดันหรือต่อรองกับรัฐให้ดำเนินนโยบายที่สอดคล้องหรือสามารถตอบสนองผลประโยชน์ของกลุ่ม ทำให้มีประเด็นที่ต้องพิจารณาคือ ระหว่างรัฐและคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม ฝ่ายใดเป็นผู้มีอิทธิพลครอบงำการกำหนดนโยบายของรัฐ ซึ่งมักเป็นการสะท้อนรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมเสมอ นอกจากนี้ จำเป็นต้องพิจารณาด้วยว่า

ในสังคมสมัยใหม่นั้น รัฐได้เข้ามามีบทบาทในการจัดระเบียบสังคมอย่างไรและมากน้อยเพียงใด ประเด็นพิจารณานี้สะท้อนถึงการที่รัฐได้เปิดโอกาสให้กับกลุ่มคนต่างๆ ได้มีบทบาทในสังคมเพียงใดและความสัมพันธ์เช่นนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ อย่างไร

อนุสรณ์ ลิมมณี (2542:9-36) อธิบายว่าการพยายามแยกอำนาจและบทบาทของรัฐออกจากสังคมอย่างชัดเจนดังเช่นที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ถือเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เพิ่งเริ่มก่อตัวในยุโรปราวศตวรรษที่ 16 ก่อนหน้านั้น สังคมมีฐานะเป็นองค์รวมของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในทุกด้าน ที่แม้จะสามารถแยกออกจากกันได้แต่ยังเป็นเพียงองค์ประกอบส่วนหนึ่งของสังคมโดยรวมเท่านั้น ซึ่งหมายรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองที่ถือเป็นเพียงกิจกรรมทางสังคมการเมืองอันเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเช่นกัน ด้วยเหตุที่โครงสร้างทางสังคมที่ทำหน้าที่เฉพาะด้านยังไม่ได้ปรากฏขึ้น แต่การที่รัฐกับสังคมมีการแบ่งแยกภาระหน้าที่ออกจากกันดังเช่นทุกวันนี้ถือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาในภายหลัง การเปลี่ยนแปลงของรัฐและสังคมที่แยกออกจากกันอย่างสิ้นเชิงในช่วงปลายศตวรรษที่ 16 ถึงศตวรรษที่ 19 มีผลทำให้เกิดกระแสความคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ที่ควรเป็นของรัฐและคนในสังคมมากมายหลายกระแสความคิดซึ่งมีทั้งที่สอดคล้องและแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง สะท้อนภาพความพยายามทำความเข้าใจและแสวงหารูปแบบของสังคมที่ดีและบทบาทของรัฐที่เหมาะสมในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน

กระแสความคิดได้พัฒนามาเป็นความคิดแบบกลุ่มทางสังคมที่ไม่ยอมรับอำนาจเด็ดขาดของรัฐ แต่เน้นไปที่บทบาทของกลุ่มคนในสังคมในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง เป็นสังคมที่สามารถจัดระเบียบและจัดการตนเองได้ภายใต้หลักประกันของกฎหมายจึงไม่จำเป็นต้องพึ่งพารัฐโดยตรงอีกต่อไป นักคิดสำคัญในกลุ่มนี้คือ Tocqueville ซึ่งเห็นว่ากลไกทางสังคมสำหรับควบคุมรัฐคือการรวมกลุ่มกันของประชาชนที่จะมีบทบาทในการผลักดันให้เกิดเสรีภาพและขีดขวางการใช้อำนาจเผด็จการของรัฐ โดยกลุ่มที่หลากหลายเหล่านี้ยังมีบทบาทสำคัญในการควบคุมกันและกัน จึงสะท้อนภาพสังคมที่แยกออกจากรัฐโดยคนในสังคมสามารถดูแลตนเองได้ สังคมที่ดีในแง่นี้จึงเป็นสังคมประชาธิปไตยที่สังคมมีบทบาทในการควบคุมดูแลตนเองและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐไปพร้อมกัน รัฐและสังคมจึงมีการแบ่งแยกออกจากกันทั้งในเชิงบทบาทและหน้าที่อย่างชัดเจน โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายพื้นฐานเพื่อกำหนดขอบเขตการใช้อำนาจรัฐและเป็นหลักประกันสิทธิและเสรีภาพให้กับประชาชน ตลอดจนมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างกว้างขวางในหลากหลายแนวทางด้วยกัน

อนุสรณ์ ลิมมณี (2542:157-178) กล่าวต่อว่าผลจากพัฒนาการของรัฐและสังคมทำให้เกิดเป็นรัฐสมัยใหม่แพร่หลายในศตวรรษที่ 20 เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในรูปแบบใหม่ที่ประชาชนมีสิทธิและบทบาทตามกฎหมายในการผลักดันนโยบายของรัฐ ขณะที่รัฐมีหน้าที่ในการสนองตอบความต้องการของประชาชนเพื่อความชอบธรรมในอำนาจ การดำรงอยู่ของรัฐและกลุ่มทางสังคมมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด โดยรัฐเป็นผู้กำหนดกรอบและกฎเกณฑ์ในการแสดงบทบาทของกลุ่มในสังคมซึ่งจะสามารถมีบทบาทได้อย่างกว้างขวางเฉพาะในสังคมแบบประชาธิปไตยเท่านั้น เนื่องจากประชาชนจะได้รับหลักประกันในสิทธิเสรีภาพและการแสดงออกในด้านต่างๆ หากไม่มีอำนาจรัฐในการควบคุมบางกลุ่มอาจมีการสะสมอำนาจจนทำลายสมดุลและครอบงำกลุ่มอื่นๆ การพึ่งพาอาศัยกันและความความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมจะเป็นอย่างไรจึงขึ้นอยู่กับพัฒนาการของประชาธิปไตยกับกลุ่มทางสังคมเป็นสำคัญ หากสังคมอ่อนแอย่อมต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐดังเช่นที่เคยเป็นมา

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมอย่างหนึ่งคือ ความสัมพันธ์ทางนโยบาย โดยที่รัฐเป็นผู้ผูกขาดอำนาจในการกำหนดนโยบายซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวม ขณะที่ฝ่ายสังคมพยายามเรียกร้องให้กระบวนการนโยบายของรัฐสามารถตอบสนองความต้องการของตนเอง ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เกิดขึ้นในเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการเมืองในรูปแบบสถาบันและกระบวนการทางการเมือง การเจรจาต่อรองระหว่างกลุ่มต่างๆ ถือเป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียม โดยฝ่ายที่มีอำนาจเหนือกว่ามักผลักดันนโยบายที่สอดคล้องกับสิ่งที่ตนต้องการเสมอ การพิจารณาความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับสังคมจึงมุ่งไปที่การอธิบายว่าอำนาจดังกล่าวอยู่ที่รัฐหรือสังคมและการใช้อำนาจนี้ดำเนินไปอย่างไร ซึ่งมักขึ้นกับกระแสความคิดหลักที่ครอบงำสังคมในขณะนั้น หากกระแสความคิดแบบตลาดเสรีนิยมเข้ามามีอิทธิพล บทบาทของรัฐในช่วงนั้นจะลดลง แต่หากกระแสความคิดที่เน้นประโยชน์ส่วนรวมได้รับการยอมรับ รัฐจะมีความชอบธรรมในการแทรกแซงสังคมเพิ่มมากขึ้นด้วย แต่กลไกรัฐมักไร้ประสิทธิภาพ ขณะที่กลไกตลาดมักสร้างความไม่เสมอภาคในสังคม ความล้มเหลวของกลไกทั้งสองในการสนองตอบความต้องการของสังคมได้นำมาซึ่งการตั้งคำถามเกี่ยวกับกลไกในการจัดสรรทรัพยากรในสังคม

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความไม่เพียงพอของประชาธิปไตยแบบตัวแทนในการสนองตอบความต้องการและการแก้ปัญหาของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพทำให้มีปฏิบัติการตอบสนองจากสังคมโดยการเติบโตขึ้นขององค์กรภาคประชาชนและขบวนการทางสังคม (Movement Politics) ช่วยเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเรียกร้องการกำหนดนโยบายจากรัฐได้โดยตรง กลุ่มคนต่างๆ ในสังคมมีความกระตือรือร้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการผลักดันและตรวจสอบการดำเนินนโยบาย

ของรัฐแทนการเรียกร้องผ่านระบบตัวแทนดังเช่นที่เคยเป็นมา ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมผ่านสถาบันตัวแทนในระดับต่างๆ ยังมีอยู่ แต่ไม่ได้ผูกขาดบทบาทเชิงนโยบายแต่เพียงฝ่ายเดียวอีกต่อไป กลุ่มองค์กรภาคประชาชนมีแนวโน้มที่จะเข้าไปใช้อำนาจด้านนโยบายร่วมกับกลไกของรัฐมากขึ้นในลักษณะที่เป็นทางตรงและมีขอบเขตกว้างขวางขึ้นโดยไม่ได้จำกัดอยู่เพียงเฉพาะกลุ่มผลประโยชน์บางกลุ่มดังที่แล้มาแล้ว การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนมีผลทำให้ความสัมพันธ์เชิงนโยบายระหว่างรัฐกับสังคมมีความเป็นเครือข่ายมากขึ้นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายนโยบาย ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมจึงปรับเปลี่ยนจากผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีบทบาทร่วมกันในกระบวนการนโยบาย

ด้วยเหตุนี้ โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมตามลำดับขั้นที่รัฐควบคุมและสั่งการจากจุดยอดให้สังคมปฏิบัติตามได้ปรับเปลี่ยนมาสู่เครือข่ายความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวช่วยเพิ่มอำนาจให้กับกลุ่มต่างๆ ในสังคมได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายมากขึ้นในฐานะผู้มีอำนาจเสมอภาคและเท่าเทียมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างกลไกรัฐกับสังคมจึงปรับเปลี่ยนเป็นเครือข่ายการโต้ตอบ ต่อรองและการร่วมมืออย่างใกล้ชิด แม้สิ่งที่เกิดขึ้นจะไม่ทำให้ปัญหาหมดไป แต่สิ่งสำคัญคือการปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมไปสู่รูปแบบอื่นที่เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปเสมอและสามารถพัฒนาวิธีการจัดการปัญหาได้ดีมากขึ้น ทิศทางความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมสมัยใหม่จึงมีแนวโน้มไปสู่การที่รัฐมีบทบาทและอำนาจน้อยลง สังคมมีบทบาทและอำนาจมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงระหว่างสองส่วนนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมเสมอมา ซึ่งช่วยกระตุ้นให้คนในสังคมเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาร่วมกันและมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายอย่างกว้างขวาง ไม่เพียงเป็นการเพิ่มอำนาจและบทบาทของสังคม แต่ยังจำกัดบทบาทอำนาจของรัฐที่เคยครอบงำสังคมลงในอีกทางหนึ่ง (อนุสรณ์ ลิ้มมณี, 2542:179-180)

อย่างไรก็ตาม การแบ่งแยกการเมืองของขบวนการทางสังคม (Movement Politics) ออกจากการเมืองเชิงสถาบัน (Institutionalized Politics) อย่างสิ้นเชิงนั้นอาจจะไม่ใช่แนวทางที่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงนัก เนื่องจากการเมืองทั้งสองลักษณะนี้ต่างมีความสัมพันธ์กัน ไม่ได้แยกออกจากกันโดยอิสระอย่างชัดเจน และไม่สามารถศึกษาขบวนการทางสังคมโดยแยกเป็นอิสระจากบริบททางการเมืองได้เพราะขบวนการทางสังคมต่างเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานของระบบการเมืองเชิงสถาบัน บทบาทการทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยของขบวนการทางสังคมคือ การขยายสิทธิและเสรีภาพที่เป็นทางการของประชาชนให้แผ่กว้างออกไป ประชาธิปไตยไม่ได้เป็นเพียงแค่งานที่เป็นทางการ แต่หมายถึงการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นจริงในอาณาบริเวณสาธารณะ

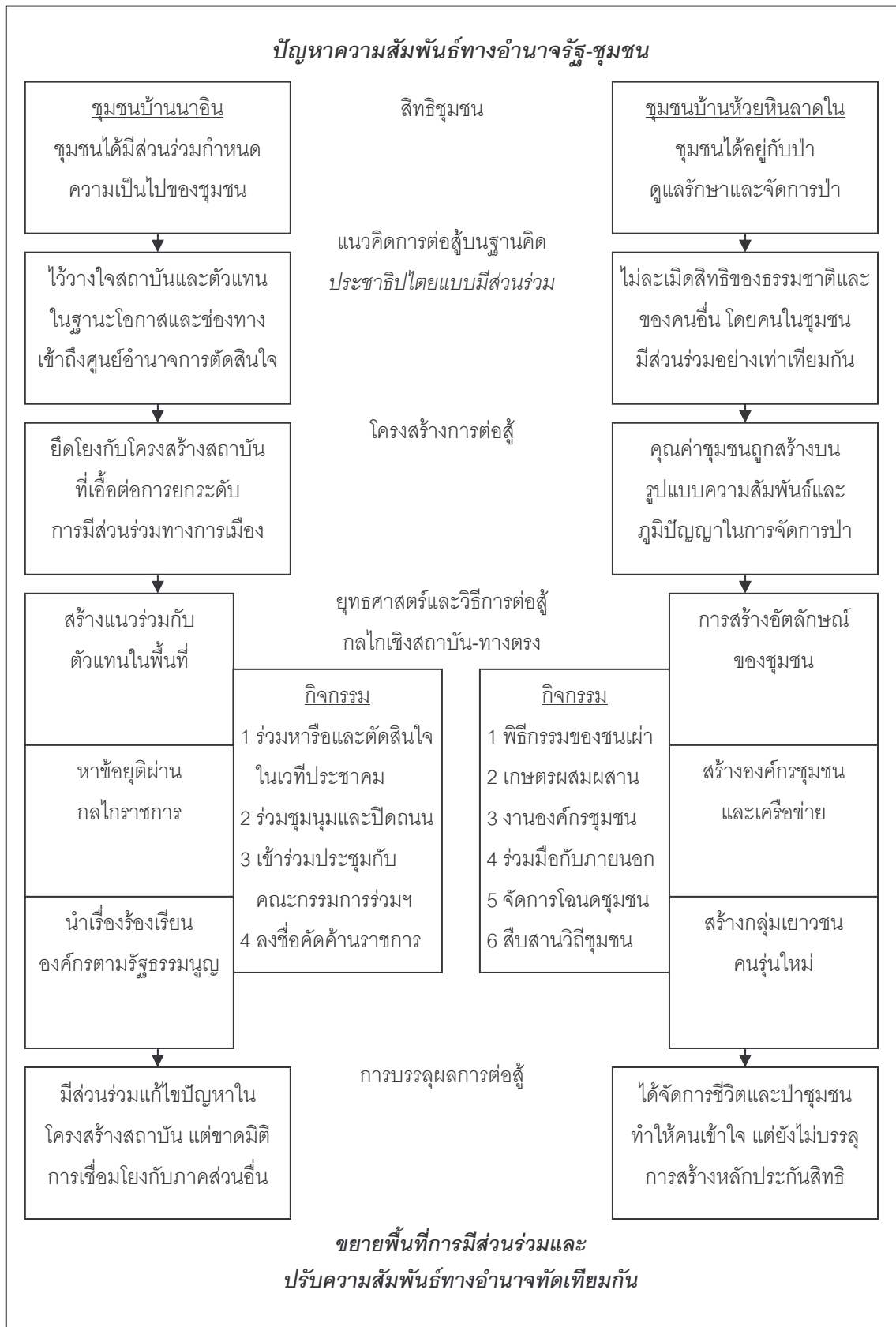
การให้ความหมายของประชาธิปไตยจึงต้องคำนึงถึงบริบทที่เกิดขึ้นด้วยเพราะว่าความหมายของคำว่าประชาธิปไตยนั้นย่อมสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ทั้งนี้ การต่อสู้ของชุมชนจึงเป็นการปกป้องสิทธิเสรีภาพของตนในฐานะของพลเมือง อีกทั้งเป็นการขยายขอบเขตของการมีส่วนร่วมในการเมืองภาคสาธารณะให้กว้างขวางออกไป (เอกพล เสียงดัง, 2550: 178-180)

นอกจากนี้ บทบาทของประชาชนในสังคมเพียงฝ่ายเดียวยังคงไม่สามารถทดแทนบทบาทของรัฐได้อย่างสิ้นเชิง เนื่องจากการรวมตัวกันของประชาชนนั้นไม่ได้ก่อตัวขึ้นเพื่อทำหน้าที่ควบคุมและจัดระเบียบสังคมโดยตรง หากแต่มีฐานะเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มุ่งปกป้องสิทธิและเสรีภาพ รวมทั้งตอบสนองความต้องการในการแก้ปัญหาในชุมชนเฉพาะด้านเท่านั้น บทบาทของสังคมจึงมีฐานะเป็นส่วนช่วยเสริมบทบาทของรัฐมากกว่าการแทนที่รัฐ และเป็นภาพสะท้อนการขยายตัวของการเมืองแบบมีส่วนร่วมและการเติบโตของความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายรัฐกับสังคม การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจและบทบาทระหว่างรัฐกับสังคมจำเป็นต้องพิจารณาในบริบทของการเปลี่ยนแปลงนี้ทั้งสิ้น (อนุสรณ์ ลิ้มมณี, 2542: 181-182) เช่นเดียวกับที่มุมมองเกี่ยวกับการปกครองมักต้องพิจารณาถึงรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ดังนั้น การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นรูปแบบการปกครองที่มุ่งให้ประชาชนได้เป็นผู้กำหนดชีวิตตนเองนั้นจึงจำเป็นต้องพิจารณากลไกที่ใช้ในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับสังคมที่มุ่งไปสู่ความเสมอภาคกันเป็นสำคัญ

2.5 สรุปกรอบแนวคิดของการวิจัย

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยพัฒนารอบแนวคิดในการวิจัยสำหรับใช้ในการวิเคราะห์และอภิปรายข้อค้นพบจากการวิจัยโดยการศึกษาและสังเคราะห์ “ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Democracy) ที่ใช้เป็นหลักสำคัญในการศึกษาและเปรียบเทียบการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่น ในแง่ของการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการสร้างและจรรโลงแนวคิดประชาธิปไตยจากการศึกษาทางทฤษฎีทำให้สรุปได้ว่า การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นโดยวิธีทางประชาธิปไตยซึ่งสะท้อนออกมาทางแนวคิด ทักษะคติ ยุทธศาสตร์ในบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อันเป็นกรอบหรือแบบแผนในการดำเนินการล้วนอยู่บนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่มีกลไกการดำเนินการใน 2 ลักษณะที่สำคัญ คือ กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน (Institutional Participation) และกลไกการมีส่วนร่วมทางตรง (Direct Participation) ซึ่งสามารถสรุปเป็นกรอบการศึกษาของการวิจัยครั้งนี้ได้ ดังต่อไปนี้ (แสดงในแผนภาพที่ 6)

แผนภาพที่ 6: แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

(1) กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน (Institutional Participation)

การมีส่วนร่วมเชิงสถาบันถือเป็นกรอบการมีส่วนร่วมผ่านการให้ข้อมูลหรือการเรียกร้องที่อาศัยกลไกในระบบตัวแทนเพื่อให้มีการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อตอบสนองข้อเรียกร้องของประชาชน สามารถทำได้โดยการร้องเรียนต่อฝ่ายปกครอง ผ่านทางกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือองค์การบริหารส่วนตำบล การร้องเรียนต่อนักการเมืองท้องถิ่น สมาชิกวุฒิสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิกวุฒิสภา รวมถึงการร้องเรียนต่อหน่วยงานรัฐในส่วนกลางและรัฐมนตรีที่รับผิดชอบโดยตรงให้มีการติดตามและตรวจสอบการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการนำเรื่องร้องเรียนต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญ อาทิ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ศาลปกครอง สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อรวบรวมข้อมูลและเสนอการแก้ไขปัญหาต่อรัฐบาล ซึ่งการมีส่วนร่วมในเชิงสถาบันนี้ถือเป็นความสัมพันธ์ที่ประชาชนเป็นฝ่ายกระทำบนฐานคิดที่ว่าประชาชนต้องเป็นผู้รอบรู้ และมีความกระตือรือร้นทางการเมือง ดังนั้น ข้อจำกัดของการเมืองแบบตัวแทนจะสามารถแก้ได้ด้วยโครงสร้างทางการเมืองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะ

ชุมชนบ้านนาอินอาศัยทั้งตัวแทนในพื้นที่และกระบวนการทางการเมืองเชิงสถาบันเป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ของชุมชนที่ต้องการสร้างช่องทางเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจผ่าน “กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน” โดยมุ่งสร้างและขยายประเด็นตัวตนทางประวัติศาสตร์ไปสู่อาณาบริเวณทางเศรษฐกิจ ในกรอบการเคลื่อนไหวดังกล่าวชุมชนได้อาศัยวิธีการเคลื่อนไหวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในท้องถิ่นที่เป็นหลักในการนำเสนอความต้องการของชุมชนเข้าสู่กลไกสถาบันโดยตรง โดยมีแนวทางที่สำคัญ ประกอบด้วย (ก) การเคลื่อนไหวร่วมกับตัวแทนทางการเมือง เป็นแนวทางการต่อสู้ที่สำคัญที่ทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและมีพลังในการนำเรื่องร้องเรียนเข้าถึงสถาบันทางการเมืองได้ โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งถือเป็นส่วนการบริหารท้องถิ่นที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในทุกขั้นตอนและกระบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในฐานะตัวแทนที่มีความใกล้ชิดและได้รับความไว้วางใจจากชุมชนมากที่สุด และ สมาชิกวุฒิสภา ในฐานะตัวแทนชุมชนระดับชาติซึ่งมีบทบาทในการส่งผ่านเรื่องราวและความต้องการของชุมชนไปยังรัฐบาลและรัฐสภา

ขณะที่แนวทาง (ข) การมีส่วนร่วมผ่านช่องทางกลไกราชการ เป็นการสร้างช่องทางในการเข้าถึงผู้มีอำนาจในการตัดสินใจโดยตรงโดยการร้องเรียนไปยังส่วนราชการที่เกี่ยวข้องทำให้ชุมชนมีโอกาสเข้าสู่กระบวนการพิจารณาของทางราชการ ทั้งการร้องเรียนต่อ ผู้ว่าราชการจังหวัด การมีส่วนร่วมในการประชุมหาข้อยุติปัญหาข้อพิพาทร่วมกับคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติ

ปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครองในระดับจังหวัดและกระทรวงมหาดไทย และแนวทาง (ค) การร้องเรียนต่อองค์การอิสระตามรัฐธรรมนูญ ในกรณีนี้คือการร้องเรียน คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เพื่อเป็นคนกลางในการรับทราบสภาพปัญหาและรับเข้ามาเจรจาไกล่เกลี่ย และการร้องคัดค้านไม่ยอมรับผลการพิจารณาชี้ขาดของกระทรวงมหาดไทยและใช้สิทธิในการฟ้องคดีต่อ ศาลปกครอง เพื่อให้มีการเพิกถอนประกาศกระทรวงมหาดไทย

ในส่วนกิจกรรมที่ทางชุมชนบ้านนาอินเลือกใช้ในการต่อสู้กับปัญหาข้อพิพาทเขตการปกครอง สำหรับการดำเนินกิจกรรมภายใต้กระบวนการทางการเมืองเชิงสถาบันและตัวแทนทางการเมือง ประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญคือ (ก) ชุมชนริเริ่มกิจกรรมการต่อสู้จากการจับกลุ่มรวมตัวกันวิพากษ์วิจารณ์จนขยายวงกว้างออกไปและพากันนำเรื่องเข้าหารือกับตัวแทนในพื้นที่ เพื่อนำเรื่องเข้าสู่การพิจารณาในที่ประชุมประชาคมเพื่อให้ทุกคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาย่างจริงจัง (ข) การตัดสินใจร่วมกันในเวทีประชาคม ได้ข้อสรุปเบื้องต้นว่าชุมชนจะดำเนินการตามขั้นตอนของราชการโดยร่วมกันลงชื่อร้องคัดค้านและยื่นหนังสือร้องเรียนให้ตรวจสอบข้อเท็จจริง (ค) ชุมชนได้เข้าประชุมหาทางออกในกรณีปัญหาร่วมกับคณะกรรมการของทางราชการถือเป็นก้าวสำคัญที่ชุมชนได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการแสดงเหตุผลและความต้องการกำหนดความเป็นไปของชุมชน และ(ง) การรวมกลุ่มเคลื่อนไหวโดยการร่วมชุมนุมประท้วงหน้าศาลากลางจังหวัดอุดรดิตรต์ การเคลื่อนขบวนกลุ่มผู้ชุมนุมไปปิดเส้นทางสัญจรสายหลักทำให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องเร่งเจรจาเพื่อนำข้อเสนอเข้าสู่กระบวนการแก้ไขปัญหา

(2) กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง (Direct Participation)

การมีส่วนร่วมทางตรงเป็นการดำเนินการที่อยู่นอกกรอบการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันหรือตัวแทน โดยหลักแล้วถือเป็นการเปิดโอกาสให้กับชุมชนได้ใช้สิทธิเสรีภาพมากที่สุดในการกำหนดวิถีชีวิตและสามารถปกครองตนเองโดยที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการพิจารณาและตัดสินใจในประเด็นทางการเมืองหรือประเด็นสาธารณะได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ กลไกการมีส่วนร่วมทางตรงยังหมายรวมถึงการจัดการชีวิตสาธารณะของชุมชนโดยตรงด้วยการปกครองตนเอง โดยกำหนดรูปแบบการมีส่วนร่วมในการพิจารณาและตัดสินใจประเด็นสาธารณะด้วยการส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามาถกเถียงหาความต้องการในการจัดการชีวิตสาธารณะโดยตรง สมาชิกแต่ละคนสามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการดำเนินการบนฐานความต้องการของชุมชนโดยรวม และร่วมติดตามประเมินผลตลอดกระบวนการดำเนินงาน

ขณะที่การร่วมกันรับผิดชอบต่อผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการ โดยพิจารณาได้ว่าการตัดสินใจขั้นสุดท้ายต่อประเด็นสาธารณะโดยชุมชนเองนั้นถือเป็นหัวใจสำคัญของการมีส่วนร่วมทางตรงทั้งหมด ยังสามารถทำได้โดยมีการรวมกลุ่มชุมชนกันในที่สาธารณะเพื่อกดดันให้รัฐบาลแก้ไขปัญหา เช่น ตามหน่วยงานราชการหรือสถานที่สำคัญต่างๆ เพื่อเป็นประโยชน์ในการสร้างสถานการณ์ให้สื่อมวลชนสนใจ รวมถึงการใช้มาตรการดื้อแพ่ง โดยการครอบครองพื้นที่ที่เป็นกรณีปัญหาอย่างต่อเนื่องและไม่ใช้วิธีการรุนแรง ซึ่งต่อมาอาจมีพัฒนาการในการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย เพื่อสร้างกระแสสังคมให้สนใจ เช่น สมัชชาคนจน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ โดยการรวมกลุ่มในลักษณะนี้เป็นการสร้างพันธมิตรกับผู้ที่เกี่ยวข้องปัญหาแบบเดียวกัน

ด้านยุทธศาสตร์การสร้างช่องทางเข้าสู่ศูนย์อำนาจโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงเป็นหลักและมุ่งพิสูจน์คุณค่าของชุมชนในการดูแลจัดการป่าผ่านการสร้างตัวตนใหม่ที่ผสมผสานวัฒนธรรมชุมชนเข้ากับกฎเกณฑ์ทางสังคมสมัยใหม่ในการอยู่ร่วมกับป่าจนชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ได้มีการดำเนินการผ่านแนวทางที่สำคัญ ประกอบด้วย (ก) การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนด้วยภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเอง ซึ่งถือเป็นการแสดงออกถึงภูมิปัญญาและการยึดมั่นในวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเพื่อใช้สนองตอบวิถีในการดำเนินชีวิตร่วมกับผืนป่ามาอย่างยาวนาน โดยอาศัย *วิธีการรักษาความเป็นสังคมชนเผ่า* อย่างเข้มงวดที่มีการยึดถือประเพณีปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิมซึ่งช่วยยึดเหนี่ยวคนในชุมชนเข้าด้วยกัน และอาศัย *วิธีการผลิตดั้งเดิมเพื่อพึ่งพาตนเอง* อันเป็นรูปแบบการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ของชุมชนที่ทำให้เกิดการเกื้อกูลกันระหว่างธรรมชาติกับชุมชนเพื่อสนองตอบการดำรงชีวิตได้อย่างยั่งยืน

ขณะที่แนวทาง (ข) การสร้างองค์กรชุมชนและชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ เป็นความพยายามทำให้คนส่วนใหญ่เข้าใจและยอมรับว่าชุมชนมีความสามารถในการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนได้อย่างเป็นระบบและเชื่อถือได้ภายใต้การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคน โดยอาศัยทั้ง *องค์กรชุมชน* ดำเนินการในรูปคณะกรรมการชุมชนที่มีการวางโครงสร้างและระบบการทำงานที่ชัดเจน *เครือข่ายชุมชน* ในการรวมพลังชุมชนเป็นเครือข่ายความร่วมมือเพื่อทำให้กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกันซึ่งช่วยให้การผลักดันเรื่องสิทธิชุมชนทำได้ดีขึ้น *ข้อบังคับของชุมชน* ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การจัดการดูแลรักษาป่าและความสงบเรียบร้อยภายในชุมชนเป็นที่เข้าใจตรงกัน *ป่าชุมชน* การเรียกร้องการรับรองสิทธิตามกฎหมายให้ชุมชนอยู่กับป่าได้อย่างถูกต้อง และ *โฉนดชุมชน* เพื่อสร้างหลักประกันที่ชุมชนจะสามารถจัดการที่ดินชุมชนได้อย่าง

ถูกต้อง และแนวทาง (ค) การสร้างเยาวชนผู้สานต่อวิถีชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นความพยายามสร้างหลักประกันการดูแลรักษาป่าของชุมชนได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง

ในส่วนของ การดำเนินกิจกรรมที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเลือกใช้ในการต่อสู้กับปัญหาสิทธิชุมชน เพื่อการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การสร้างความสำเร็จต่อสังคมผ่าน “กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง” ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญคือ (ก) การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อและประเพณี ที่แสดงออกถึงวิถีปฏิบัติของชุมชนที่เชื่อมโยงกับการรักษาความเป็นชุมชนและทรัพยากรของชุมชน (ข) การทำการเกษตรแบบผสมผสาน โดยเฉพาะการทำไร่มุญเวียนจึงถือเป็นกิจกรรมที่แสดงออกถึงการต่อสู้ผ่านรูปแบบการผลิตที่มีการจัดการระบบนิเวศที่ยั่งยืน (ค) กิจกรรมการดำเนินงานขององค์กรชุมชน ซึ่งถือเป็นเวทีหลักที่ทำให้ในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาและตัดสินใจในกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน (ง) กิจกรรมการสร้างความร่วมมือกับภายนอก เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ การประสานความร่วมมือในกิจกรรมการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชน รวมทั้งการเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายรัฐ (จ) การจัดการโฉนดชุมชน จัดการที่ดินที่เป็นของชุมชนร่วมกันภายใต้การดูแลของคณะกรรมการชุมชนและ (ฉ) กิจกรรมของกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการสืบสานภูมิปัญญาและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน

ประเด็นที่ต้องพิจารณาประกอบคือ การใช้กลไกการมีส่วนร่วมทั้งสองลักษณะนั้น มักมีความเชื่อมโยงเป็นพลวัตและทับซ้อนกันอยู่เสมอ โดยบางครั้งอาจมีการกระทำการบางอย่างควบคู่กันหรือสามารถปรับเปลี่ยนเลื่อนไหลไปตามสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในบริบทแตกต่างกัน ย่อมต้องเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานของระบบการเมืองเชิงสถาบันไม่ว่าทางใดทางหนึ่ง ทำให้ไม่สามารถศึกษาการต่อสู้ของชุมชนโดยแยกเป็นอิสระจากบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมได้ แต่สิ่งสำคัญคือรูปธรรมของการนำกลไกการมีส่วนร่วมมาใช้อย่างเลื่อนไหลโดยชุมชนท้องถิ่นนี้ล้วนมีส่วนช่วยทำให้เกิดการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมได้ทางหนึ่ง โดยเป็นการขยายพื้นที่การมีส่วนร่วมเพื่อปกป้องสิทธิของชุมชน การปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนมาสู่การเป็นเครือข่ายความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ความสามารถในการสรรค์สร้างและเลือกใช้วิธีการที่จะสามารถรักษาหรือขยายโอกาสทางการเมืองที่ช่วยเสริมสร้างบทบาทการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของทั้งสองฝ่าย ซึ่งไม่เพียงเพิ่มอำนาจและบทบาทของชุมชนแต่ยังจำกัดอำนาจรัฐที่เคยครอบงำชุมชนอีกด้วย

บทที่ 3

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านนาอิน

การตอบคำถามการวิจัยที่ต้องการทราบถึงแนวคิด ยุทธศาสตร์และวิธีการอันแสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยการใช้กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันอันได้แก่ การใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและกลไกการมีส่วนร่วมทางตรง ซึ่งมีผลต่อการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยในครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการศึกษาโดยใช้วิธีการเลือกกรณีศึกษาแบบเจาะจงและได้เลือก “ชุมชนบ้านนาอิน” ตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นกรณีศึกษาของชุมชนท้องถิ่นที่มีรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน เนื่องจากชุมชนบ้านนาอินอาศัยกลไกสถาบันทางการเมืองและระบบตัวแทน อาทิ สมาชิกวุฒิสภา รัฐบาล องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรตามรัฐธรรมนูญ อาทิ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ศาลปกครอง สะท้อนถึงการแสดงออกตามวิถีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมอย่างชัดเจนในการต่อรองกับพลังอำนาจรัฐเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการมีส่วนร่วมกำหนดชีวิตของตนเองและเรียกร้องสิทธิชุมชนเพื่อปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรของชุมชน

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านนาอินในฐานะที่เป็นขบวนการทางสังคมที่มุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่นและเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดวิถีชีวิตของตนเองนี้เป็นผลมาจากการประกาศแบ่งเขตพื้นที่การปกครองใหม่ของกระทรวงมหาดไทย ทั้งในปี พ.ศ.2521 และพ.ศ.2547 โดยชุมชนไม่มีโอกาสได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการและทำให้พื้นที่ป่าไม้ ที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัยจำนวนมากว่าหนึ่งหมื่นแก่งพันไร่ถูกเปลี่ยนแปลงสถานะให้ตกอยู่ในเขตตำบลดงประคำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ขณะที่ชาวชุมชนบ้านนาอินถือว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับชุมชนเป็นสิทธิของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมรับรู้และดำเนินการด้วยสะท้อนภาพปัญหาประชาธิปไตยที่อำนาจผูกติดอยู่เฉพาะกับรัฐส่วนกลาง ชาวชุมชนบ้านนาอินจึงพยายามแสวงหากฎและวิธีการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนกลับคืนมา นำมาซึ่งความพยายามในการใช้กลไกเชิงสถาบันอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมตามวิถีและแนวทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่มีความเกี่ยวโยงกับการนำเรื่องราวของชุมชนมาใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนที่ผูกโยงกับความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนมาอย่างยาวนาน

ในบทนี้จึงเป็นการนำเสนอถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านนาอิน และข้อมูลพื้นฐานทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวิถีชีวิตของชุมชนบ้านนาอิน ซึ่งเป็นกรณีศึกษาของชุมชนที่มีรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันสำหรับการวิจัยครั้งนี้ เพื่อนำไปสู่การ

ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาสิทธิชุมชนว่า เพราะเหตุใดสภาพปัญหาดังกล่าวจึงมีอิทธิพลต่อแนวคิดสิทธิชุมชน แนวคิดทางการเมือง แนวคิดประชาธิปไตยซึ่งมีผลต่อการกำหนดยุทธศาสตร์และวิธีการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนบ้านนาอินที่ขาดโอกาสมีส่วนร่วมกำหนดแนวเขตพื้นที่การปกครองของตนเอง ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดข้อพิพาทแนวเขตการปกครองระหว่างรัฐกับชุมชนและเกิดผลกระทบต่อสภาพสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนตามมา เพื่อตอบคำถามการวิจัยในส่วนแรกที่ต้องการวิเคราะห์ถึงแนวคิด ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ของชุมชนบ้านนาอินที่เน้นการพัฒนาบทบาททางการเมืองโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันเป็นหลักในบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ทั้งหมดได้นำเสนอเป็นลำดับดังต่อไปนี้;

3.1 ความเป็นมาและสภาพทั่วไปของชุมชน

ตามประวัติเรื่องเล่าพื้นบ้านที่กล่าวถึงความเป็นมาของชุมชนโดยอ้างอิงการกำเนิดสภาพภูมิประเทศที่มี “บึงหล่ม” เป็นบึงขนาดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในชุมชนจนเปรียบเสมือนเป็นศูนย์กลางและสัญลักษณ์ของชุมชนแห่งนี้มาช้านาน ในสมัยก่อนมีเรื่องเล่าว่าบึงหล่มเป็นเมืองเก่าเมืองหนึ่งซึ่งเคยมีการขุดพบของโบราณจำพวก เบี้ย กำไล และไหกระเทียมบรรจุยาอายุวัฒนะฝังไว้ที่ศาลหลักเมืองก่อนที่คนในเมืองจะออกรบทำสงคราม อายุเก่าแก่กว่า 900 ปี โดยครั้งหนึ่งคูครองของเจ้าเมืองได้เห็นวัวเล็มหญ้าแล้วทำให้ร่างกายอ่อนเยาว์ลงจึงขุดดินใต้หญ้ามาทำเป็นยาอายุวัฒนะรับประทาน ส่วนบุตรชายเมื่อเห็นมารดาซึ่งดูอ่อนเยาว์จึงเกิดความกำหนดพยายามทำเรื่องผิดศีลธรรมอันดี บ้านเมืองจึงเกิดอาเภท ฟ้าร้องคำราม แผ่นดินถล่มสะเทือนถึง 7 วัน 7 คืน ทำให้เมืองถล่มลงมาจนเกิดเป็นบึงหล่ม ผู้คนต่างวิ่งหนีเอาชีวิตรอดไปที่ต่างๆ กัน ทำให้บ้านเมืองที่ตั้งอยู่บนผืนแผ่นดินนั้นถล่มลงไปกลายเป็นหนองบึงที่มีน้ำท่วมขัง ต่อมาจึงเรียกว่า “บึงหล่ม” ขณะที่คูครองเจ้าเมืองพาบริวารหนีไปทางทิศเหนือของบึงหล่มและมานั่งพักอิงต้นไม้ใหญ่ จึงเรียกบริเวณนี้ว่า “บ้านนางอิง” ซึ่งต่อมาเรียกเป็น “บ้านนาอิน”

ชุมชนบ้านนาอิน ถือเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีหลักฐานการตั้งอยู่ในบริเวณปัจจุบันมาตั้งแต่เมื่อประมาณ 900 ปีมาแล้ว ซึ่งเป็นสมัยเดียวกับอาณาจักรสุโขทัยและสันนิษฐานว่ามีการขยายตัวก่อตั้งเป็นชุมชนเมืองมาก่อนการเกิดเมืองพิชัยซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยมีการพัฒนาขึ้นจากชุมชนเล็กๆ มาเป็นชุมชนที่มีความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับเนื่องจากพื้นที่ชุมชนเป็นพื้นที่ราบอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำและบึงขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “บึงหล่ม” คอยกักเก็บน้ำจึงสามารถทำการเพาะปลูกได้เป็นอย่างดี ในเรื่องนี้ทาง ครูธง อดิศักดิ์ใหญ่โรงเรียนแหลมนกแก้ว ในชุมชนบ้านนาอิน วัย 63 ปี ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนแห่งนี้ว่า;

“ชุมชนเราเป็นคนรุ่นแรกที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตรงนี้จากไม่กี่ปีก่อนกลายเป็นชุมชนเล็ก ๆ คนดั้งเดิมมีเชื้อสายเดียวกับคนเมืองสุโขทัย สังเกตได้จากลักษณะผิวพรรณสีดําแดง การใช้ภาษาและสำเนียงการพูดที่ไม่แตกต่างกัน ต่อมาชุมชนขยายตัวอีกจากกลุ่มบ้านคนตรงนี้ไปยังแนวถนนฝั่งใต้ของชุมชน ปัจจุบันนี้ยังคงมีหลักฐานให้เห็นเป็นแนวกำแพงเมืองเดิมและสถานที่ที่คาดว่าจะเป็นวัดโบราณจำนวน 13 แห่ง สร้างมาจากศิลาแลงซึ่งเป็นของที่นิยมนำมาใช้ก่อสร้างสถานที่สำคัญในสมัยนั้น” (ดำรงค์ อินอิ้ว, สัมภาษณ์: 7 กรกฎาคม 2553)

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาชุมชนบริเวณนี้ได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพิชัย ชุมชนบ้านนาอินแห่งนี้จึงมีความเชื่อมโยงกับประวัติเมืองพิชัยซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญที่ทำให้ชาวชุมชนแห่งนี้ได้แสดงวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ในการต่อสู้กับข้าศึกศัตรูและอยู่คู่กับประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นปึกแผ่นของสยามประเทศมาทุกยุคทุกสมัย โดยในพงศาวดารของกรุงศรีอยุธยามีการกล่าวถึงพระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 1893 ปรากฏมีเมืองพิชัยรวมอยู่ด้วยจึงถือว่าเป็นชุมชนเมืองที่สำคัญเมืองหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา ในช่วงก่อนและหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ได้ปรากฏนามของ “พระยาพิชัยดาบหัก” นายทหารเอกราชของครุฑราชของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ร่วมทำสงครามกอบกู้เอกราชและรวบรวมแผ่นดินจนเป็นปึกแผ่นมาถึงทุกวันนี้ จนได้รับการจารึกนามในประวัติศาสตร์ชาติไทยถึงวีรกรรมความกล้าหาญ ความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเป็นแบบอย่าง ถือเป็นความภาคภูมิใจและช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวชุมชนบริเวณนี้ซึ่งถือตนเป็นลูกหลานของท่านสืบมา

ในยุคสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชุมชนในเขตปกครองเมืองพิชัยได้กลายเป็นแหล่งการค้าสำคัญเนื่องจากไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามมากนักทำให้เกิดชุมชนุมเจ้าพระฝางเป็นใหญ่เหนือหัวเมืองแถบนี้ ก่อนจะถูกปราบปรามลงได้โดยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในการปราบก๊กหัวเมืองทางเหนือเมืองพิชัยถือว่ามีค่าสำคัญอย่างยิ่งโดยใช้เป็นเมืองที่พักทัพทุกครั้งเพื่อทำการประชุมทัพที่กระจายกันเดินทัพขึ้นมา โดยเป็นแหล่งรวบรวมเสบียงก่อนขึ้นตีหัวเมืองฝ่ายเหนือและล้านนา ด้วยเพราะเมืองตั้งอยู่ใกล้กับ “ท่าอิด” หรือบางโพธิ์ท่าอิฐซึ่งเป็นทำการค้าสำคัญทางตอนเหนือของราชอาณาจักร ซึ่งมีการเดินทางและการขนส่งสินค้าเพื่อนำมาแลกเปลี่ยนค้าขายผ่านทางแม่น้ำน่านที่สามารถให้เรือสินค้ารวมทั้งเรือสำเภาแล่นผ่านได้อย่างสะดวก เนื่องจากหากเดินทางเลยขึ้นไปทางเหนือแม่น้ำจะตื้นเขินและมีเกาะแก่งมากจึงไม่สะดวกต่อการเดินเรือขนาดใหญ่ เรือสินค้าจากเมืองใหญ่ทางตอนล่างจึงขึ้นมาได้ถึงเพียงตำบลบางโพธิ์ท่าอิฐเท่านั้น ทำให้บริเวณนี้เริ่มเป็นย่านการค้าที่สำคัญตั้งแต่นั้นมา

สมัยรัชกาลที่ 3 เมืองพิชัยได้มีอาณาเขตขยายออกไปกว้างไกลกว่าเดิมมากเพราะทรงให้ยกทัพจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปปราบปรามเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ที่ก่อกบฏ เมื่อสำเร็จแล้วจึงเลิกอาณาเขตศรีสัตนาคนหุตทำให้เมืองพิชัยได้ปกครองดูแลรักษาเมืองแพะ น่านและขยายอาณาเขตออกไปสุดถึงแม่น้ำโขงที่เมืองหลวงพระบาง แต่ความเจริญของเมืองพิชัยได้เสื่อมถอยลงเนื่องจากราษฎรพากันย้ายไปอยู่ “ท่าอิด” กันมาก จนกระทั่งปี พ.ศ.2442 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสพิชัย ท่าอิด พุ่งยั้ง และลับแล ทรงดำริว่าบางโพธิ์ท่าอิฐตำบลริมฝั่งแม่น้ำน่านมีฐานะขึ้นต่อเมืองพิชัยนี้มีความเจริญมากจนเป็นศูนย์กลางการค้าทางภาคเหนือ คดีความและภาษีอากรส่วนใหญ่จึงอยู่ที่นั่นซึ่งไม่สะดวกกับราษฎรที่ต้องลงไปเมืองพิชัยทุกครั้งในการติดต่อราชการ พระองค์ทรงยกฐานะตำบลบางโพธิ์ท่าอิฐเป็นเมือง “อุตรดิตถ์” ขึ้นกับเมืองพิชัย ต่อมา พ.ศ.2457 ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมืองอุตรดิตถ์ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัด ส่วนเมืองพิชัยให้เลื่อนฐานะลงเป็นอำเภอหนึ่งขึ้นกับจังหวัดอุตรดิตถ์ ขณะที่ “ชุมชนบ้านนาอิน” กำหนดให้เป็นเขตตำบลหนึ่งในอำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ มาจนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบัน ชุมชนบ้านนาอิน อยู่ในพื้นที่เขตการปกครองของตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ แบ่งเขตพื้นที่การปกครองตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ.2457 พื้นที่ทั้งหมดอยู่ภายใต้การจัดการดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน ซึ่งแบ่งเขตการบริหารการปกครองส่วนท้องถิ่น ตามพระราชบัญญัติสภาพตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 5) พ.ศ.2546 จำนวนครัวเรือนของชุมชนบ้านนาอินในพื้นที่ปัญหาข้อพิพาทเขตการปกครองมีจำนวนรวม 199 ครัวเรือน แบ่งเป็น ชาย 390 คน และหญิง 381 คน รวมทั้งหมด 771 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน,2552) ตัวชุมชนตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอพิชัยมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ระยะทางประมาณ 22 กิโลเมตร และตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดอุตรดิตถ์มาทางทิศเหนือใต้ระยะทางประมาณ 55 กิโลเมตร มีเขตติดต่อกับตำบลดงประจำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก โดยชุมชนตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดพิษณุโลกมาทางทิศเหนือเป็นระยะทางประมาณ 54 กิโลเมตร มีทางหลวงหมายเลข 11 สายเอเชีย เป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อที่สำคัญ

พื้นที่ปัญหาข้อพิพาทเขตการปกครองชุมชนบ้านนาอินครอบคลุมเนื้อที่ 19,168 ไร่ หรือประมาณ 30.6 ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงใกล้ภูเขาและมีเทือกเขาสูงทอดยาวล้อมรอบพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของพื้นที่ ฝั่งตะวันตกลักษณะพื้นที่เป็นแอ่งกระทะมีบึงขนาดใหญ่กว่า 2,000 ไร่ เรียกว่า “บึงหล่ม” คอยรองรับน้ำฝนที่จะไหลลงมาจากเนินเขามาเก็บกักไว้ในบึง ทำให้บริเวณใกล้เคียงซึ่งเป็นที่ราบลุ่มดินร่วนปนทรายเป็นพื้นที่ที่สามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี ฤดูแล้งอากาศแห้งและร้อนจัดนอกจากบริเวณบึงนี้แล้วพื้นที่ส่วนใหญ่จะ

แห้งแล้งเนื่องจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติส่วนใหญ่มีขนาดเล็กมีน้ำเฉพาะในฤดูฝน ดังนั้น นอกจากประกอบอาชีพทำนาและทำไร่เป็นอาชีพหลักแล้ว ในพื้นที่ยังมีการทำปศุสัตว์เป็นอาชีพรอง พื้นที่ป่าไม้ของชุมชนเป็นป่าไม้เบญจพรรณ จำพวกไม้สัก ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้แดง ไม้พลวง ไม้ตะแบกและไม้ประดู่ มีพื้นที่ป่าไม้ 2 ป่า คือ ป่าไม้ยางบึงชาน ปัจจุบันเป็นเขตป่าเสื่อมโทรมมีการเข้าจับจองทำประโยชน์เต็มพื้นที่แล้ว และป่าสงวนแห่งชาตินาอิน-นายาง พื้นที่รวม 190 ตารางกิโลเมตร ยังคงเหลือสภาพป่าที่สมบูรณ์ไม่ถึงร้อยละ 30 ที่เหลือเป็นป่าเสื่อมโทรม ซึ่งในปี พ.ศ.2525 ทางราชการได้ดำเนินการออกหนังสือรับรองสิทธิทำกินให้แก่คนในชุมชนรวมกว่าสี่หมื่นไร่

3.1.1 สภาพสังคม

ครูดำรงค์ อินอิ้ว หรือ ครูธง อายุ 63 ปี เล่าว่า ความเป็นชุมชนเก่าแก่ดั้งเดิมทุกคนในชุมชนจึงล้วนเป็นเครือญาติวงศ์วานเดียวกันอยู่รวมกันจากไม่ก็สืบครัวเรือนและไม่ก็ตระกูลมาจนถึงทุกวันนี้ได้ขยายครอบครัวกันจนเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นมา ตระกูลดั้งเดิมที่พอจะสามารถสืบสาวได้มีประมาณ 5 ตระกูล ไตแก่ เหล็กสิงห์ จินย้าย จันทรดำ แป้นเพชร อินอิ้วและพุ่มเทียน สมัยก่อนสภาพพื้นที่ยังคงเป็นป่าเขาห่างไกลผู้คนทำให้คนในชุมชนมีความใกล้ชิดแบบสังคมนครือญาติ มีการแบ่งปันกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดีมาแต่ดั้งเดิม;

“จำได้ว่าเมื่อก่อนชุมชนมีแต่ป่าเขาเป็นพื้นที่ห่างไกลความเจริญจึงมักถูกล้อเลียนว่าเป็น “เด็กหลังเขา” เดียวนี้ว่าไม่ได้แล้วเพราะอยู่ใกล้เมืองใหญ่เดินทางได้สะดวก คนที่ขึ้นชื่อว่าเป็น “คนดู” จนเรียกต่อๆ กันมาว่า “ชุมชนเสือขยาด” เวลากลางคืนคนทะเลาะกันมักชู้มทำร้ายหรือยิงกันอยู่บ่อยๆ เล่าลือต่อๆ กันว่าแม้แต่เสือชื่อดังยังไม่กล้าเข้า ถึงจะมีชื่อเสียงในทางน่ากลัวมาอย่างนั้น แต่ว่ากันจริงๆ แล้วคนบ้านนาอินทุกคนมีลักษณะนิสัยเหมือนกันคือ มีใจนักเลง เป็นคนตรง ซื่อสัตย์และรักษาคำพูดเป็นอย่างดี” (ดำรงค์ อินอิ้ว,สัมภาษณ์:7 กรกฎาคม 2553)

ด้วยสภาพสังคมที่มีความใกล้ชิดกันแบบสังคมนครือญาติ มีการแบ่งปันช่วยเหลือเกื้อกูลกันในลักษณะของการ “เอาแรง” หรือ “ลงแขก” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมแห่งความเอื้อเฟื้อและเกื้อกูลกัน เป็นน้ำใจที่คนในชุมชนมอบให้กันโดยการรวมพลังกันเพื่อช่วยเหลือกันทำกิจกรรมโดยการเอาแรงเกี่ยวข้าวหรือเอาแรงปลูกบ้านให้สำเร็จโดยไม่คิดค่าตอบแทนแต่เป็นการแลกเปลี่ยนเอาแรงให้กันอีกในภายหลัง ในขณะที่ทำงานจะมีการละเล่นร้องเพลงร่วมกันจนเป็นที่สนุกสนานและเพลิดเพลินเพื่อคลายความเหน็ดเหนื่อย เจ้าภาพจะจัดเตรียมอาหารไว้สำหรับเลี้ยงดูผู้มาร่วมทำงาน การเอาแรงกันจึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมีน้ำใจของคนในชุมชน มีความสมัครสมาน

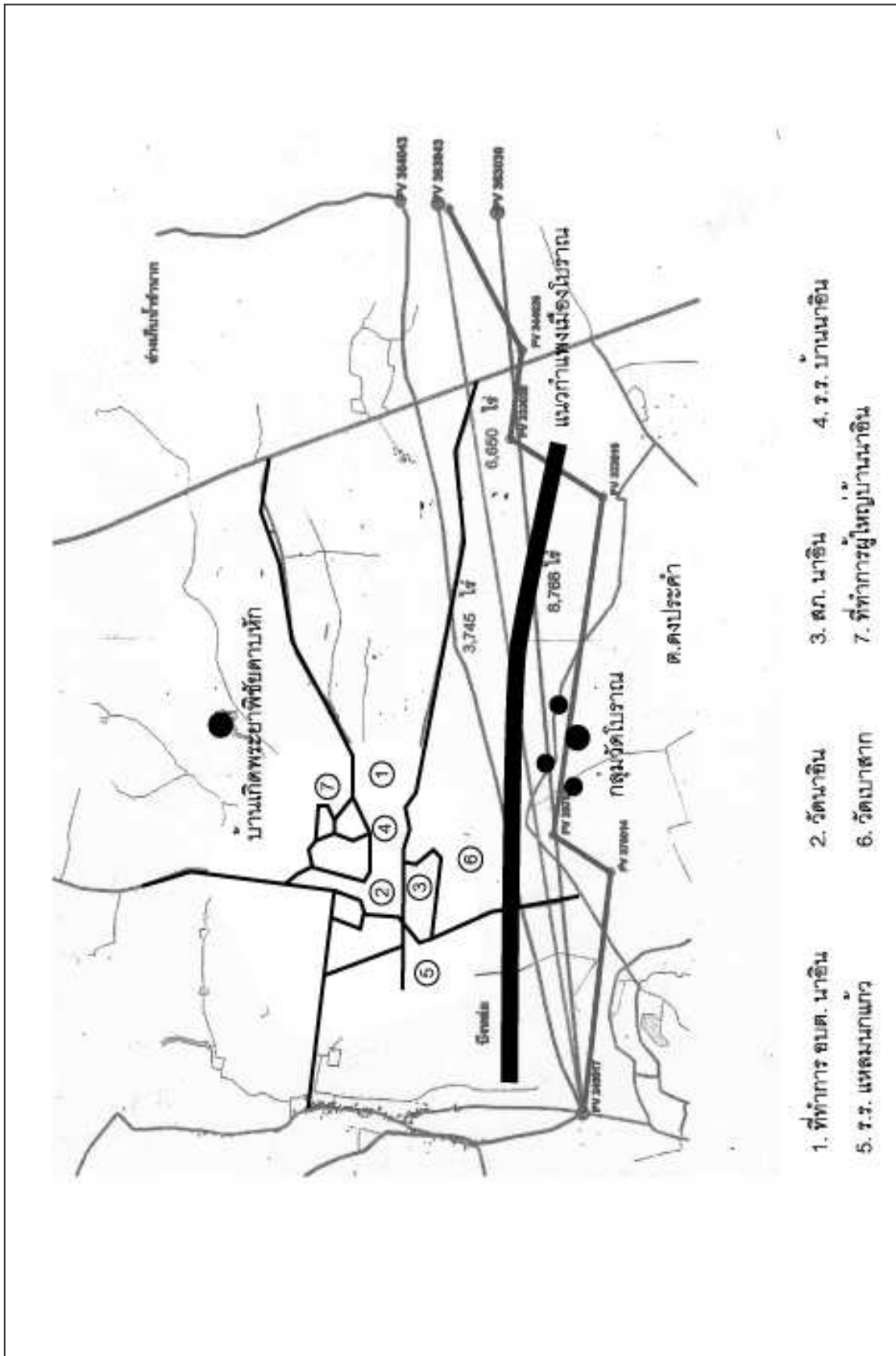
สามัคคีกัน มีประโยชน์ต่อการเร่งรีบเพาะปลูกหรือเก็บเกี่ยวในเวลาจำกัด แต่ปัจจุบันสภาพชุมชนเปลี่ยนแปลงไปพอสมควร การที่คนอพยพเข้าไปทำงานในเมืองใหญ่มากขึ้นทำให้แรงงานในชุมชนน้อยลง ต้องอาศัยเงินทองที่ส่งกลับมาให้จ้างแรงงานจากที่อื่นมาทำงานแทน ทุกวันนี้เงินเข้ามามีบทบาทในชุมชนมากจนทำให้การเอาแรงช่วยเหลือเกื้อกูลกันมีให้เห็นน้อยลง

ปู่ยอด อิมเพ็ง วัย 80 ปี กล่าวย่ำว่า นอกจากลงแขกเอาแรงกันแล้ว สภาพสังคมแต่เดิมเป็นลักษณะที่คนในชุมชนมีความใกล้ชิดกัน ผู้สูงอายุและผู้นำชุมชนมีบทบาทเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ทุกคนจะเชื่อฟังผู้สูงอายุและผู้นำชุมชนเสมอ โดยเฉพาะกำนันและผู้ใหญ่บ้านซึ่งถือเป็นตัวแทนราชการในชุมชน หากมีการบอกกล่าวสิ่งใดทุกคนต้องเชื่อฟังและทำตามอย่างเคร่งครัด การขอความร่วมมือและการร่วมแรงร่วมใจจากคนในชุมชนในการประชุมหารือหรือเอาแรงกันพัฒนาชุมชนจึงไม่ใช่เรื่องยากเหมือนทุกวันนี้;

“นอกจากปัญหาเรื่องข้อพิพาทพื้นที่ทับซ้อนที่ทุกคนมีส่วนร่วมอย่างพร้อมเพรียงกัน แต่เป็นเรื่องยากที่จะบอกให้คนในชุมชนตกลงกันในเรื่องอื่นๆ คิดว่า “การเลือกตั้ง” ทำให้คนในชุมชนแตกแยก มีการแบ่งข้าง แบ่งฝ่าย ไม่สามัคคีกัน ทำให้ไม่ค่อยเห็นการร่วมมือกันทำเพื่อชุมชนอย่างที่เคยเป็น อีกเรื่องคือคนในชุมชนมีความใกล้ชิดกันน้อยลงและต่างคนต่างอยู่จึงเป็นเรื่องยากที่จะเชื่อฟังผู้สูงอายุหรือผู้นำเหมือนที่เคยเป็นมา” (ยอด อิมเพ็ง, สัมภาษณ์: 7 กรกฎาคม 2553)

ในด้านวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ชาวบ้านนาอินได้ยึดถือวัฒนธรรมประเพณีของไทยโดยทั่วไป แต่ที่มีความสำคัญโดยเฉพาะคือ ประเพณีการอาบน้ำพระ นอกจากนี้ ยังนิยมมีการละเล่นแบบไทย เช่น การโยนลูกช่วง ซึ่งทางองค์การบริหารส่วนตำบลพยายามจัดงานอนุรักษ์ประเพณีเหล่านี้ไว้ สำหรับในช่วงประเพณี “กุดสงกรานต์” จะมีการเล่นโยนลูกช่วงด้วยทุกครั้ง โดยลักษณะการเล่นจะมีการแบ่งผู้เล่นฝ่ายชายและหญิงเป็นสองฝ่าย ฝ่ายละห้าจนถึงสิบคนเท่าๆ กัน อุปกรณ์การเล่นใช้ผ้าฝ้ายใหญ่ห่อหญ้าแห้งเป็นลูกกลมผูกชายไว้ เริ่มต้นโยนลูกไปให้อีกฝ่ายหนึ่งรับและปาให้ถูกตัวคนใดคนหนึ่งของฝ่ายตรงข้าม ถ้าปาถูกคนไหนคนนั้นต้องไปเป็นเชลยอีกฝ่ายหนึ่งเล่นสลับกันดังนี้ต่อไปจนฝ่ายไหนได้เชลยมากกว่าจะถือเป็นผู้ชนะ การละเล่นนี้นอกจากผู้เล่นและผู้ชมจะได้รับความสนุกสนานและสร้างความใกล้ชิดระหว่างสมาชิกของชุมชนแล้ว ยังช่วยปลูกฝังให้คนในชุมชนเรียนรู้และฝึกฝนให้มีความรับผิดชอบ รวมทั้งเสริมสร้างความรักและความสามัคคีซึ่งถือเป็นแนวทางการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในอีกทางหนึ่ง

แผนภาพที่ 7: แสดงแผนที่ตั้งและสถานที่สำคัญของชุมชนบ้านนาอิน

ชุมชนบ้านนาอินถือเป็นชุมชนที่มีความเชื่อผูกโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่อย่างมาก เนื่องจากชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนโบราณจึงมีความเชื่อกันว่าพื้นที่นี้มีความผูกพันกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พำนักอยู่ในบริเวณนี้มากมาย อาทิ ความเชื่อที่ว่าบริเวณ “เขาประดู่” มีการฝังสมบัติโบราณเอาไว้ภายในถ้ำ จึงมีเรื่องเล่ากันว่าเมื่อมีคนแอบเข้ามาหยิบเอาของมีค่าไปใช้แล้วไม่ยอมคืน ปากถ้ำจึงถูกหินขนาดใหญ่เคลื่อนลงมาปิดทับจนไม่มีใครสามารถเข้าไปได้อีก หรือบริเวณ “เขาบ่อทอง” เล่ากันว่าแม่น้ำทองคำลอยขึ้นมาจากบ่อ นายอำเภอจึงเกณฑ์ชาวบ้านช่วยกันดึงน้ำทองคำขึ้นมาแต่ไม่สำเร็จเพราะได้จมหายลงไปเสียก่อน เป็นต้น มีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อีกหลายแห่งที่มีความเชื่อผูกโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่จะเข้าไปในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต้องทำพิธีขออนุญาตเสียก่อน มิเช่นนั้นจะทำให้มีอันเป็นไป ความเชื่อเหล่านี้ยังผูกโยงกับการนับถือผีบ้านผีเรือนและการยึดถือสิ่งที่เคยปฏิบัติกันมานาน โดยเชื่อว่าทำแล้วชุมชนหรือคนในครอบครัวจะมีความสุข ทั้งนี้ การทำพิธีกรรมต่างๆ มักมีผู้สูงอายุเป็นผู้ทำพิธี ถือเป็นกรให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุให้ลูกหลานมีความเคารพและกตัญญูต่อผู้ใหญ่และสร้างความเข้มแข็งให้กับครอบครัวและชุมชนได้เป็นอย่างดี

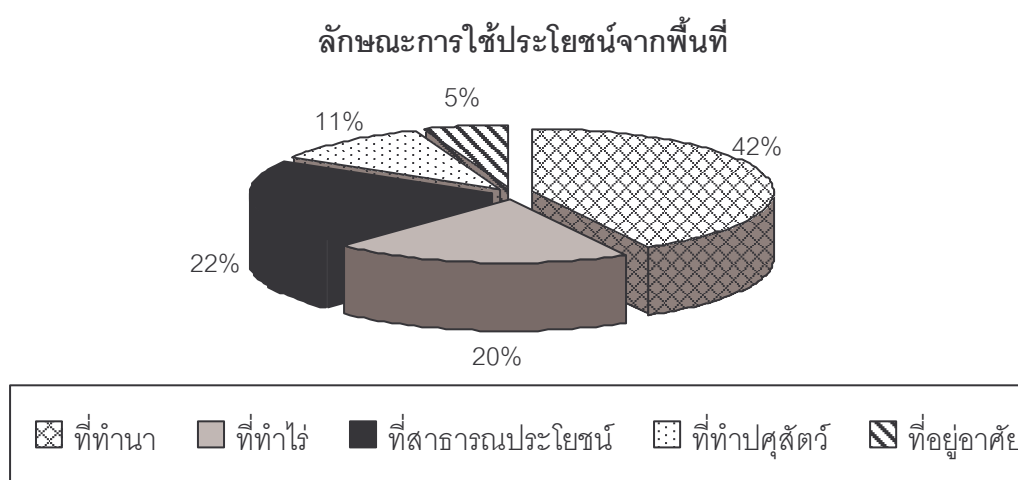
3.1.2 สภาพเศรษฐกิจ

ทุกวันนี้ชาวชุมชนบ้านนาอินส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก ได้แก่ การทำนา รองลงมาคือ การทำไร่ छो้ย ไร่ข้าวโพด ไร่ ถั่วเหลือง และมันสำปะหลัง นอกจากนี้ยังมีการทำสวน และการทำปศุสัตว์ ส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงโคและกระบือจำนวนมาก รองลงมาได้แก่ สุกกร เป็ด และไก่ รวมทั้งการทำประมง ทั้งนี้ ชุมชนบ้านนาอินมีการแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ (ดูแผนภาพที่ 9) เป็นพื้นที่ทำนาประมาณ 27,195 ไร่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนาหว่าน พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกได้แก่ สุพรรณบุรี 90 ชัยนาท 1 พิษณุโลก 60-2 ข้าวขาวดอกมะลิ 105 โดยรวมมีผลผลิตค่อนข้างต่ำ รองลงมาเป็นข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มีพื้นที่ปลูกประมาณ 7,500 ไร่ การปลูกใช้วิธีการหยอดเมล็ด ผลผลิตเฉลี่ย 480 กิโลกรัม/ไร่ छो้ยโรงงาน มีพื้นที่ปลูกประมาณ 200 ไร่ ผลผลิตเฉลี่ย 12 ตัน/ไร่ (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2552) แต่เนื่องจากสภาพพื้นที่ คุณภาพดินและแหล่งน้ำไม่เอื้ออำนวยต่อการทำการเกษตรอย่างต่อเนือง คนในชุมชนจึงมีอาชีพเสริม เช่น รับจ้างทั่วไปนอกพื้นที่ ซึ่งโดยรวมแล้วมีรายได้เฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 50,000 บาท/ครัวเรือนปี

ดังนั้น ในทางเศรษฐกิจชาวบ้านนาอินส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรซึ่งถือว่ามีรายได้ต่ำ รายได้จำกัดของคนในชุมชนย่อมมีผลต่อการพัฒนาพื้นที่และเศรษฐกิจของชุมชนตามมา ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากพื้นที่ส่วนใหญ่ดินมีคุณภาพต่ำและขาดการนำเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่มาใช้ในการพัฒนาผลผลิตอย่างเป็นระบบทำให้สัดส่วนปริมาณผลผลิตต่อไร่ต่ำ ขณะที่นอกพื้นที่ การกักเก็บน้ำจะมีปริมาณน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูกเฉพาะฤดูฝนทำให้สามารถทำนาหรือปลูก

พืชได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น หลังจากนั้นคนในชุมชนส่วนใหญ่ที่ไม่มีเงินทุนสำหรับการทำปศุสัตว์จะว่างงาน ต้องเข้าไปใช้แรงงานตามเมืองใหญ่เป็นอาชีพเสริม ในปีที่มีภัยแล้งจะยิ่งซ้ำเติมปัญหาของคนในชุมชนยิ่งขึ้นไปอีก ปัญหาแหล่งน้ำการเกษตรและความเพียงพอของพื้นที่ทำกินถือเป็นสิ่งที่สำคัญ จึงจำเป็นต้องมีการกักเก็บแหล่งน้ำไว้ใช้นอกฤดูกาลเกษตรและการขยายพื้นที่ทำกินให้กับคนในชุมชนจึงจะมีโอกาสทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น

แผนภาพที่ 8: แสดงลักษณะการใช้ประโยชน์จากที่ดินชุมชน

ปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชนได้เป็นปัจจัยผลักดันที่ทำให้คนในชุมชนได้ขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปยังพื้นที่สาธารณะของบึงหล่ม รวมทั้งพื้นที่ป่าในชุมชนเป็นจำนวนมาก ทำให้ทางราชการต้องดำเนินการออกหนังสือรับรองสิทธิทำกิน (ส.ท.ก.1) ให้แก่ราษฎรรวมทั้งสิ้น 40,178 ไร่ ในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม รวมทั้งมีการประกาศพื้นที่ดำเนินการปฏิรูปที่ดินของรัฐ สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) ได้มีการจัดสรรที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ตั้งแต่ พ.ศ.2526-พ.ศ.2552 โดยพื้นที่เขตปฏิรูปที่ดินในตำบลนาอินมีจำนวนทั้งสิ้น 19,970 ไร่ ดำเนินการไปแล้วจำนวน 1,344 ราย ในพื้นที่ 16,181 ไร่ หรือ 1,958 แปลง คณะรัฐมนตรีได้มีมติขยายการดำเนินการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในที่ดินเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่านาอิน-นayang ในส่วนที่มีสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรม จำนวน 10,170 ไร่ โดยออกพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในท้องที่ตำบลนาอิน นayang อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ และตำบลดงประคำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ให้เป็นเขตปฏิรูปที่ดิน พ.ศ.2552 มุ่งช่วยเหลือประชาชนในท้องถิ่นซึ่งเป็นเกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินหรือมีที่ดินเล็กน้อยสำหรับประกอบกิจการเกษตรกรรม (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2552)

อย่างไรก็ตาม การประกาศแบ่งเขตพื้นที่การปกครองใหม่ของกระทรวงมหาดไทย ทั้งในปี พ.ศ.2521 และพ.ศ.2547 โดยคนในชุมชนไม่มีโอกาสได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ เปรียบเสมือนเป็นการซ้ำเติมความยากลำบากที่มีอยู่ให้กับคนในชุมชนนาอินยิ่งขึ้นไปอีก เนื่องจาก ทำให้พื้นที่ที่คนในชุมชนอ้างว่าอยู่ในเขตตำบลนาอินจำนวนเกือบสองหมื่นไร่ ประกอบไปด้วยที่ดิน ทำกิน และที่อยู่อาศัยจำนวนหนึ่ง รวมทั้งพื้นที่บึงหล่ม และพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่านาอิน- นายาง ส่วนหนึ่งถูกเปลี่ยนแปลงให้อยู่ในเขตตำบลดงประคำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ทำให้คนในชุมชนบ้านนาอินได้รับความเดือดร้อนจำนวนเกือบ 200 ครัวเรือน เนื่องจากประเด็น ปัญหาข้อพิพาทแนวเขตปกครองของทั้งสองฝ่ายยังอยู่ในขั้นตอนของการแก้ไขความความขัดแย้ง จึงทำให้การออกเอกสาร ส.ป.ก.4-01 ยังไม่สามารถดำเนินการได้

นอกจากจะต้องพยายามแก้ปัญหาการแหล่งกักเก็บน้ำไว้ใช้นอกฤดูการเกษตรและการขยายพื้นที่ทำกินให้กับคนในชุมชน รวมทั้งการนำเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่มาช่วยพัฒนาคุณภาพดินและผลิตผลทางการเกษตรแล้ว สิ่งที่ชุมชนได้คำนึงถึงโอกาสในการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนให้ดีขึ้นคือ การแก้ไขปัญหาตลาดกลางเพื่อการเกษตร เนื่องจากที่ผ่านมาผลผลิตที่ผลิตได้ในชุมชนจะเป็นไปในลักษณะต่างคนต่างทำและต่างคนต่างจำหน่าย ซึ่งมีทั้งการนำไปขายนอกพื้นที่หรือมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงที่ การขาดการรวมกลุ่มกันเป็นผลทำให้ผลผลิตมีราคา ค่อนข้างต่ำและมีความไม่แน่นอน ชุมชนจึงได้ริเริ่มตลาดกลางการรับซื้อผลผลิตของคนในชุมชนที่สามารถกำหนดราคาและกำหนดผลผลิตที่ตลาดต้องการได้ดียิ่งขึ้น รวมทั้งมีการรวมกลุ่มแม่บ้าน ทำการเพิ่มมูลค่าให้กับผลผลิตโดยการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรและสร้างผลงานหัตถกรรมจาก วัสดุในท้องถิ่น เช่น การสานหมวกไม้ และการสานเสื่อกก เป็นต้น

3.1.3 สภาพการเมือง

เมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้วนับว่าชาวชุมชนบ้านนาอินมีความตื่นตัวทางการเมือง ในระดับสูงแม้ว่าระดับการศึกษาของคนส่วนใหญ่อยู่ที่ประถมศึกษาปีที่สี่และมีฐานะทางเศรษฐกิจ ไม่ดีนัก ดังจะเห็นได้จากการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง และการเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองของชุมชนกัน เป็นจำนวนมากทั้งการร่วมประชุมประชาคมหมู่บ้านและตำบล การพูดคุยแสดงออกความคิดเห็น ถึงประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนตั้งแต่การพูดคุยในกลุ่มบ้านใกล้เรือนเคียงจนขยายไปสู่การ รวมตัวกันเพื่อประชุมหารือกันในวงกว้าง ดังจะเห็นได้จากกรณีปัญหาข้อพิพาทเขตการปกครอง หรือกรณีปัญหาการบุกรุกพื้นที่สาธารณะบึงหล่มที่ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาจากวงสนทนาของคนใน ชุมชนเพียงจำนวนหนึ่ง แต่เมื่อคนในชุมชนส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นเรื่องของทุกคนในชุมชนที่ต้อง ร่วมมือกันหาทางแก้ไขจึงได้ขยายประเด็นออกไปเพื่อนำเข้าสู่พื้นที่การอภิปรายกันของคนในชุมชน

โดยรวม ด้วยเหตุนี้ จึงสามารถกล่าวได้ว่ามีคนเพียงบางส่วนเท่านั้นที่ไม่สนใจเรื่องราวความเป็นไปของชุมชนและถือว่าเรื่องการเมืองในชุมชนเป็นเรื่องที่ไกลตัวออกไป

เมื่อคนในชุมชนมองการเมืองในระดับที่เหนือขึ้นไปจากระดับท้องถิ่นแล้วจะได้ภาพที่ตรงกันข้าม เนื่องจากคนในชุมชนมองการเมืองในระดับชาติเป็นเรื่องที่ไกลตัว รวมทั้งมีอคติกับผู้แทนราษฎรซึ่งมีพฤติกรรมกอบโกยผลประโยชน์ให้ตนและพวกพ้อง ขาดความจริงใจที่จะทำเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชนและส่วนรวมอย่างแท้จริง จึงทำให้รู้สึกเบื่อหน่ายกับการเมืองลักษณะนี้ โดยเฉพาะในปัจจุบันที่การเมืองไทยยังคงสับสนวุ่นวาย คนในชุมชนส่วนหนึ่งยอมรับว่ายังคงชื่นชอบฝ่ายการเมืองจากพรรคเพื่อไทยแม้จะพอรู้มาบ้างว่ามีผลประโยชน์ทับซ้อนแต่มีผลงานที่ทำให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จริง จึงรู้สึกสงสารเมื่อมีการพยายามบีบคั้นอย่างหนักจากฝ่ายตรงข้าม เข้าใจได้ที่ผ่านมาพื้นที่จังหวัดอุดรดิติถือเป็นฐานเสียงสำคัญของพรรคไทยรักไทยเรื่อยมาจนถึงพรรคเพื่อไทย โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในจังหวัดทั้งหมดมาจากพรรคนี้อีกประการคือส่วนหนึ่งยอมรับว่าหวังผลประโยชน์จากเงินซื้อเสียงในการเลือกตั้ง โดยแตกต่างว่ามีเงื่อนไขที่จะไม่รับเงินเป็นรายบุคคลแต่ให้ผู้สมัครแจกเงินรวมไว้ที่หนึ่งแล้วชุมชนจะมาพิจารณากันว่าจะนำเงินไปใช้อะไร สามารถสะท้อนภาพการคงอยู่ของระบบอุปถัมภ์อย่างชัดเจน

ส่วนการเมืองในท้องถิ่นที่ผ่านมานั้นมีการแบ่งข้างเป็น 2 ฝ่ายอย่างชัดเจน ได้แก่ กลุ่มของนายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน นายระเมียน จันทรดำ ซึ่งเพิ่งชนะเลือกตั้งเป็นสมัยที่สอง เมื่อวันที่ 7 กันยายน พ.ศ.2552 ได้เสียง 1,587 คะแนน จากทั้งหมดเกือบสี่พันคะแนนเสียง สามารถเอาชนะคู่แข่งซึ่งเป็นคนของเมืองฝ่ายตรงข้ามเพียง 81 คะแนน ต่างจากครั้งแรกที่เคยได้คะแนนมากกว่าหลายร้อยคะแนน ซึ่งฝ่ายผู้สนับสนุนต่างเห็นตรงกันว่าฝ่ายตรงข้ามมีปัจจัยสนับสนุนที่ดี แต่สามารถเอาชนะการเลือกตั้งได้ทั้งที่รู้กันว่าไม่มีเงินทองเพราะอาศัยว่าเป็นคนดี คนเก่ง มีความสามารถและตั้งใจทำงาน โดยเฉพาะการต่อสู้ในกรณีข้อพิพาทเขตการปกครองก็ได้ นายระเมียน จันทรดำ ทำหน้าที่ในฐานะตัวแทนชุมชนคอยติดตามประสานงานจนทำให้เรื่องไม่เงยบหายไป ซึ่งน่าจะเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่สามารถเอาชนะใจคนในชุมชนได้ อย่างไรก็ตาม เป็นที่ทราบกันว่ากลุ่มการเมืองของนายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาอินได้รับการสนับสนุนอีกแรงจาก นายพีระศักดิ์ พอจิต (อัยการอ่อง) นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุดรดิติ ตัวแทนของพรรคประชาธิปัตย์ ที่เพิ่งช่วงชิงพื้นที่การเมืองในจังหวัดมาจากพรรคเพื่อไทยได้

กลุ่มการเมืองอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มของ ส.จ.จีระพงษ์ แป้นเพชร ซึ่งเป็นสมาชิกสภาจังหวัด เขตอำเภอพิชัย ตัวแทนจากพรรคเพื่อไทย ที่เพิ่งลงเลือกตั้งสมาชิกสภาจังหวัด เขตอำเภอ

พิชัย และสามารถเอาชนะ ผอ.วิมาน จันทร์ดำ ซึ่งเป็นพี่ชายของ นายระเมียน จันทร์ดำ ที่เป็นฝ่าย การเมืองตรงข้ามได้ แต่ล่าสุดหลังจากที่ทิศทางทางการเมืองในจังหวัดอุตรดิตถ์เริ่มเปลี่ยนไปใน ทิศทางตรงกันข้าม เนื่องจากนายพีระศักดิ์ พอจิต (อัยการอ่อง) ตัวแทนพรรคประชาธิปัตย์ได้รับการ เลือกตั้งให้เป็นนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุตรดิตถ์ ทำให้กลุ่มการเมืองของ ส.จ.จิระพงษ์ แป้นเพชร พิจารณาเห็นว่าหากต้องการสร้างผลงานในพื้นที่ได้อย่างต่อเนื่องจำเป็นต้องตัดสินใจ เข้าพบกับนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุตรดิตถ์ เพราะหากต้องเป็นฝ่ายตรงข้ามกันแล้วกลุ่ม ของตนจะลำบากในการหางบประมาณมาใช้สร้างผลงาน ด้วยเหตุนี้ จึงมีแนวโน้มว่าทั้งสองกลุ่ม การเมืองดังกล่าวจะต้องประสานการทำงานร่วมกันในพื้นที่มากขึ้น

การแบ่งกลุ่มการเมืองในท้องถิ่นออกเป็นสองฝ่ายซึ่งไม่ลงรอยกันค่อนข้างชัดเจนนี้ แม้ไม่ได้รุนแรงถึงขั้นทำร้ายกัน แต่ทำให้มองได้ว่าตัวแทนของชุมชนขาดความร่วมมือร่วมใจกัน ในการทำงานเพื่อชุมชน คนในชุมชนต่างไม่สบายใจกับสถานะที่มีการแบ่งข้างแบ่งฝ่ายเช่นนี้ โดยที่ ต่างฝ่ายต่างทำงานของตนเองไปต่างๆ ที่ควรจะมีการประสานงานและร่วมมือกันทำเพื่อประโยชน์ ของชุมชนโดยรวมมากกว่าที่เป็นอยู่ คนในชุมชนจึงอยากให้เกิดการเมืองที่ร่วมมือกันสร้างสรรค์สิ่ง ที่ดีให้กับชุมชนเหมือนที่เคยเป็นมาในการเมืองสมัยก่อน ทั้งนี้ สิ่งที่น่ากังวลไม่ได้มีเพียงเฉพาะการ ไม่ร่วมมือกันทำงานเท่านั้น แต่หลายคนยังกังวลถึงความแตกแยกระหว่างผู้สนับสนุนทางการเมือง ของทั้งสองฝ่าย ซึ่งอาจหมายถึงความแตกแยกของคนในชุมชนด้วย อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่คนใน ชุมชนรู้สึกพึงพอใจคือ แม้จะมีความแตกแยกทางการเมืองแต่กับกรณีปัญหาข้อพิพาทเขตการ ปกครอง ถือเป็นประเด็นเดียวในตอนนี้ที่รับรู้ได้ว่ากลุ่มการเมืองทั้งสองฝ่ายรวมทั้งทุกคนในชุมชน ได้ร่วมแรงร่วมใจกันต่อสู้ตามวิถีประชาธิปไตยเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนกลับคืนมา

ในทางตรงกันข้าม ยังสามารถพิจารณาได้ว่าการลดลงของจำนวนครัวเรือนและ พื้นที่ทำกินในชุมชนจากการเปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครองย่อมส่งผลกระทบต่อรายได้และ ฐานะทางการเงินขององค์กรปกครองท้องถิ่นที่มีความจำเป็นต้องนำรายได้ดังกล่าวมาใช้ในการทำ หน้าที่พัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนบ้านนาอินโดยตรง และยังมีเชื่อมโยง โดยตรงกับความต้องการผลประโยชน์จาก “บ่อดินลูกรัง” ที่มีมากในบริเวณโดยรอบชุมชนบ้านนา อิน ซึ่งดินลูกรังดังกล่าวสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทั้งการพัฒนาเส้นทางคมนาคมในพื้นที่หรือให้ เอกชนเข้ามาพัฒนาใช้ประโยชน์โดยจ่ายผลตอบแทนให้ท้องถิ่นซึ่งจะทำให้องค์การบริหารส่วน ตำบลมีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งนี้ ความสามารถในการพัฒนาพื้นที่ของฝ่ายบริหารในท้องถิ่นถือเป็นเรื่อง การเมืองด้วย เนื่องจากขนาดพื้นที่และจำนวนประชากรมากขึ้นย่อมสัมพันธ์กับรายได้ที่สามารถ นำมาใช้พัฒนาพื้นที่เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนในชุมชน ขณะที่ทรัพยากรที่เพิ่มขึ้นย่อมมีผล

ต่อความสามารถในการพัฒนาพื้นที่และสัมพันธ์กับคะแนนเสียงทางการเมืองของนักการเมืองทุกระดับโดยตรง ซึ่งประเด็นผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของชุมชนนี้ นายบุญเลิศ มากมี ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน ให้ความเห็นว่า;

“เมื่อก่อนคนบ้านท้องโหลงได้ขยายเข้ามาทำกินในพื้นที่บ้านนาอินซึ่งได้จ่ายภาษีให้ทางตำบลนาอินมาตลอด ทำให้นาอินเคยมีรายได้ภาษีมากเพราะมีพื้นที่การเกษตรมาก แต่การเปลี่ยนแปลงเขตการปกครองโดยการขยายพื้นที่ตำบลลงประจำออก จากตำบลทับยายเชียงจนล้ำเข้ามาในนาอินนี้เป็นการหวังผลนี้ทำให้หลายฝ่ายได้ผลประโยชน์ทั้งนายทุนและฝ่ายการเมืองพิษณุโลก ขณะที่รายได้ภาษีที่จะเพิ่มมากขึ้นตามขนาดพื้นที่และจำนวนประชากรของฝ่ายตงประจำนั้นถือเป็นผลพลอยได้มากกว่า” (บุญเลิศ มากมี, สัมภาษณ์: 11 กรกฎาคม 2553)

เช่นเดียวกับฝ่ายบ้านนาอิน ปัจจัยดังกล่าวถือเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ฝ่ายการเมืองในพื้นที่เข้ามาบีบบังคับในการต่อสู้ของชุมชน การสูญเสียพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของคนในชุมชนจึงเป็นการสูญเสียฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองไปพร้อมกันด้วย ขณะที่การใช้ช่องทางผ่านตัวแสดงอื่น อาทิ องค์กรพัฒนาชุมชน ไม่ได้เข้ามาเป็นทางเลือก ทำให้ฝ่ายการเมืองซึ่งใกล้ชิดและเข้าใจปัญหาของคนในชุมชนมากที่สุดสามารถขยายประเด็นโดยการดึงความร่วมมือจากคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี การที่โครงสร้างทางสังคมการเมืองของชุมชนยึดโยงเข้ากับความสัมพันธ์ที่เป็นทางการระหว่างชุมชนกับสถาบันทางการเมือง ตัวแทนผู้นำชุมชน รวมทั้งส่วนราชการในท้องที่มายาวนาน ทั้งในลักษณะความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและความร่วมมือบนฐานการปกครองแบบการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ทิศทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนจึงมีแนวโน้มเข้าสู่ช่องทางที่เป็นทางการผ่านการร่วมมือกับตัวแทนในพื้นที่เพื่อนำเอาประเด็นทางเศรษฐกิจและสังคมเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจของรัฐ

3.2 กรณีข้อพิพาทแนวเขตการปกครองนาอิน-ตงประจำ

“ชุมชนบ้านนาอิน” ถือเป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่อาศัย “กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน” เป็นหลักในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนมาอย่างยาวนาน การต่อสู้ดังกล่าวมีสาเหตุมาจากการประกาศเปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครองระหว่างอำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์กับอำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ตามประกาศของกระทรวงมหาดไทย ทั้งฉบับปี พ.ศ.2521 และ พ.ศ.2547 โดยที่คนในชุมชนไม่มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินการ เป็นผลทำให้คนในชุมชนเชื่อว่าพื้นที่ชุมชนทั้งพื้นที่ป่าไม้ ที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัยจำนวนกว่าหนึ่งหมื่นเก้าพันไร่ได้

ถูกเปลี่ยนแปลงเข้าไปอยู่ในแนวเขตการปกครองของตำบลดงประจำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ด้วยความเป็นชุมชนที่มีมาแต่ดั้งเดิมนับร้อยปี สมาชิกทุกคนมีความผูกพันกับพื้นที่และประวัติศาสตร์ของชุมชน ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้สร้างผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตให้กับชาวชุมชนบ้านนาอินที่ถูกริดรอนสิทธิในการเลือกกำหนดชีวิตของตนเอง

ประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องการเปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครองทั้งสองฉบับโดยขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำแนวเขตอย่างแท้จริงตั้งแต่เริ่มแรก ทำให้ชาวชุมชนบ้านนาอินนำโดยนายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน ระเบียบ จันทร์ดำ ในฐานะตัวแทนชุมชนบ้านนาอินได้ร่วมกับคนในชุมชนร้องคัดค้านประกาศกระทรวงมหาดไทยทั้งสองฉบับว่าไม่ถูกต้องมาตลอดช่วงเวลากว่าสิบปี โดยยืนยันแนวเขตที่สามารถพิสูจน์ได้ว่ามีมาแต่เดิมควรเป็นไปตามแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ “นาอิน-นายาง” และแนวเขตที่ดิน สค.1 ของคนในชุมชน อาศัยวิธีการต่อสู้ทั้งโดยการยื่นหนังสือร้องเรียน การเดินขบวนประท้วงและการปิดถนนกีดกันให้ทางส่วนงานที่เกี่ยวข้องรับเรื่องคัดค้าน แม้ทางส่วนราชการจะมีการตอบสนองโดยมีการตั้งคณะทำงานเพื่อหาข้อยุติโดยมีตัวแทนจากกระทรวงมหาดไทยเข้าประชุมร่วมกับคณะกรรมการจังหวัดอุตรดิตถ์และพิษณุโลกถึงสามครั้งแต่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ เนื่องจากชาวชุมชนบ้านนาอินต่างเห็นพ้องกันว่าข้อเสนอของที่ประชุมทำให้ตนเสียเปรียบจึงปฏิเสธข้อเสนอของที่ประชุมซึ่งทำให้ปัญหาข้อพิพาทและการต่อสู้ของชาวชุมชนบ้านนาอินยืดเยื้อมานานนับสิบปี

เนื่องด้วยผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลกได้ดำเนินการตั้งและเปลี่ยนแปลงเขตตำบลในท้องที่ โดยอาศัยอำนาจตามความในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ.2457 มาตรา 6 และมาตรา 29 ตั้งตำบลดงประจำ ขึ้นในท้องที่อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ให้มีเขตการปกครอง รวม 7 หมู่บ้าน โอนจากตำบลทับยายเชียง อำเภอพรหมพิราม มีอาณาเขตทางทิศเหนือติดต่อกับเขตตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ โดยถือ “สันเขาปรง” กับ “สันเขาพิชัย” และ “กึ่งกลางบึงหล่ม” และ “สันเขาชำชอย” เป็นแนวแบ่งเขต ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องการตั้งและเปลี่ยนแปลงเขตตำบลในท้องที่อำเภอพรหมพิราม กิ่งอำเภอเนินมะปราง อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก ลงวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2521 อย่างไรก็ตาม ประชาชนทั้งสองอำเภอต่างมิได้รับรู้เรื่องการเปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครองแต่อย่างใด รู้เพียงว่ามีการโอนย้ายหมู่บ้านบางส่วนของตำบลทับยายเชียง ซึ่งมีเขตติดต่อกับตำบลนาอินมาแต่เดิมมาตั้งเป็น ตำบลดงประจำ ทั้งยังมีการอ้างว่าชาวดงประจำที่มีที่ดินทำกินอยู่ในพื้นที่ปัญหานี้ยังคงจ่ายภาษีบำรุงท้องที่ที่ตำบลนาอินเรื่อยมา มิได้ทราบว่ามีพื้นที่ส่วนนี้ถูกรวมเข้ากับตำบลดงประจำแล้ว

น่าสนใจว่ากว่าที่ประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับปี พ.ศ.2521 จะเป็นที่รับทราบของคนในชุมชนท้องถิ่น เวลาได้ล่วงเลยไปแล้วถึง 14 ปี โดยในปี พ.ศ.2535 สำนักงานป่าไม้เขตพิษณุโลกได้ทำหนังสือถึงผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรดิตถ์ เนื่องจากการสำรวจพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ “ป่านาอิน-นายาง” ด้านทิศใต้ ในท้องที่อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ตามประกาศทำยกกฎกระทรวงฉบับที่ 60 (พ.ศ.2502) กระทรวงมหาดไทยได้เปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครองระหว่างอำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ และอำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เมื่อปี พ.ศ.2521 ทำให้มีพื้นที่ป่าสงวนเดิมบางส่วนอยู่ในเขตอำเภอพรหมพิราม จึงเห็นควรกำหนดพื้นที่ป่าตามเขตการปกครองและยกเลิกกฎกระทรวงฉบับที่ 60 (พ.ศ.2502) ขอกำหนดเป็นป่าสงวนแห่งชาติใหม่ รวม 2 ป่า คือ “ป่านาอิน-นายาง” อยู่แนวเขตป่าสงวนแห่งชาติเดิม และนำส่วนที่ตัดออกจากเขตการปกครองเดิมอำเภอพิชัย ให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ “ป่าบึงหล่ม” อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ชาวชุมชนทั้งสองฝั่งตำบลจึงได้ทราบว่าพื้นที่บางส่วนของตำบลนาอินได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปอยู่ในเขตตำบลดงประคำโดยไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของการเห็นชอบร่วมกันจากคนในท้องถิ่น

ชาวชุมชนบ้านนาอินจึงได้รวมตัวกันนำเรื่องดังกล่าวเข้าทักท้วงกับทางอำเภอพิชัยหลายครั้ง เพื่อให้ทางราชการได้เข้ามาตรวจสอบแนวเขตที่มีการประกาศออกมาเนื่องจากเห็นว่ามีผิดไปจากข้อเท็จจริงที่คนในชุมชนรับรู้ เพราะหากยึดตามประกาศของกระทรวงมหาดไทยแล้วจะมีผลให้พื้นที่ของชุมชนบ้านนาอินถูกรวมเข้าไปอยู่ในเขตตำบลดงประคำเป็นจำนวนถึง 8,768 ไร่ ขณะเดียวกัน ได้เกิดกรณีป้ายแสดงแนวเขตระหว่างจังหวัดอุตรดิตถ์กับพิษณุโลกซึ่งเดิมอยู่บริเวณหลักกิโลเมตรที่ 46 บนทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 11 ถูกย้ายมาติดตั้งบริเวณกิโลเมตรที่ 50 รุกล้ำเข้ามาอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 6 ตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นระยะทางถึง 4 กิโลเมตร จึงมีการร้องขอให้มีการตรวจสอบป้ายแสดงแนวเขตจังหวัด เนื่องจากการย้ายป้ายดังกล่าวอาจทำให้เกิดความเข้าใจสับสนในเรื่องแนวเขตและสิทธิประโยชน์ของประชาชน ตลอดจนการทำงานของทางส่วนราชการ จากการตรวจสอบตามข้อเรียกร้องของชุมชนในเบื้องต้นได้มีการถอยป้ายกลับไปจุดเดิม แต่การตรวจสอบแนวเขตที่แน่นอนยังไม่สามารถหาข้อยุติได้

สาเหตุสำคัญที่ทำให้การตรวจสอบแนวเขตการปกครองตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์กับตำบลดงประคำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งพิจารณาจากหลักฐานเอกสารและการตรวจสอบในพื้นที่ร่วมกันของคณะกรรมการจังหวัดอุตรดิตถ์กับจังหวัดพิษณุโลก ไม่สามารถหาข้อยุติได้ เนื่องจากบันทึกแนวเขตการปกครองของอำเภอพิชัยยึดแนว “สันเขาพิชัย” ผ่านบึงหล่มไปสิ้นสุดที่ “สันเขาสามช้อย” ที่เนิน 368 ขณะที่บันทึกแนวเขตการปกครองของทางฝ่ายอำเภอพรหมพิรามยึดแนว “สันเขาพิชัย” ผ่านบึงหล่มไปสิ้นสุดที่ “สันเขาสามช้อย” ที่เนิน 536

ซึ่งคณะกรรมการที่ไปตรวจสอบไม่สามารถยืนยันได้ว่าเนินใดเป็นเนิน 368 หรือ 536 จึงไม่สามารถหาข้อยุติได้ว่าจะใช้จุดใดเป็นแนวเขตที่แน่นอน ทำให้เกิดความสับสนและมีข้อโต้แย้งเกิดขึ้นในชุมชนมานานนับสิบปีและไม่มีทีท่าว่าจะได้ข้อยุติ โดยต่างฝ่ายต่างยึดถือแนวเขตตามที่มีบันทึกไว้ในส่วนของตนและขอให้ทางส่วนราชการเป็นผู้ตรวจสอบและตัดสิน ซึ่งในเรื่องนี้ นายอิน จินย้าย อายุ 74 ปี อดีตสมาชิกสภาตำบลนาอิน ให้ความเห็นว่า;

“แรกเริ่มนั้นตำบลนาอิน มีเขตติดต่อกับตำบลทับยายเชียง จังหวัดพิษณุโลก ต่อมาตำบลดงประคำแยกออกมาจากตำบลทับยายเชียงในปี พ.ศ.2521 ซึ่งทำให้มีการกำหนดแนวเขตใหม่ล้ำเข้ามาในเขตตำบลนาอิน ในเวลานั้นทั้งชาวบ้านนาอินและชาวบ้านท้องโพงที่ทำกินในพื้นที่ไม่มีใครทราบเลย ยังคงจ่ายภาษีให้กับทางตำบลนาอินมาโดยตลอด กว่าจะทราบเรื่องเวลาได้ผ่านพ้นมาหลายปีแล้ว ชาวบ้านนาอินจึงตื่นตัวพากันรวบรวมหลักฐาน ที่ระบุถึงแนวเขตเดิมมายืนยันต่อส่วนราชการว่าการกำหนดแนวเขตใหม่รุกล้ำเข้ามายังพื้นที่ของตำบลนาอินจริงแต่การสนองตอบเป็นไปอย่างเชื่องช้ามาก” (อิน จินย้าย, สัมภาษณ์: 8 กรกฎาคม 2553)

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 ระหว่างที่กรณีข้อพิพาทยังไม่ได้ข้อยุติ วันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2546 นายชัชวาลย์ ศิริพันธ์ นายอำเภอพรหมพิราม ได้ทำหนังสือถึงนายอำเภอพิชัยเพื่อขอให้มีการตรวจสอบแนวเขตระหว่างสองอำเภออีกครั้ง โดยมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้นำชุมชนบ้านนาอินร่วมชี้แนวเขตตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับปี พ.ศ. 2521 เนื่องจากได้รับคำร้องจากประชาชนในพื้นที่ทั้งสองฝ่ายซึ่งมีแนวเขตการปกครองติดต่อกันถึงสภาพปัญหาการไม่มีหลักเขตและแนวเขตการปกครองที่ชัดเจนแน่นอน ทำให้ตลอดเวลาหลายปีที่ผ่านมาประชาชนทั้งสองฝ่ายได้รับความเดือดร้อนจากการปัญหาคดีความการตัดไม้ทำลายป่าและการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติ “ป่านาอิน-นายาง” และปัญหาการจัดเก็บภาษีบำรุงท้องที่ซึ่งชาวตำบลดงประคำที่มีที่ดินทำกินในบริเวณพื้นที่ปัญหานี้ยังคงมีการจ่ายภาษีบำรุงท้องที่ให้กับทางตำบลนาอินเรื่อยมา รวมทั้งปัญหาการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกินในพื้นที่ปัญหาที่ทางราชการไม่สามารถดำเนินการให้กับประชาชนได้หากยังไม่มีข้อตกลงที่แน่ชัด

ด้วยเหตุนี้ ทั้งสองฝ่ายจึงตกลงที่จะเริ่มตรวจสอบพื้นที่ร่วมกันอย่างจริงจัง โดยทำการนัดหมายกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล รวมทั้งตัวแทนประชาชนทั้งสองฝ่ายมาประชุมร่วมกันเมื่อวันที่ 11 มิถุนายน พ.ศ.2546 โดยมีการตรวจสอบแนวเขตการปกครองตามแผนที่และประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับปี พ.ศ.2521 แต่ผลปรากฏว่าที่ประชุมไม่สามารถ

หาข้อยุติได้เนื่องจากยังไม่สามารถชี้ชัดแนวเขตที่ถูกต้อง และต่างอ้างสิทธิ์ว่าเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตชุมชนของตน จึงตกลงให้มีการนัดหมายผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งสองฝ่ายเข้าร่วมตรวจสอบแนวเขตใหม่อีกครั้งในภายหลัง ทั้งนี้ ชาวบ้านนาอินได้มีการตั้งข้อสังเกตและรวมตัวกันเพื่อร้องเรียนไปยังองค์การบริหารส่วนตำบลนาอินให้ประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีการตรวจสอบและทำความเข้าใจกับคนในชุมชนกรณีที่มีการแจ้งขอออกหลักฐานการครอบครองที่ดิน (ส.ค.1) ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ “ป่านาอิน-นายาง” ในพื้นที่พิพาทเขตการปกครองและมีนายหน้าค้าที่ดินเข้ามาติดต่อขอซื้อที่ดินจำนวนมากจากชาวบ้านในพื้นที่เพื่อไปดำเนินการออก น.ส.3 รวมทั้งมีกระแสข่าวว่าจะมีการแบ่งแนวเขตใหม่โดยที่ผู้นำชุมชนและคนในพื้นที่ไม่มีส่วนร่วมพิจารณา

ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องสัมพันธ์กับข้อสังเกตของชาวบ้านนาอินที่รับรู้ถึงการเคลื่อนไหวของทางผู้มีอำนาจในจังหวัดพิษณุโลกพยายามสนับสนุนคนในเขตชุมชนบ้านนาอินบางส่วนยอมรับการอยู่ในพื้นที่ตำบลดงประจำ โดยการโน้มน้าวใจด้วยการอำนวยความสะดวกในการติดต่อกับทางราชการอย่างเต็มที่ รวมทั้งสิทธิประโยชน์ต่างๆ ที่จะได้รับมากกว่าโดยเฉพาะการแจ้งสิทธิในที่ดินเพื่อขอออกเอกสารสิทธิ์หรือใบรับรองที่ดินทำกินซึ่งเป็นทั้งหลักประกันความมั่นคงในชีวิตและหลักประกันทางการเงินที่ทำให้เจ้าของสามารถนำที่ดินไปจำนองหรือขอกู้เงินกับทางธนาคารได้ในราคาที่สูงกว่าที่ดินในเขตจังหวัดอุตรดิตถ์ เนื่องจากจังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจสูงกว่ามาก รวมทั้งชักจูงคนบ้านนาอินเดิมซึ่งมีที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินติดแนวเขตพิพาทย้ายทะเบียนบ้านมาอยู่กับทางตำบลดงประจำโดยให้ช่วยชี้แนวเขตให้แลกกับตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและสิทธิในที่ทำกิน จากการสอบถามข้อเท็จจริงจากบุคคลดังกล่าวเรื่องการได้รับประโยชน์แลกเปลี่ยนจากทางพิษณุโลกจึงได้รับคำตอบว่า;

“ผมเป็นคนบ้านนาอินจริง ญาติพี่น้องส่วนใหญ่ก็ยังอยู่ที่บ้านนาอิน แต่ที่ผมกับคน 5-6 บ้าน ย้ายทะเบียนบ้านมาอยู่พิษณุโลกตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เพราะต้องการไฟฟ้าและโฉนดที่ดินซึ่งทางอำเภอพิชัยดำเนินการให้ไม่ได้ แต่บางบ้านที่อยู่แนวเดียวกันไม่ได้ย้าย ผมแค่เห็นว่าอยู่บ้านไหนก็เป็นประเทศเดียวกันจึงไม่คิดว่าจะเป็นปัญหาอะไร... เรื่องตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านได้มาจริง แต่ผมที่มีอาชีพทำไร่นาสวนแค่นี้ ต่อไฟฟ้าและหลักประกันเรื่องที่ดินทำกินถือว่าพอใจแล้ว...เรื่องข้อพิพาทแนวเขตมีหลายครั้งที่พากันมาประท้วงปิดถนนอยู่ตรงหน้าบ้านผมเพราะเค้าว่าถนนตรงนี้มันเป็นเส้นแบ่งพอดี พอมาถึงต่างฝ่ายต่างชี้ไปคนละทิศคนละทางแต่สุดท้ายตกลงกันไม่ได้สักที อนาคตหากมีการเปลี่ยนแปลงอีกต้องกลับไปอยู่กับบ้านนาอินก็ยอมรับได้ไม่มีปัญหาอะไร” (ขอสงวนนาม, สัมภาษณ์: 15 กันยายน 2553)

หลังจากองค์การบริหารส่วนตำบลนาอินได้มีการนำข้อสังเกตและข้อร้องเรียนของ ชาวชุมชนบ้านนาอินประสานไปยังอำเภอพิชัยและส่วนราชการที่เกี่ยวข้องได้ไม่นาน อีกทั้งปัญหา ในกรณีข้อพิพาทแนวเขตการปกครองระหว่างตำบลนาอิน อำเภอพิชัย กับตำบลดงประจำ อำเภอ พรหมพิราม ยังไม่เป็นที่ยุติแน่ชัด กระทรวงมหาดไทยได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง การ กำหนดเขตตำบลในท้องที่อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ลงวันที่ 3 เมษายน พ.ศ.2547 และประกาศ กระทรวงมหาดไทย เรื่อง การกำหนดแนวเขตตำบลในอำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ลง วันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2547 ซึ่งมีผลทำให้ประกาศฉบับอื่นซึ่งมีข้อความขัดแย้งกับประกาศฉบับนี้ เป็นอันสิ้นสุดไป ประกาศดังกล่าวได้กำหนดแนวเขตการปกครองระหว่างสองตำบลใหม่ซึ่งแทนที่ ชุมชนบ้านนาอินจะได้พื้นที่กลับคืน กลับกลายเป็นต้องเสียพื้นที่ของชุมชนเพิ่มขึ้นจากเดิมอีกถึง เกือบหนึ่งหมื่นไร่ ยิ่งสร้างความสับสนและความไม่พอใจให้คนในชุมชนมากขึ้นไปอีก

ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง การกำหนดเขตตำบลท้องที่อำเภอพิชัย จังหวัด อุตรดิตถ์ ลงวันที่ 3 เมษายน พ.ศ.2547 มีสาระสำคัญคือ ผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรดิตถ์ ได้อาศัย อำนาจตามความในมาตรา 6 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ.2457 กำหนดเขต ตำบลนาอิน ในท้องที่อำเภอพิชัย ให้มีเขตการปกครองรวม 7 หมู่บ้าน และให้มีอาณาเขตทิศใต้ ติดต่อกับตำบลดงประจำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก มีแนวเขตเริ่มต้นจาก “เนิน 335 บริเวณพิกัด PV363043 ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ตามไหล่เขาสามช้อย ถึงทางหลวงหมายเลข 11 บริเวณพิกัด PV338041 ไปตามทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตามคันที่ดินราษฎรถึงถนนสาธารณะ บริเวณพิกัด PV305034 ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตามคันที่ดินราษฎรถึงถนนสายเนินควง-ท้อง โพลง บริเวณพิกัด PV274026 ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ตามคันที่ดินราษฎรถึงขอบบึงหล่มฝั่ง ตะวันออก บริเวณพิกัด PV263023 ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นแนวเส้นตรงถึงขอบบึงหล่มฝั่ง ตะวันตก บริเวณพิกัด PV251020 ผ่านตรงไปตามคันที่ดินราษฎรสิ้นสุดที่สันเขาพิชัย บริเวณพิกัด PV245017 รวมระยะทางด้านทิศใต้ประมาณ 12 กิโลเมตร”

เนื้อความตามประกาศกระทรวงมหาดไทยฉบับดังกล่าวมีผลทำให้ชุมชนบ้านนาอิน ต้องเสียพื้นที่ดั้งเดิมเพิ่มมากขึ้นเมื่อรวมกับพื้นที่ที่เสียไปตามประกาศกระทรวงมหาดไทยฉบับปี พ.ศ.2521 พื้นที่ของชุมชนบ้านนาอินถูกตัดทอนลงถึง 19,163 ไร่ (ดูแผนภาพที่ 10) ทั้งที่ข้อพิพาท จากแนวเขตเดิมยังไม่ได้ข้อยุติ สำหรับชุมชนแล้วปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดข้อพิพาทแนวเขตการ ปกครองระหว่างชุมชนบ้านนาอินกับตำบลดงประจำเป็นผลมาจากดำเนินการอย่างไม่เป็นธรรม ของรัฐที่มีต่อชุมชนมาตั้งแต่ต้น สะท้อนปัญหาประชาธิปไตยที่อำนาจถูกยึดโดยอยู่เฉพาะเพียงคน กลุ่มหนึ่งโดยที่คนในชุมชนไม่ได้รับโอกาสให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพิจารณาและตัดสินใจ หากคน

ในชุมชนไม่ร่วมกันแก้ไขเท่ากับเป็นการยอมรับการเสียสิทธิชุมชนที่จะกำหนดความเป็นไปในชีวิตของตนที่คงความเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์และสายสัมพันธ์อันยาวนาน ทั้งยังคงความสามารถในการจัดการชีวิตของชุมชนในด้านต่างๆ ได้ด้วยตนเอง คนในชุมชนจึงต้องร่วมมือกันใช้กลไกการมีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเรียกร้องเอาสิทธิของชุมชนกลับคืนมา

3.3 สิทธิชุมชนของบ้านนาอิน: ชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดชีวิตตนเอง

ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง การเปลี่ยนแปลงเขตพื้นที่การปกครอง ฉบับปี พ.ศ.2547 กำหนดให้เปลี่ยนแปลงเขตพื้นที่การปกครองระหว่างตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ กับตำบลดงประจำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก โดยคนในชุมชนบ้านนาอินอ้างว่าไม่มีโอกาสได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงให้ถูกต้อง จนเป็นผลทำให้ชุมชนบ้านนาอินต้องเป็นผู้เสียสิทธิประโยชน์ในฐานะชุมชนท้องถิ่นที่สมาชิกมาอยู่รวมกันเป็นสังคมที่มีความผูกพันระหว่างคนกับพื้นที่ชุมชนมานานหลายชั่วอายุคน รวมเป็นพื้นที่ที่ชุมชนต้องสูญเสียไปกว่าหนึ่งหมื่นเก้าพันไร่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงให้อยู่ในเขตตำบลดงประจำ เป็นผลจากการริดรอนสิทธิของการมีสิทธิ (The Right to have Rights) ในการมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชุมชนเอง ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิทธิชุมชนใน 2 ลักษณะที่สำคัญ คือ (1) ผลกระทบต่อความเป็นชุมชนที่มีความผูกพันกับตัวตนในประวัติศาสตร์ของชุมชน และ (2) ผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับความสามารถในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนโดยตรง;

(1) ผลกระทบต่อสิทธิชุมชนในส่วนแรกคือ ผลต่อความเป็นชุมชนที่มีความผูกพันกับตัวตนในประวัติศาสตร์ของชุมชน มีสาเหตุมาจากการที่ชาวชุมชนบ้านนาอินยึดถือต่อกันมาว่าพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไปตามประกาศของกระทรวงมหาดไทยเป็นของชุมชนมาแต่ดั้งเดิม ให้กำเนิดและหล่อเลี้ยงชีวิตคนในชุมชนมาทุกยุคทุกสมัย เนื่องจากเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ในบริเวณนี้มาตั้งแต่สมัยอาณาจักรสุโขทัย โดยเชื่อว่าเป็นกลุ่มคนรุ่นแรกที่อาศัยอยู่รวมกันจากไม่กี่ครัวเรือนจนเกิดเป็นชุมชนขนาดเล็กและได้มีการพัฒนาขึ้นจนเป็นชุมชนเมืองที่มีความสำคัญมากขึ้น เพราะแต่ดั้งเดิมพื้นที่ชุมชนเป็นพื้นที่ราบอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “บึงหล่ม” สามารถกักเก็บน้ำได้ในปริมาณมากจึงทำการเพาะปลูกได้เป็นอย่างดี การขยายตัวของชุมชนโบราณสังเกตได้จากการปรากฏหลักฐานแนวกำแพงเมืองเดิมและวัดโบราณอีกหลายแห่งที่มีฐานเป็นศิลาแลงซึ่งเป็นวัสดุที่นำมาใช้กันมากในการก่อสร้างสถานที่สำคัญในบริเวณดังกล่าว ถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ช่วยยืนยันความเก่าแก่ของชุมชนแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ในสมัยกรุงศรีอยุธยาชุมชนบริเวณนี้ได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพิชัย ซึ่งในปัจจุบันคือพื้นที่ในเขตการปกครองของอำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ชุมชนแห่งนี้จึงมีความเชื่อมโยงกับประวัติเมืองพิชัยซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญที่ทำให้ชาวเมืองแห่งนี้ได้มีโอกาสในการแสดงความสามารถต่อสู้กับข้าศึกศัตรูของชาติมาทุกยุคทุกสมัย ทำให้คนในชุมชนมีความผูกโยงโดยตรงกับวีรกรรมความกล้าหาญ ความซื่อสัตย์และจงรักภักดีของ “พระยาพิชัยดาบหัก” นายทหารเอกราชวงศ์จักรีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในการร่วมทำสงครามกอบกู้เอกราชและรวบรวมแผ่นดินจนเป็นปึกแผ่นมาจนถึงทุกวันนี้ ด้วยเหตุนี้ พระยาพิชัยดาบหัก จึงเป็นเสมือนบิดาของชาวจังหวัดอุตรดิตถ์และชาวเมืองพิชัย ทำให้คนรุ่นหลังได้ศึกษายึดถือแบบอย่างในคุณงามความดี ซึ่งในเรื่องนี้ ปุยอด อิมเพ็ง วัย 80 ปี ยืนยันความภาคภูมิใจที่ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวชุมชนบริเวณนี้ซึ่งถือตนเป็นลูกหลานของท่านสืบมาว่า;

“พระยาพิชัยท่านเป็นคนบ้านคา บ้านเกิดท่านจริงๆ อยู่เหนือขึ้นไปจากชุมชนเราที่นี่แค่ห้า-หกกิโลเมตร ตอนนี้อยู่ทางจังหวัดมาสร้างบ้านไม้ทรงไทยโบราณคู่กับสถาปัตยกรรมอยู่ตรงนั้นเป็นอนุสรณ์ให้คนทั่วไปได้มาเคารพสักการะ ไม่เฉพาะคนแถวนี้หรือคนพิชัยหรอกที่ว่าตัวเองเป็นลูกหลานของท่าน คนทั้งจังหวัดอุตรดิตถ์ตั้งแต่ลี้ไปจนถึงบ้านโคกฝั่งติดชายแดนประเทศลาวก็บอกเหมือนกันว่าตัวเองเป็นลูกหลานพระยาพิชัย” (ยุด อิมเพ็ง, สัมภาษณ์: 7 กรกฎาคม 2553)

การเปลี่ยนแปลงเขตพื้นที่ชุมชนจำนวนมากในสมัยคนรุ่นปัจจุบันจึงเปรียบได้กับการสูญเสียสมบัติอันมีค่าของชุมชนส่วนหนึ่งที่บรรพบุรุษช่วยกันดูแลรักษาและอาศัยใช้ประโยชน์มาอย่างยาวนาน ไม่เพียงแต่พื้นที่ซึ่งถูกตัดทอนไปเท่านั้นหากการประกาศเปลี่ยนแปลงพื้นที่การปกครองเป็นที่ยุติจะมีผลทำให้คนชุมชนบ้านนาอินนับสิบครัวเรือนต้องถูกบังคับให้รับสภาพการเปลี่ยนสถานะจากชาวเมืองพิชัยที่มีประวัติศาสตร์อันภาคภูมิใจ การถือตนเป็นลูกหลานพระยาพิชัยดาบหักและบรรพบุรุษชาวเมืองพิชัยที่ได้แสดงวีรกรรมให้เป็นที่ประจักษ์ในการรักษาเอกราชและสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับแผ่นดินไทยมาจนถึงทุกวันนี้ การอาศัยอยู่รวมกันเป็นเครือญาติที่มีบรรพบุรุษสืบต่อเชื้อสายในพื้นที่ดินแดนเดียวกันมายาวนานหลายชั่วอายุคน สิ่งดังกล่าวสร้างผลกระทบกระเทือนต่อสภาพจิตใจของสมาชิกชุมชนบ้านนาอินที่ผูกพันทางสายเลือดเป็นเครือญาติใกล้ชิดกัน ซึ่งการสูญเสียสภาพจิตใจเช่นนี้ไม่สามารถประเมินมูลค่าได้

นายขวัญ อิมเพ็ง สารวัตรกำนันตำบลนาอิน ได้ให้ข้อมูลว่าบรรดาผู้สูงอายุในชุมชนรู้สึกไม่เห็นด้วยกับแนวเขตที่ทำขึ้นใหม่และไม่พอใจมากที่ทางราชการดำเนินการโดยไม่สอบถาม

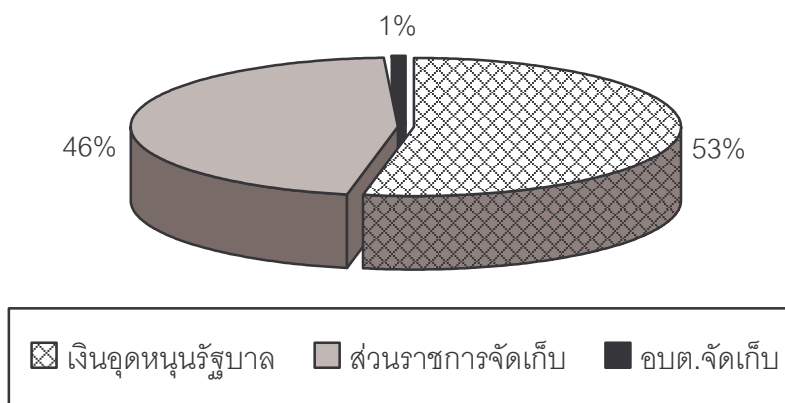
และไม่ให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นผลทำให้คนส่วนหนึ่งถูกผลักไปอยู่ในเขตปกครองใหม่ ซึ่งเพิ่งถูกจัดตั้งมาเพียงไม่กี่สิบปี ขณะที่บางส่วนต้องเสียสิทธิประโยชน์จากราชการเนื่องจากไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลง เมื่อเกิดประเด็นปัญหาพื้นที่ทับซ้อนขึ้นคนในชุมชนทั้งผู้สูงอายุและคนรุ่นใหม่ถือว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นความบกพร่องของทุกคน ซึ่งต้องพยายามต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนกลับคืนมา แม้คนในชุมชนจะไม่ต้องการความขัดแย้งที่ไม่ได้เป็นผู้ก่อเพราะแต่เดิมผู้คนทั้งสองชุมชนมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมาก มีการไปมาหาสู่และซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า และผลผลิตทางการเกษตรกันมาตลอด แต่ด้วยผลงานของรัฐทำให้ทุกวันนี้ต่างฝ่ายต่างเข้าหน้ากันไม่ติด โดยทั้งสองชุมชนแทบไม่มีการติดต่อพูดคุยกันเช่นในอดีต;

“ที่ชุมชนอยู่กันมาแต่เดิมก็มีความสะดวกดีอยู่แล้ว ทั้งการเดินทางไปติดต่อกับทางราชการหรือประสานงานขอความช่วยเหลือทั้งปัญหาภัยแล้งหรือน้ำท่วมกับอำเภอ พืชัยสามารถทำได้รวดเร็ว กับชุมชนอื่นโดยรอบไม่มีปัญหากันเข้ากันได้ดีจึงไม่เห็นความจำเป็นที่รัฐต้องเปลี่ยนแปลงแนวเขต สำคัญที่สุดคือ ด้วยถือว่าชุมชนเราเป็นชุมชนเก่าแก่อยู่ร่วมกันเป็นเครือญาติมาแต่โบราณ คนของเรายอมรับไม่ได้ที่ที่ดินของชุมชนซึ่งสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตาทวดถูกย้ายให้ไปเป็นของคนอื่น เมื่อที่ดินไปคนก็ต้องไปด้วย แต่เมื่อคนไม่ยอมไปก็ต้องรักษาที่ดินและคนไว้ให้ยังคงความเป็นชุมชนเหมือนเดิม” (ขวัญ อิมเพ็ง, สัมภาษณ์: 7 กรกฎาคม 2553)

(2) ผลกระทบในอีกด้านหนึ่ง ได้แก่ ผลกระทบทางเศรษฐกิจที่มีความเชื่อมโยงกับความสามารถในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนโดยตรง การประกาศเปลี่ยนแปลงพื้นที่การปกครองในท้องที่ตำบลนาอิน-ตำบลดงประจำของกระทรวงมหาดไทยทั้งสองฉบับโดยขาดการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชนถือเป็นการริดรอนสิทธิของชุมชนในการร่วมกำหนดชีวิตของตนเองนั้น ถูกตอกย้ำถึงความไม่เหมาะสมจากการก่อผลกระทบในด้านเศรษฐกิจที่มีต่อชุมชนบ้านนาอิน ทั้งนี้ เนื่องจากชาวชุมชนบ้านนาอินส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรมีรายได้ไม่มาก โดยเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 50,000 บาท/ครัวเรือน/ปี ซึ่งแปรผันตามปริมาณผลผลิตที่ขึ้นกับจำนวนพื้นที่ในการเพาะปลูกและการสนับสนุนในด้านต่างๆ จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งรายได้ที่จำกัดของคนในชุมชนย่อมมีผลต่อการพัฒนาพื้นที่ชุมชนตามมา โดยรายได้ในแต่ละปีที่องค์การบริหารส่วนตำบลที่จัดเก็บได้เองในพื้นที่นั้นมีเพียงประมาณ 1.5 ล้านบาท จากรายได้ที่มีการจัดเก็บซึ่งจะนำมาใช้พัฒนาชุมชนทั้งหมดที่ประมาณ 17 ล้านบาท (องค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน, 2553)

แผนภาพที่ 10: แสดงรายได้ขององค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน (พ.ศ.2553)

รายได้ขององค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน (ข้อมูลปี พ.ศ.2553)

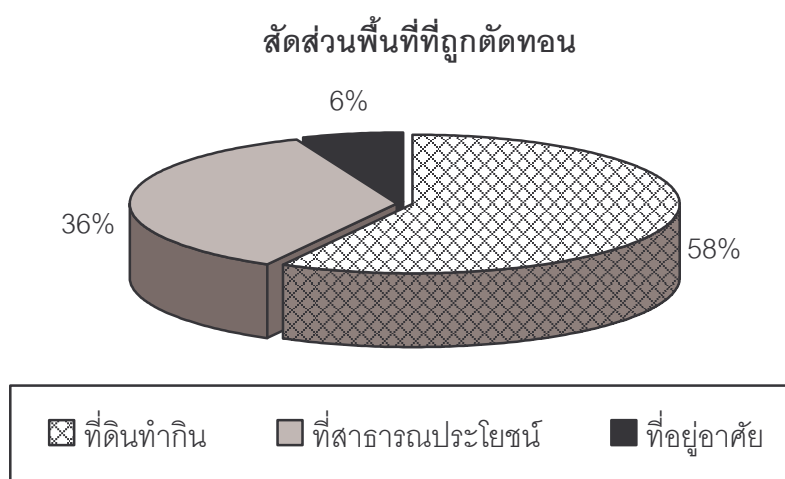

นอกจากชุมชนต้องประสบปัญหาการขาดทรัพยากรและโอกาสที่เพียงพอในการเข้าพัฒนาพื้นที่เนื่องจากปัญหาข้อพิพาทยังไม่เป็นที่ยุติทำให้ต่างฝ่ายไม่สามารถเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่พิพาทได้อย่างที่ควรเป็นแล้ว ปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชนที่มีเป็นพื้นฐานยังเป็นปัจจัยผลักดันที่ทำให้คนในชุมชนต้องขยายพื้นที่ทำกินรุกกล้าเข้าไปยังพื้นที่สาธารณะและป่าเสื่อมโทรมทางราชการจึงแก้ปัญหาด้วยการออกหนังสือรับรองสิทธิทำกิน รวมทั้งมีมติคณะรัฐมนตรีประกาศพื้นที่การปฏิรูปที่ดินของรัฐ โดยสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมได้ทำการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ “ป่านาอิน-นายาง” ตั้งแต่ปี พ.ศ.2526-พ.ศ.2552 ออกเป็นพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตที่ดินในท้องที่ตำบลนาอิน ตำบลนายาง จังหวัดอุตรดิตถ์และตำบลดงประจำ จังหวัดพิษณุโลก ให้เป็นเขตปฏิรูปที่ดินจำนวนกว่าสองหมื่นไร่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งให้ความช่วยเหลือประชาชนซึ่งเป็นเกษตรกรผู้ไม่มีที่ดินทำกิน

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าหน่วยงานของรัฐจะมีความพยายามในการพัฒนาเศรษฐกิจในท้องถิ่นและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนทั้งโดยการออกเอกสารสิทธิที่ดินและการรับรองสิทธิที่ดินในเขตการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม แต่การดำเนินการดังกล่าวในขณะที่ปัญหาข้อพิพาทแนวเขตการปกครองยังไม่ได้รับการแก้ไขกลับยิ่งสร้างแรงกดดันให้ชาวชุมชนบ้านนาอินและทำให้ชุมชนสูญเสียสิทธิประโยชน์อันพึงจะได้รับตามมา เนื่องจากการค้างคาของสภาพปัญหาการดำเนินการของส่วนราชการต้องยึดถือประกาศแนวเขตการปกครองกระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ. 2547 เป็นสำคัญ ทำให้ชาวบ้านนาอินส่วนหนึ่งหากต้องการได้รับสิทธิประโยชน์จากทางราชการเจ้าหน้าที่อำเภอพิชัยไม่สามารถดำเนินการให้ได้เนื่องจากอยู่นอกเขตหน้าที่ความรับผิดชอบ อาทิ

การแจ้งขออนุญาตเอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกินและในเขตการปฏิรูปที่ดินในพื้นที่ปัญหา ชาวบ้านนาอินที่อยู่ในพื้นที่พิพาทต้องไปดำเนินการที่จังหวัดพิษณุโลกเท่านั้น

แผนภาพที่ 11: แสดงสัดส่วนการใช้พื้นที่ในพื้นที่พิพาทเขตการปกครอง

ในประเด็นนี้ นายลำดวน เขียมสวัสดิ์ อดีตกำนันตำบลนาอิน ให้ข้อสังเกตว่าเดิมพื้นที่บ้านนาอิน-นายาง อยู่ในเขตตำบลนาอินทั้งหมดและไม่มีอยู่ในเขตของตำบลดงประจำเลย พื้นที่ทับซ้อนส่วนใหญ่เป็นแปลงที่ดินของชาวบ้านนาอินติดต่อกันเป็นผืนเดียวกัน 21 ราย รวมกันประมาณ 400 ไร่ ต่อมาทางกรมป่าไม้ได้กำหนดเขตพื้นที่ป่าไม้และออกใบ ส.ท.ก. ให้คนในชุมชนสามารถเข้าไปทำกินในเขตป่าเสื่อมโทรมได้ จนถึงปี พ.ศ.2537 ได้มีการเรียกเก็บ ส.ท.ก. จากคนในชุมชนเพื่อเปลี่ยนมาเป็น ส.ป.ก.4-01 การกำหนดเขตที่ดิน ส.ป.ก.4-01 ยึดตามที่ดิน ส.ท.ก.เดิมจำนวนรวมกว่าหนึ่งร้อยแปลง ครั้งล่าสุดปี พ.ศ.2552 มีชาวบ้านนาอิน 375 ราย มีที่ดินประมาณห้าร้อยแปลง แต่ได้สิทธิ ส.ป.ก.4-01 จำนวนเพียงสามร้อยแปลง อีกทั้งภายหลังมีการยกเลิกโดยในส่วนของบ้านนาอินต้องถูกเพิกถอนทั้งหมดเพราะที่ดินอยู่ในพื้นที่ทับซ้อน ขณะที่ ส.ป.ก.4-01 ของคนบ้านท้องโพง ตำบลดงประจำ ไม่ได้ถูกเพิกถอนแต่อย่างใด;

“เข้าใจว่าปรากฏการณ์นี้เกิดจากการที่ทางฝ่ายตรงข้ามได้ประโยชน์จากการขยายพื้นที่การออก น.ส.3 ก และ ส.ป.ก.4-01 เนื่องจากเดิมไม่มีพื้นที่ป่าแต่เมื่อลากเส้นใหม่คร่อมพื้นที่ป่าของบ้านนาอินจึงมีโอกาสให้ที่จะประกาศเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมเพื่อเปิดช่องในการเข้าไปครอบครองทำประโยชน์โดยผู้มีอิทธิพลทั้งนักการเมืองและนักธุรกิจ การที่พิษณุโลกเป็นจังหวัดใหญ่มีสภาพเศรษฐกิจที่ดีกว่า หากย้ายพื้นที่ให้มาอยู่ในเขตพิษณุโลกเค้าจะได้ประโยชน์ทั้งความสะดวกในการติดต่อราชการและ

อนาคตเมื่อสามารถออกโฉนดได้จะจำหน่ายที่ดินได้ในราคาสูง ส่วนท้องที่จะได้ภาษีบำรุงท้องที่มากขึ้น ตรงกันข้ามหากที่ดินยังอยู่กับจังหวัดอุดรดิตรดิตรจะยังไม่สามารถออกเอกสารรับรองสิทธิได้และพื้นฐานเศรษฐกิจไม่ดีเท่าทำให้ที่ดินมีราคาไม่มาก” (ลำดวน เขียมสวัสดิ์, สัมภาษณ์:9 กรกฎาคม 2553)

ขณะที่ ครูดำรงค์ อินอิ้ว หรือครูธง ยืนยันว่า ข้อเท็จจริงในปัจจุบันคือที่ดินบางส่วนในพื้นที่พิพาทเขตปกครองซึ่งเป็นของคนบ้านท้องโพงสามารถออกโฉนดได้ แต่สำหรับที่ดินของชาวบ้านนาอินยังไม่สามารถออกให้ได้ ซึ่งทางที่ดินอำเภอพิชัยแจ้งให้ชาวบ้านนาอินที่ครอบครองที่ดินในพื้นที่พิพาทรีบไปดำเนินการแจ้งสิทธิการครอบครองที่อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก มิเช่นนั้นจะถูกปรับ ฟ้องขับไล่และยึดที่ดินคืน ทำให้มีชาวบ้านนาอินประมาณ 20 ราย ไปแจ้งสิทธิการครอบครองที่อำเภอพรหมพิราม เพราะเกรงว่าจะถูกยึดที่ดินทำกินคืน ทั้งที่โดยแท้จริงแล้วทางเจ้าหน้าที่ที่ดิน จังหวัดพิษณุโลก ยังไม่สามารถเข้าไปทำการรังวัดที่ดินเพื่อออกโฉนดให้กับคนในชุมชนบ้านนาอินทั้ง 20 รายนี้ได้ เนื่องจากปัญหาข้อพิพาทยังอยู่ในระหว่างรอคำสั่งศาลปกครอง ทำให้ทั้งสองฝ่ายไม่สามารถเข้าไปดำเนินการออกเอกสารสิทธิที่ดินใดๆ ในพื้นที่ได้ ชาวชุมชนบ้านนาอินจึงไม่เข้าใจว่าเหตุใดจึงเกิดเรื่องเช่นนี้ขึ้นอีก;

“พื้นที่ปัญหานั้นแต่เดิมเป็นของบ้านนาอินจริงและเป็นมาก่อนที่จะมีการแบ่งเขตการปกครองตามรูปแบบปัจจุบันเสียอีก คนบ้านนาอินไม่ต้องการเสียพื้นที่ในส่วนนี้และเชื่อว่าเรื่องน่าจะจบที่ศาลปกครองซึ่งตัดสินอย่างไรชาวบ้านจะต้องยอมรับ แต่หากเรื่องยังคาราคาซังอยู่อย่างนี้นานเป็นสิบๆ ปี ชาวบ้านที่ต้องการเอกสารสิทธิที่ดินและสิทธิประโยชน์ต่างๆ ที่ควรได้รับแต่ยังไม่ได้รับเพราะเจ้าหน้าที่รัฐต้องยึดประกาศกระทรวงมหาดไทยเป็นหลัก ซึ่งหากยังไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงในประกาศดังกล่าว ทางฝ่ายอุดรดิตรดิตรทำอะไรให้ไม่ได้จึงต้องไปหาทางฝ่ายพิษณุโลกซึ่งยินดีอำนวยความสะดวกให้อยู่แล้ว เท่ากับว่ามีความพยายามที่จะดึงเวลาให้ชุมชนเล็กต่อสู้ไปเอง” (ดำรงค์ อินอิ้ว, สัมภาษณ์:8 กรกฎาคม 2553)

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของคนบ้านนาอินจึงหมายถึง การที่คนในชุมชนพยายามยืนยันตัวตนของชุมชนที่มีความผูกพันยึดโยงอยู่กับพื้นที่และทรัพยากรของชุมชนมาอย่างยาวนาน การบั่นทอนองค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งของความเป็นชุมชน ไม่ว่าจะเป็นตัวบุคคล พื้นดิน แหล่งน้ำ ความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ของชุมชน ตลอดจนสิทธิประโยชน์อันพึงได้รับจากการรวมตัวเป็นชุมชน โดยที่ชุมชนไม่ยินยอมหรือขาดการมีส่วนร่วมในการพิจารณาและตัดสินใจจึงถือเป็น

การละเมิดสิทธิความเป็นชุมชนและเป็นแรงผลักดันที่ทำให้เกิดการต่อสู้ ดังที่ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2537:67-68) อธิบายว่า ความเป็นชุมชนคือ กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกันโดยมีสิ่งยึดโยงกันและคนในชุมชนนั้นมีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในกลุ่มชุมชนของตน ข้อพิจารณาในการศึกษาชุมชนเพื่อทำความเข้าใจกับสภาพความเป็นจริงได้มากที่สุดจึงพิจารณาได้จากความเป็นมา องค์ประกอบและโครงสร้างของชุมชน ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ รูปแบบการใช้ทรัพยากรของชุมชน บทบาทของผู้นำชุมชน ฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนประเด็นความขัดแย้งทั้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชนและกับหน่วยทางสังคมภายนอก

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของคนบ้านนาอินจึงมีฐานะเสมือนเป็นขบวนการทางสังคมที่เรียกร้องการมีส่วนร่วมเพื่อกำหนดความเป็นไปในชีวิตของชุมชนได้ด้วยตนเอง เป็นการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก เป็นความพยายามในการปรับตัวภายในบริบทและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปโดยมุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่น การสร้างความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงความสัมพันธ์เชิงอำนาจเนื่องจากเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ของการสร้างความแตกต่างและเป็นผลของความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐกับชุมชน (ยศ สันตสมบัติ, 2550: 92-100) การเคลื่อนไหวทางสังคมในลักษณะนี้จึงมีความเกี่ยวโยงโดยตรงกับการยึดถือเอาประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้คนและชุมชนสืบสานจากความทรงจำในอดีตมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญ เป็นความตั้งใจในการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะโดยมีเป้าหมายทางการเมืองชั้นนำ (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2550:20)

สำหรับคนในชุมชนแล้วปรากฏการณ์ข้อพิพาทแนวเขตการปกครองดังกล่าวทำให้เกิดสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกกับชุมชนบ้านนาอิน เนื่องจากคนในชุมชนถือว่าหากยอมรับการใช้สิทธิในเขตพื้นที่อื่นนอกชุมชนของตนแล้วจะเท่ากับเป็นการยอมรับความพ่ายแพ้ของชุมชนต่อภาครัฐที่ดำเนินการอย่างไม่เป็นธรรมกับชุมชนมาตั้งแต่ต้น เป็นการยอมรับการเสียสิทธิชุมชนและพื้นที่ที่จะรวมตัวอยู่เป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและสายสัมพันธ์อันยาวนาน นอกจากนี้เป็นการซ้ำเติมปัญหาที่เป็นอยู่ของคนในชุมชนแล้ว ยังเป็นการสร้างปัญหาใหม่เพิ่มขึ้นมาเป็นตัวจุดรั้งการพัฒนาชุมชนมากยิ่งขึ้นไปอีก สะท้อนภาพปัญหาประชาธิปไตยที่อำนาจถูกยึดโยงเข้ากับเฉพาะเพียงคนกลุ่มหนึ่งโดยที่คนในชุมชนไม่ได้รับโอกาสให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพิจารณาและตัดสินใจจนเกิดเป็นปัญหาที่สร้างความเดือดร้อนให้กับชุมชนเรื่อยมา สิทธิชุมชนของบ้านนาอินจึงหมายถึงสิทธิที่จะปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรที่เคยถูกกระทำโดยรัฐมาโดยตลอดมาเป็นสิทธิในการมีส่วนร่วมในการกำหนดชีวิตของชุมชนได้ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นเหตุให้ชุมชนต้องต่อสู้เพื่อยืนยันตัวตนและเปิดพื้นที่ประชาธิปไตยใหม่ให้กับชุมชนเอง

3.4 ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ตามที่กระทรวงมหาดไทยแจ้งให้จังหวัดอุดรธานีและพิษณุโลกแต่งตั้งคณะทำงานสำรวจตรวจสอบแนวเขตการปกครอง โดยให้ถือปฏิบัติตามมติที่ประชุมคณะกรรมการร่วม วันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ.2548 เพื่อหาข้อยุติกรณีพิพาท คณะทำงานสำรวจตรวจสอบแนวเขตการปกครองของทั้งสองจังหวัดและตัวแทนจากกระทรวงมหาดไทยจึงได้ร่วมประชุมเพื่อกำหนดจุดเริ่มต้นเดินสำรวจ แต่ปรากฏว่าตัวแทนชุมชนบ้านนาอินชี้แจงต่อที่ประชุมว่า องค์การบริหารส่วนตำบลนาอินได้ทำประชาคมราษฎร ในวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2549 เมื่อได้หารือกันอย่างกว้างขวางแล้วชุมชนมีความเห็นคัดค้านการใช้มติที่ประชุมของคณะทำงานร่วมในการกำหนดแนวเขตการปกครองและไม่ขอร่วมเดินสำรวจแนวเขตตามที่ได้มีการตกลงกันไว้ ขณะที่ตัวแทนฝ่ายคณะทำงานของจังหวัดพิษณุโลกยืนยันที่จะเดินสำรวจแนวเขตตามมติที่ประชุม ทำให้ได้ข้อสรุปว่าคณะทำงานไม่สามารถหาข้อยุติที่จะใช้เป็นแนวทางในการกำหนดแนวเขตการปกครองที่เป็นที่ยอมรับทั้งสองฝ่ายในการดำเนินการต่อไปได้และขอให้กระทรวงมหาดไทยพิจารณาตัดสินชี้ขาด

เหตุการณ์ข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการหาทางแก้ไขปัญหาข้อพิพาทแนวเขตการปกครองนาอิน-ดงประจำ ซึ่งทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งฝ่ายชุมชน ฝ่ายการเมืองและส่วนราชการต่างถูกดึงเข้ามาสู่กระบวนการแก้ปัญหาอย่างเป็นลำดับขั้นตอน อีกทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชาวบ้านนาอินที่มีความพยายามในการใช้ช่องทางที่หลากหลายเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดความเป็นไปของชุมชนด้วยตนเอง กล่าวได้ว่าตลอดสิบปีที่ผ่านมาชุมชนแห่งนี้ได้ร่วมกันใช้ความพยายามและวิธีการที่หลากหลายในการบรรลุเป้าหมายดังที่กล่าวมาอย่างต่อเนื่องภายใต้ยุทธศาสตร์สำคัญคือ การสร้างช่องทาง การเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจโดยอาศัย “กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน” และมุ่งขยายประเด็นตัวตนทางประวัติศาสตร์ไปสู่อาณาบริเวณทางเศรษฐกิจ เพื่อตอบโต้และต่อรองกับภาครัฐที่นำปัญหาความมั่นคงของชุมชนและความมั่นคงทางเศรษฐกิจมาสู่ชุมชน

ด้วยเงื่อนไขสภาพปัญหาสิทธิชุมชนที่เป็นผลมาจากการดำเนินการของรัฐ ชุมชนบ้านนาอินจึงสร้างตัวตนทางประวัติศาสตร์ โดยการหยิบยกประเด็นทางสังคมการเมืองและปัญหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจขึ้นมาใช้เป็นกรอบชี้้นำให้คนในชุมชนมุ่งดำเนินการไปในทิศทางเดียวกัน โดยอาศัยกระบวนการทางการเมืองเชิงสถาบันและตัวแทนทางการเมืองเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ไปสู่เป้าหมายในการได้มาซึ่งสิทธิชุมชน กล่าวคือ;

(1) ประเด็นทางสังคมการเมือง การสร้างตัวตนให้ทุกฝ่ายเห็นว่าชุมชนบ้านนาอินมีความผูกพันกับพื้นที่ชุมชนมายาวนาน โดยเชื่อมโยงชุมชนเข้ากับการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุมชนและความภาคภูมิใจในฐานะสมาชิกชุมชนที่ร่วมเป็นสายเลือดเดียวกันกับวีรบุรุษของชาติและท้องถิ่นในอดีต เพื่อเรียกร้องสิทธิในการมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชุมชนซึ่งจะนำไปสู่สิทธิชุมชนอันแสดงถึงอำนาจที่ชุมชนจะสามารถปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรที่ถูกกำหนดโดยรัฐได้ อย่างไรก็ตาม การที่โครงสร้างทางสังคมการเมืองของชุมชนที่ยึดโยงเข้ากับความสัมพันธ์ที่เป็นทางการระหว่างชุมชนกับสถาบันทางการเมือง ตัวแทนและผู้นำชุมชน ตลอดจนส่วนราชการในท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน ทั้งในลักษณะความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและความร่วมมือบนฐานการปกครองแบบการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ทิศทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนจึงมีแนวโน้มเข้าสู่ช่องทางที่เป็นทางการผ่านการร่วมมือกับตัวแทนในพื้นที่เพื่อนำเอาประเด็นทางเศรษฐกิจและสังคมเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจของรัฐ

(2) ประเด็นทางเศรษฐกิจ นอกจากการขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมกำหนดแนวเขตการปกครองซึ่งสะท้อนถึงภาวะการไร้อำนาจต่อรองที่ชุมชนต้องยอมจำนนต่ออำนาจรัฐเสมอมา ด้วยมุมมองที่เคยมีว่าชุมชนอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของผู้ใช้อำนาจรัฐได้สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เป็นธรรมในการใช้อำนาจทางการเมือง การต่อสู้และต่อรองอันแสดงถึงบทบาทของชุมชนจึงไม่ได้เป็นเพียงการแย่งชิงสิทธิเหนือพื้นที่ชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีนัยแสดงถึงการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองเหนือพื้นที่อีกด้วยแล้ว การสูญเสียอำนาจทางการเมืองเหนือพื้นที่มีผลโดยตรงต่ออำนาจทางเศรษฐกิจ ทั้งในด้านคุณภาพชีวิตและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชน เนื่องจากชุมชนได้สร้างการรับรู้ร่วมกันในหมู่สมาชิกว่าพื้นดินของชุมชนเปรียบเสมือนฐานที่มั่นทางเศรษฐกิจของชุมชน หากสูญเสียพื้นที่ในส่วนที่เป็นปัญหาไปก็ยิ่งจะเป็นการปิดกั้นการพัฒนาพื้นที่ให้สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน ทั้งการจัดสรรที่ดินทำกิน การจัดการแหล่งน้ำในการเกษตร การคมนาคมขนส่งในพื้นที่ รวมถึงสิทธิประโยชน์จากทางราชการที่อาจถูกตัดทอนไป ส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนโดยรวมซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่ไม่สามารถแยกออกจากการรักษาสภาพความเป็นชุมชนและสิทธิชุมชนบ้านนาอินได้

เพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายของชุมชนภายใต้ยุทธศาสตร์ดังกล่าว ชุมชนบ้านนาอินได้อาศัยกระบวนการทางการเมืองเชิงสถาบันในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ โดยมีเป้าหมายของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนให้ได้มาซึ่งอำนาจในการปรับเปลี่ยนทิศทางการเข้าถึงทรัพยากรในท้องถิ่นซึ่งแสดงถึงคุณค่าของชุมชนที่สามารถสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนได้ ภายใต้ยุทธศาสตร์การสร้างช่องทางเข้าถึงศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจโดยใช้ “กลไกการมีส่วนร่วมเชิง

สถาบัน” และมุ่งขยายประเด็นตัวตนทางประวัติศาสตร์ไปสู่อาณาบริเวณทางเศรษฐกิจนี้ ชุมชนได้อาศัยวิธีการเคลื่อนไหวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในท้องถิ่นที่เป็นหลักในการนำเสนอความต้องการของชุมชนเข้าสู่กลไกสถาบันต่างๆ โดยตรง สามารถจัดกลุ่มวิธีการดำเนินการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนได้เป็น 3 แนวทางที่สำคัญ ประกอบด้วย (1) การเคลื่อนไหวร่วมกับตัวแทนทางการเมือง (2) การมีส่วนร่วมผ่านช่องทางกลไกราชการ และ (3) การร้องเรียนต่อองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ แนวทางดังกล่าวสะท้อนภาพชุมชนที่ได้อาศัยแนวคิดและกระบวนการ “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม” มาใช้ในการแก้ปัญหาชุมชนได้เป็นอย่างดี สามารถนำเสนอในรายละเอียดได้ ดังนี้;

3.4.1 การสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในพื้นที่

ผลจากประกาศกระทรวงมหาดไทยทั้งฉบับปี พ.ศ.2547 ที่ทำให้พื้นที่การปกครองในเขตตำบลนาอินถูกตัดทอนรวมกว่าหนึ่งหมื่นเก้าพันไร่ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบและความไม่พอใจให้กับชาวชุมชนบ้านนาอินในพื้นที่สาธารณประโยชน์ พื้นที่ป่า ที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของตนซึ่งตกทอดกันมาตั้งแต่ครั้งก่อตั้งบุกเบิกเป็นชุมชนต้องตกไปอยู่ในท้องถิ่นอื่น โดยในแง่ความรู้สึกแล้วไม่สามารถประเมินมูลค่าของการสูญเสียองค์ประกอบและสิทธิของการรวมกันอยู่เป็นชุมชนที่มีความใกล้ชิดเกี่ยวโยงเป็นเครือญาติมาแต่ดั้งเดิมได้ แต่ในแง่การพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนแล้วนับว่ามีผลกระทบต่อความเป็นไปของชุมชนเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ ชาวชุมชนบ้านนาอินจึงรวมพลังกันต่อสู้เพื่อแก้ไขปัญหาชุมชนโดยแนวทางหนึ่งที่เป็นจุดเริ่มต้นของการต่อสู้คือ การจับกลุ่มรวมตัวกันวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นปัญหาการถูกละเมิดสิทธิชุมชนในหมู่เครือญาติและบ้านเรือนใกล้เคียง โดยมีการพูดคุยขยายวงกว้างออกไปและพากันนำเรื่องเข้าหารือกับกำนันผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เมื่อทุกคนในชุมชนร่วมรับรู้สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจึงได้นำประเด็นเข้าสู่การหารือในที่ประชุมประชาคมนับแต่นั้นมา

อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้าที่ชุมชนจะเริ่มมีการเคลื่อนไหวอย่างกว้างขวางตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 เป็นต้นมา คนในชุมชนได้ติดตามการแก้ไขปัญหาแนวเขตของทางราชการมาโดยตลอด เมื่อมีประเด็นใดขัดแย้งกับผลประโยชน์ของชุมชนฝ่ายผู้นำชุมชน ทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน รวมถึงนายกองค์การบริหารส่วนตำบลจะคอยเป็นปากเป็นเสียงให้คนในชุมชน โดยไม่มีการนำประเด็นเข้าร่วมหารือในที่ประชุมประชาคมมาก่อน การแก้ปัญหาของชุมชนจึงเป็นวิธีการเชิงตั้งรับคือ คอยติดตามปัญหาและทักท้วงผ่านทางผู้นำชุมชนเป็นสำคัญ แต่ด้วยเหตุที่ทางส่วนราชการที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับอำเภอและจังหวัดซึ่งได้รับปากจะติดต่อประสานงานกับทางส่วนราชการที่เกี่ยวข้องไม่ช่วยให้เรื่องมีความคืบหน้า ประกอบกับมีกระแสข่าวในพื้นที่ถึงความเคลื่อนไหวของกลุ่มนายทุนและผู้มีอิทธิพลทางการเมืองอย่างต่อเนื่อง ทำให้หลายฝ่ายเกิดความไม่สบายใจกับสภาพการณ์ที่

เป็นอยู่ คนในชุมชนจึงเกิดความตื่นตัวในการรวมกลุ่มปรึกษาหารือในประเด็นดังกล่าวในวงกว้าง จนเป็นที่มาของการนำเรื่องเข้าสู่การพิจารณาในที่ประชุมประชาคมเพื่อให้ทุกคนในชุมชนได้เข้ามา มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาคือพิพาทแนวเขตการปกครองอย่างจริงจัง

ในการประชุมประชาคมเพื่อพูดคุยถกเถียงเกี่ยวกับปัญหาและข้อเสนอแนวทาง แก้ไขปัญหาคือพิพาทแนวเขตปกครองของชุมชนบ้านนาอินนี้ โดยพื้นฐานไม่ถือว่ามี ความแตกต่างไป จากการทำประชาคมหมู่บ้านหรือตำบลอื่นที่องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ มากนักคือ มีนายกองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นประธานและมีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ใหญ่บ้าน ตัวแทนประชาชนแต่ละหมู่บ้านเข้าร่วมจำนวนหนึ่ง แต่ความน่าสนใจที่สามารถขจัด ถึงความกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาคือ การประชุมประชาคมของ ชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะนี้ไม่กำหนดเวลาที่แน่นอน แต่ฝ่ายนายกองค์การบริหารส่วนตำบลในฐานะ ประธานสามารถเรียกประชุมทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเนื่องจากมีความคืบหน้าในการแก้ไขปัญหาต้องการ แจ้งและขอความเห็นจากคนในชุมชน หรือกลุ่มคนในชุมชนมีประเด็นเร่งด่วนขอให้มีการประชุม ร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องแนวเขตได้ทันที่ ซึ่งในการประชุมหารือมักจัดที่ศาลากลางเปรียบวัด นาอินเนื่องจากสามารถรองรับคนในชุมชนได้ครั้งละเป็นจำนวนมากไม่ต่ำกว่าห้าร้อยคน แสดงถึง ความยืดหยุ่นและความตื่นตัวในการมีส่วนร่วมของชาวบ้านนาอินได้เป็นอย่างดี

การประชุมประชาคมในฐานะเวทีสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนได้แสดงบทบาทการ ตัดสินใจร่วมกันมีหลายครั้งด้วยกัน ตัวอย่างเหตุการณ์ที่แสดงถึงพลังการมีส่วนร่วมของชุมชนคือ ที่ประชุมคณะกรรมการร่วมพิจารณาหาข้อยุติปัญหาคือพิพาทเขตปกครองกระทรวงมหาดไทย จังหวัดอุดรธานีและพิษณุโลก มีมติโดยความเห็นชอบของทุกฝ่ายให้ดำเนินการตามมติที่ประชุม ร่วมวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ.2548 ในการสำรวจตรวจสอบแนวแบ่งเขตการปกครองและกำหนดให้ แต่ละฝ่ายแต่งตั้งคณะทำงานสำรวจตรวจสอบแนวเขต มีผู้แทนคณะกรรมการกระทรวงมหาดไทย รวมทั้งให้แต่ละจังหวัดเชิญสมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาองค์การบริหาร ส่วนจังหวัดเข้าร่วมเป็นสักขีพยาน แต่เมื่อถึงกำหนดนัดหมายปรากฏว่านายระเมียน จันทรดำ ใน ในฐานะตัวแทนฝ่ายชุมชนบ้านนาอินชี้แจงต่อที่ประชุมว่า ได้หารือร่วมกับคนในชุมชนในการประชุม ประชาคมถึงมติที่ประชุมร่วม แต่หลังจากที่คนในชุมชนได้ร่วมอภิปรายกันอย่างกว้างขวางแล้วได้ ขอสรุปว่าชุมชนไม่ยอมรับและยืนยันที่จะใช้แนวเขตตามข้อเสนอของฝ่ายนาอินเป็นแนวแบ่งเขต ตามที่เคยเสนอไว้และประสงค์จะให้กระทรวงมหาดไทยตัดสินใจชัดเจน จึงไม่ขอร่วมเดินสำรวจและ ขอนำหลักฐานของชุมชนเสนอต่อกระทรวงมหาดไทยเพื่อพิจารณาต่อไป

นอกจากนี้ นายอิน จินย้าย อดีตสมาชิกสภาตำบลนาอิน วัย 74 ปี ได้ให้ข้อมูลว่า หลังจากที่มีการแก้ปัญหาตามช่องทางปกติทั้งยื่นหนังสือร้องเรียนให้ตรวจสอบตามขั้นตอน การส่งหลักฐานยืนยันแนวเขตที่ดินชุมชนยึดถือแต่ไม่มีความคืบหน้า คนในชุมชนจึงได้เข้าร่วมหารือกับนายระเมียน จันทรดำ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน จนได้ข้อสรุปว่าจะพากันเคลื่อนขบวนไปร้องขอความเป็นธรรมที่ศาลากลางจังหวัดอุตรดิตถ์ โดยให้นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน เป็นผู้นำในการดำเนินการทวงสิทธิและติดตามความคืบหน้าในการแก้ปัญหาในฐานะตัวแทนชาวชุมชนบ้านนาอิน ทั้งฝ่ายองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน กำนันและผู้ใหญ่บ้านจึงถือเป็นกลุ่มแนวร่วมสำคัญในการร่วมมือกับคนในชุมชนบ้านนาอินในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ทั้งนี้ ฝ่ายชุมชนและฝ่ายบริหารของชุมชนได้มีการร่วมมือทำงานอย่างใกล้ชิดมาโดยตลอด คนในชุมชนถือเป็นกำลังสำคัญที่คอยติดตามเรื่องราวและให้การสนับสนุนแนวทางการต่อสู้ โดยมีการหารือและตัดสินใจร่วมกันระหว่างผู้แทนกับคนในชุมชนมาโดยตลอด ฝ่ายตัวแทนชุมชนเมื่อได้รับการยอมรับจึงยิ่งกระตือรือร้นและพยายามได้แย่งความไม่เป็นธรรมให้กับชุมชนเสมอมา;

“ทางเราติดตามเรื่องมาตลอด ที่ประชุมประชาคมก็ตกลงกันว่าจะทำตามขั้นตอนของทางราชการ ให้นายก อ.บ.ต. ท่านเป็นตัวแทนยื่นหนังสือร้องเรียนไปที่อำเภอ บ้างไล่ขึ้นไปที่สูงบ้าง แต่เมื่อเรื่องไม่คืบหน้าชาวบ้านก็ตกลงกันว่าจะพากันกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อ.บ.ต. ไปประท้วงหน้าศาลากลางอยู่สองครั้ง ไปปิดถนนก็หลายครั้ง แต่แต่ละครั้งมีตัวแทนส่วนราชการมาเจรจาเรื่องรับปากว่าจะหาทางแก้ปัญหาให้ได้ แต่จนถึงวันนี้เรื่องยังไม่เรียบร้อยเลย ที่ผ่านมามีเหมือนชุมชนต้องต่อสู้เพียงลำพัง เพราะการดำเนินการตามขั้นตอนของทางราชการต้องใช้ทั้งเงินทั้งเวลา คนในชุมชนร่วมกันปรึกษาหารือมาตลอดว่าจะทำอย่างไรกันต่อ ที่เห็นฟังได้ก็มีเพียง อ.บ.ต.กับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่พยายามทำตามความต้องการของคนในชุมชน” (อิน จินย้าย, สัมภาษณ์:8 กรกฎาคม 2553)

สำหรับการเคลื่อนไหวกครั้งสำคัญคือ หลังมีการพิจารณาชี้ขาดและสั่งยุติเรื่องของกระทรวงมหาดไทยที่ให้ยึดประกาศกระทรวงมหาดไทยตามเดิม ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับชาวชุมชนบ้านนาอินเป็นอย่างมาก เนื่องจากผลการตัดสินดังกล่าวไม่ได้ใส่ใจถึงความเดือดร้อนและหลักฐานข้อโต้แย้งที่ทางฝ่ายชุมชนได้นำเสนอให้ทุกฝ่ายรับรู้ตลอดระยะเวลาที่มีการประชุมร่วมกัน แม้แต่น้อย ทำให้ในวันที่ 11 กันยายน พ.ศ.2550 ชาวบ้านนาอินจำนวนกว่าสี่ร้อยคนได้มารวมตัวชุมนุมกันที่หน้าทำการองค์การบริหารส่วนตำบลนาอินและเคลื่อนขบวนโดยนำรถอีแต่นปิดถนนสายเอเชีย บริเวณถนนทางหลวงหมายเลข 11 หลักกิโลเมตรที่ 54-55 แนวเขตเชื่อมต่อด้านตำบลนาอิน

อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ กับบ้านป่าแดง ตำบลดงประคำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ทำให้มีการเผชิญหน้ากันระหว่างคูพิพาตเป็นเวลานานกว่าสามชั่วโมง ฝ่ายแนวร่วมของชุมชนบ้านนาอินเรียกร้องให้ผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรดิตถ์และพิษณุโลกเดินทางมาเจรจาด้วยโดยขอให้มีการยกเลิกประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับปี พ.ศ.2547 และตรวจสอบเอกสารสิทธิ์ที่ดินในบริเวณพื้นที่พิพาตเพื่อยืนยันถึงแนวเขต ปราบกฏว่าทั้งสองฝ่ายยอมถอยคนละก้าวโดยทำหนังสือสัญญาขึ้นมาเพื่อให้มีการสำรวจพื้นที่ใหม่โดยยึดแนวเส้นแบ่งเขต ปี พ.ศ.2521

นอกจากใช้วิธีการลงชื่อทำหนังสือร้องเรียนและการเคลื่อนไหวกดดันส่วนราชการที่เกี่ยวข้องร่วมกับตัวแทนชุมชนในพื้นที่แล้ว ในอีกทางหนึ่งชาวชุมชนบ้านนาอินได้ร่วมกันร้องเรียนไปยังสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกวุฒิสภาในฐานะตัวแทนประชาชนในจังหวัดอุตรดิตถ์ เนื่องจากตัวแทนทางการเมืองระดับชาติถือเป็นกลไกสำคัญในการนำเรื่องราวของชุมชนไปแสดงต่อรัฐบาลและรัฐสภาทราบเพื่อให้เกิดการตอบสนองอย่างจริงจัง ซึ่งถือเป็นช่องทางที่ทำให้ชุมชนสามารถเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจของรัฐได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งในการนี้ นายคำนวน เหมาะประสิทธิ์ สมาชิกวุฒิสภาจังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นผู้รับเรื่องร้องทุกข์ของชาวชุมชนบ้านนาอินและดำเนินการยื่นกระทู้เพื่อซักถามรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในรัฐสภาในกรณีข้อพิพาทเขตการปกครองนาอิน-ดงประคำ ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยได้ให้ความหวังใยในปัญหาของชุมชนและมอบหมายให้ นายเสริมศักดิ์ พงษ์พานิช รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ดูแลการแก้ปัญหาอย่างใกล้ชิด โดยได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการร่วมพิจารณาหาข้อยุติปัญหากรณีพิพาทเขตการปกครองเพื่อประชุมร่วมกับตัวแทนจากกระทรวงมหาดไทยถึงสามครั้ง

บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านนาอินโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันเป็นหลักนี้ เป็นที่ชัดเจนว่าในเบื้องต้นชุมชนมีความพยายามสร้างการมีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารหรือโดยเข้าร่วมในช่องทางเปิดอย่างเวทีประชาคมราษฎรและขยายรูปแบบการมีส่วนร่วมในฐานะผู้นำเสนอประเด็นและแนวทางแก้ไขปัญหา ผู้ที่ตัดสินใจและดำเนินการตามข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชนไปพร้อมกับการสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองรวมทั้งฝ่ายปกครองในพื้นที่ ซึ่งในกรณีชุมชนบ้านนาอินประกอบด้วย;

(1) องค์การบริหารส่วนตำบล ในฐานะตัวแทนชุมชนที่มาจาก การเลือกตั้งซึ่งถือว่ามี ความใกล้ชิดกับคนในชุมชนทั้งในแง่ของความเป็นคนในชุมชนเดียวกันที่สัมผัสร่วมกันกับคนในชุมชนและในแง่ของบทบาทหน้าที่ในการดูแลชีวิตความเป็นอยู่และบริหารการพัฒนาชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น บทบาทหน้าที่ในทางปฏิบัติของนายกองค์การบริหารส่วนตำบลในฐานะผู้นำ

ฝ่ายบริหารเปรียบเสมือนกลไกในการเชื่อมโยงชุมชนเข้ากับส่วนราชการและตัวแทนในระดับที่สูงขึ้นโดยดำเนินการร่วมกับชุมชนในการแสวงหาช่องทางเข้าสู่ศูนย์อำนาจทางการเมือง

(2) สมาชิกวุฒิสภา ในฐานะตัวแทนชุมชนระดับชาติซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการรับเรื่องราวร้องทุกข์และความต้องการของประชาชนในพื้นที่ เพื่อส่งผ่านเรื่องราวและความต้องการไปยังรัฐบาลและรัฐสภาได้รับทราบข้อมูลและมอบหมายให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องดำเนินการแก้ไขปัญหา รวมทั้งพิจารณาปรับปรุงแก้ไขข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องหากเห็นว่าจำเป็น

การสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในพื้นที่ของชาวชุมชนบ้านนาอินถือเป็นแนวทางการต่อสู้ที่สำคัญที่ทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและมีพลังในการนำเรื่องร้องเรียนเข้าถึงสถาบันทางการเมืองได้นอกเหนือจากการรวมตัวกันเคลื่อนไหวด้วยการชุมนุมประท้วงด้วยชุมชนเพียงลำพัง โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งถือเป็นส่วนการบริหารท้องถิ่นที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในทุกชั้นตอนและกระบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในฐานะตัวแทนที่มีความใกล้ชิดและได้รับความไว้วางใจจากคนในชุมชนมากที่สุด วิธีการดังกล่าวสามารถสื่อถึงการนำเสนอประเด็นปัญหาเพื่อช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองในพื้นที่ประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่นำมาซึ่งการขยายพื้นที่การแสดงบทบาททางการเมืองในมิติที่ลึกซึ้งและมีความหลากหลายให้ชุมชนเลือกใช้ได้เหมาะสมกับสถานการณ์ สะท้อนการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนโดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นทั้งตัวเชื่อมและกลไกสำคัญในโครงสร้างความสัมพันธ์ในการจัดการกับปัญหาและความต้องการต่างๆ ของชุมชน

3.4.2 การมีส่วนร่วมหาข้อยุติผ่านกลไกราชการ

หลังจากที่ชาวชุมชนบ้านนาอินได้ทราบเรื่องการเปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครองซึ่งเป็นผลทำให้ชุมชนแห่งนี้ต้องสูญเสียสิทธิชุมชนในความหมายของการเสียสิทธิในการมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชุมชนด้วยตนเองและก่อให้เกิดผลกระทบคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนตามมา ชาวชุมชนบ้านนาอินไม่ได้นิ่งเฉยหากแต่ทำการโต้แย้งโดยการร่วมปรึกษาหารือในที่ประชุมประชาคมหลายครั้ง หลังจากได้เสนอความเห็นและแนวทางดำเนินการที่ชุมชนจะสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว เบื้องต้นชุมชนได้เลือกใช้ช่องทางของทางราชการโดยร่วมรวบรวมรายชื่อและมอบหมายให้นายระเมียน จันทรดำ นายกองค้การบริหารส่วนตำบลนาอิน ในฐานะตัวแทนของชุมชน ทำหนังสือร้องคัดค้านประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับปี พ.ศ.2547 ต่อผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรธานี เนื่องจากเป็นการดำเนินการโดยขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้าน

นาอินเจ้าของพื้นที่ โดยขอยืนยันแนวเขตตามที่พิสูจน์ได้ว่ามีมาแต่เดิมโดยยึดหลักฐานแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ “ป่านาอิน-นายาง” และแนวเขตที่ดิน ส.ค.1 ของชาวชุมชนบ้านนาอิน

การพิจารณาหาข้อยุติแนวเขตการปกครองตำบลนาอินตามที่ได้มีชาวชุมชนบ้านนาอินร่วมกันลงชื่อร้องคัดค้านดังกล่าว ผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรดิติตต์จึงตอบสนองตามขั้นตอนของทางราชการโดยมีคำสั่งจังหวัดอุดรดิติตต์ แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตการปกครองระหว่างตำบลนาอินกับตำบลดงประคำ ให้คณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่ตรวจสอบค้นหาและรวบรวมหลักฐานที่ถูกต้องเกี่ยวกับเขตท้องที่ปกครองเพื่อหาข้อยุติที่เป็นธรรมกับทุกฝ่าย ซึ่งคณะกรรมการฯ ตามคำสั่งดังกล่าวได้เข้าประชุมหารือร่วมกับคนในชุมชน ณ ศาลาการเปรียญวัดนาอิน ถึง 3 ครั้ง พบว่ามีความพยายามขยับแนวเขตป่าสงวนให้เข้ามาในเขตตำบลนาอินเพื่อให้มีพื้นที่ป่าสงวนที่เสื่อมโทรมอยู่ในพื้นที่ของอำเภอพรหมพิรามเพื่อให้สามารถออกเอกสารสิทธิที่ดินได้โดยมีการกว้านซื้อที่ดินบริเวณดังกล่าวจากกลุ่มนายทุนเพื่อนำไปออกเอกสารสิทธิ ขณะที่คนในชุมชนบ้านนาอินที่มีหลักฐาน ส.ค.1 ไม่สามารถออกเอกสารสิทธิได้

อย่างไรก็ตาม หลังจากคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติกรณีปัญหาพิพาทเขตการปกครองจังหวัดอุดรดิติตต์และจังหวัดพิษณุโลกได้ประสานงานนัดประชุมเพื่อให้ได้ข้อสรุปร่วมกันและให้ตัวแทนชุมชนบ้านนาอินนำข้อสรุปไปปรึกษาคนในชุมชนเพื่อนัดหมายให้มีการเดินสำรวจแนวเขต แต่ปรากฏว่าไม่สามารถดำเนินการได้เนื่องจากชุมชนบ้านนาอินได้หารือในเวทีประชาคมแล้วไม่เห็นด้วยกับข้อสรุปและไม่ยอมร่วมเดินสำรวจชี้แนวเขต แม้จะมีการประชุมร่วมกันอีกครั้งแต่ไม่สามารถหาข้อยุติร่วมกันได้เนื่องจากต่างฝ่ายต่างยืนยันในแนวเขตของตน สมาชิกวุฒิสภาจังหวัดอุดรดิติตต์จึงได้นำกรณีพิพาทยื่นกระทู้ถามรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในการประชุมรัฐสภาเกี่ยวกับความเดือดร้อนของชุมชนบ้านนาอินจากการกำหนดเขตการปกครองตามประกาศกระทรวงมหาดไทย โดยขอให้มีการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาข้อพิพาทและแก้ไขปัญหการออกเอกสารสิทธิ ส.ป.ก.4-01 ประมาณหนึ่งพันแปลงให้กับชาวชุมชนบ้านนาอินที่อยู่ในพื้นที่ดังกล่าว กระทรวงมหาดไทยจึงมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการร่วมพิจารณาหาข้อยุติปัญหาข้อพิพาทเขตการปกครองโดยมีตัวแทนชุมชนเข้าร่วมหาแนวทางยุติปัญหาถึงสามครั้ง

ในการประชุมครั้งแรกของคณะกรรมการร่วมพิจารณาหาข้อยุติปัญหากรณีพิพาทเขตการปกครองระหว่างจังหวัดอุดรดิติตต์และจังหวัดพิษณุโลก ทั้งสองฝ่ายมีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางและที่ประชุมจึงมีมติโดยความเห็นชอบของทุกฝ่ายให้พิจารณาแก้ไขการกำหนดแนวเขตการปกครองเป็นไปตามแนวเขตที่ตำบลดงประคำเสนอ กล่าวคือ ให้ลากเส้นแนวแบ่งเขตการ

ปกครองที่อยู่บริเวณกึ่งกลางระหว่างแนวเขตตามที่ดินแทนชุมชนบ้านนาอินเสนอกับแนวเขตตามประกาศกระทรวงมหาดไทยฉบับปี พ.ศ.2547 เป็นแนวเส้นตรงโดยใช้แนวสันเขาหัวสามช้อย บริเวณพิกัด PV362036 กับแนวสันเขาพิชัย บริเวณพิกัด PV245017 เป็นแนวทางในการสำรวจตรวจสอบแนวเขตการปกครองโดยให้อาศัยหรือยึดถือแนวธรรมชาติเป็นหลัก รวมทั้งกำหนดให้แต่ละฝ่ายแต่งตั้งคณะทำงานสำรวจตรวจสอบแนวเขต ประกอบด้วย ผู้แทนที่ทำการปกครองจังหวัด ตามที่ได้รับมอบหมายจากผู้ว่าราชการจังหวัด ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด ปฏิรูปที่ดินจังหวัด นายอำเภอ ปลัดอำเภอ ที่ดินอำเภอ ป่าไม้อำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล นายช่างโยธาองค์การบริหารส่วนตำบล และตัวแทนประชาชนในท้องที่พิพาทฝ่ายละ 5 คน

ในการสำรวจภาคสนามของคณะทำงานร่วมให้มีผู้แทนของกระทรวงมหาดไทย และให้แต่ละจังหวัดเชิญสมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัดเข้าร่วมเป็นสักขีพยานด้วย โดยคณะทำงานของทั้งสองฝ่ายร่วมกันเดินสำรวจแนวเขตในพื้นที่จริง เพื่อจัดทำบันทึกเขตการปกครองตำบล อย่างไรก็ตาม ฝ่ายนายกององค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน ซึ่งรับมอบความไว้วางใจให้ดำเนินการแทนชาวชุมชนบ้านนาอิน ยืนยันที่จะขอใช้แนวเขตตามที่เคยเสนอคือ แนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ “ป่านาอิน-นายาง” และแนวเขตที่ดิน ส.ค.1 ของคนในชุมชนบ้านนาอิน โดยชี้แจงต่อที่ประชุมว่าได้นามติที่ประชุมร่วมเข้าหารือกับคนในชุมชนในการประชุมประชาคมแล้วแต่ทางชุมชนไม่ยอมรับมติที่ประชุมร่วมและยืนยันที่จะใช้แนวเขตที่ชุมชนบ้านนาอินเคยเสนอไว้และประสงค์จะให้กระทรวงมหาดไทยตัดสินชี้ขาด จึงไม่ขอร่วมเดินสำรวจและขอนำหลักฐานเสนอต่อกระทรวงมหาดไทยเพื่อพิจารณา

นายเสริมศักดิ์ พงษ์พานิช รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย จึงได้มีคำสั่งกำหนดนัดหมายให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเข้าร่วมหารือกรณีข้อพิพาทเขตการปกครองอีกครั้ง เนื่องจากฝ่ายชุมชนบ้านนาอินอ้างมติที่ประชุมประชาคมของชุมชนไม่ยอมรับข้อเสนอจึงทำให้การสำรวจแนวเขตตามมติที่ประชุมคณะกรรมการร่วมยังไม่ได้ข้อยุติ โดยในการประชุมร่วมครั้งที่สอง นายระเมียน จันทร์ด้า นายกององค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน ตัวแทนของชุมชนบ้านนาอินได้ชี้แจงต่อที่ประชุมร่วมว่าที่ประชุมประชาคมของชุมชนบ้านนาอินมีมติยืนยันที่จะใช้แนวแบ่งเขตตามที่เคยเสนอไว้และประสงค์จะให้กระทรวงมหาดไทยตัดสินชี้ขาด จึงไม่ขอร่วมเดินสำรวจและขอนำหลักฐานเสนอต่อกระทรวงมหาดไทยเพื่อพิจารณา ขณะที่การประชุมครั้งที่สามของคณะกรรมการร่วมพิจารณาหาข้อยุติปัญหากรณีพิพาทเขตการปกครองระหว่างจังหวัดอุดรดิตถ์และพิษณุโลก

รวมทั้ง นายเสริมศักดิ์ พงษ์พานิช รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยในฐานะประธานฯ ได้แสดงความคิดเห็นในตอนท้ายก่อนให้ข้อสรุปโดยยืนยันต่อที่ประชุมว่า;

“ก่อนที่กระทรวงมหาดไทยจะดำเนินการประกาศกำหนดเขตการปกครอง ปี พ.ศ. 2547 ถือว่าเป็นการยินยอมฉันทานุมัติของผู้ปกครองท้องถิ่นของทั้งสองฝ่ายแล้ว กระทรวงมหาดไทยจึงได้ประกาศไปตามข้อตกลงของเจ้าของท้องถิ่นทั้งสอง แต่เมื่อมีหลักฐานอื่นปรากฏขึ้นใหม่และไม่เป็นไปตามข้อเท็จจริงสามารถแก้ไขได้ แต่ถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่ยินยอมให้แก้ไข กระทรวงมหาดไทยจำเป็นต้องยึดถือประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับปี พ.ศ.2547 ตามเดิมเพราะ *ไม่มีผู้ใดแก้ไขได้นอกจากระดับพื้นที่ตกลงกัน* อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาข้อเสนอของฝ่ายตำบลนาอินแล้ว เห็นว่าไม่มีฝ่ายใดได้เปรียบเสียเปรียบ อยากให้ทั้งสองฝ่ายประนีประนอม แต่หากตกลงกันไม่ได้คณะกรรมการของกระทรวงมหาดไทยจะบันทึกรายงานการประชุมไปตามนั้น และนำเรื่องเสนอผู้บังคับบัญชาเพื่อพิจารณายุติปัญหาและอาจต้องให้กระบวนการอื่นเข้ามาพิจารณาต่อไป (สำเนาบันทึกรายงานการประชุมร่วมหาหรือวันศุกร์ที่ 21 ตุลาคม 2548)

ในการประชุมร่วมฯ ครั้งที่สามนี้ได้มีการทบทวนการแก้ปัญหาที่ผ่านมาต่อที่ประชุมอีกครั้งว่าประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับปี พ.ศ.2547 ถือว่าเป็นที่ยุติ เพราะระดับพื้นที่ของทั้งสองฝ่ายได้ยินยอมตกลงกันตั้งแต่ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน นายอำเภอและผู้ว่าราชการจังหวัด และทั้งสองฝ่ายได้เคยตกลงกันในเบื้องต้นแล้วว่าจะเดินสำรวจแนวเขตร่วมกัน แต่ฝ่ายชุมชนบ้านนาอินไม่ยอมร่วมเดินสำรวจมาถึงสองครั้ง เมื่อสอบถามทั้งสองฝ่ายเพื่อแสดงจุดยืนอีกครั้งก็ยังคงเห็นไม่ตรงกันเช่นเดิม เมื่อคณะกรรมการไม่สามารถหาข้อยุติได้จึงเสนอให้กระทรวงมหาดไทยทำการตัดสินใจขาด คณะกรรมการจึงมีมติหลังจากที่ได้พิจารณาเอกสารหลักฐานและร่วมกันอภิปรายอย่างกว้างขวางและได้ข้อสรุปว่าไม่สามารถหาข้อยุติในกรณีพิพาทเขตการปกครองร่วมกันได้ เมื่อคณะกรรมการของกระทรวงมหาดไทยได้รับเรื่องจากจังหวัดจึงทำความเข้าใจเสนอต่อปลัดกระทรวงมหาดไทย เพื่อให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยพิจารณาสั่งการยุติปัญหา ซึ่งได้ให้ความเห็นว่าควรใช้แนวเขตการปกครองตามประกาศกระทรวงมหาดไทย พ.ศ.2547

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนหรือสิทธิในการมีสิทธิ (The Right to have Rights) เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดความเป็นไปของชุมชนบ้านนาอินเพื่อขยายไปสู่การได้สิทธิความเป็นชุมชนที่ยึดโยงอยู่พื้นที่พิพาทโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันเป็นหลักนี้ เป็นที่ชัดเจนว่าชุมชนมี

ความพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในการหาข้อยุติโดยอาศัยกลไกของทางราชการเป็นหลัก โอกาสในการเข้าสู่ช่องทางในการแก้ปัญหาดังกล่าวต้องอาศัยองค์ประกอบในการเคลื่อนไหวกว้างขวางของชุมชนในหลายส่วนด้วยกัน โดยเฉพาะบทบาทของชุมชนที่เข้าสู่กระบวนการปรึกษาหารือและร่วมตัดสินใจในข้อเสนอที่กลไกราชการเสนอมาซึ่งเวทีประชาคมยังคงเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางในการแก้ปัญหาพร้อมกับกลไกราชการ ซึ่งในกรณีนี้ประกอบด้วย;

(1) ส่วนบริหารราชการส่วนภูมิภาค ในฐานะส่วนราชการที่ได้รับมอบอำนาจจากรัฐจากราชการส่วนกลางเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารราชการเพื่อบริการประชาชนในพื้นที่ต่างๆ โดยผู้ว่าราชการจังหวัดได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาสิทธิชุมชนในครั้งนี้ในฐานะกลไกของรัฐที่อยู่กึ่งกลางระหว่างรัฐบาลกับชุมชน ในด้านหนึ่งเป็นผู้มีอำนาจและความรับผิดชอบพิจารณาปัญหาในเบื้องต้นและมอบหมายให้นายอำเภอเป็นผู้ดูแลการตั้งคณะกรรมการเพื่อร่วมพิจารณาข้อเท็จจริงในระดับท้องที่ และในอีกด้านหนึ่งเป็นผู้รับสนองนโยบายและคำสั่งโดยตรงจากกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ดูแลการทำงานของคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครองระหว่างจังหวัดอุตรดิตถ์และพิษณุโลก

(2) คณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตการปกครอง ตั้งขึ้นตามคำสั่งจังหวัดอุตรดิตถ์ให้มีอำนาจหน้าที่ตรวจสอบ ค้นหารวบรวมหลักฐานที่ถูกต้องเกี่ยวกับเขตพื้นที่การปกครองและหาข้อยุติอย่างเป็นธรรมให้กับทุกฝ่าย ผู้ร่วมหารือที่สำคัญประกอบด้วย นายอำเภอพิชัย ปลัดอำเภอหัวหน้าฝ่ายบริหารงานปกครอง ปลัดอำเภอหัวหน้าฝ่ายความมั่นคง กำนันตำบลนาอิน ผู้ใหญ่บ้านและนายกองค์การบริหารส่วนตำบลในฐานะตัวแทนชุมชนบ้านนาอิน โดยมีการประชุมร่วมกันรวมสามครั้งจึงได้ข้อสรุปเป็นที่พึงพอใจต่อชาวชุมชนบ้านนาอิน โดยรายงานจังหวัดอุตรดิตถ์ทราบและประสานฝ่ายจังหวัดพิษณุโลกเพื่อดำเนินการต่อไป

(3) คณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครองระหว่างจังหวัดอุตรดิตถ์และพิษณุโลก เป็นการประชุมหารือร่วมกันระหว่างคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตการปกครอง จังหวัดอุตรดิตถ์และคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตการปกครอง จังหวัดพิษณุโลก ผู้ร่วมหารือที่สำคัญประกอบด้วย ปลัดจังหวัด นายอำเภอ ปลัดอำเภอ เจ้าพนักงานที่ดิน ป่าไม้อำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค์การบริหารส่วนตำบลและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล รวมทั้งตัวแทนราษฎรทั้งสองฝ่าย โดยมีการหารือร่วมกันสองครั้งแต่ไม่สามารถหาข้อยุติร่วมกันได้เนื่องจากตัวแทนฝ่ายชุมชนบ้านนาอินแจ้งว่าที่ประชุมประชาคมไม่ยอมรับข้อเสนอแนวเขตการปกครองของที่ประชุมร่วมฯ

(4) คณะกรรมการของกระทรวงมหาดไทยร่วมกับคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครองระหว่างจังหวัดอุตรดิตถ์และพิษณุโลก เป็นการประชุมร่วมกันระหว่างคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตการปกครอง จังหวัดอุตรดิตถ์และจังหวัดพิษณุโลก และคณะกรรมการของกระทรวงมหาดไทย ผู้ร่วมหารือที่สำคัญประกอบด้วย รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ผู้ตรวจราชการกรมการปกครอง ปลัดจังหวัด นายอำเภอ ผู้อำนวยการสำนักบริหารการปกครองท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค์การบริหารส่วนตำบลและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล รวมทั้งตัวแทนราษฎรทั้งสองฝ่าย โดยมีการประชุมร่วมกันรวมสามครั้ง แต่ไม่สามารถหาข้อยุติร่วมกันได้เนื่องจากตัวแทนฝ่ายชุมชนบ้านนาอินแจ้งเช่นเดิมว่าที่ประชุมประชาคมไม่ยอมรับข้อเสนอแนวเขตปกครองของที่ประชุมร่วมฯ และเสนอให้กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ตัดสินชี้ขาด

การมีส่วนร่วมในการหาข้อยุติโดยอาศัยกลไกของทางราชการของชุมชนบ้านนาอินถือเป็นช่องทางสำคัญที่ชุมชนได้รับสิทธิในการมีส่วนร่วมหารือกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทร่วมกัน แสดงถึงการยอมรับสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชุมชนร่วมกับทางราชการและเป็นช่องทางที่ชุมชนสามารถเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจของรัฐได้โดยตรง แม้วิธีการดังกล่าวจะไม่สามารถทำให้ชุมชนได้รับสิทธิความเป็นชุมชนที่เชื่อมโยงกับพื้นที่พิพาท แต่ชุมชนได้รับประสบการณ์และการเรียนรู้ในการทำงานร่วมกับกลไกของรัฐซึ่งถือเป็นการขยายพื้นที่การมีส่วนร่วมออกไปไกลกว่าระดับชุมชน รวมทั้งยังช่วยสะท้อนความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนได้ก้าวขึ้นมามีส่วนร่วมสำคัญในการจัดการแก้ไขปัญหาและความต้องการต่างๆ ร่วมกับอำนาจรัฐได้อย่างทัดเทียมกัน

3.4.3 การร้องเรียนต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญ

การพิจารณาชี้ขาดและสั่งยุติเรื่องของกระทรวงมหาดไทยสร้างความกังวลใจให้กับชาวชุมชนบ้านนาอินเป็นอย่างมาก เนื่องจากผลการตัดสินดังกล่าวไม่ได้คำนึงถึงความเดือดร้อนและหลักฐานข้อโต้แย้งที่ทางฝ่ายชุมชนได้นำเสนอให้ทุกฝ่ายรับรู้ตลอดระยะเวลาที่มีการประชุมหารือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องร่วมกันแม้แต่น้อย ขณะที่ชุมชนบ้านนาอินยังคงยืนยันการใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันทางการ ที่ประชุมประชาคมจึงพิจารณาเห็นควรให้ นายระเมียน จันทร์ดำ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน ในฐานะตัวแทนชาวชุมชนบ้านนาอินทำหนังสือร้องเรียนไปยังคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กรณีที่ชุมชนบ้านนาอินได้รับผลกระทบจากการกำหนดแนวเขตการปกครองของกระทรวงมหาดไทย ทำให้เกิดปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครองระหว่างตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ กับตำบลดงประจำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก

เป็นเวลานานนับสิบปี และเนื่องจากกรณีปัญหายังไม่เป็นที่ยุติจึงทำให้ไม่มีฝ่ายใดสามารถเข้าไปพัฒนาพื้นที่บริเวณดังกล่าวได้ ประชาชนจึงเสียสิทธิและโอกาสที่พึงจะได้รับในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตน ชุมชนบ้านนาอินจึงร้องขอให้คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเข้ามาเป็นคนกลางประสานงานการแก้ไขปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครองดังกล่าว

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เป็นองค์กระออิสระจัดตั้งตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 มีหน้าที่สำคัญในการส่งเสริม คัดกรองและพิทักษ์สิทธิเสรีภาพของประชาชน โดยการรับเรื่องร้องเรียนเพื่อดำเนินการตรวจสอบโดยทำหนังสือสอบถามหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องให้มีหนังสือชี้แจงข้อเท็จจริงหรือให้ความเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติราชการหรืองานใดๆ ส่งเอกสารหลักฐานอื่นที่เกี่ยวข้อง หรือส่งผู้แทนมาให้ถ้อยคำประกอบการพิจารณาได้ เพื่อรายงานการกระทำหรือการละเลยการกระทำอันเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน และเสนอมาตรการแก้ไขที่เหมาะสมต่อหน่วยงานที่กระทำหรือละเลยการกระทำดังกล่าว หากไม่มีการดำเนินการตามที่ได้มีการให้ข้อเสนอ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติต้องรายงานต่อรัฐสภาเพื่อดำเนินการต่อไป อย่างไรก็ตาม การร้องขอให้คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเข้ามาเป็นคนกลางประสานงานในการแก้ไขปัญหากรณีข้อพิพาทแนวเขตการปกครองดังกล่าวของชุมชนบ้านนาอินผ่านมาถึงวันนี้ ยังไม่มีความคืบหน้าตามที่ทางชุมชนคาดหวังไว้แต่ประการใด

จรัล ดิษฐาอภิชัย (2546,106-124) วิเคราะห์สาเหตุที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติไม่สามารถสนองตอบข้อร้องเรียนของชุมชนได้เช่นนี้เพราะอำนาจของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติยังมีจำกัดและการดำเนินการตรวจสอบข้อเท็จจริงยังทำได้ล่าช้าเนื่องจากต้องขอความร่วมมือให้ผู้เกี่ยวข้องมาให้ข้อมูลหลักฐานสำหรับการพิจารณาคำร้องและต้องรอให้ผู้ถูกร้องชี้แจงให้เสร็จสิ้นจึงจะสามารถเสนอมาตรการแก้ไขที่เหมาะสมต่อส่วนงานที่กระทำหรือละเลยการกระทำจนละเมิดสิทธิของผู้ถูกร้องได้ นอกจากนี้ การขาดแคลนบุคลากรด้านกฎหมายสำหรับการเตรียมประเด็นการวินิจฉัย การซักถามและการรายงาน เมื่อมีเรื่องร้องเรียนมากจึงไม่สามารถคลี่คลายปัญหาได้ทันทั่วทั้งที่ที่ผ่านมาคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติจึงอยู่ในฐานะที่วางตัวลำบากและไม่มีบทบาทในการแก้ไขปัญหาสิทธิมนุษยชนมากเท่าที่ควรเป็นเพราะมักอยู่ตรงกลางในสถานการณ์ความขัดแย้ง อีกเหตุผลหนึ่งที่เป็นไปได้คือ กรณีที่มีเรื่องอยู่ในศาลแล้วมาร้องเรียนในกรณีเดียวกันนั้นไม่สามารถทำได้เพราะถือเป็นการละเมิดอำนาจศาล การร้องศาลปกครองของชุมชนจึงอาจมีผลทำให้กลไกดังกล่าวยุติบทบาทไปโดยปริยาย

ในอีกด้านหนึ่ง หลังจากที่อำเภอพิชัยได้รายงานให้ทางจังหวัดอุตรดิตถ์ทราบว่า มีกลุ่มประชาชนในท้องที่ตำบลนาอินไม่ยอมรับผลการพิจารณาและมีการรวมตัวกันประชุมคัดค้าน ขอให้ทั้งสองจังหวัดร่วมกันแต่งตั้งคณะทำงานเพื่อสำรวจแนวเขตอีกครั้งโดยให้มีผู้นำชุมชนและผู้อาวุโสของท้องถิ่นเข้าร่วมดำเนินการด้วยอีกครั้ง กระทรวงมหาดไทยจึงชี้แจงว่าได้พิจารณาชี้ขาด และสั่งยุติกรณีปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครองดังกล่าวแล้ว เนื่องจากในกระบวนการพิจารณา แก้ไขปัญหาของคณะกรรมการร่วมของกระทรวงมหาดไทยกับของจังหวัดอุตรดิตถ์และพิษณุโลก ได้มีการรวบรวมพยานหลักฐาน รวมทั้งได้รับฟังความคิดเห็นและข้อเท็จจริงจากทุกฝ่ายอย่างรอบด้านมาโดยตลอด หากมีผู้ร้องคัดค้านไม่ยอมรับผลการพิจารณาชี้ขาดของทางกระทรวงมหาดไทย ให้ผู้ร้องคัดค้านทราบถึงสิทธิในการฟ้องคดีต่อศาลปกครอง เพื่อให้กระทรวงมหาดไทยเพิกถอนประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับปี พ.ศ.2547 ตามที่ชุมชนต้องการ

เช่นเดียวกับการเคลื่อนไหวผ่านกลไกสถาบันที่ผ่านมา ชาวชุมชนบ้านนาอินจึงได้นำเรื่องการฟ้องคดีต่อศาลปกครองมาหารือร่วมกันโดยมอบหมายให้ นายระเมียน จันทรดำ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน นำปัญหากรณีข้อพิพาทแนวเขตการปกครองระหว่างตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ กับตำบลดงประจำ อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ยื่นฟ้อง “ปลัดกระทรวงมหาดไทย” ต่อศาลปกครองเชียงใหม่ ในกรณีที่กระทรวงมหาดไทยพิจารณาชี้ขาด และสั่งยุติกรณีปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครองดังกล่าวแล้ว ฝ่ายนายระเมียน จันทรดำ ในฐานะตัวแทนชุมชนเป็นผู้ร้องคัดค้านไม่ยอมรับผลการพิจารณาชี้ขาดของกระทรวงมหาดไทย ขอใช้สิทธิในการฟ้องคดีต่อศาลปกครองเพื่อให้มีการเพิกถอนประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง การกำหนดเขตตำบลในท้องที่อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ลงวันที่ 3 เมษายน พ.ศ.2547 เป็นแนวแบ่งเขตการปกครองระหว่างจังหวัดอุตรดิตถ์กับจังหวัดพิษณุโลก ตามนัยมาตรา 42 แห่งพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลปกครองและวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ.2542

ศาลปกครองจัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลปกครองและวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ. 2542 มีอำนาจหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีปกครอง ซึ่งเป็นคดีพิพาทระหว่างหน่วยงานของรัฐบาลหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐกับเอกชน ข้อพิพาทระหว่างหน่วยงานของรัฐบาลหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐด้วยกัน เนื่องจากข้อพิพาทระหว่างรัฐกับเอกชนมีลักษณะพิเศษคือ คู่กรณีซึ่งเป็นเอกชนไม่อยู่ในฐานะเสมอภาคกันกับรัฐ เพื่อความเป็นธรรมทั้งสองฝ่ายจำเป็นต้องมีหลักกฎหมายพิเศษมารองรับ ศาลปกครองจึงทำหน้าที่คุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนจากการใช้อำนาจรัฐ และพิทักษ์อำนาจรัฐจากการใช้สิทธิและเสรีภาพของประชาชน ทั้งนี้ ผู้ร้องต่อศาลต้องเป็นผู้ได้รับความเดือดร้อนเสียหายจากการกระทำหรือการงดเว้นการกระทำของทางราชการ หรือเป็นผู้ที่มีข้อโต้แย้ง

อื่นใดที่กฎหมายกำหนดให้ฟ้องต่อศาลปกครอง พร้อมความประสงค์ว่าจะให้ศาลสั่งอย่างไรเพื่อแก้ไขความเดือดร้อนเสียหายของตน โดยการหาข้อเท็จจริงจะอยู่ในระบบวิธีพิจารณาแบบไต่สวนควบคู่กับหลักการให้สิทธิโต้แย้งหรือหลักการฟังความสองฝ่าย

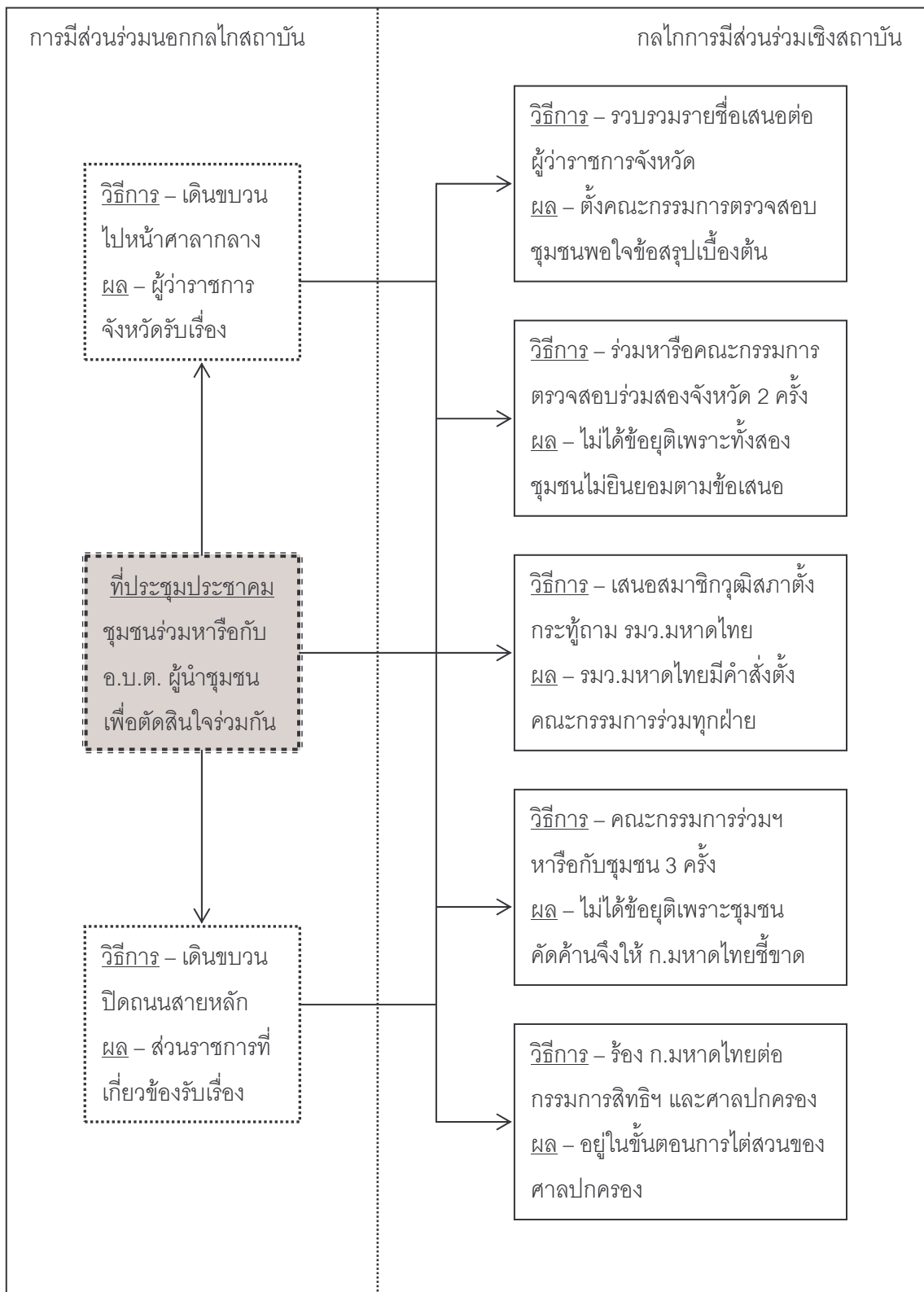
อย่างไรก็ตาม การอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันของชุมชนโดยการร้องเรียนผ่านองค์กรตามรัฐธรรมนูญนั้น แม้จะช่วยขยายช่องทางการมีส่วนร่วมในกรณีที่เกิดโทษของรัฐโดยปกติไม่สามารถตอบสนองเป้าหมายของชุมชนได้ องค์กรตามรัฐธรรมนูญ เช่น ศาลปกครอง ยังคงเป็นที่พึ่งสำหรับชุมชนที่แน่นอนในการแก้ปัญหาโดยใช้กลไกสถาบันเป็นหลัก แต่ในการดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยระบบวิธีพิจารณาแบบไต่สวนควบคู่กับหลักการให้สิทธิโต้แย้งหรือหลักการฟังความสองฝ่าย โดยปกติต้องให้โอกาสทั้งสองฝ่ายได้นำเสนอข้อเท็จจริงแสดงหลักฐานในส่วนของตนซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลามาก การใช้สิทธิในการฟ้องคดีต่อศาลปกครองเพื่อให้เกิดการเพิกถอนประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง การกำหนดเขตตำบลในท้องที่อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ลงวันที่ 3 เมษายน พ.ศ.2547 ในปัจจุบันยังคงอยู่ในขั้นตอนของการพิจารณาแบบไต่สวนควบคู่กับหลักการให้สิทธิโต้แย้งของทั้งสองฝ่าย ซึ่งแน่ชัดว่าปัญหาสิทธิชุมชนบ้านนาอินยังคงต้องรอดอยการบรรลุเป้าหมายการต่อสู้ของชุมชนจากช่องทางกลไกสถาบันต่อไป

3.5 บทสรุป

ชุมชนบ้านนาอิน ถือเป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันเป็นหลักในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในฐานะที่เป็นขบวนการทางสังคมที่มุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่นและเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง ทั้งนี้เป็นผลมาจากการประกาศแบ่งเขตพื้นที่การปกครองใหม่ของกระทรวงมหาดไทยทั้งในปี พ.ศ.2521 และพ.ศ.2547 โดยชุมชนไม่มีโอกาสได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการ ผลกระทบต่อสิทธิชุมชนได้สร้างความทุกข์ใจให้กับคนในชุมชนแห่งนี้ที่ไม่มีโอกาสกำหนดทางเลือกและความเป็นไปของชุมชนได้ด้วยตนเอง ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ผลักดันให้ชาวชุมชนบ้านต้องเริ่มต่อสู้เพื่อนำสิทธิชุมชนกลับคืนมา คนในชุมชนร่วมกับแนวร่วมทางการเมืองในท้องที่จึงเริ่มต้นด้วยการร้องคัดค้านประกาศกระทรวงมหาดไทยโดยการเคลื่อนไหวกดดันต่อส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง

ตลอดเวลาที่ผ่านมามีชุมชนแห่งนี้ต้องร่วมกันต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยใช้ความอดทนและยึดมั่นในหลักการมีส่วนร่วมอย่างสันติบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมผ่านช่องทางกลไกสถาบันที่หลากหลาย ซึ่งสะท้อนความพยายามในการหาทางแก้ไขปัญหาคือพิพาทแนวเขตการปกครองโดยการใช้วิธีการที่หลากหลายในการบรรลุเป้าหมายของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้

แผนภาพที่ 12: แสดงการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนผ่านกลไกสถาบันเป็นหลักของชุมชนบ้านนาอิน

แนวคิดและแนวทางดังกล่าวของชุมชนสามารถสะท้อนรูปธรรมของการนำกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและตัวแทนมาใช้ในการเข้าถึงการมีส่วนร่วมปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ซึ่งทั้งหมดสามารถตอบคำถามวิจัยได้ ดังนี้;

(1) ชุมชนบ้านนาอินมีลักษณะเป็นชุมชนมีรูปแบบเป็นองค์กรทางสังคมที่มีพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ ทรัพยากรและความสัมพันธ์แบบเครือญาติยึดโยงกันอยู่และเป็นสาเหตุให้คนในชุมชนมีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ขณะที่ภาพสะท้อนความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งคือการกำหนดทางเลือกในการตอบสนองต่อปัจจัยภายนอกอันเป็นปัญหาของการจัดการทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันโดยอาศัยการยึดถือเอาประวัติศาสตร์ ความจำเป็นทางเศรษฐกิจและการมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยตัวแทนภายในชุมชนหรือหน่วยบริหารในท้องถิ่นเป็นสำคัญ

(2) สิทธิชุมชนของชาวบ้านนาอินหมายถึงการยืนยันตัวตนของชุมชนที่มีความผูกพันยึดโยงอยู่กับพื้นที่และทรัพยากรของชุมชนมาอย่างยาวนาน อันเป็นสิทธิที่จะปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรที่เคยถูกระงับโดยรัฐมาเป็นสิทธิในการมีส่วนร่วมในการกำหนดชีวิตของชุมชนได้ด้วยตนเอง การบั่นทอนองค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งของความเป็นชุมชน ทั้งตัวบุคคล พื้นที่ แหล่งน้ำ ความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ของชุมชน ตลอดจนสิทธิประโยชน์อันพึงได้รับจากการรวมตัวเป็นชุมชนโดยที่ชุมชนไม่ยินยอมหรือขาดการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจจึงถือเป็นการละเมิดสิทธิความเป็นชุมชนและเป็นแรงผลักดันที่ทำให้เกิดการต่อสู้

(3) ยุทธศาสตร์การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชาวบ้านนาอินคือ การสร้างช่องทางทางการเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจโดยอาศัย “กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน” และมุ่งขยายประเด็นตัวตนทางประวัติศาสตร์ไปสู่อาณาบริเวณทางเศรษฐกิจ เพื่อตอบโต้และต่อกรกับภาครัฐที่นำเอาปัญหาความมั่นคงของชุมชนและความมั่นคงทางเศรษฐกิจเข้ามาสู่ชุมชน โดยอาศัยกระบวนการทางการเมืองเชิงสถาบันและตัวแทนทางการเป็นกลไกหลักที่สำคัญในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิการมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชุมชน เป็นชุมชนที่ร่วมงานกับตัวแทนท้องถิ่นในการดำเนินวิธีการภายใต้ยุทธศาสตร์ดังกล่าวซึ่งประกอบด้วย 3 แนวทางที่สำคัญคือ การสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในพื้นที่ การมีส่วนร่วมในการหาข้อยุติปัญหาข้อพิพาทผ่านกลไกราชการ และการร้องเรียนต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญ

(4) การสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในพื้นที่เป็นแนวทางการต่อสู้ที่สำคัญที่ทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและมีพลังในการนำเรื่อง

ร้องเรียนเข้าถึงสถาบันทางกรได้ โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งถือเป็นส่วนการบริหารท้องถิ่นที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในทุกขั้นตอนและกระบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในฐานะตัวแทนที่มีความใกล้ชิดและได้รับความไว้วางใจจากชุมชนมากที่สุด สะท้อนภาพความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนโดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นตัวเชื่อมและกลไกสำคัญในโครงสร้างความสัมพันธ์ในการจัดการปัญหาและความต้องการของชุมชน

(5) การมีส่วนร่วมในการหาข้อยุติผ่านกลไกราชการเป็นการสร้างช่องทางการเข้าถึงผู้มีอำนาจในการตัดสินใจโดยตรง ร้องเรียนไปยังส่วนราชการที่เกี่ยวข้องทำให้ชุมชนมีโอกาสเข้าสู่กระบวนการพิจารณาของทางราชการซึ่งอยู่บนพื้นฐานของหลักความเป็นธรรมและความถูกต้อง ในกรณีนี้คือการที่ตัวแทนชุมชนเข้าร่วมกับคณะกรรมการระดับจังหวัดและกระทรวงเพื่อนำเสนอข้อมูลและหลักฐานของแต่ละฝ่ายเพื่อร่วมกันพิจารณาถึงข้อเท็จจริงและแนวทางแก้ไขที่ทุกฝ่ายให้การยอมรับซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของกระบวนการประชาธิปไตย

(6) การร้องเรียนต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญในกรณีนี้คือการร้องเรียนคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเพื่อเป็นศูนย์กลางในการรับทราบสภาพปัญหาและรับเข้ามาเจรจาไกล่เกลี่ย ประนีประนอมกัน ขณะที่การนำประเด็นปัญหาข้อพิพาทระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ เช่น กระทรวงมหาดไทย ฟ้องต่อศาลปกครองถือเป็นการใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญให้คุ้มครองสิทธิชุมชน ในกรณีที่กระทรวงมหาดไทยพิจารณาชี้ขาดและสั่งยุติกรณีปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครอง โดยชุมชนผู้ร้องคัดค้านไม่ยอมรับผลการพิจารณาชี้ขาดของกระทรวงมหาดไทยและใช้สิทธิในการฟ้องคดีต่อศาลปกครองเพื่อให้มีการเพิกถอนประกาศกระทรวงมหาดไทย

บทที่ 4

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน

เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์การวิจัยในการศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตย ลำดับต่อไปนี้เป็นคำตอบคำถามการวิจัยที่ต้องการทราบถึงแนวคิด ยุทธศาสตร์ และวิธีการอันแสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชนโดยการใช้กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของ “ชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน” ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกกรณีศึกษาแบบเจาะจงเลือกชุมชนท้องถิ่นแห่งนี้เป็นตัวอย่างเป็นรูปธรรมของการใช้กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง ถือเป็น การดำเนินการภายนอกกรอบการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและตัวแทน โดยมีความพยายามกำหนด และจัดการชุมชนด้วยตัวชุมชนเอง รวมทั้งการสร้างเครือข่ายความร่วมมือเพื่อสร้างอำนาจต่อรอง อาทิ การออกข้อบัญญัติการดูแลป่าชุมชน และขบวนการปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน เป็นต้น ซึ่งสามารถสะท้อนภาพการแสดงออกตามวิถีประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมได้อย่างชัดเจน

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในถือเป็นขบวนการทางสังคมที่มุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่นเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับชุมชนในการมีส่วนร่วมกำหนดชีวิตและเรียกร้องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเอง เป็นผลจากการที่ภาครัฐเตรียมประกาศเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจครอบคลุมทับพื้นที่ของชุมชนและพยายามผลักดันให้ชุมชนแห่งนี้ย้ายออกจากผืนป่าที่คนในชุมชนใช้เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและที่ทำกินมายาวนาน ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงได้ร่วมกันทำความเข้าใจกับคนภายนอกโดยการพิสูจน์ให้ทุกคนยอมรับว่าชุมชนแห่งนี้ไม่ใช่ที่มาของปัญหาการทำลายพื้นที่ป่า แต่เป็นชุมชนที่สามารถจัดการและดูแลรักษาป่าด้วยตัวเองได้เป็นอย่างดีโดยวิธีการผสมผสานวิถีการดำเนินชีวิตเข้ากับคุณค่าของจารีตประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนที่มีอยู่เดิม พร้อมกับปลูกสำนึกร่วมหรืออัตลักษณ์ของชุมชนขึ้นใหม่เพื่อสร้างความชอบธรรมในการดำรงอยู่ร่วมกันของชุมชนและผืนป่าดังที่เคยเป็นมา

ในบทนี้จึงเป็นการนำเสนอถึงความเป็นมาของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน และข้อมูลพื้นฐานทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวิถีชีวิตของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ซึ่งเป็นกรณีศึกษาของชุมชนที่มีรูปธรรมการใช้กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมทางตรงสำหรับการวิจัยครั้งนี้ เพื่อนำไปสู่การนำเสนอข้อมูลการศึกษาสภาพปัญหาสิทธิชุมชนว่าเพราะเหตุใดสภาพการถูกกล่าวหาจากภาครัฐว่าเป็นผู้ทำลายป่าและพยายามผลักดันให้อพยพออกจากพื้นที่ป่าที่ชุมชนอาศัยพึ่งพิงในการดำรงชีวิตจนเกิดผลกระทบต่อสภาพจิตใจและวิถีการดำเนินชีวิตแบบชนเผ่าของ

ชุมชนนั้นจึงมีอิทธิพลต่อแนวคิดสิทธิชุมชน แนวคิดทางการเมืองและแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมซึ่งส่งผลต่อการกำหนดยุทธศาสตร์และวิธีการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน เพื่อตอบคำถามการวิจัยในส่วนแรกที่ต้องการวิเคราะห์ถึงแนวคิด ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ของชุมชนที่เน้นการพัฒนาบทบาททางการเมืองโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงเป็นหลักที่แสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ทั้งหมดได้นำเสนอเป็นลำดับดังต่อไปนี้;

4.1 ความเป็นมาและสภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน เป็นชุมชนชาวปกากะญอที่มีชื่อเรียกชุมชนตามลักษณะพื้นที่ที่ตั้งเป็นแอ่งกระทะอยู่ในหุบเขาสลักซับซ้อน บริเวณนี้เป็นต้นกำเนิดลำห้วยที่สำคัญ 14 สาย ไหลผ่านลานแผ่นหินลาดลงตามห้วยรวมกันเป็นห้วยหินลาด จึงเรียกบริเวณนี้ว่าแม่หินลาดโก๊ะหรือห้วยหินลาดใน จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนนั้นเชื่อว่าบรรพบุรุษมาตั้งรกรากในบริเวณนี้มายาวนานกว่าร้อยปีหรือประมาณสี่ชั่วอายุคน ซึ่งช่วยยืนยันว่าชุมชนชาวปกากะญอแห่งนี้มีสิทธิในฐานะที่เป็นคนไทยกลุ่มหนึ่งที่มีความเป็นมาและมีวิถีการใช้ชีวิตร่วมกับป้ามาอย่างยาวนานได้เป็นอย่างดี ดังถ้อยคำของพ่อปรีชา ศิริ ผู้นำชุมชนที่กล่าวว่า;

“ชุมชนเราเป็นชุมชนชาวปกากะญอ บอกเล่าต่อกันว่าก่อตั้งมานานนับร้อยปีแล้ว ตั้งแต่สมัยมีพระยาเจ้าเมือง ยังอยู่ในเขตอำเภอแม่สรวยไม่ใช่เวียงป่าเป้าเหมือนในปัจจุบัน พื้นที่เป็นป่าเขาอุดมสมบูรณ์ซึ่งถ้าไม่เดินเท้าก็ต้องใช้ช้างเดินทาง เรียกว่าไม่ต้องให้ทางราชการประกาศให้เป็นพื้นที่อุทยานคนในชุมชนก็อยู่กับป่ากันมานานแล้ว พื้นฐานคนในชุมชนอยู่กันมีอาชีพทำข้าวไร่โดยยึดถือประเพณีของชนเผ่ายังอยู่กับป่าได้โดยไม่ได้ทำลายป่าแต่เป็นการดูแลป่า ที่สำคัญเราเองเป็นคนไทยมีบัตรประจำตัวประชาชนก็น่าที่จะมีสิทธิเลือกใช้ชีวิตอยู่กับป่าในแบบที่เคยเป็นมา” (ปรีชา ศิริ,สัมภาษณ์:21 กันยายน 2553)

แรกเริ่มก่อตั้งชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมีพ่อสุกา ปะปะ เดินทางจากบ้านที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ มาตั้งรกรากสร้างครอบครัวอาศัยอยู่ด้วยกันกับหญิงสาวชาวปกากะญอที่บ้านป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ และเมื่อมีลูกด้วยกันจึงพากันมาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณนี้ ย้ายมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านแม่นางข้าว หรือบ้านห้วยทรายขาว ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นบริเวณใกล้เคียงกับที่ตั้งของชุมชนในปัจจุบัน แต่กว่าที่จะสามารถตั้งชุมชนเป็นหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่บ้านห้วยหินลาดได้อย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ บรรพบุรุษของชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในต้องโยกย้ายถิ่นที่อยู่ไปยังบริเวณใกล้เคียงกันอยู่บ่อยครั้งด้วยเหตุผลความ

จำเป็นที่แตกต่างกันไป โดยมากเป็นเหตุผลที่มีความเกี่ยวพันกับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ทำกิน และความอยู่เย็นเป็นสุขตามวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในชุมชน

เริ่มตั้งแต่พ่อสุกา ปะปะ ได้พาญาติพี่น้องจำนวนหนึ่งจากบ้านป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ มาตั้งรกรากสร้างถิ่นฐานใหม่อยู่ที่บ้านแม่ฉางข้าวได้ไม่นาน จึงพากันย้ายมาอยู่ทางตอนบนของห้วยหินลาดใน แต่พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่ซ้ำซากหรือไร่เหล่าที่เผาไม่ค่อยใหม่และมีสัตว์ป่าเข้ามารบกวนพืชผลที่ปลูกไว้เสมอ จึงย้ายไปอยู่ที่เดลอที่โบมท่า อยู่ได้ห้าปีพอมีจำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้นจึงพากันไปตั้งบ้านที่ฮอฟ้าหรือห้วยหอยผี เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งคนในชุมชนต้องอยู่กันอย่างยากลำบากเพราะทหารมักเข้ามาขอเสบียงและบังคับไม่ให้กินหมากพลู ไม่ให้ปลูกฝ้ายทำเสื้อผ้าเอง ประกอบกับพื้นที่นี้เป็นที่ดอยซึ่งเชื่อกันว่าเป็นทางสัญจรของภูตผีที่จะเดินเหยียบผ่านทำให้ผู้คนล้มตายจำนวนมากโดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ จึงพากันย้ายมาอยู่ที่ห้วยแห้ง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในบริเวณพื้นที่บ้านป่าดิ่ง

ถึงตรงนี้สามารถอ้างอิงปีพุทธศักราชตามช่วงเวลาการเกิดสงครามโลกครั้งที่สองได้ว่าคนในชุมชนได้ย้ายมาที่ห้วยแห้ง เมื่อปี พ.ศ.2489 และทำกินอยู่นานกว่าห้าปีจึงพากันย้ายมาที่ฝายผี เนื่องจากที่เดิมแหล่งน้ำเริ่มไม่เพียงพอ ขณะนั้นมีพ่อค้าจีนชาวฮั่นใช้เส้นทางของชุมชนส่งฝิ่นซึ่งเป็นของผิดกฎหมาย จึงมีการตั้งด่านตำรวจปิดกั้นจนเกิดการปะทะกันระหว่างตำรวจกับพ่อค้าจีนบ่อยครั้งทำให้คนในชุมชนหวาดกลัวอาศัยอยู่ไม่เป็นสุข พ่อสุกา ปะปะ จึงพาสมาชิกย้ายมาอยู่ที่ เกอลีแฮโก๊ะ หรือห้วยกิวลม แต่อยู่ได้ไม่นานเพราะมีลมพัดแรงทำให้ข้าวของเสียหาย จึงมาที่เซวาค หรือพื้นที่ดอยก้อหลังเขาอยู่ห่างไกลจากแหล่งน้ำพอสมควร ครั้งนี้อยู่ได้นานราวสี่ปีจึงย้ายมาที่ เดลอเปาะชิมือ เป็นจุดที่ชุมชนเริ่มมีการทำสวนชาอย่างจริงจัง

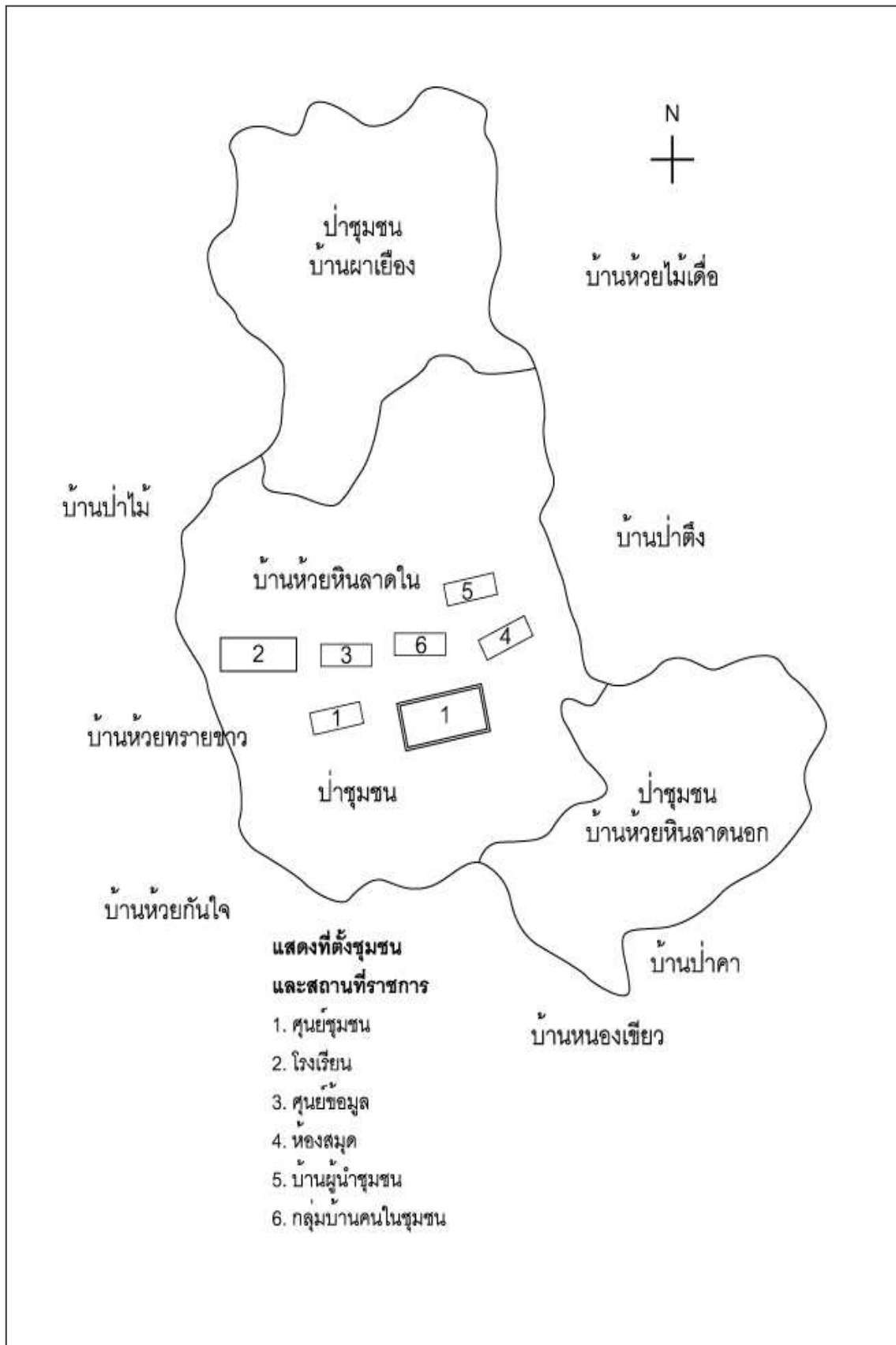
เมื่อพากันมาอยู่ที่เดลอเปาะชิมือได้ไม่นาน พ่อสุกา ปะปะ ซึ่งเป็นฮีโร่ หรือผู้นำชุมชน ได้สิ้นอายุขัยลง ระหว่างนี้ไม่มีใครได้สืบทอดตำแหน่งฮีโร่ของชุมชนนานถึงห้าปี ทำให้เกิดเหตุอาเภทในชุมชนหลายอย่าง ทั้งผู้คนเจ็บป่วยล้มตายหรือมักมีสัตว์ป่าเข้ามากินสัตว์เลี้ยงในชุมชนเป็นประจำ คนในชุมชนจึงพากันย้ายมาอยู่ที่ เดลอโซซุโก๊ะแห่งแรก โดยมีพ่อทาดู ปะปะ รับตำแหน่งฮีโร่ แต่เนื่องจากเพิ่งรับตำแหน่งได้ไม่นานจึงยังไม่รู้หลักดำเนินการตามความเชื่อของชนเผ่ามากนัก ทำให้ยังคงมีคนในชุมชนเจ็บป่วยกันเป็นประจำ พ่อทาดู ปะปะ จึงพาผู้คนย้ายมาที่เดลอโซซุโก๊ะแห่งที่สอง เมื่อประมาณปี พ.ศ.2508 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่ชุมชนได้รับแจ้งข่าวว่าทางราชการจะมีการประกาศให้พื้นที่ป่าที่ชุมชนอาศัยอยู่เป็นพื้นที่ป่าสงวน ทำให้คนในชุมชนเป็นกังวลมากถึงผลกระทบต่อกิจการดำเนินชีวิตของชนเผ่า

พ่อทาดู ปะปะะ จึงพาผู้คนย้ายที่อยู่อีกครั้งโดยมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ห้วยหินลาดใน ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนในปัจจุบัน ผ่านไปห้าหกปีเมื่อชุมชนมีจำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้น ทำให้สมาชิกบางส่วนตัดสินใจย้ายออกไปตั้งรกรากใหม่อยู่ที่ห้วยหินลาดนอกเพื่อบุกเบิกพื้นที่ทำไร่ใหม่ ขณะที่อีกส่วนหนึ่งได้ย้ายกลับไปอยู่กับญาติพี่น้องชาวปกากะญอที่บ้านท่าซี้เหล็ก บ้านห้วยไม้เคื่อ และบ้านห้วยผาเอียงเพื่อไปหาที่ทำไร่ใหม่เช่นกัน ส่วนชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในยังคงมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงป่าไม้และธรรมชาติในการดำรงชีวิตดั้งเดิม ทั้งการใช้ชีวิตอย่างพอเพียงและเคารพธรรมชาติ รวมทั้งการทำเกษตรแบบผสมผสานในรูปแบบไร่หมุนเวียนและสวนตามธรรมชาติ โดยการสรรค์สร้างสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและแบบแผนวัฒนธรรมประเพณีของชนเผ่ามาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งน้ำได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนกัน

ด้วยการรวมตัวกันตั้งบ้านเรือนและสร้างถิ่นที่อยู่อาศัยเป็นชุมชนชาวปกากะญอซึ่งมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงและเกื้อกูลธรรมชาติและป่าไม้ได้อย่างสมดุลมาหลายชั่วอายุคน ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ได้รับสัญชาติไทยและบัตรประจำตัวประชาชนจากทางราชการ ซึ่งแสดงถึงการมีสิทธิและโอกาสที่เท่าเทียมกับคนไทยทุกคน ถึงแม้ว่าโดยความเข้าใจของคนภายนอกจะมองว่าเป็นชนกลุ่มน้อยก็ตาม ต่อมาชุมชนได้มีการขยายตัวออกไปจึงได้มีการรวมบ้านในละแวกใกล้เคียงกัน 4 หย่อมบ้าน ซึ่งประกอบด้วย บ้านห้วยหินลาดใน บ้านห้วยหินลาดนอก บ้านผาเอียง และบ้านห้วยทรายขาว เพื่อรองรับการประกาศเป็นหมู่บ้านทางการได้เป็นผลสำเร็จเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ.2543 ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้อิทธิพลของชุมชนได้รับการคุ้มครองดูแลอย่างครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

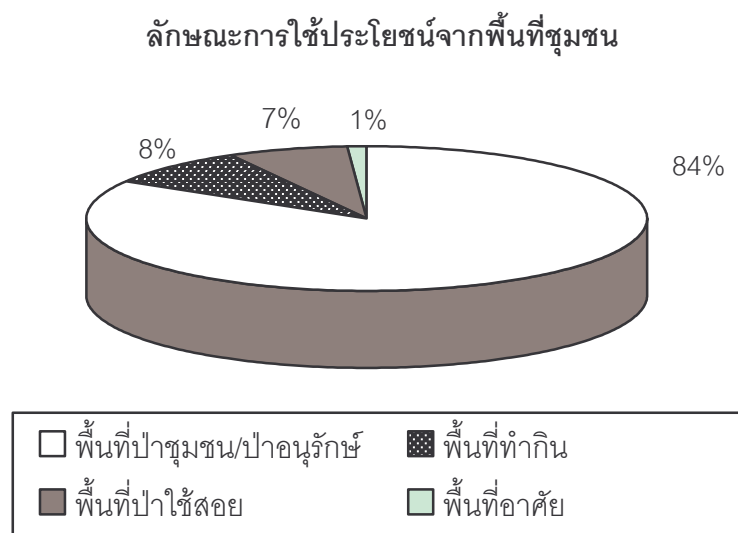
ปัจจุบัน ชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน อยู่ในเขตการปกครองของตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย พื้นที่ทั้งหมดอยู่ภายใต้การจัดการดูแลขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านโป่ง จำนวนบ้านในชุมชนมีทั้งหมด 21 หลังคาเรือน โดยมีสมาชิกรวม 101 คน เป็นกลุ่มชาวไทยภูเขาเผ่าปกากะญอ ชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแม่ปุ่นน้อย แม่ปุ่นหลวง และห้วยโป่งเหม็น ในเขตพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์และพื้นที่เตรียมประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ ตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอเวียงป่าเป้ามายังทางทิศตะวันตกเป็นระยะทางประมาณ 23 กิโลเมตร และห่างจากตัวเมืองจังหวัดเชียงรายมาทางทิศใต้เป็นระยะทางประมาณ 112 กิโลเมตร มีเขตพื้นที่ทางทิศเหนือติดกับทางหลวงหมายเลข 1150 และพื้นที่หมู่บ้านป่าตึง ชนเผ่าลีซู ทิศใต้ติดกับลำน้ำแม่สาบขาว และเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ ทิศตะวันออกติดต่อกับบ้านห้วยหินลาดนอก ชนเผ่าปกากะญอ และทิศตะวันตกติดต่อกับบ้านห้วยทรายขาว ชนเผ่าลาหู่ (ดูแผนภาพที่ 13)

แผนภาพที่ 13: แสดงแผนที่ตั้งและสถานที่สำคัญของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน

พื้นที่ตัวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในและพื้นที่โดยรอบครอบคลุมเนื้อที่ประมาณ 21,579 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ป่าชุมชนหรือป่าอนุรักษ์ 18,242 ไร่ ที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย และที่สาธารณะ 3,337 ไร่ ซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ปุ่นน้อย ป่าแม่ปุ่นหลวง และป่าห้วยโป่งเหม็น พื้นที่เป็นป่าดิบเขามีความชื้นสูง ต้นไม้ที่ขึ้นมักเป็นไม้เบญจกวางชอบอากาศเย็นและชื้น เช่น ชา อบเชย ไม้หก พลับ ไม้ยาง มะเขว่น มะขม ลูกเดือย และกล้วยป่า เป็นต้น นอกจากนี้ ยังเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำโดยเป็นแหล่งกำเนิดของลำห้วยกว่า 14 สายด้วยกัน พื้นที่ป่าแห่งนี้จึงถือเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก ดังนั้น แบบแผนและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนจึงได้อาศัยเกื้อกูลอยู่กับป่าทั้งในด้านอาหาร เครื่องมือเครื่องใช้ ที่อยู่อาศัย และการประกอบอาชีพการเกษตรบนพื้นที่สูงที่เน้นการเพาะปลูกแบบผสมผสานกลมกลืนกับธรรมชาติ โดยอาศัยทั้งองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการดูแลและใช้ประโยชน์จากผืนป่า ซึ่งทำให้ชุมชนสามารถดูแลรักษาป่าไม่ให้คงความสมบูรณ์ไว้ได้อย่างยั่งยืน

แผนภาพที่ 14: แสดงลักษณะการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุมชน

4.1.1 สภาพสังคม

พ่อปรีชา ศิริ ผู้นำชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเริ่มบอกเล่าแนะนำชุมชนในเบื้องต้นว่า ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในถือเป็นชุมชนชาวปกากะญอที่คงความเป็นสังคมชนเผ่าอย่างเข้มงวด ทุกวันนี้คนในชุมชนยังคงมีความเชื่อเรื่องการนับถือผีน้ำ ผีป่า ผีเขาอยู่เนื่องจากถือว่าทุกอย่างที่อยู่ในชุมชนล้วนแต่มีเจ้าของ ถ้าหยิบหรือนำเอาสิ่งใดไปใช้ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ หรือไม้ ต้องทำพิธีขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ก่อน และยังต้องทำพิธีไหว้ขอพรจากเจ้าน้ำ เจ้าป่า เจ้าเขา เพื่อขอให้

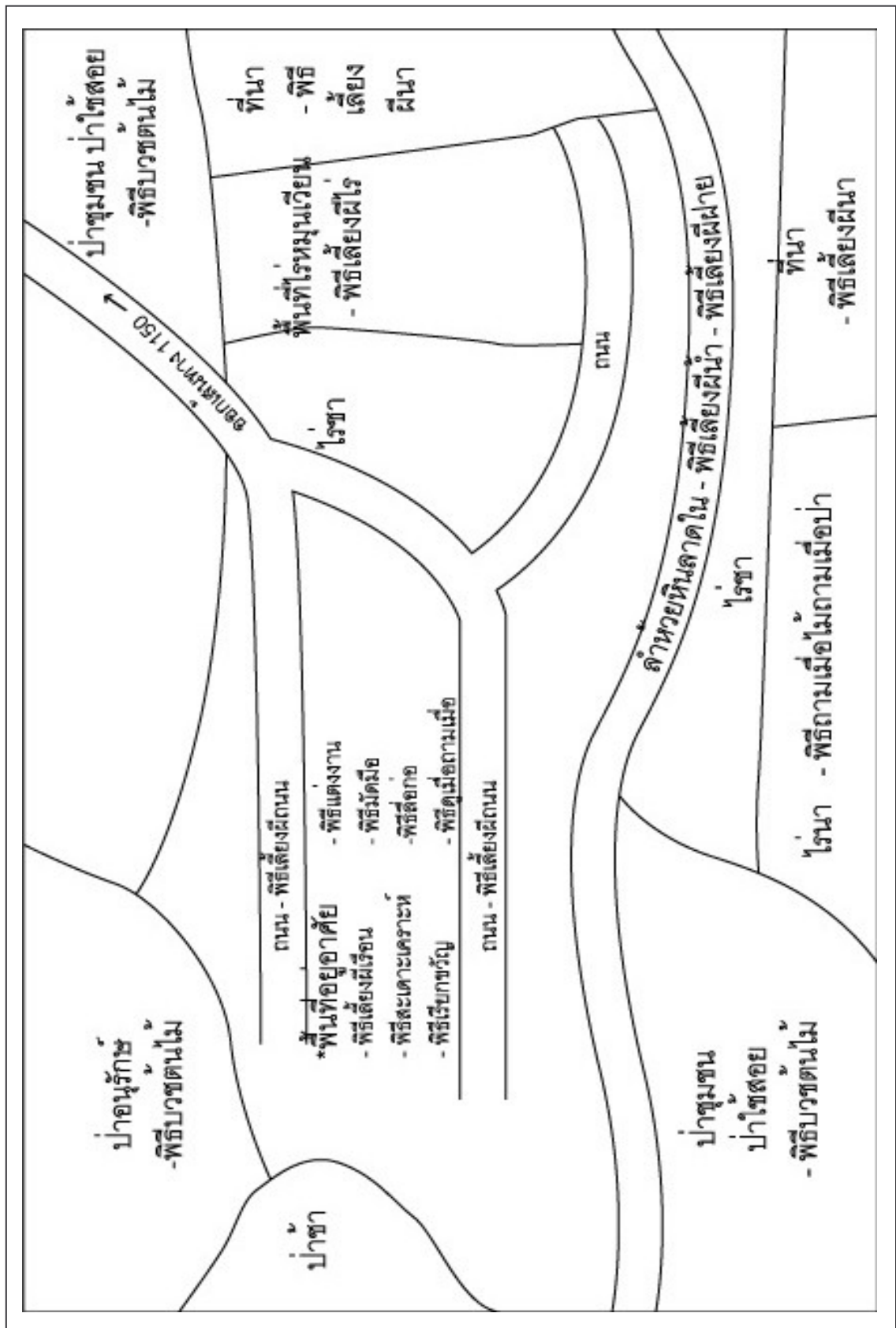
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยปกป้องดูแลชุมชนอยู่เสมอ และหากเกิดเรื่องไม่ดีขึ้น เช่น มีสมาชิกเจ็บป่วย หรือมีเหตุเภทภัย ต้องรีบทำพิธีขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ กฎเกณฑ์ของชุมชนที่กำหนดขึ้นในภายหลังจึงมักอิงอยู่กับความเชื่อเหล่านี้ด้วย ถือเป็นสิ่งสำคัญที่หากไม่มีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยกำกับดูแลชุมชนอยู่แล้วคงเป็นเรื่องยากที่จะสามารถติดตามดูแลพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ของคนในชุมชนได้ตลอดเวลา;

“ชุมชนบ้านนี้ส่วนใหญ่เป็นเครือญาติพี่น้องกัน คนต่างบ้านมาอยู่ก็จากการแต่งงาน ไม่ได้ห้ามอะไรเพราะเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ แต่จะสอนทุกคนให้ยึดถือกฎและจารีตประเพณีของบ้านเรา สิ่งที่เรายึดถือกันมีเพียง “ถูก” หรือ “ผิด” หากทำผิดทั่วไปจะตกเตือนให้ทำดีขึ้น หากทำผิดจารีตประเพณีจะให้ขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มาตรการทางสังคมใช้ได้เพราะหากคนในชุมชนไม่ยอมรับก็อยู่ร่วมกันลำบาก ความเป็นอยู่ไม่เน้นเรื่องเงินแต่เน้นการอยู่ร่วมกับป่า ไม่มีเงินเรายังอยู่ได้ ใช้น้ำดื่มและอาหารเราได้จากป่า ไฟฟ้าเราก็ได้จากแสงอาทิตย์ มีแค่นี้ชุมชนเราก็อยู่กันได้” (ปรีชา ศิริ, สัมภาษณ์:21 กันยายน 2553)

เช่นเดียวกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จารีตประเพณีที่คนในชุมชนยึดถือกันมาแต่ดั้งเดิมนั้นถือเป็นอีกองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งสำหรับยึดเหนี่ยวคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมีจารีตประเพณีที่สืบทอดมาจากอดีตเป็นจำนวนมาก ซึ่งทุกวันนี้ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในยังคงยึดถือและปฏิบัติจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด รวมทั้งยังมีการประกอบพิธีตามประเพณีอย่างสม่ำเสมอ โดยในส่วนของประกอบพิธีนั้น ชุมชนได้กำหนดให้มีฝ่ายประเพณีในการเตรียมการโดยเฉพาะ ทั้งนี้ ประเพณีที่สำคัญของชุมชน ได้แก่ ประเพณีการผูกข้อมือ ซึ่งผู้ใหญ่ในชุมชนจะผูกข้อมือและให้พรกับลูกหลานปีละ 2 ครั้ง คือ “กี้จ้อ” ทำในช่วงปีใหม่ เดือนกุมภาพันธ์ และ “นิงซ้อ” ทำในช่วงหลังการเก็บเกี่ยวเดือนกรกฎาคม ถือเป็นกุศโลบายของคนโบราณที่ต้องการให้คนในชุมชนทั้งผู้ใหญ่และเด็กมีความผูกพันและใกล้ชิดกัน

ในช่วงเดือนมิถุนายนจะมีประเพณี “หลือก่อ” เป็นการเช่นไหว้เจ้าน้ำ เจ้าป่า เจ้าเขา เนื่องจากชาวปกาก่อญอถือว่าทุกอย่างล้วนมีเจ้าของ หากจะนำมาใช้ต้องขอและเมื่อใช้เสร็จต้องขอบคุณ รวมทั้งต้องทำการขอขมาที่ล่วงเกิน ทั้งนี้ หากเป็นการทำพิธีโดยรวมค้ำกล่าวจะเริ่มต้นที่ “น้ำ” ก่อนเสมอ ถือเป็นกุศโลบายของคนโบราณที่ต้องการให้คนในชุมชนมีความยำเกรงและใช้ทรัพยากรทั้งหลายอย่างระมัดระวัง ตลอดจนรู้สึกสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรที่มีอยู่ ต่อมาช่วงเดือนกรกฎาคมเมื่อผลผลิตเริ่มออกดอกผล นอกจากจะทำพิธี “นิงซ้อ” ช่วงหลังการเก็บเกี่ยวแล้ว

แผนภาพที่ 15: แสดงการใช้พื้นที่ป่าชุมชนบ้านห้วยหินลาดในประกอบพิธีกรรมชนเผ่า

ยังมีการทำพิธี “ออกบิ้อโต๊ะ” หรือพิธีกินข้าวใหม่ โดยจะมีการจัดสำหรับญาติข้าวแบบสามเฒ่าเอาไว้ โดยก่อนกินข้าวคนในชุมชนจะกล่าวขอพรฝากเนื้อฝากตัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ดูแลรักษาผลผลิตและเมื่อกินข้าวแล้วต่อไปขอให้ข้าวกลับมากลือเท่าเดิมอีก

นอกจากนี้ ชุมชนยังมีการรื้อฟื้นการทำพิธี “บวชป่า” ซึ่งจะทำการประมาณปีละครั้ง โดยช่วงเวลาไม่ได้กำหนดแน่นอนขึ้นอยู่กับอาหารหรือของคนในชุมชนเป็นสำคัญ และอาจเรียกชื่อการทำพิธีแตกต่างกันไปตามแต่ความต้องการ เช่น พิธีสืบชะตาป่า พิธีเปิดแนวไฟป่า การทำเวทที่ไร่ หมุนเวียน เป็นต้น ถือเป็น การสร้างสรรค์โดยความต้องการจะสื่อสารกับทุกคนในชุมชนและคนนอกชุมชนตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา แต่มีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือเป็นการป้องกันไม่ให้ใครเข้ามาทำลายป่า ซึ่งในการทำพิธีจะมีการเชิญชุมชนเครือข่ายเข้ามาร่วมเป็นสักขีพยานในการทำพิธีด้วย ซึ่งเครือข่ายนี้ขยายออกไปจนครอบคลุมถึงจังหวัดเชียงใหม่และแพร่ โดยเครือข่ายเหล่านี้นอกจากจะเป็นกำลังในการทำกิจกรรมของชุมชนได้มากขึ้นแล้ว ยังทำให้เกิดพลังอำนาจในการต่อรองกับส่วนราชการที่เกี่ยวข้องได้ดียิ่งขึ้นด้วย

ส่วนจารีตประเพณีอื่นที่ชุมชนได้ยึดถือและสืบทอดกันมาก็มีตัวอย่างเช่น การกินเหล้าตามบ้านในวันปีใหม่ ในวันนี้ถือเป็นโอกาสที่สมาชิกของชุมชนทั้งชายและหญิงจะได้แต่งชุดประจำชนเผ่าออกมาสังสรรค์ร่วมกัน โดยชายหนุ่มจะมีธรรมเนียมการเดินแวะเวียนกันไปกินเหล้าตามบ้านต่างๆจนครบทุกบ้าน ซึ่งกินเหล้ามากน้อยไม่เป็นไรแต่หากไม่ต้องการกินเพิ่มแล้วให้คว่ำแก้วลงมิเช่นนั้นเจ้าบ้านจะต้องรินเต็มให้เรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญที่ทุกคนในชุมชนรับรู้และยึดถือปฏิบัติร่วมกันคือ ทุกบ้านในชุมชนแห่งนี้มีความยินดีต้อนรับผู้มาเยี่ยมเยียนทุกเมื่อ เพียงแต่หากไปเยี่ยมเยียนที่บ้านใดก็ขอให้ขึ้นเฉพาะทางหน้าบ้านและต้องกลับลงมาทางหน้าบ้านเท่านั้น เพื่อเป็นการให้เกียรติและแสดงความเคารพต่อเจ้าของบ้าน

ด้านหญิงสาวในชุมชนนั้นได้มีข้อกำหนดทางสังคมให้ต้องมีการฝึกฝนการทอผ้าให้ชำนาญ เด็กสาวทุกคนต้องหัดทอผ้าตั้งแต่อายุน้อยโดยเริ่มจากการทอเสื่อ ผ้าถุง และย่าม เป็นลวดลายง่ายๆสำหรับใช้เอง จากนั้นจึงพัฒนาฝีมือเพื่อทอเป็นลวดลายที่มีความซับซ้อนมากขึ้น โดยลายดั้งเดิมที่นิยมทอคือ ลายโยห่อกือ เกอเป้เปลอ ชูยช่อลอ และที่ซ่า ส่วนในปัจจุบันมักเพิ่มลวดลายผ้าเป็นลายประยุกต์ซึ่งมีหลากหลายสีสัน ทั้งการทอลายผีเสื้อ ลายรังผึ้ง ลายปีกนก และลายดอกมะเขือ ทั้งนี้ สีสันต่างๆที่นำมาใช้ในงานพิธีต่างๆมักมีความหมายในตัวเอง โดยสีขาวแสดงถึงความบริสุทธิ์และความสดใส สีดำหมายถึงการคุ้มครองและป้องกันภัยอันตราย ขณะที่สีแดงหมายถึงอันตรายและการหวงห้าม แต่ในอดีตมักพบเห็นชาวปกากะญอใส่เสื้อสีแดง จึงเป็น

ที่มาของคำเรียกแทนว่า ชาวกะเหรี่ยง มาจากคำว่า Karen ในภาษาต่างประเทศที่แปลว่าดอกไม้แดงตามเสื้อสีแดงที่ชนเผ่านี้ย้อมใส่ซึ่งไม่มีความหมายอื่นได้อีก

นอกจากมีความเชื่อและจารีตประเพณีของชุมชนเป็นสิ่งหลอมรวมทุกคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขแล้ว คนในชุมชนยังนิยมการขับชื้อทา หรือบทเพลงท่วงทำนองสุภาพศติ คำสอนเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชน และองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรต่างๆ โดยในระหว่างที่คนในชุมชนมาช่วยกันลงแขกทำไร่ทำนา ผู้เฒ่าผู้แก่จะขับชื้อทาเพื่อให้ลูกหลานที่ช่วยกันทำงานอยู่รู้สึกผ่อนคลายจากความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าและได้เรียนรู้คำสอนและภูมิปัญญาท้องถิ่นไปพร้อมกัน ขณะที่การเล่านิทานพื้นบ้านซึ่งโดยมากมักเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพญาเจ้าเมืองกับลูกกำพร้าที่ถูกเพื่อนรังแก แต่ไม่ได้โกรธแค้นหรือตอบโต้แต่ใช้ความอดทนและสันติวิธีในการใช้ชีวิตจนมีคนเห็นความดีและได้รับผลที่ดีในท้ายที่สุด รวมถึงการชี้ให้เห็นว่าทรัพยากรในชุมชนนั้นมีความสำคัญกับการดำรงอยู่ของชุมชนยิ่งกว่าแก้วแหวนเงินทองใดๆ นั้น มักเป็นวิธีการที่ผู้ใหญ่ใช้สั่งสอนและให้แง่คิดกับเด็กๆ ในชุมชนให้เห็นความสำคัญของทรัพยากรในชุมชน รู้จักพึงพิงและใช้ประโยชน์อย่างรู้คุณค่า รวมถึงปลูกฝังให้ใช้ความดีงามเอาชนะอุปสรรคทั้งปวง

แม้วิถีการดำเนินชีวิตที่ผูกติดกับธรรมชาติ ความเชื่อและจารีตประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิมจะเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ชาวบ้านห้วยหินลาดในคงสภาพชุมชนไว้ได้เป็นอย่างดี แต่ชุมชนไม่ได้หยุดนิ่งอยู่เพียงเท่านั้น ทุกวันนี้ได้มีการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนด้วยการนำแนวคิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมาช่วยจัดการดูแลความเป็นไปของชุมชนอีกทางหนึ่ง ทั้งนี้ในทุกวันที่ 10 ของทุกเดือนจะจัดให้มีการประชุมคณะกรรมการชุมชนซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน มีกรรมการ 8 คน และมีพ่อปรีชา ศิริ ในฐานะผู้นำชุมชนเป็นที่ปรึกษา ถือเป็นเวทีหลักที่ทำให้ทุกคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาและตัดสินใจในกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน เรื่องที่พิจารณาโดยมากมักเป็นกิจกรรมตามช่วงเวลาต่างๆ เช่น การหารื้อและแบ่งหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมของชุมชน การพิจารณาเกี่ยวกับการทำงานดูแลป้องกันไฟป่า หรือลำดับในการลงแขกทำงานเก็บเกี่ยวผลผลิตในที่ทำกินของคนในชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสร่วมรับฟังและแสดงความคิดเห็นก่อนที่จะทำการตัดสินใจและดำเนินการร่วมกัน

โดยในส่วนของกิจกรรมการดูแลรักษาป่านั้นถือเป็นหน้าที่สำคัญที่คนในชุมชนต้องร่วมแรงร่วมใจกันทำเป็นประจำ เริ่มตั้งแต่ก่อนเข้าหน้าแล้งในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม โดยการระดมคนทั้งชุมชนทำแนวกันไฟรอบป่าโดยใช้ไม้กวาดแข็งกวาดใบไม้แห้งทำเป็นแนวกว้าง 5-6 เมตร ยาวกว่า 20 กิโลเมตร สร้างหอคอยเฝ้าระวังไฟป่า ร่วมกันเป็นอาสาสมัครออกตรวจตราเพื่อ

สอดคล้องดูแลป้องกันการบุกรุกจากบุคคลภายนอกวันละ 2 คน และเมื่อเกิดเหตุไฟไหม้ป่าไม่ว่าจุดใดและเมื่อใด ทุกคนจะรีบเข้าป่าไปช่วยกันช่วยกันดับไฟในทันที ในขณะที่การใช้ประโยชน์จากป่าถือเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ชุมชนมีการดูแลอย่างเคร่งครัด ทุกคนที่ต้องการตัดไม้เพื่อนำมาใช้สอยต้องขออนุญาตกับกรรมการชุมชนเพื่อทำการพิจารณาว่าจะสามารถใช้ประโยชน์จากจุดใด จำนวนมากน้อยเพียงใด และเมื่อนำมาใช้แล้วค้ำค่าเกิดประโยชน์มากที่สุดหรือไม่

ตามที่กล่าวถึงสภาพสังคมโดยรวมของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมาข้างต้น ช่วยทำให้เห็นภาพเบื้องต้นของชาวปกากะญอผู้ใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย อาศัยผืนป่าและธรรมชาติได้โดยไม่ต้องเติมแต่งหรือทำลาย สภาพสังคมชาวปกากะญอผูกติดกับความเชื่อ จารีตประเพณี และวัฒนธรรมของชนเผ่าที่มีมาแต่ดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้สามารถพึ่งพิงอาศัยอยู่ร่วมกับผืนป่าและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ช่วยสะท้อนตัวตนและแก่นแท้ของความเป็นชุมชนชาวปกากะญอบ้านห้วยหินลาดในได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับถ้อยความของชัยประเสริฐ โปะคะ แกนนำของชุมชนที่กล่าวไว้ว่า;

“ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการดูแลจัดการผืนป่ามักเป็นชุมชนชาวปกากะญอ เนื่องจากความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตเอื้อให้ทำได้ดี โดยพื้นฐานแล้ว ปกากะญอ (ปา-กิ-ยอ) ที่สะกดเป็นภาษาไทยได้ไม่ตรงนัก แปลได้ว่า เกือบจะง่าย ไม่ง่ายเสียทีเดียว ในแง่นี้คือความเป็นคนที่เรียบง่าย สามารถเข้ากับคนอื่นได้ดี ไม่เป็นศัตรูกับใคร มีแบบแผนการใช้ชีวิตที่ไม่ขัดแย้งกับใคร” (ชัยประเสริฐ โปะคะ, สัมภาษณ์:22 กันยายน 2553)

4.1.2 สภาพเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้กว่าที่จะสามารถลงหลักปักฐานอย่างมั่นคงในพื้นที่ชุมชนปัจจุบันต้องใช้เวลามากกว่าห้าสิบปี เนื่องจากวิถีชีวิตของชุมชนดั้งเดิมต้องพึ่งพิงธรรมชาติและป่าไม้ ขณะที่คนในชุมชนโดยมากประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลักโดยเฉพาะการทำนาและไร่ข้าว แต่พื้นที่บริเวณโดยรอบที่เคยอาศัยอยู่เดิมมามักมีปัญหาทั้งการขาดแคลนแหล่งน้ำพื้นที่ทำกิน รวมทั้งมีสัตว์ป่าเข้ามากินพืชผลทางการเกษตรอยู่เสมอ ทำให้ในช่วงแรกของการก่อตั้งชุมชนต้องมีการโยกย้ายอพยพที่อยู่บ่อยครั้ง อย่างไรก็ตาม เมื่อสามารถลงหลักปักฐานอย่างมั่นคงชุมชนแห่งนี้ไม่มีความจำเป็นต้องโยกย้ายไปที่ใดอีก หากแต่สามารถสืบทอดวิถีการดำเนินชีวิตการทำเกษตรแบบผสมผสานด้วยระบบการผลิตและการจัดการที่ดินในพื้นที่ป่าชุมชนที่สมดุลกับการอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติและป่าไม้มานานได้อย่างต่อเนื่อง

ทุกวันนี้ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก โดยมีระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีความหลากหลายในลักษณะไร่นาสวนผสมหรือในรูปแบบวนเกษตร ทั้งนี้ คนในชุมชนจะมีการทำไร่หมุนเวียนควบคู่กับการปลูกพืชหลากหลายชนิด อาทิ มันเผือก พริก มะเขือ ผักกาด ฟักทอง มะขม มะเขว่น พลับ หรือหน่อไม้หูก เป็นต้น ผสมผสานลงไปในพื้นที่ไร่ นา รวมถึงการเก็บของป่าซึ่งจะนำมาใช้ประโยชน์ทั้งเป็นอาหาร พืชสมุนไพร นำบางส่วนไปขายเป็นรายได้ นอกจากนี้ ยังมีการเลี้ยงสัตว์จำพวกไก่ เป็ด และสุกร มีการขุดบ่อเลี้ยงปลาและกบเพื่อบริโภคในโอกาสต่างๆ รวมทั้งใช้ประกอบพิธีกรรมในชุมชน ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาคนในชุมชนยังนิยมการปลูกเมี่ยงแซมลงไปในพื้นที่ป่า โดยเก็บเป็นชาสดและชาแห้งส่งขายซึ่งถือเป็นระบบเศรษฐกิจของชุมชนที่สามารถทำรายได้ตลอดทั้งปี

สำหรับระบบการผลิตหลักของชุมชนอันได้แก่การทำไร่ในรูปแบบไร่หมุนเวียนนั้น ชุมชนจะแบ่งที่ดินทำกินซึ่งมีประมาณ 800 ไร่ ออกเป็น 7 แปลงใหญ่ ซึ่งในแต่ละปีจะใช้ประมาณร้อยละสองของพื้นที่ทั้งหมดสำหรับทำข้าวไร่ ผสมผสานกับชา มะขม และหน่อไม้หูก โดยชุมชนจะประชุมและตกลงกันว่าปีนี้จะทำกี่แปลงย่อยและใครจะทำได้ทำแปลงไหน ส่วนมากพื้นที่จะเหลือและไม่เคยไม่พอเพราะชุมชนทำการเกษตรแบบพอเพียง ทั้งนี้ ในแต่ละปีแต่ละคนจะไม่ได้ทำซ้ำที่เดิมเนื่องจากแต่ละที่ความสมบูรณ์ไม่เท่ากันจึงต้องมีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปไม่ให้ใครคนใดคนหนึ่งได้แต่ที่ดีหรือที่ไม่ดีตลอด ทุกคนพอใจเพราะวิถีชีวิตและกฎเกณฑ์ของชุมชนเป็นอย่างนี้มานานแล้ว และถ้าใครได้ผลผลิตไม่ดีจริงๆ ชุมชนจะแบ่งสรรปันส่วนให้ทุกคนอยู่ได้ เพื่อที่ว่าทุกคนจะไม่ต้องเป็นหนี้เพราะถ้าเป็นหนี้ต้องไปหาเงินจากที่อื่นมาใช้หนี้ เมื่อต้องคอยแต่หาเงินมาใช้หนี้ชุมชนจะสูญเสียกำลังคนที่มาช่วยกันดูแลรักษาป่าของชุมชน

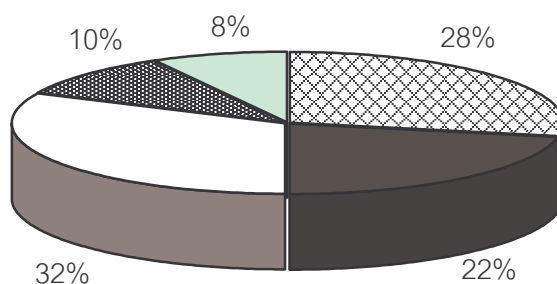
นอกจากรายได้หลักที่มาจากการทำไร่หมุนเวียนแล้ว รายได้ที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งยังมาจากการเก็บใบชาสดและทำใบชาแห้งส่งขายตลาดซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนตลอดทั้งปี เนื่องจากในบริเวณชุมชนมีต้นเมี่ยงอยู่ตามทั่วไปตามธรรมชาติ คนในชุมชนจึงได้ลองเก็บใบชาและติดต่อส่งไปขายยังที่ต่างๆ โดยเริ่มจากทางอำเภอพร้าวขายไปยังอำเภอแม่สรวย อำเภอแม่จัน และอำเภอแม่ชะจาน ตามลำดับ ในที่สุดชาจากชุมชนจึงเป็นที่ต้องการของตลาดเป็นอย่างมาก คนในชุมชนจึงเริ่มมีการทำสวนชาอย่างจริงจังโดยมีการนำพันธุ์ชาอัสสัมของอินเดียมาปลูกเพิ่มเติมโดยปลูกแซมให้ผสมกลมกลืนไปกับพืชชนิดอื่นๆ ด้วยเหตุนี้ ปัจจุบันคนในชุมชนจึงสามารถเก็บใบชาส่งขายได้ถึงกว่าห้าหมื่นกิโลกรัมต่อปี ในปีหนึ่งการเก็บใบชาสามารถทำได้สามครั้ง เริ่มจากชาหัวปีในช่วงเมษายนถึงมิถุนายนซึ่งเป็นช่วงที่เก็บใบชาได้มากที่สุด โดยเฉพาะยอดใบซึ่งตลาดถือว่ามีความคุณภาพและราคาดีที่สุด สามารถจำหน่ายได้ถึงกิโลกรัมละ 6-8 บาท ครั้งที่สอง

เป็นช่วงเดือนมิถุนายนเป็นชากลางปีซึ่งแตกหน่อออกมาใหม่หลังการเก็บชาหัวปี สามารถจำหน่ายได้ในราคาใกล้เคียง 6 บาท ครั้งที่สามเรียกว่าชาเหมย เป็นชาฤดูหนาวมีจำนวนไม่มากและต้องรอชารุ่นใหม่่ออกมาอีกหลายเดือนทำให้ได้ราคาดีโดยเริ่มเก็บประมาณเดือนพฤศจิกายนของทุกปี นอกเหนือจากนี้แล้วยังมีใบชาแก่ที่สามารถเก็บขายได้ตลอดทั้งปี

ด้วยเหตุนี้ ชาวมุขชนบ้านห้วยหินลาดโนจึงมีรายได้ส่วนใหญ่มาจากการจำหน่ายพืชผลทางการเกษตรที่ได้จากการทำไร่นาสวนผสม การทำสวนชา การหาของป่า และรายได้เสริมจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์งานทอผ้าที่เป็นงานฝีมือในครัวเรือนอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี โดยมีรายได้เฉลี่ยที่ประมาณ 50,000 บาท/ครัวเรือน/ปี ขณะที่ระบบการแบ่งปันในชุมชนซึ่งยึดถือทำมาตั้งแต่คนรุ่นก่อนได้ถูกนำมาใช้กับการแบ่งเก็บรายได้จากการจำหน่ายสินค้าของชุมชนเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นผลผลิตที่ได้จากการทำไร่หรือรายได้จากการเก็บใบชาและต้มหน่อไม้หส่งขายตลาด โดยจะหักรายได้กิโลกรัมละ 1 บาท เพื่อแบ่งเก็บเข้ากองทุนของชุมชนเพื่อใช้สำหรับการดำเนินงานต่างๆ ภายในชุมชน ซึ่งกองทุนชุมชนนี้ยังได้รับเงินอุดหนุนบางส่วนจากองค์การบริหารส่วนตำบลรวมทั้งจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนอีกจำนวนหนึ่งด้วย

แผนภาพที่ 16: แสดงสัดส่วนแหล่งรายได้ของชุมชนบ้านห้วยหินลาดโน

สัดส่วนแหล่งรายได้ของชุมชน

ข้าวไร่
 ผลิตผลจากไร่สวนผสม
 สวนชา
 เก็บของป่า
 รายได้เสริม (สิ่งทอมือ)

การสร้างระบบแบ่งปันเช่นนี้จะช่วยให้คนในชุมชนไม่ต้องการมีที่ดิน ทรัพย์สิน หรือเงินทองมากกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน เพราะแม้จะต้องการเสาะแสวงหามาได้มากกว่าแต่สุดท้ายต้องนำมาแบ่งปันให้คนอื่น ๆ ในชุมชนให้เท่าๆ กัน แม้ว่าระบบเศรษฐกิจของชุมชนบ้านห้วยหินลาดโน

จะไม่สามารถทำรายได้ให้มากมายแต่ด้วยวิถีการดำเนินชีวิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติและป่าไม้เพื่อยังชีพเป็นสิ่งสำคัญ ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงอยู่ได้อย่างมีความสุขบนหลักความพอเพียง เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและเก็บพันธุ์พืชไว้เพาะปลูกต่อไป ส่วนที่เกินออกมาจากความจำเป็นจึงนำไปขายแลกเปลี่ยนเพื่อนำไปซื้อหาเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นในภายหลัง เพราะหากต้องการเกินกว่านี้ก็ถือได้ว่าเป็นการเบียดเบียนธรรมชาติ เมื่อไม่เคารพธรรมชาติทั้งที่จำเป็นต้องพึ่งพิงและเกื้อกูลกันในที่สุดชุมชนก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้

ด้วยเหตุที่วิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนต้องพึ่งพาธรรมชาติและป่าไม้เพื่อยังชีพเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อให้คนในชุมชนระลึกถึงคุณค่าและใช้ทรัพยากรต่างๆ อย่างเหมาะสม ในขั้นตอนต่างๆ ของการทำงานเพาะปลูกจึงล้วนมีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมตามหลักความเชื่อและจารีตประเพณีของชุมชนในทุกขั้นตอนของระบบการผลิต เริ่มตั้งแต่ก่อนการเพาะปลูกจะต้องทำพิธีบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเพื่อขออนุญาตและเอาฤกษ์เอาชัยให้การเพาะปลูกเป็นไปอย่างราบรื่นได้ผลผลิตงอกงามดี ขณะที่เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตเป็นที่เรียบร้อยแล้วต้องทำพิธีขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนที่ทำให้ทุกอย่างเป็นไปได้อย่างราบรื่นและเพื่อให้เกิดความความสมบูรณ์พูนสุขสืบต่อไป สะท้อนถึงการนำความเชื่อและจารีตประเพณีของชุมชนมาประยุกต์ใช้กับการหลอมรวมวิถีชีวิตระหว่างคนในชุมชนกับธรรมชาติได้อย่างลงตัว

4.1.3 สภาพการเมือง

เมื่อกล่าวถึงสภาพการเมืองในชุมชนสามารถพิจารณาได้ในความหมายของความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างคนในชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเอง ในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่าโดยพื้นฐานแล้วสภาพการเมืองของชุมชนมีลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมอย่างเต็มเปี่ยม กล่าวคือ ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในต่างมีสิทธิและเสรีภาพในการแสดงออกในการร่วมคิด ร่วมแสดงความคิดเห็น และร่วมตัดสินใจในประเด็นที่เกี่ยวกับความเป็นไปของชุมชนได้อย่างเท่าเทียม สิ่งนี้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เท่าเทียมกันระหว่างคนในชุมชนด้วยเช่นกัน พิจารณาได้จากคำกล่าวของดาวใจ ศิริ แกนนำกลุ่มเยาวชนของชุมชนที่ว่า;

“ทั้งผู้ใหญ่และเด็ก ผู้ชายและผู้หญิงในชุมชนทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน แรกๆ เด็กๆ เยาวชนไม่กล้าเข้าร่วมและไม่กล้าแสดงความคิดเห็น แต่เมื่อเริ่มพูดทุกคนจะรับฟังความเห็นของสมาชิกอย่างเราเสมอโดยไม่ถือว่าเป็นเด็กหรือเป็นผู้หญิง เมื่อทุกคนเปิดใจรับฟังกันมากขึ้นทำให้สามารถเข้าใจกันมากขึ้นด้วย” (ดาวใจ ศิริ, สัมภาษณ์: 23 กันยายน 2553)

อย่างไรก็ตาม เมื่อถามหลายคนในชุมชนเกี่ยวกับเรื่องการเมืองหรือสภาพความเป็นประชาธิปไตยของชุมชน หลายคนตอบว่าแน่นอนทุกวันนี้ชุมชนมีประชาธิปไตยเพราะมีการจัดการเลือกตั้งเหมือนกับที่อื่น แต่เดิมชุมชนชาวปากก่อกอญไม่มีการเลือกตั้ง เมื่อต้องการเลือกหรือทำสิ่งใดจะอาศัยการพูดคุยหารือกันเพื่อหาข้อตกลงร่วมกันเป็นหลัก การเลือกตั้งอาจใช้ได้ดีแต่ต้องปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน มิเช่นนั้นอาจทำให้เกิดความขัดแย้งแบ่งฝ่ายเป็นปัญหาตามมาดังที่มีตัวอย่างในหลายๆ แห่ง ดังนั้น ถึงแม้ว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่จะไม่เข้าใจเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือความหมายที่แน่นอนของประชาธิปไตย แต่ยอมรับและยึดถือในหลักความเป็นประชาธิปไตยที่ทุกคนควรมีสติในการแสดงออกได้อย่างเท่าเทียมกัน

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการเตรียมการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านที่เพ็งหมดวาระ หลายฝ่ายได้มีโอกาสพูดคุยและอภิปรายกันถึงแนวทางการสรรหาและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้ที่จะเป็นผู้ใหญ่บ้านคนใหม่กันอย่างกว้างขวางในที่ประชุมที่ทางอำเภอเข้ามาทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ที่ต้องมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านซึ่งจะดำรงตำแหน่งจนกว่าจะเกษียณอายุไม่ได้กำหนดเป็นวาระเหมือนที่ผ่านมา ทั้งนี้ ในอดีตผู้ใหญ่บ้านจะทำหน้าที่เหมือนเป็นผู้ประสานงานกับส่วนราชการเพื่อนำข้อมูลข่าวสารมาแจ้งให้คนในชุมชนทราบ ซึ่งสมาชิกส่วนหนึ่งเห็นว่าชุมชนแห่งนี้มีลักษณะที่แตกต่างจากที่อื่นที่ผู้ใหญ่บ้านเป็นทั้งผู้นำทางการและผู้นำชุมชนไปพร้อมกัน แต่สำหรับที่นี่ผู้ใหญ่บ้านกับผู้นำชุมชนมักแยกกัน โดยผู้ใหญ่บ้านหรือพ่อหลวงมักใกล้ชิดกับทางราชการจนบ่อยครั้งที่รู้สึกว่พ่อหลวงเอนเอียงไปหาทางราชการมากกว่า จึงเสนอว่าผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ควรต้องประสานงานทั้งสองทางโดยให้ความสำคัญกับเรื่องของชุมชนมากกว่า

ขณะที่บางส่วนเห็นว่าควรมีการสร้างกรอบคุณลักษณะผู้ใหญ่บ้านที่พึงประสงค์ขึ้นมา เนื่องจากผู้ใหญ่บ้านเลือกมาจากสี่หอย่อมบ้านซึ่งไม่แน่ใจว่าจะได้คนในชุมชนมาเป็นหรือไม่ หากเป็นคนในชุมชนจะสามารถเข้าใจวิถีชีวิตและการทำงานของชุมชน แต่หากมาจากหอย่อมบ้านอื่นอาจจะไม่เข้าใจ ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่าอดีตผู้ใหญ่บ้านนั้นไม่ดี หากต้องการให้คนที่สามารถทำงานให้กับชุมชนได้ดีจึงต้องวางกรอบเอาไว้เพราะไม่ต้องการให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นคนสั่งชุมชน แต่ต้องการให้เป็นคนรับสั่งจากชุมชน และเข้าหาชุมชนมากกว่าที่เคยเป็น ส่วนเรื่องวาระในการดำรงตำแหน่งนั้นแม้จะสามารถอยู่ได้จนเกษียณอายุแต่อยากให้ผู้ใหญ่บ้านใจกว้างเลือกอยู่เป็นวาระละ 5-10 ปี คนในชุมชนจะตัดสินใจเลือกอีกครั้งหากพอใจในผลงานที่ทำมา

สำหรับในเรื่องการเลือกตั้งนั้นมีความเห็นต่างกันไปบ้างโดยส่วนหนึ่งไม่ต้องการการเลือกตั้ง เนื่องจากเห็นว่ารู้ที่อยู่ว่าใครจะเลือกใคร หากบอกว่าใครก็ได้ที่จะสมัครรับเลือกตั้งจะยิ่งทำ

ให้เห็นการแบ่งฝ่ายชัดเจนและหากฝ่ายแพ้ไม่พอใจจะทำให้มีปัญหากันตามมา ทั้งนี้ ปกติแล้วการเลือกตั้งที่ผ่านมาจึงมักดำเนินการให้ถูกต้องตามแนวทางที่กำหนดมากกว่า แต่ก่อนหน้าที่จะมีการเลือกตั้งคนในชุมชนจะมาประชุมพูดคุยตกลงกันก่อนว่าควรจะให้ใครมาเป็นตัวแทนให้ได้ข้อยุติในที่ประชุม ด้วยเน้นไปที่ผลดีที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนร่วมกันมากกว่าการยึดถือเอาเพียงรูปแบบวิธีการเลือกตั้งว่าเป็นประชาธิปไตยหรือไม่เป็นหลัก ขณะที่บางส่วนไม่ชัดเจนหากจะมีการเลือกตั้งเพียงแต่ขอให้ทุกคนยอมรับกติกาและผลการเลือกตั้งที่ออกมาแล้วก็เพียงพอแล้ว

ตัวอย่างที่หยิบยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าในเรื่องหนึ่งคนในชุมชนสามารถที่จะแสดงความคิดเห็นได้อย่างหลากหลายเพื่อหาทางออกที่เหมาะสมและเกิดประโยชน์กับชุมชนโดยรวมมากที่สุด ซึ่งแนวทางดังกล่าวได้รับการยึดถือและปฏิบัติต่อกันมาทุกครั้ง ดังจะเห็นได้จากในทุกกิจกรรมที่ต้องมีการดำเนินการร่วมกันในชุมชน ในวันที่ 10 ของทุกเดือนจะมีการประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งแยกต่างหากจากประชาคมหมู่บ้านที่ดำเนินการโดยองค์การบริหารส่วนตำบล โดยทุกคนในชุมชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการประชุมของคณะกรรมการหมู่บ้านอย่างเท่าเทียมกัน เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสร่วมรับฟังและแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวางก่อนที่จะทำการตัดสินใจและดำเนินการต่างๆ ร่วมกัน เนื่องจากชุมชนถือว่าสิ่งที่ดีควรเป็นคือการพูดคุยกันให้มากเพื่อให้เกิดความเข้าใจกันซึ่งจะทำให้สิ่งต่างๆ ดีขึ้นได้

การประชุมในลักษณะนี้ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจัดขึ้นเองมานานแล้ว แต่แรกเริ่มจะมีเฉพาะผู้ใหญ่เป็นหลักในการเข้าร่วมประชุม ต่อมาเมื่อเห็นว่าการทำงานของชุมชนต้องการการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชนทุกเพศ ทุกวัย เพื่อให้งานของชุมชนสำเร็จได้อย่างยั่งยืนทุกคนจึงควรมีส่วนร่วมกันในการดำเนินงานของชุมชน เด็กๆ ทั้งชายและหญิงจึงควรร่วมประชุมเพื่อแสดงมุมมองความเห็นของตัวเองให้ผู้ใหญ่ได้รับรู้ด้วย ทั้งนี้ ในอดีตชุมชนมักประสบปัญหาคนต่างวัยเห็นห่างและไม่เข้าใจกัน เป็นผลทำให้ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ดั้งเดิมของชุมชนไม่ได้รับการถ่ายทอดสู่ลูกหลาน ความรู้ต่างๆ จึงค่อยๆ สูญหายไป อีกทั้งยังทำงานไม่ได้เพราะขาดความร่วมมือร่วมใจ ชุมชนจึงพยายามฝึกให้เด็กเข้าหาผู้ใหญ่และได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ จากผู้ใหญ่ให้มากขึ้นทำงานร่วมกันมากขึ้นเพื่อให้คนทุกรุ่นทุกวัยได้พูดคุยใกล้ชิดกัน

นอกจากความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เท่าเทียมกันระหว่างคนในชุมชนแล้ว การสร้างพลังในการต่อสู้กับอำนาจภายนอกชุมชนนั้นจำเป็นต้องอาศัยพลังจากภายนอกเข้ามาเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนด้วยเช่นกัน การสร้างความร่วมมือกับบุคคลและส่วนงานภายนอกจึงถือเป็นแนวทางที่สำคัญอย่างหนึ่งที่คนในชุมชนมีความเห็นสอดคล้องกันว่าจำเป็นต้อง “เปิด” ชุมชน

เพื่อไปทำงานร่วมกับชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ หรือกับหน่วยงานรัฐและเอกชนมากยิ่งขึ้น โดยเริ่มจากการสร้าง “เครือข่ายชุมชน” ในการทำกิจกรรมการดูแลรักษาป่าร่วมกัน ซึ่งมักเป็นชุมชนปกากะญอเหมือนกัน อาทิ บ้านห้วยหินลาดนอก บ้านห้วยไร่ บ้านห้วยงู และบ้านแม่ปู้น้อย เป็นต้น โดยแต่ละชุมชนจะเชิญตัวแทนมาพบปะเยี่ยมเยียน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การรวมตัวเป็นเครือข่ายทำให้เกิดพลังในการนำเรื่องราวของชุมชนไปทำความเข้าใจกับภาคส่วนต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น

จากประสบการณ์ที่ผ่านมา ตัวแทนท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามามีบทบาทในการรับรู้เรื่องราวและช่วยสนับสนุนเป้าหมายของชุมชนอย่างจำกัด ไม่เอื้อให้ชุมชนฝากฝังความเป็นไปของตนเองไว้กับช่องทางกลไกสถาบันได้มากนัก การสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนบ้านห้วยหินลาดในกับเครือข่ายและองค์กรพัฒนาชุมชน ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนดำเนินการต่อผู้ผ่านช่องทางกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงเป็นหลัก โดยเฉพาะการเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) เพื่อเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรป่าไม้และรักษาอัตลักษณ์ชุมชน โดยมียุทธศาสตร์สำคัญคือ การสร้างความสัมพันธ์กับองค์กรชาวบ้านอื่นๆ เช่น สมัชชาชนเผ่าแห่งประเทศไทย สมัชชาคนจน เป็นต้น เพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองกับรัฐ เช่นเดียวกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่นับว่ามีบทบาทสำคัญโดยเข้ามาให้การสนับสนุนข้อมูล การให้คำปรึกษาและวางแผนการทำงาน เป็นช่องทางที่ช่วยเจรจาต่อรองกับรัฐ รวมทั้งสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนโดยการเชื่อมโยงองค์กรชุมชนต่างๆ ได้มาพบปะรวมกลุ่มกันผ่านการจัดเวทีสานเสวนา เพื่อสร้างการร่วมแรงร่วมใจในการเคลื่อนไหวผลักดันนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องได้โดยตรง

4.2 สิทธิชุมชนของบ้านห้วยหินลาดใน: ชุมชนอยู่ร่วมกับป่า

“ชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน” ถือเป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของชุมชนที่อาศัย “กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง” เป็นหลักในการต่อสู้เพื่อสิทธิของตน ด้วยเหตุที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในซึ่งปัจจุบันมีสมาชิก 101 คน จาก 21 ครัวเรือน และเชื่อว่ามีบรรพบุรุษมาตั้งรกรากในบริเวณนี้มายาวนานกว่าร้อยปี แวดล้อมด้วยผืนป่าและแหล่งน้ำอันอุดมสมบูรณ์ ชุมชนชาวปกากะญอแห่งนี้จึงสรรค์สร้างองค์ความรู้และภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่นในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกลมกลืนไปกับธรรมชาติ โดยยังคงไว้ซึ่งจารีตประเพณีของชนเผ่าซึ่งได้มีการสืบทอดมายาวนานได้อย่างเข้มแข็งสามารถนำเอาความเชื่อ พิธีกรรมและวัฒนธรรมที่ยึดถือมาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งน้ำ มีแบบแผนของการดำรงชีวิตด้วยวิถีการเกษตรการทำไร่หมุนเวียนที่ผสมกลมกลืนไปกับนาและสวนได้อย่างสมดุล การใช้ชีวิตอย่างพอเพียงและอยู่อย่างเคารพธรรมชาติจึงเป็นวิถีปฏิบัติ

ที่ชุมชนได้ยึดถือมาช้านาน สิทธิชุมชนจึงหมายถึงการที่ชุมชนได้อยู่ร่วมกับป่า ยังคงได้พึ่งพิงอาศัย ฝืนป่าของชุมชนในการดำรงชีวิตดังเช่นที่เคยเป็นมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย

จากการที่รัฐบาลได้มีนโยบายการให้สัมปทานป่าไม้กับนายทุนได้เข้ามาตัดไม้ในพื้นที่ป่าหลายแห่งทั่วประเทศได้นำความเสื่อมโทรมมาสู่พื้นที่ป่าและสภาพแวดล้อมโดยรอบอย่างรวดเร็ว แม้รัฐบาลจะมีคำสั่งยกเลิกสัมปทานป่าไม้ทั้งหมดแล้วแต่ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนยังไม่จบ เนื่องจากสิ่งที่ตามมาจากนโยบายอนุรักษ์ทรัพยากรในรูปป่าอนุรักษ์ของรัฐบาลนั้นเป็นผลทำให้พื้นที่ป่าน้ำตกขุนแจและบริเวณใกล้เคียงในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ปุ่นน้อย แม่ปุ่นหลวง และห้วยโป่งเหม็น ถูกประกาศจัดตั้งเป็น “เขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ” ในปี พ.ศ.2538 และเตรียมประกาศให้พื้นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในต้องถูกผนวกรวมเข้าไปอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจด้วย โดยภาครัฐกลับพยายามโยนความผิดให้ชุมชนว่าความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ที่ถูกทำลายลงนั้นเป็นผลมาจากการปลูกพืชเชิงพาณิชย์และการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนท้องถิ่น จึงพยายามผลักดันและบังคับให้ชุมชนในหลายพื้นที่ รวมถึงบ้านห้วยหินลาดในต้องย้ายออกจากพื้นที่การประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ

พ่อปรีชา ศิริ ผู้นำชุมชนเล่าว่าเริ่มแรกได้มีกระแสข่าวมาว่าจะมีการอพยพคนและชุมชนออกจากป่าเพื่อเตรียมประกาศจัดตั้งเขตอุทยานแห่งชาติ สมาชิกบางส่วนกลัวว่าจะมีปัญหา จึงตัดสินใจพากันย้ายออกจากชุมชน จากที่เคยมีประมาณ 30 ครัวเรือน ทำให้สมาชิกชุมชนเหลือเพียง 21 ครัวเรือน กระทั่งมีการประกาศเขตป่าสงวนโซนเอหรือพื้นที่ป่าต้นน้ำและเขตอุทยานทับซ้อนเข้ามาในพื้นที่ชุมชน สมาชิกชุมชนได้ถูกบีบคั้นอย่างหนักจนแทบไม่สามารถอยู่ในพื้นที่เดิมได้อย่างไรก็ตาม สมาชิกที่เหลืออยู่ไม่คิดจะย้ายออกแต่ต้องการพิสูจน์ตนเองว่าชุมชนสามารถอยู่กับป่าได้ จึงพยายามเจรจากับทางราชการเพื่อหาทางออกร่วมกัน;

“ในช่วงที่มีปัญหานี้พวกเราเดือดร้อนกันมากต้องอยู่อย่างลำบากเพราะไม่สามารถเข้าไปทำไร่ทำนาในที่ทำได้และยังถูกบังคับผลักดันให้ออกจากชุมชนทั้งที่พวกเราต่างหากที่ดูแลรักษาป่าเอาไว้ให้กับส่วนรวม เราจึงพยายามขอโอกาสให้ได้ดูแลป่าร่วมกันกับทางราชการ ซึ่งเป็นเรื่องดีที่ทั้งสองฝ่ายพยายามทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน เริ่มแรกสุดสิ่งที่เราทำเราคือต้องป้องกันไม่ให้ชุมชนรुक้าออกไปยังพื้นที่อื่น จึงต้องมีการร่วมกันกำหนดแนวเขตที่อยู่อาศัย ที่ทำกินและพื้นที่ป่าของชุมชนให้ชัดเจน เพื่อแสดงให้เห็นว่าชุมชนจะไม่ขยายตัวออกไปเกินกว่าพื้นที่ที่มีอยู่อีก” (ปรีชา ศิริ,สัมภาษณ์:21 กันยายน 2553)

สุภาวดี แก้วประดับ (2546:6-17) อธิบายว่าการที่รัฐบาลตัดสินใจดำเนินการในลักษณะนี้เป็นผลมาจากอิทธิพลของแนวคิดเรื่องการผูกขาดอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรและอิทธิพลของแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมเสรีซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้แนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นเองถูกเบียดเบียนออกไปจากเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ขณะที่การพัฒนาทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมที่ยังสร้างความเหลื่อมล้ำและไม่เป็นธรรมในสังคมจนนำไปสู่ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด แต่รัฐเองกลับเลือกใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจการจัดการทรัพยากรของส่วนรวมที่ทำให้เกิดความขัดแย้งกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบ จากเดิมที่เคยมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นของตนเองกลับต้องสูญเสียอำนาจนั้นให้กับรัฐอย่างสิ้นเชิง

นอกจากนี้ นโยบายการให้สัมปทานป่าไม้เป็นการมองคุณค่าทรัพยากรธรรมชาติในเชิงเศรษฐกิจที่เป็นแหล่งรายของรัฐและเอกชน แต่เมื่อส่งผลให้พื้นที่ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว รัฐกลับพยายามใช้อำนาจกีดกันชุมชนหรือบังคับให้ชุมชนอพยพย้ายถิ่นฐานที่อาศัยอยู่กันมานานหลายชั่วอายุคนด้วยเหตุผลของการอนุรักษ์และการกล่าวหาว่าชุมชนเป็นผู้บุกรุกป่า ทั้งที่ชุมชนท้องถิ่นได้มีการสรรค์สร้างระบบความรู้และจารีตประเพณีท้องถิ่นในฐานะที่เป็นอีกมิติหนึ่งในการกำหนดความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนเพื่อประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้อย่างสมดุล ความพยายามอพยพชุมชนท้องถิ่นออกจากพื้นที่ป่าและถิ่นที่อยู่อาศัยดั้งเดิมโดยรัฐจึงสะท้อนภาพของการริดรอนสิทธิชุมชนที่นำเอาอำนาจการจัดการทรัพยากรมาไว้ที่รัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว ซึ่งยิ่งทำให้เกิดความขัดแย้งที่รุนแรงระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น

ความขัดแย้งที่รุนแรงระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นในลักษณะดังกล่าวเป็นผลมาจากการที่รัฐปฏิเสธความร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่นในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ร่วมกัน หากแต่เลือกแนวคิดแยกคนออกจากป่าโดยใช้ชุดความคิดและเหตุผลว่าทำเพื่อปกป้องป่าต้นน้ำให้ปราศจากการรบกวนใดๆ ทำให้ชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยผูกพันกับผืนป่าแห่งนั้นมานานต้องสูญเสียสิทธิชุมชนที่เคยมีมาโดยถูกกล่าวหาจากรัฐและความเข้าใจผิดจากสังคมว่าเป็นผู้บุกรุกทำลายป่า อย่างไรก็ตาม แม้ผลจากการตัดสินใจของรัฐกลับยิ่งทำให้การดูแลผืนป่ามีความยากลำบากกว่าที่คาดไว้ แต่ข้อดีคือความผิดพลาดของรัฐยิ่งกระตุ้นให้ชุมชนท้องถิ่นต้องพิสูจน์ตัวเองให้ทุกคนเห็นว่าชุมชนท้องถิ่นสามารถจัดการและดูแลรักษาป่าได้ดีกว่า ซึ่งสะท้อนภาพการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนเพื่ออยู่ร่วมกับป่าและจัดการป่าด้วยจิตสำนึก ความเชื่อ และจารีตประเพณีของชุมชนให้คงความสมบูรณ์เพื่อตอบสนองการดำรงชีวิตของคนในชุมชนดังที่เคยเป็นมา

สอดคล้องกับถ้อยคำของพ่อปรีชา ศิริ ผู้นำชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ที่กล่าวเน้นย้ำให้เห็นถึงความต้องการในสิทธิชุมชนที่แท้จริงของชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ซึ่งไม่มีอะไรมากไปกว่าการที่ชุมชนสามารถคงสภาพความเป็นชุมชนโดยมีที่ตั้งอยู่ที่เดิมและคนในชุมชนได้อาศัยพึ่งพิงอยู่กับผืนป่าตามแบบแผนและวิถีชีวิตที่เคยเป็นมาอย่างยาวนาน และสามารถรักษาหน้าที่ในการจัดการดูแลรักษาผืนป่าชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนเพื่อความมั่นคงของชุมชนเอง ทั้งนี้เพราะชุมชนมีความเชื่อว่าผืนน้ำ ผืนดิน และผืนป่าที่ชุมชนพึ่งพาอาศัยเป็นผู้ให้แก่สมาชิกซึ่งเป็นผู้เข้ามาขอใช้มิใช่ครอบครอง ชุมชนจึงต้องดูแลจัดการผืนน้ำ ผืนดิน และผืนป่านี้เป็นการตอบแทนเพราะเมื่อใดที่ป่าอยู่ไม่ได้แล้ว ชุมชนจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้เช่นกัน ดังนั้น สำหรับคนในชุมชนแล้วไม่ต้องการสิ่งใดนอกจากได้อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้ดังเดิมเพื่อให้ได้มีที่อยู่อาศัยและที่ทำกินบนวิถีชีวิตที่สืบทอดต่อกันมาช้านาน เช่นเดียวกับชัยประเสริฐ โทคะ ที่กล่าวเสริมว่า;

“สิทธิชุมชนในความเห็นของเราเน้นเรื่องสิทธิในการจัดการชีวิตและป่าของชุมชน ให้ความสำคัญกับความคิดที่ว่า จะอยู่ได้อย่างไรโดยไม่ไปละเมิดสิทธิผู้อื่นมากกว่า จะมองเรื่องกฎหมายที่ต้องมาบอกบังคับกัน เช่นเดียวกับการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เราจะมีสิทธิได้ก็ต่อเมื่อเราเคารพสิทธิของธรรมชาติที่เราอยู่ด้วย ถ้าหากเราละเมิดธรรมชาติผลร้ายจะกลับมาตกอยู่ที่ตัวเราเอง เมื่อธรรมชาติเกิดความเสียหายเราก็อยู่ไม่ได้เช่นกันเพราะจะไม่มีน้ำ ไม่มีอาหารให้เรา สิ่งที่เรากำลังทำจึงเป็นการสร้างและปลูกฝังความคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมการดูแลจัดการป่าซึ่งชุมชนของเรา ได้มีการสืบทอดวิถีของชาวปกากะญอที่สืบทอดกันมา ซึ่งเป็นวิธีการที่จะทำให้เราสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้” (ชัยประเสริฐ โทคะ, สัมภาษณ์: 22 กันยายน 2553)

สิทธิชุมชนของบ้านห้วยหินลาดในจึงหมายถึงการที่ชุมชนได้อยู่กับป่า คนในชุมชนได้ร่วมกันใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าด้วยวิธีการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นจนเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ สำหรับคนในชุมชนแล้วพื้นฐานความคิดที่อยู่ภายใต้การกระทำคือการพิจารณาป่าไม้เป็นดังต้นไม้ใหญ่ที่มีกิ่งก้านสาขาเป็นร่มเงาให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายได้อาศัย เมื่อแตกหน่อออกเมล็ดจึงได้สร้าง ความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายให้กับพื้นที่ หมดยุคชัยจึงเป็นอาหารให้กับพืชและสัตว์ได้อาศัยประโยชน์หมุนเวียนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด ระบบธรรมชาติสร้างไว้อย่างไรจึงควรรักษาเอาไว้ อย่างนั้น ให้อยู่กับทุกคนเป็นประโยชน์ได้กับทุกคนทั้งน้ำ อาหาร และอากาศที่บริสุทธิ์ ซึ่งความรักและความผูกพันที่มีต่อกันนี่ถือเป็นสิ่งแรกที่ถูกล้อมรวมกันเป็นชุมชน

ชัยประเสริฐ โปะคะ ชี้แจงว่าความคิดคนสมัยนี้ผูกติดกับทุนนิยมและบริโภคนิยมที่ยึดถือการเอาตัวรอดเป็นยอดดี แต่ชุมชนแห่งนี้ยึดถือว่าเอาหลายคนรอดย่อมดีกว่าและพยายามสอนให้เด็ก ๆ รู้ถึงคุณค่าของป่าไม้และภูมิใจในวิถีชีวิตของชุมชนที่ต้องอาศัยพึ่งพิงอยู่กับป่า ชุมชนจะเอาประโยชน์จากป่าอย่างเดียวไม่ได้แต่ต้องให้สอดคล้องกับความจริงและธรรมชาติ เพราะถือว่าธรรมชาติได้ให้มาเพียงพอกับที่จำเป็นต้องใช้แล้ว ถ้าต้องการมากกว่านั้นจะไม่มีวันพอ ทุกคนจึงได้เรียนรู้ว่าป่ามีความสำคัญอย่างไร ต้องดูแลรักษาป่าอย่างไร ชุมชนมีความเชื่อ จารีตประเพณี และวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนกับป่าอย่างไร รวมทั้งสอนให้ทุกคนรักธรรมชาติ เพราะธรรมชาติจะตอบสนองชุมชนด้วยความรักและจะอยู่กับชุมชนเสมอ ตรงกันข้ามหากชุมชนไม่รักและดูแลธรรมชาติ ธรรมชาติจะทำลายชุมชนด้วยการไม่มีน้ำให้ใช้และไม่มีอาหารให้กิน ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายตัวของชุมชนเอง ทั้งหมดนั้นเป็นเพราะหากสมาชิกทุกคนได้รู้คุณค่าของสิ่งนี้ รู้ว่าสิ่งใดทำแล้วไม่ดีสุดท้ายจะสามารถเลือกทำแต่สิ่งที่ดีๆ ได้เอง

ดังนั้น หัวใจของสิทธิชุมชนจึงอยู่ที่การรักษาสถานะความสัมพันธ์ที่พึ่งพาอาศัยและเกื้อกูลกันระหว่างชุมชนกับป่า ชุมชนไม่จำเป็นต้องดูแลรักษาป่าหากความอยู่รอดของชุมชนไม่ได้ขึ้นอยู่กับความอยู่รอดของผืนป่า แต่เมื่อชีวิตของชุมชนขึ้นอยู่กับป่าจึงรู้คุณค่าและต้องมีส่วนร่วมกันดูแลรักษาผืนป่าเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ด้วยเหตุนี้ สิทธิในการดูแลและจัดการผืนป่าของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน โดยยึดถือในแบบแผนจารีตประเพณีและความเชื่อที่เคารพต่อธรรมชาติ การจัดโครงสร้างกรรมการชุมชนในคอยดูแลรักษาผืนป่าของชุมชนและเปิดช่องทางความร่วมมือจากคนในชุมชนอย่างกว้างขวางเพื่อกำหนดกฎเกณฑ์ข้อตกลงที่ต้องยึดถือปฏิบัติร่วมกัน ตลอดจนการทำความเข้าใจกับคนภายนอกให้ได้รับรู้ถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการดำเนินการของชุมชน จึงถือเป็นอำนาจที่ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในสร้างขึ้นเพื่อสร้างสมดุลระหว่างป่าและชุมชน ดังที่ ฟอนเวสท์ ซีริ ผู้ใหญ่ในชุมชนได้กล่าวเน้นย้ำว่า;

“เรามีความเชื่อว่าแท้จริงแล้วปัญหาที่ป่าถูกทำลายนั้นเป็นผลจากการใช้กฎหมายที่ย่อนยานและการยึดมั่นในจารีตประเพณีอันดีงามนั้นจืดจางลง เพื่อให้เกิดการยอมรับจากทุกฝ่ายสิ่งที่ชุมชนของเราทำอยู่จึงเป็นการอาศัยภูมิปัญญาและจารีตประเพณีที่มีอยู่เดิมมาผสมผสานกับการกำหนดกฎเกณฑ์ชุมชนและการมีส่วนร่วมของทุกคนในการดูแลรักษาป่า และเราจำเป็นต้องเปิดกว้างโดยมีการเผยแพร่ข้อมูลในหลากหลายช่องทางและสร้างความรู้ความเข้าใจในวงกว้างมากขึ้น” (นิเวศน์ ซีริ, สัมภาษณ์:24 กันยายน 2553)

ขณะที่ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติเป็นผลมาจากความด้อยประสิทธิภาพในการดูแลและจัดการของภาครัฐ แต่ภาครัฐกล่าวหาชุมชนท้องถิ่นว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาดังกล่าวจนเป็นที่มาของการรื้อถอนสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ถึงแม้ว่าชุมชนบ้านห้วยหินลาดในซึ่งมีความจำเป็นต้องรักษาผืนป่าเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตจะมีวิธีการจัดการป่าตามความเชื่อและจารีตประเพณีได้ดีเพียงใด แต่กลไกดังกล่าวของชุมชนยังขาดการยอมรับจากกฎหมายและผู้มีอำนาจทางการเมือง ดังนั้น สิ่งที่ชุมชนต้องทำคือการพิสูจน์ตัวเองและเป็นแบบอย่างในการเรียกร้องให้เกิดความเข้าใจและยอมรับแนวคิดสิทธิชุมชนที่คนอยู่กับป่าได้จากทั้งภาครัฐและบุคคลภายนอก ตลอดจนนำไปสู่การได้รับการยอมรับให้ชุมชนท้องถิ่นได้ดูแลจัดการป่าได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งถือเป็นการสร้างกลไกให้รัฐและสังคมยอมรับและสนับสนุนการอยู่ร่วมกับป่าและการจัดการป่าด้วยตัวของชุมชนท้องถิ่นเอง

ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544:250) ได้อธิบายเอาไว้ สิทธิชุมชนในแง่นี้เป็นทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน ความชอบธรรม และฐานคิดในการแสดงอัตลักษณ์และตัวตนของชุมชนที่ประกอบขึ้นจากมิติต่างๆ ซึ่งมีพลวัตและความซับซ้อนอันแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการปรับตัวให้สอดคล้องและกลมกลืนไปกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกับ สุภาวดี แก้วประดับ (2546:35-36) ที่ให้ความเห็นว่าสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเป็นทั้งกระบวนการต่อสู้และพลังการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม ช่วยเปิดมุมมองต่อระบบการจัดการทรัพยากรที่ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะเพียงกับรัฐและปัจเจกซึ่งมักเป็นสาเหตุของความเสื่อมโทรมของทรัพยากรตามที่เป็นอยู่เท่านั้น แต่ยังเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ช่วยให้กลุ่มต่างๆ สามารถเข้าถึงการใช้ทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียม

บนฐานคติของชาวชุมชนห้วยหินลาดในที่ว่าชุมชนอยู่กับป่ามาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษหลายชั่วอายุคน เป็นสิทธิของชุมชนที่ได้อาศัยและพึ่งพาผืนป่าตั้งแต่เกิดจนตายไม่สามารถแยกกันได้อย่างยาวนาน หากไม่มีป่าชุมชนไม่สามารถอยู่ได้ จึงมีการบอกสอนกันในกลุ่มชุมชนเสมอว่าได้กินกับป่าต้องรักษาป่า ได้กินกับน้ำต้องรักษาป่า ด้วยเหตุนี้ ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงต้องร่วมมือร่วมใจกันต่อสู้เพื่อสร้างความชอบธรรมในการรักษาพื้นที่และวิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่ร่วมกับผืนป่ามายาวนานนับร้อยปีอย่างจริงจัง โดยยังคงปักหลักคงสภาพความเป็นชุมชนอยู่ในพื้นที่ป่าพร้อมกับพยายามพิสูจน์ให้ภาครัฐเห็นว่าชุมชนไม่ใช่สาเหตุของปัญหาการทำลายป่า ตรงกันข้ามแม้ว่าชุมชนจะมีสมาชิกเพียงร้อยคนแต่สามารถช่วยกันจัดการและดูแลรักษาป่าไม้ของชุมชนนับหมื่นไร่ด้วยตัวเองได้ดีกว่าแนวทางที่ภาครัฐกำหนด จุดเริ่มต้นของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนดังกล่าวสะท้อนภาพแนวคิดทางการเมืองที่อยู่เบื้องหลังการต่อสู้ได้เป็นอย่างดี

4.3 ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

กว่าที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้จะสามารถพิสูจน์ตัวเองว่าได้ดูแลรักษาผืนป่าของชุมชนจนเป็นที่ยอมรับจากคนภายนอกนั้น ชุมชนต้องร่วมแรงร่วมใจกันต่อสู้กับการถูกริดรอนสิทธิชุมชนในการอยู่ร่วมกับผืนป่าและดูแลจัดการผืนป่ามายาวนานนับสิบปี นับตั้งแต่การเผชิญกับปัญหาการบุกรุกทำลายป่าจากบุคคลภายนอก ปัญหาการดำเนินนโยบายให้สัมปทานป่าไม้กับนายทุนของรัฐบาล ปัญหาความไม่เข้าใจของบุคคลภายนอกต่อบทบาทและวิถีชีวิตของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่า ตลอดจนนโยบายอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของภาครัฐที่นำมาซึ่งความพยายามที่จะอพยพชุมชนท้องถิ่นออกจากพื้นที่เตรียมการประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจซึ่งครอบคลุมทับพื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนที่อยู่กันมาหลายชั่วอายุคนแห่งนี้ ซึ่งปัญหาทั้งหมดล้วนมีผลกระทบต่อทรัพยากรป่าไม้และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดเป็นอย่างมากและเป็นส่วนสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนต้องต่อสู้เพื่อสิทธิของชุมชนเอง

เสียงสะท้อนของชาวชุมชนห้วยหินลาดในที่กล่าวตรงกันถึงปัญหาหนักใจที่สุดของชุมชนแห่งนี้คือ คนภายนอกมักมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนโดยกล่าวหาชุมชนท้องถิ่นที่อยู่กับป่าว่าเป็นสาเหตุของการทำลายป่า ทั้งที่โดยแท้จริงแล้วป่าอยู่กับชุมชนและชุมชนอยู่กับป่าต่างพึ่งพาอาศัยกัน ชุมชนสามารถอธิบายได้ว่ารูปแบบและความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ต้องอาศัยทรัพยากรป่าไม้ในการดำรงชีวิต ตรงกันข้าม คนภายนอกต่างหากที่เป็นตัวการสำคัญในการทำลายป่า นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐโดยการให้สัมปทานป่าไม้แก่นายทุนเพื่อแปลงทรัพยากรป่าไม้เป็นต้นทุนทางเศรษฐกิจ ทำให้เพียงระยะเวลาไม่ถึงสองปีต้นไม้ส่วนใหญ่ในบริเวณป่าชุมชนที่คนในชุมชนช่วยกันดูแลรักษานั้นถูกโค่นลงเกือบทั้งหมด การต่อสู้เพื่อรักษาป่าในขณะนั้นทำได้เพียงในระดับพื้นที่คือการผูกขวัญไว้กับต้นไม้และเรียกร้องผ่านนายอำเภอและผู้ว่าราชการจังหวัดตามขั้นตอนของทางราชการเพื่อขอให้ยกเลิกสัมปทานซึ่งได้คำตอบเพียงว่าเป็นนโยบายที่ผ่านขั้นตอนทางกฎหมายอย่างถูกต้องแล้ว ชุมชนได้เรียนรู้ถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายชุมชนที่ประสบปัญหาร่วมกันขึ้นมาเพื่อเพิ่มพลังการเคลื่อนไหว

ชุมชนท้องถิ่นต้องตกเป็นจำเลยของสังคมเสมอเพราะคนภายนอกโดยส่วนใหญ่ยังมีความเข้าใจว่าชุมชนท้องถิ่นเป็นตัวการในการทำลายป่าจากการทำไร่เลื่อนลอยและการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ต้องใช้ปุ๋ยและสารเคมีอย่างหนักซึ่งถือเป็นสาเหตุสำคัญในการทำลายป่า ระบบนิเวศน์และแหล่งน้ำตามธรรมชาติ แต่สิ่งที่คนทั่วไปรับรู้ที่นับเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไม่ใช่ความจริงทั้งหมด ทุกวันนี้ป่าที่เคยถูกทำลายกำลังฟื้นตัวมากขึ้นเพราะชุมชนแห่งนี้ช่วยกันดูแลรักษาโดยยังคงยึดมั่นในแบบแผนวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงอาศัยผืนป่า แต่ชุมชนกลับได้รับผลจากการทำลายป่าที่

ไม่ได้เป็นผู้ก่อโดยรัฐบาลประกาศปิดป่าและประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเพื่อการอนุรักษ์ในหลายพื้นที่ซึ่งรวมถึงการเตรียมประกาศเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจรอบทับพื้นที่ของชุมชน เป็นผลทำให้ทางราชการมีความพยายามจะบังคับให้ชุมชนอพยพย้ายออกมา สมาชิกบางส่วนขาดความมั่นใจถึงหลักประกันในที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยจึงได้ย้ายออกจากชุมชนไป ขณะที่สมาชิกที่เหลือตกใจไม่คิดจะย้ายออกแต่ต้องการร่วมกันพิสูจน์ตนเองว่าชุมชนสามารถอยู่กับป่าได้ดังเช่นที่เคยทำมาตลอดก่อนหน้านี้ ชุมชนจึงพยายามขอโอกาสได้ดูแลป่าร่วมกันกับทางราชการโดยเริ่มจากการหันหน้าเข้าหาและพูดคุยเพื่อทำความเข้าใจกับทางราชการเป็นสำคัญ

“ปัญหาสำคัญคือคนไม่เข้าใจเรา โดยเฉพาะภาครัฐที่มีมุมมองว่าหากฝากป่าไว้กับชาวดอยก็เหมือนฝากปลาไว้กับแมว แต่เราบอกว่าไม่ใช่และไม่คิดว่าสิ่งที่ชุมชนทำเป็นการต่อสู้เพราะมีความหมายทั้งแพ้และชนะ แต่การดูแลป่าทำให้ทุกคนได้รับประโยชน์ร่วมกัน อยากใช้คำว่า การทำความเข้าใจ มากกว่า ที่สำคัญคือทำความเข้าใจกับตัวเอง กับทางราชการและกับทุกคน ชุมชนเราพยายามใช้วิธีสมานฉันท์กันมานานแล้ว โดยทำตามสิ่งที่ชุมชนยึดถือคือคนอยู่กับป่าต้องดูแลป่า ทำไปเรื่อยๆ เท่าที่จะมีกำลังทำได้ หากถามว่าดูแลอย่างไรยืนหยัดด้วยคำพูดอย่างเดียวคงไม่พอแต่ต้องทำให้เห็นเป็นรูปธรรมด้วย ทุกวันนี้พอใจที่มีคนเข้าใจสิ่งเราทำมากขึ้น สำหรับคนในชุมชนไม่ต้องการอะไรมากกว่าให้ได้อยู่ในกับป่าดั้งเดิม ให้ได้มีที่อยู่อาศัยและที่ทำกินดั้งเดิม” (ปรีชา ศิริ, สัมภาษณ์:22 กันยายน 2553)

ที่ผ่านมาชุมชนบ้านห้วยหินลาดในพยายามพิสูจน์ให้ทุกคนได้เห็นว่าแล้วชุมชนแห่งนี้อยู่ร่วมกับป่าได้โดยไม่ทำลายป่า ตรงกันข้ามกลับสามารถดูแลรักษาและจัดการผืนป่าได้ดีกว่าภาครัฐ โดยเริ่มจากการกำหนดแนวเขตที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และพื้นที่ป่าของชุมชนให้ชัดเจนเพื่อป้องกันการขยายตัวของชุมชนและขอบเขตในการดูแลพื้นที่ป่าของชุมชนเพื่อแสดงให้เห็นว่าชุมชนจะไม่รุกรานออกไปยังพื้นที่อื่นอีก รวมทั้งหารือร่วมกันว่าควรมีการสร้างกฎเกณฑ์ของชุมชนขึ้นโดยอิงกับจารีตประเพณีที่มีอยู่เพื่อให้สามารถดูแลรักษาผืนป่าที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนเอาไว้ได้โดยยังคงวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้เป็นอย่างดี หากชุมชนพึ่งพาตนเองได้โดยยอมรับในสิ่งที่อยู่แล้วจึงไม่มีความจำเป็นต้องตั้งพึ่งพารัฐหรือไปเรียกร้องสิ่งอื่นอีก ชุมชนจึงจะสามารถดำรงอยู่ได้และได้รับการยอมรับมากขึ้น สิ่งที่ชุมชนแห่งนี้ริเริ่มดำเนินการนี้ถือเป็นการทวงสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ดังนั้น สิ่งที่ชุมชนพยายามทำความเข้าใจคือชุมชนมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรด้วยแบบแผนชีวิตของชุมชนเอง

จากเป้าหมายของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนมาสู่การสร้างความเข้าใจกับคนภายนอก เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชนคือ การที่ทุกคนในชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ได้ถือกุลาอาศัยอยู่กับป่าและดูแลจัดการป่าเหมือนที่เคยทำมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ กว่าที่จะเริ่มออกดอกผลแห่งการร่วมมือร่วมใจกันทำงาน ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ต้องใช้ทั้งความพยายามและวิธีการที่หลากหลายในการบรรลุเป้าหมายข้างต้นนี้ สามารถกล่าวได้ว่าตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมาชุมชนแห่งนี้ได้ร่วมกันดำเนินการสร้างความเข้าใจกับคนภายนอกอย่างต่อเนื่องภายใต้ยุทธศาสตร์ที่สำคัญคือ การทำความเข้าใจต่อสังคมผ่าน “กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง” โดยมุ่งสร้างประเด็นในอาณาบริเวณทางสังคมและวัฒนธรรมที่พิสูจน์คุณค่าของชุมชนในการดูแลจัดการป่าโดยมีการสร้างอัตลักษณ์หรือตัวตนที่มีลักษณะเฉพาะในการอยู่ร่วมกับป่าจนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน สะท้อนภาพชุมชนที่เรียนรู้และอาศัยแนวคิดและกระบวนการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการจัดการชุมชนของตนเองร่วมกันได้เป็นอย่างดี

ภายใต้ยุทธศาสตร์การทำความเข้าใจต่อสังคมผ่าน “กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง” โดยมุ่งสร้างประเด็นในอาณาบริเวณทางสังคมและวัฒนธรรม ถือเป็นกรอบในการดำเนินการที่มุ่งพิสูจน์คุณค่าของชุมชนในการดูแลจัดการป่าผ่านการสร้างอัตลักษณ์และตัวตนขึ้นมาใหม่ โดยการผสมผสานวัฒนธรรมชุมชนเข้ากับกฎเกณฑ์ทางสังคมสมัยใหม่ในการอยู่ร่วมกับป่าที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน การอธิบายการสร้างประเด็นยุทธศาสตร์ในอาณาบริเวณทางสังคมและวัฒนธรรมจึงหมายถึง การเน้นย้ำว่าความเป็นชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมีความผูกพันกับผืนป่าซึ่งเป็นทรัพยากรการดำรงชีวิตที่สำคัญของชุมชน หากรัฐผลักไล่ชุมชนออกจากป่าเท่ากับเป็นการทำลายชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงพื้นดิน ผู้คน วิถีชุมชน ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชนที่สั่งสมมานานกว่าร้อยปี สิทธิชุมชนจึงหมายถึงการที่ชุมชนได้อยู่กับป่า และเมื่อไม่มีชุมชนที่อยู่กับป่าแล้ว ผืนป่าย่อมตกอยู่ในความเสี่ยง

สิ่งที่ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในพยายามบอกกับคนภายนอกคือ หากต้องการรักษาป่า ย่อมจำเป็นต้องรักษาชุมชนแห่งนี้ไว้ เพื่อสนับสนุนกรอบการดำเนินการเพื่อพิสูจน์คุณค่าของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ชุมชนได้กำหนดวิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนซึ่งคนในชุมชนเรียกว่าวิธีการสร้างความเข้าใจให้ผู้คนตระหนักถึงสิทธิของชุมชนที่อยู่กับป่าและถือกุลาอาศัยผืนป่าดังที่เคยเป็นมา อันเป็นเป้าหมายหลักของการเรียกร้องสิทธิของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในอันแสดงถึงการเคลื่อนไหวเพื่อได้มาซึ่งสิทธิในการควบคุมและจัดการทรัพยากรด้วยตัวชุมชนเองนั้น ภายใต้ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้าใจดังกล่าวสามารถจัดกลุ่มวิธีการเคลื่อนไหวได้เป็น 3 แนวทางที่สำคัญ ได้แก่ (1) การสร้างอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชนด้วยภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเอง (2) การ

สร้างองค์กรชุมชนและชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ และ (3) การสร้างเยาวชนผู้สานต่อวิถีชุมชนอย่างยั่งยืน แนวทางทั้งหมดสามารถนำเสนอในรายละเอียดได้ดังนี้;

4.3.1 การสร้างอัตลักษณ์ชุมชนด้วยภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเอง

แนวทางการสร้างอัตลักษณ์เป็นกรอบในการสร้างภาพการรับรู้ที่คนภายนอกมีต่อชุมชนซึ่งจะมีลักษณะเฉพาะตัวที่โดดเด่นแตกต่างจากชุมชนหรือกลุ่มคนอื่นโดยทั่วไปและเอื้อต่อการดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายในการได้มาซึ่งสิทธิชุมชน ด้วยเหตุที่สภาพปัญหาของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในผูกติดอยู่กับการถูกมองว่าเป็นส่วนสำคัญในการทำลายป่า ลักษณะเฉพาะตัวอันเป็นอัตลักษณ์ที่ชุมชนจำเป็นต้องสร้างให้เกิดขึ้นคือ ชุมชนไม่ใช่ผู้ทำลายป่า แต่เป็นผู้อาศัยและพึ่งพิงป่า ดูแลรักษาและจัดการป่า โดยเน้นย้ำให้เข้าใจว่าที่ชุมชนมีภาพเช่นนั้นเพราะชุมชนมีสิ่งเฉพาะตัวที่ทำให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ นั่นคือการแสดงให้เห็นว่าเป็นชุมชนที่มีความเชื่อมีภูมิปัญญาท้องถิ่น มีวัฒนธรรมและจารีตประเพณีที่สอดคล้องกับการดูแลจัดการป่าชุมชนให้มีความยั่งยืนและได้มีการสืบทอดวิถีการปฏิบัติดังกล่าวมาหลายชั่วอายุคน

แนวทางการดูแลรักษาและจัดการป่าของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่ผ่านมาจะตั้งอยู่บนฐานความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและจารีตประเพณีที่ชุมชนสืบทอดมาจากบรรพบุรุษเป็นสิ่งสำคัญ พ่อปรีชา ศิริ อธิบายว่า ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเป็นชุมชนชาวปกากะญอที่คงความเป็นสังคมชนเผ่าอย่างเข้มงวด ทุกวันนี้คนในชุมชนยังคงมีความเชื่อเรื่องการนับถือผีน้ำ ผีป่า ผีเขาอยู่เนื่องจากถือว่าทุกอย่างที่อยู่ในชุมชนล้วนแต่มีเจ้าของ ต้องทำพิธีขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่และทำพิธีไหว้ขอพรให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยปกป้องดูแลชุมชนอยู่เสมอ หากเกิดเรื่องไม่ดีขึ้นในชุมชนต้องรีบทำพิธีขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยกำกับดูแลชุมชนอยู่นี้เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดเป็นจารีตประเพณีซึ่งทุกคนในชุมชนต่างต้องยึดถือและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดมานานหลายชั่วอายุคน สิ่งนี้ถือเป็นลักษณะเฉพาะชุมชนและเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งในดูแลรักษาป่าของชุมชนให้คงความสมบูรณ์อยู่ได้;

“ชุมชนของเรามีการนับถือผีน้ำ ผีป่า ผีเขา ถือว่าทุกอย่างในชุมชนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นเจ้าของอยู่ ทุกคนจะนำเอาไปใช้ประโยชน์ก็ได้แต่ต้องขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในที่นั้นก่อน ไม่เช่นนั้นใครอยากได้หรืออยากทำอะไรคงไม่มีใครรู้ มีเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เท่านั้นที่รู้ หรือการรื้อฟื้นพิธีกรรมต่างๆ เช่น การบวชป่า มีคนถามว่าต้นไม้ไม้ไผ่คนทำไม่ต้องบวช ซึ่งจริงๆ ไม่ต้องทำอย่างนั้นก็ได้แต่เราว่ามันเป็นกุศโลบายของคนโบราณ เป็นภูมิปัญญาของรุ่นปู่ย่าตายายที่ต้องทำให้คนในชุมชน รวมถึง

คนที่บุกรุกเข้ามาได้เห็นความสำคัญของป่าและให้มีความเคารพยำเกรงไม่กล้าที่จะตัดต้นไม้หรือทำลายป่าของชุมชน” (ปรีชา ศิริ, สัมภาษณ์: 22 กันยายน 2553)

ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในยังสะท้อนภาพของชุมชนที่เปี่ยมด้วยภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตร่วมกับผืนป่า การอยู่อย่างเรียบง่ายและพอเพียง รวมถึงการยึดมั่นในวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ด้วยแบบแผนชีวิตของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ได้รับสืบทอดวิถีการดำเนินชีวิตการทำงานเกษตรแบบผสมผสานด้วยระบบการผลิตและการจัดการที่ดินในพื้นที่ป่าชุมชนที่สมดุลกับการอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติมาอย่างต่อเนื่อง มีระบบการผลิตที่มีความหลากหลายในลักษณะไร่นาสวนผสม โดยการทำไร่หมุนเวียนควบคู่กับการปลูกพืชหลากหลายชนิดและพืชครัวเรือนผสมผสานลงไปในพื้นที่ไร่ นา ขณะที่ระบบเศรษฐกิจของชุมชนแม้ว่าจะไม่สามารถทำรายได้ให้มากมายแต่ด้วยวิถีการดำเนินชีวิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติและป่าไม้เพื่อยังชีพเป็นสิ่งสำคัญ ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงอยู่ได้อย่างมีความสุขบนหลักความพอเพียง เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและเก็บพันธุ์พืชไว้เพาะปลูกต่อไป

ด้วยเหตุที่วิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนต้องพึ่งพาธรรมชาติและป่าไม้เพื่อยังชีพเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อให้คนในชุมชนระลึกถึงคุณค่าและใช้ทรัพยากรต่างๆ อย่างเหมาะสม ในขั้นตอนต่างๆ ของการทำงานเพาะปลูกจึงล้วนมีความเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมตามหลักความเชื่อและจารีตประเพณีของชุมชนในทุกขั้นตอนของระบบการผลิต เริ่มตั้งแต่ก่อนการเพาะปลูกจะต้องทำพิธีบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนเพื่อขออนุญาตและเอาฤกษ์เอาชัยให้การเพาะปลูกเป็นไปอย่างราบรื่นได้ผลผลิตงอกงามดี ขณะที่เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตเป็นที่เรียบร้อยแล้วต้องทำพิธีขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนที่ทำให้ทุกอย่างเป็นไปได้อย่างราบรื่นและเพื่อให้เกิดความความสมบูรณ์พูนสุขสืบต่อไป นอกจากการนำความเชื่อและจารีตประเพณีของชุมชนมาประยุกต์ใช้กับการหลอมรวมวิถีชีวิตระหว่างคนในชุมชนกับธรรมชาติได้อย่างลงตัวแล้ว ชุมชนยังอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นสร้างสรรค์ระบบการผลิตที่ช่วยรักษาป่าในรูปของ “ไร่หมุนเวียน” อีกทางหนึ่งด้วย

4.3.1.1 ไร่หมุนเวียน: วิถีการผลิตดั้งเดิมเพื่อพึ่งพาตนเอง

แบบแผนชีวิตของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ได้รับสืบทอดวิถีการดำเนินชีวิตการทำงานเกษตรแบบผสมผสานด้วยระบบการผลิตและการจัดการที่ดินในพื้นที่ป่าชุมชนที่สมดุลกับการอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีระบบการผลิตที่มีความหลากหลายในลักษณะไร่นาสวนผสม โดยการทำไร่หมุนเวียนควบคู่กับการปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานลงไปในพื้นที่ไร่ นา อาทิ ชา มะขม หน่อไม้หูก รวมทั้งพืชครัวเรือนพวกเผือก มัน มะเขือ พักทอง และ

พริกระบบการผลิตหลักของชุมชนอันได้แก่การไร่หมุนเวียนนี้ถือเป็นส่วนสำคัญที่แสดงถึงการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติอย่างแท้จริง โดยมีลักษณะการใช้ที่ดินแบบลัดขี้น้ำหรือการใช้ที่ดินร่วมกันที่มีรูปแบบขั้นตอนการผลิตที่แน่นอนและมีการหมุนเวียนการใช้ภายใต้ขอบเขตพื้นที่ชัดเจน โดยทั่วไปแล้วชุมชนจะแบ่งที่ดินทำกินของชุมชนซึ่งมีประมาณ 800 ไร่ ออกเป็น 7 แปลงใหญ่ ซึ่งในแต่ละปีจะหมุนเวียนการใช้ประมาณร้อยละสองของพื้นที่ทั้งหมดสำหรับทำข้าวไร่

วราลักษณ์ อธิพิลโอฟาร์ (2541:82-90) ทำการอธิบายรูปแบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนของชาวปกากะญอว่า มีการแบ่งพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนตามลักษณะของพื้นที่ออกเป็น 5 ลักษณะ (แตกต่างจากไร่เลื่อนลอยที่บุกเบิกขยายพื้นที่การทำไร่ไปเรื่อย) กล่าวคือ ลักษณะแรกเป็นพื้นที่ที่กำลังทำการผลิตเรียกว่า “คี่ร์” โดยมากมักเป็นการปลูกข้าวไร่พันธุ์พื้นเมืองผสมผสานไปกับพืชผักสวนครัวนานาชนิดในแปลงเดียวกัน และเมื่อได้ข้าวไร่เป็นผลผลิตเสร็จสิ้นแล้วจะทำการปล่อยพื้นที่ไว้เป็นไร่ชากหรือไร่เหล่าที่ถูกพักทิ้งการผลิตเอาไว้ 1-2 ปี ที่เรียกว่า “ฉีกัว” ซึ่งในที่ดินยังคงมีพืชที่สามารถให้ผลผลิตได้อยู่ เช่น มันสำปะหลัง พริก มะเขือ โดยสัตว์เลี้ยงจำพวกสุกรนั้น สามารถเข้าไปหากินในไร่ช่วงนี้ได้ ขณะที่คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากซากไม้ที่เหลืออยู่มาทำเป็นฟืนได้ด้วยเช่นกัน โดยต้นไม้แต่ละต้นที่ถูกตัดจะเริ่มแตกกอแตกหน่อขยายออกไป 2-10 ต้น ซึ่งสำหรับฉีกัวในช่วงแรกๆ นี้จะมีหญ้าชนิดหนึ่งเรียกว่าหน่อเนอซีขึ้นมาเป็นจำนวนมากและจะเริ่มกลายเป็นต้นสาบเสือขึ้นมาแทนและขยายจนเต็มพื้นที่

ต่อมาพื้นที่ไร่ชากที่ถูกพักทิ้งเอาไว้ได้ 3-4 ปี จะเรียกว่า “ฉีกีเบาะ” การปรับตัวของพื้นที่จะมีสภาพเป็นป่ารกชัฏ ด้วยมีต้นสาบเสือและหญ้าชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่าต่อหม้อเกิดขึ้นมา ช่วงนี้สัตว์เลี้ยงไม่สามารถเข้าไปได้เลย แต่จะเป็นที่อยู่อาศัยและหากินของของสัตว์ป่าแทน ส่วนต้นไม้ที่แตกหน่อก็ยังไม่โตเต็ม พื้นที่ที่ถูกพักเอาไว้ 5-6 ปี เรียกว่า “ฉีกีเบาะโปล” ต้นไม้ที่เคยเป็นพุ่มจะเติบโตเป็นต้นสูงอย่างเห็นได้ชัดเจนเข้าบดบังแสงอาทิตย์ทำให้ต้นสาบเสือและหญ้าต่อหม้อตายไป ความรกชัฏจะเริ่มกลายเป็นป่าอ่อนที่กำลังฟื้นตัว ความอุดมสมบูรณ์กำลังกลับคืนมา และพื้นที่ที่พักไว้นานกว่า 7 ปีขึ้นไปเรียกว่า “คูหละ” มีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอต่อการทำไร่อีกครั้ง ดังนั้น ความเข้าใจต่อธรรมชาติของไร่หมุนเวียนจึงเป็นสิ่งสำคัญเพราะถือเป็นหัวใจสำคัญของวิถีชีวิตของคนที่ต้องพึ่งพิงป่าอย่างชุมชนชาวปกากะญอ

การทำไร่หมุนเวียนของชาวปกากะญอเป็นวิถีการผลิตและวิถีการดำรงชีวิตที่อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งมีความผูกพันและสอดคล้องกับธรรมชาติอย่างแท้จริง รูปแบบการผลิตที่แน่นอนและมีการหมุนเวียนการใช้ที่ดินภายในขอบเขตชัดเจนเป็นระบบ การปลูกพืชหลากหลาย

ชนิดทั้งที่เป็นอาหารและสมุนไพรผสมผสานกลมกลืนกันไปในพื้นที่เดียวกันซึ่งนอกจากจะช่วยให้คนในชุมชนเก็บเกี่ยวผลผลิตหลากหลายมาไว้บริโภคในครัวเรือนอย่างเพียงพอแล้วยังสามารถนำส่วนเกินไปขายสร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้อีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ ยังเป็นการผลิตที่สร้างสมดุลในระบบนิเวศน์ผ่านการจัดการระบบไร่ชากหรือไร่เหล้า การฟื้นตัวของไร่เหล้าช่วยทำให้ป่าชุมชนฟื้นความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมา เป็นการสร้างแหล่งอาหารที่เอื้อต่อการเกิดความหลากหลายของพันธุ์พืช สามารถรักษาพันธุ์พืชดั้งเดิมและรักษาความสมบูรณ์ของผืนป่าเอาไว้ได้ ดังนั้น การทำไร่หมุนเวียนจึงเป็นรูปแบบการผลิตที่มีการจัดการระบบนิเวศน์ที่ยั่งยืนในอีกทางหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมากการทำไร่หมุนเวียนมักถูกทำให้เข้าใจในความหมายของการทำไร่เลื่อนลอยซึ่งคนส่วนใหญ่รับรู้ว่าเป็นสาเหตุในการทำลายป่า โดยเฉพาะกับเจ้าหน้าที่รัฐที่มักเข้าใจวิธีการผลิตแบบไร่หมุนเวียนของชุมชนคลาดเคลื่อนไปมาก อาทิ ส่วนราชการในพื้นที่ทั้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้และเจ้าหน้าที่อุทยานมักเข้ามากำกับให้ชุมชนลดรอบการทำไร่หมุนเวียนลงและบังคับให้ใช้พื้นที่อย่างจำกัด หรือกำหนดให้เผาไร่หลังการเพาะปลูกให้หมดในทีเดียว ซึ่งเป็นเพราะไม่เข้าใจว่าหากทำเช่นนั้นจะทำให้เกิดการทำลายป่าขึ้นจริง ทั้งนี้เพราะสิ่งสำคัญในการผลิตแบบไร่หมุนเวียนคือ รอบและระยะเวลาในการหมุนเวียนการใช้พื้นที่ ความเข้าใจในรอบและระยะเวลาที่เหมาะสมจะทำให้ป่าสามารถฟื้นตัวและกลับมาสมบูรณ์ดังเดิม ด้วยเหตุนี้ ชุมชนจึงต้องชี้แจงกับเจ้าหน้าที่ว่าควรจะเผาไร่อย่างไรและเมื่อไรถึงจะไม่ใช่การทำลายดิน ซึ่งเมื่อมีโอกาสทำงานร่วมกันมากขึ้นก็ยิ่งทำให้เข้าใจกันมากขึ้นและทำให้ความสัมพันธ์กับส่วนราชการในพื้นที่เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น ชุมชนจึงถือว่าการทำความเข้าใจเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องทำอย่างต่อเนื่อง

ดังที่คนในชุมชนบอกกันไว้ว่า แต่ก่อนคนไม่ค่อยเข้าใจชุมชนแห่งนี้โดยเฉพาะการทำไร่หมุนเวียนและการเผาไร่ ทั้งที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแสดงออกมากเรื่องการจัดการป่าทำอย่างไรให้ป่าอยู่กับชุมชนและชุมชนอยู่กับป่าได้ สะท้อนว่าที่ผ่านมารัฐและคนทั่วไปไม่ยอมรับการทำไร่หมุนเวียนเพราะมองว่าเป็นการทำลายป่า ต้องมาคุยข้อมูลกันว่าชุมชนแห่งนี้ใช้ป่าอย่างไร จึงได้มีการทำวิจัยเพื่อค้นหาว่าการทำไร่หมุนเวียนและวิธีการดูแลป่าของชุมชนไม่ดีจริงหรือ และเป็นที่มาของการศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการผลิตในระบบวนเกษตร ไร่หมุนเวียน และป่าชุมชนกับบทบาทในการส่งเสริมความมั่นคงด้านอาหารและลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก” มีตัวแทนที่เป็นเยาวชนในชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเป็นทีมศึกษาวิจัยและเก็บข้อมูลในพื้นที่โดยการสนับสนุนจากมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือและองค์กรอีกแอม เกรท บริเทน ประเทศไทย เมื่อได้ข้อค้นพบว่าไม่จริงคนภายนอกจึงได้เข้าใจและรับรู้ถึงคุณค่าของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่ามากขึ้น

งานการศึกษาของมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ (2553) นี้เกิดขึ้นเพื่อทำความเข้าใจกับคนภายนอกที่มีมุมมองต่อชุมชนบนพื้นที่สูงว่าเป็นผู้บุกรุกทำลายป่า ทั้งที่โดยแท้จริงแล้วการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในนี้ถือเป็นภูมิปัญญาของคนบนพื้นที่สูงในการทำเกษตรที่สอดคล้องกับระบบนิเวศวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นการเกื้อกูลกันระหว่างธรรมชาติกับชุมชน โดยในแต่ละปีชุมชนจะทำไร่ข้าวเพียงประมาณ 150 ไร่ จากพื้นที่ไร่หมุนเวียนทั้งหมดของชุมชน 1,500 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 10 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยมีขนาดการผลิตอยู่ที่ 4-5 ไร่ต่อครัวเรือน ซึ่งทั้งหมดจะใช้ทำการปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองเป็นหลักและผสมผสานไปกับพืชอาหารหลากหลายชนิดปลูกแซมลงไปแปลงเดียวกันโดยไม่มีการใช้สารเคมีใดๆ ส่วนพื้นที่ที่เหลือเป็นไร่เหล่าพักปีที่ 1-10 ประมาณ 1,500 ไร่ การใช้ประโยชน์จากที่ดินในระบบไร่หมุนเวียนจะใช้เพียงหนึ่งปีจึงปล่อยให้ดินได้ฟื้นตัวตามธรรมชาติซึ่งใช้เวลาประมาณ 6-10 ปี แล้วจึงเวียนกลับมาใช้พื้นที่เดิมซึ่งได้กลายเป็นป่าและดินที่สมบูรณ์พร้อมสำหรับการทำไร่ข้าวและปลูกพืชแซมดินอีกครั้ง

การผลิตแบบยังชีพด้วยการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงถือเป็นระบบเกษตรวัฒนธรรมและเป็นวิถีการเกษตรของชุมชนท้องถิ่นที่มีมาอย่างยาวนาน โดยมีรูปแบบการจัดการที่ดินอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดความสมดุลกับระบบนิเวศน์ โดยเริ่มจากการผลิตในพื้นที่ส่วนหนึ่งเมื่อได้ผลผลิตแล้วจึงย้ายไปทำการผลิตที่เตรียมไว้ซึ่งมีความสมบูรณ์มากกว่า ส่วนพื้นที่การผลิตเดิมปล่อยให้พักไว้เป็นไร่ชากหรือไร่เหล่าเพื่อให้มีการฟื้นฟูคุณภาพของดินเป็นเวลานานหลายปีจึงเวียนกลับมาใช้เป็นพื้นที่การผลิตอีกครั้งเป็นวงรอบที่เป็นระบบชัดเจนแน่นอน โดยช่วงระยะเวลาที่ผืนดินได้พักฟื้นนั้นถือเป็นช่วงเวลาสำคัญที่ดินได้สะสมความสมบูรณ์ตามธรรมชาติจากการเติบโตของพืชและสัตว์ที่ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่การผลิตที่ทิ้งไว้ได้อย่างหลากหลาย สามารถกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาในการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนแห่งนี้ถือเป็นระบบการผลิตที่เกื้อกูลชุมชนและผืนป่าได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนโดยแท้จริง

นอกจากนี้ ข้อมูลจากการศึกษาของมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ (2553) ซึ่งศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่ร่วมกับตัวแทนเยาวชนในชุมชนบ้านห้วยหินลาดยังพบว่า การทำไร่หมุนเวียนจะไม่เพิ่มคาร์บอนในชั้นบรรยากาศ อีกนัยหนึ่งระบบการเกษตรนี้มีวัฏจักรที่สร้างสมดุลในตัวมันเองโดยไม่ก่อเกิดคาร์บอนที่จะนำไปสู่การเกิดภาวะโลกร้อนได้ โดยการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนนี้จะพิจารณาจากอัตราการใช้ทรัพยากรโดยเฉลี่ยของคนในชุมชนแล้วแปลงกลับเป็นที่ดินสำหรับการผลิตทั้งทางตรงและทางอ้อม หรือรอยเท้านิเวศ (Ecological Footprint) ยิ่งมีรอยเท้านิเวศเล็กเพียงใด อัตราการใช้ทรัพยากรเฉลี่ยมีน้อยซึ่งแสดงถึงการปล่อยก๊าซเรือนกระจกน้อยลงด้วย สำหรับชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมีขนาดรอยเท้านิเวศเฉลี่ยเพียง 3.26 ไร่/คนปี ขณะที่ของ

คนไทยโดยเฉลี่ยเท่ากับ 10.63 ไร่/คน/ปี แสดงว่าวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมีส่วนในการปล่อยก๊าซเรือนกระจกต่ำกว่าคนไทยโดยทั่วไปมาก

ดังนั้น จึงสามารถกล่าวได้ว่าการสร้างตัวตนที่มีวิถีการดำเนินชีวิตและรูปแบบการผลิตแบบดั้งเดิมและเฉพาะตัวของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ นอกจากจะไม่ใช่สาเหตุของการทำลายป่าซึ่งทำให้เกิดปัญหาโลกร้อนตามมาอย่างที่หลายฝ่ายเคยเข้าใจแล้ว ตรงกันข้ามวิถีการดำเนินชีวิตและรูปแบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนของชุมชนกลับช่วยรักษาสมดุลของระบบนิเวศน์และลดการเกิดภาวะโลกร้อนได้เป็นอย่างดี งานการศึกษาวิจัยที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมจึงถือเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ช่วยให้ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้ทำความเข้าใจกับคนภายนอกในวงกว้างได้รับรู้ข้อเท็จจริงที่ว่า การไร่หมุนเวียนของชุมชนแห่งนี้ถือเป็นรูปแบบการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ของชุมชนที่สามารถสนองตอบการดำรงชีวิตของชุมชนได้อย่างยั่งยืน สอดคล้องกับ ชัยประเสริฐ โพละ ที่กล่าวว่า;

“ข้อดีของการทำไร่หมุนเวียนคือ ช่วยรักษาที่ดิน รักษาคนจากความโลภ รักษา น้ำ รักษาป่า รักษาสัตว์ป่า รักษาวัฒนธรรมและความเชื่อ รักษาพันธุกรรม เพราะทำซ้ำที่เดิมพืชจะกลายเป็นพันธุ์ ต้องหมุนเวียนพื้นที่เพาะปลูก รักษาระบบการแบ่งปันเพราะช่วยให้คนไม่เอากันมากกว่าคนอื่น แต่ปัญหาสำคัญคือคนไม่เข้าใจเรา ถ้าเข้าใจทุกอย่างจะไม่มีปัญหา โฉนดไม่ต้องออกหรือกฎหมายป่าชุมชนไม่ต้องมีก็ได้” (ชัยประเสริฐ โพละ, สัมภาษณ์: 22 กันยายน 2553)

สิทธิชุมชนที่เป็นเป้าหมายของชุมชนชาวปกากะญอบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ จึงหมายถึงการที่ชุมชนได้อยู่ร่วมกับป่า ยังคงได้พึ่งพิงอาศัยผืนป่าของชุมชนในการดำรงชีวิต ดังเช่นที่เคยเป็นมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย วิถีการสร้างอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชนภายใต้ยุทธศาสตร์ทางสังคมและวัฒนธรรมแห่งการใช้ชีวิตอย่างพอเพียงคือความพยายามที่จะทำให้คนส่วนใหญ่เข้าใจว่าชุมชนชาวปกากะญอแห่งนี้ได้สร้างสรรค์องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกลมกลืนไปกับธรรมชาติ โดยยังคงไว้ซึ่งจารีตประเพณีของชนเผ่าซึ่งได้มีการสืบทอดมายาวนานได้อย่างเข้มแข็ง สามารถนำเอาความเชื่อ พิธีกรรมและวัฒนธรรมที่ยึดถือมาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งน้ำอย่างต่อเนื่อง มีแบบแผนของการดำรงชีวิตด้วยวิถีการเกษตรโดยการทำไร่หมุนเวียนที่ผสมกลมกลืนไปกับนาและสวนได้อย่างสมดุล การใช้ชีวิตอย่างพอเพียงและอยู่อย่างเคารพธรรมชาติจึงเป็นวิถีปฏิบัติที่ชุมชนได้ยึดถือมาช้านาน

4.3.2 การสร้างองค์กรชุมชนและชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ

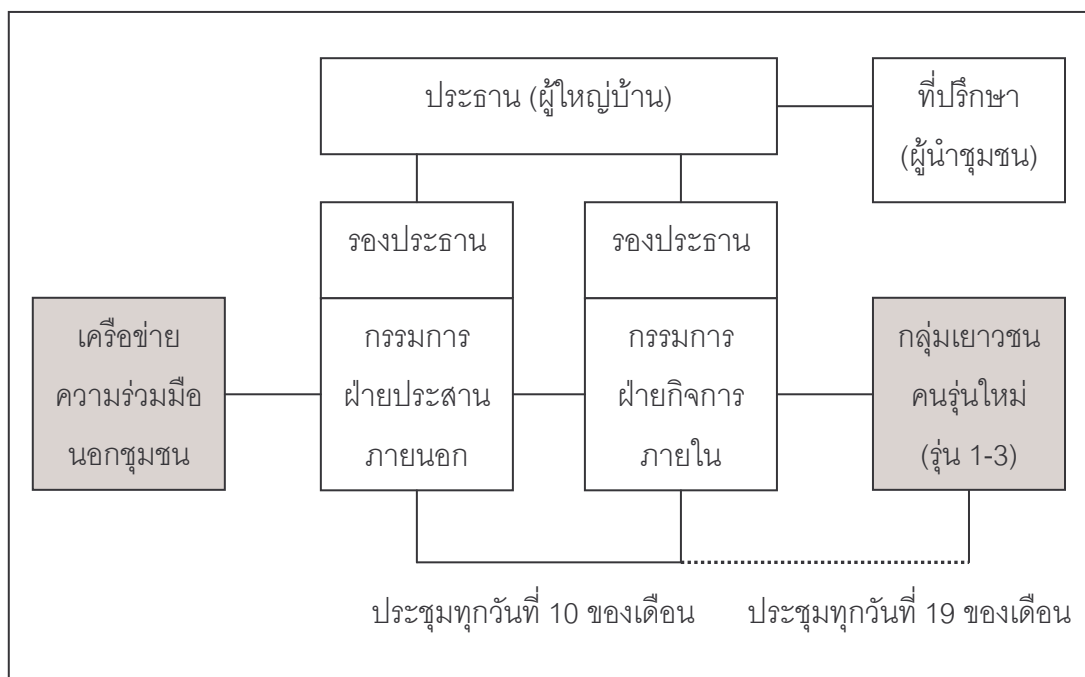
แนวทางการสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชนเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนด้วยการนำแนวคิดการจัดการสมัยใหม่และการมีส่วนร่วมคิดและทำจากคนในชุมชนรวมทั้งเป็นการสร้างเครือข่ายในการประสานความร่วมมือและสร้างพลังอำนาจต่อรองเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชน ภายใต้ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนดังกล่าวมีความจำเป็นต้องจัดวางโครงสร้างการบริหารและการแบ่งงานกันทำอย่างเป็นระบบโดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างกว้างขวางในรูปขององค์กรชุมชนที่มีคณะกรรมการชุมชนทำหน้าที่ในการจัดการดูแลทุกกิจการภายในชุมชน ทุกเดือนชุมชนจะมีการประชุมร่วมกันโดยเป็นเวทีหลักที่ทำให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสร่วมรับฟังและแสดงความคิดเห็นอย่างรอบด้านก่อนการตัดสินใจและดำเนินการใดๆ ร่วมกัน นอกจากนี้ ภายใต้รูปแบบการจัดการดังกล่าวยังมีการกำหนดกรอบกติกาทางสังคมและข้อบังคับชุมชนที่อิงกับจารีตประเพณีของชุมชนที่มีแต่เดิม โดยมีการประกาศเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อให้คนในชุมชนใช้ยึดถือปฏิบัติร่วมกันอย่างเคร่งครัด ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การจัดการดูแลรักษาป่าและความสงบเรียบร้อยภายในชุมชนเป็นที่เข้าใจตรงกัน

ภายใต้การดำเนินงานขององค์กรชุมชนที่อยู่ในรูปคณะกรรมการชุมชนซึ่งมีการวางโครงสร้างและระบบการทำงานที่ชัดเจนคือ มีการเลือกคณะทำงานฝ่ายบริหารและกรรมการ มีการแบ่งงานกันทำโดยมีทั้งทีมงานทำหน้าที่เก็บรวบรวมข้อมูล จัดเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้ จัดเตรียมงานประเพณี มีทีมงานที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยเฝ้าระวังไฟป่า และมีการเผยแพร่ข้อมูลของชุมชนเพื่อสร้างความเข้าใจกับคนภายนอก ซึ่งถือเป็นการพัฒนาศักยภาพในการจัดการดูแลป่าอย่างต่อเนื่อง โดยองค์กรชุมชนจะทำหน้าที่ทั้งการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชนและแบ่งเขตการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างชัดเจนเพื่อให้ทุกคนรับรู้ร่วมกันถึงจำนวนพื้นที่ป่าชุมชนซึ่งจะไม่มีมีการรุกล้ำหรือขยายเพิ่มเติมไปมากกว่านี้ รวมทั้งมีส่วนสำคัญในการพิจารณาถึงความคุ้มค่าและเหมาะสมของการใช้ประโยชน์จากป่าและที่ดินทำกินของชุมชนก่อนที่จะอนุญาตให้ทำประโยชน์ ตลอดจนเตรียมความพร้อมในการดำเนินการใดๆ ร่วมกับชุมชนสมาชิกเครือข่ายความร่วมมือ

ทุกคนในชุมชนต่างรับรู้หน้าที่ในการร่วมกันดูแลรักษาป่าชุมชน โดยมีการแบ่งงานกันทำอย่างเป็นระบบทั้งภายนอกและภายในชุมชน ขณะที่ พ่อปรีชา ศิริ เป็นผู้ดำเนินการดูแลการดำเนินงานภายในชุมชน ชัยประเสริฐ โภคะ จะเป็นผู้ดำเนินงานเครือข่ายชุมชนซึ่งทำหน้าที่ในการประสานและเชื่อมโยงการทำงานร่วมกับชุมชนและภาคส่วนต่างๆ ภายนอก แต่ทั้งหมดเกิดขึ้นได้เพราะมีสมาชิกของชุมชนทุกคนอยู่เบื้องหลัง เมื่อทุกคนในชุมชนช่วยกันดูแลรักษาป่าจึงสามารถนำไปพูดคุยทำความเข้าใจกับคนภายนอกได้ ทั้งนี้เพราะสิ่งสำคัญที่ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน

ยึดถือร่วมกันคือทุกคนอยากให้ป่าอยู่กับชุมชน แต่ไม่มีใครทำคนเดียวแล้วได้ผล การทำหน้าที่ของรัฐโดยลำพังคงไม่อาจดูแลได้ทั่วถึงเนื่องจากมีข้อจำกัดหลายอย่าง แต่ต้องผนึกกำลังกันระหว่างชุมชนด้วยกันหรือกับส่วนราชการเอง ซึ่งจะทำให้สามารถรักษาป่าร่วมกันได้โดยมีชุมชนเป็นกำลังในการดูแลรักษาป่าคอยสอดส่องดูแลช่วยแบ่งเบาภาระให้กับรัฐ

แผนภาพที่ 17: แสดงโครงสร้างการจัดแบ่งหน้าที่การทำงานภายในชุมชน

ปัจจุบันชุมชนบ้านห้วยหินลาดโนนได้เข้าร่วมกับ “เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ” เพื่อดำเนินงานด้านการดูแลรักษาและจัดการป่าร่วมกับสมาชิกเครือข่ายที่มาจากชุมชนหลายแห่งในภาคเหนือที่มีการดำรงชีพโดยพึ่งพิงและเกื้อกูลกับผืนป่าบนฐานขององค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างสมดุล ซึ่งชุมชนสมาชิกต่างต้องร่วมประสบกับปัญหาการประกาศเขตป่าสงวนหรืออุทยานแห่งชาติครอบคลุมพื้นที่ชุมชนเช่นเดียวกันจนเป็นผลทำให้ชุมชนซึ่งไร้พลังอำนาจในการต่อรองกับรัฐต้องประสบกับภาวะความไม่มั่นคงในสิทธิที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยจนส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตแต่ดั้งเดิมของชุมชน การรวมตัวกันของชุมชนที่ประสบกับสภาพปัญหาดังกล่าวจึงเป็นการสร้างพลังอำนาจในการต่อรองกับรัฐในการเรียกร้องสิทธิชุมชนให้มีหลักประกันในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับป่าโดยชอบธรรมตามกฎหมาย

วิธีการภายใต้แนวทางการสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ชุมชนพยายามทำให้คนส่วนใหญ่เข้าใจและยอมรับว่าชุมชนมีความสามารถในการดูแลรักษาและจัดการ

ป่าชุมชนได้อย่างเป็นระบบและเชื่อถือได้ภายใต้การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคน ขณะที่การรวมพลังเป็นชุมชนเครือข่ายจากหลายกลุ่มที่เดือดร้อนทำให้กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกันซึ่งช่วยให้การผลักดันเรื่องสิทธิชุมชนทำได้ดีขึ้น โดยเครือข่ายความร่วมมือจะเป็นเสมือนศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้และประสบการณ์ รวมทั้งประสานความร่วมมือจากชุมชนสมาชิกทำให้เกิดกระบวนการร่วมกันดำเนินกิจกรรมการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนเพื่อพิสูจน์ว่าชุมชนในเครือข่ายสามารถอยู่กับป่าได้ และช่วยให้การเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อสิทธิและความเป็นอยู่ของชุมชนทำได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

4.3.2.1 ป่าชุมชนกับการสร้างเครือข่ายการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

การประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์ครอบทับพื้นที่ดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นจนเป็นผลทำให้คนในชุมชนต้องตกอยู่ในสภาพของผู้ถูกรุกลักลอบตัดไม้ทำลายป่าและผู้กระทำผิดกฎหมาย ทั้งที่โดยแท้จริงแล้ววิถีชีวิตของคนในชุมชนเหล่านี้ต้องพึ่งพาอาศัยอยู่กับผืนป่ามาโดยตลอดนั่นถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยผลักดันให้ชุมชนท้องถิ่นซึ่งเคยคัดค้านนโยบายการให้สัมปทานป่าไม้ของรัฐเกิดความตื่นตัวที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนท้องถิ่นอย่างแพร่หลาย และได้พัฒนาให้มีความเข้มข้นมากขึ้นจนเกิดเป็นขบวนการทางสังคมที่เรียกร้องให้มีการรับรองสิทธิชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีอำนาจที่ชอบธรรมตามกฎหมายในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบ “ป่าชุมชน” เป็นผลทำให้ภาครัฐต้องปรับเปลี่ยนนโยบายการจัดการทรัพยากรเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ขณะที่สังคมได้หันมาให้ความสนใจกับการรักษาสภาพแวดล้อมด้วยพลังของชุมชนท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง (สุภาวดี แก้วประดับ, 2546: 73)

โดยทั่วไปแล้วแนวคิดเรื่องป่าชุมชนเป็นที่เข้าใจร่วมกันว่าหมายถึงแบบแผนในการใช้ทรัพยากรของชุมชนที่มีป่าเป็นศูนย์กลางของระบบการผลิตเพื่อการยังชีพของชุมชนท้องถิ่น โดยชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้รับประโยชน์ ดูแลรักษาและจัดการการใช้ที่ดินและทรัพยากรจากผืนป่าที่คนในชุมชนอาศัยอยู่ร่วมกันมาแต่ดั้งเดิมบนพื้นฐานความเชื่อ จารีตประเพณี องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเกิดจากการสะสมประสบการณ์ในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมวัฒนธรรมตามบริบทของแต่ละท้องถิ่น ผ่านกระบวนการถ่ายทอดและสะสมองค์ความรู้และภูมิปัญญาดังกล่าวมาหลายชั่วอายุคน อีกทั้งยังมีการจัดโครงสร้างองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่รับผิดชอบดูแลและจัดการรูปแบบในการใช้ประโยชน์จากที่ดินและทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนให้อยู่ภายใต้ขอบเขตและกฎเกณฑ์ของการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเหมาะสม อีกทั้งยังเป็นที่ยอมรับและยอมรับจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2548)

แผนภาพที่ 18: แสดงแนวเขตและพื้นที่ป่าชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน จำนวน 18,242 ไร่

การศึกษาเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของ สุภาวดี แก้วประดับ (2546:95-104) ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจที่ผ่านการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนภายใต้ระเบียบของชุมชนเองนั้นไม่ได้รับการยอมรับจากภาครัฐ และขาดการคุ้มครองตามกฎหมายเป็นผลทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นมักถูกจับกุมจากข้อกล่าวหาว่า บุกรุกพื้นที่ป่าอยู่บ่อยครั้ง ฝ่ายชุมชนซึ่งนำโดยกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกร ภาคเหนือ สมัชชาคนจนและสมัชชาชนเผ่า องค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนนักวิชาการจึงได้ร่วมกัน อภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเวทีสาธารณะอย่างกว้างขวางถึงความพยายามในการยกร่าง กฎหมายป่าชุมชนขึ้นในปี พ.ศ.2539 เพื่อให้ระเบียบในการจัดการดูแลรักษาป่าของชุมชนได้รับการรับรองตามกฎหมาย แต่การดำเนินการยังไม่เห็นผลที่เป็นรูปธรรมมากนัก

ความพยายามที่จะผลักดันให้ระเบียบการดูแลรักษาป่าของชุมชนได้รับการรับรองตามกฎหมายเป็นความต้องการของชุมชนท้องถิ่นที่อยู่กับป่ามาแต่ดั้งเดิมให้ได้รับการรับรองสิทธิในการดูแลจัดการป่าของชุมชนต่อไป เป็นการรับรองสิทธิของชุมชนที่สามารถพิสูจน์ได้ ว่ามีการดูแลจัดการป่าอย่างดีมาอย่างต่อเนื่องให้ถูกต้องตามกฎหมายไม่ใช่การรับรองกรรมสิทธิ์ ในที่ดินทำกินของปัจเจกบุคคลแต่อย่างใด เนื่องจากการดูแลจัดการป่าโดยรัฐเพียงลำพังนั้นไม่สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขณะที่ชุมชนซึ่งมีความผูกพันและอาศัยประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิตมายาวนานจึงควรมีสติธิได้เข้ามามีส่วนร่วมร่วมกับรัฐในการดูแลและจัดการทรัพยากรให้ มีความยั่งยืน อันเป็นการสร้างหลักประกันให้ชุมชนได้ร่วมกันดูแลจัดการป่าซึ่งนอกจากจะช่วยลด ปัญหาขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนที่เคยเป็นมาแล้วยังเป็นการเสริมสร้างประสิทธิภาพในการดูแล จัดการป่าได้มากกว่าที่เป็นอยู่ ดังนั้น หัวใจของแนวคิดป่าชุมชนจึงอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่าง ชุมชนกับป่าทั้งในทางที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าไปพร้อมกัน

สำหรับชุมชนบ้านห้วยหินลาดในนั้นถือเป็นชุมชนหนึ่งที่เรียกร้องสิทธิในการ จัดการป่าชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มจากการทำให้เห็นเป็นรูปธรรมว่าชุมชนแห่งนี้อยู่กับป่า ดูแลรักษาป่าได้จริง ชัยประเสริฐ โพคะ กล่าวว่า แนวคิดเรื่องป่าชุมชนหรือที่เรียกว่าป่าชาวบ้าน เป็นกระแสความคิดที่เกิดจากการผลักดันประเด็นเรื่อง “คนอยู่กับป่า” แต่ภาครัฐและสื่อมวลชนมัก ไม่เข้าใจเนื่องจากตีความความคิดที่ว่าปัญหาน้ำท่วมดินถล่มนั้นเป็นผลมาจากการที่ชาวดอยเป็น ผู้บุกรุกทำลายป่า ทำให้ยังมีข้อคัดค้านอยู่มากว่าการยกป่าให้ชุมชนดูแลนั้นไม่ทำให้เกิดผลดีขึ้นได้ ความเห็นในลักษณะดังกล่าวถือเป็นความไม่เข้าใจข้อเท็จจริงที่ว่าชุมชนดูแลรักษาป่ามานานแล้ว ทำมาตั้งแต่ก่อตั้งชุมชนและทำมาก่อนที่จะมีการประกาศเป็นเขตป่าสงวนหรือเขตอุทยานแห่งชาติ

เพราะเมื่อชุมชนอยู่กับป่าและได้ประโยชน์จากป่า ย่อมต้องมีจิตใจในการดูแลรักษาป่าให้อยู่รอดปลอดภัยสามารถยังประโยชน์ต่อไปให้กับชุมชนและสังคมโดยรวม

นอกจากนี้ ชุมชนยังได้มีการจัดแบ่งพื้นที่ป่าชุมชนออกเป็นหลายส่วน ที่สำคัญคือมีพื้นที่ป่าใช้สอยที่คณะกรรมการชุมชนอนุญาตให้คนในชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์หรือตัดไม้ได้ แต่ต้องทำโดยอาศัยภูมิปัญญาของชุมชน คือเลือกตัดไม้ที่ใกล้ตายหรือรากแก้วไม่ทำงานแล้วให้เหลือตอและทำได้เฉพาะในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคมเพราะเป็นช่วงต้นไม้พักตัวมีโอกาสฟื้นตัวขึ้นได้ แต่ช่วงหน้าฝนจะห้ามตัดเด็ดขาดเนื่องจากต้นไม้กำลังเติบโตและกินอาหารซึ่งต้นไม้จะตายได้ง่าย โดยคณะกรรมการชุมชนพิจารณาจากความคุ้มค่าในการนำไม้ไปใช้ประโยชน์มากกว่าเสียประโยชน์อีกส่วนหนึ่งด้วย ส่วนพื้นที่ป่าอนุรักษ์ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำจะไม่อนุญาตให้ใครเข้าไปใช้ประโยชน์ มีพื้นที่ป่าที่เรียกว่าป่าเคปอ เป็นส่วนที่พืชมักออกดอกผล จึงมีพิธีผูกสายสะเดือ ทารกไว้กับต้นไม้ที่มีลูกและขอให้ออกดอกผลมีลูกให้เก็บกินหรือใช้ประโยชน์มากๆ ซึ่งถือเป็นการรักษาป่าและพืชผลของชุมชน สำหรับข้อบังคับชุมชนเหล่านี้ พ่อปรีชา ศิริ อธิบายว่า;

“ข้อบังคับชุมชนเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องยึดถือร่วมกัน เราไม่ห้ามให้ใช้ประโยชน์จากป่า แต่ต้องบอกถึงความจำเป็นกับกรรมการชุมชนก่อนเพื่อพิจารณาว่าจะใช้ประโยชน์จากตรงไหนได้บ้าง...ปัญหาสำคัญคือมีคนลักลอบเข้าจุดไฟล่าสัตว์และหาของป่า พื้นที่นี้เป็นป่าเขาขึ้นต้นไม้จึงมีเปลือกบางไม่ทนความร้อน หากมีไฟไหม้จะทำให้ต้นไม้ตายทั้งหมด หน้าที่ในการดูแลรักษาป่าชุมชนของทุกคนคือ การดูแลป้องกันไฟป่า ในหน้าแล้งเราจะช่วยกันทำแนวกันไฟ แบ่งหน้าที่จัดชุดลาดตระเวนตามแนวเขตติดต่อกับพื้นที่อื่นเป็นประจำ รวมทั้งมีการผลัดเปลี่ยนกันไปประจำตามจุดต่างๆ ทั้งวันทั้งคืนเพื่อการป้องกันไฟป่า” (ปรีชา ศิริ, สัมภาษณ์: 23 กันยายน 2553)

ในการทำงานเพื่อดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนนั้น ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางในทุกขั้นตอน อีกทั้งยังมีการปลูกฝังให้เด็ก ๆ ได้เห็นความสำคัญในการร่วมกันดูแลรักษาป่าของชุมชนเพื่อให้เกิดการดำเนินการที่ต่อเนื่องและยั่งยืนในอีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ ทุกคนในชุมชนต่างเห็นพ้องกันว่า การสร้างความร่วมมือกับคนภายนอกถือเป็นเรื่องสำคัญที่มีความจำเป็นต้องเปิดชุมชนเพื่อทำงานร่วมกับชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ หรือทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชน ในส่วนที่ขยายออกมาภายนอกชุมชนนั้นได้มีการประสานงานและทำงานร่วมกับชุมชนในพื้นที่อื่นๆ ในรูปแบบเครือข่ายความร่วมมือ รวมทั้งมีการขยายขอบเขต

การทำงานในการดูแลจัดการป่าร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง การสร้างเครือข่ายความร่วมมือเหล่านี้นอกจากจะเป็นกำลังในการทำกิจกรรมของชุมชนได้มากขึ้นแล้ว ยังทำให้เกิดพลังอำนาจในการต่อรองกับส่วนราชการที่เกี่ยวข้องได้ดียิ่งขึ้นด้วย

ปัจจุบันชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้เข้าร่วมกับ “เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ” เพื่อดำเนินงานด้านการดูแลรักษาและจัดการป่าร่วมกับสมาชิกเครือข่ายที่มาจากชุมชนหลายแห่งในภาคเหนือซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอที่มีวิถีการดำรงชีวิตอยู่บนฐานความเชื่อในการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองดูแลทรัพยากรของชุมชน ยึดมั่นในจารีตประเพณีที่สะท้อนความผูกพันและการให้ความเคารพต่อธรรมชาติ รวมทั้งอาศัยรูปแบบการผลิตดั้งเดิมแบบไร่หมุนเวียนและการเกษตรแบบผสมผสาน ทำให้เกิดการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนสามารถพึ่งพิงผืนป่าบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างสมดุล อย่างไรก็ตาม ชุมชนสมาชิกต่างต้องประสบกับปัญหาการประกาศเขตป่าสงวนหรืออุทยานแห่งชาติครอบคลุมพื้นที่ชุมชนเช่นเดียวกันจนเป็นผลทำให้ชุมชนซึ่งไร้พลังอำนาจต่อรองกับรัฐต้องประสบความไม่มั่นคงในสิทธิที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตดั้งเดิมของชุมชน

ชัยประเสริฐ โปะคะ ในฐานะประธานงานเครือข่ายชุมชนบ้านห้วยหินลาดในกล่าวว่า นอกจากความร่วมมือจากคนในชุมชนแล้ว ที่ผ่านมาชุมชนได้เรียนรู้ว่าการสร้างเครือข่ายชุมชนเป็นสิ่งจำเป็น ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงได้ร่วมกับเครือข่ายชุมชนต่างๆ ในการเรียกร้องเพื่อให้ได้สิทธิตรงนี้ เงื่อนไขการเข้าร่วมคือชุมชนต้องมีการดูแลจัดการป่า ทำให้เกิดเป็นชุมชนสมาชิกที่มีลักษณะพื้นที่และลักษณะชุมชนที่คล้ายคลึงกันมากกว่าสิบชุมชนมาเข้าร่วมกันเป็นเครือข่าย โดยชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการดูแลจัดการป่ามักจะมี ความเชื่อ วัฒนธรรม และจารีตประเพณีแบบแข็ง ไม่ปฏิเสธสิ่งภายนอกแต่จะรับมาใช้อย่างพินิจพิจารณา และเนื่องจากสมาชิกดำเนินงานในลักษณะที่สอดคล้องกันจึงทำให้การทำงานร่วมกันเป็นไปได้อย่างราบรื่นและสามารถมุ่งตรงไปสู่ความต้องการที่สำคัญที่สุดของเครือข่ายคือให้ชุมชนได้อยู่กับป่า

สำหรับชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน การร่วมเคลื่อนไหวกับชุมชนเครือข่ายเป็นการเรียกร้องการรับรองสิทธิตามกฎหมายให้คนอยู่กับป่าได้ ซึ่งเป็นความต้องการให้สิทธิดังกล่าวเป็นของชุมชนร่วมกัน ทุกคนได้คิดและทำร่วมกันเพื่อดูแลรักษาป่าของชุมชน การเคลื่อนไหวดังกล่าวจึงเป็นการรวมพลังจากหลายกลุ่มที่เดือดร้อนทำให้กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกันซึ่งช่วยให้การผลักดันเรื่องป่าชุมชนทำได้ดีขึ้น ชัยประเสริฐ โปะคะ กล่าวว่า วิธีการดังกล่าวสามารถขยายแนวคิดป่าชุมชนให้กว้างขวางออกไปได้ คนภายนอกเข้าใจชุมชนท้องถิ่น

มากขึ้นและรับเอาแนวคิดป่าชุมชนไปดูแลรักษาป่าในพื้นที่ของตนเองมากขึ้น การทำงานของเครือข่ายจึงเป็นไปด้วยดีและช่วยคลี่คลายปัญหาหลงไปมาก ทุกวันนี้เครือข่ายชุมชนแห่งนี้ต้องดูแลป่ามากกว่า 4.5 แสนไร่ พื้นฐานสำคัญของการทำงานเครือข่ายคือการเปิดใจให้กว้างเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือจากทุกฝ่ายและคิดกันมากขึ้นต่อคำถามที่ว่าชุมชนจะอยู่อย่างยั่งยืนได้อย่างไร;

“เราทำงานเรื่องการจัดการป่ามากกว่า 10 ปี สิ่งที่มีหลากหลาย โดยพื้นฐานการจัดการสิ่งใดแนวคิดต้องมาก่อน จากป่าชุมชนก็ต้องยกระดับแนวคิดและการทำงานเสมอเพราะการยึดถือทำแต่สิ่งเดิมๆ อาจไม่เพียงพอต่อกระแสสังคมที่เปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่ต้องทำต่อคือ ชุมชนต้องได้รับการรับรองสิทธิตามกฎหมายในที่ดินของชุมชน เพื่อหลักประกันที่จะสามารถจัดการที่ดินชุมชนได้อย่างถูกต้อง ขยายแนวคิด “ป่าชุมชน” มาสู่แนวคิด “โฉนดชุมชน” ซึ่งเชื่อมโยงเป้าหมายเดียวกันคือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน แต่ชุมชนต้องแสดงให้เห็นว่ามีแนวคิดและวิธีการในการจัดการที่ดินได้อย่างไร” (ชัยประเสริฐ โพคะ, สัมภาษณ์: 22 กันยายน 2553)

4.3.2.2 โฉนดชุมชนเพื่อหลักประกันความมั่นคงของชุมชน

แนวคิดเรื่องโฉนดชุมชนยังมีหลายฝ่ายที่มีความเข้าใจไม่ตรงกันอยู่มาก ฝ่ายหนึ่งโดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องต่างรับรู้ถึงผลดีและประโยชน์จากการดำเนินการตามแนวคิดดังกล่าวโดยเฉพาะความมั่นคงในที่ดินทำกินของชุมชนและการแก้ปัญหานายทุนครอบครองที่ดินแต่ไม่เข้ามาใช้ประโยชน์ปล่อยให้ที่ดินรกร้างว่างเปล่า แต่อีกฝ่ายหนึ่งกลับมองว่าแนวทางเช่นนี้จะยิ่งทำให้ประเทศสูญเสียประโยชน์ เนื่องจากอาจมีกลุ่มคนบางส่วนหวังเข้าไปบุกเบิกทำลายป่าหวังให้รัฐประกาศเป็นป่าเสื่อมโทรมและออกเป็น ส.ป.ก. ให้สิทธิในที่ดินกับตนเองเพื่อนำไปแสวงหาผลประโยชน์ต่อไป เช่น นำที่ดินไปจ้างองกับทางธนาคารแล้วกดดันให้รัฐรับชำระหนี้แทน เป็นต้น ซึ่งเป็นการทำลายป่าเพื่อหวังประโยชน์ส่วนตัวโดยไม่จำเป็นต้องดูแลป่าเพราะไม่ใช่หน้าที่ของตัวเอง จึงไม่ช่วยให้เกิดการดูแลรักษาป่าและสร้างความเป็นธรรมในสังคมได้อย่างที่ฝ่ายสนับสนุนอ้างถึง อย่างไรก็ตาม สำหรับชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่มีฐานคิดร่วมกันว่าทำลายป่าเท่ากับทำลายตัวเองนั้นเห็นว่าแนวคิดเรื่องโฉนดชุมชนจะเกิดผลดีมากกว่าผลเสีย

สำหรับชุมชนบ้านห้วยหินลาดในนั้น พ่อปรีชา ศิริ ผู้นำชุมชนให้ความเห็นกรณีเมื่อเกิดกระแสเรียกร้อง พ.ร.บ.ป่าชุมชน เมื่อปี พ.ศ.2539 ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้เข้าร่วมในการเรียกร้อง ภายหลังมีการแตกประเด็นออกมามากจนทำให้แนวทางที่กำหนดไม่ตรงกันกับ

แนวคิดของชุมชนจึงไม่ประสบความสำเร็จ แต่ถึงอย่างไรชุมชนต้องดูแลรักษาป่าของชุมชนอยู่แล้ว เพราะต้องการเพียงให้สามารถอยู่อาศัยและทำกินในพื้นที่ป่าได้ดั้งเดิมโดยไม่ผิดกฎหมายเท่านั้น ขณะที่กระแสที่ตามมาเรื่องโฉนดชุมชนแท้จริงแล้วชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้ดำเนินการมาตลอดโดยอยู่รูปของคณะกรรมการชุมชนที่ทำหน้าที่ในการดูแลคนในชุมชนว่าควรได้ที่ทำกินที่ไหน และเมื่อไร เมื่อมีแนวคิดโฉนดชุมชนเข้ามาจึงสอดคล้องกับสิ่งที่ชุมชนทำอยู่และที่สนับสนุนเพราะเป็นการให้สิทธิแก่ชุมชนในการจัดการที่ดินทำกินของชุมชนเอง เป็นเรื่องดีที่คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมากขึ้นและไม่ได้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลอย่างที่หลายคนเคยเข้าใจ คนที่ยังไม่เข้าใจจึงควรเข้ามาเรียนรู้ที่ชุมชนนาร่องแห่งนี้

โดยแท้จริงแล้วโฉนดชุมชนถือเป็นระบบกรรมสิทธิ์แบบใหม่ที่เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย หรือ ค.ป.ท. ซึ่งก่อตั้งขึ้นจากการรวมตัวกันของชุมชนที่เดือดร้อนเรื่องที่ดินทำกินทั่วประเทศได้เสนอให้รัฐบาลจัดทำขึ้นโดยจุดเริ่มต้นมีเป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาการสูญเสียที่ดินของเกษตรกรรายย่อยและปัญหาการใช้ที่ดินที่ไม่ตอบสนองความต้องการของชุมชนให้เกิดการใช้ประโยชน์และมีการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน เนื่องจากปัญหาสิทธิในที่ดินทำกินของชุมชนทั่วประเทศ โดยเฉพาะปัญหาที่ดินทับซ้อนกับที่ดินของรัฐ เช่น พื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ หรือเขตอุทยานแห่งชาติ ได้กลายเป็นความขัดแย้งรุนแรงระหว่างชุมชนกับรัฐ โฉนดชุมชนจึงเป็นแนวทางที่จะทำให้ชุมชนซึ่งมีหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเองมีความมั่นคงในชีวิตจากหลักประกันในที่ดิน รวมทั้งได้บริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากที่ดินของชุมชนร่วมกันภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดไว้ (พงษ์ทิพย์ สัราญจิตต์, 2553:53)

ในทางปฏิบัติแล้วแต่ละชุมชนสามารถพัฒนารูปแบบการจัดการโฉนดชุมชนที่แตกต่างกันออกไปได้ โดยสิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์เป็นรายบุคคลของโฉนดชุมชนจะถูกควบคุมดูแลโดยระเบียบที่กรรมการชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้น สำหรับชุมชนบ้านห้วยหินลาดในซึ่งเป็นพื้นที่นาร่องนั้นจะเริ่มจากการกำหนดพื้นที่ออกโฉนดชุมชนมีการตั้งกรรมการชุมชน จำนวน 15 คน ร่วมกันพิจารณา เมื่อแล้วเสร็จต้องส่งให้ส่วนงานในท้องถิ่นให้การรับรองเป็นลำดับขั้นไป เริ่มจากองค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอ และจังหวัด จากนั้นจึงส่งให้สำนักนายกรัฐมนตรีพิจารณา โดยมีการตั้งคณะทำงานเข้าไปตรวจสอบความถูกต้องและชัดเจนตามที่เสนอมาอีกครั้ง ปัจจุบันเรื่องที่ดินของชุมชนเข้าสู่ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบแล้ว และอยู่ในขั้นตอนสุดท้ายที่ทางป่าไม้จังหวัด ที่ดินจังหวัด และกรมอุทยานฯ จะทำการตรวจสอบอีกครั้งและหากไม่คัดค้านก็จะสามารถออกเป็นโฉนดชุมชนได้ เมื่อครบกำหนดระยะเวลา 5 ปี ทางราชการจะเข้ามาตรวจสอบ

อีกครั้งว่าชุมชนได้มีการใช้ประโยชน์และสามารถรักษาความสมบูรณ์ของพื้นที่ตามที่ตกลงกันได้หรือไม่ หากไม่เป็นตามที่ตกลงจะทำการเรียกคืนที่ดินดังกล่าวกลับมาดูแลเอง

ชัยประเสริฐ โปะคะ ประธานคณะกรรมการจัดการที่ดินชุมชนกล่าวว่า เริ่มต้นชุมชนต้องทำความเข้าใจกับทางราชการและส่งตัวแทนไปชี้แจงตามเวทีต่างๆ ถึงแนวทางที่ทำอยู่ รวมทั้งสำรวจพื้นที่ป่าและที่ทำกินของชุมชนด้วยตนเองทั้งหมดแล้วจึงนำแผนที่ของทางราชการมาเทียบกับแผนที่ของชุมชน โดยรัฐดำเนินการเพียงตรวจสอบความถูกต้องและให้การรับรองเท่านั้น การดำเนินการดังกล่าวจะช่วยดูแลรักษาทรัพยากรให้อยู่กับทุกคนได้ สำหรับรูปแบบในการจัดการโฉนดชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในกำหนดให้แบ่งเป็นสองส่วนคือ (1) ที่ดินที่เป็นของชุมชนร่วมกันซึ่งมีคณะกรรมการชุมชนดูแลอยู่ และ (2) ที่ดินส่วนตัวที่มีคณะกรรมการจัดการที่ดินดูแลอยู่ซึ่งมีข้อกำหนดว่าหากไม่ต้องการใช้ประโยชน์แล้วต้องขายคืนให้ชุมชนผ่านทางธนาคารที่ดินของชุมชนเท่านั้น ธนาคารที่ดินจะทำหน้าที่รวบรวมเงินจัดตั้งเป็น “กองทุนชุมชน” เตรียมไว้สำหรับซื้อที่ดินที่ต้องการขายเก็บไว้ จากนั้นกรรมการจัดการที่ดินจะพิจารณาคนในชุมชนที่ต้องการที่ดินและควรได้รับสิทธิในการซื้อที่ดินไปทำประโยชน์โดยทำการซื้อกับธนาคารที่ดินเท่านั้น รายละเอียดของระเบียบการพิจารณาจะถูกกำหนดโดยกรรมการจัดการที่ดินโดยคนในชุมชนร่วมรับรู้และให้ความเห็นชอบด้วย ทั้งนี้เพื่อป้องกันการซื้อขายที่ดินชุมชนโดยพลการ

สำหรับกฎระเบียบการจัดการที่ดินทำกินโฉนดชุมชนบ้านห้วยหินลาดในถูกกำหนดโดยคณะกรรมการจัดการที่ดินซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ด้าน กล่าวคือ ในด้านสิทธิให้มีการบริหารจัดการที่ดินทุกแปลงในรูปแบบกรรมสิทธิ์ร่วม สิทธิการใช้ประโยชน์จะได้รับการรับรองสิทธิภายใต้โฉนดชุมชน ในด้านการบริหารจัดการอย่างยั่งยืนนั้นกำหนดให้มีกฎระเบียบการจัดการที่ดินทำกินเป็นลายลักษณ์อักษรที่สมาชิกทุกคนสามารถเห็นร่วมกันได้ ให้มีการสำรวจข้อมูลรายละเอียดและจัดทำขอบเขตที่ดินทำกินลงในแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ ทำการปักหลักหมุดในพื้นที่เพื่อแสดงแนวเขตที่ดิน ที่ดินสามารถเป็นมรดกตกทอดแก่ลูกหลานได้ ขณะที่การเปลี่ยนมือหรือการขายสิทธิการใช้ประโยชน์จากที่ดินต้องผ่านกองทุนธนาคารที่ดินและผู้ที่ได้รับมอบสิทธิต้องเป็นสมาชิกในชุมชนเท่านั้น โดยห้ามมิให้บุคคลภายนอกเช่าหรือใช้ประโยชน์จากที่ดินในชุมชน รวมทั้งต้องแจ้งคณะกรรมการเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดิน ด้วยเหตุนี้ ชุมชนจึงต้องมีคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งเพื่อทำหน้าที่ตรวจสอบและบริหารจัดการที่ดินให้เป็นไปตามกฎระเบียบและข้อบังคับของชุมชน ซึ่งการแก้ไขกฎระเบียบให้ทำได้โดยมติของคณะกรรมการเครือข่าย 3 ชุมชน

ในด้านการทำประโยชน์ในที่ดินของชุมชนมีการกำหนดให้งดเว้นการใช้สารเคมีในไร่หมุนเวียน กรณีพื้นที่อื่นๆ ให้หลีกเลี่ยงหรือใช้ตามความจำเป็นในปริมาณที่เหมาะสม ภายใต้การควบคุมและตรวจสอบโดยคณะกรรมการชุมชน รวมทั้งห้ามไม่ให้ใช้รถไถหรือเครื่องจักรพลิกหน้าดินในพื้นที่ที่มีความลาดชัน การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและรูปแบบการผลิตต้องผ่านการให้ความเห็นชอบจากที่ประชุมของชุมชนทุกครั้ง สำหรับการทำการเกษตรในระบบไร่หมุนเวียน และพื้นที่ที่กำหนดให้เน้นการใช้พันธุ์พืชพื้นบ้านหรือพันธุ์พืชในท้องถิ่นเป็นหลักในการเพาะปลูก โดยพื้นที่ที่เป็นไร่เหล่าสามารถใช้ประโยชน์ได้เมื่อครบรอบการหมุนเวียน ซึ่งใช้ได้ 1 ปีต่อรอบและห้ามขยายพื้นที่ทำกินออกนอกขอบเขตพื้นที่ตามที่ได้มีการสำรวจไว้ ทั้งนี้ การเผาไร่ทุกครั้งสมาชิกในชุมชนต้องช่วยกันทำแนวกันไฟและควบคุมดูแลไม่ให้ไฟลุกลามไปนอกพื้นที่

ในส่วนของหลักการจัดการธนาคารที่ดินชุมชนบ้านห้วยหินลาดเครือข่าย 3 ชุมชนกำหนดให้มีการเก็บออมเงินจากสมาชิกร่วมกันโดยคิดเป็นไร่ละ 1 บาท/เดือน เพื่อนำมาใช้เป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินกิจกรรมภายในชุมชนและเป็นค่าดำเนินการประสานงาน ค่าเดินทาง และค่าอาหารของคณะทำงานติดตามนโยบาย โดยในส่วนของบ้านห้วยหินลาดในและบ้านผาเยื้องให้มีการเก็บออมเงินจากสมาชิกร่วมกันโดยคิดคนละ 10 บาท/เดือน ในส่วนของบ้านห้วยหินลาดนอก มีการออมเงินจากสมาชิกร่วมกันโดยคิดครอบครัวละ 10 บาท/เดือน และให้มีการประชุมร่วมกันเพื่อจัดสรรเงินส่วนหนึ่งที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาคีอื่นเก็บเข้ากองทุนธนาคารที่ดิน ซึ่งเป็นกองทุนที่ใช้สำหรับการจัดซื้อที่ดินทำกินที่สมาชิกในชุมชนต้องการขายโดยต้องผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการชุมชนซึ่งกำหนดให้มีการเปลี่ยนมือเฉพาะภายในชุมชนเท่านั้น ทั้งนี้ แนวทางดังกล่าวทางชุมชนและเครือข่ายได้ริเริ่มดำเนินการมาเป็นระยะเวลาหนึ่งแล้ว ซึ่งที่ผ่านมาถือว่าเป็นไปได้เป็นอย่างดีซึ่งเป็นผลมาความร่วมมือของทุกคนในชุมชน

ถึงแม้ว่าการออกโฉนดชุมชนจะอยู่ในระหว่างการดำเนินการโดยภาครัฐ แต่ด้วยแนวคิดและความมุ่งหวังของชุมชนซึ่งสะท้อนออกมาจากความร่วมมือร่วมใจจากทุกคนในชุมชน ชุมชนรอบข้างที่รวมตัวกันเป็นเครือข่าย และคนภายนอกที่ให้การสนับสนุน โดยทุกฝ่ายต่างเป็นส่วนส่งเสริมซึ่งกันและกัน มีการพัฒนาการทำงานอย่างเป็นระบบและมีรูปแบบเฉพาะ ทั้งหมดนั้นคือส่วนหนึ่งของความพยายามในต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่มีเป้าหมายที่จะทำให้ชุมชนได้อยู่ร่วมกับป่าและได้พึ่งพิงอาศัยผืนป่าของชุมชนในการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน ดังที่ พ่อปรีชา ศิริ ได้กล่าวถึงความต้องการของชุมชนที่แม้การออกโฉนดชุมชนกำลังอยู่ในช่วงเริ่มต้นของการดำเนินการ แต่สำหรับชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแล้วแนวคิดโฉนดชุมชนถือเป็นก้าวสำคัญที่จะทำให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้;

“ความจริงแล้วชุมชนไม่ได้ต้องการเอกสารสิทธิ์หรือการออกโฉนดที่ดินใดๆ ทั้งสิ้น แต่สิ่งที่ต้องการสูงสุดคือการมีที่อยู่ที่ทำกินที่มั่นคงเท่านั้นเอง แต่ถึงอย่างไรการให้สิทธิชุมชนในลักษณะนี้ย่อมดีกว่าการให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งทำให้เป็นปัจเจกมากเกินไปและทำให้การมีส่วนร่วมในการดูแลจัดการทรัพยากรของชุมชนมีน้อยลง ในอนาคตชุมชนของเรายังต้องพิสูจน์ตัวเองว่าเราสามารถที่จะจัดการทรัพยากรชุมชนในรูปแบบโฉนดชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งในระหว่างนั้นอาจจะมีปัญหาเกิดขึ้นได้แต่ถือเป็นเรื่องธรรมดาและเป็นงานที่เราต้องหาทางแก้ไขให้ดีขึ้น” (ปรีชา ศิริ, สัมภาษณ์:23 กันยายน 2553)

4.3.3 การสร้างกลุ่มเยาวชนผู้สานต่อวิถีชุมชนอย่างยั่งยืน

แนวทางการสร้างและผลักดันเยาวชนคนรุ่นใหม่ของชุมชนเป็นความพยายามสร้างหลักประกันให้กับการทำงานดูแลรักษาป่าของชุมชนดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเป็นไปด้วยความเข้มแข็ง โดยเยาวชนคนรุ่นใหม่ถือเป็นกำลังสำคัญในการทำงานและร่วมสืบทอดภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชุมชนในการอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืนสืบต่อไป ด้วยเหตุเพื่อว่าคนภายนอกที่ได้รับรู้เรื่องราวการดูแลรักษาป่าของชุมชนสามารถเชื่อมั่นได้ว่าเมื่อชุมชนได้รับการรับรองสิทธิการอยู่กับป่าโดยชอบแล้วต่อไปในอนาคตจะยังคงยึดถือแบบแผนในการดูแลรักษาป่าต่อไปได้อย่างไม่มีปัญหา และเนื่องจากที่ผ่านมาชุมชนมีบทเรียนว่าความเหินห่างระหว่างคนในแต่ละรุ่นมีผลทำให้ความรู้และภูมิปัญญาแต่ดั้งเดิมไม่ได้รับการถ่ายทอดจึงเสี่ยงต่อการสูญหายไปที่สุดในที่สุด การสร้างเยาวชนคนรุ่นใหม่ขึ้นมารองรับจึงมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าแนวทางอื่น

กลุ่มเยาวชนชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเกิดขึ้นมาได้เพราะเด็กในชุมชนได้รับการปลูกฝังให้เรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน เมื่อได้เรียนรู้จึงเกิดความรักและเข้าใจในสิ่งที่ทำ สิ่งที่ยาวชนต้องทำคือเข้ามามีบทบาทในการทำงานร่วมกันผู้ใหญ่มากขึ้น โดยการดำเนินงานของกลุ่มเยาวชนจะทำในรูปแบบของคณะกรรมการซึ่งคล้ายคลึงกับองค์กรชุมชนที่มีการแบ่งหน้าที่กันเป็นประธาน รองประธาน เลขานุการ และกรรมการซึ่งประกอบด้วยสมาชิกทุกคน มีการประชุมกันในวันที่ 19 ของทุกเดือน เป็นการหารือในเรื่องที่เข้าร่วมประชุมชุมชนว่าจะเข้าไปมีบทบาทอย่างไรในกิจกรรมของชุมชน และเรื่องการทำกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนว่ามีความตั้งใจจะทำกิจกรรมใด เช่น การจัดกิจกรรมให้ความรู้เด็กๆ ตามบ้านโดยแบ่งกันไปตามความถนัดหรืออาจเชิญวิทยากรภายนอกมาให้ความรู้ในการพัฒนาทักษะต่างๆของเยาวชน เช่น ผู้หญิงต้องการเรียนรู้เรื่องการทอผ้า การเก็บรักษาพันธุ์ข้าว ผู้ชายต้องการเรียนรู้เรื่องขั้วรองบทขอ รำดาบ เป็นต้น

สำหรับภาระหน้าที่หลักของกลุ่มเยาวชนคือการทำความเข้าใจกับคนภายนอกที่เข้าใจว่าชุมชนเป็นผู้ทำลายป่า โดยจะจัดทำเอกสารเผยแพร่ให้กับคนภายนอกที่เข้ามาเยี่ยมชมในชุมชนเพื่อให้คนรับทราบข้อมูลและเข้ามาเห็นได้มาสัมผัสวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่สำคัญคือทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น งานที่สัมพันธ์กับผู้ใหญ่ในชุมชนโดยตรงมักเป็นงานป้องกันไฟป่า ในช่วงฤดูแล้งถือเป็นช่วงสำคัญที่ต้องทำแนวกันไฟโดยรอบป่าชุมชน มีการจัดกลุ่มเป็นเวรยามเฝ้าระวังไฟป่าผลัดเปลี่ยนกันไปประจำจุดเฝ้าระวังทั้งวันทั้งคืนโดยมีการใช้วิทยุสื่อสารติดต่อกันตลอด เรื่องอื่นจะเป็นการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนจากผู้สูงอายุ เช่น เรียนรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ พืชสมุนไพรในป่าชุมชนและการเก็บรักษาพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เรียนรู้เรื่องการทอผ้า การอ้อทาและนิทานพื้นบ้านที่แฝงแง่คิดของการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่า เป็นต้น

นอกจากนี้ กลุ่มเยาวชนยังมีการสร้างความร่วมมือและทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเยาวชนจากชุมชนเครือข่ายในจังหวัดทางภาคเหนือซึ่งโดยมากเป็นชุมชนปกากะญอด้วยกัน โดยมีการจัดกิจกรรมสืบสานวิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีของคนบนที่สูง เช่น การทอผ้า การอ้อทา การเรียนตัวเขียนปกากะญอ การทำไร่หมุนเวียน และการบวชป่า เป็นต้น มีการเสวนาเครือข่ายเป็นประจำทุก 3 เดือน เพื่อหารือในสิ่งที่ทำไปว่ามีปัญหาอุปสรรคอย่างไรและตั้งใจจะทำอะไรในอนาคต รวมทั้งมีการส่งตัวแทนกลุ่มเข้าไปในชุมชนเครือข่ายเพื่อให้การสนับสนุนการวางระบบการทำงานและให้ความรู้ในการเผยแพร่และนำเสนอผลงานให้กับเยาวชนในชุมชนเครือข่าย เพื่อเป็นการสร้างพลังในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ทำหน้าที่ประสานงานเครือข่าย อนุรักษ์และเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของชุมชนเครือข่ายเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องกับคนภายนอก เพื่อเป็นกำลังในการร่วมสืบสานภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน

4.3.3.1 กลุ่มเยาวชนกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่ยั่งยืน

เมื่อถามถึงความสำเร็จในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้อยู่กับป่าและมีส่วนร่วมในการดูแลจัดการป่าที่ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในร่วมกันทำมา คำตอบที่ได้ตรงกันคือ “พอใจ” เนื่องจากสิ่งที่ชุมชนต้องทำมีมากทั้งเรื่องการดูแลจัดการป่าชุมชน การสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน รวมทั้งการทำความเข้าใจกับคนภายนอกให้ได้รับรู้ในสิ่งที่ชุมชนทำอยู่ ซึ่งการทำงานนี้ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากคนทุกเพศทุกวัยซึ่งทุกคนร่วมแรงร่วมใจเป็นอย่างดี แต่ภาระหน้าที่ในการรักษาป่าชุมชนต้องทำอย่างต่อเนื่องไปโดยตลอด จึงมีแนวคิดที่ต้องสร้างเยาวชนคนรุ่นใหม่ขึ้นมาเพื่อสานต่อแนวทางที่ได้ทำกันเอาไว้ ซึ่งเมื่อก่อนถือเป็นจุดอ่อนของชุมชนเนื่องจากผู้ใหญ่มากกับเด็กมักขาดความใกล้ชิดกัน มีความรู้สึกเข้ากันไม่ได้ทำให้เกิดความเหินห่าง ความรู้และภูมิปัญญาแต่ดั้งเดิมจึงไม่ได้รับการถ่ายทอดและสูญหายไปมากที่สุด แต่ปัจจุบันนี้ชุมชน

แห่งนี้ได้สร้างเยาวชนคนรุ่นใหม่เข้ามาใกล้ชิดกับผู้ใหญ่มากขึ้น เป็นกำลังสำคัญในการรื้อฟื้น และเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และร่วมแรงร่วมใจกันดูแลรักษาป่าของชุมชน

ดาวใจ ศิริ แกนนำกลุ่มเยาวชนรุ่นที่สามกล่าวว่า กลุ่มเยาวชนเกิดขึ้นมาได้ เพราะเด็กๆ ในชุมชนได้รับการปลูกฝังจากผู้ใหญ่ในชุมชนให้เรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน เมื่อได้เรียนรู้ จึงเกิดความรักและเข้าใจในสิ่งที่ทำเพราะทุกคนรู้ว่าเมื่อทำแล้วจะได้รับผลดีอย่างไร สำหรับกลุ่มคนในชุมชนอาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้ใหญ่ และกลุ่มเยาวชนซึ่งไม่จำกัดอายุว่ามีเฉพาะเด็กๆ แต่ครอบคลุมถึงคนที่ยังไม่ได้แต่งงานมีครอบครัว เฉลี่ยอายุประมาณ 20 ปี ซึ่งกลุ่มเยาวชนนี้มีการจัดตั้งมานานพอสมควรแล้วแต่เพิ่งมีการดำเนินงานและจัดโครงสร้างอย่างเป็นทางการเมื่อประมาณปี พ.ศ.2546 โดยคนในชุมชนมาร่วมพูดคุยกับเยาวชนว่ากลุ่มเยาวชนควรได้เข้ามามีบทบาททำงานร่วมกันกับผู้ใหญ่มากขึ้น เมื่อมีบทบาทและกิจกรรมที่ต้องทำมากขึ้นกลุ่มเยาวชนก็มีความเข้มแข็งมากขึ้นด้วย ทั้งนี้ การดำเนินงานของกลุ่มเยาวชนมีการจัดโครงสร้างคล้ายคลึงกับกรรมการชุมชนที่มีคณะกรรมการ มีประธานซึ่งไม่ได้มาจากการเลือกตั้งแต่ใช้วิธีการพูดคุยตกลงกันเอง มีรองประธาน เลขานุการ และกรรมการซึ่งคือสมาชิกทุกคน

เยาวชนรุ่นใหม่จะได้เรียนรู้ความเป็นป่าแก่อย่างที่มีความผูกพันกับธรรมชาติ ตั้งแต่แรกเกิด ได้รับการหล่อหลอมและปลูกฝังให้รักและอยู่ร่วมกับต้นไม้ตั้งแต่แรกเกิด ดังเช่นการทำพิธีทำขวัญทารกที่จะนำรกไปผูกต้นไม้ที่มีผลในป่าเดบอ เพื่อให้ต้นไม้เป็นเพื่อนกับเด็กและห้ามไม่ให้ใครตัดต้นไม้นี้ แฝงความคิดว่าต้นไม้ออกผลให้เราและสัตว์ได้กิน และมีเมล็ดไว้ขยายพันธุ์ต่อไปได้ เมื่อเติบโตขึ้นเยาวชนจะรู้สึกถึงคำสอนที่ถ่ายทอดต่อกันมาที่แม่จะฟังดูง่าย ๆ แต่จะมีความหมายลึกซึ้งแฝงอยู่เพื่อฝึกให้คิดเป็นและทำเป็น และพยายามส่งต่อความคิดไปยังรุ่นต่อไป ว่าทุกคนในชุมชนต้องดูแลรักษาป่า ต้องเสริมสร้างตนเองให้มีศักยภาพและความสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้กับคนอื่น ๆ ในชุมชน เพราะสิ่งที่ได้รับแม้จะไม่ได้เป็นตัวเงิน แต่ชุมชนจะได้รับมากกว่าสิ่งที่ทำไปคือสิทธิที่ชุมชนได้อยู่กับป่าอย่างยั่งยืน

ดาวใจ ศิริ แกนนำกลุ่มเยาวชนชุมชนรุ่นที่สาม กล่าวว่า ค่าใช้จ่ายที่ใช้ในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนส่วนหนึ่งได้มาจากสมาชิกกลุ่มโดยการออมทรัพย์ ซึ่งเก็บรวบรวมคนละ 5-10 บาท ในวันที่ 19 ของทุกเดือนซึ่งเป็นวันที่กลุ่มนัดประชุมกัน หากมีกิจกรรมที่คุยกันว่า จะทำเป็นพิเศษหรือทำร่วมกับชุมชนอื่นในนามเครือข่ายจะช่วยกันเขียนโครงการหรือแผนงาน 3 เดือนส่งไปขอรับเงินสนับสนุนจาก ส.ส.ส. เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายทั้งในเรื่องวัสดุอุปกรณ์และค่าอาหาร หรือหากสมาชิกต้องการเรียนรู้อะไรเพิ่มเติมเราจะทำเรื่องขอวิทยากรจากศูนย์ฝึกอบรม

เยาวชนมาช่วยในกิจกรรมต่างๆ เช่น การฝึกการค้าขาย การฝึกกวดจับเส้นแผนโบราณ โดยกิจกรรมทั้งหมดต้องเกิดจากการประชุมเห็นชอบร่วมกันของสมาชิก จุดยืนของกลุ่มคือการทำงานแบบค่อยเป็นค่อยไปและทำเท่าที่จะทำได้ หากเกินกำลังต้องรอจนกว่ามีความพร้อมเสียก่อนจึงเริ่มทำ ที่ผ่านมาผู้ใหญ่ในชุมชนให้ความเอาใจใส่คอยให้ข้อคิดและคำปรึกษาเสมอจึงทำให้การทำงานของกลุ่มเป็นไปได้อย่างราบรื่น แต่ปัญหาในการทำงานของกลุ่มเยาวชนนั้นมีบ้างเป็นธรรมดาแต่ไม่ใช่ปัญหาใหญ่โตมากนักโดยมากมักเป็นเรื่องการประสานงานที่ล่าช้าและไม่สะดวก;

“คิดว่าตอนนี้ชุมชนของเรามีความมั่นคงดีเพราะเราสามารถแก้ไขปัญหาได้ผลเป็นที่น่าพอใจ แต่ชุมชนยังต้องทำงานต่อไปซึ่งงานที่ทำถือว่าหนักและเหนื่อย เราทุกคนมีความสุขที่ได้ร่วมกันทำงานโดยส่วนใหญ่เยาวชนมีบทบาทในการจัดทำเอกสารเผยแพร่เพื่อสร้างความเข้าใจกับคนภายนอกที่เข้ามาเยี่ยมเยียน โดยเพิ่มความน่าสนใจและรูปแบบการนำเสนอเป็นรูปภาพและแผ่นวีซีดี การเผยแพร่จะจำกัดอยู่ในชุมชนเพราะต้องการให้คนที่ทราบข้อมูลมาก่อนตั้งใจเข้ามาสัมผัสพวกเราจริงๆ และมีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เราทำจนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวจาก ป.ต.ท. เป็นโอกาสที่ทำให้เราได้พบกับกลุ่มเยาวชนอื่นที่ทำงานคล้ายกันซึ่งช่วยให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้นด้วย” (ดาวใจ ศิริ, สัมภาษณ์:22 กันยายน 2553)

นอกจากกิจกรรมที่เยาวชนในชุมชนร่วมกันทำแล้ว กลุ่มเยาวชนบ้านห้วยหินลาดในยังมีการสร้างความร่วมมือและทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเยาวชนจากชุมชนเครือข่ายในเขตจังหวัดทางภาคเหนือซึ่งโดยมากเป็นชุมชนปกากะญอด้วยกัน โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมสืบสานวิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีของคนบนที่สูง เช่น การจักสาน การทอผ้า การอ้อทา การเรียนตัวเขียนปกากะญอ การทำไร่หมุนเวียน การเลี้ยงผี และการบวชป่า เป็นต้น มีการเสวนาเครือข่ายเป็นประจำทุก 3 เดือน เพื่อหารือว่าทำอะไรไปบ้าง มีปัญหาอุปสรรคอย่างไรและอนาคตตั้งใจจะทำอะไร รวมทั้งมีการส่งตัวแทนกลุ่มเข้าไปในชุมชนเครือข่ายเพื่อให้การสนับสนุนการวางระบบการทำงาน ให้ความรู้ในการเผยแพร่และนำเสนอผลงานกับกลุ่มเยาวชนของชุมชนเครือข่าย ซึ่งเป็นเรื่องทีนอกเหนือไปจากส่วนการดำเนินงานหลักที่ทางกลุ่มเยาวชนจะทำงานสอดคล้องกันไปกับชุมชนอยู่แล้ว ทั้งนี้ เพื่อเป็นการสร้างพลังในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

สำหรับกลุ่มเยาวชนเครือข่ายที่สำคัญที่เยาวชนบ้านห้วยหินลาดในเข้าร่วมทำงานด้วยมักเป็นกลุ่มเยาวชนเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือซึ่งเกิดขึ้นมาพร้อมกับการรวมตัวของ

ชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่าใน 6 กลุ่มน้ำภาคเหนือทั้ง กลุ่มน้ำขาน กลุ่มน้ำปิง กลุ่มน้ำวาง กลุ่มน้ำจอมทอง กลุ่มน้ำแม่แจ่ม กลุ่มน้ำลูกโดด มากกว่าหกสิบชุมชนที่ร่วมกันต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนคนอยู่กับป่า เนื่องจากชุมชนเครือข่ายล้วนได้รับความเดือดร้อนจากนโยบายการอพยพคนออกจากป่าตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 จนส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตที่อยู่บนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีซึ่งอาศัยเกื้อกูลอยู่กับผืนป่ามานานหลายชั่วอายุคน โดยกลุ่มเยาวชนในเครือข่ายจะทำหน้าที่ให้การสนับสนุนเรื่องการเก็บข้อมูลชุมชน ประสานงานเครือข่ายบรรณรักษ์และเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของชุมชนเครือข่ายเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องกับคนภายนอก

นอกจากนี้ กลุ่มเยาวชนเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือยังร่วมกันทำกิจกรรมพัฒนาศักยภาพทั้งทักษะการพูด การเป็นผู้นำ และการพัฒนาแนวคิดการทำงานร่วมกับชุมชนเครือข่าย เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการร่วมสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเป็นความรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของชุมชนอันเป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ของคนรุ่นก่อนที่สั่งสมมาแต่อดีต โดยการสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนในชุมชนเครือข่ายได้ศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับความเป็นมา ความเชื่อ วัฒนธรรม จารีต ประเพณี และทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อให้เด็กและเยาวชนเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรในชุมชน มีความรู้ความเข้าใจและเกิดความภาคภูมิใจในวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งเป็นการช่วยเตรียมคนรุ่นใหม่ให้มีความพร้อมที่จะรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยยังสามารถรักษาวิถีชีวิตของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรเอาไว้ได้อย่างยั่งยืน

ความแตกต่างระหว่างกลุ่มเยาวชนบ้านห้วยหินลาดในกับเยาวชนในหมู่บ้านอื่นโดยทั่วไปคือ เยาวชนอื่นมักออกจากชุมชนของตนไปเรียนหรือทำงานนอกชุมชนและจะกลับมาเฉพาะในวันหยุดเท่านั้น แต่สำหรับเยาวชนบ้านห้วยหินลาดในไม่ต้องการออกไปภายนอกชุมชน แต่ต้องการอยู่กับชุมชนทำงานพัฒนาชุมชนไปเรื่อยๆ เยาวชนส่วนใหญ่จึงมักเรียนในรูปแบบการขยายโอกาสซึ่งไม่ต้องไปไกล ในความคิดของเยาวชนการได้เห็นคนอื่นเมื่อเข้าไปเรียนในเมืองมักหลงลืมที่จะกลับมาช่วยพัฒนาชุมชนของตนเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เยาวชนในชุมชนแห่งนี้เมื่อสำเร็จการศึกษาขั้นพื้นฐานแล้วไม่คิดที่จะเรียนต่อเพราะอยากทำงานในชุมชนและสร้างกลุ่มเยาวชนให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น พวกเขาบอกว่าแม้จะรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เป็นเหมือนกับคนอื่นภายนอก แต่รู้สึกพิเศษกว่าคนอื่นที่ไม่ต้องปรับเปลี่ยนการใช้ชีวิตไปจากเดิม เยาวชนที่นี้มีความภูมิใจในวิถีชีวิตที่พอเพียง ความน่าสนใจในจุดนี้คือ มุมมองด้านการศึกษาของเยาวชนเป็นผลมาจากแนวทางการต่อสู้ของชุมชนหรือไม่ ชัยประเสริฐ โปคะ อธิบายประเด็นดังกล่าวว่า;

“เราไม่ได้ปิดกั้นเยาวชนให้ออกไปเรียนรู้สังคมภายนอก โดยจะให้ข้อคิดว่าควรทำตัวอย่างไร ให้กลับมาเล่าว่าได้อะไรบ้าง เราให้โอกาสกับเยาวชนของเราทุกคนได้เรียนสูงหากต้องการ เรามีกองทุนชุมชนส่งเสริมแต่มีเงื่อนไขต้องกลับมาทำประโยชน์ให้กับชุมชน ชุมชนส่งไปได้เพราะธรรมชาติให้มา เมื่อธรรมชาติเป็นผู้ส่งก็ต้องตอบแทนธรรมชาติ ถ้าไปด้วยตัวเองคงลำบากเพราะแต่ละครอบครัวไม่มีเงินมากพอ” (ชัยประเสริฐ โปะคะ, สัมภาษณ์:22 กันยายน 2553)

ขณะที่ ดาวใจ ศิริ ให้ความเห็นว่า เยาวชนในชุมชนบางส่วนอาจคิดว่าสามารถเรียนรู้ได้มากกว่าจากการทำงานในชุมชน แต่แท้จริงแล้วชุมชนต้องการทุกคน ความแตกต่างสามารถส่งเสริมกันในส่วนที่ขาดหายได้ ด้วยเหตุนี้ กลุ่มเยาวชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในสามรุ่นที่ผ่านมาจึงเห็นตรงกันว่าขณะนี้ถึงเวลาที่จะให้เยาวชนรุ่นต่อมาได้เข้ามาเรียนรู้การทำงานเพื่อชุมชน เมื่อจัดตั้งขึ้นมาแล้วจะมีการถ่ายทอดวิธีการทำงานของกลุ่มเยาวชนที่อาศัยแนวทางที่เคยทำกันมาคือ ให้เยาวชนรุ่นใหม่ทำงานด้วยตนเองในทุกกิจกรรมเพื่อให้ได้ฝึกฝนและเรียนรู้การทำงานด้วยตนเองก่อน โดยจะมีรุ่นพี่คอยเป็นเหมือนพี่เลี้ยงเฝ้าดูและติดตามการทำงานอย่างใกล้ชิด รวมทั้งให้คำปรึกษาในบางเรื่อง ซึ่งแนวทางดังกล่าวจะช่วยให้นักรุ่นใหม่สามารถพัฒนาตัวเองอย่างรวดเร็ว เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองจากเยาวชนรุ่นหนึ่งสู่เยาวชนอีกรุ่นหนึ่งส่งต่อกันไป;

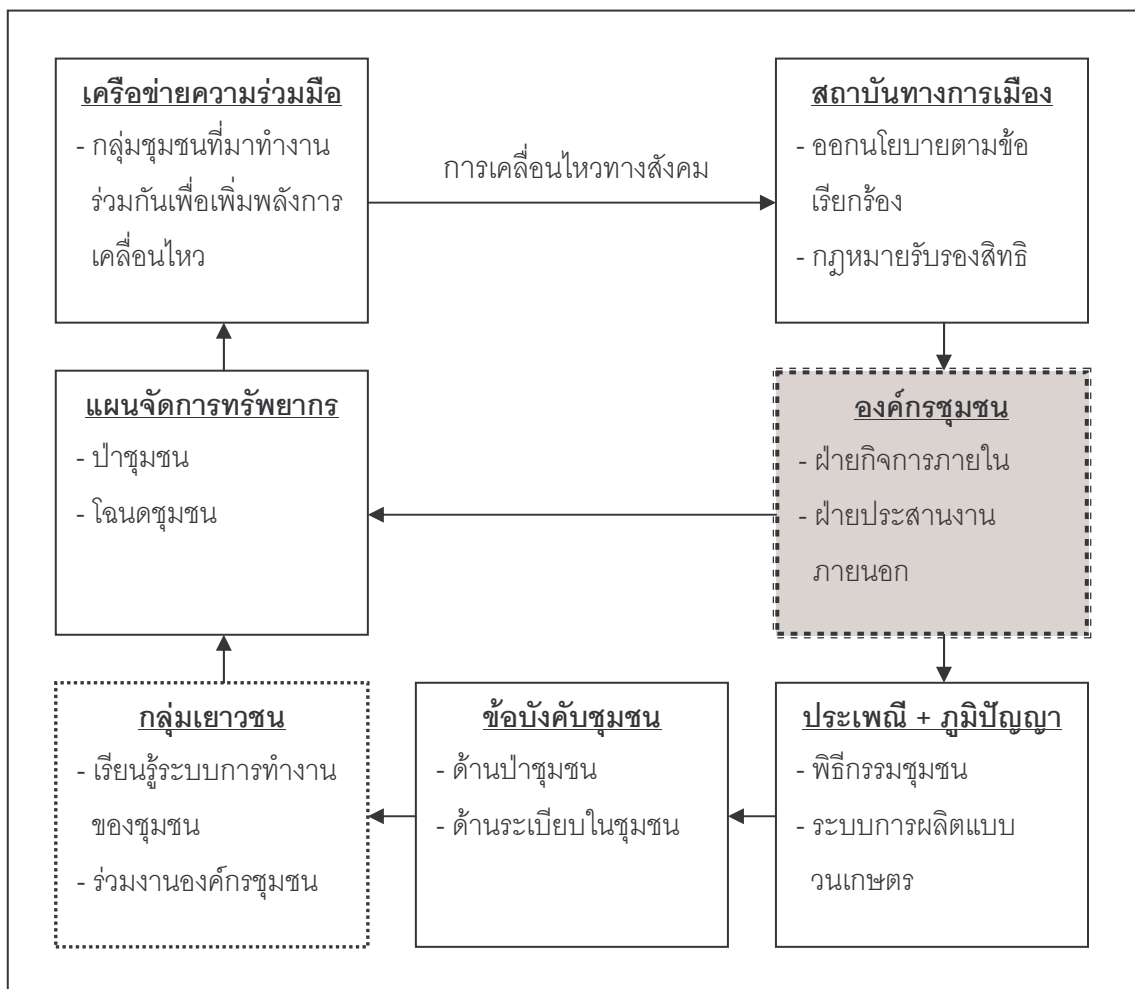
“คิดว่าสิ่งที่กลุ่มเยาวชนได้ทำร่วมกันจะช่วยให้ชุมชนของเราสามารถพึ่งพาตนเอง ทำให้เราเห็นคุณค่าของสิ่งที่มีอยู่และนำมาใช้ประโยชน์หล่อเลี้ยงตัวเราเองได้ เราไม่เคยปฏิเสธสิ่งดีๆ จากภายนอก เราจะเรียนรู้และเลือกปรับใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน การตั้งกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาและความผูกพันจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนของเรามีความเข้มแข็ง และสามารถที่จะรักษาสิ่งดีงามของชุมชนเอาไว้ได้ไม่มีที่สิ้นสุด” (ดาวใจ ศิริ, สัมภาษณ์:22 กันยายน 2553)

4.4 บทสรุป

ตลอดระยะเวลาสิบปีที่ผ่านมาชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ต้องร่วมกันทำงานอย่างหนักเพื่อพิสูจน์ตัวเองจากข้อกล่าวหาที่ทั้งภาครัฐและคนภายนอกมองชุมชนที่อาศัยอยู่ร่วมกับป่าว่าเป็นผู้ร้ายทำลายป่าและทรัพยากรของชาติ ผลจากความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนนี้ยังสร้างแรงกดดันและความยากลำบากต่อการดำรงชีวิตอย่างปกติสุขของชาวชุมชนปกากะญอที่ได้รับการยอมรับจากคนภายนอกที่ได้สัมผัสว่า หากชาวปกากะญออาศัยอยู่ร่วมกับผืนป่าแห่งใด

ณ ที่แห่งนั้นจะคงความเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ไว้ได้อย่างยั่งยืน ความไม่เข้าใจบทบาทและวิถีชีวิตของคนกลุ่มเล็กๆ ดังกล่าวทำให้ชุมชนแห่งนี้ต้องถูกคุกคามจากนโยบายที่ไม่เป็นธรรมของภาครัฐ อยู่เสมอ นับตั้งแต่การดำเนินนโยบายให้สัมปทานป่าไม้กับนายทุนจนถึงความพยายามที่จะอพยพชุมชนที่อาศัยอยู่กันมาหลายชั่วอายุคนออกจากพื้นที่เตรียมการประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ ซึ่งได้สร้างความเสี่ยงที่รุนแรงต่อทรัพยากรป่าไม้และวิถีชีวิตของคนในชุมชน เป็นส่วนสำคัญที่ผลักดันให้ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในต้องเริ่มต่อสู้เพื่อนำสิทธิชุมชนกลับคืนมา

แผนภาพที่ 19: การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนผ่านกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงของบ้านห้วยหินลาดใน

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้สะท้อนความพยายามที่จะพิสูจน์ตัวเองให้ทุกคนได้ยอมรับว่าภายใต้วิถีทางของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่สันติและเรียบง่ายแต่มีพลังของทุกคนในชุมชนสามารถนำมาซึ่งสิทธิในการจัดการพื้นที่และวิถีการดำเนินชีวิตดั้งเดิมของชุมชนที่ผสมผสานกับความเชื่อ วัฒนธรรม และวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเพื่อการดูแล

รักษาป่าไม้และแหล่งต้นน้ำลำธารอย่างยั่งยืน รวมทั้งยังมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้ ท้องถิ่นไปยังลูกหลานให้ได้ร่วมกันสืบสานแนวคิดในการใช้ชีวิตที่ดีที่พอเพียง เพื่อเป็นตัวแทนของ ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่จะต้องสืบสานและรักษาแนวทางในการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชน เอาไว้เพื่อดูแลรักษาทรัพยากรของชุมชนแห่งนี้ให้คงคุณค่าที่ยั่งยืนสืบไป ทั้งนี้ แนวคิดและแนวทาง ดังกล่าวสะท้อนรูปธรรมของการนำกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงมาใช้กำหนดและจัดการชีวิตของ ชุมชนด้วยตัวชุมชนเองได้เป็นอย่างดี จากเป้าหมายของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนถึงการสร้างความ เข้าใจเพื่อสิทธิชุมชน ทั้งหมดสามารถตอบคำถามวิจัยได้ ดังนี้;

(1) ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมีลักษณะเป็นชุมชนที่มีรูปแบบเป็นองค์กรทางสังคม มีครอบครัวมาอยู่รวมกันในอาณาบริเวณเดียวกันและมีความรู้สึกลึกซึ้งต่อกันทั้งความเชื่อ จารีต ประเพณี วัฒนธรรม และวิถีการดำรงชีวิต โดยมีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันใน ลักษณะของความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพากันในด้านต่างๆ จนมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่ง กันและกันขึ้นเป็นระเบียบบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกันและถูกถ่ายทอดโดยผ่านทางกระบวนการ เรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอันเป็นหลักประกันที่ทำให้สามารถตอบสนองของความต้องการ ในชีวิตประจำวันของสมาชิกได้อย่างราบรื่นตลอดไป ขณะที่ภาพสะท้อนความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง คือการปรับตัวเพื่อกำหนดทางเลือกของตนเองในการตอบสนองต่อปัจจัยภายนอกอันเป็นปัญหา ของการจัดการทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันโดยอาศัยการมี ส่วนร่วมของชุมชนเป็นสำคัญถือเป็นทุนทางสังคมของชุมชนแห่งนี้

(2) สิทธิชุมชนของบ้านห้วยหินลาดในหมายถึงการที่ชุมชนได้อยู่กับป่า คนในชุมชน ได้ร่วมกันใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าด้วยวิธีการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่มีการถ่ายทอด องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นจนเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ โดยอยู่บนฐานคิดสำคัญคือ การรักษาป่าไม้ให้คงความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายช่วยให้ ชุมชนได้อาศัยประโยชน์หมุนเวียนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุดเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิต และความเป็นอยู่ของชุมชน ความผูกพันที่คนมีต่อป่านี้ถือเป็นสิ่งแรกที่ถูกล้อมรวมกันเป็นชุมชน สิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นการเปิดมุมมองและพื้นที่ให้กับชุมชนท้องถิ่น สามารถเข้าถึงและรับประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียม ชุมชนและสิทธิชุมชนในแง่นี้จึงมี ฐานะเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดบทบาททางการเมืองของชุมชน

(3) วิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเพื่อได้รับการยอมรับให้ ได้อยู่กับป่า ดูแลรักษาและจัดการป่าดังที่เคยเป็นมา สามารถจัดกลุ่มได้เป็น 3 แนวทางที่สำคัญ

ประกอบด้วย การสร้าง อัตลักษณ์ของชุมชนด้วยภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเอง การสร้างองค์กร ชุมชนและชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ และการสร้างเยาวชนผู้สานต่อวิถีชุมชนอย่างยั่งยืน ชุมชนแห่งนี้ได้ร่วมกันดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่องภายใต้ยุทธศาสตร์ในการสร้าง ประเด็นในอาณาบริเวณทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นกรอบในการดำเนินการ โดยมุ่งพิสูจน์คุณค่า ของชุมชนในการดูแลจัดการป่าผ่านการสร้างตัวตนที่ผสมผสานวัฒนธรรมชุมชนเข้ากับกฎเกณฑ์ ทางสังคมสมัยใหม่ในการอยู่ร่วมกับป่าจนชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

(4) การสร้างอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชนคือความพยายามในการทำให้ทุกคนเข้าใจ ว่าชุมชนแห่งนี้ได้สร้างสรรคองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกลมกลืนไป กับธรรมชาติ โดยยังคงไว้ซึ่งความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรม และแบบแผนการดำรงชีวิตด้วย วิถีการเกษตรดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งน้ำได้อย่างเข้มแข็งและสมดุล การใช้ชีวิตอย่างพอเพียงและอยู่อย่างเคารพธรรมชาติจึงเป็นวิถีปฏิบัติที่ชุมชนได้ยึดถือมาช้านาน การสร้างอัตลักษณ์จึงเป็นกรอบการสร้างภาพการรับรู้ที่คนภายนอกมีต่อชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะ ตัวที่โดดเด่นแตกต่างจากชุมชนหรือกลุ่มคนอื่นและเห็นคุณค่าของการดำรงอยู่ของชุมชนซึ่งเอื้อต่อ การดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายในการได้มาซึ่งสิทธิชุมชน

(5) การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชนความร่วมมือเป็นการนำแนวคิดการมี ส่วนร่วมและเครือข่ายความร่วมมือมาใช้ในการสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชน การดำเนินงานขององค์กรชุมชนที่อยู่ในรูปคณะกรรมการชุมชนซึ่งมีการวางโครงสร้างและระบบ การทำงานที่ชัดเจน มีการแบ่งงานกันทำทั้งภายในและภายนอกชุมชน เชื่อมโยงการทำงานร่วมกับ ชุมชนและภาคส่วนต่างๆ เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในวงกว้างในการพัฒนาศักยภาพในการจัดการ ดูแลป่าชุมชน วิธีการดังกล่าวเป็นสิ่งที่ชุมชนพยายามทำให้คนส่วนใหญ่เข้าใจและยอมรับว่าชุมชน มีความสามารถในการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนได้อย่างเป็นระบบและเชื่อถือได้ภายใต้การมี ส่วนร่วมของสมาชิกทุกคน ขณะที่การรวมพลังเป็นชุมชนเครือข่ายจากหลายกลุ่มที่เดือดร้อนทำให้ กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกันซึ่งช่วยให้การผลักดันประเด็นสิทธิชุมชนซึ่ง เป็นหลักประกันที่ทำให้ชุมชนอยู่กับป่าโดยชอบธรรมตามกฎหมายทำได้ดีขึ้น

(6) การสร้างกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเป็นความพยายาม สร้างหลักประกันให้กับการดูแลรักษาป่าของชุมชนได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง โดยอยู่ บนฐานคิดสำคัญคือเน้นการทำงานเชิงป้องกันมากกว่าการแก้ไข การดูแลรักษาและจัดการป่าของ ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเป็นงานที่ไม่มีวันสิ้นสุด หากชุมชนไม่มีการเตรียมการสำหรับอนาคตอาจ

มีผลต่อความยั่งยืนของผืนป่าและความมั่นคงของชุมชน กลุ่มเยาวชนจึงถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อให้เด็กในชุมชนได้รับการปลูกฝังเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชน เมื่อได้เรียนรู้จึงเกิดความรักและเข้าใจในสิ่งที่ทำ กลุ่มเยาวชนจะได้ฝึกฝนเรียนรู้จากการทำงานจริงร่วมกับผู้ใหญ่ในรูปแบบของคณะกรรมการและมีการประชุมหารือเพื่อหาข้อยุติร่วมกันเสมอ ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยเตรียมคนรุ่นใหม่ให้มีความพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม รวมทั้งยังถือเป็นกำลังสำคัญในการทำงานและร่วมสืบทอดภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชุมชนในการอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน

บทที่ 5

บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่น

ท่ามกลางความซับซ้อนและความรุนแรงของปัญหาสิทธิชุมชนที่ขยายตัวครอบคลุมทั่วทั้งสังคมไทยอันเป็นผลมาจากความไม่เท่าเทียมกันในความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น ซึ่งรัฐเป็นผู้ผูกขาดการใช้อำนาจในการจัดการทรัพยากรโดยมักกล่าวอ้างถึงความจำเป็นของส่วนรวม แต่ในความเป็นจริงกลับพบว่ารัฐมีการใช้อำนาจจัดการทรัพยากรเกินขอบเขตที่เหมาะสมจนเกิดเป็นรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่รัฐครอบงำชุมชนท้องถิ่น ก่อให้เกิดกระทบต่อการดำเนินวิถีชีวิตและการรักษาอัตลักษณ์อันเป็นสิทธิชุมชนหรือสิทธิในการดำรงอยู่ของชุมชนท้องถิ่น สิ่งที่ตามมาคือ ปรากฏการณ์ที่ชุมชนท้องถิ่นซึ่งได้รับผลจากความไม่เท่าเทียมกันดังกล่าว เลือกลงมือต่อสู้เรียกร้องเพื่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมการเมือง เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต้องการช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองให้กับชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการใช้อำนาจและการแก้ไขปัญหาความไม่เท่าเทียม โดยมุ่งให้เกิดการปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรที่สามารถสะท้อนคุณค่าและอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นได้มากที่สุด

สิ่งที่น่าสนใจในประเด็นต่อมาคือ ชุมชนท้องถิ่นที่ต้องประสบกับปัญหาดังกล่าวต่างเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องในกรอบแนวคิดและแนวทางที่เป็นประชาธิปไตย (Democratic Ways) ซึ่งโดยพื้นฐานคือการดำเนินการอย่างสันติภายใต้กรอบกฎหมายและกติกาทางสังคมการเมืองผ่านการมีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ปัญหาทั้งโดยทางตรงและโดยผ่านตัวแทนทางการเมือง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การแสดงบทบาททางการเมืองของชุมชนมักอยู่ภายใต้กระบวนการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) โดยการพยายามขยายพื้นที่ทางการเมืองเพื่อรองรับการเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดความเป็นไปของชุมชนท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม ภายใต้กระบวนการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม แต่ละชุมชนท้องถิ่นต่างพยายามที่จะแสวงหาแนวทางและเครื่องมือในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดและบริบททางการเมืองของแต่ละชุมชนเป็นสำคัญ เป็นผลทำให้การกำหนดยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวย่อมถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการบรรลุเป้าหมายในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของแต่ละชุมชนด้วยเช่นกัน

จากการศึกษาการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นซึ่งสะท้อนออกมาทั้งทางแนวคิด ทศนคติ ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ในบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อันเป็นแบบแผนในการกระทำของชุมชนท้องถิ่นล้วนตั้งอยู่บนฐานคิดแบบ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) โดยมีกลไกการดำเนินการ 2 ลักษณะที่สำคัญ คือ กลไก

การมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน (Institutional Participation) และกลไกการมีส่วนร่วมทางตรง (Direct Participation) การตอบคำถามการวิจัยที่ต้องการศึกษาเปรียบเทียบว่าชุมชนท้องถิ่นมีแนวคิด ยุทธศาสตร์และวิธีการอันแสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยการใช้อำนาจประชาชนไปโดยที่แตกต่างกันอย่างไร และการเลือกใช้อำนาจประชาชนไปโดยที่แตกต่างกันนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนมากน้อยแตกต่างกันหรือไม่นั้น ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกกรณีศึกษาแบบเจาะจงให้ “ชุมชนบ้านนาอิน” อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นกรณีศึกษาของชุมชนที่มีรูปธรรมการใช้อำนาจการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและ “ชุมชนบ้านห้วยหินลาดโน” อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เป็นกรณีศึกษาของชุมชนที่มีรูปธรรมการใช้อำนาจการมีส่วนร่วมทางตรง

ในบทนี้เป็นการนำเสนอการวิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อความรู้ที่ได้จากการศึกษาบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของทั้งชุมชนบ้านนาอินซึ่งเป็นกรณีศึกษาชุมชนท้องถิ่นที่มีรูปธรรมการใช้อำนาจการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและชุมชนบ้านห้วยหินลาดโนซึ่งเป็นกรณีศึกษาของชุมชนท้องถิ่น ที่มีรูปธรรมการใช้อำนาจการมีส่วนร่วมทางตรง โดยมุ่งวิเคราะห์บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมใน 3 ระดับ คือ ระดับแนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ระดับโครงสร้างของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ระดับปฏิบัติการในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน เป็นการเชื่อมโยงแนวคิดเข้ากับการปฏิบัติ ซึ่งสะท้อนออกมาจากยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ของทั้งสองกรณีศึกษา ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จโดยเป็นการอธิบายถึงการเลือกใช้อำนาจประชาชนไปโดยที่แตกต่างกันได้นำชุมชนไปสู่การบรรลุเป้าหมายการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร โดยประเด็นทั้งหมดได้มีการนำเสนอเป็นลำดับดังต่อไปนี้;

5.1 บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านนาอิน

5.1.1 การวิเคราะห์ระดับแนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องการเปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครองทั้งสองฉบับ โดยขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำแนวเขตอย่างแท้จริงตั้งแต่เริ่มแรก เป็นผลทำให้ชาวชุมชนบ้านนาอินต้องร่วมแรงร่วมใจกันต่อสู้คัดค้านประกาศกระทรวงมหาดไทยทั้งสองฉบับว่าขาดความถูกต้องชอบธรรมมาโดยตลอด และยืนยันแนวเขตพื้นที่ที่สามารถพิสูจน์ได้ว่ามีมาแต่เดิมควรเป็นไปตามแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ “ป่านาอิน-นายาง” และแนวเขตที่ดิน ส.ค.1 ของคนในชุมชน ทั้งโดยการยื่นหนังสือร้องเรียนและดำเนินการไปตามขั้นตอนของทางราชการ การร้องเรียนไปยังตัวแทนประชาชนทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภาของจังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การร้องเรียนไปยังคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และการยื่นฟ้องต่อศาลปกครอง

ตลอดจนมีการรวมกลุ่มชุมนุมเดินขบวนประท้วงไปยังศาลากลางจังหวัดอุดรดิตถ์และปิดถนนสายสำคัญเพื่อกดดันให้ทางส่วนราชการที่เกี่ยวข้องรีบดำเนินการแก้ไขปัญหา

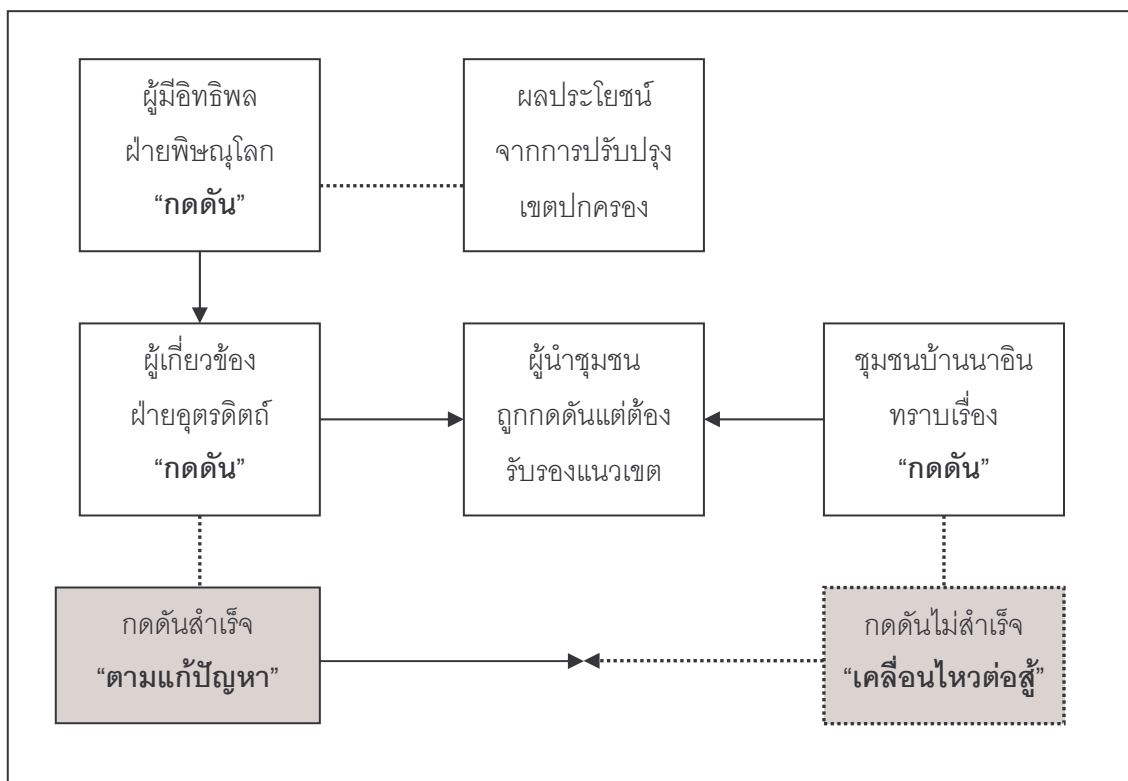
การพิจารณาแนวคิดทางการเมืองที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเลือกแสดงออกถึงการเคลื่อนไหวของชุมชน จำเป็นต้องพิจารณามุมมองของชุมชนที่มีต่อสภาพปัญหาข้อพิพาทเขตการปกครองที่กำลังเผชิญอยู่ เนื่องจากมุมมองต่อปัญหาของชุมชนจะเป็นสิ่งกำหนดเป้าหมายและตัวแสดงของชุมชนที่มุ่งตรงไปสู่การแก้ปัญหา ซึ่งพิจารณาได้จากมุมมองของ นายระเมียน จันทรดำ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน ในฐานะตัวแทนชุมชนบ้านนาอิน ที่กล่าวว่า;

“เดิมป่าสงวนนาอินอยู่ในเขตเราทั้งหมดแต่เมื่อเปลี่ยนแปลงเขตทำให้พื้นที่ป่าบางส่วนเข้าไปอยู่ในเขตพิษณุโลก ต่อมาได้มีการออก น.ส.3 ก เฉพาะพื้นที่ป่าฝั่งพิษณุโลกซึ่งเดิมคือพื้นที่ของบ้านนาอิน ขณะที่ป่าสงวนในพื้นที่นาอินตามแนวเขตใหม่ไม่สามารถออก น.ส.3 ก ได้ ทั้งนี้แต่เดิมผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรดิตถ์อนุมัติตามคำขอของคนบ้านท้องโพงให้เข้าไปทำกินในเขตป่าสงวน ซึ่งเค้ารู้อีกว่าพื้นที่นี้อยู่ในเขตนาอินและเสียภาษีให้กับทางนาอินมาตลอด ปัญหาคือไม่มีใครกล้าไปแตะพวกที่ดูแลเรื่องที่ดินซึ่งเป็นแหล่งผลประโยชน์ของนักการเมืองและผู้มีอิทธิพล เคยไปขอข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับพื้นที่แต่ไม่ได้รับความร่วมมือ อ้างว่า อ.บ.ต.นาอินมีปัญหากับกระทรวงมหาดไทย เมื่อปัญหายังไม่ยุติเราจะเข้าไปพัฒนาพื้นที่ไม่ได้เพราะต่างฝ่ายต่างใช้สิทธิโต้แย้งกันอยู่” (ระเมียน จันทรดำ, สัมภาษณ์: 8 กรกฎาคม 2553)

ถึงแม้ว่าทางกระทรวงมหาดไทยจะให้เหตุผลว่าในการเปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครองได้มีการดำเนินการตามขั้นตอนโดยทางผู้นำชุมชนและหัวหน้าส่วนราชการของจังหวัดและอำเภอได้ลงนามรับรองแนวเขตมาด้วยความถูกต้องแล้วนั้น แต่ชาวชุมชนบ้านนาอินร่วมกันตั้งข้อสังเกตและยืนยันว่าเป็นไปไม่ได้ที่ทางผู้นำชุมชนบ้านนาอินจะลงนามรับรองแนวเขตที่ทำให้คนในชุมชนเสียประโยชน์เป็นการสูญเสียพื้นที่ของชุมชนถึงเกือบครึ่งหนึ่งของพื้นที่ทั้งหมดโดยตั้งใจ แต่เชื่อว่าเป็นเพราะผู้นำชุมชนถูกบังคับให้ลงนามเพราะทนแรงกดดันจากอำนาจรัฐไม่ได้ ขณะที่ผู้ใหญ่ในวงราชการและในพื้นที่มีการโยกย้ายบ่อยจึงลดยตัวหนีปัญหา ไม่รวมแก้ไขปัญหาย่างจริงจัง โดยมีการให้ข้อสรุปว่าถ้าเจ้าหน้าที่เอื้อประโยชน์จะได้รางวัล หากขัดประโยชน์จะถูกลงโทษเป็นผลทำให้ผู้เกี่ยวข้องในวงราชการทั้งในอดีตและปัจจุบันไม่กล้าแก้ไขและไม่ต้องการซื้อพื้นที่ด้วยเกรงว่าจะเป็นการยอมรับว่าตนเป็นผู้กระทำผิดและต้องรับผิดชอบทั้งการมีผลประโยชน์แอบแฝงหรือการรับรองแนวเขตการปกครองโดยประชาชนในพื้นที่ไม่มีส่วนร่วม

สำหรับอิทธิพลทางการเมืองและในระบบราชการของจังหวัดพิษณุโลกในมุมมองของชาวชุมชนบ้านนาอินแล้วถือว่ามีส่วนสำคัญอย่างมากที่ทำให้การคลี่คลายปัญหาไม่ได้เป็นไปตามความต้องการของชุมชนมากนัก เนื่องจากที่ผ่านมาฝ่ายนักการเมืองในจังหวัดพิษณุโลกล้วนมีบทบาทและตำแหน่งสำคัญในรัฐบาล โดยเฉพาะการดูแลส่วนงานกระทรวงมหาดไทยที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาข้อพิพาท ขณะที่ฝ่ายข้าราชการประจำล้วนมีคนของจังหวัดพิษณุโลกอยู่ในตำแหน่งที่สำคัญมากมาย ซึ่งคนในชุมชนไม่เชื่อว่าบุคคลเหล่านี้จะมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องโดยตรง แต่ปัญหาเกิดจากบุคคลใกล้ชิดและการที่เจ้าหน้าที่รัฐเกิดความยำเกรง แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลในวงการเมืองและวงราชการของทางจังหวัดพิษณุโลกมีเหนือกว่าฝ่ายจังหวัดอุตรดิตถ์มาโดยตลอด สามารถกำหนดแนวทางการดำเนินการตามที่ฝ่ายตนเห็นควรได้ แต่ที่ชุมชนบ้านนาอินสามารถต่อสู้ค้ำยันกับอิทธิพลดังกล่าวมาได้อย่างยาวนาน เพราะอาศัย “พลังชุมชน” ซึ่งเป็นความร่วมมือร่วมใจของคนทุกคนในชุมชนบ้านนาอิน (แสดงในแผนภาพที่ 20)

แผนภาพที่ 20: แสดงสาเหตุการปรับปรุงเขตปกครองในมุมมองของชุมชนบ้านนาอิน

นายระเมียน จันทรดำ นายกองดีการบริหารส่วนตำบลนาอิน ในฐานะตัวแทนชุมชนที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดคนหนึ่งได้กล่าวถึงแนวคิดในการต่อสู้กับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นว่า แม้ปัญหาจะเกิดจากหน่วยที่ใหญ่กว่าระดับชุมชน แต่เนื่องจากทั้งสองชุมชนต่างมีความใกล้ชิดและอยู่ร่วมกันโดยไม่มีปัญหาต่อกันมายาวนาน ทุกคนยินดีเชื่อฟังผู้นำชุมชนที่พยายามร่วมกันหาทาง

แก้ปัญหาให้เป็นผลสำเร็จ ประเด็นสำคัญคือ ชาวบ้านนาอินยอมรับไม่ได้ที่มีการเปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครองโดยที่คนในชุมชนไม่ได้รับรู้และมีส่วนร่วม เมื่อทุกฝ่ายเข้าใจในส่วนนี้ทำให้ความพยายามมีการพูดคุยกันระหว่างตัวแทนชุมชนทั้งสองฝ่ายโดยภาพใหญ่แล้วมีความเข้าใจและยินดีที่จะประนีประนอมกันโดยการ “ถอยคนละก้าว” คือ ยอมรับได้หากมีการได้มาหรือเสียไปบ้าง แต่ท้ายที่สุดเกิดมีข้อติดขัดบางประการที่ทำให้การดำเนินการตามข้อตกลงไม่เป็นผล ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ นายเดียว เขียวดี กำนันตำบลนาอิน ที่กล่าวเสริมว่า;

“ที่เคยหารือร่วมกันในเวทีประชาคมกับคนในชุมชนต่างเห็นพ้องกันว่าหากจะมีการล้ำเข้ามานิดหน่อยคงยอมรับได้โดยตกลงกันว่าจะยอมเสียบางส่วน แต่สุดท้ายตกลงกันไม่ได้ชาวบ้านนาอินต้องเดือดร้อน เมื่อเรื่องยังไม่จบคาราคาซังกันอยู่อย่างนั้นก็มีผลต่อการพัฒนาพื้นที่และความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเพราะส่วนท้องถิ่นไม่สามารถเข้าไปพัฒนาได้อย่างเต็มที่ ส่วนชาวบ้านนาอินในพื้นที่พิพาทยังไม่ตกลงใจไปแจ้งสิทธิในที่ดินกับทางพิชฌุโลกเพราะไม่ต้องการยอมรับความไม่ถูกต้องแม้จะทำให้ไม่ได้รับผลประโยชน์ความช่วยเหลือในกรณีต่างๆ จากทางราชการก็ตาม ทุกคนรู้สึกท้อแท้เพราะผู้มีอำนาจทั้งหลายที่ได้ไปพบและนำเสนอปัญหาให้รับทราบไม่สามารถช่วยแก้ไขปัญหาได้เลย แต่ได้ผู้นำชุมชนทั้งนายก อ.บ.ต. และผู้ใหญ่บ้านที่เป็นตัวแทนชุมชนไปฟ้องร้องต่อศาลปกครอง หากตัดสินมาอย่างไรก็พร้อมยอมรับ” (เดียว เขียวดี, สัมภาษณ์:9 กรกฎาคม 2553)

สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนนคือ ชาวบ้านนาอินล้วนให้การยืนยันว่าปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นเพราะความไม่ใส่ใจต่อสภาพข้อเท็จจริงของรัฐ การแก้ปัญหาจึงต้องแก้จากการดำเนินการของรัฐ ขณะที่ชุมชนจำเป็นต้องแสวงหาช่องทางเข้าถึงและการมีส่วนร่วมในการบอกกล่าวถึงสิ่งบกพร่องดังกล่าว เป็นที่น่าสังเกตว่าการร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนบ้านนาอินตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มักเป็นการแสดงบทบาทร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่างชุมชนกับตัวแทนชุมชนในระดับท้องถิ่นรวมทั้งผูกติดอยู่กับบทบาทของผู้นำชุมชนทางการอยู่มาก ทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและนายกองค์การบริหารส่วนตำบล เนื่องจากการเคลื่อนไหวที่ผ่านมาคนในชุมชนจะเคลื่อนไหวผ่านช่องทางผู้นำชุมชนทุกครั้งโดยส่งผ่านความต้องการที่ได้จากการปรึกษาหารือในเวทีชุมชนจนได้เป็นข้อตกลงร่วมกันไปยังผู้นำชุมชนเพื่อดำเนินการตามที่ชุมชนต้องการต่อไป ชุมชนจึงแสดงบทบาทผู้ผลักดันที่อยู่หลังฉากมากกว่ารวมตัวออกมาเคลื่อนไหวโดยตรง สิ่งนี้สะท้อนภาพความไว้วางใจของคนในชุมชนที่มีต่อตัวแทนของชุมชนในระดับที่สูงมากและพบว่าบ่อยครั้งการแสดงออกซึ่งความต้องการของชาวบ้านนาอินแห่งนี้ถูกสื่อผ่านทางผู้นำชุมชนในฐานะช่องทางในการเข้าถึงรัฐ

ขณะที่ผู้แทนชุมชนซึ่งทำหน้าที่เสมือนตัวแทนของชุมชนและตัวแทนของรัฐในเวลาเดียวกันมักมีกรอบความคิดการส่งผ่านความต้องการของชุมชนเข้าสู่กระบวนการของรัฐโดยตรง แนวคิดทางการเมืองของชุมชนจึงถูกขับเคลื่อนอยู่ในเวทีของสถาบันทางการเมืองเป็นหลัก แนวคิดทางการเมืองที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านนาอินจึงสามารถพิจารณาได้จากทัศนะของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544:205-210) ว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมที่รัฐเป็นผู้กำหนดได้ก่อความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ด้านหนึ่งเปิดโอกาสให้คนบางกลุ่มที่มีอำนาจสามารถแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรได้มากกว่า ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่กีดกันชุมชนท้องถิ่นจากการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงต้องเริ่มต้นจากการพิจารณาความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง เพื่อเข้าใจความสัมพันธ์เชื่อมโยงของหน่วยต่างๆ ทางสังคมทั้งระบบ ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างสังคมการเมืองเพื่อให้เกิดการรับผิดชอบร่วมกันของทุกส่วนในสังคมอย่างเท่าเทียมและเพื่อให้ชุมชนมีอำนาจอย่างชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น

การเคลื่อนไหวของอำนาจจึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในฐานะที่เป็นปฏิริยาตอบโต้และต่อรองกับพลังอำนาจอื่นในสังคม ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการมีส่วนร่วมที่ชุมชนท้องถิ่นพยายามสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร ความเข้าใจในสิทธิดังกล่าวมีนัยสำคัญยิ่งในส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและการพัฒนาประชาธิปไตยทางตรง เนื่องจากเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมพร้อมกับลดพื้นที่ของภาครัฐลง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544:215-230) ประเด็นทางทฤษฎีที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ใช้เป็นพลังขับเคลื่อนในการต่อสู้เพื่อสิทธิของชุมชนคือ การใช้ประเด็นชี้หน้าที่เน้นความผูกพันกับพื้นที่และประวัติศาสตร์ของชุมชน รวมทั้งเน้นการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นโดยเฉพาะส่วนที่เป็นสถาบันการเมืองที่ท้องถิ่นมีอยู่เดิมโดยธรรมชาติมากกว่าการเสนอวัฒนธรรมแบบปัจเจกชนที่เน้นกฎหมายหรือมุ่งให้ประชาชนเข้ามาควบคุมรัฐส่วนกลางและสถาบันการเมือง โดยการพยายามทำให้เป็นประชาธิปไตยมากกว่าการโยกย้ายอำนาจและหน้าที่จากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่น (สนั่น ชูสกุล, 2549:17-25)

พื้นฐานดังกล่าวทำให้แนวคิดทางการเมืองของชุมชนบ้านนาอินมีมุมมองการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่ตั้งอยู่บนฐานการมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านตัวแทนและสถาบันทางการเมืองในลำดับชั้นต่างๆ กระทำการควบคู่ไปกับการสร้างและจัดการความร่วมมือภายในชุมชนผ่านกระบวนการปรึกษาหารือและการเคลื่อนไหวอย่างสันติร่วมกับตัวแทนในท้องถิ่นเพื่อแสดงออกถึงความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ถือเป็นกรยึดเอาแนวคิดและวิถีทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) มาใช้ในการต่อสู้อย่างแท้จริง ภายใต้แนวคิดทางการเมืองดังกล่าว

ผูกติดกับการเมืองกระแสหลักที่มีความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างชุมชนกับตัวแทนในชุมชนอย่างแนบแน่น ดังที่ นฤมล ทับจุมพล (2549:11-12) ให้ทัศนะว่า การพัฒนาประชาธิปไตยจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในระบบการเมืองแบบตัวแทน ส่งเสริมให้เกิดการพูดคุยถกเถียงในประเด็นสาธารณะอย่างกว้างขวาง โดยไม่จำเป็นต้องเป็นตัวแทนที่ประชาธิปไตยแบบตัวแทนด้วยแนวคิดอื่น แต่ทำให้ประชาธิปไตยแบบตัวแทนกับการมีส่วนร่วมสามารถส่งเสริมซึ่งกันและกัน รวมทั้งมีการเชื่อมโยงประชาชนเข้ากับชีวิตทางการเมืองในรูปแบบดังกล่าวซึ่งถือเป็นเป้าหมายหลักในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของสังคมประชาธิปไตย

สอดคล้องกับข้อเสนอของ Thomas Zittel (2007:9) ที่ว่าการพัฒนาฐานทางทฤษฎีที่จะนำไปสู่การปฏิรูปประชาธิปไตยโดยยึดถือแนวทางที่มุ่งไปสู่การใช้กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมนั้นสามารถทำได้โดยผ่านกลไกการเชื่อมโยงสถาบันที่เป็นประชาธิปไตยเข้ากับพฤติกรรมทางการเมืองของสมาชิกทางสังคมการเมืองในลักษณะที่เรียกว่า ประชาธิปไตยแบบบูรณาการ (Integrative Democratization) ซึ่งเป็นแนวทางในการปฏิเสธแนวคิดที่ว่าประชาชนมีฐานะความเป็นพลเมืองในระบบประชาธิปไตยโดยกำเนิด ในทางตรงกันข้ามกลับยอมรับว่าฐานะความเป็นพลเมืองต้องถูกพัฒนาผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อเข้าสู่กระบวนการทำงานของสถาบันทางการเมืองที่มีหน้าที่สร้างพลเมืองผ่านทางการศึกษา การส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมที่เพิ่มขึ้นและการขยายสิทธิความเป็นพลเมืองในการตัดสินใจ

การขยายสิทธิการมีส่วนร่วมตัดสินใจในนโยบายสาธารณะจำเป็นต้องทำควบคู่กับกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมเพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนตัวตนไปสู่ความเป็นพลเมืองที่ดีจนเกิดดุลยภาพระหว่างการแสวงประโยชน์ส่วนตนกับสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ความเป็นพลเมืองที่ดีจึงหมายถึงผู้ที่กระตือรือร้น มีสำนึกความรับผิดชอบต่อสังคม ตระหนักรู้และสามารถประสานประโยชน์ของตนให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ของผู้อื่น และเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเพื่อก่อเกิดการกระทำร่วมกัน ดังนั้น แทนที่จะแยกประชาชนออกจากโครงสร้างทางการเมืองที่ผู้ปกครองและประชาชนสัมพันธ์กันเพียงการมีสิทธิเลือกตัวแทน สถาบันทางการเมืองต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจอย่างเต็มที่ กลุ่มทางสังคมจึงถือเป็นตัวแสดงหลักในกระบวนการดังกล่าว (Zittel, 2007:10)

แนวคิดทางการเมืองของชุมชนบ้านนาอินจึงสามารถพิจารณาได้จากมุมมองที่มีต่อรูปแบบความสัมพันธ์ทางอำนาจทั้งภายในและภายนอกตัวชุมชน ซึ่งลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวถือเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมการแสดงออกทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นในรูปแบบและแนวทางที่แตกต่างกันไป ที่ผ่านมามีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปรากฏในสังคมมักเป็น

ฝ่ายรัฐที่เป็นผู้กำหนดซึ่งเป็นที่มาของความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากร โดยเฉพาะกับชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นผู้ดูแลรักษาและมีวิถีชีวิตอยู่กับทรัพยากรของชุมชนมายาวนาน แต่กลับถูกตีค่าจากรัฐเป็นเพียงกลุ่มคนชายขอบในระบบเศรษฐกิจการเมือง โดยการกีดกันชุมชนท้องถิ่นออกจากการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากร บทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนในสถานการณ์เช่นนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยมุมมองต่อตำแหน่งที่ยืนของชุมชนในระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจว่าชุมชนอยู่ ณ จุดใด เพื่อเข้าใจความสัมพันธ์เชื่อมโยงของหน่วยทางสังคมทั้งระบบ ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองให้การจัดการทรัพยากรเกิดความเท่าเทียมและเป็นธรรมมากที่สุด

การพิจารณาแนวคิดทางการเมืองที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเลือกแสดงออกถึงการเคลื่อนไหวของชุมชนบ้านนาอินพิจารณาได้จากมุมมองของชุมชนที่มีต่อสภาพปัญหาสิทธิชุมชนอันเกิดจากข้อพิพาทเขตการปกครอง เนื่องจากมุมมองต่อปัญหาจะเป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนวิเคราะห์ตำแหน่งที่ยืนของตนเองในระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อกำหนดเป้าหมายและแนวที่มุ่งตรงไปสู่การแก้ปัญหาสิทธิชุมชน ประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องการกำหนดแนวเขตทั้งสองฉบับซึ่งไม่ได้เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกี่ยวข้อง เป็นผลทำให้ชาวชุมชนบ้านนาอินซึ่งแสดงตัวว่าถูกริดรอนสิทธิชุมชนจากประกาศดังกล่าวต้องร่วมกันต่อสู้เรียกร้องสิทธิในการมีส่วนร่วมกำหนดแนวเขต มีการยืนยันพื้นที่ที่สามารถพิสูจน์ได้ว่ามีมาแต่เดิมทั้งโดยการยื่นหนังสือร้องเรียนตามขั้นตอนทางราชการ การร้องเรียนไปยังตัวแทนในพื้นที่ทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกวุฒิสภาของจังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การร้องเรียนคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และการยื่นฟ้องปลัดกระทรวงมหาดไทยต่อศาลปกครอง รวมทั้งมีการชุมนุมเดินขบวนประท้วงและปิดถนนสายสำคัญเพื่อกดดันให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเร่งดำเนินการแก้ไขปัญหา

เนื่องจากมุมมองของชุมชนบ้านนาอินที่มีต่อสภาพปัญหาสิทธิชุมชนอันเกิดจากข้อพิพาทเขตการปกครองโดยประกาศของกระทรวงมหาดไทยนั้นมีความมั่นใจว่าเป็นไปไม่ได้ที่ผู้นำชุมชนในอดีตจะลงนามรับรองแนวเขตที่ทำให้ชุมชนสูญเสียสิทธิและผลประโยชน์โดยตั้งใจดังที่ทางกระทรวงมหาดไทยให้เหตุผลว่าในการเปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครองได้มีการดำเนินการตามขั้นตอนโดยทางผู้นำชุมชนและหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายได้ลงนามรับรองแนวเขตว่ามีความถูกต้อง แต่เชื่อว่าเป็นเพราะผู้นำชุมชนในอดีตถูกกดดันจากอำนาจรัฐให้ยินยอมลงนามรับรองการเปลี่ยนแปลงโดยประชาชนในพื้นที่ไม่มีส่วนร่วม นอกจากนี้ อิทธิพลทางการเมืองและในระบบราชการของฝ่ายจังหวัดพิษณุโลกในมุมมองของชาวชุมชนบ้านนาอินแล้วถือว่ามีส่วนสำคัญอย่างมากที่ทำให้การคลี่คลายปัญหาไม่ได้เป็นไปตามความต้องการของชุมชน ด้วยเห็น่อิทธิพลในวงการเมืองและราชการของทางจังหวัดพิษณุโลกมีเหนือกว่าฝ่ายจังหวัดอุตรดิตถ์มาโดยตลอด

สามารถกำหนดแนวทางการดำเนินการตามที่ฝ่ายตนเห็นควรได้ แต่ที่ชุมชนสามารถยืดหยัดต่อสู้มาได้อย่างยาวนาน เพราะอาศัยพลังชุมชนร่วมมือร่วมใจกันเป็นสำคัญ

แม้สภาพปัญหาจะเกิดจากอำนาจรัฐที่มีพลังมากกว่าชุมชนมาก แต่ความพยายามต่อสู้กับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นล้วนมีพื้นฐานมาจากความเข้าใจที่ว่าปัญหาของชุมชนคือปัญหาของสมาชิกทุกคนที่ต้องร่วมมือกันแก้ไขโดยมีผู้นำชุมชนเป็นหลักยึดนำพาชุมชนไปในทิศทางที่สมาชิกต้องการ ประกอบกับพัฒนาการทางสังคมการเมืองของชุมชนผูกติดกับการมีสัมพันธ์เกี่ยวโยงกับโครงสร้างสถาบันทางการเมืองที่คอยดูแลทุกข์สุขของคนในชุมชนมายาวนาน แนวคิดทางการเมืองของชุมชนบ้านนาอินจึงมีลักษณะเป็นมุมมองในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่ตั้งอยู่บนฐานการมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านตัวแทนและสถาบันทางการเมืองในลำดับชั้นต่างๆ ซึ่งยังคงผูกติดกับการเมืองกระแสหลักที่มีความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างชุมชนกับตัวแทนของชุมชนอย่างแนบแน่นตลอดจนมีการสร้างและจัดการความร่วมมือภายในชุมชนผ่านกระบวนการปรึกษาหารือและการเคลื่อนไหวอย่างสันติร่วมกับตัวแทนในท้องถิ่นเพื่อแสดงออกถึงความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ถือเป็นกรียึดถือเอาแนวคิดและวิถีทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาใช้เป็นหลักสำคัญ

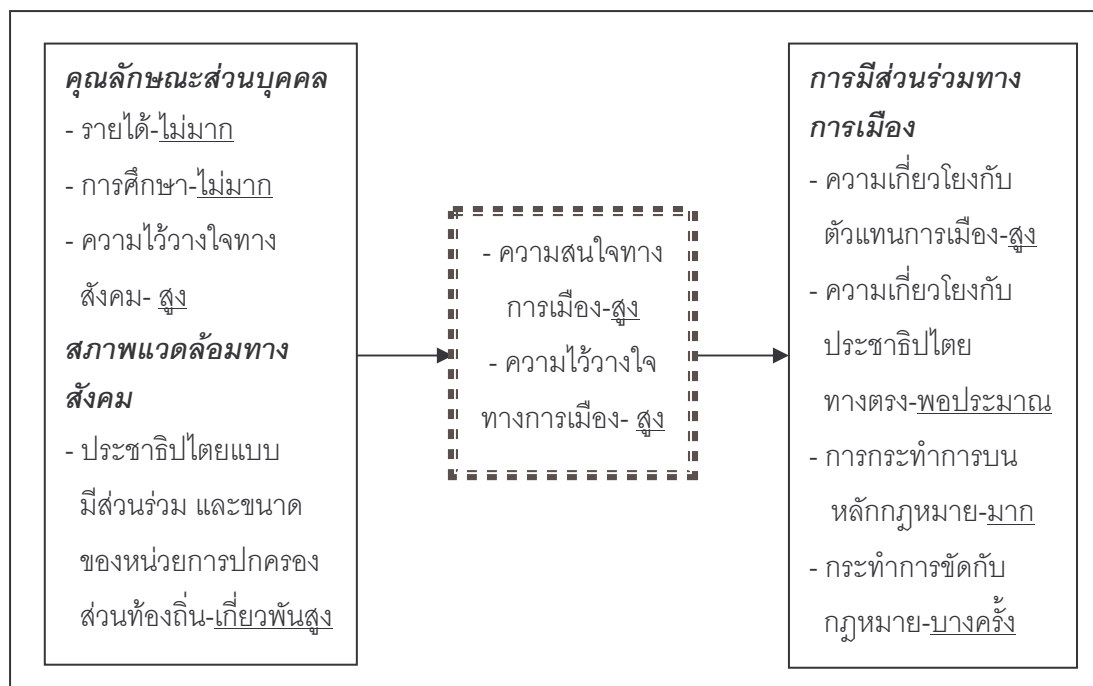
5.1.2 การวิเคราะห์ระดับโครงสร้างของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

เมื่อพิจารณาในภาพรวมนับว่าชุมชนบ้านนาอินมีความตื่นตัวทางการเมืองระดับสูง แม้ว่าระดับการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนส่วนใหญ่จะไม่มากนัก โดยเฉพาะความพยายามในการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทเขตการปกครอง สามารถพิจารณาได้จากกรณีที่สมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองของชุมชนกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งเริ่มตั้งแต่การพูดคุยในกลุ่มบ้านใกล้เรือนเคียงจนกรณีข้อพิพาทเขตปกครองได้ถูกหยิบยกขึ้นมาจากวงสนทนาของคนในชุมชนจำนวนหนึ่งและขยายไปสู่การรวมตัวกันเพื่อประชุมหารือกันในวงกว้าง เมื่อคนในชุมชนเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญที่ทุกคนต้องร่วมมือกันหาทางแก้ไขจึงได้ขยายประเด็นออกไปเพื่อนำเข้าสู่พื้นที่การอภิปรายกันของคนในชุมชนโดยรวม ทั้งการร่วมประชุมประชาคมเพื่อพูดคุยแสดงความคิดเห็นถึงประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมถึงการร่วมเรียกร้องและเคลื่อนไหวกดดันส่วนราชการที่เกี่ยวข้องให้สนองตอบความต้องการและความจำเป็นของชุมชน แม้ว่าทางส่วนราชการจะมีการตอบสนองแต่ไม่ได้ช่วยเยียวยาปัญหาสิทธิชุมชนอันเกิดจากข้อพิพาทได้อย่างที่คาดหวัง

ลักษณะโครงสร้างการเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องสิทธิชุมชนบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านนาอินที่เชื่อมโยงเข้ากับกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันผ่านตัวแทนทางการเมืองเป็นหลักนั้นอาจพิจารณาได้จากตัวแบบข้อเสนอของ Simone Baglioni (Fuchs and Zittel, 2007:93-100) ซึ่งแสดงทัศนะเรื่องประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นแนวทางที่สนับสนุน

ให้พลเมืองมีความกระตือรือร้นที่จะเกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางการเมืองมากขึ้น โดยกระตุ้นให้พลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในประเด็นสาธารณะ มีความสนใจเข้าสู่พื้นที่ทางการเมืองและพัฒนาตนเองไปสู่สถานะของความเป็นพลเมืองที่มีความรู้คิดทางการเมืองซึ่งถือเป็นปัจจัยที่สำคัญในการเข้าถึงช่องทางในการมีส่วนร่วม รวมทั้งสะท้อนถึงความสามารถในการแสดงออกในพื้นที่สาธารณะเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองที่หนักแน่นกว่า ทำให้ผู้คนในสังคมได้ตระหนักถึงบทบาทของตนเองที่ต้องมีการกระทำการเพื่อให้ประชาธิปไตยสามารถทำงานต่อไปได้

แผนภาพที่ 21: ความสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วมกับการเกี่ยวข้องทางการเมืองของชุมชนบ้านนาอิน

ที่มา: ดัดแปลงจาก Baglioni, Simone. "The effect of direct democracy and city size on political participation" in Fuchs and Zittel, eds. *Participatory Democracy and Political Participation: Can participatory engineering bring citizens back in?* Oxon: Routledge, 2007, p.105.

สมมติฐานของความสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วมกับการเกี่ยวข้องทางการเมืองของ Simone Baglioni สามารถอธิบายได้ว่า การมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นผลรวมของผลประโยชน์และพฤติกรรมทางการเมืองในหน่วยการมีส่วนร่วมมากกว่าหน่วยตัวแทน โดยระดับของการเข้าร่วมจะมีความสัมพันธ์กับขนาดของชุมชน ขณะที่คุณลักษณะของบุคคลมีความสำคัญเช่นกัน โดยยิ่งมีระดับการศึกษาและรายได้สูงมากเท่าไรยิ่งทำให้มีทัศนคติทางการเมืองที่เข้มแข็งมากขึ้นตามไปด้วย ทั้งนี้ ทัศนคติทางการเมืองยังมีความสัมพันธ์กับสภาพทางสังคมด้วย ยิ่งมีความสนใจในกิจกรรมของชุมชนและมีความไว้วางใจทางการเมืองมากเท่าไรก็จะมีระดับการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองมากยิ่งขึ้น (Fuchs and Zittel, 2007:101-105)

เมื่อพิจารณาโครงสร้างการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านนาอินโดยอาศัยตัวแบบความสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วมกับการเกี่ยวโยงทางการเมืองจะพบว่า ชุมชนบ้านนาอินมีองค์ประกอบสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เอื้อต่อการยกระดับการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง เนื่องจากชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับหน่วยการปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งมีโครงสร้างที่เปิดกว้างต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยในที่นี่หมายถึงองค์การบริหารส่วนตำบลในฐานะสถาบันทางการเมืองและหน่วยการบริหารส่วนท้องถิ่นที่เป็นตัวแทนใกล้ชิดกับชุมชน ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวได้ช่วยสร้างทัศนคติที่ดีในแง่ความสนใจและความไว้วางใจทางการเมืองในกับชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมร่วมทางการเมืองกับสถาบันและตัวแทนในระดับท้องถิ่นตามแนวทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น

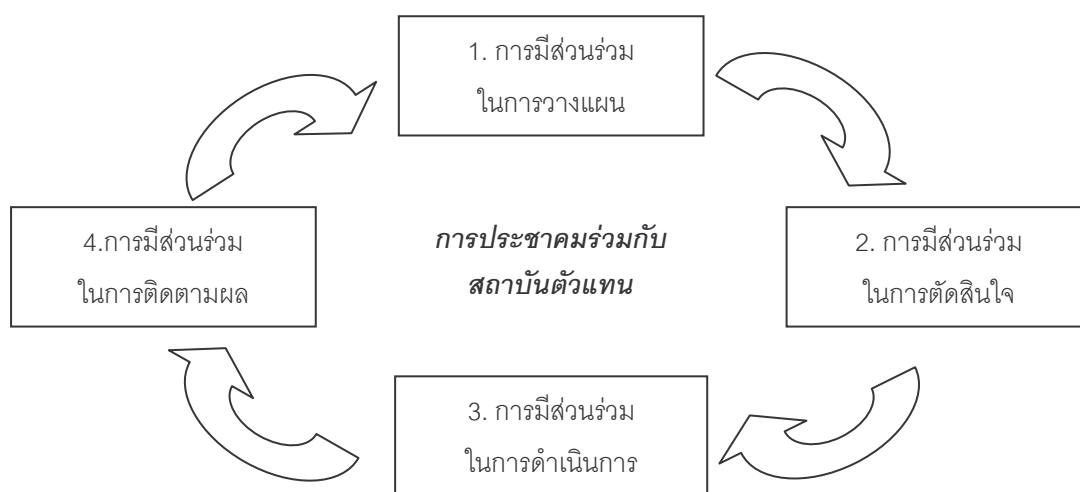
อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ขัดแย้งกับข้อเสนอของ Baglioni ในแง่ที่ว่าคุณลักษณะของบุคคลในชุมชนมีความสำคัญในทิศทางตรงกันข้าม ถึงแม้ว่าชาวชุมชนบ้านนาอินจะมีระดับรายได้และการศึกษาไม่สูงมากนัก แต่การมีส่วนร่วมทางการเมืองของชุมชนบ้านนาอินสามารถเกิดจากการพิจารณาผลรวมของผลประโยชน์อันเกิดจากการชั่งน้ำหนักระหว่างการมีหรือไม่มีสิทธิชุมชนได้เช่นกัน ในแง่นี้ระดับรายได้และการศึกษาจึงไม่มีความสำคัญมากนักเมื่อเทียบกับโครงสร้างทางการเมืองที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมและผลประโยชน์ที่จะได้รับการมีส่วนร่วม ทั้งนี้ เมื่อก้าวผ่านปัจจัยนำเข้าไปเพื่อเข้าสู่กิจกรรมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชุมชนแล้วจะพบได้ว่า ชุมชนมีความเกี่ยวโยงกับกลไกประชาธิปไตยทางตรงพอประมาณ โดยมุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือ ร่วมตัดสินใจและร่วมดำเนินการเป็นหลัก แต่การกระทำการจะอิงการสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองเป็นสำคัญ ทั้งโดยการร่วมมือกันเคลื่อนไหวภายใต้ข้อกฎหมาย เช่น การเรียกร้องผ่านกลไกราชการและองค์กรตามรัฐธรรมนูญ และโดยการเคลื่อนไหวที่ขัดกับข้อกฎหมาย เช่น การเดินขบวนกีดขวางทางสัญจรและชุมนุมประท้วงปิดถนน เป็นต้น

ข้อพิจารณาสำคัญในประการต่อมาคือ โครงสร้างการแสดงบทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านนาอินในกระบวนการปรึกษาหารือเพื่อตัดสินใจร่วมกันโดยตรงนั้นถือเป็นฐานความคิดและสิ่งจำเป็นในกระบวนการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งชุมชนบ้านนาอินได้แสดงให้เห็นมาตลอดว่าในทุกขั้นตอนของการเคลื่อนไหวทางสังคมล้วนเกิดจากการกำหนดความตั้งใจอันเป็นมติที่ยอมรับร่วมกันของคนในชุมชนหลังจากผ่านกระบวนการปรึกษาหารือและการตัดสินใจในเวทีประชาคม ในการประชุมประชาคมเพื่อพูดคุยถกเถียงเกี่ยวกับปัญหาและข้อเสนอแนวทางแก้ปัญหาคือพิพาทแนวเขตปกครองของชุมชนบ้านนาอินนี้ โดยพื้นฐานไม่ถือว่ามีความแตกต่างไปจากการทำประชาคมหมู่บ้านหรือตำบลอื่นที่องค์การบริหารส่วนตำบลเป็นผู้รับผิดชอบ

ดำเนินการมากมักคือ มีนายกองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นประธานและมีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลผู้ใหญ่บ้าน ตัวแทนประชาชนแต่ละหมู่บ้านเข้าร่วมจำนวนหนึ่ง

แต่ความน่าสนใจที่สามารถบ่งชี้ถึงความกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วมแก้ปัญหาเขตปกครองของชุมชนคือ การประชุมประชาคมของชุมชนเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะนี้ไม่กำหนดเวลาที่แน่นอน ฝ่ายนายกองค์การบริหารส่วนตำบลในฐานะประธานสามารถเรียกประชุมฝ่ายที่เกี่ยวข้องเนื่องจากมีความคืบหน้าในการแก้ปัญหาต้องการแจ้งและขอความเห็นจากคนในชุมชน หรือกลุ่มคนในชุมชนมีประเด็นเร่งด่วนขอให้มีการประชุมร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาเรื่องแนวเขตได้ทันท่วงทีแสดงถึงความยืดหยุ่นและความตื่นตัวในการมีส่วนร่วมของชาวบ้านนาอินได้เป็นอย่างดี ซึ่งแม้แต่นายกองค์การบริหารส่วนตำบลยังมีบทบาทเพียงผู้นำมติประชาคมไปดำเนินการอย่างเคร่งครัดในฐานะตัวแทนชุมชน ทั้งนี้ กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันตัวแทนดังกล่าวนับว่าเป็นไปในทิศทางเดียวกับข้อเสนอของสำนักงาน กพร. (2551:5-6) ที่นำเสนอแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญในการพัฒนาการเมืองไปสู่ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม

แผนภาพที่ 22: กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านนาอิน

ที่มา: ดัดแปลงจาก บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และถวิลวดี บุรีกุล. *ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548, หน้า 32.

การมีส่วนร่วมของชุมชนผ่านกระบวนการประชาคมนี้เริ่มจากการให้ข้อมูลข่าวสารในฐานะเป็นก้าวแรกที่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วมซึ่งนำไปสู่การรับฟังความคิดเห็นเพื่อให้สถาบันตัวแทนรับทราบปัญหาและความต้องการของชุมชนได้โดยตรง ขณะที่การเข้ามาเกี่ยวข้องของชุมชนถือเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมดำเนินการหรือเสนอแนวทางที่

นำไปสู่การตัดสินใจร่วมกันเพื่อให้ความมั่นใจว่าความต้องการของชุมชนจะถูกนำไปพิจารณาเป็นทางเลือกในการดำเนินการ เช่นเดียวกับขั้นตอนการเข้ามามีส่วนร่วมเป็นการให้ชุมชนเป็นหุ้นส่วนกับสถาบันตัวแทนในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจและมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องเพื่อก้าวไปสู่บทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนในขั้นสูงสุดคือ การเสริมอำนาจให้แก่ชุมชน เป็นขั้นที่ให้บทบาทการมีส่วนร่วมในระดับสูงสุดแก่ชุมชน โดยให้ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจและสามารถดำเนินการในเรื่องที่มีผลกระทบต่อชุมชนโดยตรงได้ด้วยตนเอง

กล่าวอีกนัยหนึ่ง แบบแผนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านนาอินโดยผ่านกระบวนการประชาคมร่วมกับสถาบันตัวแทนหรือองค์การบริหารส่วนตำบลนาอินนี้อาจจัดแบ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญ 4 ขั้นตอน ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และถวิลวดี บุรีกุล (2548:32) โดยเริ่มจาก ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยชุมชนสามารถรับรู้และเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการวางแผนยุทธศาสตร์การต่อสู้และร่วมกันกำหนดกิจกรรมการต่อสู้ผ่านกระบวนการปรึกษาหารือและอภิปรายทางเลือกข้อเสนอในการดำเนินการแก้ไขปัญหาสิทธิชุมชนอย่างรอบด้าน เพื่อนำไปสู่ ขั้นที่ 2 เป็นการตัดสินใจร่วมกันเกี่ยวกับแนวทางการดำเนินการแก้ไขปัญหาโดยตัวอย่างที่ชัดเจนที่แสดงถึงผลการตัดสินใจของชุมชนคือ การมีมติร่วมของชุมชนที่จะไม่ส่งตัวแทนเดินสำรวจชี้แนวเขตร่วมกับคณะกรรมการหาข้อยุติข้อพิพาทแนวเขตการปกครอง ด้วยพลังของมติชุมชนทำให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต้องยอมรับความต้องการของชุมชน

ขั้นที่ 3 เป็นการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติหรือดำเนินการ พิจารณาได้จากการร่วมลงลายมือชื่อรวบรวมให้นายองค์การบริหารส่วนตำบลเสนอเป็นข้อเรียกร้องต่อผู้ว่าราชการจังหวัด โดยมีการเคลื่อนขบวนรวมกลุ่มไปชุมนุมประท้วงหน้าศาลากลางจังหวัดอุดรดิตรดิต์หรือการร่วมกันปิดถนนสายเอเชียบริเวณรอยต่อเขตจังหวัดอุดรดิตรดิต์-พิษณุโลก เพื่อกดดันให้ส่วนราชการเร่งแก้ปัญหาสิทธิของชุมชน ขณะที่ ขั้นที่ 4 เป็นการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล โดยชุมชนมีความพยายามที่จะประเมินผลสำเร็จของกิจกรรมการต่อสู้เพื่อพิจารณาที่จะดำเนินการต่อหรือปรับเปลี่ยนแนวทางการต่อสู้ผ่านการปรึกษาหารือในเวทีประชาคมเสมอ ซึ่งผลของการประเมินนี้ถือเป็นสิ่งที่จะสะท้อนกลับไปสู่ ขั้นที่ 1 ที่ชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดกิจกรรมการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนผ่านการอภิปรายทางเลือกและข้อเสนอของสมาชิกอย่างรอบด้านอีกครั้ง

5.1.3 การวิเคราะห์ระดับปฏิบัติการในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ด้วยเงื่อนไขสภาพปัญหาสิทธิชุมชนที่เป็นผลมาจากการดำเนินการของรัฐ ชุมชนบ้านนาอินจึงสร้างตัวตนทางประวัติศาสตร์ โดยการหยิบยกประเด็นทางสังคมการเมืองและปัญหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจขึ้นมาใช้เป็นกรอบชี้้นำให้คนในชุมชนมุ่งดำเนินการไปในทิศทางเดียวกัน

โดยอาศัยกระบวนการทางการเมืองเชิงสถาบันและตัวแทนทางการเมืองเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การสร้างช่องทางการเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจผ่าน “กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน” โดยมุ่งขยายประเด็นตัวตนทางประวัติศาสตร์ไปสู่อาณาบริเวณทางเศรษฐกิจภายใต้กรอบการเคลื่อนไหวดังกล่าวชุมชนได้อาศัยวิธีการเคลื่อนไหวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในท้องถิ่นเป็นหลักในการนำเสนอความต้องการของชุมชนเข้าสู่กลไกสถาบันโดยตรง สามารถจัดกลุ่มวิธีการดำเนินการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของบ้านนาอินได้เป็น 3 แนวทางที่สำคัญ ได้แก่ (1) การเคลื่อนไหวร่วมกับตัวแทนทางการเมือง (2) การมีส่วนร่วมผ่านช่องทางกลไกราชการ และ (3) การร้องเรียนต่อองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งวิธีการต่อสู้ดังกล่าวสะท้อนภาพชุมชนที่อาศัยแนวคิดและกระบวนการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาใช้ดังนี้;

(1) การสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในพื้นที่เป็นแนวทางการต่อสู้ที่สำคัญที่ทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและมีพลังในการนำเรื่องร้องเรียนเข้าสู่สถาบันทางการเมืองได้ โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งถือเป็นส่วนการบริหารท้องถิ่นที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในทุกชั้นตอนและกระบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในฐานะตัวแทนที่มีความใกล้ชิดและได้รับความไว้วางใจจากชุมชนมากที่สุด ภายใต้แนวทางดังกล่าวคนในชุมชนจะปรึกษาหารือร่วมกันในวงกว้างเกี่ยวกับสภาพปัญหาสิทธิชุมชน ข้อเสนอแนวทางการแก้ปัญหาและทำการตัดสินใจร่วมกันในขั้นสุดท้าย ฝ่ายตัวแทนชุมชนนำโดยนายกองค์การบริหารส่วนตำบลจะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานความร่วมมือและนำความต้องการของชุมชนไปดำเนินการตามมติของที่ประชุมร่วมกัน ทั้งการร้องเรียนไปยังส่วนราชการ ตัวแทนในระดับที่สูงขึ้นไป หรือการนำเรื่องยื่นต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญ บทบาทดังกล่าวสามารถสะท้อนภาพความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนโดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นตัวเชื่อมและกลไกสำคัญในโครงสร้างความสัมพันธ์ในการจัดการปัญหาและความต้องการของชุมชนได้อย่างชัดเจน

กล่าวได้ว่า ในเบื้องต้นชุมชนบ้านนาอินมีความพยายามที่จะสร้างการมีส่วนร่วมในกระบวนการปรึกษาหารือโดยการเปิดเวทีประชาคมและขยายรูปแบบการมีส่วนร่วมให้หลากหลาย ในฐานะผู้นำเสนอประเด็นและแนวทางแก้ไขปัญหา ผู้ที่ตัดสินใจและดำเนินการตามข้อตกลงร่วมกันของคนในชุมชนไปพร้อมกับการสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองรวมทั้งฝ่ายปกครองในพื้นที่ ซึ่งสะท้อนถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันเป็นหลักนี้ ซึ่งในกรณีชุมชนบ้านนาอิน ประกอบด้วย;

(1.1) องค์การบริหารส่วนตำบล ในฐานะตัวแทนชุมชนที่มาจากการเลือกตั้งซึ่งถือว่ามี ความใกล้ชิดกับคนในชุมชนทั้งในแง่ของความเป็นคนในชุมชนเดียวกันที่สัมผัสร่วมกันกับ

คนในชุมชนและในแง่ของบทบาทหน้าที่ในการดูแลชีวิตความเป็นอยู่และบริหารการพัฒนาชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น บทบาทหน้าที่ในทางปฏิบัติของนายกองค์การบริหารส่วนตำบลในฐานะผู้นำฝ่ายบริหารเปรียบเสมือนกลไกในการเชื่อมโยงชุมชนเข้ากับส่วนราชการและตัวแทนในระดับที่สูงขึ้นโดยดำเนินการร่วมกับชุมชนในการแสวงหาช่องทางเข้าสู่ศูนย์อำนาจทางการเมือง

(1.2) สมาชิกวุฒิสภา ในฐานะตัวแทนชุมชนระดับชาติซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการรับเรื่องราวร้องทุกข์และความต้องการของประชาชนในพื้นที่ เพื่อส่งผ่านเรื่องราวและความต้องการไปยังรัฐบาลและรัฐสภาได้รับทราบข้อมูลและมอบหมายให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องดำเนินการแก้ไขปัญหา พิจารณาเสนอให้มีการปรับปรุงแก้ไขข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องหากเห็นว่าจำเป็น รวมทั้งเข้ามามีบทบาทในการร่วมประชุมหาข้อยุติปัญหาในระดับคณะกรรมการร่วมหาข้อยุติกรณีพิพาทเขตการปกครองโดยมีการแสดงออกที่อิงกับผลประโยชน์ของชุมชน

(2) การมีส่วนร่วมในการหาข้อยุติผ่านกลไกราชการเป็นการสร้างช่องทางการเข้าถึงผู้มีอำนาจในการตัดสินใจโดยตรง การร้องเรียนไปยังส่วนราชการที่เกี่ยวข้องทำให้ชุมชนมีโอกาสเข้าสู่กระบวนการพิจารณาของทางราชการซึ่งอยู่บนพื้นฐานของหลักความเป็นธรรมและความถูกต้อง ในกรณีนี้ตัวแทนชุมชนเข้าร่วมกับคณะกรรมการระดับจังหวัดและกระทรวงมหาดไทยเพื่อนำเสนอข้อมูลและหลักฐานของแต่ละฝ่ายเพื่อร่วมกันพิจารณาถึงข้อเท็จจริงและแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ทุกฝ่ายให้การยอมรับซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของกระบวนการประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามชุมชนบ้านนาอินได้ดำเนินการโดยอาศัยช่องทางกลไกราชการมาตั้งแต่เริ่มต้น ซึ่งวิธีการนี้ช่วยให้ชุมชนสามารถบรรลุเป้าหมายเบื้องต้นคือ การที่ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในกระบวนการพิจารณากำหนดแนวเขตการปกครองให้มีความถูกต้องและเป็นที่ยอมรับจากทุกฝ่ายแต่ขณะเดียวกันแม้จะมีการดำเนินการจนครบทุกกระบวนการแล้วแนวทางดังกล่าวยังไม่สามารถบรรลุผลการแก้ไขปัญหาสิทธิชุมชนในการได้พื้นที่ชุมชนกลับคืนมา

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนหรือสิทธิในการมีสิทธิ (The Right to have Rights) เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดความเป็นไปของชุมชนบ้านนาอินเพื่อขยายไปสู่การได้สิทธิความเป็นชุมชนที่ยึดโยงอยู่ที่พื้นที่พิพาทโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันเป็นหลักนี้ เป็นที่ชัดเจนว่าชุมชนมีความพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในการหาข้อยุติโดยอาศัยกลไกของทางราชการเป็นหลัก โอกาสในการเข้าสู่ช่องทางการแก้ปัญหาดังกล่าวต้องอาศัยองค์ประกอบในการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนในหลายส่วนด้วยกัน โดยเฉพาะบทบาทของชุมชนที่เข้าสู่กระบวนการปรึกษาหารือและร่วมตัดสินใจในข้อเสนอที่กลไกราชการเสนอมาซึ่งเวทีประชาคมยังคงเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางการแก้ปัญหาร่วมกับกลไกราชการ ซึ่งในกรณีนี้ประกอบด้วย;

(2.1) ส่วนบริหารราชการส่วนภูมิภาค ในฐานะส่วนราชการที่ได้รับมอบอำนาจ รั้งจากราชการส่วนกลางเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารราชการในพื้นที่ต่างๆ โดยผู้ว่าราชการ จังหวัดได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาสิทธิชุมชนในครั้งนี้ในฐานะกลไกของรัฐที่อยู่ กึ่งกลางระหว่างรัฐบาลกับชุมชน ในด้านหนึ่งเป็นผู้มีอำนาจและความรับผิดชอบพิจารณาปัญหา ในเบื้องต้นและมอบหมายให้นายอำเภอเป็นผู้ดูแลการตั้งคณะกรรมการเพื่อร่วมพิสูจน์ข้อเท็จจริง ในระดับท้องที่ และในอีกด้านหนึ่งเป็นผู้รับคำสั่งและสนองนโยบายของกระทรวงมหาดไทยโดยทำ หน้าที่เป็นผู้ดูแลและรับผิดชอบการทำงานของคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาพิพาทแนว เขตการปกครองระหว่างจังหวัดอุตรดิตถ์และพิษณุโลก

(2.2) คณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตการปกครอง ตั้งขึ้นตาม คำสั่งจังหวัดอุตรดิตถ์ให้มีอำนาจหน้าที่ตรวจสอบ คั่นหารวบรวมหลักฐานที่ถูกต้องเกี่ยวกับเขต พื้นที่การปกครองและหาข้อยุติอย่างเป็นธรรมให้กับทุกฝ่าย ผู้ร่วมหารือที่สำคัญประกอบด้วย นายอำเภอพิชัย ปลัดอำเภอหัวหน้าฝ่ายบริหารงานปกครอง ปลัดอำเภอหัวหน้าฝ่ายความมั่นคง กำนันตำบลนาอิน ผู้ใหญ่บ้านและนายกองค์การบริหารส่วนตำบลในฐานะตัวแทนชุมชนบ้านนา อิน โดยมีการประชุมร่วมกันรวมสามครั้งจึงได้ข้อสรุปเป็นที่พึงพอใจต่อชาวชุมชนบ้านนาอิน โดย รายงานจังหวัดอุตรดิตถ์ทราบและประสานฝ่ายจังหวัดพิษณุโลกเพื่อดำเนินการต่อไป

(2.3) คณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครอง ระหว่างจังหวัดอุตรดิตถ์และพิษณุโลก เป็นการประชุมหารือร่วมกันระหว่างคณะกรรมการ พิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตการปกครอง จังหวัดอุตรดิตถ์และคณะกรรมการพิจารณาหาข้อ ยุติปัญหาแนวเขตการปกครอง จังหวัดพิษณุโลก ผู้ร่วมหารือที่สำคัญประกอบด้วย ปลัดจังหวัด นายอำเภอ ปลัดอำเภอ เจ้าพนักงานที่ดิน ป่าไม้อำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค์การบริหาร ส่วนตำบลและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล รวมทั้งตัวแทนราษฎรทั้งสองฝ่าย โดยมีการหารือ ร่วมกันสองครั้งแต่ไม่สามารถหาข้อยุติร่วมกันได้เนื่องจากตัวแทนฝ่ายชุมชนบ้านนาอินแจ้งว่าที่ ประชุมประชาคมไม่ยอมรับข้อเสนอแนวเขตปกครองของที่ประชุมร่วมฯ

(2.4) คณะกรรมการของกระทรวงมหาดไทยร่วมกับคณะกรรมการพิจารณา หาข้อยุติปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครองระหว่างจังหวัดอุตรดิตถ์และพิษณุโลก เป็นการประชุม ร่วมกันระหว่างคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตการปกครอง จังหวัดอุตรดิตถ์และ จังหวัดพิษณุโลก และคณะกรรมการของกระทรวงมหาดไทย ผู้ร่วมหารือที่สำคัญประกอบด้วย รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ผู้ตรวจราชการ กรมการปกครอง ปลัดจังหวัด นายอำเภอ ผู้อำนวยการสำนักบริหารการปกครองท้องที่ กำนัน

ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค้การบริหารส่วนตำบลและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล รวมทั้งตัวแทนราษฎรจากทั้งสองฝ่าย โดยมีการประชุมร่วมกันรวมถึงสามครั้งแต่ยังไม่สามารถหาข้อยุติร่วมกันได้ เนื่องจากตัวแทนฝ่ายชุมชนบ้านนาอินแจ้งเช่นเดิมว่าที่ประชุมประชาคมไม่ยอมรับข้อเสนอแนวเขตปกครองของที่ประชุมร่วมฯ และเสนอให้กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ตัดสินชี้ขาด

(3) การร้องเรียนต่อองค์การตามรัฐธรรมนูญในกรณีนี้คือการร้องเรียนคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเพื่อเป็นคนกลางในการรับทราบสภาพปัญหาและรับเข้ามาเจรจาไกล่เกลี่ย ประนีประนอมกัน ขณะที่การนำประเด็นปัญหาข้อพิพาทระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ เช่น กระทรวงมหาดไทย ฟ้องต่อศาลปกครองถือเป็นการใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญให้คุ้มครองสิทธิชุมชน ในกรณีที่กระทรวงมหาดไทยพิจารณาชี้ขาดและสั่งยุติกรณีปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครอง โดยชุมชนผู้ร้องคัดค้านไม่ยอมรับผลการพิจารณาชี้ขาดของกระทรวงมหาดไทยและใช้สิทธิในการฟ้องคดีต่อศาลปกครองเพื่อให้มีการเพิกถอนประกาศกระทรวงมหาดไทยนั้น ถือเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญโดยอาศัยกลไกสถาบันที่เป็นทางการเข้ามารับทราบ ทำการตรวจสอบ และร่วมแก้ไขปัญหากับชุมชน อย่างไรก็ตาม การใช้ช่องทางดังกล่าวนี้จำเป็นต้องอาศัยเวลาและความเข้าใจในกระบวนการพิจารณาซึ่งมักเป็นปัญหากับชุมชนท้องถิ่นซึ่งมีทรัพยากรจำกัด ทำให้การแก้ปัญหาคความเดือดร้อนจากประเด็นสิทธิชุมชนต้องล่าช้าออกไปอีก

ในลำดับต่อมาเป็นการพิจารณาถึงกิจกรรมที่ชุมชนเลือกใช้ในการต่อสู้กับปัญหาข้อพิพาทเขตการปกครอง สำหรับการดำเนินกิจกรรมภายใต้กระบวนการทางการเมืองเชิงสถาบัน และตัวแทนทางการเมืองที่ชุมชนบ้านนาอินใช้ในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การสร้างช่องทางการเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจผ่าน “กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน” เพื่อมุ่งขยายประเด็นตัวตนทางประวัติศาสตร์ไปสู่อาณาบริเวณทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยแนวทางสำคัญในการนำเสนอความต้องการของชุมชนผ่านเข้าสู่กลไกสถาบันซึ่งสามารถแบ่งได้เป็นสามส่วนตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น นั้น ประกอบด้วยกิจกรรมการต่อสู้ที่แตกต่างกันไป กล่าวคือ;

(1) ชุมชนบ้านนาอินริเริ่มกิจกรรมการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนจากการจับกลุ่มรวมตัวกัน วิพากษ์วิจารณ์ประเด็นปัญหาการถูกละเมิดสิทธิชุมชนที่ขาดการมีส่วนร่วมพิจารณาความเป็นไปภายในชุมชนในหมู่เครือญาติและกลุ่มบ้านใกล้เคียง โดยมีการพูดคุยขยายวงกว้างออกไปและพากันนำเรื่องเข้าหารือกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เมื่อทุกคนในชุมชนร่วมรับรู้สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น เกิดความตื่นตัวในการรวมกลุ่มปรึกษาหารือในประเด็นดังกล่าวในวงกว้างจนเป็นที่มาของการนำเรื่องเข้าสู่การพิจารณาในที่ประชุมประชาคมเพื่อให้ทุกคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาคข้อพิพาทแนวเขตการปกครองอย่างจริงจัง

การพูดคุยถกเถียงเกี่ยวกับปัญหาและข้อเสนอแนวทางแก้ปัญหาข้อพิพาทแนวเขตปกครองในที่เกิดการประชุมประชาคมนี้นับว่าเป็นกิจกรรมสำคัญที่คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดยุทธศาสตร์และแนวทางการเคลื่อนไหวต่อสู้ รวมถึงการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนได้ร่วมกันพิจารณาแล้วว่าจะช่วยทำให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้ การตัดสินใจดำเนินกิจกรรมร่วมลงชื่อเพื่อนำข้อเรียกร้องเสนอต่อทางราชการตามลำดับชั้น การตัดสินใจส่งตัวแทนเข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการร่วมหาข้อยุติปัญหาข้อพิพาทหรือการตัดสินใจไม่ส่งตัวแทนร่วมเดินสำรวจชี้แนวเขตกับคณะกรรมการร่วมฯ การรวมพลังกันออกมาปิดถนนสายหลักและชุมชนประท้วงหน้าศาลากลางจังหวัด ตลอดจนการยื่นเรื่องต่อศาลปกครองนั้น ล้วนเป็นผลมาจากการทำกิจกรรมร่วมกันปรึกษาหารือและการตัดสินใจของชุมชนในเวทีประชาคมทั้งสิ้น

(2) ผลจากการตัดสินใจร่วมกันในเวทีประชาคมซึ่งชาวชุมชนบ้านนาอินได้ร่วมกันหาทางออกต่อการปัญหาร่วมกับสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล รวมทั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ทำให้ได้ข้อสรุปเบื้องต้นว่าชุมชนจะดำเนินการตามขั้นตอนของทางราชการโดยการมอบหมายให้ตัวแทนชุมชนนำเอกสารการลงลายมือชื่อของคนในชุมชนประกอบการเรียกร้องให้ทางอำเภอพิชัยและจังหวัดอุตรดิตถ์ได้เข้ามาตรวจสอบข้อเท็จจริงในกรณีกับทางราชการมีการกำหนดแนวเขตการปกครองผิดไปจากที่คนในชุมชนเคยเข้าใจ การร่วมกันลงชื่อร้องคัดค้านและการเสนอแนวทางการแก้ปัญหาตามช่องทางปกติทั้งยื่นหนังสือร้องเรียนให้ตรวจสอบตามขั้นตอน การส่งหลักฐานยืนยันแนวเขตที่ชุมชนยึดถือดังกล่าวของชาวชุมชนบ้านนาอิน มีผลในการผลักดันให้ผู้ว่าราชการจังหวัดอุตรดิตถ์ตอบสนองโดยการตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัดเข้ามาตรวจสอบข้อเท็จจริงและประสานกับฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เข้ามาแก้ไขปัญหามาของชุมชนร่วมกัน

(3) ผลจากการร้องเรียนไปยังส่วนราชการที่เกี่ยวข้องและตัวแทนทางการเมืองในระดับท้องที่และระดับชาติ ทำให้ฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เข้ามาช่วยกันแก้ไขปัญหามาของเขตการปกครองของชุมชน โดยมีการตั้งคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตการปกครองระหว่างตำบลนาอินกับตำบลดงประคำทั้งระดับจังหวัดและระดับคณะกรรมการร่วมระหว่างสองจังหวัด รวมถึงการมีผู้แทนจากกระทรวงมหาดไทยซึ่งมีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงได้ร่วมกันตรวจสอบค้นหาและรวบรวมหลักฐานที่ถูกต้องเกี่ยวกับเขตท้องที่ปกครองเพื่อหาข้อยุติที่เป็นธรรมกับทุกฝ่าย ซึ่งคณะกรรมการร่วมฯ ดังกล่าวได้เปิดโอกาสให้ตัวแทนคนในชุมชนร่วมประชุมหารือและให้ตัวแทนชุมชนนำข้อสรุปไปปรึกษาคนในชุมชนทั้งหมดอีกครั้ง การที่ชุมชนได้เข้าประชุมหาทางออกในกรณีปัญหาร่วมกับคณะกรรมการของทางราชการถือเป็นก้าวสำคัญที่ชุมชนได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการแสดงเหตุผลและความต้องการในการกำหนดความเป็นไปของชุมชน

(4) กิจกรรมการเคลื่อนไหวต่อสู้ถือเป็นการแสดงออกเพื่อตอบโต้และกดดันให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง รวมถึงสังคมภายนอกได้หันมาสนใจปัญหาของชุมชนอย่างจริงจัง เนื่องจาก การแก้ไขด้วยกลไกราชการเมื่อไม่ได้ติดตามอย่างใกล้ชิดจะดำเนินไปอย่างล่าช้าและไม่มีที่ท่าว่า จะได้ผลสำเร็จในการได้สิทธิชุมชนกลับคืนมาตามที่ชุมชนต้องการ หลังจากมีการหารือร่วมกันใน เวทีประชาคมจนได้ข้อสรุปว่าชุมชนเลือกที่จะแสดงออกโดยมีการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวในขอบเขตที่ กำหนดทั้งโดยการร่วมชุมนุมประท้วงหน้าทำการอำเภอพิชัย การชุมนุมประท้วงหน้าศาลากลาง จังหวัดอุตรดิตถ์เพื่อติดตามความก้าวหน้าในการแก้ไขปัญหาของทางราชการ รวมทั้ง การเคลื่อน ขบวนกลุ่มผู้ชุมนุมชาวบ้านนาอินไปปิดเส้นทางสัญจรสายหลักซึ่งใช้เชื่อมต่อระหว่างจังหวัด อุตรดิตถ์-พิษณุโลก ซึ่งได้ผลสำเร็จในระดับหนึ่งที่ทำให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องเร่งเจรจากับชุมชน เพื่อรับข้อเสนอของชุมชนเพื่อนำเข้าสู่กระบวนการแก้ไขปัญหาต่อไป

กล่าวได้ว่า การประชุมประชาคมในฐานะเวทีสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนได้แสดง บทบาทการตัดสินใจร่วมกันเพื่อกำหนดแนวทางในการแสดงออกเพื่อรับมือและตอบโต้กับสภาพ ปัญหาสิทธิชุมชน สะท้อนแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่เป็นทางเลือกซึ่งเน้นย้ำถึงการ ปกครองโดยประชาชนที่มีอำนาจตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อความเป็นไปของตนเอง และเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม (Catt,1999:1) ได้กระทำการผ่านกระบวนการอภิปรายและ ถกเถียงในประเด็นสาธารณะอย่างเปิดเผย สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้โดยตรงในกระบวนการ ตัดสินใจของรัฐบาล (Hindess,2000: 34) เงื่อนไขที่สำคัญของปฏิบัติตามแนวคิดประชาธิปไตย แบบมีส่วนร่วมคือ การที่ทุกคนสามารถพูดคุย อภิปราย นำเสนอประเด็นปัญหาและแนวทาง แก้ปัญหาที่เหมาะสม สามารถตัดสินใจร่วมกันผ่านกระบวนการปรึกษาหารือโดยตรงอย่างเปิดเผย และเท่าเทียมกัน (Face-to-face Meeting) มีการแบ่งปันค่านิยมร่วมกันและมีความเป็นอันหนึ่งอัน เดียวกัน ซึ่งทำให้เกิดความตกลงร่วมกันได้ในที่สุด (Catt,1999:39-45)

การแสดงออกในลักษณะดังกล่าวถือเป็นส่วนสำคัญที่สะท้อนความเข้าใจและการ ตอบสนองที่สมาชิกในสังคมการเมืองมีต่อแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ดังนั้น การผลักดัน ให้มีการปฏิบัติในแนวทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจึงนับเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยเสริมสร้าง อำนาจให้ประชาชนจนเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้นในการมีส่วนร่วม (Cunningham,2002:123) จากแนวทางและกิจกรรมการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านนาอินดังที่กล่าวมาข้างต้น พิจารณาได้ว่ามีความสอดคล้องกับข้อสรุปการศึกษาของ ศยามล ไกรยูรวงศ์ และคณะ (2549:15-46) ที่ทำการศึกษายุทธวิธีการต่อสู้เพื่อแก้ปัญหากรณีพิพาทที่ดิน ซึ่งถือเป็นประเด็นสำคัญ ประเด็นหนึ่งที่กระทบต่อสิทธิชุมชน กล่าวคือ กรณีที่กระบวนการแก้ไขปัญหาคืบหน้ามักมาจาก ชุมชนที่เดือดร้อนรวมกลุ่มติดตามการแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การยื่นหนังสือในระดับ

พื้นที่จนถึงระดับรัฐบาล รวมกลุ่มชุมนุมเรียกร้องให้หน่วยงานรัฐเร่งรัดดำเนินการตามข้อเรียกร้อง เริ่มตั้งแต่ระดับกลุ่มหมู่บ้านและพัฒนามาเป็นเครือข่ายระดับชาติ โดยรูปแบบของการแก้ไขปัญหา และแนวทางการต่อสู้ของชุมชนมีลักษณะที่สอดคล้องกัน ดังนี้;

(1) มีการร้องเรียนต่อฝ่ายปกครองโดยทำการร้องเรียนผ่านทางกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือองค์การบริหารส่วนตำบล หากไม่ได้ผลผู้เดือดร้อนจึงจะติดต่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองในระดับ จังหวัด ต่อจากนั้นเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองจะส่งเรื่องไปยังหน่วยงานที่รับผิดชอบในระดับจังหวัด เรื่องร้องเรียนส่วนใหญ่ไม่ได้รับการแก้ไขเนื่องจากผู้ว่าราชการจังหวัดไม่มีอำนาจตัดสินใจ กรณีพิพาทจึงถูกส่งไปยังหน่วยงานรัฐส่วนกลางและรัฐบาล

(2) การร้องเรียนต่อนักการเมืองท้องถิ่น สมาชิกวุฒิสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิกวุฒิสภา รวมถึงการร้องเรียนต่อหน่วยงานรัฐในส่วนกลางและรัฐมนตรีที่รับผิดชอบโดยตรง เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่กลุ่มผู้เดือดร้อนมุ่งหวังให้มีการกดดันติดตามให้หน่วยงานรัฐแก้ไขปัญหา ผลของการดำเนินการคือ การรายงานปัญหาส่งเรื่องให้รัฐบาลเพื่อติดตามตรวจสอบแต่ไม่เป็นผลต่อการกดดันให้รัฐบาลเร่งรัดแก้ไขปัญหามากนัก ยกเว้นเรื่องที่มีการชุมนุมของผู้เดือดร้อนจำนวนมาก แต่ไม่ถึงขั้นยุติปัญหาเพราะมีอุปสรรคด้านทางกลไกของรัฐและกฎหมาย

(3) การรวมกลุ่มชุมนุมกันในที่สาธารณะเพื่อกดดันให้รัฐบาลแก้ไขปัญหา เมื่อผู้เดือดร้อนดำเนินการมาตามขั้นตอนแล้วไม่เป็นผล ทำให้ได้รับบทเรียนและประสบการณ์ในการติดตามการแก้ไขปัญหาโดยตรงและตระหนักดีว่ากลไกของรัฐเป็นอุปสรรคสำคัญในการแก้ไขปัญหา กระบวนการนี้ได้สร้างจิตสำนึกที่ต้องให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาด้วยตนเองโดยตรง การรวมกลุ่มเริ่มจากสมาชิกที่เดือดร้อนภายในชุมชนโดยมีการจัดการชุมนุมในที่สาธารณะ เช่น ตามหน่วยงานราชการ ฯลฯ เพื่อดำเนินการเรียกร้องหรือยื่นหนังสือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสร้างสถานการณ์ให้สื่อมวลชนสนใจทำเป็นข่าว กรณีเช่นนี้รัฐบาลมักจะเร่งแก้ไขปัญหาในระยะเริ่มแรก แต่หากไม่ติดตามการแก้ไขปัญหาจะล่าช้าตามเดิม

(4) การนำเรื่องเสนอร้องเรียนต่อองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ อาทิ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น เพื่อรวบรวมข้อมูลเสนอการแก้ไขปัญหาในระดับนโยบายและนำเสนอต่อรัฐบาล แต่ยังไม่มีการณีใดที่สามารถยุติปัญหาได้ โดยเป็นเพียงการเจรจาไกล่เกลี่ยประนีประนอมเท่านั้น

สิ่งที่สนใจคือ ชุมชนบ้านนาอินยังยึดติดกับกรอบกลไกเชิงสถาบันทางการมากจนขาดมุมมองความสนใจในแนวทางที่เป็นทางเลือกอย่างการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายในกรณีปัญหา

เดียวกันเพื่อสร้างกระแสสังคมให้สนใจตามข้อเสนอของ ศยามล ไกรยูรวงศ์และคณะ (2549:46) เช่น การรวมกลุ่มเป็นสมัชชาคนจน หรือสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ เป็นต้น การรวมกลุ่มลักษณะนี้เป็นการสร้างพันธมิตรกับผู้เดือดร้อนที่เผชิญปัญหาแบบเดียวกันและกับกรณีอื่นที่ประสบปัญหาแบบเดียวกัน เพื่อสร้างพลังการต่อรองกับรัฐบาลในการแก้ไขปัญหาในระดับพื้นที่และระดับนโยบายร่วมกันโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม หรือการใช้มาตรการดื้อแพ่ง ซึ่งถือเป็นขั้นตอนสุดท้ายหลังจากการสรุปประสบการณ์จากการร้องเรียนในทุกกลไกแล้วไม่ได้ผล การครอบครองพื้นที่ที่เป็นกรณีปัญหาอย่างต่อเนื่องโดยไม่ใช้วิธีการรุนแรง ตลอดจนการสร้างรูปธรรมการจัดการที่ดินโดยชุมชน เพื่อให้สาธารณชนเห็นว่าประชาชนนั้นมีศักยภาพและสามารถจัดการที่ดินได้ด้วยตัวเอง

ด้านลักษณะการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนบ้านนาอิน กล่าวได้ว่าทิศทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชาวบ้านนาอินที่อาศัยช่องทางที่เป็นทางการผ่านการร่วมมือกับตัวแทนระดับพื้นที่ภายใต้ยุทธศาสตร์การสร้างตัวตนทางประวัติศาสตร์เพื่อขยายสู่ประเด็นทางเศรษฐกิจ โดยมีทิศทางมุ่งตรงสู่ศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจของรัฐ ประกอบด้วยแนวทางต่อสู้ที่สำคัญ 3 แนวทางคือ การสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในพื้นที่ การมีส่วนร่วมในการหาข้อยุติผ่านกลไกราชการ และการร้องเรียนต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญ ถือเป็นกรกระทำโดยวิธีการตามช่องทางระบบการเมืองปกติ (Convention) ขณะที่การเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนบ้านนาอินสามารถอธิบายได้จากทฤษฎีการระดมทรัพยากร เนื่องจากการต่อสู้ของชุมชนมักอยู่บนมิติทางการเมืองที่มองการต่อสู้ของชุมชนในฐานะที่เป็นกรกระทำรวมหมู่ที่มีเหตุผล กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ขบวนการทางสังคม เป็นชุดของความเห็นหรือความเชื่อของกลุ่มคนที่นำเสนอเพื่อใช้เป็นทางเลือกในการเปลี่ยนแปลงมิติบางอย่างของโครงสร้างทางสังคมการเมือง หรือให้ได้มาซึ่งการกระจายผลประโยชน์ของสังคม ในฐานะตัวกระทำทางสังคมที่มุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบเดิมที่ติดแน่นอยู่ในสถาบันทางสังคม (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552:66)

ทั้งนี้ ชุมชนบ้านนาอินให้ความสำคัญกับการดำเนินการในรูปองค์กรที่ไม่ใช่องค์กรชุมชน แต่เป็นหน่วยงานท้องถิ่นที่ได้รับการกระจายอำนาจในการดูแลจัดการชุมชนท้องถิ่นในฐานะต้นทุนทางการเมืองที่จะนำพาชุมชนเข้าสู่พื้นที่การต่อสู้ทางการเมืองกับอำนาจรัฐที่เหนือกว่า โดยมีเงื่อนไขที่จำเป็นคือ เป็นองค์กรการเคลื่อนไหวที่มีลักษณะเป็นทางการมากกว่าองค์กรชุมชน ซึ่งจะทำหน้าที่หลักในการขับเคลื่อนเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของขบวนการชุมชน รวมทั้งมีบทบาทในการประสานงานระหว่างชุมชนกับรัฐ ขณะที่ทรัพยากรซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำเนินงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นแม้จะมีจำกัดแต่ได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากสมาชิกชุมชนทั้งในฐานะผู้สั่งการและผู้สนับสนุนซึ่งมีเป้าหมายร่วมกันในการได้มาซึ่งสิทธิชุมชน ในส่วนของวิธีการต่อสู้นั้นมีแนวทางครอบคลุมตั้งแต่การรวบรวมทรัพยากรในชุมชน โดยเฉพาะการรวบรวมกำลังคน

สำหรับการเคลื่อนไหวชุมนุมหน้าทำการส่วนราชการต่างๆ การปิดถนนเรียกร้องให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเจรจาเพื่อเร่งหาทางแก้ปัญหา ซึ่งต้องอาศัยการระดมทรัพยากรและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชุมชนอย่างมากในการสร้างอำนาจต่อรองกับโครงสร้างระบบการเมืองปกติ

5.1.4 การวิเคราะห์การบรรลุเป้าหมายการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ภายใต้ยุทธศาสตร์การสร้างช่องทางเพื่อเข้าสู่ศูนย์อำนาจโดยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน ประกอบด้วยแนวทางการต่อสู้ที่สำคัญ 3 แนวทางคือ การสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในพื้นที่ การมีส่วนร่วมในการหาข้อยุติผ่านกลไกราชการ และการร้องเรียนต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญของชุมชนบ้านนาอิน โดยมีเป้าหมายสำคัญคือ การได้มาซึ่งสิทธิในการมีส่วนร่วมปรับเปลี่ยนทิศทางในการจัดการทรัพยากรชุมชนและสิทธิในการกำหนดความเป็นไปในชีวิตของชุมชนเอง ซึ่งชาวบ้านนาอินถือเป็นสิทธิชุมชนในการดำรงความเป็นชุมชนที่มีความผูกพันกับพื้นที่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตคนในชุมชนและมีความภาคภูมิใจที่เป็นส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์ชุมชนที่เชื่อมโยงจิตใจคนในชุมชนเข้าไว้ด้วยกันมานานนับร้อยปี บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนผ่านกลไกสถาบันทางการเมืองทั้งโดยการร้องเรียนต่อนายอำเภอและผู้ว่าราชการจังหวัด รวมถึงผ่านตัวแทนทางการเมืองเพื่อนำเรื่องเข้าสู่รัฐสภา ถือเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถหยิบยกปัญหาเข้าสู่ศูนย์อำนาจการตัดสินใจของรัฐ ซึ่งทำให้เจ้าหน้าที่รัฐและผู้ที่เกี่ยวข้องหันมาให้ความสนใจ รวมทั้งร่วมกันเข้ามาดำเนินการแก้ไขปัญหาตามขั้นตอนของทางราชการ

ผลของการใช้วิธีการดังกล่าวทำให้ชุมชนบรรลุสามารถบรรลุเป้าหมายเบื้องต้นคือการได้สิทธิและโอกาสในการมีส่วนร่วมปรับเปลี่ยนทิศทางในการจัดการทรัพยากรชุมชน โดยชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในกระบวนการพิจารณากำหนดแนวเขตการปกครองให้มีความถูกต้องและเป็นที่ยอมรับจากทุกฝ่าย หลังจากที่คัดค้านประกาศกระทรวงมหาดไทยเรื่องการเปลี่ยนแปลงแนวเขตจนเป็นปัญหาข้อพิพาทระหว่างชุมชนบ้านนาอินกับกระทรวงมหาดไทย และระหว่างชุมชนบ้านนาอินกับฝ่ายตำบลดงประคำ จังหวัดพิษณุโลก ดังนั้น พิจารณาได้ว่ากลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันที่ชุมชนบ้านนาอินยึดถือใช้เป็นหลักในการต่อสู้นี้เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนสามารถบรรลุเป้าหมายได้บางส่วน เนื่องจากโดยพื้นฐานแล้วกลไกสถาบันได้มีการเตรียมกำหนดขั้นตอนในการรองรับและแก้ไขปัญหาต่างๆ ในสังคมที่แน่นอนและชัดเจน ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ความสามารถของชุมชนในการเข้าถึงช่องทางดังกล่าวและกดดันให้ส่วนงานที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินการไปตามขั้นตอนอย่างเคร่งครัด ในจุดนี้ชุมชนได้อาศัยทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและสมาชิกวุฒิสภาในฐานะตัวแทนที่นำประเด็นเข้าสู่ศูนย์อำนาจได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญที่ชุมชนบ้านนาอินหลงลืมหรือคาดไม่ถึงในช่วงตลอดระยะเวลาของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนคือ คุกรณีพิพาทของชุมชนไม่ได้มีแต่รัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่ยังมีชาวบ้านท้องถิ่น ตำบลดงประชา จังหวัดพิษณุโลก อีกฝ่ายหนึ่งเป็นคู่พิพาทกันอยู่ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าหลังจากเกิดประเด็นพิพาทขึ้นชาวบ้านทั้งสองฝ่ายไม่สามารถไม่มาหาสูกันได้สนิทใจเช่นในอดีต ทั้งที่ผู้สูงอายุในชุมชนต่างยืนยันว่าคนสองบ้านเคยรักใคร่และพึ่งพาอาศัยกันเสมอมา ด้วยเหตุนี้แม้ชุมชนจะมีการดำเนินการตามขั้นตอนการแก้ปัญหาพร้อมกับทางราชการจนครบทุกกระบวนการแล้วแต่แนวทางดังกล่าวกลับยังไม่สามารถช่วยให้ชุมชนบรรลุผลการแก้ไขปัญหาสิทธิชุมชนในการได้พื้นที่ชุมชนกลับคืนมา กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ชุมชนบ้านนาอินยังไม่ได้รับสิทธิในการกำหนดความเป็นไปในชีวิตของชุมชน การดำรงความเป็นชุมชนที่มีองค์ประกอบครบถ้วนทั้งพื้นที่ป่า บึงห่ม และพื้นที่ทำกินที่เชื่อว่าเป็นสมบัติของบรรพบุรุษสืบทอดกันมา การมีส่วนร่วมเชิงสถาบันนี้แม้จะทำให้อำนาจรัฐหันมาสนใจ มีความเข้าใจและร่วมมือแก้ปัญหา แต่ท้ายที่สุดกลับไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยเพราะอำนาจรัฐต้องให้คู่พิพาทฝ่ายบ้านท้องถิ่นยอมรับด้วยเช่นกัน

ระหว่างรอการพิจารณาและคำสั่งของศาลปกครองในกรณีพิพาทเขตการปกครอง ประสพการณ์ของชุมชนบ้านนาอินที่ได้ทำการต่อสู้เรียกร้องสิทธิชุมชนผ่านทางกลไกสถาบันที่เป็นทางการมาแล้วในหลายช่องทางและกิจกรรม ซึ่งต้องใช้เวลาและทรัพยากรของชุมชนจำนวนมาก มาตลอดระยะเวลาสิบปี ถึงทุกวันนี้กรณีพิพาทเขตการปกครองยังไม่ได้ข้อยุติในลักษณะที่ชุมชนทั้งสองสามารถยอมรับร่วมกันได้ บทเรียนที่ผ่านมาสอนชาวชุมชนบ้านนาอินว่าการอาศัยกลไกสถาบันที่เป็นทางการเพียงอย่างเดียวอาจยังไม่เพียงพอ ด้วยเหตุนี้ แนวทางที่เป็นที่เห็นพ้องต้องกันของผู้นำและชาวชุมชนบ้านนาอินคือ การพยายามแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยกลไกภายในตัวของชุมชนเอง ทุกวันนี้ชุมชนบ้านนาอินจึงนำแนวคิดในการรื้อฟื้นความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้นำชุมชนและคนในชุมชนทั้งสองให้กลับมาเป็นดังญาติพี่น้องใกล้ชิดกันเช่นในอดีต จากที่เคยขัดแย้งกันอย่างหนักถึงขั้นไม่มีใครกล้าเข้าไปมาหาสูในชุมชนของกันและกัน ไม่ช่วยเหลือกันเหมือนเมื่อครั้งคนรุ่นปู่ตายาย ให้ได้กลับมาพูดคุยจาทักทายมีความสนิทสนมใกล้ชิดกันดังเดิม

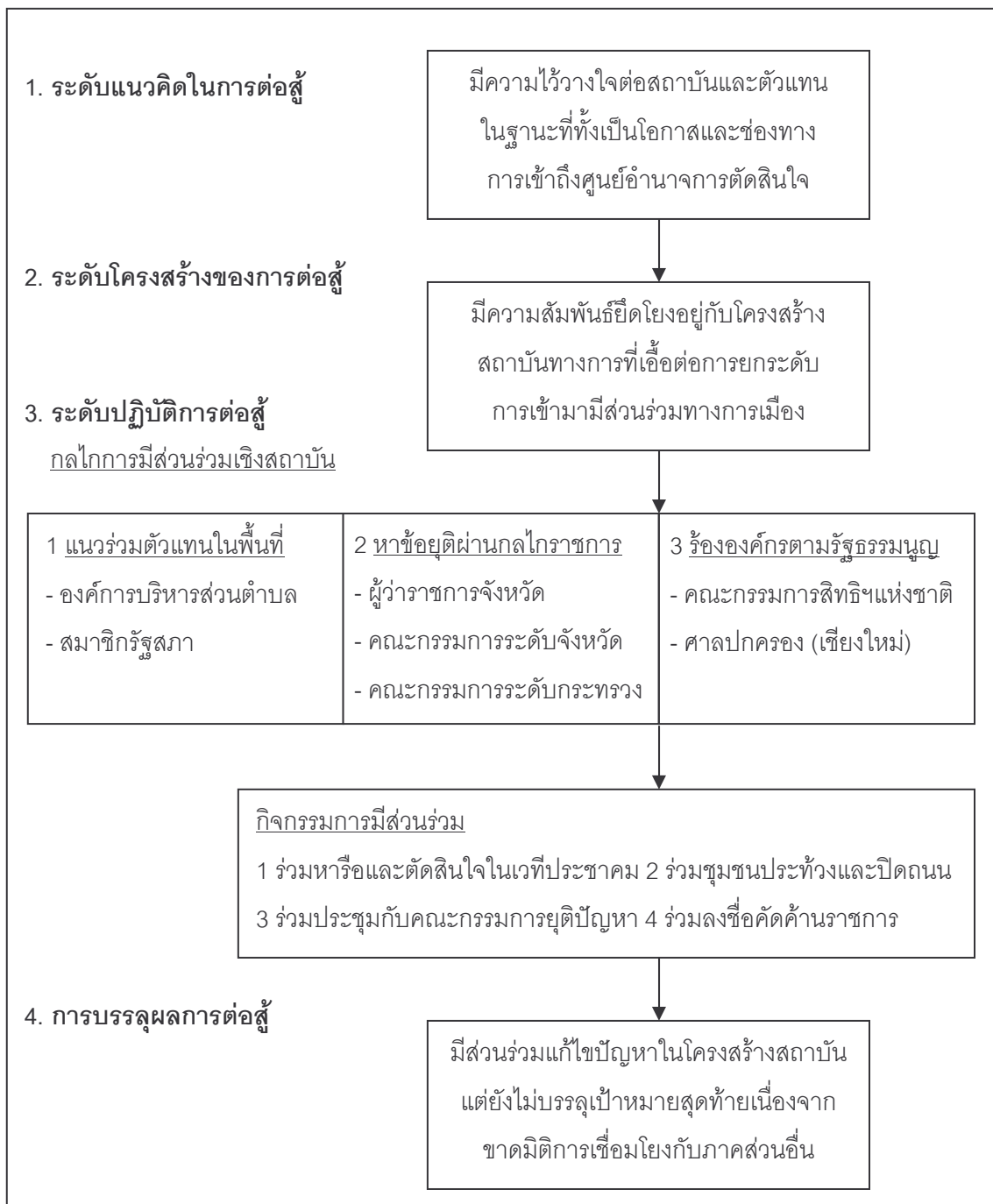
ชุมชนบ้านนาอินนำโดยองค์การบริหารส่วนตำบลนาอินจึงได้เริ่มดำเนินแนวทางในการแก้ปัญหาโดยตัวของชุมชนเอง ผู้นำชุมชนบ้านนาอินได้ประสานไปยังผู้นำฝ่ายตำบลดงประชา เพื่อร่วมงานสานสัมพันธ์การกีฬาและการจัดงานสังสรรค์ระหว่างผู้นำชุมชนและชาวชุมชนทั้งสองเป็นครั้งแรกโดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลนาอินเป็นเจ้าภาพ หลังจากที่ไม่ได้มีการติดต่อกันชั้นหามิตรมานานนับสิบปีตั้งแต่เกิดปัญหาข้อพิพาทขึ้น การจัดกิจกรรมดังกล่าวเกิดผลสำเร็จราบรื่นและตกลงที่จะจัดกิจกรรมในลักษณะนี้บ่อยครั้งขึ้นเพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสองชุมชน ซึ่งช่วยให้สถานการณ์และการแก้ปัญหาปรับเปลี่ยนไปในทิศทางที่ดียิ่งขึ้น เพื่อสานต่อเจตนารมณ์

หลังจากที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนทั้งสองชุมชนดีขึ้นแล้ว จึงมีแนวคิดที่จะให้มีการหารือร่วมกันระหว่างทั้งสองชุมชนเพื่อพูดคุยและทำข้อตกลงถึงแนวเขตที่ควรจะเป็นและทุกฝ่ายให้การยอมรับ โดยให้ชุมชนทั้งสองลงนามในข้อตกลงที่เป็นที่ยอมรับร่วมกัน เพื่อนำเสนอต่อกระทรวงมหาดไทย ได้รับทราบและดำเนินการตามความต้องการของชุมชนทั้งสองต่อไป

กล่าวได้ว่า ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาชาวชุมชนบ้านนาอินได้เรียนรู้ผ่านการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยอาศัยกลไกสถาบันทางการเมืองเป็นหลักว่าต้องสูญเสียทั้งเวลาและทรัพยากรของชุมชนเป็นจำนวนมาก ถึงทุกวันนี้กรณีพิพาทเขตการปกครองยังไม่ได้ข้อยุติในลักษณะที่ชุมชนสามารถยอมรับร่วมกันได้ จึงเป็นบทเรียนสอนชาวชุมชนบ้านนาอินว่าการอาศัยกลไกสถาบันที่เป็นทางการเมืองเพียงอย่างเดียวอาจยังไม่เพียงพอ ประกอบกับแต่เดิมทั้งสองชุมชนคู่พิพาทต่างมีความใกล้ชิดและอาศัยพึ่งพากันมายาวนานหากแต่มีความขัดแย้งกันเพราะมีการใช้อำนาจอรัฐที่ไม่เหมาะสมในการวิตรอนสิทธิชุมชน ด้วยเหตุนี้ แนวทางที่เป็นที่เห็นพ้องต้องกันของผู้นำและชาวชุมชนบ้านนาอินซึ่งโดยพื้นฐานแล้วทุกคนยินดีเชื่อฟังผู้นำและตัวแทนชุมชนที่ร่วมกับสมาชิกหาทางแก้ปัญหาโดยตลอดคือ พยายามแก้ปัญหาสิทธิชุมชนด้วยตัวชุมชนเอง โดยนำแนวคิดในการรื้อฟื้นความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้นำชุมชนและคนในชุมชนทั้งสองให้กลับมาเป็นดังญาติพี่น้องใกล้ชิดกันเช่นในอดีต และมีแนวคิดให้มีการหารือร่วมกันระหว่างทั้งสองชุมชนเพื่อพูดคุยและทำข้อตกลงถึงแนวเขตที่ควรจะเป็นและทุกฝ่ายให้การยอมรับเพื่อนำเสนอต่อกระทรวงมหาดไทยต่อไป

ประเด็นที่ชัดเจนคือ ชาวชุมชนบ้านนาอินยืนยันความคิดของตนที่ว่าปัญหาเกิดขึ้นเพราะความไม่ใส่ใจต่อสภาพข้อเท็จจริงของรัฐ การแก้ปัญหาจึงต้องแก้จากการดำเนินการของรัฐ ขณะที่ชุมชนจำเป็นต้องแสวงหาช่องทางเข้าถึงและการมีส่วนร่วมในการบอกกล่าวถึงสิ่งบกพร่องเป็นที่น่าสังเกตว่าบทบาทการเคลื่อนไหวและเรียกร้องสิทธิชุมชนของชาวบ้านนาอินนั้นถือเป็นการมีบทบาทร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่างชุมชนกับตัวแทนชุมชนในระดับท้องที่ สะท้อนความไว้วางใจของสมาชิกที่มีต่อตัวแทนของชุมชนในฐานะช่องทางในการเข้าถึงอำนาจรัฐ ขณะที่ผู้แทนชุมชนซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนมากกว่าที่จะเป็นตัวแทนของรัฐเนื่องจากต้องรับผิดชอบต่อความต้องการของคนในชุมชนซึ่งเป็คนใกล้ชิดเรือนเคียงที่ผูกพันใกล้ชิดมานานและเป็นฐานคะแนนเสียงที่สำคัญของตนนั้นมักมีกรอบความคิดในการส่งผ่านปัญหาและความต้องการของชุมชนเข้าสู่กระบวนการแก้ไขปัญหารัฐโดยตรง ด้วยเหตุนี้ แนวคิดและแนวทางการต่อสู้ทางการเมืองของชุมชนบ้านนาอินจึงมุ่งตรงไปสู่การกระทำกรบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมอยู่บนเวทีของสถาบันการเมืองที่เป็นทางการเมืองเป็นสำคัญ (แสดงในแผนภาพที่ 23)

แผนภาพที่ 23: แสดงภาพระดับการวิเคราะห์บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านนาอิน
บนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม 3 ระดับ

กล่าวโดยสรุป การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชาวชุมชนบ้านนาอินเป็นความพยายามใช้วิถีทางของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมให้ได้มาซึ่งสิทธิในมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชีวิตด้วยตนเอง การสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในพื้นที่ดังเช่นที่ร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อเป็นตัวแทนร่วมพิจารณาหาข้อยุติกรณีพิพาทร่วมกับกลไกราชการในรูปคณะกรรมการร่วมช่วยระงับข้อพิพาทของการนำกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันมาใช้ในการสร้าง

พลังในการเปลี่ยนแปลงสภาพปัญหาที่เป็นอยู่ไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่ชุมชนต้องการคือสิทธิในมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชุมชนได้เอง ความสำเร็จที่เกิดขึ้นพิจารณาได้จากการจุดประเด็นการรับรู้ถึงแง่มุมปัญหาสิทธิชุมชนที่แตกต่างออกไป แต่สิ่งที่ชุมชนได้ตระหนักร่วมกันคือ แนวทางที่ทำได้อาศัยเวลาและความอดทนสูง ขณะที่ความจริงที่ยอมรับได้ยากคือท้ายที่สุดแล้วชุมชนอาจไม่สามารถได้มาซึ่งสิทธิที่ต้องการเพราะมีหลายสิ่งที่อยู่เหนือการตัดสินใจของชุมชน ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่ชุมชนเริ่มทำมากขึ้นการสร้างสัมพันธ์อันดีกับชุมชนข้างเคียงในฐานะคู่พิพาท เพราะหากทั้งสองฝ่ายเข้าใจกันดีจะทำให้การแก้ไขปัญหารightsชุมชนร่วมกันเป็นจริงขึ้นได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการใช้กลไกสถาบันสนับสนุนบทบาทชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเองได้อย่างแท้จริง

5.2 บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน

5.2.1 การวิเคราะห์ระดับแนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ตามที่กล่าวถึงสภาพการเมืองในชุมชนบ้านห้วยหินลาดในซึ่งพิจารณาความหมายที่เป็นลักษณะความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างคนในชุมชน ภาพที่ปรากฏคือชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในต่างมีสิทธิและเสรีภาพในการแสดงออก ทั้งโดยการร่วมแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจในประเด็นที่เกี่ยวกับความเป็นไปของชุมชนได้อย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนภาพความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เท่าเทียมกันระหว่างคนในชุมชนที่ถือเป็นลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของสังคมที่มีความเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมได้อย่างชัดเจน อีกทั้งยังแสดงถึงแนวคิดทางการเมืองในชุมชนที่อยู่เบื้องหลังการดำเนินการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชาวบ้านห้วยหินลาดในได้เป็นอย่างดี ดังที่ผู้นำชุมชนและผู้มีบทบาทในการต่อสู้ร่วมกันได้กล่าวไว้อย่างสอดคล้องตรงกันกับชัยประเสริฐ โปะคะ หนึ่งในแกนนำการต่อสู้ของชุมชนว่า;

“สิ่งสำคัญที่ใช้ในการขับเคลื่อนพลังของชุมชนคือ ต้องมีแนวคิดมาก่อนแล้วจึงจะทำสิ่งต่างๆ ได้ หากเราต้องการที่จะอยู่ร่วมกับป่าอย่างยั่งยืน ทำอย่างไรถึงจะยั่งยืน แนวคิดคือทุกคนต้องช่วยกันคิดและช่วยกันทำ มองไปที่คนในชุมชนและต้องการให้ทุกคนมีส่วนร่วม เพราะการทำงานของเราร่วมใหญ่หากขาดการร่วมแรงร่วมใจจะเกิดผลสำเร็จได้ยาก การที่เราร่วมมือกันทำเพราะเราเชื่อว่าไม่มีใครดีหรือเก่งทุกอย่างเพียงคนเดียว มีคนสิบคนก็มีความดีอยู่สิบอย่าง หากเราช่วยกันทำย่อมจะได้สิ่งที่ดีกว่าทำเพียงลำพัง และเนื่องจากชุมชนของเรามีความเชื่อและวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง รวมทั้งมีจิตใจเรื่องการจัดการทรัพยากรร่วมกันที่จะนำพาทุกคนไปสู่ความยั่งยืน ปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้จึงถือเป็นข้อได้เปรียบชุมชนอื่นๆ” (ชัยประเสริฐ โปะคะ, สัมภาษณ์:22 กันยายน 2553)

แนวคิดทางการเมืองที่อยู่เบื้องหลังความพยายามให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชนของบ้านห้วยหินลาดในหรือการที่ชุมชนได้อยู่ร่วมกับป่าดังที่เคยเป็นมาในอดีต จึงเป็นการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมจากสมาชิกทุกคนในชุมชน โดยเฉพาะการพูดคุยหารือกันเพื่อหาข้อตกลงร่วมกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ดีขึ้นได้ ซึ่งเรื่องนี้ ดาวใจ ศิริ เกษนนำกลุ่มเยาวชนชุมชนบ้านห้วยหินลาดในกล่าวว่า ชุมชนแห่งนี้ยอมรับและยึดถือในหลักความเป็นประชาธิปไตยที่ทุกคนควรมีสติในการแสดงออกได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยเมื่อต้องการเลือกหรือทำสิ่งใดมักอาศัยการพูดคุยหารือกันเพื่อหาข้อตกลงร่วมกันเป็นหลัก การมีสิทธิเท่าเทียมกันจึงหมายถึงการที่ทุกคนในชุมชนสามารถที่จะแสดงออกได้อย่างหลากหลายเพื่อหาทางออกที่เหมาะสมและเกิดประโยชน์กับชุมชนโดยรวมมากที่สุด ซึ่งแนวทางดังกล่าวได้รับการยึดถือและปฏิบัติต่อกันมาทุกครั้ง ดังจะเห็นได้จากทุกกิจกรรมที่ต้องมีการดำเนินการร่วมกัน ทุกคนจะมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันในการแสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการและรับผิดชอบต่อผลที่จะตามมา ซึ่งสามารถสะท้อนถึงแนวทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมาได้อย่างแจ่มชัด

สิ่งสำคัญสำหรับแนวคิดในการทำงานของชุมชนคือ การมีส่วนร่วมจากคนทุกเพศทุกวัย ซึ่งจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจที่ตรงกันถึงเป้าหมายของชุมชนโดยเริ่มจากคนในชุมชนก่อน การยอมรับสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนจะทำให้ชุมชนไม่จำเป็นต้องไปเรียกร้องสิ่งอื่นอีกและมุ่งตรงไปสู่เป้าหมายคือ “การพึ่งพาตนเอง” เพราะหากชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ก็ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาภาครัฐอีก ด้วยเหตุนี้ การได้มาซึ่งสิทธิชุมชนอันหมายถึงสิทธิในการอยู่ร่วมกับป่าและการพึ่งพาอาศัยระหว่างชุมชนกับป่าจึงเป็นสะพานเชื่อมต่อระหว่างสัมพันธ์ทางอำนาจที่เท่าเทียมกันระหว่างคนในชุมชนกับความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชุมชนอย่างแยกไม่ออก แต่การที่จะก้าวไปถึงจุดหมายได้นั้นชุมชนบ้านห้วยหินลาดในต้องผ่านการพิสูจน์ตนเองให้ทุกคนเห็นว่าชุมชนแห่งนี้สามารถใช้พลังแห่งความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนได้อย่างถูกต้อง ซึ่งความถูกต้องนี้คือการร่วมกันทำให้เห็นจริงว่าชุมชนอยู่กับป่าได้ ดังที่ พ่อปรีชา ศิริ ผู้นำชุมชนได้กล่าวไว้ว่า;

“คนอยู่กับป่า ป่าให้ประโยชน์ เราต้องดูแลรักษาป่า พูดอย่างเดียวคงไม่มีใครเชื่อ เราต้องพิสูจน์ให้เห็นว่าเราทำได้จริง ที่สำคัญคือไม่มีใครทำคนเดียวโดยลำพังแล้วได้ผล แต่ถ้าฉันก็กำลังกันทั้งระหว่างชุมชนและกับทางราชการ เราจะสามารถรักษาป่าร่วมกันได้ ที่ผ่านมามีคนภายนอกรับรู้เรื่องราวและสิ่งที่เราทำจึงเข้าใจและสนใจเข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องการจัดการที่ดินและป่าในชุมชนของเรามากขึ้น ต่างฝ่ายต่างได้รับประโยชน์และความรู้เพิ่มขึ้นจนสามารถจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนเองได้อย่างยั่งยืน” (ปรีชา ศิริ, สัมภาษณ์: 23 กันยายน 2553)

เงื่อนไขที่สำคัญดังกล่าวเป็นภาพสะท้อนถึงความมั่นคงและความแน่นอนในแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ การที่ทุกคนสามารถพูดคุย นำเสนอประเด็นและแนวทางรับมือกับปัญหาที่เหมาะสม ทำการตัดสินใจร่วมกันผ่านกระบวนการปรึกษาหารือโดยตรงอย่างเปิดเผยและเท่าเทียมกัน มีการแบ่งปันค่านิยมร่วมกันและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนทำให้เกิดความตกลงร่วมกันได้ในที่สุด (Catt, 1999:39-45) ถือเป็นส่วนสำคัญที่แสดงความเข้าใจและการตอบสนองที่สมาชิกในชุมชนมีต่อแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ฐานคิดที่มั่นคงภายใต้แนวทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจึงอยู่ที่คนในชุมชนมีศักยภาพและมีความรับผิดชอบในการกำหนดชีวิตของตนเองได้อย่างมีเหตุผล ให้ความสำคัญกับการเปิดพื้นที่สำหรับดำเนินกระบวนการปรึกษาหารือทางการเมืองในเชิงคุณภาพ (Habermas, 1996:21-31) ซึ่งมุ่งไปสู่อิสระในการดูแลจัดการตนเองและความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้อย่างแท้จริง

นอกจากพื้นฐานแนวคิดที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางในทุกชั้นตอนและเห็นความสำคัญในการร่วมกันดูแลรักษาป่าของชุมชนเพื่อให้เกิดการดำเนินการที่ต่อเนื่องและยั่งยืนซึ่งสะท้อนภาพความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เท่าเทียมกันระหว่างคนในชุมชนแล้ว ความพยายามในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนยังทำให้เห็นแนวคิดในการสร้าง “เครือข่ายความร่วมมือ” ที่อาศัยพลังจากภายนอกเข้ามาเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน โดยดำเนินการประสานงานและทำงานร่วมกับชุมชนภายนอก เพื่อทำกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ อาทิ การดูแลรักษาป่าร่วมกัน การเข้าร่วมชุมชนและการเคลื่อนไหวทางการเมืองในวาระต่างๆ กับเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือและเครือข่ายอื่นๆ ในการเรียกร้องให้รัฐบาลให้ความสำคัญกับปัญหาของชุมชน อีกทั้งยังเป็นการเผยแพร่และทำความเข้าใจกับคนภายนอกว่าชุมชนอยู่กับป่าได้ เกิดพลังในการนำเรื่องราวของชุมชนไปทำความเข้าใจกับภาคส่วนต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น รวมทั้งเกิดการรับเอาแนวคิดเช่นเดียวกันนี้ไปใช้ดูแลรักษาป่าในพื้นที่อื่นๆ มากขึ้นด้วย

แนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมในลักษณะนี้ถือได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่อยู่บนฐานแนวคิดประชาธิปไตยที่เข้มข้นและการเข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญต่อการพัฒนาประชาธิปไตยที่มีอยู่ โดยอาศัยการร่วมมือร่วมใจในรูปเครือข่ายโยงใยทุกระดับในการแก้ไขปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้น (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545:18-20) การแสดงออกของชุมชนเพียงหน่วยเดียวย่อมไม่ได้รับความสนใจจากสังคมมากเท่าการรวมตัวกันแสดงออก แนวคิดที่ใช้ในการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนี้จึงล้วนตั้งอยู่บนฐานความหลากหลายของวิถีชีวิต วัฒนธรรมและค่านิยม เพื่อให้ภาครัฐและสังคมโดยรวมรับรองการมีอยู่ของชุมชน และยังเป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ไม่ผ่านกลไกทางการเมืองที่มีอยู่ในปัจจุบัน เนื่องจากความขัดแย้งในลักษณะนี้สลับซับซ้อนเกินกว่าที่สถาบันทางการเมืองในระบบการเมืองปกติจะจัดการได้ จึงได้แสวงหา

กลไกที่จะเปิดช่องทางการเมืองแบบใหม่ที่มีมากกว่าสถาบันและกลไกทางการเมืองปกติในระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร ,2545:11-15)

ชัยประเสริฐ โปะคะ ให้ข้อมูลว่าสิ่งที่ชุมชนทำอยู่นั้นจำเป็นต้องมีการยกระดับแนวคิดและการทำงานเสมอ เพราะการยึดถือทำแต่สิ่งเดิมๆ อาจไม่เพียงพอต่อกระแสสังคมที่เปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา การพยายามทำความเข้าใจกับทางราชการและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือที่ทุกคนช่วยกันดูแลรักษาป่านี้จึงอาจมีการปรับเปลี่ยนประเด็นการนำเสนอตามสภาพความสนใจของสังคม ระยะเวลาต่อมาชุมชนจึงหันมาให้ความสำคัญกับแนวคิดในการเคลื่อนไหวเชิงรุกที่เน้นการ “ป้องกัน” มากกว่าการ “แก้ไข” เพราะหากเน้นการแก้ไขมาก่อนดังที่เคยทำกันมาชุมชนต้องคอยตามแก้ปัญหาทุกเรื่องไม่มีที่สิ้นสุด อาทิ ที่ผ่านมามาครรัฐมีนโยบายเปิดสัมปทานป่าไม้ทำให้ชุมชนต้องวิ่งตามไปร้องเรียนกับทางอำเภอและจังหวัดเพียงลำพังเพื่อขอให้ช่วยแก้ปัญหาให้แต่ก็ไม่ได้ผลตามที่ต้องการ หรือกรณีการเรียกร้องให้แก้ปัญหาการประกาศพื้นที่ป่าสงวนทับซ้อนพื้นที่ป่าไม้ที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน เป็นผลทำให้ชุมชนต้องคอยติดตามทิศทางการเปลี่ยนแปลงของภาครัฐซึ่งมักปรับเปลี่ยนนโยบายเสมอเมื่อเปลี่ยนรัฐบาล เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่ชุมชนต้องทำต่อคือการยกระดับแนวคิดไปสู่การตอบคำถามที่ว่าชุมชนแห่งนี้จะอยู่อย่างยั่งยืนได้อย่างไร คำตอบที่ถลันกรองจากประสบการณ์การต่อสู้มานานนับสิบปีของชุมชนและเครือข่ายคือ ชุมชนต้องได้รับการรับรองสิทธิตามกฎหมายในที่ดินของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการที่ดินชุมชนได้อย่างถูกต้อง สิทธิที่ชุมชนพึงได้รับตามกฎหมายจะเป็นหลักประกันความมั่นคงของชุมชนทั้งในแง่ของการดำรงอยู่ของชุมชน และในแง่ของการจัดการผืนป่าอย่างยั่งยืน ซึ่งทั้งหมดเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่อง “ป่าชุมชนกับโฉนดชุมชน” อันหมายถึง แนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน บนพื้นฐานของการแสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจนว่าชุมชนมีแนวคิดและวิธีการในการจัดการพื้นที่ป่าไม้และที่ดินของชุมชนอย่างไรจึงจะสามารถใช้ประโยชน์จากป่าไม้และที่ดินได้อย่างยั่งยืน ถือเป็นก้าวสำคัญที่ทำให้กับชุมชนมีความมั่นคงและมีความชอบธรรมตามกฎหมายในการวางแผนจัดการที่ดินของชุมชนเอง อีกทั้งยังเป็นแนวคิดเชิงรุกที่สะท้อนภาพการเพิ่มบทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนได้เป็นอย่างดี

การพัฒนาแนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของบ้านห้วยหินลาดในนี้จึงมุ่งเน้นไปที่เรื่องของการมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าของชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้อยู่ร่วมกับป่าและสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน ซึ่งทางชัยประเสริฐ โปะคะ ได้ยืนยันว่าสิ่งเหล่านี้ได้เข้ามาอยู่ในความคิดและจิตใจของคนในชุมชนทุกคน เนื่องจากสมาชิกถูกสอนให้ยึดถือเสมอว่าธรรมชาติให้มาเพียงพอแก่ที่ชุมชนจำเป็นต้องใช้แล้ว หากต้องการมากกว่านี้เท่าไรก็ไม่มีความพอ ทุกคนต้องคิดเสมอว่าจะ

อยู่ได้อย่างไรโดยไม่ไปละเมิดสิทธิของธรรมชาติและสิทธิของคนอื่น จึงไม่ทำอะไรที่คิดถึงแต่ตนเอง ได้ประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องทำให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์ร่วมด้วย ดังเช่นการดูแลรักษาป่า เมื่อป่าคงความอุดมสมบูรณ์ ชุมชนอยู่ได้โดยมีที่อาศัยและที่ทำกิน คนด้านล่างลงไปก็ได้ประโยชน์ที่มีแหล่งน้ำและอากาศที่ดีไว้ใช้ ชุมชนแห่งนี้จึงคิดแบบง่ายๆ และทำแบบง่ายๆ ต่อเนื่องไปเรื่อยๆ เท่าที่กำลังและทรัพยากรมีอยู่เพราะหากทำเกินตัวก็เป็นไปได้ยากที่จะสำเร็จ

อย่างไรก็ตาม ความจริงที่ทุกคนต้องรับรู้ร่วมกันคือ เป็นไปไม่ได้ที่จะสามารถทำให้ทุกคนเห็นตรงกันในทุกเรื่อง การพูดคุยเพื่อหาข้อตกลงในการดำเนินงานของชุมชนจึงต้องใช้ความพยายามและอดทนเป็นอย่างมาก ต้องอธิบายให้ทุกคนรับรู้ร่วมกันว่าการแก้ปัญหาทุกอย่างต้องอาศัยเวลา อาจมีบางคนที่เห็นไม่ตรงกับคนส่วนใหญ่ซึ่งสุดท้ายจะไม่สามารถอยู่ร่วมกับคนอื่นได้ เพราะคนส่วนใหญ่ทำกันหมดหากตนไม่ทำคงไม่รู้จะอยู่ได้อย่างไร ดังนั้น กลุ่มคนในชุมชนจึงอาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มที่เข้าร่วมตั้งแต่แรก กลุ่มที่รอดูไปก่อนหากเห็นว่าดีจึงเข้าร่วม และกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยเลย ซึ่งกลุ่มหลังนี้นานไปถ้าไม่เข้าร่วมจะอยู่กับคนอื่นลำบาก เนื่องจากคนอื่นทำแต่ตนเองไม่ทำจึงไม่สามารถอยู่ด้วยกันได้เป็นธรรมดา ส่วนคนที่เข้าร่วมจำเป็นต้องยอมรับกติการ่วมกัน ถ้าไม่ทำตามจะถูกลงโทษ ในเรื่องนี้ พ่อปรีชา ศิริ ผู้นำชุมชนอธิบายว่า;

“ในชุมชนไม่ได้มีคนเห็นคล้อยตามกันทั้งหมด พวกที่ไม่เห็นด้วยเลยถ้าไม่เข้าร่วมจะอยู่กับคนอื่นลำบากเพราะคนอื่นทำแต่ตัวเองไม่ทำจึงไม่สามารถอยู่ด้วยกันได้ ส่วนคนที่เข้าร่วมต้องยอมรับกติกา ถ้าไม่ทำตามจะถูกลงโทษทั้งทางกฎหมาย มาตรการทางประเพณีหรือทางสังคม ซึ่งวิธีการทั้งหมดนำมาบูรณาการใช้ร่วมกัน แต่สิ่งที่ยากกับคนในชุมชนคือ ไม่ทำผิดศีลธรรมและจารีตประเพณี ไม่ทำให้ตัวเองกับผู้อื่นต้องเดือดร้อน ชุมชนจะไม่มีปัญหาใดๆ หากทุกคนรู้ว่าต้องรับฟังกันและยึดหยุ่นให้กัน ไม่มีใครได้ทั้งหมดหรือเสียทั้งหมด” (ปรีชา ศิริ, สัมภาษณ์: 21 กันยายน 2553)

สิ่งที่ชุมชนยึดถือจึงมีเพียงถูกกับผิดหากผิดต้องยอมรับและต้องแก้ไขให้ดีขึ้น ซึ่งแม้จะมีความไม่ลงรอยกันอยู่บ้างแต่ทุกคนที่เลือกจะอยู่ที่นี่ต้องยอมรับและตระหนักดีว่าการใช้ความรุนแรงต่อสู้กันดังที่กลุ่มคนอื่น ๆ ทำให้เห็นเป็นบทเรียนนั้นไม่ยั่งยืน แต่ให้ใช้ความพยายามและความอดทน ดั่งนิทานพื้นบ้านที่สั่งสอนทุกคนมาแต่เด็กซึ่งโดยมากจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพญาเจ้าเมืองกับลูกกำพร้าที่มักถูกเพื่อนๆ รังแกแต่ไม่ได้โกรธแค้นหรือตอบโต้ ใช้ความอดทนและสันติวิธีในการใช้ชีวิตจนมีคนเห็นความดีและได้รับผลดีในท้ายที่สุด สิ่งเหล่านี้ถือเป็นพื้นฐานสำคัญต่อความคิดทางการเมืองในชุมชนที่ทำให้ทุกคนรู้ว่าต้องรับฟังกันและยึดหยุ่นให้กันเพราะไม่มีใครได้ทั้งหมดหรือเสียทั้งหมด ทุกคนตระหนักดีว่าชุมชนจะดำรงอยู่ได้ต่อเมื่อทุกคนยอมรับกติการ่วมกัน

หันหน้าพูดคุยเพื่อทำความเข้าใจกันกับทั้งภายในชุมชน ส่วนราชการและสังคมภายนอก ซึ่งทุกคนกล่าวเป็นเสียงเดียวกันด้วยความภาคภูมิใจว่า ชุมชนแห่งนี้ใช้วิธีการสมานฉันท์กันมานานมากแล้วและได้รับรางวัลชุมชนกัลยามิตรจากการยอมรับของสังคมมากมาย

แนวคิดในการต่อสู้ของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในสอดคล้องอย่างมากกับข้อเสนอแนวคิดวัฒนธรรมของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2550:4-6) ที่ให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรเชิงจิตสำนึก โดยพยายามทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบชุมชนกับทรัพยากร ซึ่งถือว่ามีปฏิสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน โดยมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ทำหน้าที่เสมือนกลไกในการปรับตัวชุมชนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเพื่อรักษาสมดุลภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยระบบความรู้ท้องถิ่น (Indigenous Knowledge System) ในการดูแลความสัมพันธ์และการสร้างสรรค์คุณค่าซึ่งแสดงออกผ่านการจัดการองค์กรและการจัดการเชิงระบบในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับบริบทและเงื่อนไขธรรมชาติอย่างกลมกลืน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้มีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรอย่างอิสระและเสริมสร้างจิตสำนึกส่วนรวมในการระดมพลังของชุมชนท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมกันแก้ปัญหาความขัดแย้ง

จากที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เข้าใจได้ว่า การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในความหมายของชุมชนในความหมายของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในหมายถึง ความพยายามในการใช้วิถีทางของประชาธิปไตยซึ่งยึดถือแนวทางที่สันติและเรียบง่ายแต่มีพลังของทุกคนในชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการจัดการพื้นที่และวิถีการดำเนินชีวิตดั้งเดิมของชุมชน โดยการผสมผสานเข้ากับความเชื่อ วัฒนธรรม และวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเพื่อการดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งต้นน้ำลำธารอย่างยั่งยืน อีกทั้งสิทธิในการถ่ายทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้ท้องถิ่นไปยังลูกหลานให้ได้ร่วมกันสืบสานแนวคิดในการใช้วิถีชีวิตที่พอเพียง เพื่อเป็นตัวแทนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่จะต้องสืบสานและรักษาสิ่งดีงามเอาไว้ พร้อมทั้งร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นแห่งนี้ให้คงคุณค่าที่ยั่งยืนสืบไป สะท้อนรูปธรรมของการนำกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงมาใช้กำหนดและจัดการชีวิตของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ด้วยได้ด้วยตัวของชุมชนเอง

5.2.2 การวิเคราะห์ระดับโครงสร้างของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของบ้านห้วยหินลาดในเป็นการยืนยันถึงสิทธิของชุมชนที่พึงพึงอาศัยอยู่กับปามายาวนาน คนในชุมชนได้ร่วมกันใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าด้วยวิธีการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นจนเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ โดยอยู่บนฐานคิดสำคัญคือ การรักษาป่าไม้ให้คง

ความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายช่วยให้ชุมชนได้อาศัยประโยชน์หมุนเวียนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุดเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน ความผูกพันที่คนมีต่อบ้านนี้ถือเป็นสิ่งแรกที่ผูกหลอมรวมกันเป็นชุมชน สิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นการเปิดมุมมองและพื้นที่ให้กับชุมชนท้องถิ่น สามารถเข้าถึงและรับประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียม สิทธิชุมชนในแง่นี้จึงมีฐานะที่เป็นส่วนสำคัญในการสร้างและขยายบทบาททางการเมืองของชุมชนในโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน

ด้วยเหตุที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมีลักษณะเป็นชุมชนที่มีรูปแบบเป็นองค์กรทางสังคมที่มีครอบครัวมาอยู่รวมกันในอาณาบริเวณเดียวกันและมีความรู้สึกยึดโยงต่อกันทั้งความเชื่อจารีตประเพณี วัฒนธรรมและวิถีการดำรงชีวิต โดยมีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และพึ่งพากันในด้านต่างๆ จนมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ขึ้นเป็นระเบียบบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกันและถูกถ่ายทอดส่งต่อกันโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่งอันเป็นหลักประกันที่ทำให้ชุมชนสามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้อย่างราบรื่น ภาพสะท้อนความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งคือการปรับตัวเพื่อกำหนดทางเลือกของตนเองในการตอบสนองต่อปัจจัยภายนอกอันเป็นปัญหาของการจัดการทรัพยากรที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นสำคัญถือเป็นทุนทางสังคมของชุมชนแห่งนี้ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการหล่อหลอมให้เกิดแนวคิดทางการเมืองดังเช่นปัจจุบัน

การปรับตัวเข้าหาความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน สอดคล้องกับข้อเสนอของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2550:8-12) ที่ให้ทัศนะว่าความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรชุมชนท้องถิ่นตั้งอยู่บนวิถีคิดที่เน้นการมองปัญหาความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมซึ่งมีที่มาจากความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร ถือเป็นเงื่อนไขที่ผลักดันชุมชนท้องถิ่นออกจากกระบวนการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรของตนเอง การมีส่วนร่วมของชุมชนจะเกิดขึ้นได้จริงต้องแสดงนัยของความเป็นธรรมในสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างเพื่อแสดงการรับผิดชอบร่วมกันของทุกส่วนในสังคมอย่างเท่าเทียม โดยพิจารณาพลวัตของการตอบสนองโดยชุมชนท้องถิ่นที่แสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการสร้างกฎเกณฑ์ของตนเองมาใช้ในการจัดการทรัพยากรในฐานะปฏิกิริยาตอบโต้และต่อรองกับพลังอำนาจต่างๆ ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรและเพื่อเปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการจัดการทรัพยากรด้วยกระบวนการแสดงความมีตัวตนผ่านการสร้างและนิยามความหมายของ “สิทธิชุมชน”

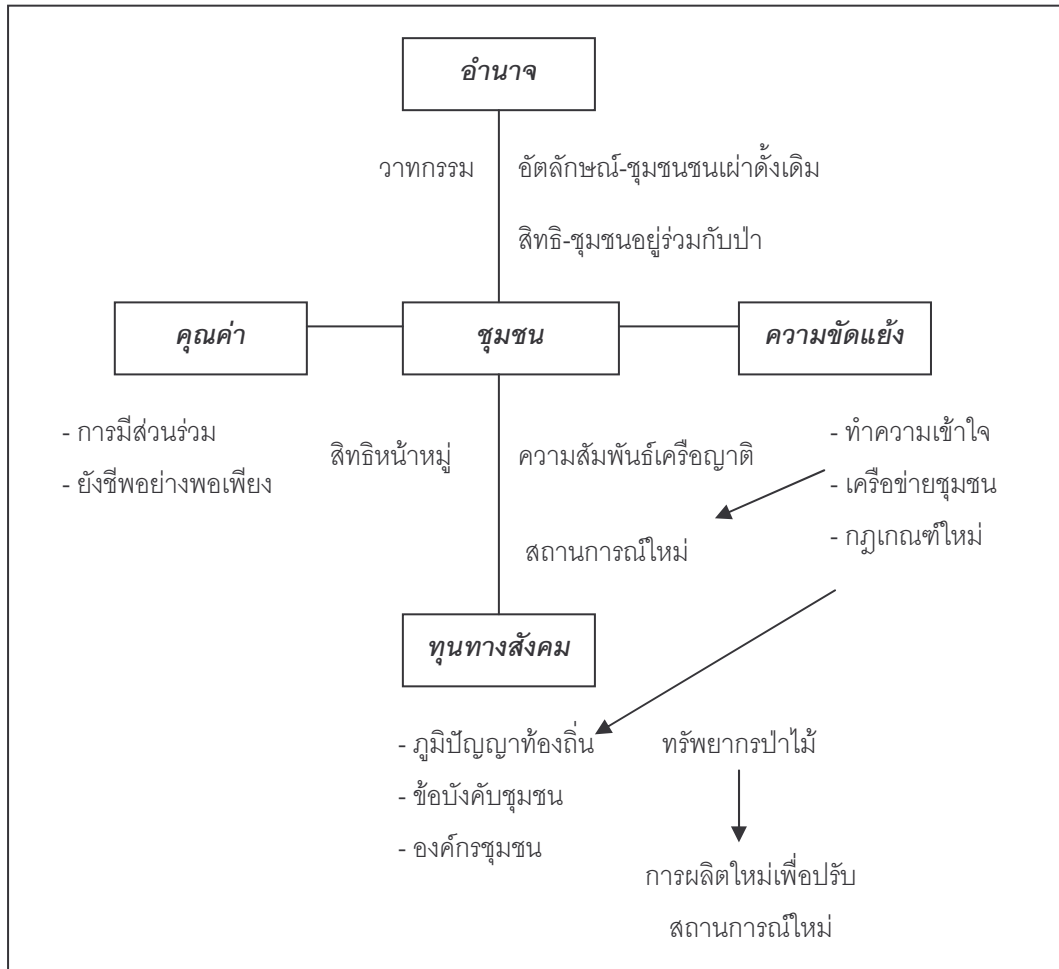
สิทธิชุมชนจึงมักอิงอยู่กับรากฐานที่มาจากคุณค่าทางวัฒนธรรมในชุมชนที่มีอยู่เดิม ผสมผสานกับการสร้างจิตสำนึกร่วมกันของท้องถิ่นขึ้นมาใหม่และมุ่งไปสู่สิ่งที่เรียกว่าสิทธิเชิงซ้อน (Complexity of Rights) หรือการอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยงานสังคมหลายๆ หน่วยบนพื้นที่เดียวกัน เช่น สิทธิในการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐและชุมชนในพื้นที่เดียวกัน สิทธิลักษณะนี้จึงเปิดกว้างสำหรับการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย เป็นหลักในการจัดการสิทธิในลักษณะที่ซ้อนทับกันได้บนหน่วยของพื้นที่เดียวกัน โดยมีลักษณะเปิดกว้างสำหรับการมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ เป็นอย่างดีมีความสำคัญมาก โดยชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการจัดการทรัพยากร ด้วยกระบวนการแสดงความคิดเห็นและการสร้างนิยามความหมายของสิทธิ การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความเข้าใจสิทธิเชิงซ้อนและลักษณะพลวัตของสิทธิ มีนัยสำคัญต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและการพัฒนาประชาธิปไตยในระดับทางตรง เพราะเป็นการช่วยเปิดพื้นที่ทางสังคมไปพร้อมกับการลดพื้นที่ของภาครัฐลงผ่านการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนด้วยตัวของชุมชนเอง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544:220-225)

ด้วยเหตุนี้ การพิจารณาระดับโครงสร้างการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ร่วมกับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนและการนิยามสิทธิชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยอธิบายบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนใน กล่าวคือ ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในพยายามเสริมสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยการสร้างลักษณะเฉพาะตัวอันเป็นอัตลักษณ์ที่ชุมชนให้มีภาพชุมชนที่ไม่ใช่ผู้ทำลายป่า แต่เป็นผู้อาศัยและพึ่งพิงป่า ดูแลรักษา และจัดการป่า โดยเน้นย้ำให้เข้าใจว่าที่ชุมชนมีภาพเช่นนั้นเพราะชุมชนมีสิ่งเฉพาะตัวที่ทำให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ นั่นคือการแสดงให้เห็นว่าเป็นชุมชนที่มีความเชื่อ มีภูมิปัญญาท้องถิ่น มีวัฒนธรรมและจารีตประเพณีที่สอดคล้องกับการดูแลจัดการป่าชุมชนให้มีความยั่งยืนและได้มีการสืบทอดวิถีการปฏิบัติดังกล่าวมาหลายชั่วอายุคน การอยู่ร่วมกับป่าของชุมชนจึงเป็นทั้งสิทธิและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเอง (แสดงในแผนภาพที่ 25)

ความพยายามในการสร้างอำนาจการจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเป็นการฉกฉวยประโยชน์จากโอกาสและอุปสรรคที่ครอบทับชุมชนในตลอดหลายสิบปีที่ผ่านมา กล่าวคือ จากสภาพความขัดแย้งกับรัฐในการแย่งชิงอำนาจการจัดการทรัพยากรในชุมชนทำให้ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในต้องแสดงความคิดเห็นที่มีคุณค่าต่อการดำรงอยู่กับทรัพยากรขึ้นมาต่อสู้คุณค่าดังกล่าวประกอบขึ้นจากลักษณะความเป็นชุมชนชาวปกากะญอที่คงความเป็นเครือญาติ และชุมชนชนเผ่าที่มีความเป็นผูกโยงกับความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีจารีตประเพณีที่คนในชุมชนยึดถือกันมาแต่ดั้งเดิมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ด้วยเหตุที่วิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนต้องพึ่งพาธรรมชาติและป่าไม้เพื่อยังชีพเป็นสำคัญ เพื่อให้คนในชุมชนระลึกถึงคุณค่า

และใช้ทรัพยากรต่างๆ อย่างเหมาะสม จึงสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากร เข้ากับการประกอบพิธีกรรมตามหลักความเชื่อและจารีตประเพณีของชุมชนในทุกขั้นตอนของระบบการผลิตและระบบการแบ่งปันกันในชุมชนในลักษณะสิทธิหน้าหมู่

แผนภาพที่ 24: โครงสร้างการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน-คุณค่าและความขัดแย้ง

ที่มา: ดัดแปลงจาก อานันท์ กาญจนพันธุ์. มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการ ทรัพยากร. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544, หน้า 220.

ภายใต้สถานการณ์ความขัดแย้งชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้อาศัย “ทุนทางสังคม” อันได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนใช้ในการดำเนินชีวิตร่วมกับผืนป่า การอยู่อย่างเรียบง่ายและพอเพียง รวมถึงการยึดมั่นในวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ด้วยแบบแผนชีวิตของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้ได้รับสืบทอดวิถีการดำเนินชีวิตการทำเกษตรแบบผสมผสานด้วยระบบการผลิตและการจัดการที่ดินในพื้นที่ป่าชุมชนที่สมดุลกับการอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติมาอย่างต่อเนื่อง มีระบบการผลิตที่มีความหลากหลายในลักษณะไร่นาสวนผสม โดยการทำไร่หมุนเวียนควบคู่กับการปลูกพืชหลากหลายชนิด เช่นเดียวกับแนวทางการสร้างองค์กรชุมชน

และเครือข่ายชุมชนเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนด้วยการนำแนวคิดการจัดการสมัยใหม่และการมีส่วนร่วมคิดและร่วมทำจากคนในชุมชน รวมทั้งเป็นการสร้างเครือข่ายในการประสานความร่วมมือและสร้างพลังอำนาจต่อรองเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชน

องค์ประกอบทางโครงสร้างตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้นชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้นำเสนอออกสู่สังคมภายนอกโดยการสร้างความเข้าใจที่ดีกับวิถีชีวิตและการดูแลจัดการป่าชุมชนซึ่งพยายามพิสูจน์ให้ทุกคนได้เห็นว่าแล้วชุมชนแห่งนี้อยู่ร่วมกับป่าได้โดยไม่ทำลายป่า แต่สามารถดูแลรักษาและจัดการผืนป่าได้ดีกว่าภาครัฐ โดยมีการหารือและดำเนินการร่วมกันในรูปแบบขององค์กรชุมชนและการสร้างกฎเกณฑ์ของชุมชนขึ้นโดยอิงกับจารีตประเพณีที่มีอยู่เพื่อให้สามารถดูแลรักษาผืนป่าที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนเอาไว้ได้โดยยังคงวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้เป็นอย่างดี หากชุมชนพึ่งพาตนเองได้โดยยอมรับในสิ่งที่มีอยู่แล้วจึงไม่มีความจำเป็นต้องต้องพึ่งพารัฐหรือไปเรียกร้องสิ่งอื่นอีก ชุมชนจึงจะสามารถดำรงอยู่ได้และได้รับการยอมรับมากขึ้น สิ่งที่ชุมชนแห่งนี้ริเริ่มดำเนินการนี้ถือเป็นการทวงสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ดังนั้น สิ่งที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในพยายามทำความเข้าใจคือชุมชนมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรด้วยแบบแผนชีวิตของชุมชนเอง

5.2.3 การวิเคราะห์ระดับปฏิบัติการในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

วิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของการต่อสู้ของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่ทุกคนได้รับการยอมรับจากสังคมภายนอกว่าสามารถดำรงชีวิตโดยเกื้อกูลอาศัยอยู่กับป่าดูแลรักษาและจัดการป่าดังที่เคยเป็นมานั้น สามารถจัดกลุ่มเป็น 3 แนวทางที่สำคัญ ประกอบด้วย การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนด้วยภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเอง การสร้างองค์กรชุมชนและชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ และการสร้างเยาวชนผู้สานต่อวิถีชุมชนอย่างยั่งยืน ชุมชนแห่งนี้ได้ร่วมกันดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่องภายใต้ยุทธศาสตร์การสร้างช่องทางเข้าสู่ศูนย์อำนาจโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงเป็นหลักและมุ่งพิสูจน์คุณค่าของชุมชนในการดูแลจัดการป่าผ่านการสร้างตัวตนใหม่ที่ผสมผสานวัฒนธรรมชุมชนเข้ากับกฎเกณฑ์ทางสังคมสมัยใหม่ในการอยู่ร่วมกับป่าจนชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน ซึ่งวิธีการต่อสู้ดังกล่าวสะท้อนภาพชุมชนที่นำแนวคิดและกระบวนการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาใช้ดังนี้;

(1) การสร้างอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชนเป็นความพยายามทำให้ทุกคนเข้าใจว่าชุมชนแห่งนี้ได้สร้างสรรค์องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกลมกลืนไปกับธรรมชาติ โดยยังคงไว้ซึ่งความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรมและแบบแผนการดำรงชีวิตด้วยวิถีการเกษตรดั้งเดิมมาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งน้ำได้อย่างเข้มแข็งและสมดุล

การใช้ชีวิตอย่างพอเพียงและอยู่อย่างเคารพธรรมชาติจึงเป็นวิถีปฏิบัติที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ได้ยึดถือมาช้านาน การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนขึ้นมาโดยมีวัตถุประสงค์ในการยืนยันสิทธิความเป็นชุมชนจึงเป็นกรอบการสร้างภาพการรับรู้ที่บุคคลภายนอกมีต่อชุมชนในลักษณะเฉพาะตัวที่มีความโดดเด่นแตกต่างจากชุมชนหรือกลุ่มคนอื่น ตลอดจนเห็นคุณค่าของการดำรงอยู่ของชุมชนซึ่งเอื้อต่อการดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายในการได้มาซึ่งสิทธิชุมชน

แนวทางการดูแลรักษาและจัดการป่าของชุมชนในแง่มุมนี้ถือเป็นการแสดงออกถึงภูมิปัญญาและการยึดมั่นในวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเพื่อใช้สนองตอบวิถีในการดำเนินชีวิตร่วมกับผืนป่ามาอย่างยาวนาน ซึ่งสะท้อนถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงเป็นหลัก ซึ่งในกรณีชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ประกอบด้วย;

(1.1) การรักษาความเป็นสังคมชนเผ่า โดยชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้อาศัยแนวทางการรักษาความเป็นสังคมชนเผ่าปกเกล้าอยู่อย่างเข้มงวด ซึ่งแสดงถึงความเป็นคนที่เรียบง่าย สามารถเข้ากับคนอื่นได้ดีและมีแบบแผนการใช้ชีวิตที่ไม่ขัดแย้งกับใคร องค์ประกอบที่สำคัญของชุมชนลักษณะนี้คือการมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการยึดถือประเพณีปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิมซึ่งช่วยยึดเหนี่ยวคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ ชุมชนมีจารีตประเพณีที่สืบทอดมาจากอดีตเป็นจำนวนมากและชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในยังคงปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด รวมทั้งมีการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีอย่างสม่ำเสมอ เมื่อผนวกรวมเข้ากับวิถีการดำเนินชีวิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติและป่าไม้เพื่อยังชีพ องค์ประกอบเหล่านี้ได้ช่วยเสริมสร้างและหลอมรวมทุกคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

(1.2) วิถีการผลิตดั้งเดิมเพื่อพึ่งพาตนเอง เป็นการสืบทอดวิถีการดำเนินชีวิต การทำการเกษตรแบบผสมผสานด้วยระบบการผลิตและการจัดการที่ดินในพื้นที่ป่าชุมชนที่สมดุลกับการอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีระบบการผลิตที่มีความหลากหลายในลักษณะไร่นาสวนผสม โดยการทำไร่หมุนเวียนควบคู่กับการปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานลงไปในพื้นที่ไร่ การดำเนินชีวิตและรูปแบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนของชุมชนช่วยรักษาสมดุลของระบบนิเวศน์และลดการเกิดภาวะโลกร้อนได้เป็นอย่างดี วิถีการผลิตดั้งเดิมเพื่อพึ่งพาตนเองนี้ถือเป็นรูปแบบการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ของชุมชนที่ทำให้เกิดการเกื้อกูลกันระหว่างธรรมชาติกับชุมชนเพื่อสนองตอบการดำรงชีวิตได้อย่างยั่งยืน

(2) การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชนความร่วมมือเป็นการนำแนวคิดการมีส่วนร่วมและเครือข่ายความร่วมมือมาใช้ในการสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชน การดำเนินงานขององค์กรชุมชนที่อยู่ในรูปคณะกรรมการชุมชนซึ่งมีการวางโครงสร้างและระบบ

การทำงานที่ชัดเจน มีการแบ่งงานกันทำทั้งภายในและภายนอกชุมชน เชื่อมโยงการทำงานร่วมกับชุมชนและภาคส่วนต่างๆ เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในวงกว้างในการพัฒนาศักยภาพในการจัดการดูแลป่าชุมชน วิธีการดังกล่าวเป็นสิ่งที่ชุมชนพยายามทำให้คนส่วนใหญ่เข้าใจและยอมรับว่าชุมชนมีความสามารถในการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนได้อย่างเป็นระบบและเชื่อถือได้ภายใต้การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคน ขณะที่การรวมพลังเป็นชุมชนเครือข่ายจากหลายกลุ่มที่เดือดร้อนทำให้กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกันซึ่งช่วยให้การผลักดันประเด็นสิทธิชุมชนซึ่งเป็นหลักประกันที่ทำให้ชุมชนอยู่กับป่าโดยชอบธรรมตามกฎหมายทำได้ดีขึ้น

ภายใต้แนวทางดังกล่าวต้องอาศัยองค์ประกอบในการสร้างความร่วมมือจากทั้งภายในและภายนอกชุมชนในหลายส่วนด้วยกัน โดยเฉพาะบทบาทของชุมชนในการสร้างความเข้มแข็งให้กับตนเองจำเป็นต้องจัดวางโครงสร้างการบริหารและการแบ่งงานกันทำอย่างเป็นระบบ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างกว้างขวางในรูปขององค์กรชุมชนที่มีคณะกรรมการชุมชนทำหน้าที่ในการจัดการดูแลทุกกิจการภายในชุมชน ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญในการร่วมกำหนดทิศทางการแก้ปัญหาพร้อมกับชุมชนเครือข่าย ซึ่งในกรณีนี้ประกอบด้วย;

(2.1) องค์กรชุมชน การดำเนินงานขององค์กรชุมชนที่อยู่ในรูปคณะกรรมการชุมชนซึ่งมีการวางโครงสร้างและระบบการทำงานที่ชัดเจน โดยมีการเลือกคณะทำงานฝ่ายบริหารและกรรมการ มีการแบ่งงานกันทำโดยมีทั้งทีมงานทำหน้าที่เก็บรวบรวมข้อมูล จัดเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้ จัดเตรียมงานประเพณี มีทีมงานที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยเฝ้าระวังไฟป่าและมีการเผยแพร่ข้อมูลของชุมชนเพื่อสร้างความเข้าใจกับคนภายนอก ซึ่งถือเป็นการพัฒนาศักยภาพในการจัดการดูแลป่าอย่างต่อเนื่อง โดยองค์กรชุมชนจะทำหน้าที่ทั้งการกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชนและแบ่งเขตการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างชัดเจนเพื่อให้ทุกคนรับรู้ร่วมกัน รวมทั้งพิจารณาถึงความคุ้มค่าและเหมาะสมของการใช้ประโยชน์จากป่าและที่ดินทำกินของชุมชน ตลอดจนเตรียมความพร้อมในการทำงานร่วมกับชุมชนสมาชิกเครือข่ายความร่วมมือ การทำงานขององค์กรชุมชนจะอิงอยู่กับผลการประชุมชุมชน โดยคณะกรรมการชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนาชุมชนทุกรูปแบบ องค์กรชุมชนถือเป็นความพยายามที่จะทำให้สังคมเข้าใจและยอมรับว่าชุมชนสามารถดูแลรักษาและจัดการป่าได้อย่างเป็นระบบภายใต้การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคน

(2.2) ข้อบังคับของชุมชน ในการจัดการเพื่อดูแลรักษาป่าของชุมชนได้มีการนำเอาความเชื่อและจารีตประเพณีที่สืบทอดและยึดถือร่วมกันมาผสมผสานและประยุกต์ใช้สำหรับกำหนดเป็นกฎข้อห้าม ระเบียบ ข้อบังคับของชุมชนที่เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อประกาศและเผยแพร่ให้ทั้งคนในชุมชนและคนภายนอกยึดถือปฏิบัติร่วมกันอย่างเคร่งครัด สาระสำคัญของ

ข้อบังคับชุมชนด้านป่าชุมชนกำหนดไว้เพื่อเป็นการห้ามไม่ให้ผู้ใดเข้ามาแผ้วถางตัดไม้และหาของป่าทุกชนิด ห้ามใช้เลื่อยยนต์และห้ามนำไม้ทุกชนิดออกจากชุมชนโดยเด็ดขาด ห้ามไม่ให้มีการเผาป่าเพื่อหาผลประโยชน์ใดๆ ทั้งสิ้น ทุกครั้งในการเผาไร่ต้องมีการควบคุมดูแลและมีการทำแนวกันไฟ ห้ามมีการซื้อขายสัตว์ป่าทุกชนิด ห้ามล่าสัตว์ป่าในเขตอนุรักษ์ รัศมีหนึ่งกิโลเมตร ห้ามจับสัตว์น้ำโดยวิธีการใช้ยาเบื่อ ใช้ไฟช็อต และปิดกั้นลำธาร นอกจากนี้ ทุกคนต้องร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญา วัฒนธรรมและจารีตประเพณีของชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การจัดการดูแลรักษาป่าและความสงบเรียบร้อยภายในชุมชนเป็นที่เข้าใจตรงกัน

(2.3) เครือข่ายชุมชน เป็นการรวมพลังชุมชนจากหลายกลุ่มที่ประสบความสำเร็จหรือใกล้เคียงกันเป็นเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชน เพื่อให้กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกันซึ่งช่วยให้การผลักดันเรื่องสิทธิชุมชนทำได้ดีขึ้น โดยเครือข่ายความร่วมมือจะเป็นเสมือนศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้และประสบการณ์รวมทั้งประสานความร่วมมือจากชุมชนสมาชิกทำให้เกิดกระบวนการร่วมกันดำเนินกิจกรรมการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนเพื่อพิสูจน์ว่าชุมชนในเครือข่ายสามารถอยู่กับป่าได้ และช่วยให้การเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อสิทธิและความเป็นอยู่ของชุมชนทำได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ปัจจุบันชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้เข้าร่วมกับ “เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ” เพื่อดำเนินงานด้านการดูแลรักษาและจัดการป่าร่วมกับสมาชิกเครือข่ายที่มาจากชุมชนหลายแห่งในภาคเหนือซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ

(2.4) ป่าชุมชน เป็นความพยายามที่จะผลักดันให้ระเบียบการดูแลรักษาป่าของชุมชนที่อยู่กับป่ามาแต่ดั้งเดิมได้รับการรับรองสิทธิตามกฎหมายในการดูแลรักษาและจัดการป่าของชุมชนต่อไป เนื่องจากการดูแลจัดการป่าโดยรัฐนั้นไม่สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพขณะที่ชุมชนซึ่งมีความผูกพันและอาศัยประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิตมายาวนานจึงควรมีสิทธิได้เข้ามามีส่วนร่วมกับรัฐในการดูแลและจัดการทรัพยากรให้มีความยั่งยืน ซึ่งนอกจากจะช่วยลดปัญหาขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนที่เคยเป็นมาแล้วยังเป็นการเสริมสร้างประสิทธิภาพในการดูแลจัดการป่าได้มากกว่าที่เป็นอยู่ หัวใจของแนวคิดป่าชุมชนจึงอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าทั้งในทางที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากป่าและการดูแลรักษาผืนป่าให้คงความสมบูรณ์ พร้อมกับการเรียกร้องการรับรองสิทธิตามกฎหมายให้ชุมชนอยู่กับป่าได้อย่างถูกต้อง

(2.5) โฉนดชุมชน เป็นการนำเสนอระบบกรรมสิทธิ์แบบใหม่ที่เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย หรือ ค.ป.ท. ซึ่งก่อตั้งขึ้นจากการรวมตัวกันของชุมชนที่เดือดร้อนเรื่องที่ดินทำกินทั่วประเทศได้เสนอให้รัฐบาลจัดทำขึ้นโดยจุดเริ่มต้นมีเป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาการสูญเสีย

ที่ดินของเกษตรกรรายย่อยและปัญหาการใช้ที่ดินที่ไม่ตอบสนองความต้องการของชุมชนให้เกิดการใช้ประโยชน์และมีการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน เนื่องจากปัญหาสิทธิในที่ดินทำกินของชุมชนทั่วประเทศ โดยเฉพาะปัญหาที่ดินทับซ้อนกับที่ดินของรัฐ เช่น พื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ หรือเขตอุทยานแห่งชาติ ได้กลายเป็นความขัดแย้งรุนแรงระหว่างชุมชนกับรัฐ โฉนดชุมชนจึงเป็นแนวทางที่จะทำให้ชุมชนซึ่งมีหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเองมีความมั่นคงในชีวิตจากหลักประกันในที่ดิน รวมทั้งได้บริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากที่ดินของชุมชนร่วมกันภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดไว้ (พงษ์ทิพย์ สำนวณจิตต์, 2553:53) ถือเป็น การยกระดับแนวคิดและการทำงานให้เพียงพอต่อกระแสสังคมที่เปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา โดยทำให้ชุมชนได้รับการรับรองสิทธิตามกฎหมายในที่ดินของชุมชน เพื่อหลักประกันที่จะสามารถจัดการที่ดินชุมชนได้อย่างถูกต้อง เป็นการขยายแนวคิดป่าชุมชนที่เชื่อมโยงเป้าหมายเดียวกันคือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน

(3) การสร้างกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเป็นความพยายามสร้างหลักประกันให้กับการดูแลรักษาป่าของชุมชนได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง โดยอยู่บนฐานคิดสำคัญคือเน้นการทำงานเชิงป้องกันมากกว่าการแก้ไข การดูแลรักษาและจัดการป่าของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเป็นงานที่ไม่มีวันสิ้นสุด หากชุมชนไม่มีการเตรียมการสำหรับอนาคตอาจมีผลต่อความยั่งยืนของผืนป่าและความมั่นคงของชุมชน กลุ่มเยาวชนจึงถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อให้เด็กในชุมชนได้รับการปลูกฝังเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชน เมื่อได้เรียนรู้จึงเกิดความรักและเข้าใจในสิ่งที่ทำ กลุ่มเยาวชนจะได้ฝึกฝนเรียนรู้จากการทำงานจริงร่วมกับผู้ใหญ่ในรูปแบบของคณะกรรมการและมีการประชุมหารือเพื่อหาข้อยุติร่วมกันเสมอ ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยเตรียมคนรุ่นใหม่ให้มีความพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม รวมทั้งยังถือเป็นกำลังสำคัญในการทำงานและร่วมสืบทอดภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชุมชนในการอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน

กลุ่มเยาวชนเครือข่ายที่สำคัญที่เยาวชนบ้านห้วยหินลาดในเข้าร่วมทำงานด้วยมักเป็นกลุ่มเยาวชนเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือซึ่งเกิดขึ้นมาพร้อมกับการรวมตัวของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่าใน 6 ลุ่มน้ำทางภาคเหนือทั้ง ลุ่มน้ำขาน ลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำวาง ลุ่มน้ำจอมทอง ลุ่มน้ำแม่แจ่ม ลุ่มน้ำลูกโดด มากกว่าหกสิบชุมชนที่ร่วมกันต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนคนอยู่กับป่า เนื่องจากชุมชนเครือข่ายล้วนได้รับความเดือดร้อนจากนโยบายการอพยพคนออกจากป่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 จนส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตที่อยู่บนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีซึ่งอาศัยเกื้อกูลอยู่กับผืนป่ามานานหลายชั่วอายุคน โดยกลุ่มเยาวชนในเครือข่ายจะทำหน้าที่ให้การสนับสนุนเรื่องการเก็บข้อมูลชุมชน ประสานงานเครือข่าย วิทยากรและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของชุมชนเครือข่ายเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องกับคนภายนอก

ในลำดับต่อมาเป็นการพิจารณาถึงกิจกรรมที่ชุมชนเลือกใช้ในการต่อสู้กับปัญหาสิทธิชุมชน การดำเนินกิจกรรมภายใต้กระบวนการมีส่วนร่วมทางตรงที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในใช้ในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การทำความเข้าใจต่อสังคมผ่าน “กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง” โดยมุ่งสร้างประเด็นในอาณานิคมทางสังคมและวัฒนธรรม ถือเป็นกรอบในการดำเนินการที่มุ่งพิสูจน์คุณค่าของชุมชนในการดูแลจัดการป่าผ่านการสร้างอัตลักษณ์และตัวตนขึ้นใหม่ โดยการผสมผสานวัฒนธรรมชุมชนเข้ากับกฎเกณฑ์ทางสังคมสมัยใหม่ในการอยู่ร่วมกับป่าที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน การแสดงออกซึ่งความต้องการของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในประกอบด้วยกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่แตกต่างกันไป กล่าวคือ;

(1) การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อและประเพณี เป็นกิจกรรมที่แสดงออกถึงวิถีปฏิบัติของชุมชนที่เชื่อมโยงกับการรักษาความเป็นชุมชนและทรัพยากรของชุมชน โดยในแต่ละพิธีกรรมจะมีความหมายอันเป็นกุศโลบายที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษชาวปกากะญอ พิธีกรรมที่สำคัญคือ “กัจจื่อ” และ “นิงซ่อ” ประเพณีการผูกข้อมือ ซึ่งผู้ใหญ่ในชุมชนจะผูกข้อมือและให้พรกับลูกหลาน ถือเป็นกุศโลบายของคนโบราณที่ต้องการให้คนในชุมชนทั้งผู้ใหญ่และเด็กมีความผูกพันและใกล้ชิดกัน ขณะที่ “หลือก่อ” เป็นการเซ่นไหว้เจ้าน้ำ เจ้าป่าและเจ้าเขา เนื่องจากชาวปกากะญอถือว่าทุกอย่างล้วนมีเจ้าของ หากจะนำมาใช้ต้องขอใช้และขอขมาที่ล่วงเกิน ถือเป็นกุศโลบายของคนโบราณที่ต้องการให้คนในชุมชนมีความยำเกรงและใช้ทรัพยากรทั้งหลายอย่างระมัดระวัง ตลอดจนรู้สึกสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรที่มีอยู่

ส่วนการทำพิธี “ออกบือโต๊ะ” พิธีกินข้าวใหม่ เป็นการกล่าวขอพรฝากเนื้อฝากตัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ดูแลรักษาผลผลิตและเมื่อกินข้าวแล้วต่อไปขอให้ได้ข้าวกลับมาเหลือเท่าเดิม หรือการรื้อฟื้นการทำพิธี “บวชป่า” ปีละหนึ่งครั้งโดยช่วงเวลาขึ้นอยู่กับการหาหรือของคนในชุมชนนั้น อาจเรียกชื่อการทำพิธีแตกต่างกันไปตามแต่ความต้องการ เช่น พิธีสืบชะตาป่า พิธีเปิดแนวไฟป่า การทำเวทที่ไร่หมุนเวียน เป็นต้น ถือเป็นการสร้างสรรค์ถ้อยความที่ต้องการจะสื่อสารกับทุกคนในชุมชนและคนนอกชุมชนตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ทางสังคม แต่ล้วนมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือเป็นการสร้างความยำเกรงเพื่อป้องกันไม่ให้ใครเข้ามาทำลายป่า ในการทำพิธีจะมีการเชิญชุมชนเครือข่ายเข้าร่วมเป็นสักขีพยาน ซึ่งเครือข่ายนี้ขยายออกไปจนครอบคลุมถึงจังหวัดเชียงใหม่และแพร่ โดยเครือข่ายเหล่านี้นอกจากจะเป็นกำลังในการทำกิจกรรมของชุมชนได้มากขึ้นแล้ว ยังทำให้เกิดพลังอำนาจในการต่อรองกับส่วนราชการที่เกี่ยวข้องได้ดียิ่งขึ้น

(2) การทำการเกษตรแบบผสมผสาน เป็นกิจกรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สร้างสรรค์กิจกรรมการผลิตที่เอื้อต่อการรักษาป่าในรูปของด้วยการจัดการที่ดินในพื้นที่ป่าชุมชนที่

สมดุลกับการอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติ โดยเฉพาะ “ไร่หมุนเวียน” ที่แสดงถึงการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติอย่างแท้จริง โดยมีลักษณะการใช้ที่ดินแบบสิทธิหน้าหมู่บ้านหรือการใช้ที่ดินร่วมกัน ซึ่งในแต่ละปีจะหมุนเวียนการใช้ประมาณร้อยละสองของพื้นที่ทั้งหมดสำหรับทำข้าวไร่ ด้วยรูปแบบการผลิตที่แน่นอนและการหมุนเวียนใช้ที่ดินภายในขอบเขตชัดเจนเป็นระบบ การปลูกพืชหลากหลายชนิดทั้งที่เป็นอาหารและสมุนไพรกลมกลืนกันไปในพื้นที่เดียวกันนี้ นอกจากจะช่วยให้คนในชุมชนเก็บเกี่ยวผลผลิตมาไว้บริโภคในครัวเรือนอย่างเพียงพอแล้วยังนำส่วนเกินไปขายสร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้อีกทางหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นการผลิตที่สร้างสมดุลในระบบนิเวศน์ผ่านการจัดการระบบไร่ชากหรือไร่เหล่า การฟื้นตัวของไร่เหล่าช่วยทำให้ป่าฟื้นความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมา เป็นการสร้างแหล่งอาหารที่เอื้อต่อการเกิดความหลากหลายของพันธุ์พืช สามารถรักษาพันธุ์พืชดั้งเดิมและรักษาความสมบูรณ์ของผืนป่าเอาไว้ได้ ดังนั้น การทำไร่หมุนเวียนจึงถือเป็นกิจกรรมที่แสดงออกถึงการต่อสู้ผ่านรูปแบบการผลิตที่มีการจัดการระบบนิเวศน์ที่ยั่งยืน

(3) กิจกรรมการดำเนินงานขององค์กรชุมชนจะอยู่ในรูปคณะกรรมการชุมชนซึ่งมีการวางโครงสร้างและระบบการทำงานที่ชัดเจน มีการแบ่งงานกันทำโดยมีทั้งทีมงานทำหน้าที่เก็บรวบรวมข้อมูล จัดเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้ จัดเตรียมงานประเพณี มีทีมงานที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยเฝ้าระวังไฟป่า และมีการเผยแพร่ข้อมูลของชุมชนเพื่อสร้างความเข้าใจกับคนภายนอก รวมทั้งการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนด้วยการนำแนวคิดการมีส่วนร่วมมาจัดการดูแลความเป็นไปของชุมชนอีกทางหนึ่ง ทั้งนี้ ในทุกวันที่ 10 ของทุกเดือนจะจัดให้มีการประชุมคณะกรรมการชุมชนซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน มีกรรมการ 8 คน และมีผู้นำชุมชนเป็นที่ปรึกษา ถือเป็นเวทีหลักที่ทำให้ในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาและตัดสินใจในกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน เรื่องที่พิจารณาโดยมากมักเป็นกิจกรรมตามช่วงเวลาต่างๆ เช่น การหารื้อและแบ่งหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมของชุมชน การพิจารณาเกี่ยวกับการทำงานดูแลป้องกันไฟป่า หรือลำดับในการลงแขกทำงานเก็บเกี่ยวผลผลิตในที่ทำกินของคนในชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสร่วมรับฟังและแสดงความคิดเห็นก่อนที่จะทำการตัดสินใจและดำเนินการร่วมกัน

ในส่วนของกิจกรรมการดูแลรักษาป่านั้นถือเป็นหน้าที่สำคัญที่คนในชุมชนต้องร่วมแรงร่วมใจกันทำเป็นประจำ เริ่มตั้งแต่ก่อนเข้าหน้าแล้งในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม โดยการระดมคนทั้งชุมชนทำแนวกันไฟรอบป่าโดยใช้ไม้กวาดแห้งกวาดใบไม้แห้งทำเป็นแนวกว้าง 5-6 เมตร ยาวกว่า 20 กิโลเมตร สร้างหอคอยเฝ้าระวังไฟป่า ร่วมกันเป็นอาสาสมัครออกตรวจตราเพื่อสอดส่องดูแลป้องกันการบุกรุกจากบุคคลภายนอกวันละ 2 คน และเมื่อเกิดเหตุไฟไหม้ป่าไม่ว่าจุดใดและเมื่อใด ทุกคนจะรีบเข้าป่าไปช่วยกันช่วยกันดับไฟในทันที ในขณะที่การใช้ประโยชน์จากป่าถือเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ชุมชนมีการดูแลอย่างเคร่งครัด ทุกคนที่ต้องการตัดไม้เพื่อนำมาใช้สอยต้องขอ

อนุญาตกับกรรมการชุมชนเพื่อทำการพิจารณาว่าจะสามารถใช้ประโยชน์จากจุดใด จำนวนมากน้อยเพียงใด เพื่อที่ว่าเมื่อนำมาใช้แล้วคุ้มค่าเกิดประโยชน์มากที่สุด

(4) กิจกรรมการสร้างความร่วมมือกับภายนอก เป็นเรื่องสำคัญที่มีความจำเป็นต้องเปิดชุมชนเพื่อประสานงานและทำงานร่วมกับชุมชนอื่นๆ หรือทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชน โดยเริ่มจากการสร้างเครือข่ายจากการสร้างเครือข่ายชาวปกาก่อญอร่วมกับชุมชนใกล้เคียงกันในการดูแลรักษาป่าร่วมกับชุมชนบ้านห้วยหินลาดนอก ชุมชนห้วยไร่ ชุมชนห้วยงูและชุมชนแม่ปู้น้อย โดยแต่ละชุมชนจะเชิญตัวแทนชุมชนเครือข่ายมาพบปะเยี่ยมเยียนและเข้าร่วมกิจกรรมที่แต่ละชุมชนจัดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ การรวมตัวกันของชุมชนที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกันในรูปเครือข่ายชุมชนจึงถือเป็นส่วนสำคัญในการสร้างพลังอำนาจต่อรองกับรัฐเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนให้มีหลักประกันในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับป่าโดยชอบธรรมตามกฎหมาย

เครือข่ายความร่วมมือนี้เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ช่วยประสานความร่วมมือจากชุมชนสมาชิกโดยการวางแผนและร่วมกันดำเนินกิจกรรมในการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนเพื่อพิสูจน์ว่าชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ เครือข่ายชุมชนยังพัฒนารูปแบบการผลิตทางการเกษตรบนพื้นที่สูงอย่างยั่งยืนโดยมีการสร้างงานวิจัยให้เกิดผลเป็นรูปธรรมและนำเสนอเป็นทางเลือกรูปแบบการผลิตที่มีความเหมาะสมในแต่ละชุมชน ตลอดจนมีการเตรียมความพร้อมในการสร้างผู้นำเครือข่ายความร่วมมือในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจกับสังคมในวงกว้าง รวมทั้งทำการเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายของรัฐที่อาจส่งผลกระทบต่อสิทธิของชุมชนเครือข่าย

การเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายรัฐของเครือข่ายชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นเพราะชุมชนต้องการกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เป็นปัจเจก หากแต่ต้องการสิทธิและหลักประกันทางกฎหมายในการอยู่ร่วมกับป่า โดยการเคลื่อนไหวครั้งสำคัญเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ.2548 โดยการเดินเท้า “ปกาก่อญอเพื่อป่าชุมชน” จากอำเภอเชียงดาวถึงพระบรมมหาราชวัง ใช้เวลารวม 59 วัน เพื่อพิสูจน์ความตั้งใจที่จะนำเสนอแนวคิดป่าชุมชนและเพื่อแลกเปลี่ยนเรื่องป่าชุมชนกับผู้คนที่มีโอกาสได้พบระหว่างทาง ซึ่งเป็นการเผยแพร่ความคิดและทำความเข้าใจว่าคนอยู่กับป่าได้ นอกจากนี้ ชุมชนยังเข้าร่วมชุมนุมกับกลุ่มสมัชชาคนจนที่หน้าทำเนียบรัฐบาลนาน 99 วัน แม้เรื่องที่เกี่ยวข้องอาจมีรายละเอียดต่างกันไป แต่สำหรับชุมชนบ้านห้วยหินลาดในการร่วมเคลื่อนไหวกับชุมชนเครือข่ายเป็นการเรียกร้องการรับรองสิทธิตามกฎหมายให้คนอยู่กับป่าได้ ซึ่งเป็นความต้องการให้สิทธิดังกล่าวเป็นของชุมชนร่วมกัน ทุกคนได้คิดและทำร่วมกันเพื่อดูแลรักษาป่าของชุมชน การเคลื่อนไหวดังกล่าว

จึงเป็นการรวมพลังจากหลายกลุ่มที่เดือดร้อนทำให้กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกันซึ่งช่วยให้การผลักดันเรื่องป่าชุมชนทำได้ดีขึ้น

(5) การจัดการโฉนดชุมชน ในทางปฏิบัติแล้วแต่ละชุมชนสามารถพัฒนารูปแบบการจัดการโฉนดชุมชนที่แตกต่างกันออกไปได้ โดยสิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์เป็นรายบุคคลของโฉนดชุมชนจะถูกควบคุมดูแลโดยระเบียบที่กรรมการชุมชนจัดทำขึ้น สำหรับชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเริ่มจากการกำหนดพื้นที่ออกโฉนดชุมชนโดยมีการตั้งกรรมการชุมชน จำนวน 15 คน ร่วมกันพิจารณา เมื่อแล้วเสร็จต้องส่งให้ส่วนงานในท้องที่ให้การรับรองเป็นลำดับขั้นไป เริ่มจากองค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอ และจังหวัด จากนั้นจึงส่งให้สำนักนายกรัฐมนตรียพิจารณา โดยมีการตั้งคณะทำงานเข้าไปตรวจสอบความถูกต้องและชัดเจนตามที่เสนอมาอีกครั้งชุมชนต้องทำความเข้าใจกับทางราชการและส่งตัวแทนไปชี้แจงตามเวทีต่างๆ ถึงแนวทางที่ทำอยู่ รวมทั้งสำรวจพื้นที่ป่าและที่ทำกินของชุมชนด้วยตนเองทั้งหมดแล้วนำแผนที่ของทางราชการมาเทียบกับแผนที่ของชุมชน โดยรัฐดำเนินการเพียงตรวจสอบความถูกต้องและให้การรับรองเท่านั้น

สำหรับรูปแบบในการจัดการโฉนดชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในกำหนดให้แบ่งเป็นสองส่วนคือ (1) ที่ดินที่เป็นของชุมชนร่วมกันซึ่งมีคณะกรรมการชุมชนดูแลอยู่ และ (2) ที่ดินส่วนตัวที่มีคณะกรรมการจัดการที่ดินดูแลอยู่ซึ่งมีข้อกำหนดว่าหากไม่ต้องการใช้ประโยชน์แล้วต้องขายคืนให้ชุมชนผ่านทางธนาคารที่ดินของชุมชนเท่านั้น ธนาคารที่ดินจะทำหน้าที่รวบรวมเงินจัดตั้งเป็น “กองทุนชุมชน” เตรียมไว้สำหรับซื้อที่ดินที่ต้องการขายเก็บไว้ กรรมการจัดการที่ดินจะพิจารณาคนในชุมชนที่ต้องการที่ดินและควรได้รับสิทธิในการซื้อที่ดินไปทำประโยชน์โดยทำการซื้อกับธนาคารที่ดินเท่านั้น ระเบียบการพิจารณาจะถูกกำหนดโดยกรรมการจัดการที่ดินโดยคนในชุมชนร่วมรับรู้และให้ความเห็นชอบด้วยเพื่อป้องกันการซื้อขายที่ดินชุมชนโดยพลการ

สำหรับกฎระเบียบการจัดการที่ดินทำกินโฉนดชุมชนบ้านห้วยหินลาดในถูกกำหนดโดยคณะกรรมการจัดการที่ดินซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ (1) ด้านสิทธิให้มีการบริหารจัดการที่ดินทุกแปลงในรูปแบบกรรมสิทธิ์ร่วม (2) ด้านการบริหารจัดการอย่างยั่งยืน กำหนดให้มีกฎระเบียบการจัดการที่ดินทำกินเป็นลายลักษณ์อักษร โดยให้มีการสำรวจข้อมูลรายละเอียดและจัดทำขอบเขตที่ดินทำกินลงในแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ ทำการปักหลักหมุดในพื้นที่เพื่อแสดงแนวเขตที่ดินที่ดินสามารถเป็นมรดกตกทอดแก่ลูกหลานได้ โดยต้องแจ้งคณะกรรมการเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดิน ด้วยเหตุนี้ ชุมชนจึงต้องมีคณะกรรมการทำหน้าที่ตรวจสอบและบริหารจัดการที่ดินให้เป็นไปตามกฎระเบียบและข้อบังคับของชุมชน ซึ่งการแก้ไขกฎระเบียบให้ทำได้โดยมติของคณะกรรมการเครือข่าย 3 ชุมชน และ (3) ด้านการทำประโยชน์ในที่ดินของชุมชน

การจัดการธนาคารที่ดินชุมชนบ้านห้วยหินลาดเครือข่าย 3 ชุมชนกำหนดให้มีการเก็บออมเงินจากสมาชิกร่วมกันโดยคิดเป็นไร่ละ 1 บาท/เดือน เพื่อนำมาใช้เป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินกิจกรรมต่างๆภายในชุมชนและเป็นค่าดำเนินการประสานงาน ค่าเดินทางและค่าอาหารของคณะทำงานติดตามนโยบาย โดยในส่วนของบ้านห้วยหินลาดในและบ้านผาเยื้องให้มีการเก็บออมเงินจากสมาชิกร่วมกันโดยคิดคนละ 10 บาท/เดือน ในส่วนของบ้านห้วยหินลาดนอก มีการออมเงินจากสมาชิกร่วมกันโดยคิดครอบครัวละ 10 บาท/เดือน ให้มีการประชุมร่วมกันเพื่อจัดสรรเงินส่วนหนึ่งที่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาคีอื่นเก็บเข้ากองทุนธนาคารที่ดินซึ่งเป็นกองทุนที่ใช้สำหรับการจัดซื้อที่ดินทำกินที่สมาชิกในชุมชนต้องการจะขายโดยต้องผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการชุมชนซึ่งกำหนดให้มีการเปลี่ยนมือเฉพาะภายในชุมชนเท่านั้น

(6) กิจกรรมของกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ การดำเนินงานของกลุ่มเยาวชนมีรูปแบบเป็นคณะกรรมการซึ่งคล้ายคลึงกับองค์กรชุมชนที่มีการแบ่งหน้าที่กันในกลุ่มสมาชิกทุกคน มีการประชุมกันในวันที่ 19 ของทุกเดือน โดยเป็นการหารือในเรื่องที่เข้าร่วมประชุมชุมชนว่าจะเข้าไปมีบทบาทอย่างไรในกิจกรรมของชุมชน และเรื่องการทำกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนว่ามีความตั้งใจจะทำกิจกรรมใด เช่น การจัดกิจกรรมให้ความรู้เด็กๆ ตามบ้านโดยแบ่งกันไปตามความถนัดหรืออาจเชิญวิทยากรภายนอกมาให้ความรู้ในการพัฒนาทักษะต่างๆของเยาวชน งานที่สัมพันธ์กับผู้ใหญ่โดยตรงมักเป็นงานป้องกันไฟฟ้า การทำแนวกันไฟโดยรอบป่าชุมชน มีการจัดกลุ่มเป็นเวรยามเฝ้าระวังไฟป่าผลัดเปลี่ยนกันไปประจำจุดเฝ้าระวังตลอดทั้งวันทั้งคืน การดำเนินกิจกรรมในเรื่องอื่นๆจะเป็นการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนจากผู้สูงอายุในชุมชน เช่น เรียนรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้พืชสมุนไพรในป่าชุมชนและการเก็บรักษาพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เรียนรู้เรื่องการทอผ้า การอ้อทาและนิทานพื้นบ้านที่แฝงแง่คิดของการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่า เป็นต้น

ภาระหน้าที่หลักของกลุ่มเยาวชนคือการทำความเข้าใจกับคนภายนอกที่เข้าใจว่าชุมชนเป็นผู้ทำลายป่า โดยจะจัดทำเอกสารเผยแพร่ให้กับคนภายนอกที่เข้ามาเยี่ยมชมในชุมชน เพื่อให้คนรับทราบข้อมูลและเข้ามาเห็นได้มาสัมผัสวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่สำคัญคือทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น โดยกลุ่มเยาวชนมีการสร้างความร่วมมือและทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มเยาวชนจากชุมชนเครือข่ายในจังหวัดทางภาคเหนือซึ่งโดยมากเป็นชุมชนปกากะญอด้วยกัน โดยมีการจัดกิจกรรมสืบสานวิถีชีวิต ความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีของคนบนที่สูง เช่น การอ้อทา การเรียนตัวเขียนปกากะญอ การทำไร่หมุนเวียนและการบวชป่า เป็นต้น มีการเสวนาเครือข่ายเป็นประจำทุก 3 เดือน เพื่อหารือในสิ่งที่ทำไปว่ามีปัญหาอุปสรรคอย่างไรและตั้งใจจะทำอะไรในอนาคต รวมทั้งมีการส่งตัวแทนกลุ่มเข้าไปในชุมชนเครือข่ายเพื่อให้การสนับสนุนการวางระบบการทำงานและให้ความรู้ในการเผยแพร่และนำเสนอผลงานให้กับเยาวชนในชุมชนเครือข่าย

เพื่อเป็นการสร้างพลังในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ทำหน้าที่ประสานงานเครือข่าย อดทนอดกลั้นและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของชุมชนเครือข่ายเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องกับคนภายนอก เพื่อเป็นกำลังในการร่วมสืบสานภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน

สำหรับกลุ่มเยาวชนเครือข่ายที่สำคัญที่เยาวชนบ้านห้วยหินลาดในเข้าร่วมทำงานด้วยมักเป็นกลุ่มเยาวชนเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือซึ่งเกิดขึ้นมาพร้อมกับการรวมตัวของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่าใน 6 ลุ่มน้ำทางภาคเหนือมากกว่าหกสิบชุมชนที่ร่วมกันต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนคนอยู่กับป่า โดยกลุ่มเยาวชนในเครือข่ายจะทำหน้าที่ให้การสนับสนุนเรื่องการเก็บข้อมูลชุมชน ประสานงานเครือข่าย อดทนอดกลั้นและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารของชุมชนเครือข่ายเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องกับคนภายนอก นอกจากนี้ ยังร่วมกันทำกิจกรรมพัฒนาศักยภาพทั้งทักษะการพูด การเป็นผู้นำ และการพัฒนาแนวคิดการทำงานร่วมกับชุมชนเครือข่าย เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน โดยการสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนในชุมชนเครือข่ายได้ศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับความเป็นมา ความเชื่อ วัฒนธรรมและจารีตประเพณี รวมทั้งทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาและทรัพยากรของชุมชน มีความรู้ความเข้าใจและเกิดความภาคภูมิใจในวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน

วิธีการดังกล่าวมาข้างต้นสัมพันธ์กับข้อเสนอของ ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2552:152-154) ที่ได้รวบรวมยุทธวิธีการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยพิจารณาได้จากทั้งความแตกต่างของระดับการทำทลายและระดับของความไม่แน่นอน ในส่วนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในกล่าวได้ว่าทิศทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่ใช้กลไกการมีส่วนร่วมทางตรงในการจัดการชีวิตของชุมชน โดยการสร้างอัตลักษณ์ด้วยภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเอง และการสร้างองค์กรชุมชนและชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ รวมทั้งการสร้างเยาวชนผู้สานต่อวิถีชุมชนอย่างยั่งยืนนั้น ถือเป็นวิธีการตอบโต้ระบบการเมืองปกติ (Disruption) ซึ่งถือเป็นวิธีการแสวงหาหนทางในการต่อสู้กับความไร้อำนาจและการไร้โอกาสจากการติดอยู่ภายใต้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน วิธีการนี้เป็นแหล่งทางอำนาจที่สำคัญของขบวนการทางสังคมและนวัตกรรมของการต่อสู้ แต่นับว่ามีต้นทุนทั้งด้านทรัพยากรและความเสี่ยงต่อความไม่แน่นอนสูง รวมทั้งเรียกร้องความสามารถในการคิดค้นรูปแบบและวิธีการใหม่ๆ ในการเคลื่อนไหวของเครือข่ายเสมอ

ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ความสามารถในการขับเคลื่อนและสร้างสรรค์ การเลือกใช้วิธีการใดก็ตามไปในทิศทางที่จะดึงดูดผู้เข้าร่วม ผู้สนับสนุน สร้างและขยายเครือข่ายและสามารถสร้างกรอบโครงสร้างหลัก ซึ่งต้องมีพื้นฐานอัตลักษณ์ร่วมของความเป็นขบวนการเดียวกัน ทั้งนี้กระบวนการดังกล่าวล้วนอยู่ภายใต้บริบททางการเมืองหรือโครงสร้างโอกาสทางการเมืองซึ่งแปร

เปลี่ยนไปในช่วงเวลาต่างๆ กัน ทำให้สิ่งที่ท้าทายขบวนการทางสังคมคือ ความสามารถที่จะสร้างขยายและรักษาโอกาสทางการเมืองเอาไว้ได้ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552:155-158) ขณะที่การเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในสามารถอธิบายได้จากแนวคิดขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movements) เนื่องจากมีมิติเกี่ยวกับค่านิยม วัฒนธรรมและการกำหนดวิถีชีวิตที่หลากหลายขึ้นมาเป็นทางเลือก ถือเป็นกรกระทำรวมหมู่ที่มุ่งปลดปล่อยตัวเอง ออกจากการครอบงำของรัฐและสะท้อนภาพความขัดแย้งที่รัฐพยายามควบคุมรูปแบบการใช้ชีวิต การจัดการทรัพยากร รวมถึงระบบวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

การเคลื่อนไหวทางสังคมในลักษณะนี้ถือเป็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่อยู่บนฐานแนวคิดประชาธิปไตยที่เข้มข้นและเข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญต่อการพัฒนาประชาธิปไตย โดยอาศัยการร่วมมือร่วมใจในรูปเครือข่ายชุมชนโยงใยในหลากหลายระดับเพื่อแก้ไขปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้น (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545:18) ความขัดแย้งลักษณะใหม่ที่เกิดขึ้นนี้ตั้งอยู่บนฐานความหลากหลายของวิถีชีวิต วัฒนธรรมและค่านิยม ที่สลับซับซ้อนเกินกว่าที่สถาบันทางการเมืองในระบบปกติจะจัดการได้ การแสวงหากลไกทางการเมืองแบบใหม่ที่มากกว่าสถาบันและกลไกทางการเมืองปกติจึงเกิดขึ้นพร้อมกับการเพิ่มบทบาทของชุมชนที่เน้นการยอมรับการมีอยู่ของชุมชนจากรัฐและสังคมโดยรวม การเคลื่อนไหวทางสังคมในลักษณะนี้ไม่ได้ต้องการแย่งชิงอำนาจรัฐ แต่ต้องการสร้างกฎเกณฑ์ชุดใหม่และสร้างค่านิยมใหม่ในประเด็นเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและสิทธิที่เท่าเทียมกัน ซึ่งถือเป็นการต่อสู้ในอาณาบริเวณ “อัตลักษณ์และวัฒนธรรม” หรืออยู่ในพื้นที่ทางสังคมมากกว่าเป็นการต่อสู้ในอาณาบริเวณ “การเมืองและเศรษฐกิจ” (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2545:11-15) ด้วยข้ออธิบายดังกล่าวทำให้พิจารณาได้ว่าบทบาทการต่อสู้ของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในนั้นดำเนินไปในลักษณะเดียวกับขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ด้วยเช่นกัน

5.2.4 การวิเคราะห์การบรรลุเป้าหมายการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

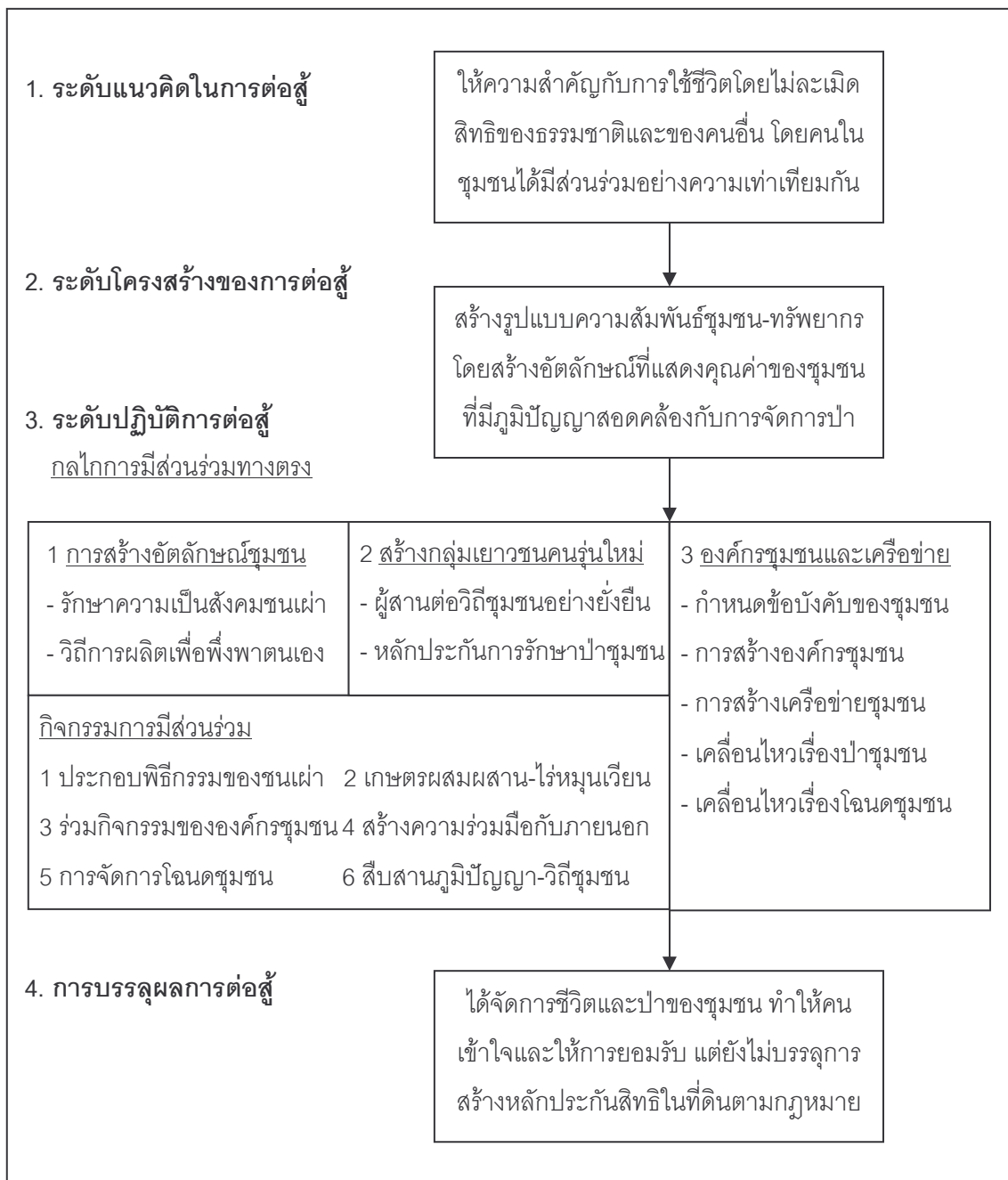
ขณะที่การพิจารณาการบรรลุผลจากบทบาทการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในสามารถดูได้จากกรบรรลุเป้าหมายที่ชุมชนวางไว้ เป้าหมายในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนคือ ชุมชนได้อยู่ร่วมกับป่าและมีสิทธิในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชนเอง ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของแนวคิดป่าชุมชนและโฉนดชุมชน แนวทางการต่อสู้โดยใช้กลไกการมีส่วนร่วมทางตรงเพื่อให้ได้มาซึ่งป่าชุมชนและโฉนดชุมชนสามารถแบ่งได้เป็น 2 ส่วนสำคัญ คือ การจัดการภายในชุมชน และการจัดการภายนอกชุมชน สำหรับการจัดการภายในชุมชนนับเป็นจุดเด่นที่เห็นได้อย่างชัดเจนโดยการสืบทอดจารีตประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อแต่ดั้งเดิมมาผสมผสานกับการจัดองค์กรทางสังคมที่มีการแบ่งงานกันทำและการกำหนดกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ชุมชนสร้างขึ้น

ใหม่มาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรชุมชนให้สามารถดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน เป็นความพยายามในการพิสูจน์ตนเองให้ทุกคนได้รับรู้และเข้าใจว่าชุมชนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างไร ซึ่งที่ผ่านมามีสมาชิกชุมชนต่างพอใจที่นำวิธีการดังกล่าวมาใช้จนเกิดเป็นผลสำเร็จคือชุมชนดำรงอยู่ได้โดยอาศัยผืนป่า ผืนป่าอยู่ได้ด้วยอาศัยวัฒนธรรมชุมชน

เมื่อการจัดการภายในชุมชนถือเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการได้มาซึ่งสิทธิชุมชนแล้ว การจัดการภายนอกชุมชนนับเป็นเงื่อนไขสำคัญในการบรรลุเป้าหมายของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน กล่าวคือ แนวคิดทางการเมืองของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมีมุมมองว่าสิทธิชุมชนจะมีได้ด้วยการยอมรับจากทั้งสังคมภายนอกและการรับรองทางกฎหมาย ทั้งนี้ ถ้าพึ่งการจัดการภายในชุมชนอาจเป็นเงื่อนไขที่เพียงพอต่อการสร้างการยอมรับจากสังคมภายนอกซึ่งชุมชนได้บรรลุผลดังกล่าวแล้ว แต่การรับรองทางกฎหมายให้ชุมชนได้ใช้สิทธิในการดูแลจัดการทรัพยากรอย่างถูกต้องนั้น ชุมชนต้องอาศัยการสร้างร่วมมือในระดับที่ใหญ่กว่า จากบทเรียนหลายครั้งที่ผ่านมาทำให้เห็นว่าชุมชนเพียงชุมชนเดียวไม่มีพลังอำนาจเพียงพอที่จะเข้าถึงศูนย์กลางอำนาจรัฐเพื่อให้เกิดผลการปรับเปลี่ยนทิศทางและถ่ายเทอำนาจในการจัดการทรัพยากรมายังชุมชนท้องถิ่น การรวมกลุ่มของชุมชนในรูปแบบเครือข่ายชุมชนจึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นในการได้มาซึ่งสิทธิชุมชนที่ได้รับการรับรองตามกฎหมาย ที่ผ่านมามีการเคลื่อนไหวของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่เข้าร่วมกับเครือข่ายชุมชนนับว่าประสบความสำเร็จที่ได้การรับรองสิทธิโฉนดชุมชนในฐานะชุมชนนำร่อง

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงเป็นความพยายามของการใช้วิถีทางของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของทุกคนในชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการดำรงไว้ซึ่งวิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชนที่ผสมผสานกับความเชื่อ วัฒนธรรม และวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเพื่อการดูแลรักษาและจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน สะท้อนรูปธรรมในการนำกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงมาใช้กำหนดและจัดการชีวิตของชุมชนด้วยตัวชุมชนเองจนสามารถสร้างความเข้าใจและได้รับการยอมรับจากคนหลายฝ่ายมากขึ้น ความสำเร็จที่ได้รับพิจารณาได้จากความสนใจของคนภายนอกที่ได้เข้ามาศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และทำงานร่วมกัน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ชุมชนตระหนักเสมอคือยังมีปัจจัยเกี่ยวข้องอีกมากที่มีผลต่อการบรรลุเป้าหมายของเครือข่ายชุมชน โดยเฉพาะความไม่แน่นอนของโอกาสทางการเมือง เนื่องจากแนวทางที่ชุมชนทำล้นอาศัยคนในชุมชนและชุมชนเครือข่ายเป็นผู้ขับเคลื่อนทั้งสิ้น แต่ยังคงขาดพลังที่เพียงพอในการควบคุมโอกาสทางการเมืองซึ่งหาได้จากการเข้าร่วมในกลไกเชิงสถาบันที่เป็นช่องทางการเข้าถึงศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจ ซึ่งแง่มุมดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญที่ชุมชนต้องพัฒนาการทำงานต่อไป

แผนภาพที่ 25: แสดงภาพระดับการวิเคราะห์บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน
บนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม 3 ระดับ

กล่าวโดยสรุป การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงเป็นความพยายามของการใช้ชีวิตทางของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของทุกคนในชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการดำรงไว้ซึ่งวิธีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชนที่ผสมผสานกับความเชื่อ วัฒนธรรม และวิธีการผลิตเพื่อยังชีพเพื่อการดูแลรักษาและจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน สะท้อนรูปธรรมการนำกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงมาใช้กำหนดและจัดการชีวิตของชุมชนด้วยตัวชุมชนเองจนสามารถสร้างความเข้าใจและได้รับการยอมรับจากคนหลายฝ่ายมากขึ้น ความสำเร็จที่ได้รับพิจารณาได้

จากความสนใจของคนภายนอกที่ได้เข้ามาศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และทำงานร่วมกับชุมชนแห่งนี้ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่คนในชุมชนยอมรับร่วมกันคือ ชุมชนต้องพัฒนาการทำงานต่อไปอีกเนื่องจากแนวทางที่ทำอยู่ล้วนอาศัยคนในชุมชนและเครือข่ายเป็นผู้ขับเคลื่อนทั้งสิ้น แต่ขาดพลังที่เพียงพอในการสร้างประโยชน์ร่วมกับกลไกเชิงสถาบันหรือตัวแทนทางการเมืองที่เป็นช่องทางการเข้าถึงศูนย์กลางการตัดสินใจ ซึ่งแง่มุมดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญที่ชุมชนต้องพิจารณาต่อไปในอนาคต

5.3 บทสรุป

การวิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อความรู้ที่ได้จากการศึกษาบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของทั้งชุมชนบ้านนาอินซึ่งเป็นกรณีศึกษาชุมชนท้องถิ่นที่มีรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและชุมชนบ้านห้วยหินลาดในซึ่งเป็นกรณีศึกษาของชุมชนท้องถิ่น ที่มีรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง เป็นการมุ่งวิเคราะห์บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมใน 3 ระดับ คือ (1) ระดับแนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน (2) ระดับโครงสร้างของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน และ (3) ระดับปฏิบัติการในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน โดยเป็นการเชื่อมโยงแนวคิดเข้ากับการปฏิบัติ ซึ่งสะท้อนออกมาจากยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ของทั้งสองกรณีศึกษา ทั้งหมดมีผลต่อความสำเร็จของการต่อสู้ ซึ่งเป็นการอธิบายถึงการเลือกใช้กลไกประชาธิปไตยที่แตกต่างกันได้นำชุมชนไปสู่การบรรลุเป้าหมายการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร โดยประเด็นทั้งหมดสามารถสรุปใจความสำคัญได้ ดังนี้;

(1) แนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ลักษณะสำคัญที่ทำให้แนวคิดทางการเมืองระหว่างชุมชนบ้านนาอินแตกต่างจากแนวคิดทางการเมืองชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทั้งสองชุมชนมีการกำหนดยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ที่แตกต่างกัน เป็นผลมาจากพื้นฐานความเข้าใจของสมาชิกในชุมชนบ้านนาอินที่ว่า ปัญหาเกิดจากรัฐการแก้ไขจึงต้องแก้ที่ต้นตอของปัญหา เช่นเดียวกับปัญหาของชุมชนคือปัญหาของสมาชิกทุกคนที่ต้องร่วมมือกันแก้ไขโดยมีตัวแทนของชุมชนเป็นผู้นำไปในทิศทางที่สมาชิกต้องการ ขณะที่พัฒนาการทางสังคมการเมืองของชุมชนบ้านนาอินมีสัมพันธียึดโยงอยู่กับโครงสร้างสถาบันทางการเมืองมาอย่างยาวนาน แนวคิดทางการเมืองของชุมชนบ้านนาอินจึงตั้งอยู่บนฐานของการมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านตัวแทนและสถาบันทางการเมือง การมีบทบาทต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่างชุมชนกับตัวแทนแสดงถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีต่อกันอย่างแนบแน่น สะท้อนความไว้วางใจของสมาชิกที่มีต่อตัวแทนของชุมชนในฐานะที่เป็นทั้งโอกาสและช่องทางในการเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจได้มากที่สุด

ในทางตรงกันข้าม แนวคิดทางการเมืองของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในกลับมาจาก การให้ความสำคัญกับการใช้ชีวิตโดยไม่ละเมิดสิทธิของธรรมชาติและสิทธิของคนอื่น ซึ่งจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อคนในชุมชนมีความเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมกันตัดสินใจ และร่วมดำเนินการเพื่อประโยชน์ของชุมชนโดยรวม ซึ่งถือเป็นลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของสังคมที่มีความเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมอย่างชัดเจน การพัฒนาแนวคิดในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงมุ่งเน้นไปที่การมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าของชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้อยู่ร่วมกับป่าและสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตาม แนวคิดทางการเมือง ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมยังสามารถพบได้ชุมชนบ้านนาอินได้เช่นกัน เห็นได้จากการให้ความสำคัญกับการสร้างความร่วมมือภายในชุมชนผ่านกระบวนการปรึกษาหารือ และการเคลื่อนไหวอย่างสันติร่วมกับตัวแทนในท้องถิ่นเพื่อแสดงออกถึงความต้องการที่แท้จริงของชุมชน การมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมจึงถือเป็นแนวคิดทางการเมืองที่มีอยู่ร่วมกันของทั้งสองชุมชน แสดงถึงการยึดถือเอาแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาเป็นหลักให้กับชุมชน

(2) โครงสร้างของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ชุมชนบ้านนาอินเมืองค้ประกอบสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เอื้อต่อการยกระดับการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง เนื่องจากชุมชนมีความเกี่ยวพันกับหน่วยการปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีโครงสร้างที่เปิดกว้างต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชน ในที่นี้หมายถึง องค์การบริหารส่วนตำบลในฐานะหน่วยการบริหารส่วนท้องถิ่นที่เป็นตัวแทนใกล้ชิดกับชุมชน ซึ่งสร้างทัศนคติที่ดีในแง่ความสนใจและความไว้วางใจทางการเมืองในกับชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมร่วมทางการเมืองกับสถาบันและตัวแทนในระดับท้องถิ่นตามแนวทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมยังเกิดจากการพิจารณาโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมและผลประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับจากการมีส่วนร่วม นอกจากนี้ ชุมชนบ้านนาอินยังเกี่ยวโยงกับกลไกประชาธิปไตยทางตรงพอประมาณ แต่การกระทำการจะอิงการสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองเป็นสำคัญ โครงสร้างการแสดงบทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการปรึกษาหารือเพื่อตัดสินใจร่วมกันโดยตรงนั้นถือเป็นฐานคิดสำคัญในกระบวนการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม โดยในทุกขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชุมชนล้วนเป็นผลมาจากการกำหนดความตั้งใจซึ่งเป็นที่ยอมรับร่วมกันในกระบวนการปรึกษาหารือและการตัดสินใจอย่างรอบด้านในเวทีประชาคม

ด้านโครงสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในนั้นตั้งอยู่บนฐานความพยายามเสริมสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรโดยการสร้างลักษณะเฉพาะอันเป็นอัตลักษณ์ที่แสดงถึงคุณค่าของชุมชนให้มีภาพของการเป็นผู้นำและผู้อาศัยและพึ่งพิงป่า ดูแลรักษาและจัดการป่า โดย

เน้นย้ำให้เข้าใจว่าที่ชุมชนมีภาพเช่นนั้นเพราะชุมชนมีสิ่งเฉพาะตัวที่ทำให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ นั่นคือการแสดงให้เห็นว่าเป็นชุมชนที่มีความเชื่อ มีภูมิปัญญาท้องถิ่น มีวัฒนธรรมและจารีตประเพณีที่สอดคล้องกับการดูแลจัดการป่าชุมชนให้มีความยั่งยืนและได้มีการสืบทอดวิถีการปฏิบัติดังกล่าวมาหลายชั่วอายุคน การสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากร ร่วมกับการดำเนินการขององค์กรชุมชนในทุกขั้นตอนของระบบการผลิตและระบบการแบ่งปันกัน ในชุมชนในลักษณะสิทธิหน้าหมู่ องค์กรประกอบในทางโครงสร้างตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้นชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้นำเสนอออกสู่สังคมภายนอกโดยการสร้างความเข้าใจที่ดีกับวิถีชีวิตและการดูแลจัดการป่าชุมชน การอยู่ร่วมกับป่าของชุมชนจึงเป็นทั้งสิทธิและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเอง ดังนั้น สิ่งที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในพยายามทำความเข้าใจคือชุมชนมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรด้วยแบบแผนชีวิตของชุมชนเอง

(3) ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ชุมชนบ้านนาอินอาศัยทั้งตัวแทนในพื้นที่และกระบวนการทางการเมืองเชิงสถาบัน เป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ของชุมชนที่ต้องการสร้างช่องทางเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจผ่าน “กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน” โดยมุ่งสร้างและขยายประเด็นตัวตนทางประวัติศาสตร์ไปสู่อาณาบริเวณทางเศรษฐกิจ ในกรอบการเคลื่อนไหวดังกล่าวชุมชนได้อาศัยวิธีการเคลื่อนไหวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในท้องถิ่นที่เป็นหลักในการนำเสนอความต้องการของชุมชนเข้าสู่กลไกสถาบันโดยตรง โดยมีแนวทางที่สำคัญ ประกอบด้วย (ก) การเคลื่อนไหวร่วมกับตัวแทนทางการเมือง เป็นแนวทางการต่อสู้ที่สำคัญที่ทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและมีพลังในการนำเรื่องร้องเรียนเข้าถึงสถาบันทางการได้ โดยเฉพาะ *องค์การบริหารส่วนตำบล* ซึ่งถือเป็นส่วนการบริหารท้องถิ่นที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในทุกขั้นตอน และกระบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในฐานะตัวแทนที่มีความใกล้ชิดและได้รับความไว้วางใจจากชุมชนมากที่สุด และ *สมาชิกรัฐสภา* ในฐานะตัวแทนชุมชนระดับชาติซึ่งมีบทบาทในการส่งผ่านเรื่องราวและความต้องการของชุมชนไปยังรัฐบาลและรัฐสภา

ขณะที่แนวทาง (ข) การมีส่วนร่วมผ่านช่องทางกลไกราชการ เป็นการสร้างช่องทางในการเข้าถึงผู้มีอำนาจในการตัดสินใจโดยตรงโดยการร้องเรียนไปยังส่วนราชการที่เกี่ยวข้องทำให้ชุมชนมีโอกาสเข้าสู่กระบวนการพิจารณาของทางราชการ ทั้งการร้องเรียนต่อ *ผู้ว่าราชการจังหวัด* การมีส่วนร่วมในการประชุมหาข้อยุติปัญหาข้อพิพาทร่วมกับ *คณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาพิพาทแนวเขตการปกครองในระดับจังหวัดและกระทรวงมหาดไทย* และแนวทาง (ค) การร้องเรียนต่อองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ ในกรณีนี้คือการร้องเรียน *คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน*

แห่งชาติ เพื่อเป็นศูนย์กลางในการรับทราบสภาพปัญหาและรับเข้ามาเจรจาไกล่เกลี่ย และการร้องคัดค้านไม่ยอมรับผลการพิจารณาชี้ขาดของกระทรวงมหาดไทยและใช้สิทธิในการฟ้องคดีต่อ ศาลปกครอง เพื่อให้มีการเพิกถอนประกาศกระทรวงมหาดไทย

ในส่วนของการพิจารณาถึงกิจกรรมที่ทางชุมชนบ้านนาอินเลือกใช้ในการต่อสู้กับปัญหาข้อพิพาทเขตการปกครอง สำหรับการดำเนินกิจกรรมภายใต้กระบวนการทางการเมืองเชิงสถาบันและตัวแทนทางการเมือง ประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญคือ (ก) ชุมชนริเริ่มกิจกรรมการต่อสู้จากการจับกลุ่มรวมตัวกันวิพากษ์วิจารณ์จนขยายวงกว้างออกไปและพากันนำเรื่องเข้าหารือกับตัวแทนในพื้นที่เพื่อนำเรื่องเข้าสู่การพิจารณาในที่ประชุมประชาคมเพื่อให้ทุกคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาย่างจริงจัง (ข) การตัดสินใจร่วมกันในเวทีประชาคม ได้ข้อสรุปเบื้องต้นว่าชุมชนจะดำเนินการตามขั้นตอนของราชการโดยร่วมกันลงชื่อร้องคัดค้านและยื่นหนังสือร้องเรียนให้ตรวจสอบข้อเท็จจริง (ค) ชุมชนได้เข้าประชุมหาทางออกในกรณีปัญหาพร้อมกับคณะกรรมการของทางราชการถือเป็นก้าวสำคัญที่ชุมชนได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการแสดงเหตุผลและความต้องการกำหนดความเป็นไปของชุมชน และ(ง) การรวมกลุ่มเคลื่อนไหวโดยการร่วมชุมนุมประท้วงหน้าศาลากลางจังหวัดอุตรดิตถ์ การเคลื่อนไหวขบวนกลุ่มผู้ชุมนุมไปปิดเส้นทางสัญจรสายหลักทำให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องเร่งเจรจาเพื่อนำข้อเสนอลงสู่กระบวนการแก้ไขปัญหา

ด้านยุทธศาสตร์การสร้างช่องทางเข้าสู่ศูนย์อำนาจโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงเป็นหลักและมุ่งพิสูจน์คุณค่าของชุมชนในการดูแลจัดการป่าผ่านการสร้างตัวตนใหม่ที่ผสมผสานวัฒนธรรมชุมชนเข้ากับกฎเกณฑ์ทางสังคมสมัยใหม่ในการอยู่ร่วมกับป่าจนชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ได้มีการดำเนินการผ่านแนวทางที่สำคัญ ประกอบด้วย (ก) การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนด้วยภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเอง ซึ่งถือเป็นการแสดงออกถึงภูมิปัญญาและการยึดมั่นในวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเพื่อใช้สนองตอบวิถีในการดำเนินชีวิตร่วมกับผืนป่ามาอย่างยาวนาน โดยอาศัย *วิถีการรักษาความเป็นสังคมชนเผ่า* อย่างเข้มงวดที่มีการยึดถือประเพณีปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีที่มีมาแต่ดั้งเดิมซึ่งช่วยยึดเหนี่ยวคนในชุมชนเข้าด้วยกัน และอาศัย *วิถีการผลิตดั้งเดิมเพื่อพึ่งพาตนเอง* อันเป็นรูปแบบการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ของชุมชนที่ทำให้เกิดการเกื้อกูลกันระหว่างธรรมชาติกับชุมชนเพื่อสนองตอบการดำรงชีวิตได้อย่างยั่งยืน

ขณะที่แนวทาง (ข) การสร้างองค์กรชุมชนและชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ เป็นความพยายามทำให้คนส่วนใหญ่เข้าใจและยอมรับว่าชุมชนมีความสามารถในการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนได้อย่างเป็นระบบและเชื่อถือได้ภายใต้การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคน โดยอาศัย

ทั้ง *องค์กรชุมชน* ดำเนินการในรูปคณะกรรมการชุมชนที่มีการวางโครงสร้างและระบบการทำงานที่ชัดเจน *เครือข่ายชุมชน* ในการรวมพลังชุมชนเป็นเครือข่ายความร่วมมือเพื่อทำให้กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกันซึ่งช่วยให้การผลักดันเรื่องสิทธิชุมชนทำได้ดีขึ้น *ข้อบังคับของชุมชน* ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การจัดการดูแลรักษาป่าและความสงบเรียบร้อยภายในชุมชนเป็นที่เข้าใจตรงกัน *ป่าชุมชน* การเรียกร้องการรับรองสิทธิตามกฎหมายให้ชุมชนอยู่กับป่าได้อย่างถูกต้อง และ *โฉนดชุมชน* เพื่อสร้างหลักประกันที่ชุมชนจะสามารถจัดการที่ดินชุมชนได้อย่างถูกต้อง และแนวทาง (ค) การสร้างเยาวชนผู้สานต่อวิถีชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นความพยายามสร้างหลักประกันการดูแลรักษาป่าของชุมชนได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง

ในส่วนของการดำเนินกิจกรรมที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเลือกใช้ในการต่อสู้กับปัญหาสิทธิชุมชน เพื่อการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การสร้างความสำเร็จต่อสังคมผ่าน “กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง” ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญคือ (ก) การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อและประเพณี ที่แสดงออกถึงวิถีปฏิบัติของชุมชนที่เชื่อมโยงกับการรักษาความเป็นชุมชนและทรัพยากรของชุมชน (ข) การทำการเกษตรแบบผสมผสาน โดยเฉพาะการทำไร่หมุนเวียนจึงถือเป็นกิจกรรมที่แสดงออกถึงการต่อสู้ผ่านรูปแบบการผลิตที่มีการจัดการระบบนิเวศที่ยั่งยืน (ค) กิจกรรมการดำเนินงานขององค์กรชุมชน ซึ่งถือเป็นเวทีหลักที่ทำให้ในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาและตัดสินใจในกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน (ง) กิจกรรมการสร้างความร่วมมือกับภายนอก เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ การประสานความร่วมมือในกิจกรรมการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชน รวมทั้งการเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายรัฐ (จ) การจัดการโฉนดชุมชน จัดการที่ดินที่เป็นของชุมชนร่วมกันภายใต้การดูแลของคณะกรรมการชุมชนและ (ฉ) กิจกรรมของกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการสืบสานภูมิปัญญาและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน

(4) การบรรลุผลการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชาวชุมชนบ้านนาอินเป็นความพยายามใช้วิถีทางของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมให้ได้มาซึ่งสิทธิในมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชีวิตด้วยตนเอง แสดงถึงรูปธรรมของการนำกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันมาใช้เพื่อไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่ชุมชนต้องการคือสิทธิในการมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชุมชนได้เอง ความสำเร็จที่เกิดขึ้นพิจารณาได้จากการจุดประเด็นการรับรู้ถึงแง่มุมปัญหาสิทธิชุมชนที่แตกต่างออกไปผ่านการเข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาร่วมกันระหว่างรัฐกับชุมชน แต่สิ่งที่ต้องตระหนักคือ แนวทางที่ต้องอาศัยเวลาและความอดทนสูง และในท้ายที่สุดแล้วชุมชนอาจไม่ได้มาซึ่งสิทธิที่ต้องการเพราะมีหลายสิ่งที่อยู่เหนือการตัดสินใจของชุมชน ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่ชุมชนเริ่มทำมากขึ้นการสร้างสัมพันธ์อัน

ดีกับชุมชนข้างเคียงในฐานะคู่พิพาท เพราะหากทั้งสองฝ่ายมีความเข้าใจที่ดีต่อกันจะทำให้การแก้ไขปัญหาสหิทธิชุมชนร่วมกันเป็นจริงขึ้นได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการใช้กลไกสถาบันสนับสนุนบทบาทชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้อย่างแท้จริง

ขณะที่การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของบ้านห้วยหินลาดในเป็นความพยายามของการใช้วิถีทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการดำรงไว้ซึ่งวิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชนที่ผสมผสานกับความเชื่อ วัฒนธรรมและวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเพื่อการดูแลรักษาและจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน แสดงถึงรูปธรรมในการนำกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงมาใช้กำหนดและจัดการชีวิตของชุมชนด้วยตัวชุมชนเองจนสามารถสร้างความเข้าใจและได้รับการยอมรับจากคนหลายฝ่ายมากขึ้น ความสำเร็จที่ได้รับพิจารณาได้จากความสนใจของคนภายนอกที่ได้เข้ามาศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และทำงานร่วมกัน แต่เนื่องจากแนวทางที่ทำล้นอาศัยคนในชุมชนและชุมชนเครือข่ายเป็นผู้ขับเคลื่อนเป็นหลัก ยังขาดพลังที่เพียงพอในการควบคุมโอกาสทางการเมืองซึ่งหาได้จากการเข้าร่วมในกลไกเชิงสถาบันที่เป็นช่องทางการเข้าถึงศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจซึ่งแง่มุมดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญที่ชุมชนต้องพัฒนาการทำงานต่อไป

บทที่ 6

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตย

ปรากฏการณ์ที่ชุมชนท้องถิ่นต้องต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชนอันเป็นผลมาจาก รูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยรัฐเป็นผู้ขูด การใช้อำนาจจัดการทรัพยากรและเข้าครอบงำชุมชนท้องถิ่นโดยมักกล่าวอ้างถึงความจำเป็นของ ส่วนรวม แต่สิ่งนี้กลับก่อให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิต อัตลักษณ์ อันเป็นสิทธิในการดำรงอยู่ของ ชุมชนท้องถิ่นที่นับวันปัญหาในลักษณะดังกล่าวได้ยิ่งทวีความซับซ้อนและความรุนแรงจนขยาย ครอบคลุมทั่วทั้งสังคมไทย สะท้อนภาพปัญหาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น ในประเด็นที่กว้างขวางมากขึ้นจนทำให้ปฏิบัติการประชาธิปไตยกระแสหลักในสังคมไทยอย่าง “ประชาธิปไตยแบบตัวแทน” ทั้งในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาและส่วนหนึ่งของแนวทางการ แก้ปัญหาถูกท้าทายด้วยการขยายแนวคิดและปฏิบัติการประชาธิปไตยในรูปแบบที่ชุมชนท้องถิ่น สามารถสร้างตัวตนในพื้นที่และกิจกรรมใหม่ๆ ที่แตกต่างออกไป

กระบวนการที่ผู้คนมารวมตัวกันนอกโครงสร้างภาครัฐเพื่อร่วมกันสร้างสรรค์ชีวิต ส่วนรวมเป็นแนวทางสำคัญในการทำงานเกี่ยวกับชุมชนและกระบวนการมีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันเพียงรูปแบบซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขทางสังคมและบริบททางการเมืองที่ แตกต่างกัน แต่โดยมากมีแบบแผนและวิถีปฏิบัติที่ออกมาจากวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เกื้อกูลต่อกัน ตลอดจนแยกไม่ออกจากประวัติศาสตร์ทางการเมืองที่มุ่งสร้างสังคมที่เป็นธรรม การเติบโตและขยายพื้นที่ใหม่ให้ชุมชนได้เรียนรู้จากการได้รับโอกาสให้แสดงบทบาทของตนเอง โดยความพยายามที่มากขึ้นคือการนำเสนอแนวคิด กลไกและกระบวนการที่ดำเนินไปอย่างมีการ ต่อสู้ ต่อต้านและต่อรอง (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2547:22) การวิจัยครั้งนี้มุ่งการศึกษาการต่อสู้ เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมซึ่งเป็นส่วนสำคัญยิ่งต่อ การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยปัจจุบัน

ในบทนี้เป็นการสรุปและนำเสนอการอภิปรายผลจากข้อค้นพบของการวิจัยครั้งนี้ โดยพิจารณาแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในฐานะแนวคิดสำคัญที่ชุมชนท้องถิ่นใช้เป็น กรอบชี้นำการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในบริบทประชาธิปไตยกระแสหลักที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจ ระหว่างรัฐและชุมชนไม่เท่ากัน เพื่อตอบคำถามการวิจัยในส่วนสุดท้ายในประเด็นบทบาทการต่อสู้ เพื่อสิทธิชุมชนโดยการใช้กลไกประชาธิปไตยที่แตกต่างกันคือ ด้านหนึ่งอาศัยกลไกการมีส่วนร่วม เชิงสถาบันเป็นหลัก อีกด้านหนึ่งอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงเป็นหลัก ซึ่งเชื่อมโยงกับการ สร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยอันแสดงถึงการขยายพื้นที่การมีส่วนร่วมทางการเมือง

และการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นมาตัดเทียมกัน โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็นสามส่วน ได้แก่ การวิเคราะห์การนำแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน และการอภิปรายแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในบริบทของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ส่วนสุดท้ายเป็นข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย;

6.1 ปฏิบัติการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

6.1.1 ข้อจำกัดของประชาธิปไตยแบบตัวแทนกับประเด็นสิทธิชุมชน

ภายใต้บริบทของประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่รัฐบาลจากการเลือกตั้งมักตัดสินใจเบี่ยงเบนไปจากความต้องการของผู้ออกเสียง แต่ยึดผลประโยชน์และการกำกับของพรรคและชนชั้นนำทางการเมือง รวมทั้งเครือข่ายความสัมพันธ์เฉพาะกลุ่มที่คงสภาพการปิดทางเลือกอื่นๆ ในการแก้ปัญหา ความขัดแย้งทางการเมืองจึงยังถูกจำกัดอยู่เพียงการต่อรองผลประโยชน์ของกลุ่มการเมืองผ่านสถาบันหรือองค์กรการเมืองเท่านั้น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2551:12) บทบาทดังกล่าวสะท้อนถึงมุมมองที่ยังคงจำกัดอยู่เพียงสิทธิเชิงเดียวในการใช้อำนาจรัฐจัดการทุกอย่างเพียงลำพัง แต่ละเลยสิทธิเชิงซ้อนที่ให้สิทธิกับชุมชนได้ใช้อำนาจร่วมกับรัฐ และความไม่เพียงพอของแนวคิดประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสังคมโดยรวมได้ การร่วมมือกับกลุ่มผลประโยชน์จึงพุ่งเป้าไปที่การครอบงำสังคมมากกว่าการสร้างยอมรับและการเปิดรับการเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจของประชาชน การตัดสินใจของรัฐจึงมีแนวโน้มที่จะทำตามความต้องการของกลุ่มผลประโยชน์มากกว่าสังคมส่วนรวม (Hirst, 1990:22-23)

ในกรณีศึกษาของสังคมไทยการดำเนินนโยบายของรัฐฝ่ายเดียวทำให้ทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นถูกใช้หมดไปอย่างรวดเร็วแต่ผลของการพัฒนากลับตกอยู่กับคนเพียงไม่กี่กลุ่ม เป็นสาเหตุสำคัญที่กลุ่มคนชายขอบต้องประสบกับปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสังคมและเกิดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น ขณะที่การศึกษาทางรัฐศาสตร์ที่ผ่านมาให้ความสำคัญพยายามอธิบายบทบาทของชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรในสภาพการณ์ปัจจุบันในทิศทางที่หลากหลายแตกต่างกันออกไป ทั้งในมิติการให้ความสำคัญกับบทบาทของรัฐมากกว่าชุมชนท้องถิ่น โดยการสร้างเครื่องมือที่เป็นสากลในการจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดและในมิติตรงข้ามที่มีความพยายามในการเรียกร้องให้ชุมชนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรอย่างอิสระ โดยอาศัยระบบความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นดูแลจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นเอง โดยเชื่อว่าหากสร้างการมีส่วนร่วมจากชุมชนท้องถิ่นให้มีจิตสำนึกและมีความเข้มแข็งได้ในวงกว้างจะทำให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน

ความพยายามในการอธิบายแนวทางข้างต้นนี้ไม่สามารถแยกออกจากประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมซึ่งถือเป็นอีกแนวทางการอธิบายหนึ่งที่พิจารณาความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในบทบาทและการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐและชุมชนท้องถิ่นโดยพยายามชี้ให้เห็นว่าปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรเป็นผลมาจากการกีดกันและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร โดยรัฐใช้อำนาจผลักดันชุมชนท้องถิ่นออกจากกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขเชิงโครงสร้างต่างๆ โดยการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างเศรษฐกิจและการเมืองที่ถูกกำหนดโดยรัฐในฐานะตัวแทนที่ใช้อำนาจเกินพอดีและสร้างผลกระทบต่อความเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่นจึงแสดงถึงศักยภาพในการตอบโต้และต่อรองกับพลังอำนาจดังกล่าวโดยการเปิดพื้นที่ให้กลุ่มต่างๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากร สะท้อนคุณค่าและตัวตนผ่านการนิยามความหมายของ “สิทธิชุมชน” ถือเป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ชุมชนพยายามเรียกคืนอำนาจรัฐและสร้างความชอบธรรมให้ตนเองได้มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรมากขึ้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2550:10-12)

สิทธิชุมชน จึงเป็นแนวคิดเกี่ยวกับประเด็นนโยบายการจัดการทรัพยากรชุมชนในฐานะองค์ความรู้สำคัญในการคลี่คลายความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับชุมชนภายใต้สถานการณ์ใหม่ ที่สามารถสร้างความชอบธรรมให้กับชุมชนท้องถิ่นในการต่อสู้เพื่อปกป้องทรัพยากรที่เป็นฐานในการดำรงชีวิต สิทธิชุมชนเน้นให้ความสำคัญกับระบบสิทธิภายในชุมชนดั้งเดิม เป็นการต่อสู้ต่อรองเพื่อปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น กระบวนการเรียกร้องสิทธิชุมชนในลักษณะขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงพัฒนาขึ้นโดยเป็นการเรียกร้องสิทธิชุมชนในสองด้าน คือ (1) ความต้องการสิทธิในการปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากร และ (2) ความต้องการสิทธิในการควบคุมและจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น อันเป็นสิทธิที่แยกไม่ออกจากหน่วยทางสังคมในระดับชุมชนเพราะมีรากฐานจากคุณค่าทางวัฒนธรรมในชุมชนที่มีอยู่เดิมและการสร้างจิตสำนึกร่วมกันขึ้นมาใหม่ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2550:25-26) และด้วยความพยายามในการอธิบายบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรตามที่กล่าวมานี้สามารถช่วยอธิบายสภาพปัญหาสิทธิชุมชนของกรณีศึกษาได้ ดังนี้;

สิทธิชุมชนของชาวบ้านนาอิน เป็นการแสดงออกถึงความมีตัวตนของชุมชนที่ผูกพันกับพื้นที่และทรัพยากรของชุมชนมาอย่างยาวนาน การบั่นทอนองค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งของความเป็นชุมชน ทั้งตัวบุคคล พื้นที่ ทรัพยากรและความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ตลอดจนสิทธิประโยชน์อันพึงได้รับจากการรวมตัวกัน โดยที่ชุมชนไม่ยินยอมหรือขาดการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจถือเป็นการละเมิดสิทธิของชุมชนและเป็นแรงผลักดันที่ทำให้เกิดการต่อสู้ อันเป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันเป็นหลักใน

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ในฐานะขบวนการทางสังคมที่มุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่นและเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดชีวิตของตนเอง พร้อมกับการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองเหนือพื้นที่ที่ส่งผลโดยตรงต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชน การแสดงออกของชาวชุมชนบ้านนาอินเป็นความพยายามเรียกร้องสิทธิในการปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรจากรัฐและสิทธิในการมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของชุมชนได้ด้วยตนเอง

ในทางตรงกันข้าม สิทธิชุมชนของบ้านห้วยหินลาดโน เป็นการแสดงออกถึงความ เป็นชุมชนที่ต้องพึ่งพิงอยู่กับผืนป่าและได้ร่วมกันใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าด้วยวิธีการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่อาศัยทั้งองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดต่อกันมายาวนานจนเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของบ้านห้วยหินลาดโน โดยอยู่บนฐานคิดที่สำคัญคือ การรักษาป่าไม่ให้คงความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายช่วยให้ชุมชนได้อาศัยประโยชน์หมุนเวียนต่อไปไม่มีที่สิ้นสุดเป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน ความผูกพันอย่างลึกซึ้งที่คนมีต่อป่านี้ถือเป็นสิ่งแรกที่ถูกหลอมรวมกันเป็นชุมชน สิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นการเปิดมุมมองและพื้นที่ทางการเมืองให้กับชุมชนท้องถิ่นสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียม สิทธิชุมชนบ้านห้วยหินลาดโนจึงเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดบทบาททางการเมืองของชุมชนที่ต้องการการรับรองสิทธิในการมีส่วนร่วมควบคุมดูแลและจัดการทรัพยากรบนฐานความเชื่อ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น

การพิจารณาบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในการต่อสู้กับปัญหาสิทธิชุมชนตามที่กล่าวมาข้างต้น จำเป็นต้องเข้าใจพื้นฐานความเป็นชุมชนของกรณีศึกษาพร้อมด้วยเพื่อให้สามารถเข้าใจแนวคิดเบื้องหลังที่มีผลในการกำหนดการสนองตอบต่อสภาพปัญหาของชุมชน ความเป็นชุมชนพิจารณาจากการนิยามชุมชนว่ามีลักษณะเป็นองค์กรทางสังคม (Social Organization) ประกอบด้วยครอบครัวหลายครอบครัวมาอยู่รวมกัน ในอาณาบริเวณเดียวกันเป็นเวลานาน มีความยึดโยงต่อกันโดยการมีสิ่งที่ยึดถือร่วมกัน มีความรู้สึกร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์กัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งมีความเชื่ออาทรต่อกันในลักษณะความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันในด้านต่างๆ จนกระทั่งกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ขึ้นเป็นระเบียบบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกัน (Normative Order) ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและพฤติกรรมของสมาชิก โดยถูกถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นหลักประกันความสามารถของชุมชนในการสนองตอบความต้องการในชีวิตประจำวันของสมาชิกได้อย่างราบรื่นตลอดไป นอกจากนี้ อาจพิจารณาชุมชนได้ใน 3 ลักษณะตามข้อเสนอของ Marilyn Taylor (2003:170-178) กล่าวคือ;

ลักษณะแรก เป็นความหมายเชิงรูปธรรม หมายถึงกลุ่มหรือเครือข่ายของประชาชนที่มีลักษณะบางอย่างร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ลักษณะหลายอย่างอาจมีความซ้ำซ้อนกันซึ่งทำให้แต่ละคนต้องเลือกที่จะแสดงบทบาทหน้าในแต่ละเรื่องแตกต่างกันออกไปได้ โดยขึ้นอยู่กับปัจจัยผลักดันที่ทำให้บุคคลแสดงตัวตนด้านใดออกมา ลักษณะที่สอง เป็นความหมายในเชิงนามธรรม หมายถึงพื้นที่การประสานเชื่อมโยงรัฐกับปัจเจกเข้าด้วยกัน อันเป็นลักษณะสะท้อนถึงแนวทางที่บุคคลควรกระทำนอกเหนือจากการถูกกำหนดโดยกลไกของรัฐเพียงอย่างเดียว โดยมีกลไกอื่นๆ ทำหน้าที่ในการประสานเชื่อมโยง อาทิ สถาบันครอบครัว หรือกลุ่มที่ไม่เป็นทางการต่างๆ เป็นต้น ลักษณะสุดท้าย เป็นความหมายเชิงกลไกการทำงาน หมายถึงตัวแสดงที่ทำหน้าที่ในการดูแลรักษาและแปรเปลี่ยนจากกรอบความคิดไปสู่การกระทำ โดยอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่า การจัดบริการที่ดีที่สุดคือการที่คนในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมมากที่สุด

ความหมายของชุมชนในทั้งสามลักษณะสะท้อนถึงความสำคัญของชุมชนในฐานะตัวแสดงที่มีบทบาทก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เป็นประโยชน์ต่อสมาชิก สร้างความเชื่อมั่นให้กับชุมชนเพื่อแสดงบทบาทได้อย่างเหมาะสม โดยการสร้างความไว้วางใจทางสังคมหรือทุนทางสังคมให้เกิดขึ้น พร้อมทั้งทำให้สมาชิกตระหนักถึงขีดความสามารถและทรัพยากรอันมีค่าที่มีอยู่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ และการจัดระบบความสัมพันธ์ในเครือข่ายของชุมชนอย่างเหมาะสม การมีความเชื่อมั่นและตระหนักถึงคุณค่าที่ชุมชนของตนมีอยู่เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่จะปลดปล่อยพลังชุมชนให้สามารถขับเคลื่อนชุมชนไปสู่การแสดงบทบาทใหม่ในฐานะที่เป็นทั้งผู้บริโภค ผู้ผลิตร่วมกับรัฐ หรือเป็นหุ้นส่วนร่วมกับภาครัฐเป็นสำคัญ

ความหมายในเชิงรูปธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องของความเป็นชุมชนระหว่างชุมชนบ้านนาอินกับชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน คือ ความเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในบริเวณปัจจุบันมานานนับร้อยปี โดยมีการพัฒนาความสัมพันธ์ภายในชุมชนจนมีลักษณะเป็นชุมชนที่มีรูปแบบองค์กรทางสังคม ที่มีพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ ทรัพยากรท้องถิ่นและมีความสัมพันธ์แบบเครือข่ายยึดโยงกัน เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม แต่มีความแตกต่างที่เป็นรูปธรรมคือ ชุมชนบ้านนาอินมีการขยายตัวทั้งพื้นที่และจำนวนสมาชิกจากชุมชนเล็กมาเป็นชุมชนใหญ่มากขึ้นเป็นลำดับ และมีความจำเป็นในการจัดรูปแบบการดูแลจัดการชุมชนให้มีความสอดคล้องกับแนวคิดจากส่วนกลาง ซึ่งมีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่ยังคงสภาพความเป็นชุมชนแบบชนเผ่าที่มีการทำกิจกรรมร่วมกันในลักษณะของความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพากันในด้านต่างๆ จนมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์เป็นระเบียบบรรทัดฐานการอยู่ร่วมกันเพื่อร่วมกันจัดการความต้องการในชีวิตประจำวันของสมาชิกได้อย่างราบรื่น

พิจารณาความหมายในเชิงนามธรรม พบว่า ทั้งสองชุมชนต่างยึดถือความเชื่อของท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ รวมทั้งมีจารีตประเพณีและวัฒนธรรมเฉพาะชุมชน โดยมีความแตกต่างที่ชัดเจนในรายละเอียดและการให้ความสำคัญในแต่ละประเด็นไม่เท่ากัน กล่าวคือ เนื่องจากชุมชนบ้านนาอินเป็นชุมชนเก่าแก่อยู่ร่วมกันมาหลายชั่วอายุคนจึงมีการให้น้ำหนักความสำคัญกับความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ของชุมชนที่มีความใกล้ชิดกับการปกครองแบบทางการที่อาศัยอยู่กับผู้เป็นเจ้าของดูแลสุขทุกข์ของราษฎร เจ้าเมืองคนใดมีเชื้อสายเดียวกันได้ประกอบคุณงามความดีไว้ให้เป็นที่ประจักษ์ก็ถูกยึดโยงและยึดถือเป็นความภาคภูมิใจที่มีร่วมกันมาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนต่อไป ตรงกันข้ามกับชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่ให้น้ำหนักความสำคัญกับความเชื่อซึ่งมีอิทธิพลต่อการกำหนดแบบแผนการดำเนินชีวิตในการยึดโยงอยู่กับผีป่าของชุมชนที่ถือเป็นทรัพยากรซึ่งเป็นชีวิตต่อการดำรงอยู่ของชุมชน การตอบสนองต่อความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนจึงถือเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะทำสมาธิกดำเนินชีวิตได้อย่างราบรื่น

ด้านความหมายในเชิงกลไกการทำงาน ภาพสะท้อนความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งของชุมชนบ้านนาอินคือการกำหนดทางเลือกในการตอบสนองต่อปัจจัยภายนอกอันเป็นปัญหาของการจัดการทรัพยากรซึ่งเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและชุมชนที่ไม่เท่าเทียมกัน ชุมชนจึงยึดถือเอาประวัติศาสตร์ ความจำเป็นทางเศรษฐกิจและการมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยตัวแทนหรือหน่วยบริหารในท้องถิ่นซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนชุมชน ในทางตรงกันข้าม ภาพสะท้อนความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ได้แก่ การปรับตัวเพื่อกำหนดทางเลือกของตนเองในการตอบสนองต่อปัจจัยภายนอกอันเป็นปัญหาในการจัดการทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ต้นทุนสำคัญของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในคือการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและความยั่งยืนของทรัพยากรด้วยการนำแนวคิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในการดูแลจัดการความเป็นไปในทุกด้านของชุมชน

แนวคิดในการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นนี้มักอยู่บนฐานคิดของการกระทำที่มีเป้าหมายร่วมกัน จนเกิดเป็นปรากฏการณ์การรวมตัวของกลุ่มคนซึ่งในที่นี่คือชุมชนที่ถูกกีดรอนสิทธิเพื่อแสดงการต่อต้าน ชัดขึ้นหรือเรียกร้องต่อรัฐ ในฐานะผู้ที่ถือครองอำนาจอยู่ (Goodwin and James, 2003:3) ทำให้เป็นที่เข้าใจชัดเจนว่าสภาพปัญหาสิทธิของชุมชนกรณีศึกษาทั้งสองนั้นล้วนเป็นผลมาจากการใช้อำนาจของรัฐผูกขาดการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นโดยไม่พยายามตระหนักถึงเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรกับชุมชน ซึ่งแสดงถึงปัญหาความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นมาตลอดและนับวันความซับซ้อนของปัญหายิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น เนื่องจากชุมชนท้องถิ่นได้ถูกผลักดันออกไปจากระบบการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจนแทบไม่มีที่ยืนในโครงสร้างสังคมการเมือง ช่องว่างและข้อจำกัดของ

ประชาธิปไตยกระแสหลักถือเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนท้องถิ่นต้องตอบโต้และแก้ไขสภาพการณ์ที่เป็นปัญหา บนฐานคิดทางการเมืองที่ว่าสิทธิชุมชนจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยอาศัยแนวคิดและแนวทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ดังที่ปรากฏในบทที่ 2, 3, และ 4 ของงานวิจัยฉบับนี้

6.1.2 การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน

ลักษณะสำคัญที่ทำให้แนวคิดทางการเมืองระหว่างชุมชนบ้านนาอินแตกต่างจากแนวคิดทางการเมืองชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทั้งสองชุมชนมีการกำหนดยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ที่แตกต่างกัน เป็นผลมาจากพื้นฐานความเข้าใจของสมาชิกในชุมชนบ้านนาอินที่ว่า ปัญหาเกิดจากรัฐการแก้ไขจึงต้องแก้ที่ต้นตอของปัญหา เช่นเดียวกับปัญหาของชุมชนคือปัญหาของสมาชิกทุกคนที่ต้องร่วมมือกันแก้ไขโดยมีตัวแทนของชุมชนเป็นผู้นำไปในทิศทางที่สมาชิกต้องการ ขณะที่พัฒนาการทางสังคมการเมืองของชุมชนบ้านนาอินนั้นมีสัมพันธ์ยึดโยงอยู่กับโครงสร้างสถาบันทางการเมืองมาอย่างยาวนาน แนวคิดทางการเมืองของชุมชนบ้านนาอินจึงตั้งอยู่บนฐานของการมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านตัวแทนและสถาบันทางการเมือง บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่างชุมชนกับตัวแทนแสดงถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีต่อกันอย่างแนบแน่น สะท้อนความไว้วางใจของสมาชิกที่มีต่อตัวแทนของชุมชนในฐานะที่เป็นทั้งโอกาสและช่องทางในการเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจได้มากที่สุด โดยอาศัย 3 แนวทางสำคัญ ดังที่ปรากฏในบทที่ 3 และบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้ กล่าวโดยสรุปคือ;

(1) ชุมชนบ้านนาอินมีความพยายามสร้างการมีส่วนร่วมในกระบวนการปรึกษาหารือโดยการเปิดเวทีประชาคมและขยายรูปแบบการมีส่วนร่วมให้หลากหลายในฐานะผู้นำเสนอประเด็น แนวทางแก้ไขปัญหา ผู้ตัดสินใจและดำเนินการตามข้อตกลงร่วมกันของชุมชนไปพร้อมกับการสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองซึ่งเป็นแนวทางการต่อสู้ที่ทำให้การเคลื่อนไหวของชุมชนดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องและมีพลังในการเข้าถึงสถาบันทางการเมือง (2) การมีส่วนร่วมหาข้อยุติผ่านกลไกราชการถือเป็นการสร้างช่องทางเข้าถึงผู้มีอำนาจในการตัดสินใจโดยตรง ทำให้ชุมชนมีโอกาสเข้าสู่กระบวนการพิจารณาของทางราชการซึ่งช่วยให้ชุมชนสามารถบรรลุเป้าหมายเบื้องต้นในการมีส่วนร่วมด้วยฝ่ายที่เกี่ยวข้องในกระบวนการพิจารณาซึ่งเป็นเวทีสำคัญของชุมชนในการกำหนดทิศทางการแก้ปัญหา ร่วมกับกลไกราชการ และ (3) การร้องเรียนต่อองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ ได้แก่ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเพื่อเป็นคนกลางรับทราบปัญหาและการฟ้องศาลปกครองเพื่อใช้สิทธิตามรัฐธรรมนูญให้คุ้มครองสิทธิชุมชนในกรณีที่กระทรวงมหาดไทยพิจารณาชี้ขาดและสั่งยุติปัญหากรณีพิพาทแนวเขตการปกครอง

ตลอดระยะเวลาของการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ชุมชนบ้านนาอินแห่งนี้ต้องร่วมกันใช้ทั้งความอดทนและยึดมั่นในหลักการมีส่วนร่วมอย่างสันติบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมผ่านช่องทางกลไกสถาบันทางการเมืองหลายส่วนด้วยกัน สะท้อนความพยายามของชุมชนในการหาทางแก้ไขปัญหาข้อพิพาทแนวเขตการปกครองโดยใช้วิธีการและการดำเนินกิจกรรมที่หลากหลายในการบรรลุเป้าหมายการได้มาซึ่งสิทธิชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง แนวคิดและแนวทางดังกล่าวของชุมชนสามารถสะท้อนรูปธรรมของการนำกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและตัวแทนมาใช้ในการเข้าถึงการมีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นโดยมีกิจกรรมการมีส่วนร่วมที่สำคัญ ดังที่ปรากฏในบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้ กล่าวโดยสรุปคือ;

(1) ชุมชนบ้านนาอินเริ่มกิจกรรมการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนจากความตื่นตัวในการรวมกลุ่มปรึกษาหารือและนำเรื่องเข้าสู่การพิจารณาในที่ประชุมประชาคมเพื่อให้ทุกคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขข้อพิพาทแนวเขตการปกครองอย่างจริงจัง การประชุมประชาคมเป็นกิจกรรมสำคัญที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดยุทธศาสตร์และแนวทางการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่จะช่วยให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้นั้นล้วนเป็นผลมาจากการปรึกษาหารือและการตัดสินใจร่วมกันของชุมชนในเวทีประชาคมทั้งสิ้น (2) ชุมชนบ้านนาอินได้ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลดำเนินการแก้ปัญหามาตามช่องทางปกติตามขั้นตอนของราชการทั้งยื่นหนังสือร้องเรียนให้ตรวจสอบปัญหา มีผลในการผลักดันให้ส่วนราชการตอบสนองโดยการตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัดเข้ามาตรวจสอบข้อเท็จจริงและประสานฝ่ายที่เกี่ยวข้องร่วมแก้ไขปัญหามาของชุมชน

(3) ผลจากการร้องเรียนไปยังส่วนราชการและตัวแทนทางการเมืองทั้งในระดับพื้นที่และระดับชาติ ทำให้ฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เข้ามาร่วมกันแก้ไขข้อพิพาทแนวเขตการปกครองโดยมีการตั้งคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตการปกครองร่วมระหว่างสองจังหวัด รวมถึงผู้แทนกระทรวงมหาดไทยได้ร่วมตรวจสอบค้นหาและรวบรวมหลักฐานที่ถูกต้องเพื่อหาข้อยุติที่เป็นธรรมกับทุกฝ่ายและเปิดโอกาสให้ตัวแทนชุมชนร่วมประชุมหารือ การที่ชุมชนได้เข้าร่วมประชุมหาทางออกกับคณะกรรมการของราชการถือเป็นก้าวสำคัญที่ชุมชนมีโอกาสมีส่วนร่วมในการแสดงเหตุผลและความต้องการกำหนดความเป็นไปของชุมชน และ (4) การเลือกที่จะแสดงออกโดยการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวอย่างสันติในขอบเขตที่กำหนด ทั้งโดยการร่วมชุมนุมประท้วงบริเวณสถานที่ราชการเพื่อติดตามความก้าวหน้าในการแก้ไขปัญหามาของทางราชการ การเคลื่อนไหวชุมนุมปิดเส้นทางสัญจรสายหลัก ถือเป็นกิจกรรมการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อตอบโต้และกดดันให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องและสังคมภายนอกได้หันมาสนใจปัญหาของชุมชนอย่างจริงจัง

6.1.3 การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยกลไกการมีส่วนร่วมทางตรง

แนวคิดทางการเมืองของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมาจากการให้ความสำคัญกับการใช้ชีวิตโดยไม่ละเมิดสิทธิของธรรมชาติและสิทธิของคนอื่น ซึ่งจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อคนในชุมชนมีความเท่าเทียมกันในการมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมกันตัดสินใจและร่วมดำเนินการเพื่อประโยชน์ของชุมชนโดยรวม ซึ่งถือเป็นลักษณะพื้นฐานสำคัญของสังคมที่นำแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาใช้อย่างชัดเจน การพัฒนาแนวคิดและแนวทางในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงมุ่งเน้นไปที่การเพิ่มบทบาทในการมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าของชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้อยู่ร่วมกับป่าและสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน โดยอาศัย 3 แนวทางที่สำคัญ ดังที่ปรากฏในบทที่ 4 และบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้ กล่าวโดยสรุปคือ;

(1) การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนเป็นความพยายามทำให้ทุกคนเข้าใจว่าชุมชนได้สร้างสรรค์องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกลมกลืนไปกับธรรมชาติ โดยคงไว้ซึ่งความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรมและแบบแผนการดำรงชีวิตที่ประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งน้ำได้อย่างสมดุลเพื่อสนองตอบการดำรงชีวิตได้อย่างยั่งยืน (2) การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชนความร่วมมือเป็นการนำแนวคิดการมีส่วนร่วมและเครือข่ายความร่วมมือมาใช้ในการสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐ โดยมีการดำเนินงานในรูปคณะกรรมการชุมชนซึ่งมีการวางโครงสร้างและระบบการทำงานที่ชัดเจนเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในวงกว้างและพัฒนาศักยภาพในการจัดการดูแลป่าชุมชน และ (3) การสร้างกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่เป็นความพยายามสร้างหลักประกันให้กับการดูแลรักษาป่าของชุมชนได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง โดยอยู่บนฐานคิดสำคัญคือเน้นการทำงานเชิงป้องกันมากกว่าการแก้ไข เพื่อให้เยาวชนได้รับการปลูกฝังและฝึกฝนเรียนรู้จากการทำงานร่วมกัน เท่ากับเป็นการเตรียมความพร้อมเป็นกำลังสำคัญในการร่วมสืบทอดภูมิปัญญาและวิถีชีวิตของชุมชนในการอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน

การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในสะท้อนความพยายามในการพิสูจน์ตนเองให้ทุกคนยอมรับว่าภายใต้วิถีทางของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่สันติและเรียบง่ายแต่มีพลังของชุมชนสามารถนำมาซึ่งสิทธิในการจัดการพื้นที่และวิถีการดำเนินชีวิตดั้งเดิมของชุมชนที่ผสมผสานกับความเชื่อ วัฒนธรรมและวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเพื่อการดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งต้นน้ำลำธารอย่างยั่งยืน รวมทั้งยังมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาและองค์ความรู้ท้องถิ่นไปยังลูกหลานให้ได้ร่วมกันสืบสานแนวคิดในการใช้ชีวิตที่พอเพียง เพื่อสืบสานและรักษาแนวทางในการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนเอาไว้เพื่อดูแลรักษาทรัพยากรของชุมชนแห่งนี้ให้คงคุณค่าสืบไป แนวคิดและแนวทางดังกล่าวได้สะท้อนรูปธรรมของการนำกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงมาใช้

กำหนดและจัดการชีวิตของชุมชนด้วยตัวชุมชนเองได้เป็นอย่างดี โดยมีกิจกรรมการมีส่วนร่วมที่สำคัญ ดังที่ปรากฏในบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้ กล่าวโดยสรุปคือ;

(1) การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อและประเพณี เป็นกิจกรรมที่แสดงออกถึงวิถีปฏิบัติของชุมชนที่เชื่อมโยงกับการรักษาความเป็นชุมชนและทรัพยากรของชุมชน โดยแต่ละพิธีกรรมจะมีความหมายอันเป็นกุศโลบายที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาของชาวปกากะญอที่ต้องการให้ชุมชนมีความยำเกรงและใช้ทรัพยากรทั้งหลายอย่างระมัดระวัง ตลอดจนรู้สึกสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรที่มีอยู่และเป็นการสร้างสรรค์ข้อความการสื่อสารกับคนนอกชุมชนตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ทางสังคม (2) การทำการเกษตรแบบผสมผสาน เป็นกิจกรรมที่สะท้อนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สร้างสรรค์กิจกรรมการผลิตที่เอื้อต่อการรักษาป่าในรูปของการจัดการที่ดินในพื้นที่ป่าของชุมชนที่สมดุลกับการอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติ โดยเฉพาะการทำไร่หมุนเวียนที่มีลักษณะการใช้ที่ดินแบบสลับหน้าหมุนหรือการใช้ที่ดินร่วมกัน ด้วยรูปแบบการผลิตที่ผ่านการพิสูจน์ถึงคุณค่ามาแล้วหลายชั่วอายุคน โดยมีการหมุนเวียนใช้ที่ดินภายในขอบเขตชัดเจนและเป็นระบบ ถือเป็นกิจกรรมการต่อสู้ผ่านรูปแบบการผลิตที่มีการจัดการระบบนิเวศที่ยั่งยืน

(3) กิจกรรมการดำเนินงานขององค์กรชุมชนถือเป็นเวทีหลักที่ทำให้ในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาและตัดสินใจในกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ทั้งการหารือและแบ่งหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมของชุมชน การร่วมกันทำงานดูแลป้องกันไฟป่า หรือลำดับในการลงแขกทำงานเก็บเกี่ยวผลผลิตในที่ทำกินของคนในชุมชน เพื่อให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสร่วมรับฟังและแสดงความคิดเห็นก่อนตัดสินใจและดำเนินการร่วมกัน (4) กิจกรรมสร้างความร่วมมือกับภายนอกเป็นการเปิดชุมชนเพื่อประสานการทำงานร่วมกับชุมชนอื่นๆ หรือหน่วยงานของรัฐและเอกชน เพื่อเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ประสานความร่วมมือจากชุมชนสมาชิกในการดำเนินกิจกรรมการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนร่วมกันอย่างเป็นระบบ เครือข่ายชุมชนยังมีการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจกับสังคมในวงกว้างและการเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อสิทธิชุมชนเครือข่าย กิจกรรมที่ทำคือ การเดินเท้ารณรงค์แนวคิดป่าชุมชน หรือการชุมนุมที่หน้าทำเนียบรัฐบาลเพื่อเรียกร้องสิทธิตามกฎหมายให้ชุมชนได้อยู่กับป่า การเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นการรวมพลังที่ทำให้กระแสสังคมหันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกัน

(5) การจัดการโฉนดชุมชนเป็นกิจกรรมการดำเนินงานเพื่อสิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์จากที่ดินในชุมชน โฉนดชุมชนจะถูกควบคุมดูแลโดยกรรมการชุมชน การจัดการโฉนดชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในกำหนดให้มีธนาคารที่ดินที่ทำหน้าที่รวบรวมเงินจัดตั้งเป็น “กองทุนชุมชน” และให้กรรมการจัดการที่ดินพิจารณาคนในชุมชนที่ต้องการที่ดินและควร

ได้รับสิทธิในการซื้อที่ดินไปทำประโยชน์ ระเบียบการพิจารณาจะถูกกำหนดโดยกรรมการจัดการที่ดินโดยคนในชุมชนร่วมรับรู้และให้ความเห็นชอบ และ (6) กิจกรรมของกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ การดำเนินงานของกลุ่มเยาวชนมีรูปแบบเป็นคณะกรรมการซึ่งคล้ายคลึงกับองค์กรชุมชนที่มีการแบ่งหน้าที่กันในกลุ่มสมาชิกทุกคน ภาระหน้าที่หลักของกลุ่มเยาวชนคือการทำ ความเข้าใจกับสังคมภายนอกโดยจัดทำเอกสารเผยแพร่และการทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน โดยการ จัดกิจกรรมสืบสานวิถีชีวิต ความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีของคนบนที่สูง เพื่อให้เห็นคุณค่าของ ภูมิปัญญาและทรัพยากรของชุมชน เกิดความภาคภูมิใจในวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน

6.1.4 เปรียบเทียบการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกัน

กล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นผลที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างการเมืองแห่งการต่อสู้ช่วงชิงที่เกิดขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงข้อจำกัดและโอกาสทางการเมืองที่หลากหลาย ปรากฏการณ์จากขบวนการทางสังคมเป็นภาพสะท้อนความล้มเหลวของรัฐสมัยใหม่ในการสร้าง สังคมทำให้เกิดสิ่งจูงใจสำหรับชุมชนที่ถูกแย่งชิงเอาทรัพยากรของตนเองไป โดยการต่อสู้ผ่าน ช่องทางต่างๆ และขยายการต่อสู้ดังกล่าวออกไปโดยการสร้างแนวทางใหม่ๆ จากกลุ่มคนชายขอบ ที่ถูกผลักดันออกมา (Tarrow, 1998:2) สิ่งที่มาคือ สิทธิชุมชนกับการมีส่วนร่วมในกระบวนการ พัฒนาและกระบวนการทางการเมือง ทั้งในขั้นตอนการตัดสินใจและขั้นตอนของการดำเนินงานที่ กระทำการผ่านกลุ่มหรือองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตาม การมี ส่วนร่วมภายใต้การเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ให้เห็นทั้งภาพรวมและ รายละเอียดที่แตกต่างกันในการมีส่วนร่วมของชุมชนอันเป็นส่วนสำคัญซึ่งช่วยให้เห็นพฤติกรรม การมีส่วนร่วมของชุมชนในลักษณะต่างๆ ได้อย่างชัดเจนมากขึ้นโดยไม่ต้องไม่ลืมหูลืมตาถึงเงื่อนไข ของบริบทหรือสภาพแวดล้อมที่อาจมีความแตกต่างกันออกไป

ด้วยเหตุนี้ ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาจึงมีความ แตกต่างกันตามเงื่อนไขของบริบทหรือสภาพแวดล้อมด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะผลกระทบจากสภาพ ปัญหาสิทธิชุมชนที่มีต่อสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมในแต่ละชุมชน ซึ่งเป็น ผลทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีการกำหนดยุทธศาสตร์โดยมีการหยิบยกเอาประเด็นทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมขึ้นมาใช้อย่างหลากหลายด้วยเช่นเดียวกัน ขณะที่วิธีการต่อสู้บนฐานคิด ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมและการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อตอบสนองต่อยุทธศาสตร์ที่แตกต่าง กันจึงมีความหลากหลายทั้งลักษณะรูปแบบและการจัดประเภท สามารถพิจารณาได้จากทั้งระดับ การทำทนายและระดับของความไม่แน่นอน โดยอาจแบ่งออกเป็นวิธีการตามช่องทางระบบการเมือง ปกติ (Convention) และวิธีการทำทนายระบบการเมืองปกติ (Disruption) ซึ่งถือเป็นวิธีการแสวงหา

หนทางในการเอาชนะความไร้อำนาจหรือความไร้โอกาสจากการอยู่ภายใต้ตำแหน่งในโครงสร้าง ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เสียเปรียบ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552:152)

การใช้อำนาจผูกขาดการจัดการทรัพยากรโดยรัฐได้นำซึ่งปัญหาความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น อันเป็นที่มาของสภาพปัญหาสิทธิชุมชนที่เกิดขึ้น ชุมชนท้องถิ่นนอกจากกระบวนการใช้อำนาจจัดการทรัพยากรซึ่งนับวันยังมีความซับซ้อนและรุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับ ขณะเดียวกันปรากฏการณ์ดังกล่าวได้สะท้อนกลับและเป็นแรงกระตุ้นให้ชุมชนท้องถิ่นมีการตอบโต้สภาพการณ์ที่เป็นอยู่โดยการเคลื่อนไหวทางสังคมเข้าต่อสู้กับอำนาจรัฐ เพื่อเรียกเอาสิทธิในการเปลี่ยนแปลงทิศทางและสิทธิในการควบคุมและจัดการทรัพยากรกลับคืน อย่างไรก็ตาม จากสภาพปัญหา คู่พิพาทและบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันในแต่ละชุมชน ทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีการกำหนดยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เผชิญอยู่โดยหยิบยกเอาประเด็นทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมมาใช้อย่างหลากหลายตามเงื่อนไขของบริบทหรือสภาพแวดล้อมของแต่ละชุมชน แนวทางที่นำมาใช้แสดงถึงปฏิบัติการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นได้ ดังนี้;

(1) มิติทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมให้ความสำคัญกับการที่คนในหน่วยเล็กที่สุดของสังคมอย่างชุมชนท้องถิ่นมีอิสระในการดูแลจัดการและพึ่งพาตนเอง ซึ่งแสดงถึงความกระตือรือร้นของชุมชนในการสร้างโอกาสให้กลุ่มได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองอย่างแท้จริง โดยสนับสนุนการกระจายอำนาจไปยังชุมชนท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมในประเด็นสาธารณะด้วยความสมัครใจ ขณะที่รัฐเป็นเพียงเป็นกลไกประสานประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการ ซึ่งในแง่นี้ชุมชนบ้านนาอินพยายามสร้างโอกาสให้ตนเองได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองโดยการกำหนดยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมผ่านกลไกเชิงสถาบันทางการเพื่อขยายประเด็นในอาณาบริเวณทางเศรษฐกิจของชุมชนบ้านนาอินที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อตอบโต้กับการขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมกำหนดแนวเขตพื้นที่การปกครอง สะท้อนภาวะความไม่เป็นธรรมในการใช้อำนาจทางการเมือง บทบาทการต่อสู้ของชุมชนบ้านนาอินจึงมีนัยแสดงถึงการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองเหนือพื้นที่ซึ่งมีผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชน

ในทางตรงกันข้าม ชุมชนบ้านห้วยหินลาดโนได้พยายามสร้างโอกาสให้ตนเองได้เข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองโดยการกำหนดยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมทางตรงเพื่อสร้างประเด็นในอาณาบริเวณทางสังคมและวัฒนธรรมถือเป็นกรอบการดำเนินการที่มุ่งพิสูจน์คุณค่าของชุมชนบ้านห้วยหินลาดโนในการอยู่ร่วมกับป่าโดยสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

ขึ้นมาต่อสู้กับการผลักดันชุมชนออกจากป่าซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายวิถีชีวิตของชุมชนที่สั่งสมมา ยาวนานกว่าร้อยปี การต่อสู้เพื่อคงสภาพความเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีลักษณะเฉพาะตัวเป็นการตอบ คำถามโดยตรงต่อปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้อันเป็นผลการจัดการโดยอำนาจรัฐ และเป็นการเน้นย้ำว่าหากไม่มีชุมชนที่มีวิถีชีวิตและองค์ความรู้ในการดูแลรักษาผืนป่าแล้ว ทรัพยากรป่าไม้อาจหมดตกอยู่ในภาวะความเสี่ยง จึงเป็นการมุ่งให้เกิดประเด็นถกเถียงและเคลื่อนไหว ในอาณาบริเวณทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเป็นฐานอำนาจของชุมชน

(2) มิติความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างประชาชนที่รอบรู้กับตัวแทนที่รู้ความต้องการโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทั้ง ทางตรง-อ้อม เป็นระบบการมีส่วนร่วมที่กระตุ้นประชาชนเข้าสู่พื้นที่การเมืองและพัฒนาตนเอง ไปสู่พลเมืองที่รู้คิดและสามารถแสดงออกทางการเมืองอย่างหนักแน่น การที่โครงสร้างทางสังคม การเมืองของชุมชนบ้านนาอินยึดโยงเข้ากับความสัมพันธ์ที่เป็นทางการระหว่างชุมชนกับสถาบัน การเมืองมาอย่างยาวนาน ทั้งการแลกเปลี่ยนความเห็นและความร่วมมือทั้งบนฐานการปกครอง แบบรวมอำนาจและบนฐานการกระจายอำนาจการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้ทิศทางการต่อสู้เพื่อ สิทธิชุมชนจึงมีแนวโน้มเข้าสู่ช่องทางที่เป็นทางการเป็นหลักผ่านการร่วมมือกับตัวแทนในพื้นที่เพื่อ นำประเด็นความมั่นคงทางสังคมและเศรษฐกิจเข้าสู่ศูนย์อำนาจการตัดสินใจของรัฐและมีแนวโน้ม ที่จะพึ่งพากระบวนการเชิงสถาบันเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์

ในทางตรงกันข้าม โดยการผสมผสานวัฒนธรรมชุมชนเข้ากับกฎเกณฑ์ทางสังคม สมัยใหม่ในการอยู่ร่วมกับป่าจนชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน สิ่งที่ชุมชนบ้านห้วยหิน ลาดในทำคือการพิสูจน์คุณค่าการดำรงอยู่ของชุมชนและสร้างความเข้าใจให้ผู้คนได้ตระหนักถึง สิทธิชุมชนที่อยู่กับป่าและเกื้อกูลอาศัยผืนป่า โดยแนวทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนซึ่งเป็นเป้าหมาย หลักของการต่อสู้ของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่ได้รับการยอมรับจากสังคมภายนอกว่าเป็นชุมชน ชาวป่าเกื้อกูลที่สามารถดำรงชีวิตโดยเกื้อกูลอาศัยอยู่กับป่า ดูแลรักษาและจัดการป่าดังที่เคย เป็นมา ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นไปลักษณะการสร้างการยอมรับในบทบาท และความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชุมชน รวมทั้งการรวมพลังกันในกลุ่มชุมชนมากกว่ามุ่ง สร้างความร่วมมือกับรัฐ อย่างไรก็ตาม เพื่อบรรลุเป้าหมายในระดับที่สูงขึ้น ชุมชนจำเป็นต้องเข้าไป เกี่ยวโยงและร่วมมือกับกลไกสถาบันมากขึ้นอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

(3) มิติกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับสถาบันทางการเมืองที่อยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยประชาชนได้มีส่วนร่วมทั้งในการตัดสินใจ ดำเนินการ ตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะร่วมกับรัฐในประเด็นสาธารณะ ซึ่งนอกจากวิธีการต่อสู้ที่อาจมีความแตกต่างกันแล้ว ชุมชนทั้งสองแห่งยังมีลักษณะการเคลื่อนไหวทางสังคมที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ทิศทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านนาอินที่อาศัยช่องทางที่เป็นทางการผ่านการร่วมมือกับตัวแทนระดับพื้นที่เพื่อเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจของรัฐเป็นหลัก ถือเป็นวิธีการเคลื่อนไหวตามช่องทางการเมืองปกติ การต่อสู้ของชุมชนบ้านนาอินอยู่บนมิติทางการเมืองเพื่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมการเมืองที่เป็นอยู่ โดยให้ความสำคัญกับการดำเนินการในรูปแบบองค์กรการเมืองระดับท้องถิ่นในฐานะต้นทุนทางการเมืองที่สำคัญที่นำพาชุมชนเข้าสู่พื้นที่การต่อสู้ทางการเมืองและรวบรวมทรัพยากรชุมชนเพื่อขับเคลื่อนชุมชนไปสู่จุดมุ่งหมาย

ในทางตรงกันข้าม ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในกลับมีทิศทางการต่อสู้ที่ใช้กลไกการมีส่วนร่วมทางตรงในการจัดการชีวิตชุมชนเองซึ่งถือเป็นวิธีการตอบโต้ระบบการเมืองปกติ แนวคิดขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ช่วยอธิบายการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนว่ามีมิติเกี่ยวกับค่านิยม วัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่หลากหลายมากขึ้นมาเป็นทางเลือก โดยอาศัยการสร้างกฎเกณฑ์และค่านิยมใหม่ที่สนับสนุนคุณภาพชีวิตและสิทธิที่เท่าเทียมกันของชุมชน ซึ่งถือเป็นการต่อสู้ในอาณาบริเวณทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นหลัก แนวคิดทางการเมืองที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมยังสามารถพบได้ชุมชนบ้านนาอินได้เช่นกัน เห็นได้จากการให้ความสำคัญกับการสร้างความร่วมมือภายในชุมชนผ่านกระบวนการปรึกษาหารือและการเคลื่อนไหวอย่างสันติร่วมกับตัวแทนในท้องถิ่นเพื่อแสดงออกถึงความต้องการที่แท้จริงของชุมชน การมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมจึงถือเป็นแนวคิดทางการเมืองที่มีอยู่ร่วมกันของทั้งสองชุมชนแสดงถึงการยึดถือเอาแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาเป็นหลักให้กับชุมชน

อย่างไรก็ตาม การใช้แนวทางการต่อสู้ที่แตกต่างกันย่อมทำให้การบรรลุเป้าหมายในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนแตกต่างกันด้วย การศึกษาครั้งนี้ช่วยยืนยันความคิดดังกล่าวได้โดยชี้ให้เห็นว่าผลของการใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันทำให้ชุมชนบ้านนาอินบรรลุสามารถบรรลุเป้าหมายขั้นแรกคือ การได้สิทธิและโอกาสในการมีส่วนร่วมในกระบวนการพิจารณากำหนดแนวเขตการปกครองใหม่ ซึ่งประเด็นสำคัญอยู่ที่ความสามารถในการเข้าถึงช่องทางของชุมชนเพื่อกดดันให้ส่วนงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการไปตามขั้นตอนการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่อย่างเคร่งครัด ชุมชนอาศัยทั้งตัวแทนระดับท้องถิ่นและระดับชาตินำประเด็นเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจ แม้การมี

ส่วนร่วมเชิงสถาบันจะสามารถทำให้อำนาจรัฐหันมาสนใจและร่วมมือแก้ปัญหา แต่ชุมชนยังคงไม่บรรลุการได้สิทธิชุมชน เพราะนอกเหนือจากกระทรวงมหาดไทยแล้วยังมีชาวบ้านท้องถิ่นเป็นคู่พิพาทอีกฝ่ายหนึ่ง สิ่งที่ชุมชนเรียนรู้คือนอกจากกลไกสถาบันที่ช่วยให้บรรลุเป้าหมายขั้นต้นแล้วยังต้องอาศัยกลไกทางตรงในการร่วมแก้ปัญหา กับคู่พิพาทในระดับเดียวกันด้วย

ในทำนองเดียวกัน คู่พิพาทของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในนอกจากฝ่ายรัฐแล้วยังมีฝ่ายสังคมที่ต้องพิจารณา ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในสามารถเลือกใช้วิธีการมีส่วนร่วมโดยตรงในการรับมือกับปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเป้าหมายในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนคือ ชุมชนได้อยู่ร่วมกับป่าและสิทธิในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชนเอง ถือเป็นภารกิจที่ตนเองให้ทุกคนได้รับรู้และเข้าใจว่าชุมชนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างไร โดยการจัดการภายในชุมชนที่มีจุดเด่นในการสืบทอดจารีตประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อแต่ดั้งเดิมมาผสมผสานกับการจัดองค์กรทางสังคมและการกำหนดกฎเกณฑ์ทางสังคมสร้างขึ้นใหม่มาใช้เป็นเครื่องมือร่วมกับการจัดการภายนอกชุมชน การรวมกลุ่มชุมชนในรูปแบบเครือข่ายชุมชนจึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นในการได้มาซึ่งสิทธิชุมชนที่ได้รับการรับรองตามกฎหมาย การเข้าร่วมกับเครือข่ายชุมชนนับเป็นความสำเร็จที่ชุมชนได้การรับรองสิทธิในดินชุมชน ขึ้นต่อไปคือ การจัดการกับความไม่แน่นอนของโอกาสทางการเมือง ชุมชนต้องพัฒนาการทำงานต่อไปอีกโดยการเข้าร่วมในกลไกเชิงสถาบันทางการที่เป็นช่องทางเข้าถึงโอกาสทางการเมืองและศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจมากขึ้น

ตารางที่ 2: สรุปเปรียบเทียบแนวคิดและแนวทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ประเด็นเปรียบเทียบ	บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านนาอิน-บ้านห้วยหินลาดใน	
	ความเหมือน	ความต่าง
ความเป็นชุมชน	- องค์กรทางสังคมที่มีพื้นที่ ทรัพยากร วิถีการดำรงชีวิตและประวัติศาสตร์ที่มีความยึดโยงกัน	<u>นาอิน</u> – ชุมชนขนาดกลาง สัมพันธ์กับอำนาจรัฐมายาวนาน มีแนวโน้มการใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน <u>ห้วยหินลาด</u> – ชุมชนชนเผ่าขนาดเล็ก มีแนวโน้มการใช้กลไกทางตรง
สภาพสิทธิชุมชน	- ผลจากความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันโดยรัฐใช้อำนาจเกินพอดีจนกระทบต่อสิทธิชุมชน - ชุมชนยืนยันคุณค่าและตัวตนว่ามีความผูกพันและยึดโยงกับพื้นที่มาอย่างยาวนาน	<u>นาอิน</u> – กระทบต่อองค์ประกอบและคุณภาพชีวิตของชุมชน เน้นสิทธิการปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากร <u>ห้วยหินลาด</u> – ชุมชนไม่สามารถดำรงอยู่ได้หากไม่ต่อสู้ จึงมุ่งเน้นสิทธิในการควบคุม/จัดการทรัพยากร

ตารางที่ 2: สรุปเปรียบเทียบแนวคิดและแนวทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน (ต่อ)

ประเด็น เปรียบเทียบ	บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านนาอิน-บ้านห้วยหินลาดใน	
	ความเหมือน	ความต่าง
แนวคิดทาง การเมือง	- การเรียกร้องสิทธิชุมชนบนฐาน การมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม	<u>นาอิน</u> – ผูกติดกับการเมืองกระแสหลัก เน้นการเข้าหาช่องทางที่เป็นทางการ <u>ห้วยหินลาด</u> – พิสูจน์ว่าชุมชนพึ่งพา ตนเองได้โดยไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่น
ยุทธศาสตร์ การต่อสู้	- การเรียกร้องสิทธิชุมชนภายใต้กรอบ กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ในความหมายของการขยายแนวคิด ประชาธิปไตยแบบตัวแทน	<u>นาอิน</u> – มุ่งขยายประเด็นตัวตนทาง ประวัติศาสตร์สู่ประเด็นเศรษฐกิจโดย; (1) สร้างแนวร่วมกับตัวแทนในพื้นที่ (2) หาข้อมูลผ่านกลไกราชการ (3) ร้องเรียนองค์กรตามรัฐธรรมนูญ <u>ห้วยหินลาด</u> – มุ่งสร้างประเด็นทาง สังคมและวัฒนธรรมโดย; (1) การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน (2) สร้างองค์กรชุมชนและเครือข่าย (3) สร้างกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่
กิจกรรมการต่อสู้	- ใช้วิธีการมีส่วนร่วมตามแนวทาง ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ที่หมายถึงการขยายประชาธิปไตย แบบตัวแทน ในแง่ของการที่รัฐเปิด พื้นที่การมีส่วนร่วมของชุมชนและ การถ่ายโอนอำนาจบางส่วนจาก ตัวแทนมายังชุมชน	<u>นาอิน</u> – ร่วมมือกับตัวแทนเพื่อเข้าสู่ กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันโดย; (1) หาหรือและตัดสินใจในเวทีประชาคม (2) การร่วมชุมนุมประท้วงและปิดถนน (3) เข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการร่วมฯ (4) ลงร่วมซื้อคัดค้านต่อราชการ <u>ห้วยหินลาด</u> – ทำความเข้าใจกับสังคม โดยการพิสูจน์คุณค่าของชุมชนโดย; (1) การดำเนินพิธีกรรมของชนเผ่า (2) วิธีการทำการเกษตรแบบผสมผสาน (3) การดำเนินกิจกรรมองค์กรชุมชน (4) การประสานร่วมมือกับภายนอก (5) การจัดการโฉนดชุมชน (6) สืบสานวิถีชุมชนผ่านกลุ่มเยาวชน

ตารางที่ 2: สรุปเปรียบเทียบแนวคิดและแนวทางการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน (ต่อ)

ประเด็น เปรียบเทียบ	บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบ้านนาอิน-บ้านห้วยหินลาดใน	
	ความเหมือน	ความต่าง
ผลจากบทบาท การต่อสู้	- บรรลุเป้าหมายสิทธิชุมชนเบื้องต้น ต้องทำงานต่อเนื่องซึ่งต้องใช้เวลา	นาอิน – เข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจ แต่พึ่งพาตัวแทนมากกว่าพึ่งพาตนเอง ห้วยหินลาด – พึ่งพาตนเองได้ แต่ต้อง รวมกลุ่มเครือข่ายขนาดใหญ่จึงจะมี โอกาสเข้าถึงศูนย์อำนาจตัดสินใจ

ถึงแม้ว่าทั้งสองชุมชนจะมียุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในรายละเอียดที่หลากหลาย รวมทั้งมีข้อเด่น-ข้อด้อยที่สำคัญที่แตกต่างกันไป (แสดงในตารางที่ 3) แต่ลักษณะการต่อสู้ของชุมชนกรณีศึกษาล้วนตั้งอยู่บนกรอบแนวคิดและการกระทำตามวิถีทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม โดยให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในทุกขั้นตอนของการต่อสู้ ตั้งแต่การหยิบยกประเด็นปัญหาเข้าสู่มาความสนใจ ร่วมแสดงความคิดเห็นและเสนอแนวทางการแก้ปัญหา ร่วมกัน การเคลื่อนไหวทางสังคมและการรับผลจากการต่อสู้ร่วมกัน ในทุกกระบวนการ ล้วนผ่านการปรึกษาหารือกันในวงกว้างจนได้เป็นข้อสรุปและนำผลการตัดสินใจร่วมกันเป็นหลัก ในการดำเนินการของชุมชน อันเป็นลักษณะพื้นฐานสำคัญที่แสดงถึงการใช้นโยบายประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือที่นำชุมชนทั้งสองไปสู่จุดหมายเดียวกัน

ตารางที่ 3: สรุปเปรียบเทียบข้อเด่น-ข้อด้อยของกลไกการมีส่วนร่วมจากกรณีศึกษา

ประเด็น เปรียบเทียบ	กลไกการมีส่วนร่วม	
	กลไกเชิงสถาบัน	กลไกทางตรง
ข้อเด่น	-สามารถเข้าถึงศูนย์อำนาจรัฐอย่าง เป็นขั้นตอน เป็นที่ยอมรับโดยไม่ต้อง รวมกลุ่มเครือข่ายที่เหนียวแน่น -หากชุมชนมีหลักฐาน/เหตุผลเพียงพอ รัฐไม่สามารถปฏิเสธชุมชนได้	-ชุมชนสามารถจัดการและพึ่งพาตนเอง ได้ในขณะที่ดำเนินการต่อสู้ -สร้างกระบวนการเรียนรู้ทางการเมือง ให้กับชุมชนท้องถิ่น ซึ่งช่วยเปิด/ขยาย พื้นที่ใหม่ ๆ สำหรับการมีส่วนร่วม
ข้อด้อย	-ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องยาวนาน -หากไม่ติดตามรัฐอาจไม่ตอบสนอง -แม้จะเข้าถึงศูนย์อำนาจ แต่มีปัจจัย แปรผันต่อการตัดสินใจของรัฐ โดยเฉพาะกลุ่มผลประโยชน์อื่น	-รัฐไม่ยอมรับและมักมองว่าเป็นการ ท้าทายประชาธิปไตยกระแสหลัก -ผลการต่อสู้ไม่แน่นอน ขึ้นกับอำนาจรัฐ -ผลการเรียกร้องถูกเบี่ยงเบนได้ง่าย เนื่องจากเคลื่อนไหวร่วมกันหลายกลุ่ม

6.1.5 การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตย

การเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนผ่านช่องทางทางการเมืองมีส่วนร่วมที่หลากหลายในการแสดงความคิดเห็นและร่วมตัดสินใจของชุมชนนับเป็นสิ่งสำคัญต่อการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยในสังคมไทย การต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชนช่วยสะท้อนความจำเป็นที่ชุมชนต้องเข้ามามีบทบาทในการดูแลจัดการชีวิตของตนเองเพื่อสนองตอบความต้องการต่างๆ ได้อย่างแท้จริง แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นกรอบชี้้นำในการนำกลไกที่เป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาใช้แก้ปัญหาความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐกับชุมชนซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของการละเมิดสิทธิชุมชนโดยรัฐ ทั้งในแง่ของการช่วยส่งเสริมคุณค่าพื้นฐานของคนในสังคมโดยการยอมรับสิทธิ เสรีภาพ และการมีส่วนร่วมทางการเมืองซึ่งจำเป็นต่อการมีสิทธิเสรีภาพความเป็นมนุษย์ที่ช่วยนำไปสู่การมีชีวิตที่ดี การสร้างแรงกดดันทางการเมืองและการเรียกร้องเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่สังคมต้องการ รวมทั้งการเปิดโอกาสให้คนในสังคมพูดคุยแลกเปลี่ยนและแสดงความคิดเห็น ทำให้สามารถระบุปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของสังคมส่วนรวมได้ และทำให้รัฐรับรู้และสามารถสนองตอบความต้องการของสังคมได้อย่างแท้จริง (Sen,2006:102-111)

การเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านนาอินและชุมชนบ้านห้วยหินลาดที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจึงสะท้อนภาพการรวบรวมองค์ประกอบสำคัญของสังคมประชาธิปไตย 3 ประการ ตามข้อเสนอของ Linz and Stepan (2006:181) กล่าวคือ;

ประการแรก ชุมชนท้องถิ่นแสดงถึงทัศนคติที่เข้มแข็ง (Attitudinal Dimension) ต่อแนวคิดและองค์ประกอบของความเป็นประชาธิปไตย เนื่องจากคนในชุมชนต่างมีความเชื่อมั่นในสถาบันทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และเชื่อมั่นในกระบวนการที่เป็นประชาธิปไตยว่าเป็นมีคุณค่าและมีความเหมาะสมมากที่สุดในการจัดการชีวิตทางสังคมและการเมืองร่วมกัน พิจารณาได้จากการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนผ่านกลไกการมีส่วนร่วมทั้งการจัดการชุมชนตนเองโดยตรงและโดยผ่านกลไกสถาบันอย่างต่อเนื่องยาวนาน นอกจากนี้ ยังสามารถเห็นได้จากแนวคิดทางการเมืองที่เน้นการเรียกร้องสิทธิชุมชนบนฐานการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม

ประการที่สอง ชุมชนท้องถิ่นแสดงถึงการมีองค์ประกอบเชิงพฤติกรรม (Behavioral Dimension) ซึ่งหมายถึง การที่คนในชุมชนและตัวแสดงทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกระทำการตามหลักการและวิธีการที่เป็นประชาธิปไตยร่วมกันเพื่อบรรลุเป้าหมายของส่วนรวม ซึ่งพิจารณาได้จากการเลือกใช้กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมทั้งกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่พยายามมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่พิสูจน์ว่าชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าและพึ่งพาตนเอง

ได้อย่างยั่งยืน ขณะที่การใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันของชุมชนบ้านนาอินเป็นการมีส่วนร่วม เรียกร้องสิทธิชุมชนโดยการทำงานร่วมกับตัวแทนและสถาบันอย่างใกล้ชิด

ประการสุดท้าย ชุมชนท้องถิ่นแสดงถึงการเติมเต็มองค์ประกอบทางกฎหมายและสถาบันทางการเมือง (Constitutional Dimension) โดยตัวแสดงหลักทั้งรัฐและชุมชนท้องถิ่นต่าง ดำเนินชีวิตทางการเมืองภายใต้กฎเกณฑ์ร่วมกันและได้ยึดถือกระบวนการประชาธิปไตยอย่างเคร่งครัด การที่ชุมชนมีความพยายามปรับเปลี่ยนโครงสร้างสถาบันหรือกระบวนการทางการเมือง โดยกระทำการภายใต้ระเบียบทางสังคมการเมืองที่มีอยู่ แสดงถึงความกระตือรือร้นในการสร้างสถาบันทางการเมืองที่มั่นคงในชุมชน ทั้งนี้ เมื่อสังคมมีความเป็นประชาธิปไตยผ่านการขยายพื้นที่ และช่องทางการเข้าถึงอำนาจทางการเมืองแล้ว ประชาธิปไตยโดยการสร้างของชุมชนจะเป็นทั้ง เป้าหมายและเครื่องมือสำคัญของชีวิตในสังคมการเมือง

นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ยังเกี่ยวข้องกับความร่วมมือของทั้งรัฐและชุมชนในการยอมรับหน้าที่และความรับผิดชอบในการ จัดการประเด็นสาธารณะร่วมกัน ปัจจัยที่ทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นมีความเป็นไปได้ คือ (1) แรงจูงใจในผลประโยชน์ที่จะได้จากการร่วมแก้ไขปัญหาที่คนในชุมชนเห็นว่ามีผลกระทบ ต่อชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชนมีการพิสูจน์และจัดลำดับความสำคัญของปัญหาที่แตกต่างกันไปตาม บริบทและความจำเป็น (2) ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมีบทบาทสำคัญในการ ชักนำสมาชิกในการเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาชุมชน (3) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็น ปัจจัยในการริเริ่มสร้างสรรค์แนวทางและกิจกรรมการมีส่วนร่วมโดยการประยุกต์ใช้ประสบการณ์ ในอดีต และ (4) ทรัพยากรมีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนพลังในการมีส่วนร่วมของชุมชน หาก ชุมชนไม่สามารถเข้าถึงหรือไม่มีทรัพยากรที่จำเป็นเพียงพอ ชุมชนจำเป็นต้องแสดงหาทรัพยากร จากภายนอกเข้ามาสนับสนุน (Ramos and Roman, 2005:97)

การจัดการการมีส่วนร่วมจึงขึ้นอยู่กับการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐและชุมชน ซึ่งใน กระบวนการดังกล่าวเป็นการดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกันโดยอาศัยโครงสร้างสถาบัน หรือความร่วมมือจากคนในชุมชน ด้วยเหตุที่ชุมชนเป็นระบบเปิดที่มีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยภายนอก เสมอ ชุมชนและปัจจัยภายนอกโดยเฉพาะตัวแทนทางการเมืองจะร่วมกันกำหนดโครงสร้างความ ร่วมมือที่เหมาะสม โครงสร้างนี้จะทำหน้าที่เคลื่อนย้ายปัญหาและความต้องการของชุมชนท้องถิ่น รวมถึงข้อมูลและทรัพยากรที่จำเป็นจากภายนอกเข้ามาในกระบวนการรับรู้และกระตุ้นให้เกิดการ เปลี่ยนแปลง โดยทำการตัดสินใจ ติดตามและประเมินผล ตลอดจนส่งกลับข้อมูลที่ได้จากการ ดำเนินการ ซึ่งช่วยเป็นหลักประกันในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย รวมทั้งนำบทเรียนมาใช้ใน

การริเริ่มแนวทางใหม่ๆ กล่าวได้ว่า โครงสร้างการมีส่วนร่วมเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างการทำงานของกลุ่มคนได้ทางหนึ่ง (Ramos and Roman,2005:101)

ด้วยเหตุนี้ ชุมชนท้องถิ่นที่ดำเนินกิจกรรมทางการเมืองมีความเชื่อมโยงกับความคิดที่ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นสามารถแก้ไขได้ด้การทำงานร่วมกันซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน แต่บทบาทและความสำเร็จในแต่ละกรณีอาจไม่เท่ากัน โดยขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้นำ ความกระตือรือร้นของผู้เข้ามามีส่วนร่วม การเชื่อมโยงเป็นกลุ่มก้อนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ช่องทางการสื่อสาร กลวิธีในการเคลื่อนไหวและการเตรียมความพร้อมในการทำงานร่วมกับรัฐ ซึ่งเกี่ยวข้องถึงความสามารถในการเจรจาต่อรอง การสร้างพันธมิตรและการกำหนดข้อเสนอความต้องการของชุมชน ที่สำคัญคือการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับสิทธิของการมีสิทธิ (The Right to have Rights) ขณะที่การมีส่วนร่วมโดยมากจะประสบความสำเร็จในระดับท้องถิ่นในลักษณะของการนำเสนอความต้องการจากล่าง-บน กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนเข้าสู่ช่องทางการนำเสนอและปกป้องข้อเสนอของตนในพื้นที่ทางการเมืองซึ่งถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นช่องทางในการถกเถียงเพื่อหาข้อสรุปร่วมกัน แม้ความไม่ลงรอยจะไม่สามารถถูกขจัดได้ทั้งหมด แต่การเปิดพื้นที่ซึ่งช่วยให้ได้ข้อสรุปที่ประนีประนอมกันของทุกเสียงและเกิดการแบ่งปันคุณค่าร่วมกัน (Domike,2008:362-382)

ปฏิบัติการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นตามที่ได้กล่าวมานั้น การพิจารณาประเด็นการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยนั้นควรมีกรอบมองภาพในความหมายของการหล่อหลอมและรักษาความเป็นประชาธิปไตยให้ยั่งยืน ซึ่งเป็นผลมาจากการแสดงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนทั้งรูปธรรมการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันทั้งในเชิงสถาบันและกลไกทางตรง การเปรียบเทียบการใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันช่วยสะท้อนความพยายามในการคลี่คลายปัญหาสิทธิชุมชนของชุมชนที่ต้องเผชิญกับการถูกริดรอนสิทธิโดยอำนาจรัฐ ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ในการใช้อำนาจทางการเมืองที่มากขึ้นของชุมชนท้องถิ่นจนนำไปสู่การเชื่อมร้อยแนวคิดประชาธิปไตยกระแสหลักเข้ากับแนวคิดประชาธิปไตยที่เปิดกว้างบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจทางการเมืองระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นไปสู่ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ทัดเทียมกัน

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนไม่ได้จำกัดบทบาทการมีส่วนร่วมทางการเมืองอยู่เพียงช่องทางสถาบันทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังแสวงหาพื้นที่การมีส่วนร่วมที่เปิดกว้างออกไป ซึ่งขึ้นกับมุมมองต่อบริบทในระบบสังคมการเมืองที่ดำรงอยู่ ปัจจัยขัดขวางและช่องทางการเข้าถึงทรัพยากรและศูนย์อำนาจการตัดสินใจของรัฐ ซึ่งทำให้ประชาธิปไตยสามารถก้าวไปได้

เมื่อตัวแสดงชายขอบอย่างชุมชนท้องถิ่นต่อสู้จนได้มาซึ่งสิทธิพื้นฐานอย่างแท้จริง ซึ่งสิทธิดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองและส่งเสริมความเป็นธรรมในสังคม โดยการเข้าสู่พื้นที่ทางการเมือง เรียนรู้และดำเนินชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของกฎทางการเมือง เพื่อแสวงหาหนทางในการปรับเปลี่ยนสถานะในสังคมการเมืองซึ่งได้รับการยอมรับและการสนับสนุนที่มั่นคงจากสถาบันทางการเมือง จนสามารถกล่าวได้ว่า สิทธิของการมีสิทธิ (The Right to have Rights) เกิดขึ้นได้ด้วยการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชุมชนเอง (Durstun,2000:131-136)

John Durston (2000:155-161) ได้ให้เหตุผลที่การเคลื่อนไหวอย่างเข้มข้นและต่อเนื่องของชุมชนสามารถช่วยกดดันให้รัฐมีการปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดสรรทรัพยากรให้มีความเหมาะสมและเท่าเทียมกันได้มากขึ้นซึ่งมีส่วนสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยในสังคมว่า การเคลื่อนไหวโดยการรวมตัวจัดตั้งเป็นองค์กรเครือข่ายความร่วมมือนั้นถือเป็นการเปิดพื้นที่และโอกาสในการกดดันให้รัฐสนใจปัญหาและความต้องการของกลุ่ม โดยขยายการยอมรับสิทธิด้านต่างๆ เช่น สิทธิการแสดงออกทางความคิดและการมีส่วนร่วมตัดสินใจ ซึ่งช่วยเพิ่มความสามารถให้กลุ่มทางสังคมได้เข้าไปมีบทบาทต่อการใช้อำนาจร่วมกับรัฐเพิ่มมากขึ้น ขณะที่การเข้าถึงข้อมูลที่เป็นและการเรียนรู้ทางการเมืองโดยเริ่มจากสิทธิของการมีสิทธิ (The Right to Have Rights) ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของข้อมูลไปยังพื้นที่ต่างๆ ทำให้คนในสังคมนำไปใช้เรียนรู้และเสริมสร้างประสบการณ์ทางการเมือง รวมทั้งเพิ่มความสามารถในการต่อรองประเด็นทางการเมืองและการนำเสนอทางเลือกในพื้นที่ทางการเมือง ทำให้รัฐและชุมชนได้หารือกันซึ่งช่วยทำให้เกิดการปรับปรุงปรับเปลี่ยนโครงสร้างสถาบันทางการเมืองให้สอดคล้องกับความต้องการที่เสนอมาได้

การมีส่วนร่วมในกระบวนการปรึกษาหารือและการตัดสินใจในพื้นที่และเวทีทางการเมืองต่างๆ ถือเป็นการใช้ช่องทางสำคัญในการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความต้องการบนฐานความสัมพันธ์กับรัฐและสังคม ขณะที่การส่งผ่านความต้องการของชุมชนไปสู่การดำเนินการในกลไกที่มีอยู่ในสังคมการเมืองของชุมชนได้โดยตรงนั้นถือเป็นการให้ความสำคัญกับกลไกสถาบันประชาธิปไตยอย่างชัดเจน ซึ่ง A. Domike (2008:1-20) เน้นย้ำว่าการกระทำในกระบวนการประชาธิปไตยมีลักษณะที่ซับซ้อนและมีเป้าหมายแบบเปิดกว้าง เป็นกระบวนการที่ไม่มีจุดสิ้นสุด หากแต่สามารถถูกทำลายและปรับปรุงแนวคิดให้กว้างไกลขึ้นได้ตลอดเวลา การเคลื่อนไหวทางสังคมจึงช่วยสร้างและจรรโลงสถาบันประชาธิปไตยได้โดยการเข้ามามีส่วนร่วมและยึดโยงกับโครงสร้างสังคมการเมืองอย่างกว้างขวางบนฐานคิดของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่มุ่งเน้นกระบวนการปรึกษาหารือของผู้เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ได้มาซึ่งประเด็นสาธารณะที่ไม่สามารถกระทำได้ด้วยคนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดเพียงฝ่ายเดียว กล่าวคือ;

(1) การเคลื่อนไหวก้าวทางสังคมโดยการรวมตัวจัดตั้งเป็นองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายความร่วมมือเป็นการเปิดพื้นที่และโอกาสในการกดดันให้รัฐหันมาสนใจปัญหาและความต้องการของกลุ่มชุมชนมากขึ้น เช่นกรณีของบ้านห้วยหินลาดในที่มีการดำเนินงานในรูปแบบขององค์กรชุมชนโดยมีการวางโครงสร้างระบบการทำงานที่ชัดเจนและมีการแบ่งงานกันทำ ซึ่งถือเป็นเวทีหลักที่ทำให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมพิจารณาและตัดสินใจทำกิจกรรมร่วมกัน รวมทั้งการสร้างความร่วมมือกับชุมชนเครือข่ายเพื่อสร้างความเข้าใจกับสังคมในวงกว้างและการเคลื่อนไหวก้าวทางสังคมเพื่อคัดค้านนโยบายของรัฐที่อาจส่งผลกระทบต่อสิทธิของชุมชนเครือข่าย ในกรณีของชุมชนบ้านนาอินแม้ไม่ได้มีการสร้างรูปแบบขององค์กรชุมชนโดยตรงแต่อาศัยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในฐานะที่เป็นตัวแทนชุมชนและสถาบันทางการเมืองในพื้นที่ในการสร้างความร่วมมือและทำงานร่วมกับชุมชนบ้านนาอินอย่างใกล้ชิดในการเคลื่อนไหวก้าวต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนผ่านกลไกสถาบันเป็นหลัก ดังที่ปรากฏในบทที่ 3, 4 และบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้

(2) การเข้าถึงข้อมูลที่เป็นและการเรียนรู้ทางการเมืองโดยเริ่มจากสิทธิของการมีสิทธิสามารถทำให้เกิดการเคลื่อนไหวตัวของข้อมูลไปยังพื้นที่ต่างๆ ทำให้ชุมชนได้นำไปใช้เรียนรู้และเสริมสร้างประสบการณ์ทางการเมืองผ่านการมีส่วนร่วมทั้งในกระบวนการปรึกษาหารือและการตัดสินใจในเวทีทางการเมืองต่างๆ ซึ่งถือเป็นการเข้าสู่ช่องทางในการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความต้องการของชุมชนท้องถิ่นบนฐานความสัมพันธ์ที่ติดต่อกันระหว่างรัฐและสังคม การขยายพื้นที่ทางการเมืองทำให้รัฐและชุมชนท้องถิ่นได้ร่วมปรึกษาหารือและเข้าใจกันมากขึ้นซึ่งช่วยทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างสถาบันการเมืองให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมโดยรวมได้ดียิ่งขึ้น เช่น กรณีชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่มีการดำเนินงานในรูปแบบองค์กรชุมชน ในทุกเดือนจะจัดให้มีการประชุมเป็นเวทีหลักที่ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสร่วมรับฟังและแสดงความคิดเห็นก่อนตัดสินใจและดำเนินการร่วมกัน ดังที่ปรากฏในบทที่ 4 และบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้

หรือในกรณีชุมชนบ้านนาอินที่พยายามสร้างการมีส่วนร่วมในกระบวนการปรึกษาหารือโดยเริ่มจากการแลกเปลี่ยนข้อมูลในกลุ่มสมาชิกและขยายวงกว้างออกไปเพื่อนำเรื่องเข้าสู่ที่ประชุมประชาคมเพื่อให้ทุกคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมพูดคุยถกเถียงเกี่ยวกับปัญหาและให้ข้อเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหา การประชุมประชาคมนับว่าเป็นกิจกรรมสำคัญที่คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมกำหนดยุทธศาสตร์และแนวทางการเคลื่อนไหวต่อสู้ เช่นเดียวกับการที่ชุมชนได้เข้าประชุมร่วมกับคณะกรรมการร่วมของทางราชการถือเป็นก้าวสำคัญที่ชุมชนได้มีโอกาสแสดงผลและความต้องการในการกำหนดความเป็นไปของชุมชน ทั้งสองเวทีที่มีความสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนได้แสดงบทบาทการต่อสู้เพื่อกำหนดแนวทางในการแสดงออกเพื่อรับมือและตอบโต้กับสภาพปัญหาสิทธิชุมชน ดังที่ปรากฏในบทที่ 3 และบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้

(3) การเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างเข้มข้นและต่อเนื่องของชุมชนช่วยกดดันให้รัฐมีการปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดสรรทรัพยากรให้มีความเหมาะสมและเท่าเทียมกันได้มากขึ้น ดังเช่นกรณีชุมชนบ้านนาอินที่กิจกรรมการเคลื่อนไหวต่อสู้ผ่านกลไกราชการดำเนินไปอย่างล่าช้าและไม่ มีที่ท่าว่าจะได้ผลสำเร็จ ชุมชนจึงเลือกที่จะแสดงออกโดยมีการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวในขอบเขตที่ กำหนดทั้งโดยการร่วมชุมนุมประท้วงหน้าสถานที่ราชการและมีการเคลื่อนขบวนผู้ชุมนุมไปปิด เส้นทางสัญจรสายหลัก ซึ่งได้ผลสำเร็จในระดับหนึ่งโดยทำให้ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องเร่งเจรจากับ ชุมชนเพื่อรับข้อเสนอของชุมชนเพื่อนำเข้าสู่กระบวนการแก้ไขปัญหาต่อไป ดังที่ปรากฏในบทที่ 3 และบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้ หรือในกรณีชุมชนบ้านห้วยหินลาดในที่มีการเคลื่อนไหวคัดค้าน นโยบายรัฐโดยร่วมเคลื่อนไหวกับชุมชนเครือข่ายเป็นการเรียกร้องการรับรองสิทธิตามกฎหมายให้ คนอยู่กับป่า ซึ่งเป็นความต้องการให้มีการรับรองสิทธิดังกล่าวเป็นสิทธิของชุมชนร่วมกัน ทุกคนได้ คิดและทำร่วมกันเพื่อดูแลรักษาป่าของชุมชน การเคลื่อนไหวนั้นเป็นการรวมพลังจากหลายกลุ่มที่ เดือดร้อนทำให้กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกันซึ่งช่วยให้การผลักดันเรื่อง ป่าชุมชนทำได้ดีขึ้น ดังที่ปรากฏในบทที่ 4 และบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้

สำหรับพัฒนาการในการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยนั้นเป็นที่ ชัดเจนว่า กระแสความคิดการปฏิรูปการเมืองซึ่งเป็นผลมาจากความไม่เพียงพอของประชาธิปไตย แบบตัวแทน ระบบการเมืองมีลักษณะเป็นธุรกิจการเมืองโดยนักการเมืองที่ได้รับการเลือกตั้งเป็น ตัวแทนของประชาชนต่างมุ่งเข้ามาครอบงำแสวงหาผลประโยชน์ให้กับกลุ่มตนมากกว่ามุ่งสนอง ตอบความต้องการของประชาชนส่วนรวมจนเกิดเป็นวิกฤติความชอบธรรมของระบบตัวแทน และ นำมาซึ่งการเคลื่อนไหวผลักดันให้มีการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ๒๕๔๐ ที่มีบทบัญญัติใน การรับรองสิทธิขั้นพื้นฐาน การกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่นและเปิดโอกาสให้ประชาชนมี ส่วนร่วมทางการเมืองอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน พัฒนาการดังกล่าวเป็นผลทำให้องค์กรและการเมือง ภาคประชาชนเติบโตอย่างรวดเร็วจากการเข้ามามีบทบาทในการเคลื่อนไหวต่อสู้กับการใช้อำนาจ รัฐอย่างไม่เป็นธรรมคู่ขนานไปกับการถ่ายโอนอำนาจรัฐให้ท้องถิ่นและการปฏิรูปโครงสร้างสถาบัน ทางการเมืองให้มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น กรณีศึกษาจากงานวิจัยครั้งนี้ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งที่เป็น ผลผลิตจากกระบวนการปฏิรูปการเมือง ในจุดที่กระบวนการสร้างและปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนเคลื่อนสู่จุดที่สมดุลกันมากกว่าที่เคยเป็นมา

กล่าวได้ว่ากระบวนการประชาธิปไตยนั้นมึลักษณะที่ซับซ้อนและมีเป้าหมายแบบ เปิดกว้าง เป็นกระบวนการที่ไม่สิ้นสุดและถูกท้าทายเพื่อปรับปรุงแนวคิดให้กว้างไกลได้ตลอดเวลา การเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นถือเป็นการเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้กับชุมชนสามารถ นำเสนอประเด็นปัญหาที่ต้องการแก้ไข แต่ชุมชนทั้งหลายจะเข้าไปมีอิทธิพลต่อนโยบายและการ

ดำเนินการของรัฐได้ต่อเมื่อค้นพบช่องทางการเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจ ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากสถาบันทางการเมืองที่มีอยู่เป็นสำคัญ (Durstun,2000:131-135) ประชาธิปไตยในสังคมไทยจะก้าวไปได้เมื่อชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นตัวแสดงชายขอบได้มาซึ่งสิทธิชุมชนซึ่งเกี่ยวโยงกับบทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งโดยตรงและโดยผ่านสถาบันทางการเมือง การผลักดันให้ชุมชนการเข้าสู่พื้นที่ทางการเมืองที่มีอยู่และการเปิดพื้นที่ใหม่เพื่อฝึกฝน เรียนรู้และดำเนินชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างและกฎเกณฑ์ทางการเมืองถือเป็นการแสวงหาหนทาง การปรับเปลี่ยนสถานะจากกลุ่มคนชายขอบมาเป็นสมาชิกของสังคมการเมือง ซึ่งเป็นสาระสำคัญที่ปฏิบัติการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมช่วยสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคม

6.2 แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในบริบทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

การวิจัยครั้งนี้ช่วยชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนบนแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมทั้งโดยกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงและโดยผ่านกลไกสถาบันนั้นมีความเชื่อมโยงเป็นพลวัตและทับซ้อนกันเสมอ โดยบางครั้งมีการกระทำบางอย่างควบคู่กันหรือสามารถปรับเปลี่ยนเลื้อนไหลไปตามสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในบริบทแตกต่างกันโดยเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานของระบบการเมืองเชิงสถาบันไม่ว่าทางใดก็ตาม แต่สิ่งสำคัญคือ ธรรมชาติของการนำกลไกการมีส่วนร่วมมาใช้อย่างเลื้อนไหลโดยชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมช่วยสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมได้โดยการขยายพื้นที่การมีส่วนร่วมเพื่อปกป้องสิทธิของชุมชนและการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นมาสู่การเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายความร่วมมือที่มีความทัดเทียมกัน ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ความสามารถในการสร้างสรรค์ทางเลือกที่จะสามารถรักษาหรือขยายโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่ช่วยเสริมสร้างบทบาทการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของทั้งรัฐและชุมชนท้องถิ่นภายใต้กรอบแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม โดยการวิจัยครั้งนี้มีข้อค้นพบที่มีนัยสำคัญ ดังนี้;

(1) ข้อค้นพบสำคัญประการแรกเป็นการเติมเต็มช่องว่างของแนวคิดประชาธิปไตยกระแสหลักหรือตัวแทน (Representative Democracy) ด้วยแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ที่แสดงออกผ่านบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของกรณีศึกษาทั้งสองแห่ง กล่าวคือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐส่วนกลางในฐานะผู้ปกครองกับฝ่ายชุมชนท้องถิ่นในฐานะผู้ถูกปกครองภายใต้ประชาธิปไตยกระแสหลักแบบที่เคยเป็นมานั้น ไม่ว่าจะนำไปในรูปแบบใดฝ่ายที่มีอำนาจมากกว่าคือรัฐ ซึ่งมีหน้าที่จัดการผลประโยชน์สูงสุดให้สมาชิกในสังคมการเมือง ด้วยองค์ประกอบทางสังคมที่รัฐต้องรับผิดชอบเป็นจำนวนมาก ขณะที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นเพียงหน่วยหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคมการเมืองย่อมมีโอกาสทั้งรับและสูญเสียผลประโยชน์

จากความสัมพันธ์ที่มีกับรัฐเสมอ (ธนาภณ วัฒนกุล, 2550:32-33) บทบาทของรัฐที่ใช้อำนาจจัดการทรัพยากรโดยการกล่าวอ้างผลประโยชน์ของส่วนรวมถือเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นถูกบันทึกทอนลง (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2552:115-119)

ความล้มเหลวของกลไกรัฐในการสนองตอบความต้องการของชุมชนได้นำมาซึ่งการตั้งคำถามเกี่ยวกับกลไกการจัดสรรทรัพยากรในสังคม แสดงถึงความไม่เพียงพอของประชาธิปไตยแบบตัวแทนในการแก้ปัญหาของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพทำให้มีปฏิกิริยาตอบสนองและการตอบโต้จากสังคม (อนุสรณ์ ลิ้มมณี, 2542:158) เป็นปัญหาความขัดแย้งซึ่งมีที่มาจากการรวมศูนย์อำนาจในการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรไว้ที่ส่วนกลางโดยที่ชุมชนไม่มีส่วนร่วมอีกทั้งยังมีการดำเนินการที่ขัดกับวิถีชีวิตและผลประโยชน์ของชุมชนในแต่ละท้องถิ่นอย่างรุนแรง (กิตติศักดิ์ ปกรติ, 2550:11-12) และเกิดกระแสการท้าทายประชาธิปไตยกระแสหลักในสองแง่มุมโดยในเชิงบรรทัดฐานประชาธิปไตยกระแสหลักไม่สามารถตอบหลักการพื้นฐานในการสนองตอบต่อความต้องการของคนในสังคมโดยรวมของแนวคิดประชาธิปไตยได้ ในเชิงปฏิบัติประชาธิปไตยกระแสหลักต้องเผชิญกับปัญหาทางสังคมการเมืองซึ่งยิ่งทำให้ปัญหานี้กัดกร่อนรากฐานของความ เป็นประชาธิปไตยมากขึ้นไปอีก ซึ่งปัญหานี้ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยการปรับปรุงกรอบการทำงาน ของกระบวนการและสถาบันทางการเมืองเพียงลำพัง (Fuchs and Zittel, 2007:39)

กล่าวได้ว่า ความไม่เพียงพอของแนวคิดประชาธิปไตยแบบตัวแทนต่อปฏิบัติการประชาธิปไตยในสังคมการเมืองปัจจุบันได้นำมาสู่การนำเสนอแนวคิดที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองที่มุ่งดำเนินการผ่านกลไกในการเชื่อมโยงสถาบันกับชีวิตทางการเมืองของสมาชิกในหลากหลายแนวทาง (Zittel, 2007:22-23) ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนทำให้เกิดแรงเหวี่ยงจากประชาธิปไตยตัวแทนมาสู่แนวคิดประชาธิปไตยแบบเปิดกว้าง โดยนำเสนอแนวคิดประชาธิปไตยที่เป็นทางเลือกหรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ซึ่งไม่ได้พยายามแทนที่ประชาธิปไตยแบบตัวแทนอย่างสิ้นเชิง หากแต่เป็นการขยายแนวคิดและการอธิบายที่มุ่งให้ความสำคัญกับขยายพื้นที่การมีส่วนร่วมให้ชุมชนสามารถจัดการความเป็นไปในชีวิตของตนเอง ซึ่งมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ อำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนให้ทัดเทียมกัน ด้วยเหตุนี้ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของการวิจัยครั้งนี้จึงใช้ในความหมายของการขยายประชาธิปไตยแบบตัวแทน ในแง่ของการที่รัฐเปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมของชุมชนและการถ่ายโอนอำนาจบางส่วนจากตัวแทนมายังชุมชน

(2) การวิจัยครั้งนี้ พบว่า บทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนตามแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของกรณีศึกษาทั้งสองแห่งซึ่งแสดงออกผ่านการกำหนดยุทธศาสตร์ในบริบททาง

การเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เป็นกรอบหรือแบบแผนการดำเนินกิจกรรมที่หลากหลาย ไม่ได้ปฏิเสธความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นอย่างสิ้นเชิง ดังจะเห็นได้จากในด้านหนึ่งนั้น ชุมชนบ้านนาอินถือเป็นตัวแทนชุมชนท้องถิ่นที่มีรูปธรรมการใช้ “กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน” (Institutional Participation) เป็นกรอบการมีส่วนร่วมที่อาศัยกลไกสถาบันทางการเมืองและระบบตัวแทน อาทิ สมาชิกวุฒิสภา รัฐบาล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรตามรัฐธรรมนูญ อาทิ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ศาลปกครอง เป็นต้น อีกด้านหนึ่ง ชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน เป็นตัวแทนชุมชนท้องถิ่นที่มีรูปธรรมการใช้ “กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง” (Direct Participation) เป็นหลัก ซึ่งดำเนินการนอกกรอบการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและตัวแทน โดยพยายามกำหนดและจัดการชุมชนด้วยตัวชุมชนเอง การสร้างเครือข่ายความร่วมมือเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรอง อาทิ การออกข้อบัญญัติการดูแลป่าชุมชน ขบวนการปฏิรูปที่ดินโดยชุมชน เป็นต้น

การจัดการทรัพยากรที่พึ่งพาเฉพาะกลไกรัฐยังสะท้อนถึงข้อจำกัดบางประการเกี่ยวกับความเข้าใจความหมายของสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรที่เป็นอยู่ เพราะต่างเป็นการมองสิทธิเชิงเดี่ยว (Linear Concept of Rights) คือ การเชื่อมโยงสิทธิให้ผูกติดกับหน่วยหนึ่งหน่วยใดในการจัดการทรัพยากร ผลที่ตามมาคือความขัดแย้งกันเองในเชิงนโยบายระหว่างความพยายามที่จะใช้กลไกของรัฐจัดการเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรในด้านหนึ่งกับการมุ่งพัฒนาทรัพยากรขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจอีกด้านหนึ่ง โดยขาดความเข้าใจในลักษณะสำคัญของทรัพยากรส่วนรวมประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน ความเข้าใจในสิทธิเชิงซ้อน (Complexity of Rights) ซึ่งหมายถึงการอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยทางสังคมหลายหน่วยบนพื้นที่เดียวกัน เช่น สิทธิในการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐและชุมชนในพื้นที่เดียวกัน โดยมีลักษณะเปิดกว้างสำหรับการมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ จึงมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและการพัฒนาประชาธิปไตยเนื่องจากการเปิดพื้นที่ทางสังคมพร้อมกับลดพื้นที่ของภาครัฐลงโดยการให้สิทธิชุมชนให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถร่วมกันสร้างกลุ่มที่เข้มแข็งที่ประกอบด้วยตัวแทนจากฝ่ายต่างๆ ได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2550:31-39)

ปฏิบัติการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมโดยใช้กลไกการดำเนินการใน 2 ลักษณะที่สำคัญ คือ กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน (Institutional Participation) ซึ่งผูกโยงกับระดับความต้องการสิทธิในการปรับเปลี่ยนทิศทางการจัดการทรัพยากรผ่านการมีส่วนร่วมกับสถาบัน ขณะที่กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง (Direct Participation) ผูกโยงระดับความต้องการสิทธิในการควบคุมและจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นด้วยตัวชุมชนเอง การเลือกใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันของชุมชนกรณีศึกษาทั้งสองแห่งนี้ สะท้อนความพยายามของชุมชนท้องถิ่นที่ต้องการเปลี่ยนแปลงและยกระดับจากการครอบครองสิทธิเชิงเดี่ยว (Linear Concept of Rights) หรือสิทธิแบบปัจเจกชน

(Individual Rights) โดยตัวแทน ไปสู่การยึดถือสิทธิเชิงซ้อน (Complexity of Rights) หรือสิทธิชุมชน (Community Rights) เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรร่วมกับรัฐมากขึ้นไม่ว่าทางใดก็ตามหนึ่งซึ่งขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมการเมืองของชุมชนที่เกี่ยวข้อง ข้อค้นพบดังกล่าวช่วยเสนอแนะให้ผู้ผู้นำแนวคิดประชาธิปไตยมาใช้ต้องก้าวข้ามสิทธิเชิงเดี่ยวไปสู่การยึดถือสิทธิเชิงซ้อนโดยอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ

(3) ข้อค้นพบสำคัญประการต่อมาถือเป็นการเติมเต็มแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) โดยอธิบายถึงการขยายอำนาจชุมชนให้สอดคล้องและไปด้วยกันได้กับการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน กล่าวคือ แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมได้นำเสนอรูปแบบการปกครองที่ประชาชนได้ปกครองตนเองในทุกด้านที่มีผลต่อความเป็นไปในชีวิต โดยถือว่าประชาชนเป็นผู้กระตือรือร้นในการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการปกครองตนเอง จนสามารถพัฒนาเป็นสังคมประชาธิปไตยที่เข้มแข็งโดยพลเมืองที่รอบรู้และรับผิดชอบ (Barber, 1984: 146-151) เป็นข้อเสนอเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนความคิดจากประชาธิปไตยแบบตัวแทนว่าเป็นหลักของความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงย้อนกลับไปสู่แนวคิดประชาธิปไตยทางตรงในแบบเอเธนส์ซึ่งคนส่วนใหญ่สามารถเข้ามามีส่วนควบคุมดูแลการดำเนินการดังกล่าวได้ด้วยตนเองนับเป็นพื้นฐานสำคัญของแนวคิดประชาธิปไตยที่เปิดกว้าง (Burnheim, 2007: 74)

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมให้ความสำคัญกับการที่กลุ่มคนในหน่วยเล็กที่สุดของสังคมอย่างชุมชนท้องถิ่นมีอิสระในการดูแลจัดการทรัพยากรของชุมชน แสดงถึงความกระตือรือร้นของกลุ่มคนชายขอบที่พยายามสร้างโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมปกครองตนเองและสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างแท้จริง แนวคิดดังกล่าวนี้ถือเป็นหัวใจของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในฐานะการสร้างและขยายแนวคิดประชาธิปไตยที่ไม่มีที่สิ้นสุดบนฐานการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อความเป็นไปของตนเองได้ (Wright, 1996: 7-18) เช่นเดียวกับแนวคิดของ Gandhi ซึ่งถือเป็นแก่นความคิดของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่ว่า เป้าหมายที่แท้จริงของการสร้างประชาธิปไตยคือผู้อ่อนแอที่สุดในสังคมมีโอกาสทัดเทียมกับผู้แข็งแรงที่สุด โดยสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดประชาธิปไตยอย่างแท้จริงชีวิตทางการเมืองที่พึงปรารถนาคือ ทุกคนเป็นผู้ปกครองตนเอง ซึ่งจะสามารถเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อทุกคนมีอำนาจเท่าเทียมกัน (Palshikar and Vora, 2004: 12)

จากบทบาทการต่อสู้ของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ดังที่ปรากฏในบทที่ 4 และบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้ ได้แสดงให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นได้นำเอาแนวคิดของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาใช้เป็นหลักในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยการอิงอยู่กับรากฐานคุณค่าในวิถีชีวิต จารีตประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนที่มีอยู่เดิมเข้ากับการสร้างสำนึกหรืออัตลักษณ์ร่วมกันขึ้นมาใหม่

ทั้งโดยการสร้างองค์การชุมชน ชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ การกำหนดข้อบัญญัติชุมชน ตลอดจน การสร้างสรรค์แนวคิดการจัดการป่าชุมชนและโฉนดชุมชนที่มีขั้นตอนการทำงานเป็นระบบชัดเจน เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการดำรงอยู่ของชุมชนดังที่เคยเป็นมา แนวคิดและแนวทางดังกล่าว สะท้อนรูปธรรมของการนำกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงมาใช้กำหนดและจัดการชีวิตของชุมชนเพื่อ พึ่งพาตนเองได้เป็นอย่างดี ความสำเร็จที่ได้รับคือการรักษาสภาพความเป็นชุมชนที่อยู่ร่วมกับป่า ได้ดีจนสามารถสร้างความเข้าใจและการยอมรับจากสังคมในวงกว้าง อย่างไรก็ตาม แนวทางที่ ทำ ล้วนอาศัยเพียงคนในชุมชนและชุมชนเครือข่ายเป็นผู้ขับเคลื่อนเป็นหลัก โดยเป็นความพยายามใน การพิสูจน์ว่าชุมชนท้องถิ่นมีความสามารถพึ่งพาตนเองและปกครองตนเองได้

แนวทางดังกล่าวเป็นการดำเนินการที่สามารถประสบความสำเร็จได้ในระดับชุมชน แต่ในระดับที่สูงขึ้น อาทิ เป้าหมายในการได้รับการรับรองสิทธิตามกฎหมายซึ่งถือเป็นหลักประกัน ความมั่นคงของการคงสภาพความเป็นชุมชนและหลักประกันในที่ดินของชุมชนนั้นไม่สามารถ หลีกเลี่ยงความเชื่อมโยงกับกลไกสถาบันที่ถือครองอำนาจรัฐในการกำหนดนโยบายและกฎหมาย ที่บังคับใช้ในสังคมได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ชุมชนไม่สามารถเข้าควบคุมโอกาสทางการเมืองซึ่งหา ได้จากการเข้าร่วมในกลไกเชิงสถาบันที่เป็นช่องทางการเข้าถึงศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจใน โครงสร้างทางสังคมการเมืองที่เป็นอยู่ ซึ่งแง่มุมดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญที่ชุมชนต้องพัฒนาโดยอาศัย การจัดการภายในชุมชนเป็นเงื่อนไขพื้นฐานเพื่อขยายไปสู่การรับรองทางกฎหมายให้ชุมชนได้ใช้ สิทธิในการดูแลจัดการชุมชนโดยสร้างความร่วมมือในระดับที่สูงกว่า นอกเหนือจากการเคลื่อนไหว ทางสังคมร่วมกับชุมชนเครือข่าย ชุมชนสามารถเริ่มจากการเพิ่มน้ำหนักในการสร้างความสัมพันธ์ และร่วมทำงานอย่างใกล้ชิดกับตัวแทนและสถาบันทางการเมืองในพื้นที่ได้ เพื่อเพิ่มโอกาสในการ ปรับเปลี่ยนทิศทางและถ่ายเทอำนาจมายังชุมชนท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

(4) ข้อค้นพบสำคัญประการสุดท้ายเป็นการเติมเต็มแนวคิดประชาธิปไตยแบบมี ส่วนร่วม (Participatory Democracy) โดยการอธิบายถึงการขยายอำนาจชุมชนโดยเพิ่มบทบาท การมีส่วนร่วมทางตรง กล่าวคือ ในอีกด้านหนึ่งประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมช่วยเชื่อมต่อช่องว่าง ระหว่างการลงคะแนนให้ตัวแทนกับการถกเถียงร่วมกัน เน้นการเปิดพื้นที่ถกเถียง (Forums) และ ตัดสินใจร่วมกัน (Committees) ถือเป็นช่องทางเสริมแรงให้สมาชิกในชุมชนการเมืองฝึกฝนการ ตัดสินใจร่วมกันได้อย่างแท้จริง ขณะที่ผู้นำกลุ่มมีบทบาทเพียงให้คำแนะนำแก่สมาชิกในการแสดง บทบาทการมีส่วนร่วม ทั้งการตรวจสอบปัญหา การร่วมหาแนวทางแก้ไขปัญหา การตัดสินใจและ การดำเนินการร่วมกัน สมาชิกในชุมชนการเมืองจึงเป็นทั้งผู้นำเสนอและผู้นำพาในเวลาเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมในวงกว้างเป็นเพียงจุดเริ่มต้นของความเป็นประชาธิปไตย แต่เงื่อนไข สำคัญคือ การเปิดพื้นที่ให้เข้าถึงช่องทางที่จำเป็นเพื่อบรรลุผลในเชิงคุณภาพ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ

การมีส่วนร่วมอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอแต่ต้องทำให้เกิดการบรรลุผลร่วมกัน ด้วยเหตุนี้ ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจึงช่วยเปิดช่องว่างแนวคิดประชาธิปไตยที่มีอยู่ได้ (Handriks,2010:107-131)

ฐานคิดการสร้างประชาธิปไตยที่มั่นคงภายใต้แนวทางประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมจึงอยู่ที่การมีสมาชิกที่มีศักยภาพและมีความรับผิดชอบในการกำหนดชีวิตของตนเองได้อย่างมีเหตุผล โดยให้ความสำคัญกับการเปิดพื้นที่สาธารณะสำหรับกระบวนการปรึกษาหารือทางการเมืองในเชิงคุณภาพ (Habermas,1996:21-31) การพัฒนาความเป็นประชาธิปไตยจึงจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะภายใต้การดำเนินการของระบบการเมืองแบบตัวแทน ส่งเสริมให้เกิดการพูดคุยและถกเถียงในประเด็นสาธารณะอย่างกว้างขวาง โดยทำให้ประชาธิปไตยแบบตัวแทนกับการมีส่วนร่วมสามารถส่งเสริมซึ่งกันและกันได้ ข้อจำกัดของการเมืองแบบตัวแทนจึงไม่สามารถแก้ได้ด้วยโครงสร้างทางการเมืองที่ประชาชนเป็นฝ่ายรองรับ หากต้องเพิ่มบทบาทประชาชนโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะ ตัวแทนจะทำหน้าที่ได้ดีต่อเมื่อสามารถเข้าถึงความต้องการที่แท้จริงของประชาชน ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของทั้งสองส่วนคือ ตัวแทนกับประชาชน สำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้การทำงานของประชาธิปไตยดำเนินต่อไปได้ (นฤมล ทับจุมพล,2549:11-12)

จากบทบาทการต่อสู้ของชุมชนบ้านนาอิน ดังที่ปรากฏในบทที่ 3 และบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้ ได้แสดงให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นได้นำเอาแนวคิดของประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมมาใช้เป็นหลักในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนโดยอาศัยทั้งตัวแทนในพื้นที่และกระบวนการทางการเมืองเชิงสถาบันเป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ของชุมชนที่ต้องการสร้างช่องทางการเข้าถึงศูนย์อำนาจการตัดสินใจ ภายใต้กรอบการเคลื่อนไหวดังกล่าวชุมชนอาศัยวิธีการเคลื่อนไหวร่วมกับตัวแทนทางการเมืองในพื้นที่ในการนำเสนอความต้องการเข้าสู่กลไกสถาบัน การมีส่วนร่วมผ่านช่องทางกลไกราชการ และการร้องเรียนต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญ ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐและผู้ที่เกี่ยวข้องหันมาให้ความสนใจ ซึ่งเป็นการสร้างช่องทางเข้าถึงผู้มีอำนาจในการตัดสินใจได้โดยตรง ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ความสามารถของชุมชนที่จะเข้าถึงช่องทางดังกล่าวและกดดันให้ส่วนงานที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินการไปตามขั้นตอน แสดงถึงบทบาทของชุมชนที่อาศัยทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและสมาชิกวุฒิสภาในฐานะตัวแทนนำประเด็นเข้าสู่ศูนย์อำนาจได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม แม้แนวทางการใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันจะสามารถทำให้อำนาจรัฐหันมาสนใจ มีความเข้าใจและร่วมมือแก้ปัญหาที่ชุมชน แต่ประเด็นปัญหาไม่สามารถหาข้อยุติได้หากชุมชนไม่พยายามจัดการปัญหาในส่วนที่ทำได้เอง เนื่องจากการใช้อำนาจตัดสินใจของรัฐจำเป็นต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของสังคมโดยรวมเป็นสำคัญ ในกรณีของชุมชนบ้านนาอิน

จึงต้องทบทวนแนวทางการต่อสู้และหันมาการจัดการปัญหาด้วยตัวชุมชนเองมากขึ้นเพื่อให้รัฐทำการตัดสินใจร่วมกับชุมชนได้ง่ายขึ้นด้วย ดังที่ปรากฏในบทที่ 5 ของงานวิจัยฉบับนี้ ซึ่งช่วยสะท้อนให้เห็นว่าการอาศัยกลไกสถาบันที่เป็นทางการเป็นหลักอาจยังไม่เพียงพอต่อปัญหาทางสังคมการเมืองในปัจจุบัน สิ่งที่ผู้นำแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมไปใช้ต้องตระหนักและทำให้ได้คือ ชุมชนไม่สามารถใช้โอกาสทางการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพหากไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ก่อน กล่าวโดยสรุป “แนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมโดยแท้จริงแล้วคือ การใช้กลไกสถาบันสนับสนุนบทบาทของชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้อย่างแท้จริง”

การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นกับการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยครั้งนี้ช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงแนวคิด ยุทธศาสตร์ และวิธีการอันแสดงถึงการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน โดยการเชื่อมโยงแนวคิดสิทธิชุมชนและขบวนการทางสังคมเข้ากับแนวคิดการมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านกลไกที่เป็นประชาธิปไตยซึ่งสะท้อนถึงการขยายพื้นที่ทางการเมืองและการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนให้ทัดเทียมกัน เป็นการชี้ให้เห็นว่าประชาธิปไตยเป็นมากกว่าแนวคิด หากแต่รวมถึงแนวทางปฏิบัติในการมีปฏิสัมพันธ์กันของตัวแสดงอื่นนอกเหนือจากรัฐในโครงสร้างสังคมการเมือง การอธิบายถึงความซับซ้อนและความเชื่อมโยงกันระหว่างกลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันภายใต้กระบวนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นนี้ ช่วยจัดข้อสงสัยเกี่ยวกับพลังการอธิบายของแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมต่อสภาพปัญหาสิทธิชุมชนและพลวัตทางสังคมการเมืองที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นโอกาสให้การวิจัยครั้งนี้ได้ช่วยขยายองค์ความรู้ทางด้านรัฐศาสตร์ให้กว้างไกลออกไปอีกทางหนึ่ง

6.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

(1) การวิจัยครั้งนี้พิจารณาเฉพาะการกระทำการของฝ่ายชุมชนที่ทำการเคลื่อนไหวทางสังคมเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งในทางปฏิบัติการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนย่อมต้องมีปฏิริยาตอบโต้จากฝ่ายรัฐซึ่งเป็นศูนย์อำนาจที่ถูกท้าทายไม่ทางใดทางหนึ่ง การเคลื่อนไหวทางสังคมที่มุ่งนำประเด็นการเรียกร้องเข้าสู่ศูนย์อำนาจโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตอบโต้ ต่อรอง หรือสร้างความร่วมมือจากรัฐ จะได้รับการตอบสนองจากรัฐในสองแนวทางที่สำคัญคือ ทางหนึ่งการเคลื่อนไหวทางสังคมจะถูกต่อต้านจากรัฐเพื่อให้ขบวนการยุติบทบาทลง อีกทางหนึ่งรัฐมุ่งลดบทบาทของขบวนการโดยดึงเข้าเป็นพวกเดียวกันเพื่อควบคุมได้ง่ายขึ้น จึงควรมีการศึกษาเพิ่มเติมว่าบทบาทและการตอบสนองที่หลากหลายของรัฐมีผลต่อการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือไม่ อย่างไร

(2) การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงเปรียบเทียบระหว่างชุมชนท้องถิ่นกรณีศึกษาสองชุมชนที่อาศัยกลไกการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาสิทธิชุมชนที่แตกต่างกัน แต่ด้วยเหตุที่การศึกษามุ่งสนใจในมิติของความเข้าใจในสภาพปัญหาและความร่วมมือร่วมใจของชุมชนในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนเป็นหลัก ทำให้อาจมองข้ามประเด็นปัญหาความขัดแย้งหรือความไม่ลงรอยกันภายในชุมชนซึ่งอาจส่งผลหรือไม่ส่งผลต่อการดำเนินการภายใต้ยุทธศาสตร์การใช้กลไกการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาสิทธิชุมชน และยังคงอาจเป็นไปได้ว่ากลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างนี้มีผลต่อการจัดการและควบคุมความไม่ลงรอยทางความคิดและความขัดแย้งในการเคลื่อนไหวทางสังคมของชุมชนที่แตกต่างกันได้ จึงเป็นประเด็นที่สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ในอนาคต

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กองทุนสนับสนุนการวิจัย, สำนักงาน. การบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. กรุงเทพฯ:

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

กฤษฎา บุญชัย, ประภาส ปิ่นตบแต่ง และวรินทร์ ไกรยวงษ์. สถานการณ์ด้านสิทธิชุมชน

กับฐานทรัพยากรในสถานการณ์สากล 2547-48. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ

สิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2549.

กิตติศักดิ์ ปกรติ. สิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน. กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2550.

โกวิท พวงงาม. การปกครองส่วนท้องถิ่นไทย: หลักการและมิติในอนาคต. พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2544.

โกวิท พวงงาม. มิติใหม่การปกครองท้องถิ่น: วิสัยทัศน์กระจายอำนาจและการบริหารงาน

ท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เสมาธรรม, 2549.

โกวิท พวงงาม และธีรเดช ฉายอรุณ. รายงานการวิจัยเรื่อง ความรู้ ทักษะ และ การปฏิบัติของ

ประชาชนในการมีส่วนร่วมต่อการบริหารงานแบบกระจายอำนาจ. กลุ่มงานวิจัยและ

พัฒนา สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2546.

คณินิจ ศรีบัวเอี่ยม และคนอื่นๆ. แนวทางการเสริมสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมตาม

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540: ปัญหา อุปสรรคและทางออก. นนทบุรี:

สถาบันพระปกเกล้า, 2545.

จรัล ดิษฐาอภิชัย. บนหนทางสิทธิมนุษยชน. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา, 2546.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ความเป็นมาและสาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ:

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2547.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา นุชรรัตนพันธ์. ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2548.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคนอื่นๆ. ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์

วิถีทรรศน์, 2541.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา. พลวัตสิทธิชุมชน: กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ:

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2550.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคนอื่นๆ. ธรรมาภิบาล การมีส่วนร่วมของประชาชน และกระบวนการ

ด้านสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: สายธาร, 2544.

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่-ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ: บทสำรวจพัฒนาการ สถานภาพ และนัยเชิงความคิด-ทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย*. โครงการหนังสือเล่มที่ 12 ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, 2540.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. *วาทกรรมการพัฒนา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545.
- ณรงค์ บุญสวขวัณ. *การเมืองภาคพลเมือง: บทวิเคราะห์แนวคิดและปฏิบัติการทำทนายอำนาจการเมืองในระบบตัวแทน*. กรุงเทพฯ: เอดิชั่นเพรส, 2552.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. *การเมืองภาคพลเมือง: ก้าวไม่พ้นประชานิยม แสวงหาประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: เอดิชั่นเพรส, 2552.
- ตระกูล มีชัย. *ความก้าวหน้าและปัญหาอุปสรรคของการกระจายอำนาจและการปกครองท้องถิ่นในประเทศไทยในรอบ 4 ปี*. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 3, 10-14 พฤศจิกายน พ.ศ.2544 ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ กรุงเทพฯ, 2544.
- ทวีศักดิ์ นพเกษร. *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ: คู่มือปฏิบัติการวิจัยประยุกต์เพื่อพัฒนาคน องค์การ ชุมชน สังคม เล่ม 1*. นครราชสีมา: ชมรมพยาบาลชุมชนแห่งประเทศไทย, 2548.
- ธนากร วัฒนกุล. *การเมืองเรื่องพื้นที่ พลวัตทางสังคมของชุมชน: กรณีศึกษา: ชุมชนป้อมมหากาฬ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิชาการ 14 ตุลาคม, 2550.
- ธเนศวร์ เจริญเมือง. *100 ปี การปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. 2440-2540*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2550.
- ธเนศวร์ เจริญเมือง. *ทฤษฎีและแนวคิด: การปกครองท้องถิ่นไทยกับการจัดการท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ, 2551.
- นภาพรณี หวานนท์ และคนอื่นๆ. *ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และถวิลวดี บุรีกุล. *ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- บำรุง บุญปัญญา. *3 ทศวรรษ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน*. สุรินทร์: โครงการหนังสือดอกตู้อปา, 2549.
- ปริญญา วิเศษรินทอง. *การกระจายอำนาจกับเครือข่ายทุนในชุมชน*. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- ประชาธิปไตย กะทา. *ประชาสังคมกับวิถีการพึ่งตนเอง: บทเรียนเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ยโสธร*. นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ, 2548.

- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. *ก่อนภาคประชาชนจะล่มสลาย*. กรุงเทพฯ: way of book, 2551.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. *ประชาธิปไตยทางตรงในบริบทปัญหาประชาธิปไตยด้วยตนเอง*. ใน
ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, บก. *ก้าวไม่พ้นประชานิยม แสวงหาประชาธิปไตย*.
เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน), หน้า 1-30. กรุงเทพฯ: เอดิชั่นเพรส, 2551.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคนอื่นๆ. *วิถีชีวิต วิถีสู้: ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*. เชียงใหม่: ตรีสวิน,
2545.
- พัชรี สีโรต. *คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน*. พิมพ์ครั้งที่ 1. มุขนิธิปริญาโทนักบริหารรัฐกิจ
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.
- พีรสิทธิ์ คำนวนศิลป์ และศุภวัฒน์กร วงศ์ณะสุ. *การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการองค์การ
บริหารส่วนตำบลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2546.
- ยุคติ มุกดาวิจิตร. *อ่านวัฒนธรรมชุมชน วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรม
ชุมชน*. กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2548.
- ลัดดาวัลย์ ตันติวิทยาพิทักษ์. *ขบวนการประชาสังคมกับการพัฒนาประชาธิปไตยชุมชน*.
วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2550.
- วรทัต วัฒนพันธ์. *การมีส่วนร่วมการปกครองท้องถิ่น: อบต.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2545.
- วัชรา ไชยสาร. *การเมืองภาคประชาชน: พัฒนาการการมีส่วนร่วมในทางการเมือง ประชาธิปไตย
แบบมีส่วนร่วมและพหุการเมือง*. กรุงเทพฯ: เมฆขาว, 2545.
- วุฒิสาร ตันไชย. *การกระจายอำนาจสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ:
สถาบันพระปกเกล้า, 2548.
- ศุภสาร สุริยะ. *ปัญหาการออกเอกสารสิทธิในที่ดิน: กรณีศึกษาการออกโฉนดที่ดินและหนังสือ
รับรองการทำประโยชน์โดยคลาดเคลื่อนหรือมิชอบด้วยกฎหมาย*. เอกสารการวิจัย
รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- ศยามล ไกรยูรวงศ์ และคนอื่นๆ. *ข้อพิพาทเกี่ยวกับที่ดิน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย, 2551.
- สถาบันที่ดิน, มุขนิธิ. *การถือครองและใช้ประโยชน์จากที่ดิน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, 2545.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. *สังคมวิทยาชุมชน: หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน*.
พิมพ์ครั้งที่ 3. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2537.

สนั่น ชูสกุล. *พื้นที่ชุ่มน้ำ : บทเรียนนโยบายสาธารณะเพื่อความยั่งยืนและเป็นธรรม.*

กรุงเทพฯ: มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ, 2549.

สนิท วรอนันต์. *ความเข้าใจเรื่องการปกครองท้องถิ่น.* กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา, 2549.

สุจิต บุญบงการ. *การพัฒนาทางการเมืองของไทย: ปฏิสัมพันธ์ระหว่างทหาร สถาบันทางการเมือง และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

สุวิทย์ ยี่วรพันธ์. *ยุทธศาสตร์การบริหารงานของสภาตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล.*

กรุงเทพฯ: เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น, 2542.

เสกสรร ประเสริฐกุล. *การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย.* พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2552.

สำนักงาน ก.พ. *บทความและแนวคิดการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น.* โครงการส่งเสริมการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดีโดยการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น สำนักงาน ก.พ., 2543.

หทัยพัชร จิตรบรรเทา. *การแบ่งเขตการบริหารการผังเมืองกรุงเทพมหานคร.* วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, สาขาวิชาการวางแผนภาค คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

อัจฉรา รัศมิ์ธรรม. *ที่ดินและเสรีภาพ.* กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2548.

อนุสรณ์ ลิ้มมณี. *รัฐ สังคม และการเปลี่ยนแปลง: การพิจารณาในเชิงอำนาจนโยบายและเครือข่ายความสัมพันธ์.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เด็อนตุลา, 2542.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. *มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร.* กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. *วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา.* กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

อุดม เขยกี้วงศ์. *ปฏิรูปการศึกษา อบต. ประชาธิปไตยของชาวบ้าน.* กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานคร, 2545.

เอกพล เสียงดัง. *ผลสะท้อนจากการต่อสู้ของขบวนการคนจนและคนด้อยอำนาจ.* วิทยานิพนธ์ปริญญาโทรัฐศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. *การเมืองของพลเมือง: สู่สหสวรรค์ใหม่.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2545.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. *สองนคราประชาธิปไตย: แนวทางการปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจ เพื่อประชาธิปไตย.* พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2552.

ภาษาอังกฤษ

- Abbott, J. *Sharing the City: Community Participation in Urban Management*. London: Earthscan Publications, 1996.
- Aber, R. *Inventing Local Democracy: Grassroots Politics in Brazil*. London: Lynne Rienner Publishers, 2000.
- Aguirre, B., and Curtis, R. *Collective Behavior and Social Movement*. Needham Heights: Allyn and Bacon, 1993.
- Alastair, T.W. *Why Community Participation a Discussion of the Agreement*. United Nations Children's Fund, 1982.
- Alvarez, S. E., Deguno, E., and Escobar, A. *Cultures of Politics-Politics of Cultures: Revisioning Latin America Social Movement*. Colorado: Westview Press, 1998.
- Bachrach, P., and Botwinick, A. *Power and Empowerment: A Radical Theory of Participatory Democracy*. Philadelphia: Temple University Press, 1992.
- Barber, B. *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press, 1984.
- Beetham, D., and Boyle, K. *Democracy: 80 Questions and Answers*. New Delhi: National Book Trust, 1996.
- Birch, A. H. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. 3rd ed. Oxen: Routledge, 2007.
- Bookchin, M. *From Urbanization to Cities: Toward a New Politics of Citizenship*. Cassel Wellington House, 1995.
- Burnheim, J. *Is Democracy Possible: The Alternative to Electoral Politics*. Berkeley: University of California Press, 1985.
- Byrne, P. *Social movements in Britain*. London: Routledge, 1997.
- Carter, A. *Direct Action and Democracy Today*. Cambridge: Polity Press, 2005.
- Catt, H. *Democracy in Practice*. London: Routledge, 1999.
- Chatterjee, P. *The Politics of the Governed: Reflections on Popular Politics in Most of the World*. New York: Columbia University Press, 1986.
- Claggett, W., and Philip H. P. The Modes of Participation Revisited, 1980-2004. *Political Research Quarterly* 59 (December 2006): 593-600.

- Cohen, J.M., and Uphoff, W.T. *Rural Development Participation: Concept and Measures for Project Design Implementation and Evaluation*. Rural Development Committee Center for International Studies. Cornell University, 1977.
- Cunningham, F. *Theories of Democracy: A critical introduction*. London: Routledge, 2002.
- Dahl, R. A. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Heaven: Yale University Press, 1971.
- Dahl, R. A. *Democracy and Its Critiques*. New Haven: Yale University Press, 1989.
- Davis, H., and others. *Enabling and Disabling Local Government: Choices for the Future*. Buckingham: Open University Press, 1996.
- Dechler, P., and Wilpert, B. Conceptual Dimension and Boundaries of Participation: A Critical Evaluation. *Administrative Science Quarterly* 23 (June 2004): 1-35.
- Domike, A. *Civil Society and Social Movements: Building Sustainable Democracies in Latin America*. Washington D.C.: Inter American Development Bank, 2008.
- Dryzek, J. *Discursive Democracy: Politics, Policy, and Political Science*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Fishkin, J.S., and Laslett, P. *Debating Deliberative Democracy*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- Fuchs, D., and Zittel, T. *Participatory Democracy and Political Participation: Can participatory engineering bring citizens back in?* Oxon: Routledge, 2007.
- Gianor, V., and others. *People, Participation and Empowerment: Proceeding of the people's plan for the 21st century Thailand*. Bangkok: National Organizing Committee, 1992.
- Giddens, A. *Beyond Left and Right: the future of radical politics*. Cambridge: Polity Press, 1994.
- Goodwin, J., and James, J. M. *The Social Movement Reader: Cases and Concept*. Malden: Blackwell Publishing, 2003
- Green, P. *Democracy: Key Concepts in Critical Theory*. New York: Humanity books, 1999.

- Habermas, J. edited by Cronin, C., and Pablo D.G. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge: Polity Press, 2002.
- Hearpfer, C. N. *Democratization*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Held, D. *Model of Democracy*. 3rd ed. Cambridge: Polity Press, 2006.
- Held, D., and Pollitt, C. *New Forms of Democracy*. London: Sage Publications, 1986.
- Hendriks, F. *Vital Democracy: A Theory of Democracy in Action*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Hickey, S., and Giles, M. *Participation from Tyranny to Transformation?* London: Zed Books, 2004.
- Hindess, B. *Political Choice and Social Structure: An Analysis of Actors, Interests and Rationality*. Hampshire: Edward Elgar, 1989.
- Hirst, P. *Representative Democracy and Its Limits*. Cambridge: Polity Press, 1990.
- Hirst, P., and Khilnani, S. *Reinventing Democracy*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
- Hood, S. J. *Political Development and Democratic Theory: Rethinking Comparative Politics*. New York: M.E. Sharp, 2004.
- Karl, T., and Schmitter, P. What Democracy Is...and Is Not. In Diamond, L., and Plattner, M., eds., *The Global Resurgence of Democracy*, pp. 49-62. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996.
- Kingsbury, D. *Political Development*. London: Routledge: Taylor and Francis Group, 2007.
- Kesselman, M., and Krieger, J. *Readings in Comparative Politics: Political Challenges and Changing Agendas*. Boston: Houghton Mifflin Company, 2006.
- Kopstein, J., and Lichbach, M. *Comparative Politics: Interests, Identities, and Institutions in a Changing Global Order*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Krauss, C. Community Struggles and the Shaping of Democratic Consciousness. *Sociological Forum* 4 (June 1989): 227-239.
- Linz, J., and Stepan, A. Toward Consolidated Democracies. In Diamond, L., and others, eds., *Consolidating the 3rd Wave Democracies: Themes and Perspective*, pp. 15-33. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1997.

- McPhail, C. *The Myth of the Madding Crowd*. New York: Aldine De Gruyter, 1991.
- McGee, T.G, and Yeung, Y.M. *Community Participation in Delivering Urban Service in Asia*. Ottawa: International Development Research Centre, 1986.
- Midgley, J., and others. *Community Participation, Social Development, and the State*. London: Methuen, 1986.
- Naruemon Thabchumpon. *Contesting Democracy: Thailand's Forum of the Poor*. Leeds: University of Leeds, 2006.
- Nelson, M. H. *Local Government Reform in Thailand: With some comparative prospects*. Nonthaburi: King Prajadhipok's Institute, 2000.
- Olson, K. Paradoxes of Constitutional Democracy. *American Journal of Political Science* 51 (April 2007): 330-343.
- Palshikar, S., and Vora, R. *Indian Democracy: Meanings and Practices*. New Delhi: Sage Publications, 2004.
- Pateman, C. *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Paul, S. *Community Participation in Development Projects: The World Bank Experience*. Washington, D.C.: The World Bank, 1987.
- Pye, O. *Khor Jor Kor: Forest Politics in Thailand*. Bangkok: White Lotus, 2005.
- Reeder, W.W. *Some Aspects of the Informal Social Participation of Farm Families*. New York: Cornell University, 1974.
- Roland, A. *Understanding Democratic Politics: An Introduction*. London: Sage Publisher, 2003.
- Scott, J. C. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Delhi: Oxford University Press, 1990.
- Sen, A. *Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny*. Social Development Papers No.1, Asian Development Bank, 2000.
- Sen, A. *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. New York: Norton, 2007.
- Shadid, W., Prins, W., and Nas, P.M. Access and Participation: a Theoretical Approach. in *Participation of the Poor in Development*. Leiden: University of Leiden, 1982.

- Sorensen, G. *Democracy and Democratization: Processes and Prospects in a changing world*. 3rd ed. Colorado: Westview Press, 2008.
- Studdert, D. *Conceptualizing Community: Beyond the state and individual*. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2005.
- Tarrow, S. *Power in Movement: Social Movements, Collective Action, and Politics*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Taylor, M. *Public Policy in the Community*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.
- Vanaik, A. Enabling Participatory Democracy. *Economic and Political Weekly* 38 (July - August 2003): 175-176.
- Vandenberg, A., eds. *Citizenship and Democracy in Global Era*. Hampshire: MacMillan Press, 2000.
- White, S. C. Depoliticizing Development: The Use and Abuses of Participation. *Development in Practice* 6 (February 1996): 8-9.
- Wolfe, J. D. A Defense of Participatory Democracy. *The Review of Politics* 47 (July 1985): 370-389.
- Young, I. M. *Inclusion and Democracy*. New York: Oxford University Press, 2000.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

การวิจัยภาคสนาม (Empirical Field Research)

การวิจัยในหัวข้อ “ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน” ครั้งนี้ ดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อสะท้อนให้เกิดมุมมองที่เห็นความเป็นทั้งหมด (Holistic View) และสามารถทำความเข้าใจในรายละเอียดเชิงลึกที่มีความซับซ้อนในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด ยุทธศาสตร์และวิธีการ ที่แสดงถึงบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ตลอดจนการบรรลุเป้าหมายของการใช้กลไกการมีส่วนร่วมทั้งในเชิงสถาบัน (Institutional Participation) และการมีส่วนร่วมทางตรง (Direct Participation) เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์ว่า บทบาทดังกล่าวนำไปสู่การสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทยอย่างไร

เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพ ตัวผู้วิจัยถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูล โดยทำการเก็บข้อมูลระดับปฐมภูมิ (Primary Data) ด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง การศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม การเข้าสู่สนามวิจัยเพื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แสดงตนกับผู้นำชุมชน แกนนำกลุ่ม และบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการต่อสู้ ในบทบาทของ นักวิจัย เริ่มต้นจากการแนะนำตัวต่อกลุ่มบุคคลดังกล่าว พร้อมทั้งชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิจัย ตลอดจนประโยชน์จากการทำวิจัย ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยภาคสนามครั้งนี้ ครอบคลุมความเป็นมา สภาพทั่วไปและสภาพปัญหาสิทธิชุมชน แนวคิด ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชน รวมทั้งการบรรลุเป้าหมายของการต่อสู้

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยทำการเลือกกรณีศึกษาแบบเจาะจง โดยเป็นกรณีศึกษา 2 แห่งที่ใช้กลไกการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกัน กรณีศึกษาแห่งแรกคือ ชุมชนบ้านนาอิน ตำบลนาอิน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งมีการเรียกร้องสิทธิชุมชนโดยใช้กลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันผ่านทางสถาบันทางการเมืองเป็นหลัก เช่น รัฐบาล รัฐสภา ส่วนราชการ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรตามรัฐธรรมนูญ เป็นต้น ขณะที่กรณีศึกษาแห่งที่สองคือ ชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ซึ่งมีการเรียกร้องสิทธิชุมชนโดยใช้กลไกการมีส่วนร่วมทางตรง ซึ่งอาศัยความเชื่อ จารีตประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิม มาประยุกต์ใช้ในการจัดการวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน โดยมีการสร้างการมีส่วนร่วมจากทั้งภายในและภายนอกชุมชนในรูปแบบขององค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชนที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน

1. วิธีการเก็บข้อมูล

สำหรับการวิจัยภาคสนามในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่หลากหลายเพื่อเก็บข้อมูลระดับปฐมภูมิ ด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง การศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม ดังนี้;

1.1 การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง

ผู้วิจัยอาศัยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-structure In-depth Interviews) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ 2 ประการ คือ

(1) เพื่อศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพโดยทั่วไปของชุมชน ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ วิถีชีวิต รวมทั้งประเด็นปัญหาสิทธิชุมชน ขณะที่ประวัติความเป็นมาของชุมชนท้องถิ่นผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History) เป็นแนวทางสำคัญในการเก็บข้อมูล

(2) เพื่อศึกษาข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับแนวคิด ยุทธศาสตร์ และวิธีการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน รวมทั้งการบรรลุเป้าหมายการต่อสู้ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความเชื่อมโยงกันและเป็นเหตุเป็นผลกันมากที่สุด

สำหรับขั้นตอนในการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้างนั้น ผู้วิจัยได้เริ่มต้นจากการเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ซึ่งมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในปัญหา (Information-rich Cases) โดยเฉพาะประเด็นปัญหาสิทธิชุมชน ทั้งในแง่แนวคิด ยุทธศาสตร์ วิธีการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่นและการบรรลุเป้าหมายในการต่อสู้ ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกอย่างเจาะจงซึ่งคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นหลัก จำนวนของผู้ให้ข้อมูลจึงขึ้นอยู่กับความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล โดยมีหลักที่สำคัญในการเลือก ดังนี้

- (ก) เลือกผู้รู้เรื่องประเด็นการศึกษาเป็นอย่างดี
- (ข) เลือกผู้ที่ถูกเลือกจากการแนะนำต่อกันมา
- (ค) เลือกผู้ให้ข้อมูลสนับสนุนและผู้ให้ข้อมูลที่ขัดแย้งกับข้อค้นพบ
- (ง) เลือกตัวอย่างตามเหตุการณ์เฉพาะหน้า

ทั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ถูกเลือกทั้งหมดมี 46 คน ประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากชุมชนบ้านนาอิน มี 30 คน และผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน จำนวน 16 คน โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชุมชนทั้งสองแห่งประกอบด้วยกลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มแกนนำกลุ่ม และกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการต่อสู้ ใช้วิธีการเก็บข้อมูล 3 แบบ คือ การสัมภาษณ์ตัวบุคคล การสัมภาษณ์แบบกลุ่ม (Group Interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) การสัมภาษณ์ตัวบุคคลนั้น ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ละคนจนครบทุกคน ขณะที่การสัมภาษณ์แบบกลุ่มและการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้เลือกเฉพาะผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่สะดวกให้ข้อมูลและสามารถให้ข้อมูลเชิงลึกได้ ส่วนคำถามที่ใช้ในการการสัมภาษณ์ครั้งนี้จะครอบคลุมหัวข้อเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชน ประเด็นปัญหาสิทธิชุมชน แนวคิด ยุทธศาสตร์ วิธีการ และการบรรลุเป้าหมายการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการเก็บข้อมูล 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นการเก็บข้อมูลตามวัตถุประสงค์และทำการเก็บข้อมูลซ้ำเป็นครั้งที่สองในประเด็นที่น่าสนใจเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์มากขึ้น ดังนี้;

(1) ชุมชนบ้านนาอิน

มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้นจำนวน 30 คน โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้การสัมภาษณ์ตัวบุคคล มี 30 คน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้การสัมภาษณ์แบบกลุ่ม มี 6 คน และผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้การสนทนากลุ่ม มี 6 คน (ดูตารางที่ 3) ทำการเก็บข้อมูลครั้งที่ 1 ระหว่างวันที่ 6-25 กรกฎาคม พ.ศ.2553 และเก็บข้อมูลครั้งที่ 2 ระหว่างวันที่ 8-12 มีนาคม พ.ศ. 2554

ตารางที่ 4: ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชุมชนบ้านนาอินจำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูล

วิธีการเก็บข้อมูล	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	ความสำคัญ
การสัมภาษณ์ ตัวบุคคล (30 คน)	นายระเมียน จันทร์ดำ นายบุญเลิศ มากมี นางบุญทริกา มาชัยยะ นายกกล้า พุ่มเทียน นายสังเวียน จันทร์ดำ นายเบิ้ม คำผิว นายวิฑูรย์ เฮียงก่อ นายเดี่ยว เขียวดี นายชุมพร แก้วเปี้ย	นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน อดีตนายอำเภอพิชัย กำนันตำบลนาอิน ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านนาอิน

ตารางที่ 4: ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชุมชนบ้านนาอินจำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูล (ต่อ)

วิธีการเก็บข้อมูล	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	ความสำคัญ
การสัมภาษณ์ ตัวบุคคล (30 คน)	นายดำรงค์ อินอิ้ว นายเปรมชัย กรแก้ว นายราช แสนสุภา นายสมนึก จินย้าย นายสมชาย จันทรดำ นายไย สุริมา นายอิน จินย้าย นายขวัญ อิมเพ็ง นายตุ้ย พัดจันทรหอม นายหล่อ จันทรดำ นายชอบ พัดจันทรหอม นายวันชัย เกียรติยศ นายเล็ง จันทรดำ นายกิ่ง เขียวดี นายสมศักดิ์ อินอิ้ว นายโยคิน เม่นอยู่ นายสงวรัช ยิ้มอยู่ นายจี้ เม่นอยู่ นายป้อม มีสุข นายชะโอด อินอิ้ว นายยอด อิมเพ็ง	อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนแหลมบกแก้ว ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 2 ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 4 ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 6 อดีตผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 6 อดีตประธานสภาตำบลนาอิน อดีตสมาชิกสภาตำบลนาอิน สารวัตรกำนัน ตำบลนาอิน คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ เจ้าของที่ดินในพื้นที่พิพาท เจ้าของที่ดินในพื้นที่พิพาท เจ้าของที่ดินในพื้นที่พิพาท เจ้าของที่ดินในพื้นที่พิพาท เจ้าของที่ดินในพื้นที่พิพาท
การสัมภาษณ์กลุ่ม (6 คน)	นายระเมียน จันทรดำ นายชุมพร แก้วเปี้ย นายเปรมชัย กรแก้ว นายหล่อ จันทรดำ นายจี้ เม่นอยู่ นายป้อม มีสุข	นายกสภาองค์การบริหารส่วนตำบลนาอิน ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านนาอิน ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 2 คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ เจ้าของที่ดินในพื้นที่พิพาท เจ้าของที่ดินในพื้นที่พิพาท

ตารางที่ 5: ผู้ให้ข้อมูลสำคัญของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจำแนกตามวิธีการเก็บข้อมูล (ต่อ)

วิธีการเก็บข้อมูล	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	ความสำคัญ
การสัมภาษณ์ ตัวบุคคล (16 คน)	นางสาวผ่องพรรณ เวชกิจ นางสาวดาวใจ ศิริ	คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ ผู้นำกลุ่มเยาวชนรุ่นปัจจุบัน
การสัมภาษณ์กลุ่ม (5 คน)	นายปรีชา ศิริ นายชัยประเสริฐ โปกคะ นายนิเวศน์ ศิริ นายชัยธวัช จอมติ นางสาวดาวใจ ศิริ	ผู้นำชุมชน คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ ผู้นำกลุ่มเยาวชนรุ่นปัจจุบัน
การสนทนากลุ่ม (6 คน)	นายปรีชา ศิริ นายชัยประเสริฐ โปกคะ นายนิเวศน์ ศิริ นายชัยธวัช จอมติ นายเฉลิมพล เวชกิจ นางสาวดาวใจ ศิริ	ผู้นำชุมชน คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ คนในชุมชนที่มีบทบาทนำ ผู้นำกลุ่มเยาวชนรุ่นปัจจุบัน

สำหรับการเก็บข้อมูลโดยวิธีการสนทนากลุ่ม เป็นการเก็บข้อมูลจากกลุ่มขนาดเล็กที่สมาชิกของกลุ่มไม่มีความสัมพันธ์กันเป็นการส่วนตัว ซึ่งช่วยให้สามารถเก็บข้อมูลจากตัวอย่างจำนวนหลายตัวอย่างได้ในเวลาอันสั้น และข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มเป็นข้อมูลที่ผ่านการถกเถียงโต้ตอบกันในกลุ่มผู้ให้ข้อมูล จึงทำให้มั่นใจได้ว่าจะมีความครอบคลุม หลากหลาย ถูกต้อง ตรงประเด็น และน่าเชื่อถือ โดยมีขั้นตอนของการเก็บข้อมูล ดังนี้;

(ก) กำหนดประชากรเป้าหมายในการวิจัยและออกแบบตัวอย่างเพื่อร่วมในการสนทนากลุ่มให้เหมาะสมกับเรื่องและหัวข้อการวิจัย การเลือกตัวอย่างที่มีความเหมาะสมต้องให้ได้ตัวอย่างทั้งที่มีลักษณะร่วมกัน และเป็นตัวอย่างที่มีลักษณะต่างกัน ขณะที่ขนาดของกลุ่มที่เหมาะสมต่อประเด็นปัญหาที่มีความซับซ้อนนั้นควรมีสมาชิกไม่เกิน 7 คน

(ข) สร้างแนวคำถามสำหรับการสนทนา (Guidelines) และกำหนดผู้ที่จะทำหน้าที่ดำเนินการสนทนา (Moderator) ให้สอดคล้องกับหัวข้อเรื่องและคำถามในการวิจัย และสอดคล้อง

กับลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง โดยแนวคำถามจะเป็นคำถามปลายเปิดที่มีความยืดหยุ่น และไม่มีโครงสร้างตายตัวเป็นหัวข้อของการสนทนา ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ ประเด็นการศึกษา ประเด็นการสนทนา และประเด็นการซักถามต่อเนื่อง โดยจะเปิดโอกาสให้สมาชิกในกลุ่มสามารถตอบคำถามและแสดงความคิดเห็นของตนเองได้อย่างเป็นอิสระ ส่วนผู้ที่ทำหน้าที่ดำเนินการสนทนาจะเป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในการชี้แจงวัตถุประสงค์และขั้นตอนการดำเนินการ ตั้งประเด็นคำถาม และดำเนินการสนทนาให้เป็นไปอย่างราบรื่นเพื่อให้สามารถเก็บรวบรวมข้อมูลได้อย่างครบถ้วนตามที่ต้องการ ในการนี้ผู้วิจัยมีผู้ช่วยอีก 2 คน เพื่อช่วยในการจัดบันทึกข้อมูล การสังเกตพฤติกรรมของสมาชิกกลุ่ม รวมทั้งคอยอำนวยความสะดวกในระหว่างการสนทนาดังกล่าวด้วย

(ค) สำหรับการดำเนินการสนทนานั้นได้เริ่มต้นด้วยการแนะนำตัวผู้วิจัยและแจ้งวัตถุประสงค์ของการดำเนินการสนทนาดังกล่าวในครั้งนี้ ข้อตกลงร่วมกันในการดำเนินการสนทนาดังกล่าว รวมทั้งเปิดโอกาสให้สมาชิกแนะนำตัวเอง จากนั้นผู้ดำเนินการสนทนาจึงเริ่มดำเนินการสนทนาโดยการชวนคุยด้วยคำถามทั่วไปที่เกี่ยวกับประเด็นที่ศึกษาเพื่อนำเข้าสู่เนื้อหาหลักของการสนทนาต่อไป ทั้งนี้ การตั้งประเด็นคำถามในการสนทนาดังกล่าวเป็นการกระตุ้นให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า *Snowballing Effects* หรือการเพิ่มพูนของข้อมูลทั้งในส่วนที่คาดหวังและประเด็นใหม่ที่ไม่เคยคาดคิดมาก่อน ซึ่งช่วยให้การวิจัยครั้งนี้ได้รับข้อมูลที่มีความรอบด้านมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ทำการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History) โดยเป็นการสอบถามเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่ทำการศึกษาจากผู้เฒ่าผู้แก่และผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวในชุมชน ทำให้เข้าใจประวัติความเป็นมาและอัตลักษณ์ชุมชน ทั้งในแง่ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และวิถีชีวิตของชุมชนที่ทำการศึกษาได้อย่างถ่องแท้มากที่สุด ทั้งนี้ เมื่อผู้วิจัยกำหนดวัตถุประสงค์ในการสัมภาษณ์และกำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญแล้ว จึงเริ่มดำเนินการสัมภาษณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล โดยเริ่มจากการแนะนำตัว พร้อมทั้งชี้แจงวัตถุประสงค์ ขั้นตอนและวิธีการ ระยะเวลาที่ใช้ในการสัมภาษณ์ ตลอดจนข้อตกลงร่วมกันในการดำเนินการเก็บข้อมูล โดยการเข้าถึงแหล่งข้อมูล และการทำความเข้าใจที่แตกต่างกันไป เช่น การนัดหมายล่วงหน้า การใช้อุปกรณ์บันทึกเสียง หรืออุปสรรคด้านภาษา ฯลฯ ผู้วิจัยต้องเตรียมความพร้อมในการแก้ปัญหาเพื่อให้การสัมภาษณ์เป็นไปอย่างราบรื่นและได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ครบถ้วนสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการสัมภาษณ์

1.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) เป็นการสังเกตโดยที่ผู้วิจัยเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์หรือกิจกรรมการมีส่วนร่วมในลักษณะต่างๆ เสมือนเป็นสมาชิกคนหนึ่งของคนในชุมชน ทำให้ทราบมุมมอง ความรู้สึกและความเข้าใจเช่นเดียวกับคนในชุมชน ขณะที่การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participatory Observation) เป็นการสังเกตโดยไม่ให้ผู้ที่ถูกสังเกตรู้ตัวและผู้สังเกตไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมใดๆ ในกิจกรรมที่เกิดขึ้น การสังเกตในลักษณะนี้เหมาะสำหรับการเก็บข้อมูลที่ต้องการให้มีการดำเนินกิจกรรมไปตามปกติและเป็นธรรมชาติมากที่สุด ทั้งนี้ การสังเกตทั้งสองแบบยังแบ่งออกเป็น การสังเกตแบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Observation) โดยจะสังเกตพฤติกรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้น ทุกแง่ทุกมุม ไม่มีเป้าหมายหรือขอบเขตในการสังเกตที่ชัดเจน และการสังเกตแบบมีโครงสร้าง (Structured Observation) ซึ่งมีเป้าหมายในการสังเกตที่แน่นอน โดยจะมีการระบุพฤติกรรมที่ต้องการสังเกต มีการจัดบันทึกอย่างมีระบบ รวมทั้งมีการกำหนดระยะเวลาและสถานที่ในการสังเกตที่แน่นอน

สำหรับงานวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลด้วยการสังเกตทั้งสองแบบภายใต้สถานการณ์ธรรมชาติ (Natural Setting) หรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นจริงขณะนั้น ไม่มีการสร้างหรือจำลองสถานการณ์ใดๆ ขึ้นมา ซึ่งช่วยให้สังเกตเห็นพฤติกรรมของคนในชุมชนตามสภาพที่เป็นจริง ทำให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและสะท้อนความเป็นจริงมากที่สุด ในการสังเกตแบบมีส่วนร่วมนั้น ผู้วิจัยได้เข้าร่วมการประชุมของชุมชนหลายครั้ง เช่น การประชุมประชาคมหมู่บ้าน การประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน การจัดเวทีสาธารณะ การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน ซึ่งล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่แสดงถึงการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน โดยได้แสดงตนในฐานะเป็น “ผู้วิจัย” เพื่อสร้างการยอมรับและการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม ในการเข้าร่วมประชุมแต่ละครั้ง ผู้วิจัยได้เตรียมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับญาติในการประชุม รับฟังข้อมูลจากการนำเสนอของคนในชุมชน ชักถามในประเด็นที่ยังคลุมเครือและขอข้อมูลเพิ่มเติม สรุปประเด็นให้เข้าใจง่าย และถ่ายทอดข้อมูลที่ได้จากการประชุมให้คนในชุมชนได้รับทราบ ตลอดจนกระตุ้นให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น มุมมอง หรือแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

ขณะที่การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมนั้น ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตการดำเนินกิจกรรมการมีส่วนร่วมในการต่อสู้ของชุมชนในลักษณะต่างๆ ประกอบด้วย การประชุมประชาคมหมู่บ้าน หรือคณะกรรมการหมู่บ้าน การจัดเวทีสาธารณะ การชุมนุมประท้วงเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชน การร้องเรียนไปยังตัวแทนในภาคส่วนต่างๆ และการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่แสดงออกถึง

การดูแลจัดการชีวิตของตนเอง เป็นต้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการสังเกตแบบมีโครงสร้าง (Structured Observation) โดยมีพฤติกรรมเป้าหมายที่แน่นอน คือ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการเข้าร่วมการประชุม และการแสดงบทบาทขององค์คณะที่เกี่ยวข้องกับการประชุม เช่น ประธานในที่ประชุม กรรมการในที่ประชุม ชาวบ้าน ฯลฯ การแสดงความคิดเห็น การถกเถียง การสรุปประเด็น การยอมรับในมติที่ประชุม ปฏิบัติตามมติในที่ประชุม หรือความขัดแย้งในขณะดำเนินการประชุม ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในชุมชนที่เข้าร่วมการประชุม โดยที่ผู้วิจัยมิได้เข้าไปมีส่วนร่วมแต่อย่างใด

2. การตรวจสอบข้อมูล

สำหรับการตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการการนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นด้วยวิธีการพรรณนา (Ethnographic Description) เพื่อแสดงถึงประวัติความเป็นมาของชุมชน องค์ประกอบและโครงสร้างทางสังคม สภาพเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ วิถีชีวิต และแผนที่ทางกายภาพของชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) โดยหาข้อมูลชุดที่สอง (Antithesis) ที่เป็นข้อมูลตรงกันข้ามหรือแตกต่างไปจากข้อมูลชุดแรก (Thesis) และข้อมูลชุดที่สาม (Synthesis) ซึ่งเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลชุดแรกและชุดที่สองให้ได้ข้อมูลชุดใหม่ที่มีความแตกต่างออกไป โดยการตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งข้อมูล (Triangulation of sources) ทั้งวิธีการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน ได้แก่ การสัมภาษณ์เจาะลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ตลอดจนใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่แตกต่างกันหรือไม่มีความใกล้ชิดสัมพันธ์กันเป็นสำคัญ เพื่อให้ได้ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่มีความหลากหลายและมีความน่าเชื่อถือมากที่สุด

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในส่วนของกาวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยครั้งนี้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบกับกรอบแนวคิดของการวิจัย โดยทำการปรับกรอบแนวคิดของการวิจัยให้มีความถูกต้องเหมาะสมมากยิ่งขึ้นเมื่อมีข้อมูลใหม่ที่นำเชื่อถือมากกว่าและทำการเก็บรวบรวมข้อมูลต่อไปจนกว่าจะแน่ใจว่าได้ข้อมูลที่ถูกต้องสมบูรณ์และละเอียดรอบด้านเพียงพอ ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลใน 2 รูปแบบ คือ แบบแรกเป็นการวิเคราะห์เนื้อหา (Analytic Context) ในส่วนของข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร และแบบที่สองเป็นการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) ในส่วนของข้อมูลที่ได้จากการวิจัยภาคสนาม โดยผู้วิจัยได้นำข้อสรุปจากวิธีการเก็บข้อมูลต่างๆ มาทำการเชื่อมโยงกันจนเกิดเป็นโครงสร้างข้อสรุปที่สามารถตอบปัญหา

ของการวิจัยได้ ซึ่งนำไปสู่ข้อค้นพบอันเป็นสาระสำคัญ ทั้งในส่วนที่เป็นโครงสร้าง แบบแผน และความสัมพันธ์ในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของกรณีศึกษาที่ได้จากข้อมูลและผลการศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ โดยขั้นตอนของการวิเคราะห์ข้อมูลมีวิธีการดำเนินการ ดังต่อไปนี้;

(1) การจัดระเบียบข้อมูล (Data Organizing) เป็นกระบวนการที่ทำให้ข้อมูลเป็นระบบและง่ายแก่การใช้งาน มีการจัดเก็บข้อมูลให้อยู่ในสภาพที่พร้อมจะถูกนำไปวิเคราะห์อย่างสะดวก โดยการจัดระเบียบข้อมูลนี้จะทำไปพร้อมกับขั้นตอนของการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อเตรียมไปสู่การให้ความหมายหรือให้รหัสข้อมูล การจัดกลุ่มข้อมูล และการวิเคราะห์ในขั้นสุดท้ายต่อไป การวิจัยในครั้งนี้มีการจัดระเบียบข้อมูลในทั้ง 2 ด้าน คือ การจัดระเบียบทางกายภาพ โดยการนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาเรียบเรียงให้เป็นระบบพร้อมที่จะนำมาวิเคราะห์ต่อไป ได้แก่ การถอดเทปบันทึกเสียงโดยพยายามรักษาลักษณะที่เป็นธรรมชาติ อารมณ์ ความรู้สึก และบรรยากาศของการสนทนาไว้ อาจมีการขัดเกลาภาษาเพื่อให้มีความสละสลวยขึ้นบ้าง แต่ยังคงรักษาเนื้อหาเดิมไว้อย่างครบถ้วน และการจัดระเบียบเนื้อหาข้อมูล เป็นการทอนข้อมูลลงโดยการคัดสรรเอาข้อความที่กระจัดกระจายอยู่ในข้อมูลและมีความหมายตรงกันกับประเด็นการวิเคราะห์มา กำหนดรหัส (Coding) ขึ้นมาเพื่อแทนความหมายสำคัญที่ข้อความนั้นสื่อออกมา

(2) การแสดงข้อมูล (Data Display) เป็นกระบวนการนำเสนอข้อมูลในรูปของการพรรณนา อันเป็นผลมาจากการเชื่อมโยงข้อมูลที่จัดระเบียบแล้วเข้าด้วยกันตามกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ เพื่อบอกเล่าเรื่องราวของสิ่งที่ศึกษาตามความหมายของข้อมูล สามารถแบ่งได้เป็นการจัดกลุ่มข้อมูล หรือการจัดรหัสทั้งหมดเป็นกลุ่มโดยใช้ประเด็นการวิเคราะห์ที่ได้กำหนดไว้เป็นแนวทาง เพื่อให้รู้ว่าในแต่ละประเด็นมีรหัสหรือข้อมูลใดรวมอยู่บ้างจึงนำข้อมูลที่ตรงกับรหัสแต่ละตัวมารวมไว้ที่เดียวกันซึ่งทำให้สะดวกในการอ่านความหมายและการหาข้อสรุป อีกส่วนหนึ่งเป็นการนำเสนอข้อมูลด้วยการบรรยาย โดยการนำข้อมูลที่ได้รับการจัดระเบียบและจัดเป็นกลุ่มทั้งหมดมาเชื่อมโยงประเด็นต่างๆ เข้าด้วยกันตามความสัมพันธ์ที่ประเด็นเหล่านั้นมีต่อกัน แล้วนำเสนอข้อมูลโดยการบรรยายถึงข้อค้นพบทั้งหมดในการวิจัยครั้งนี้

ภาคผนวก ข

นายกฯ ระเมียน แห่งบ้านนาอิน

“ถ้าผมต้องการรู้เรื่องเกี่ยวกับพื้นที่ที่บ๊อบจะต้องไปคุยกับใครก่อนครับ?”

“ไปหานายกฯ ระเมียนสิ...รู้ดีที่สุดแล้ว” เป็นคำขานรับเกือบๆ จะพร้อมกันจากชาวชุมชนบ้านนาอินที่บังเอิญเจอกันระหว่างทางเข้าชุมชน

ณ ที่ทำการบริหารส่วนตำบลนาอิน เมื่อข้าพเจ้าก้าวขึ้นบันไดอาคารเข้าไปด้านในก็ได้พบกับชายร่างท้วมใหญ่ผิวดำแดงตามแบบคนท้องถิ่นยืนคอยอยู่พร้อมด้วยบริวารห้อมล้อมจำนวนหนึ่ง ชายคนดังกล่าวส่งยิ้มให้ด้วยสีหน้าแววตาที่เป็นมิตร...หากไม่มีบริวารล้อมรอบคงนึกเอาว่าพี่ชายคนนี้ดูท่าทางใจดี เมื่อมีผู้คนล้อมหน้าล้อมหลังอยู่แม้ไม่ได้ทำให้รู้สึกแตกต่างจากเดิมมากนัก แต่พอรู้ได้ว่าบุคคลตรงหน้านี้ย่อมมีตำแหน่งสำคัญไม่น้อยในพื้นที่กลางทุ่งนาที่หันมองไปทางไหนก็มีแต่พื้นที่ดินสีแดงว่างเปล่าภูเขาขนาดย่อมเป็นฉากอยู่ลิบๆ

พื้นที่ที่ข้าพเจ้ายืนอยู่นี้หากไม่บอกเล่าเรื่องราวเมื่อครั้งอดีต...คงทำให้นึกถึงว่าเป็นเพียงหมู่บ้านในชนบทห่างไกลความเจริญที่ตั้งอยู่ท่ามกลางแสงแดดร้อนแรงแผดเผาจนดินสีแดงแตกกระแหงให้เห็นอยู่ทุกหย่อมหญ้า แต่หากลองแวะเวียนเข้าบ้านผู้เฒ่าผู้แก่สัก 3 บ้าน 4 บ้านแล้วถ้อยคำบอกเล่าของผู้สูงวัยเหล่านี้ต่างจดจำได้แต่เรื่องราวของบรรพบุรุษที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกคนรุ่นหนึ่งในฐานะผู้บุกเบิกที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนแห่งนี้ที่ผ่านร้อนหนาวกับภัยสงครามในอดีต น้อยคนนักที่จะรู้ว่าทุกหนแห่งในอาณาบริเวณแห่งนี้คือผืนแผ่นดินที่ถูกหลานพระยาพิชัยดาบหักได้เคยออกหน้าเสียสละตนเองเพื่อรักษาผืนแผ่นดินเกิด

“ผมเป็นคนที่นี่มาตั้งแต่เกิด...ได้ตำแหน่งมาก็ต้องทำหน้าที่ให้สมกับที่เป็นตัวแทนของเขา” นายกฯ ระเมียน เริ่มต้นบทสนทนา “ที่เราพยายามแก้ปัญหาทั้งหมดนี้ขอบต.ร่วมมือใกล้ชิดกับคนในชุมชนเสมอ ได้ดำเนินการทั้งการเข้าหารือและร้องเรียนต่อนายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด กระทรวงมหาดไทย และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้มีการประสานให้พูดคุยเจรจากับทางตัวแทนฝ่ายตำบลลงประจำทั้งที่ส่วนราชการของจังหวัด บริเวณบ้านของนายพนมไพร เงามไ้ และวัดเขาซาก ซึ่งทั้งสองแห่งนี้เป็นจุดอ้างอิงแนวเขตที่นำมาพูดคุยกัน สิ่งที่เราทำคือพยายามร่วมกันหาทางแก้ปัญหาให้เป็นผลสำเร็จ เพราะคนในชุมชนยอมรับไม่ได้ที่มีการเปลี่ยนแปลงแนวเขตโดยที่เขาไม่ได้รับรู้และมีส่วนร่วมด้วย” (ระเมียน จันทรดำ, สัมภาษณ์: 8 กรกฎาคม 2553)

ที่ผ่านมามาดูเหมือนว่าชุมชนแห่งนี้จะต้องต่อสู้กับปัญหาด้วยตนเองเพียงลำพัง อาศัยก็แต่กลไกสำคัญอย่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาช่วยกันผลักดัน สังเกตเห็นได้ว่านับตั้งแต่มีตัวแทนในระดับท้องถิ่นที่ดังเช่น นายกษ ระเมียน การเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนก็ดูจะมีชีวิตชีวามากขึ้น คนเฒ่าคนแก่บอกกับข้าพเจ้าว่า...พื้นฐานเราเป็นชาวบ้านธรรมดา อยู่พึ่งพาเจ้าขุนมูลนายมาตลอด ถ้าผู้นำไม่เก่งกล้าสามารถชาวบ้านก็ไม่มีเรี่ยวแรงพลังกำลังไปต่อสู้กับใครเขาได้ เรื่องมันเป็นอย่างนี้เสมอมาเพราะบ้านเราต้องการคนที่นำชาวบ้านไปได้

สิ่งที่ได้ฟังมานี้ นับว่าสอดคล้องกับความเป็นจริงที่ได้พบในชุมชนแห่งนี้มากนัก เพราะก่อนหน้านี้จะมีการจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล คนในชุมชนก็ต่อสู้ไปตามขั้นตอนของทางราชการ ต้องใช้ทั้งเวลาและทรัพยากรเป็นจำนวนมาก บ่อยครั้งที่ไม่ได้รับการสนใจติดตามแก้ปัญหาให้กับชุมชนอย่างจริงจัง บ่อยครั้งที่มีการเดินทางมาเกี่ยวข้อง ทำให้การแก้ไขปัญหาไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร คนในชุมชนต้องการผู้นำการต่อสู้ คนที่เป็นที่ยอมรับโดยทั่วกันซึ่งต้องถูกคัดสรรผ่านกระบวนการที่เป็นประชาธิปไตยเท่านั้น

ต้องขอขอบคุณผู้ที่ผลักดันการกระจายอำนาจไปยังท้องถิ่นให้เกิดขึ้นจริง เพราะหลังจากที่มีการเลือกตั้งตัวแทนในระดับท้องถิ่นแล้ว ประเด็นปัญหาพื้นที่ที่ถูกขีดแบ่งออกไปซึ่งฝังอยู่ในใจของคนในชุมชนมานานได้ถูกหยิบยกขึ้นมาแทบจะในทันที จริงอยู่ว่ามีหลากหลายประเด็นให้ต้องถกเถียงกันเกี่ยวกับบทบาทของฝ่ายบริหารและการเมืองท้องถิ่น บ้างก็ว่านายกษ ระเมียนต้องการเงินภาษีท้องถิ่นเพิ่มขึ้นจึงขุดเรื่องนี้ขึ้นมา บ้างก็ว่านายกษ ระเมียน ต้องการคะแนนนิยมจากคนในชุมชนจึงผลักดันเรื่องนี้ขึ้นมา ทั้งที่ทำมานานหลายปีแล้วไม่ได้ผลเสียที่

นายกษ ระเมียน บอกกับข้าพเจ้าเองว่า...คนจะมองเราอย่างไรก็ได้แต่สิ่งที่ทำมาคนในชุมชนเขาเข้าใจ อยากให้ต่อสู้ร่วมกับพวกเขาต่อไปจึงเลือกให้กลับเข้ามาอีกครั้ง แม้มีความรู้ไม่มาก ไปขึ้นศาลไม่ได้ใช้ทนาย ทำเอกสารผิดๆ ถูกๆ ก็พยายามศึกษาเรียนรู้ไป สู้แบบลูกทุ่งจริงๆ ข้าพเจ้าพิจารณาดูแล้วพอเข้าใจว่า นายกษ ระเมียน คงไม่ปฏิเสธเรื่องราวได้ภาษีท้องถิ่นและฐานคะแนนเสียงซึ่งเป็นผลพลอยได้จากการลงแรงออกหน้ารับผิดชอบในฐานะผู้นำชุมชน แต่ที่ต้องเข้าใจมากกว่านั้นคือ ชาวบ้านต้องการผู้ที่จะสามารถนำพวกเขาไปต่อสู้กับรัฐได้

นายกษ ระเมียน บอกกับข้าพเจ้าอีกว่า...จะมองเรื่องการต่อสู้เป็นเรื่องผลประโยชน์ก็คงได้ ได้เล่าเรื่องราวของชุมชนนี้ให้ใครฟังต่างก็เห็นคล้ายกันว่าเรื่องเล็กน้อยเท่านี้ทำไมต้องต่อสู้ เพราะผืนดินอยู่ตรงไหนก็เป็นแผ่นดินไทย ผู้คนอยู่ตรงไหนก็ยังคงเป็นคนไทย นายกษ ระเมียน เล่าต่อว่าได้ยินดังนั้นก็ชักไม่แน่ใจในตนเอง แต่ถ้าลองว่าคนเรามีความผูกพันจิตใจอยู่กับสิ่งใดไม่ว่าจะ

เป็นวัตถุสิ่งของหรือผู้คน ทุกอย่างล้วนไม่สามารถแบ่งแยกออกไปได้ ความเป็นคนไทยไม่สามารถแยกออกได้อย่างไร ความเป็นคนนาอินซึ่งถือตนเป็นลูกหลานพระยาพิชัยดาบหักก็คงไม่ต่างกัน สิ่งใดที่คนรุ่นก่อนทิ้งไว้ให้เป็นสมบัติจึงเป็นหน้าที่ให้คนบ้านเราต้องรักษาไว้

จากวันแรกถึงวันสุดท้ายข้าพเจ้าขบคิดเรื่องราวที่นายภฯ ระเมียน เล่าให้ฟังเสมอซึ่งนึกได้ว่าความรู้สึกรักและหวงแหนในถิ่นฐานบ้านเกิดในสังคมปัจจุบันนั้นเจือจางลงทุกขณะ ทุกอย่างถูกมองเป็นเรื่องผลประโยชน์ แม้แต่การรักษาผืนดินของบรรพบุรุษเพียงให้มีชื่อว่าเป็นของชาวเมืองพิชัยก็ยกถูกมองว่าแยกไม่ออกจากปัจเจกผลประโยชน์...ก่อนจากลาพื้นที่วิจัย ข้าพเจ้ามีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมของผู้สูงอายุซึ่งจัดโดยองค์การบริหารส่วนตำบล ทำให้ได้เห็นความสัมพันธ์แนบชิดระหว่างตัวแทนกับคนในชุมชน สุดท้ายนี้ข้าพเจ้าขอเชื่อมโยงเรื่องราวส่วนหนึ่งของนายภฯ ระเมียน ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางการเมืองในสังคมไทยของเรา

กรอบวิเคราะห์เชิงสถาบันที่ใช้พิจารณาบทบาททางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นนั้น ปฏิเสธไม่ได้ว่าการปฏิรูปทางการเมืองไทยใน พ.ศ.2540 มีความสำคัญที่จำเป็นจะต้องพิจารณาเนื่องจากเหตุการณ์ดังกล่าวถือเป็นจุดเริ่มต้นในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนในวงกว้าง โดยมีหลักการสำคัญที่สนับสนุนให้รัฐบาลการกระจายอำนาจการปกครอง (Decentralization) บางส่วนให้แก่หน่วยการปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถกำหนดนโยบายและควบคุมการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามนโยบายของตนเอง เพื่อเป็นการเพิ่มโอกาสและช่องทางให้ชุมชนในท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทมีส่วนร่วมกับตัวแทนและภาครัฐในระดับที่ใกล้ชิดกับชุมชนอย่างกว้างขวาง (โกวิทย์ พวงงาม, 2549:14-17) การทดแทนการรวมศูนย์อำนาจรัฐของส่วนกลางในการจัดการทุกอย่างนี้ เกิดจากฐานความคิดที่ยอมรับว่าแต่ละท้องถิ่นต่างมีปัญหาเฉพาะตัวที่แตกต่างกันจึงเป็นเรื่องยากที่ส่วนกลางจะเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและสามารถทุ่มเทเวลาดูแลทุกพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นปกครองตนเองจะช่วยทำให้ปัญหาในท้องถิ่นได้รับการตอบสนองตรงตามความต้องการ อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมและฝึกฝนให้คนในท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองได้ (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2550:60-61)

ลักษณะสำคัญของการนำแนวคิดการกระจายอำนาจมาใช้ในการบริหารราชการถือเป็นเงื่อนไขอย่างหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดเป็นประชาธิปไตยที่เข้มแข็ง เนื่องจากกระบวนการดังกล่าวเป็นการสร้างความเป็นหุ้นส่วนร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่างภาครัฐ เอกชน และประชาชนในกระบวนการปรึกษาหารือ การตัดสินใจ และการรับผิดชอบร่วมกันในประเด็นสาธารณะเพื่อสนองต่อความต้องการของส่วนรวมตามวิถีทางประชาธิปไตย ตลอดจนก่อให้เกิดการเรียนรู้ทาง

การเมืองจากการมีส่วนร่วมปกครองตนเอง และมีบทบาทสำคัญในการตรวจสอบการทำงานของส่วนกลางอันจะทำให้เกิดการทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น (สำนักงาน ก.พ.,2548:1-5) อาจกล่าวได้ว่าการปกครองส่วนท้องถิ่นมีพื้นฐานมาจากหลักการกระจายอำนาจการปกครองซึ่งหมายถึงการที่รัฐมอบอำนาจการปกครองให้องค์กรอื่นที่มีใช้ส่วนกลางจัดทำบริการสาธารณะบางอย่างภายใต้การกำกับดูแลของรัฐ (สมคิด เลิศไพฑูรย์,2547:4-5)

การศึกษาแนวคิดการปกครองส่วนท้องถิ่นว่ามีความสัมพันธ์อย่างไรกับการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตย สำหรับสังคมไทยมีคำตอบเดียวคือ การปกครองท้องถิ่นเป็นรากฐานการปกครองระบอบประชาธิปไตย (โกวิท พวงงาม, 2549: 22-55) เช่น Keith Panter-Brick มองว่าการปกครองท้องถิ่นเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตย เนื่องจากเป็นแนวคิดที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนท้องถิ่นของตนเอง เช่นเดียวกับ John Stuart Mill ที่มองว่าการปกครองท้องถิ่นนั้นมีความสำคัญต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เนื่องจากช่วยให้ประชาชนได้มีโอกาสศึกษาเรียนรู้ทางการเมืองร่วมกันจนเกิดเป็นความสามัคคีในท้องถิ่น หลักการสำคัญที่สุดคือให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้ลงมือทำเองโดยเชื่อว่าบทบาทการปกครองท้องถิ่นจะก่อให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตยทั้งระดับชุมชนและระดับประเทศ สร้างความเป็นเอกภาพระหว่างความเป็นพลเมือง ประชาธิปไตยทางตรง และการปกครองตนเองของประชาชนในระดับท้องถิ่น (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2550: 31-45)

การปฏิรูปการเมืองและการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับปี พ.ศ. 2540 นับเป็นปรากฏการณ์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการขยายบทบาทและอำนาจหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของไทยในทศวรรษที่ผ่านมา โดยรัฐธรรมนูญได้มีการบัญญัติถึงความสำคัญของการกระจายอำนาจการปกครองให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไว้ในมาตรา 78 และมาตรา 282 ถึงมาตรา 290 ความก้าวหน้าของการกระจายการปกครองตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 และแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2543 เป็นผลทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทยเติบโตขึ้นเป็นลำดับ รวมทั้งมีการทบทวนและปรับปรุงการดำเนินงานที่ขาดความสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์และบทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2550 ซึ่งเป็นที่มาของแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2551 เพื่อความชัดเจนเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ระหว่างท้องถิ่นกับราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาค (วุฒิสภา ตันไชย, 2548:9-15)

แนวคิดและแนวทางในการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นตามที่กล่าวมาสามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดในการจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลในฐานะที่เป็นหน่วยวิเคราะห์ที่สำคัญของการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนระดับพื้นฐานที่สุดของสังคมการเมือง สำหรับในประเทศไทยนั้น นับแต่อดีตนิยมมีการกล่าวถึงหมู่บ้านและตำบลในแง่ที่มีความสำคัญต่อการสร้างประชาธิปไตยระดับรากหญ้า จึงได้มีการเรียกร้องให้มีการปรับปรุงและพัฒนาระบบประชาธิปไตยในระดับตำบลและหมู่บ้าน แต่ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2435 ถึง พ.ศ. 2499 การปกครองในระดับหมู่บ้านและตำบลของไทยมีลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยน้อยมาก ประชาชนมีเพียงสิทธิในการเลือกตั้งผู้นำท้องถิ่นเท่านั้น โดยที่กำนันและผู้ใหญ่บ้านที่มาจากกาเลือกตั้งจำเป็นต้องปฏิบัติงานให้กับรัฐมากกว่าที่จะเป็นตัวแทนของประชาชน ขณะที่รัฐเองถือว่ากำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นคนของรัฐเช่นกัน (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2550: 159-166)

การตราพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 โดยกำหนดให้สภาตำบลมีฐานะเป็นนิติบุคคลและมีการยกฐานะสภาตำบลที่มีรายได้เฉลี่ย 3 ปี เกิน 150,000 บาท เป็นองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบ “องค์การบริหารส่วนตำบล” (ตระกูล มีชัย, 2548: 5) จุดมุ่งหมายสำคัญของการจัดตั้งในครั้งนี้เพื่อรองรับการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นและประชาชนให้มากยิ่งขึ้นตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองท้องถิ่นของไทยอย่างกว้างขวางคือ การปรับโครงสร้างการบริหารให้คณะผู้บริหารท้องถิ่น และสมาชิกสภาท้องถิ่นมาจากการเลือกตั้งโดยตรงของประชาชน มีการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นอย่างเป็นระบบโดยตราพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2542 โดยยึดถือหลักการความเป็นอิสระและความมีประสิทธิภาพ ตลอดจนการส่งเสริมให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่นของตนเองมากยิ่งขึ้น (สนิท วรอนันต์, 2549: 64)

ความมุ่งหมายของการจัดตั้งองค์การบริหารส่วนตำบลสะท้อนความพยายามในการกระจายอำนาจสู่หน่วยบริหารระดับตำบลอันเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการกระจายอำนาจ โดยประชาชนจะได้รับประโยชน์ในด้านการพัฒนาตำบลซึ่งตรงกับปัญหาและความต้องการของตนอย่างแท้จริง ตลอดจนยังเป็นการส่งเสริมแนวความคิดประชาธิปไตยที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในการแก้ปัญหาของท้องถิ่นที่มีมากขึ้นโดยผ่านผู้แทนของตนในองค์การบริหารส่วนตำบล สะท้อนภาพให้เห็นถึงความสำคัญของการดำเนินงานสาธารณะในมิติที่ต้องการความร่วมมือร่วมใจจากสังคมทุกภาคส่วนโดยไม่มองว่าเป็นภาระหน้าที่ของส่วนกลางแต่เพียงผู้เดียวอีกต่อไป ซึ่งช่วยตอบคำถามสำคัญและนำเสนอแนวทางที่ควรจะเป็นว่าทำไมในการจัดการ

ปัญหาผลกระทบอันเกิดจากการดำเนินการของรัฐจึงต้องการการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ การสนองตอบต่อแนวคิดประชาธิปไตยโดยการสร้างช่องทางและโอกาสที่ชุมชนท้องถิ่นจะได้เข้ามามีบทบาทในการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางกับตัวแทนภาครัฐในระดับที่ใกล้ชิดกับชุมชนจึงมีความเป็นไปได้มากขึ้นเช่นกัน

กล่าวได้ว่าบทบาทของนายกฯ ระเบียบ ที่ได้เกิดขึ้นและเติบโตอยู่บนความมุงอกงามของการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนี้ เป็นผลผลิตจากความพยายามของผู้คนที่หลากหลายในสังคมการเมืองไทยในการปฏิรูปการเมืองผ่านร่างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ปี พ.ศ.2540 ที่มีบทบัญญัติในการรับรองสิทธิขั้นพื้นฐาน การกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่นและเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน โดยการถ่ายโอนอำนาจรัฐให้ท้องถิ่นมีเจตนาธรรมที่จะส่งเสริมหลักการสำคัญในการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นสามประการคือ หลักความเป็นอิสระขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หลักการจัดความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานของรัฐกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหลักประสิทธิภาพในการบริหารจัดการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยหมายรวมถึงการปฏิรูปโครงสร้างสถาบันทางการเมืองแบบทางการให้มีความมั่นคงและเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น ซึ่งถือเป็นส่วนประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของกระบวนการสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย

ตารางที่ 6: สรุปเหตุการณ์สำคัญในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านนาอิน

ปี พ.ศ.	ประเด็น	เหตุการณ์	ข้อสังเกต
2535	ชาวชุมชนบ้านนาอินเริ่มทราบเรื่องการเปลี่ยนแปลงแนวเขตการปกครอง ฉบับปี พ.ศ.2521	ชาวชุมชนบ้านนาอินเรียกร้องให้อำเภอพิชัยตรวจสอบข้อเท็จจริง	ถอยหลักเขตจังหวัดที่มีปัญหา กลับไปจุดเดิม แต่ยังไม่มีการตรวจสอบที่แน่ชัดเนื่องจากมีการยึดแนวสันเขาคดละแนว
2540	การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับประชาชน ปี พ.ศ.2540	ชาวชุมชนบ้านนาอิน ร่วมกับ อบต.นาอิน นำเรื่องให้ส่วนงานที่เกี่ยวข้องตรวจสอบ	รัฐธรรมนูญขยายการรับรองสิทธิขั้นพื้นฐาน การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นและเปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น
2546	ยังไม่มีควมคืบหน้าในการแก้ปัญหา เกิดปัญหาซ้ำซ้อน ทั้งการบุกรุกทำลายป่า การจัดเก็บภาษี และการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกิน	ชาวชุมชนบ้านนาอิน ร่วมกับ อบต.นาอิน นำเรื่องเข้าร้องเรียนตามขั้นตอนราชการ	ไม่สามารถยุติปัญหาได้ เนื่องจากต่างฝ่ายอ้างสิทธิในเขตพื้นที่ของตน โดยฝ่าย อบต.นาอิน อ้างถึงผลการหารือในที่ประชุมประชาคม
2547	กระทรวงมหาดไทยออกประกาศกระทรวงเรื่องการกำหนดแนวเขตปกครอง ฉบับปี พ.ศ.2547 ส่งผลให้ชุมชนบ้านนาอินเสียพื้นที่เพิ่มเป็นเกือบ 2 หมื่นไร่	ชาวชุมชนบ้านนาอิน ร่วมกับ อบต.นาอิน คัดค้านประกาศดังกล่าว โดยมีการเคลื่อนไหว เช่น การชุมนุมหน้าสถานที่ราชการ ปิดถนน เป็นต้น	ผู้ว่าราชการจังหวัดจัดตั้งคณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขต มีนายก อบต.นาอิน เป็นแกนนำเข้าร่วมหารือแต่ไม่สามารถหาข้อสรุปได้
2548	คณะกรรมการพิจารณาหาข้อยุติปัญหาแนวเขตของทั้งสองจังหวัดและคณะทำงานร่วมสองจังหวัดไม่สามารถหาข้อยุติปัญหาพิพาทได้	ชาวชุมชนบ้านนาอิน ร่วมกับ อบต.นาอิน ร้องเรียน ส.ส. และ สว. ให้ตั้งกระทู้ถาม รมว. กระทรวงมหาดไทยเพื่อหาข้อยุติ โดยเสนอให้ยึดถือตามหลักฐานและข้อเท็จจริงที่ชาวนาอินได้เข้าไปทำประโยชน์ในที่ดินเป็นเวลานานแล้ว	ชาวชุมชนบ้านนาอินร่วมกับ อบต.นาอิน คัดค้านประกาศกระทรวงมหาดไทยเนื่องจากไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวเขต และเห็นว่าควรยึดตามแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติและที่ทำกิน (ส.ค.1) ขณะที่ชาวตำบลดงประคำ ยึดตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับปี พ.ศ.2547

ตารางที่ 6: สรุปเหตุการณ์สำคัญในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านนาอิน (ต่อ)

ปี พ.ศ.	ประเด็น	เหตุการณ์	ข้อสังเกต
2549	คณะกรรมการพิจารณาร่วมของกระทรวงมหาดไทยไม่สามารถหาข้อยุติปัญหาข้อพิพาทเขตแดนได้	ทั้งสองฝ่ายให้กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ชี้ขาด	กระทรวงมหาดไทยชี้ขาดให้ทั้งสองฝ่ายยึดถือประกาศกระทรวงมหาดไทย ฉบับปี พ.ศ.2547
2550	ชาวชุมชนบ้านนาอินรู้สึกว่าการพิจารณาชี้ขาดของกระทรวงมหาดไทยไม่คำนึงถึงสิทธิชุมชนและหลักฐานข้อโต้แย้งที่ชุมชนนำเสนอ	(1) ชาวบ้านนาอินรวมตัวกันประท้วงโดยนำรถไถปิดถนนสายเอเชียที่จุดแบ่งเขตสองจังหวัดเพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องเจรจาด้วย (2) นายก อบต.นาอิน ทำหนังสือร้องเรียนคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติให้เข้ามาเป็นคนกลาง	คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติไม่มีบทบาทร่วมกับการต่อสู้ของชุมชน
2551-ปัจจุบัน	(1) ไม่มีความคืบหน้าจากคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (2) กระทรวงมหาดไทยหาทางออกให้ชุมชนโดยแนะนำให้ใช้สิทธินำเรื่องฟ้องศาลปกครอง	นายก อบต.บ้านนาอิน เป็นตัวแทนชุมชนยื่นฟ้องปลัดกระทรวงมหาดไทยต่อศาลปกครองเชียงใหม่ให้เพิกถอนประกาศกระทรวงมหาดไทย เนื่องจากชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวเขตอย่างแท้จริง	ปัจจุบัน (2554) อยู่ระหว่างการพิจารณาของศาลปกครอง

แผนภาพที่ 27: แสดงภาพพื้นที่และกิจกรรมของชุมชนบ้านนาอิน

การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การประชุมหารือของชุมชน

แผนภาพที่ 27: แสดงภาพพื้นที่และกิจกรรมของชุมชนบ้านนาอิน (ต่อ)

พื้นที่พิพาทแนวเขตการปกครอง (1)

พื้นที่พิพาทแนวเขตการปกครอง (2)

ภาคผนวก ค

ลำนำแห่งห้วยหินลาดใน^{*}

“ดั่งม่านหมอกกั้นเมืองจากราวป่า ไกลตาแต่ไกลใจมองไม่เห็น
 แหวกม่านตาม่านใจแสนยากเย็น ชุกซ่อนเร้นหลิบรีหลีกหนีคน
 แหวกม่านเมืองก้าวอย่างสู้อันป่า ลมพริ้วมาแหวกฟ้าเวหาหน
 พรหมพรางพรายเย็นย่ำในใจตน คลายร้อนรนจึงเห็นความเป็นไป
 ค่อยไต่ย่ำบนทางที่ละก้าว ไม่เร่งเร้าเร่งบุกรุกผลักไล่
 เดินลดเลี้ยวขึ้นลงอย่างวางใจ ถึงเมื่อไรก็รู้อยู่เมื่อนั้น...

สายวันหนึ่งท่ามกลางอากาศครึ้มฟ้าครึ้มฝนของเดือนกันยายน...ฤดูกาลที่เรียกว่า
 ปลายฝนต้นหนาว ข้าพเจ้าพารถคู่ใจบุเลงๆ ลัดเลาะแนวคดโค้งของถนนแคบๆ ไต่ขึ้นภูเขาสูงชัน
 ตามแนวรอยต่อจังหวัดเชียงราย-เชียงใหม่ จุดมุ่งหมายคือการเดินทางเข้าไปยังชุมชนอีกมิติหนึ่ง
 ซึ่งอยู่ท่ามกลางขุนเขาและผืนป่า อันที่จริงข้าพเจ้าได้พาตัวเองจากกรุงเทพฯมาหนึ่งวันก่อนหน้า
 แล้ว แต่ด้วยระยะทางยาวไกลตกค่ำของวันวานจึงแวะค้างแรมที่จังหวัดลำปางด้วยถือโอกาสแวะ
 เวียนพบปะบุคคลที่รู้จักและหาเวลาซักซ้อมบทสัมภาษณ์ที่เตรียมมาไปในที่ เข้ามีตัวรุ่งขึ้นจึงได้
 เคลื่อนกายเร่เยอเปื่อยฝ่าหมอกฝ้าสีขาวตามทางคดเคี้ยวของเส้นทางภาคเหนือ

แดดรำไรทาบทอล้อดอกหญ้า แต่งแต้มทาเติมแต้มแซมสีสัน
 บางใบเบาเจ้าชูช่อรอใครกัน ดวงตะวันหรือผืนน้อยกลอยใจ
 เสียวขจีพรางพรหมบนพื้นหญ้า ต่างพึ่งพาพึ่งพิงพึ่งอาศัย
 มดแมลงตะไคร่เฟิร์นอยู่กันไป ล้วนคงไว้โลกนี้ทุกคือหนึ่งเดียว
 น้ำห้วยใสพิสุทธิ์ดุจน้ำฟ้า เอื่อยไหลมาตามทางอันลดเลี้ยว
 หล่อเลี้ยงสรรพสิ่งกลมกลืนเกลียว หนึ่งในเดียวในฝนและน้ำห้วยต่างมีกัน...

สายวันนั้นเองข้าพเจ้าได้นัดหมายชายร่างผอมสูงดูน่านับถือก่อนถึงจุดหมายราว
 สิบกิโลเมตรด้วยหวังความเอื้อเพื่อให้ช่วยนำทางข้าพเจ้าซึ่งในหวังความนึกคตินั้นต้องบุกป่าฝ่าดง
 เข้าไปยังชุมชนที่เคยได้แต่จินตนาการผ่านตัวหนังสือเท่านั้น ข้าพเจ้าพารถคู่ใจไล่หลังรถผู้นำทาง
 ซึ่งขับขี้อย่างช่ำชองแล้วพบว่าไต่ขึ้นสันเขาสูงชันอย่างทะมัดทะแมง เมื่อถึงจุดสูงสุดก็ทำเช่นเคยคือ
 เลี้ยวซ้ายเลี้ยวขวาลู่ลงเลาะเลี้ยวไปตามถนนลาดยางไปอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ก่อนหักรถเลี้ยว

* บทลำนำที่สะท้อนความเป็นชุมชนบ้านห้วยหินลาดในนี้ผู้วิจัยหยิบยกมาจากป้ายที่ตั้งแสดงใจกลางชุมชน

ซ้ายแหวกกลุ่มไม้ยืนต้นสูงตระง่านนับไม่ถ้วนทั่วหลบหายเข้าไปในทางลูกครึ่งแคบๆ ข้าพเจ้าตามลง
หุบเขาไปอย่างหวัดใจในหนทางที่สลัวๆ ที่ปกคลุมด้วยบรรยากาศหนาวเย็น

ลำไม้ใหญ่ยืนแกร่งกล้าทรง	กิ่งก้านตรงใบพริ้ววิ้วผกผัน
คอยคุ้มฝนแดดแผดกล้าสารพัน	ปกบ่อน้ำน้อยคอยแข็งแรง
เหล่าเอื้องป่ากาฝากกายเกาะกอด	ไม้เลื้อยลวดเกี่ยวพันชั้นรับแสง
กาฝากน้อยเติบโตใหญ่กลับสำแดง	ช่อนแอบแฝงกลิ่นกินสิ้นไม้ใหญ่
บึงคนปยุ่นวลขาวราวแก้มสาว	เกาะบนราวใบไม้หนึ่งไม่ไหวติง
วันและคืนคืบคลานผ่านพันไป	ผีเสื้อได้โอบบินถิ่นพนา...

สายวันเดียวกันนั้นผู้นำทางซึ่งเป็นดั่งแม่พิมพ์ของเด็กน้อยในชุมชนละแวกนี้ได้พา
กายและใจของข้าพเจ้ามาพบกับโลกใบใหม่ที่เงียบสงบ สังเกตเห็นบ้านเรือนตั้งกลมกลืนไปตาม
ไหล่เขา ลำธารไหลเอื่อยไม่เร่งร้อนให้ทุกคนได้เย็นใจ กลุ่มแมกไม้ดกครึ้มมียอดชูชันแข่งกันขึ้นสู่
จุดสูงสุดเพื่อให้ได้จับตากับก้อนเมฆหมอกซึ่งข้าพเจ้าเองก็ไม่ทราบเหมือนกันว่าต้นไม้นี้สูงใหญ่
หรือก้อนเมฆหมอกนี้ลอยอ้อยอิ่งอยู่ต่ำลงมาให้ทุกคนในที่นี้ได้ยลโฉมอย่างใกล้ชิดกันแน่ ระยะเวลาที่
จิตใจล่องลอยอยู่กับสิ่งต่างๆ ราวรอบตัว ชายกลางคนรูปร่างสันทัดแข็งแรงก็ปรากฏตัวอย่างคน
เป็นเจ้าของบ้านเข้ามาทักทายด้วยไมตรีจิตที่ดีราวกับคนเคยรู้จักกันมานาน

ป่าคือชีวิตคือยาคืออาหาร	คือจิตวิญญาณที่โยเยหา
สงบเย็นธรรมชาติแบ่งปันมา	แต่กลับหาหวังไล่ล่าตามเงา
ขอขอบคุณพี่น้องห้วยหินลาด	ให้โอกาสเปิดมานตาดูป่าเขา
คนกับป่าป่ากับคนยลแนบเนา	พวกเราล้วนพี่น้องผองเพื่อนกัน
คือโลกทัศน์ที่ยิ่งใหญ่	คือความจริงแน่แท้ไม่แปรผัน
สรรพสิ่งเกาะเกี่ยวเกื้อกูลกัน	ไม่แบ่งชั้นไม่แยกชนคนเลวดี
ขอเพียงอย่าทำใครให้เดือดร้อน	คือคำสอนล้ำลึกของพระดี
อหิงสาคือสายธารสร้างชีวิต	ทุกทุกที่เข้าใจกันเท่านั้นพอ”

นับจากวันนั้น ข้าพเจ้าได้เรียนรู้เรื่องราวของชุมชนการเมืองที่แตกต่างออกไป อาจ
มองดูเหมือนไม่มีตัวตนอยู่จริงในสังคมการเมืองสมัยใหม่ แต่สิ่งที่คนในชุมชนได้เพียรทำร่วมกันมา
นั้นไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเลย แต่กว่าที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในแห่งนี้จะสามารถพิสูจน์ตัวเองว่าได้
ดูแลรักษาผืนป่าของชุมชนจนเป็นที่ยอมรับจากคนภายนอกนั้น ชุมชนต้องร่วมแรงร่วมใจกันต่อสู้
กับการถูกรุกรานสิทธิชุมชนในการอยู่ร่วมกับผืนป่าและดูแลจัดการผืนป่ามายาวนานนับสิบปี

นับตั้งแต่การเผชิญกับปัญหาการบุกรุกทำลายป่าจากบุคคลภายนอก ปัญหาการดำเนินนโยบายให้สัมปทานป่าไม้กับนายทุนของรัฐบาล ปัญหาความไม่เข้าใจของบุคคลภายนอกต่อบทบาทและวิถีชีวิตของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่า ตลอดจนนโยบายอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของภาครัฐที่นำมาซึ่งความพยายามที่จะอพยพชุมชนท้องถิ่นออกจากพื้นที่เตรียมการประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ชุมชนแอ่งซึ่งครอบคลุมพื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนที่อยู่กันมาหลายชั่วอายุคนแห่งนี้ ซึ่งปัญหาทั้งหมดล้วนมีผลกระทบต่อทรัพยากรป่าไม้และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในอย่างมากและเป็นส่วนสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชนต้องต่อสู้เพื่อสิทธิของชุมชนเอง

เสียงสะท้อนของชาวชุมชนห้วยหินลาดในที่กล่าวตรงกันถึงปัญหาหนักใจที่สุดของชุมชนแห่งนี้คือ คนภายนอกมักมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนโดยกล่าวหาชุมชนท้องถิ่นที่อยู่กับป่าว่าเป็นสาเหตุของการทำลายป่า ทั้งที่โดยแท้จริงแล้วป่าอยู่กับชุมชนและชุมชนอยู่กับป่าต่างพึ่งพาอาศัยกัน ชุมชนสามารถอธิบายได้ว่ารูปแบบและความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ต้องอาศัยทรัพยากรป่าไม้ในการดำรงชีวิต ตรงกันข้าม คนภายนอกต่างหากที่เป็นตัวการสำคัญในการทำลายป่า นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐโดยการให้สัมปทานป่าไม้แก่นายทุนเพื่อแปลงทรัพยากรป่าไม้เป็นต้นทุนทางเศรษฐกิจ ทำให้เพียงระยะเวลาไม่ถึงสองปีต้นไม้ขนาดใหญ่ในบริเวณป่าชุมชนที่คนในชุมชนช่วยกันดูแลรักษานั้นถูกโค่นลงเกือบทั้งหมด การต่อสู้เพื่อรักษาป่าในขณะนั้นทำได้เพียงในระดับพื้นที่คือการผูกขวัญไว้กับต้นไม้และเรียกร้องผ่านนายอำเภอและผู้ว่าราชการจังหวัดตามขั้นตอนของทางราชการเพื่อขอให้ยกเลิกสัมปทานซึ่งได้คำตอบเพียงว่าเป็นนโยบายที่ผ่านขั้นตอนทางกฎหมายอย่างถูกต้องแล้ว ชุมชนจึงได้เรียนรู้ว่าถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายชุมชนที่ประสบปัญหาพร้อมกันขึ้นมาเพื่อเพิ่มพลังการเคลื่อนไหว

“ปัญหาสำคัญคือคนไม่เข้าใจเรา โดยเฉพาะภาครัฐที่มักมองว่าหากฝากป่าไว้กับชาวดอยก็เหมือนฝากปลาไว้กับแมว แต่เราบอกว่าไม่ใช่และไม่คิดว่าสิ่งที่ชุมชนทำเป็นการต่อสู้เพราะมีความหมายทั้งแพ้และชนะ แต่การดูแลป่าทำให้ทุกคนได้รับประโยชน์ร่วมกัน อยากใช้คำว่า *การทำความเข้าใจ* มากกว่า ที่สำคัญคือทำความเข้าใจกับตัวเอง กับทางราชการและกับทุกคน ชุมชนเราพยายามใช้วิธีสมานฉันท์กันมานานแล้ว โดยทำตามสิ่งที่ชุมชนยึดถือคือคนอยู่กับป่าต้องดูแลป่า ทำไปเรื่อยๆ เท่าที่จะมีกำลังทำได้ หากถามว่าดูแลอย่างไรยืนยงด้วยคำพูดอย่างเดียวคงไม่พอแต่ต้องทำให้เห็นเป็นรูปธรรมด้วย ทุกวันนี้พอใจที่มีคนเข้าใจสิ่งเราทำมากขึ้น สำหรับคนในชุมชนไม่ต้องการอะไรนอกจากให้ได้อยู่กับป่าดังเดิม ให้ได้มีที่อยู่อาศัยและที่ทำกินดังเดิม” (ปริษา ศิริ, สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2553)

สิ่งที่ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในพยายามจะบอกกับคนภายนอกคือ หากต้องการรักษาป่า ย่อมจำเป็นต้องรักษาชุมชนแห่งนี้ไว้ เพื่อสนับสนุนแนวทางการพิสูจน์คุณค่าของชุมชนที่ได้กำหนดวิธีการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนที่เรียกว่า วิธีการสร้างความเข้าใจให้ผู้คนตระหนักถึงสิทธิของชุมชนที่อยู่กับป่าและเกื้อกูลอาศัยผืนป่าดังที่เคยเป็นมา ซึ่งถือเป็นเป้าหมายหลักของการเรียกร้องสิทธิของชุมชนบ้านห้วยหินลาดในและแสดงถึงการเคลื่อนไหวเพื่อได้มาซึ่งสิทธิในการควบคุมและจัดการทรัพยากรด้วยตัวชุมชนเอง อย่างไรก็ตาม ชาวชุมชนบ้านห้วยหินลาดในมิได้ต่อสู้โดยลำพัง แต่ได้รวมพลังชุมชนที่ประสบความสำเร็จอันในลักษณะเดียวกันเป็นเครือข่ายชุมชนความร่วมมือเพื่อทำให้กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกันซึ่งช่วยให้การผลักดันเรื่องสิทธิชุมชนทำได้ดีขึ้น โดยเครือข่ายความร่วมมือจะเป็นเสมือนศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ และประสบการณ์ ประสบความสำเร็จจากสมาชิกในกิจกรรมการดูแลรักษาและจัดการป่าชุมชนเพื่อพิสูจน์ว่าชุมชนเครือข่ายสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ ซึ่งช่วยให้การเคลื่อนไหวคัดค้านนโยบายของรัฐที่กระทบต่อสิทธิและความเป็นอยู่ของชุมชนทำได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ปัจจุบันชุมชนบ้านห้วยหินลาดในได้เข้าร่วมกับ “เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ” เพื่อดำเนินงานด้านการดูแลรักษาและจัดการป่าร่วมกับสมาชิกเครือข่ายที่มาจากชุมชนหลายแห่งในภาคเหนือซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ ซึ่งถือเป็นผู้ถูกกล่าวหาส่วนใหญ่ในฐานะกลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยภูเขาที่ถูกมองว่าไม่ใช่คนไทย การถูกแบ่งแยกทำให้ต้องต่อสู้เรียกร้องสิทธิโดยลำพัง แต่หลังจากที่องค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ ได้เข้ามาให้การสนับสนุนด้วยการเปิดพื้นที่การแลกเปลี่ยนข้อมูลสภาพปัญหาของชุมชนต่างๆ ที่ต้องประสบกับปัญหาในลักษณะเดียวกัน โดยเฉพาะปัญหาพื้นที่ป่าไม้ทับพื้นที่ที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน จนสามารถสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ที่รวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นเป็น “องค์กรพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ” ในปี พ.ศ.2537 ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อมาใช้เช่นในปัจจุบัน แนวทางความร่วมมือของเครือข่ายฯ จะมุ่งเน้นไปที่การสร้างเสริมความเข้มแข็งและความเป็นเอกภาพในกลุ่ม รวมทั้งขยายพันธมิตออกไปยังองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ ปลายปี พ.ศ.2542 ได้ร่วมกับเครือข่ายภาคประชาชน อาทิ กลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ สรุบบทเรียนของกลุ่มเครือข่ายภาคประชาชนและตั้งเป็น “สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ”(เอกพล เสียงดัง,2550:94-96)

นอกจากนี้ ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในและเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ (คนน.) ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวกับ “สมัชชาคนจน” ในอีกทางหนึ่ง ในฐานะที่เป็นเครือข่ายของคนยากจนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ นำมาสู่ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2537 มีลักษณะเป็นเครือข่ายที่มีการรวมตัวกันเคลื่อนไหว

เพื่อต่อต้านโครงการพัฒนาของรัฐโดยการหีบยกนำเอาประเด็นอื่นๆ ที่มีความเชื่อมโยงกัน อาทิ ประเด็นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ปัญหาสิทธิมนุษยชนและการพัฒนาความเป็นประชาธิปไตย โดยเรียกร้องให้ยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยการจัดตั้งป่าชุมชน เป็นต้น การเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาที่หลากหลายทำให้สมาชิกคนจนมีลักษณะเป็นขบวนการทางสังคมมากกว่าการเป็นกลุ่มผลประโยชน์ เนื่องจากเป็นประเด็นที่มีผลกระทบต่อสังคมโดยรวมจึงสามารถระดมผู้คนและทรัพยากรในการเคลื่อนไหวได้เป็นจำนวนมาก ทั้งเครือข่ายภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ โดยการเคลื่อนไหวครั้งสำคัญคือการร่วมกับกลุ่มเครือข่ายภาคประชาชนอื่นคือ การชุมนุมเรียกร้องหน้าทำเนียบรัฐบาลเป็นเวลานาน 99 วัน ทำให้สมาชิกคนจนเป็นขบวนการทางสังคมที่ก้าวพ้นการต่อสู้ในระดับท้องถิ่นมาสู่ประเด็นระดับชาติ โดยมุ่งเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน ให้ประชาชนได้มีสิทธิและโอกาสมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร (เอกพล เสียงดัง, 2550:96-99)

กล่าวได้ว่าภารกิจและการเมืองภาคประชาชนเติบโตอย่างรวดเร็วจากการเข้ามามีบทบาทในการเคลื่อนไหวต่อสู้กับการใช้อำนาจรัฐอย่างไม่เป็นธรรมในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา นั้นมีผลทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ประชาชนและชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิและโอกาสในการมีส่วนร่วมในการปกครองตนเองมากขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ถือเป็นคุณูปการที่สำคัญของการเมืองภาคประชาชนที่บุกเบิกและก่อร่างสร้างตัวมาตั้งแต่ครั้งอดีตทั้งจากฝ่ายประชาชนในท้องถิ่นเอง องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและนิสิตนักศึกษาที่เคยร่วมเรียกร้องต่างกรรมต่างวาระกัน ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในจึงถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการทางสังคมดังกล่าวที่ได้ดำเนินการในสองทางควบคู่กันไป ในทางหนึ่งชุมชนได้พยายามพิสูจน์ตนเองให้เห็นว่าการเรียกร้องสิทธิในการปกครองตนเองนั้นไม่ใช่เรื่องไร้สาระ เพราะชุมชนได้ทำให้เห็นเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนแล้ว อีกทางหนึ่งการเข้าร่วมในขบวนการทางสังคมกับเครือข่ายทั้งหลายช่วยให้นักรัฐศาสตร์มองเห็นอนาคตอันใกล้ว่าประชาธิปไตยไทยได้เขยิบก้าวไปข้างหน้ากับการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองตนเองได้อย่างแท้จริง

ตารางที่ 7: สรุปเหตุการณ์สำคัญในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน

ปี พ.ศ.	ประเด็น	เหตุการณ์	ข้อสังเกต
ประมาณ 2510	การรวมกลุ่มสมาชิกและก่อตั้งเป็นชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน	พ่อทาดู ปะปะ พาสมาชิกมาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณห้วยหินลาดใน (ที่ตั้งของชุมชนปัจจุบัน)	ชุมชนมีจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้น โดยยังคงมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงป่าและยึดถือวัฒนธรรมชนเผ่า
2529	รัฐบาลได้มีนโยบายการให้สัมปทานป่าไม้กับนายทุนได้เข้ามาตัดไม้ในพื้นที่ป่าของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน	โรงเรียนไปตามขั้นตอนโดยผ่านทางผู้ใหญ่บ้านอำเภอและจังหวัดขอให้ยกเลิกสัมปทาน	ราชการไม่สามารถแก้ไขปัญหาให้ได้โดยมีเหตุผลว่าเป็นนโยบายของรัฐและผ่านขั้นตอนกฎหมายถูกต้องจึงไม่สามารถยับยั้งได้
2538	ราชการเตรียมประกาศให้พื้นที่อยู่อาศัยและที่ทำกินชุมชนบ้านห้วยหินลาดในต้องผนวกรวมเข้าไปอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจและเตรียมการย้ายชุมชนออกจากพื้นที่	พยายามเจรจากับทางราชการโดยขอโอกาสให้ได้ดูแลป่าร่วมกันกับทางราชการ และพิสูจน์ตนเองว่าชุมชนสามารถอยู่กับป่าได้ โดยร่วมกันกำหนดแนวเขตชุมชนให้ชัดเจนเพื่อป้องกันการรุกที่ป่า	ภาครัฐพยายามโยนความผิดให้ชุมชนว่าความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ที่ถูกทำลายลงเป็นผลจากการปลูกพืชเชิงพาณิชย์และการทำไร่หมุนเวียน
2538 - ปัจจุบัน	การพิสูจน์ตนเองว่าชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่า	การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน โดยการรักษาความเป็นสังคมชนเผ่าและการผลิตพึ่งพาตนเอง	สะท้อนรูปธรรมการนำกลไกการมีส่วนร่วมทางตรงมาใช้ กำหนดและจัดการชีวิตของชุมชนด้วยตัวชุมชนเอง
2538 - ปัจจุบัน	การพิสูจน์ตนเองว่าชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่า	การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชน โดยจัดโครงสร้างชุมชนและกำหนดข้อบังคับชุมชน รวมทั้งการเคลื่อนไหวทางสังคมร่วมกับเครือข่าย	สามารถสร้างความเข้าใจและได้รับการยอมรับจากคนหลายฝ่ายมากขึ้น แต่ยังคงขาดพลังที่ในการควบคุมโอกาสทางการเมืองซึ่งหาได้จากการเข้าร่วมในกลไกเชิงสถาบันที่เป็นช่องทาง การเข้าถึงศูนย์กลางอำนาจการตัดสินใจ

ตารางที่ 7: สรุปเหตุการณ์สำคัญในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน (ต่อ)

ปี พ.ศ.	ประเด็น	เหตุการณ์	ข้อสังเกต
2539	เกิดกระแสเรียกร้อง พ.ร.บ. ป่าชุมชน กระแสความคิดที่เกิดจากการผลักดันประเด็นเรื่อง “คนอยู่กับป่า”	ชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน ร่วมกับกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชน เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ สมัชชาคนจน สมัชชาชนเผ่า องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ร่วมกันยกร่างกฎหมายป่าชุมชน เพื่อให้ระเบียนการจัดการดูแลรักษาป่าของชุมชนท้องถิ่นได้รับการรับรองตามกฎหมาย	เกิดกรณีที่เจ้าหน้าที่รัฐเข้าจับกุมคนในชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากด้วยข้อกล่าวหาว่าบุกรุกพื้นที่ป่า ทั้งที่เป็นที่อยู่อาศัยของตนเอง สะท้อนให้เห็นว่าการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนภายใต้ระเบียบของชุมชนเองไม่ได้รับการยอมรับจากภาครัฐและขาดการคุ้มครองตามกฎหมาย
2540	ชุมนุมร่วมกับสมัชชาคนจนที่หน้าทำเนียบรัฐบาลนาน 99 วัน	ชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน เข้าร่วมชุมนุมกับสมัชชาคนจน และเครือข่ายอื่นๆ ที่หน้าทำเนียบรัฐบาลนาน 99 วัน สมัยรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ โดยมีเรื่องที่เกี่ยวข้องร่วมกันรวม 121 กรณี จาก 35 จังหวัด มีจำนวนผู้เข้าร่วมกว่า 20,000 คน สำหรับบ้านห้วยหินลาด การร่วมเคลื่อนไหวกับชุมชนเครือข่ายเป็นการเรียกร้องการรับรองสิทธิตามกฎหมายเพื่อให้คนอยู่กับป่าได้	การเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นการรวมพลังจากหลายกลุ่มที่เดือดร้อนเพื่อทำให้กระแสสังคมได้หันมาให้ความสนใจในทิศทางเดียวกัน ซึ่งในที่สุดรัฐบาลได้ยอมรับในปัญหา มีการแต่งตั้งคณะกรรมการติดตามการแก้ไขปัญหา รวมถึงการแก้ไขปัญหาได้แล้วเสร็จทั้งหมดเพียง 18 กรณี จากปัญหาทั้งหมด 121 กรณี

ตารางที่ 7: สรุปเหตุการณ์สำคัญในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน (ต่อ)

ปี พ.ศ.	ประเด็น	เหตุการณ์	ข้อสังเกต
2543	ชุมชนมีการขยายตัวออกไป โดยการรวมกลุ่มชุมชนเพื่อรองรับการประกาศเป็นหมู่บ้านทางการ	ทำการรวมบ้านละแวกใกล้เคียงกัน 4 หย่อมบ้าน ประกอบด้วย บ้านห้วยหินลาดใน บ้านห้วยหินลาดนอก บ้านผาเยื้อง และบ้านห้วยทรายขาว	การเป็นหมู่บ้านทางการเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้สิทธิของชุมชนได้รับการคุ้มครองดูแลอย่างครอบคลุมมากยิ่งขึ้น
2546 - ปัจจุบัน	การพิสูจน์ตนเองว่าชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่า	การสร้างกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่เพื่อหลักประกันให้กับการดูแลรักษาป่าของชุมชนได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง	เริ่มจัดการกลุ่มเยาวชนอย่างเป็นระบบโดยทำงานร่วมกับเยาวชนเครือข่าย และได้รับการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชน เช่น สสส. ลูกโลกสีเขียวโดย ปตท. ฯลฯ
2548	การเดินทาง “ธรรมชาติ ยাত্রา” รณรงค์แนวคิดเรื่องป่าชุมชน นาน 59 วัน	ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเป็นชุมชนแกนนำเข้าร่วมกับเครือข่ายต่างๆ ทำเดินเท้าในโครงการ “ปกาเกอญอเพื่อป่าชุมชน” จาก อ.เชียงดาว ถึงพระบรมมหาราชวัง ใช้เวลารวม 59 วัน	เป็นการพิสูจน์ความตั้งใจของชุมชนเครือข่ายที่จะนำเสนอแนวคิดป่าชุมชนและเพื่อแลกเปลี่ยนเรื่องป่าชุมชนกับผู้คนที่มีโอกาสได้พบระหว่างทางซึ่งถือเป็นการเผยแพร่ความคิดและทำความเข้าใจว่าคนอยู่กับป่าได้
2550	เริ่มเสนอแนวคิดการต่อสู้เพื่อ “โฉนดชุมชน” โดยภาคประชาชนที่ต่อสู้เรื่องที่ดินซึ่งไม่ได้รับความเป็นธรรมรวมตัวกันเป็น “เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย” ยื่นข้อเสนอต่อรัฐบาลเรื่องความขัดแย้งและการจัดการที่ดินทำกิน	ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเข้าร่วมเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย เรียกร้อง โฉนดชุมชน หรือระบบกรรมสิทธิ์แบบใหม่เพื่อให้เกิดการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมและยั่งยืนและสิทธิในที่ดินทำกินของชุมชนทั่วประเทศ	รัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ แถลงนโยบายต่อรัฐสภาเรื่องนโยบายเศรษฐกิจด้านเกษตรว่าจะเร่งผลักดันการออกโฉนดชุมชนและธนาคารที่ดิน

ตารางที่ 7: สรุปเหตุการณ์สำคัญในการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน (ต่อ)

ปี พ.ศ.	ประเด็น	เหตุการณ์	ข้อสังเกต
2553	การประกาศใช้ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีเรื่องโฉนดชุมชนได้	มีชุมชนผ่านการพิจารณาความพร้อมและเตรียมประกาศให้เป็นพื้นที่โฉนดชุมชนจำนวน 35 แห่งทั่วประเทศ	ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในเป็นหนึ่งในชุมชนนำร่องและเตรียมได้รับการประกาศให้เป็นพื้นที่โฉนดชุมชน
2554	สหกรณ์บ้านคลองโยงจำกัด จ.นครปฐม เป็นพื้นที่แรกที่ได้รับโฉนดชุมชนจากรัฐบาล นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ	ชุมชนบ้านห้วยหินลาดในยังคงดำเนินการจัดการที่ดินชุมชนตามแนวทางโฉนดชุมชนแม้จะยังไม่ได้รับโฉนดชุมชนจากรัฐบาล	หลังจากมีการเปลี่ยนรัฐบาล การมอบโฉนดชุมชนให้กับชุมชนนำร่องและชุมชนที่กำลังรอการตรวจสอบได้หยุดชะงักไป

แผนภาพที่ 28: แสดงภาพพื้นที่และกิจกรรมของชุมชนบ้านห้วยหินลาดโน

ชุมชนบ้านห้วยหินลาดโน

ระเบียบข้อบังคับชุมชน

แผนภาพที่ 28: แสดงภาพพื้นที่และกิจกรรมของชุมชนบ้านห้วยหินลาดโน (ต่อ)

ที่ประชุมของชุมชน

ศูนย์ข้อมูลชุมชน

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชฎานัท ดี่มา เกิดวันที่ 29 พฤษภาคม พ.ศ.2525 ที่จังหวัดอุดรดิตถ์ มีพี่น้องรวมสองคน สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 จากโรงเรียนปัญญาวรคุณ กรุงเทพมหานคร ปีการศึกษา 2542 ได้รับปริญญารัฐศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 2) นโยบายสาธารณะและการวางแผน ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2546 (รุ่น 53) ศึกษาต่อที่ University of Pune, Maharashtra, INDIA ได้รับปริญญา Master of Arts in Politics and Public Administration ปีการศึกษา 2548 และเคยทำงานด้านการสอนเป็นอาจารย์ประจำ ภาควิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี ด้วยแนวคิดและบรรยากาศความเป็นประชาธิปไตยในสังคมอินเดียที่ได้สัมผัสและเรียนรู้มา ทำให้มีความสนใจนำประสบการณ์ดังกล่าวมาศึกษาบทบาทของประชาชนกับการพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย เพื่อเพิ่มพูนความรู้จึงเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโท สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2550